

OFI

Történelem

11

ÚJGENERÁCIÓS
TANKÖNYV

Jó tanácsok

a tankönyvekből történő tanuláshoz

Legalább egyszer
próbáld ki,
megéri!

Mindig a célnak megfelelő módon olvas!

Az olvasásnak többféle hasznos módja van.

Hogy melyik éppen a leghasznosabb, az mindig az aktuális feladatotól függ.

- **Figyelmes olvasás:** a tartalom teljes elsajátítása vagy egy szépirodalmi szövegben való elmélyedés a cél.
- **Normális olvasás:** új információk szerzése, egyes kérdések megválaszolása, bizonyos összefüggések, problémák megértése és megoldása a cél.
- **Gyorsolvasás:** a korábban olvasottak felidézése, a legfontosabb fogalmak, gondolatok, összefüggések átismétlése a cél.
- **Áttekintő olvasás:** a szöveg vagy a lecke tartalmának előzetes áttekintése a cél.
- **Kereső olvasás:** egyes adatok, nevek, fogalmi meghatározások gyors megkeresése a cél.

- Olvasd el figyelmesen a tartalomjegyzéket! Milyen logikai rendezőelvet fedezel fel benne?
- Keresd a tankönyvben minél több segítséget ahhoz, hogy egy-egy témakör vagy lecke tartalmát gyorsan átlásd! (Például névmutató, kislexikon, kronológia.)
- Nézd át figyelmesen a tankönyv leckéit, hogy megértsd belső szerkezetüket!
- Keresd meg az egyes leckékben azokat a tartalmi részleteket és formai elemeket, amelyek segítséget adnak a fontos gondolatok, fogalmak és összefüggések megtalálásához, a lecke tartalmának rendszerezéséhez és átismétléséhez!

Használd ki a tankönyv által kínált segítségeket!

Ne add fel, ha valami nehezen érthető!

- Azonosítsd azokat a részeket a leckében, amelyeknek a megértése nehézséget okoz a számodra!
- Ellenőrizd, hogy van-e olyan szó, amelynek a jelentése nem világos a számodra! Ha van ilyen, keresd meg a szó jelentésének magyarázatát a tankönyvben vagy egy lexikonban!
- Fogalmazz meg kérdések formájában is, mi az, amit nem értesz!
- Olvasd el újra a leckét, nézd meg figyelmesen az ábrákat úgy, hogy a problémát okozó kérdésekre keresd a választ!
- Keresd meg egy másik könyvet (pl. lexikon, enciklopédia), vagy az interneten kulcsszavas kereséssel próbáld találni egy olyan témájú oldalt, amiről tanulsz!
- Ha így sem sikerül, kérj bátran segítséget egy társadtól, a testvéredtől vagy a tanárodtól!

- Alakítsd át az alcímeket kérdésekké!
- Ha valami érdekes és hasznos gondolat jut az eszedbe, rögtön írd le!
- A lecke elolvasása után vedd számba, mi volt az, amit már korábban is tudtál!
- Válaszd ki, mi volt a legérdekesebb újdonság! Fogalmazz meg, miért tartod ezt érdekesnek!
- Gondold végig, mi volt az, amit korábban másképpen tudtál vagy gondoltál!
- Fogalmazz meg olyan kérdéseket, amelyek a lecke olvasása közben jutottak az eszedbe, de amelyekre a lecke írója nem tért ki! Ezeket a kérdéseket is érdemes emlékeztetőként leírni!

Gondolkodj arról, amit tanulsz!

Ha valamit szeretnél pontosan megjegyezni, foglalkozz vele külön is!

- Olvasás közben készíts magadnak jegyzetet!
- A legfontosabb részletekről és összefüggésekről készíts magadnak saját vázlatot!
- Készíts kérdéskártyákat azokról az információkról és kérdésekről, amiket a legfontosabbnak tartasz megjegyezni a leckéből! Ezek segítségével teszteld a tudásod, és memorizáld az ismereteket!
- Próbáld emlékezetből egy összefüggésvázlatot készíteni, és annak segítségével elmagyarázni valakinek azt, amiről tanultál!

- Mik voltak a legérdekesebb dolgok?
- Mi az, amit kedvem lenne ebből másnak is megmutatni, elmondani és elmagyarázni?
- Mikor és hogyan tudnám a tanultakat hasznosítani?
- Milyen korábbi ismeretek és tapasztalatok jutottak az eszembe közben?
- Mennyire vannak összhangban azzal, amit eddig tudtam?
- Mik voltak azok az új ismeretek, amelyekkel már korábban is találkoztam?
- Mit lenne jó még megtudni vagy megtanulni e témával kapcsolatban?

Ha egy lecke vagy egy témakör végére érsz, értékelj!

Történelem
Tankönyv
11.

Engedélyszám: TKV/84-15/2018. (2018. március 9. – 2023. augusztus 31.)

A kiadvány megfelel az 51/2012. (XII. 21.) EMMI-rendelet 3. melléklet:
Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára 3.2.05.,
a 6. sz. melléklet: Kerettanterv a szakközépiskolák 9–12. évfolyama számára 6.2.04.,
továbbá a 14. sz. melléklet: Kerettanterv a szakgimnáziumok 9–12. évfolyama számára előírásainak.

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértők: DR. PÉTERFI GÁBOR, NAGY KÁROLY

Tananyagfejlesztő: BORHEGYI PÉTER (1–24., 45–52. lecke), PAKSA RUDOLF (25–44. lecke)

Az átdolgozott kiadás tananyagfejlesztői: BORHEGYI PÉTER, BORONKAI SZABOLCS

Alkotószerkesztő: SZÉLL SZILVIA

Tudományos szakértő: IFJ. BERTÉNYI IVÁN, SZARKA LÁSZLÓ

Pedagógiai szakértő: NÉMETH GYÖRGY

Látvány- és tipográfiai terv: VÁMOS NORBERT

Illusztrációk, szakábrák: © VÁMOS NORBERT, VECSEY TAMÁS, ZSOLDI KATALIN

Fotók: © Cultiris Kulturális Képgyűjtemény, Fortepan Archívum, Múlt-kor Kulturális Alapítvány,

Profimedia Red Dot Képgyűjtemény

A tankönyv szerkesztői ezúton is köszönetet mondanak mindazoknak a tudós és tanár szerzőknek, akik az elmúlt évtizedek során olyan módszertani kultúrát teremtettek, amely a kísérleti tankönyvek készítőinek is ösztönzést és példát adott. Ugyancsak köszönetet mondunk Zeidler Miklósnak, aki a 48–49. és az 51. leckéhez a háttéranyagot biztosította, illetve az MTA Történettudományi Intézete munkatársainak a hasznos észrevételeikért.

© Eszterházy Károly Egyetem, 2017

ISBN 978-963-436-140-4

Eszterházy Károly Egyetem • 3300 Eger, Eszterházy tér 1.

Tel.: (+36-1) 460-1873 • Fax: (+36-1) 460-1822

Vevőszolgálat: vevoszolgalat@ofi.hu

A kiadásért felel: dr. Liptai Kálmán rektor

Raktári szám: FI-504011101/1

Műszakiiroda-vezető: Horváth Zoltán Ákos

Műszaki szerkesztő: Vámos Norbert, Marcsek Ildikó

Grafikai szerkesztő: Vámos Norbert, Slezák Ilona

Nyomdai előkészítés: Szalai Éva, Vámos Norbert

Terjedelem: 32,96 (A/5) ív, tömeg: 700 g

1. kiadás, 2018

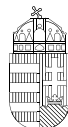
Az újgenerációs tankönyv az Új Széchenyi Terv Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.1.2-B/13-2013-0001. számú, „A Nemzeti alaptantervhez illeszkedő tankönyv, taneszköz és Nemzeti Köznevelési Portál fejlesztése” című projektje keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Nyomta és kötötte:

Felelős vezető:

A nyomdai megrendelés törzsszáma:

 magyar
nyomdaipari szövetség
NYOMDA- ÉS PAPIRPARI SZÖVETSÉG

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Történelem

Tankönyv

11.

A 11. évfolyamon a „hosszú 19. század” utolsó évtizedeiről, illetve a „rövid 20. század” első felének történelméről, azaz az 1849 és 1945 közötti időszakról lesz szó. Az egyetemes történelemben a nemzetállamok és a gyarmati birodalomépítés, míg a magyar történelemben a szabadságharc leverése után az önkényuralom kora, majd a kiegyezés, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia békeidőszaka zárja az újkort. A „rövid 20. század” az első világháború több mint négy évig tartó öldöklő lövészárk-háborújával kezdődött. A világháborút lezáró Párizs környéki békerendszer nagymértékben átszabta Európa határait, ezzel újabb jelentős viszályokat teremtett. Magyarország vesztesként fejezte be a fegyveres küzdelmet, és a trianoni békeszerződés traumája napjainkig meghatározza a közgondolkodást. A világ és Európa csak rövid ideig lélegezhetett fel az 1920-as években, mert a bekövetkező gazdasági világválság markáns politikai változásokat eredményezett. Az ideológiák kiteljesedésének és gyakorlati megvalósulásának is az időszaka a két világháború közötti Európa, hiszen a Szovjetunióban a kommunisták, Olaszországban a fasiszták, Németországban pedig a nemzetiszocialisták kerültek hatalomra. A totális diktatúrák diktátorai és a felgyülemlett sérelmek újabb, az előzőhöz képest pusztítóbb háborút eredményeztek. 1939-től ismét lángra lobbant a világ, és a világháború újabb szenvedést hozott az emberiségnek.

A tankönyv felépítése

A tankönyv alkotói nem várják el a tanulóktól, hogy az első sortól az utolsóig mindent megtanuljanak.

A **főszöveg** az adott leckében megtanulandó törzsanyagot tartalmazza. A fontosabb ismereteket vastagabb betűvel emeltük ki.

A leckékben található különféle **forráscsoportok** (szövegek, képek, ábrák, térképek) és a hozzájuk kapcsolódó kérdések a tananyag könnyebb megértését segítik elő.

Rá@dás

A főszöveg mellett gyakran megjelenő **Rá@dás** című részek a tankönyvhöz tartozó digitális tananyagra utalnak, ahol olyan kiegészítő anyagrészek kaptak helyet, amelyek a könyvbe terjedelmi okokból nem kerülhettek bele.

Történésszemmel

Ezek a részek egy-egy problémakör áttekintésével a történeti gondolkodás kialakítását fejlesztik, feldolgozásuk elősegíti a történelmi folyamatok megértését.

Összegzés

- Az egyes leckéket lezáró kérdések a történelmi „tisztánlátás” megerősítésében, az összefüggések megértésében, valamint az okok és következmények feltárásában segítenek.

Reméljük, hogy a tanulók megkedvelik az új történelemtankönyvet, amely hozzásegíti valamennyiüket a minél eredményesebb középiskolai tanulmányaikhoz.

A tanuláshoz sok sikert kívánnak:
a tankönyv alkotói

I. A nemzetállamok és a birodalmi politika kora

Európa 1789–1849

1. A napóleoni háborúk után kialakuló Szent Szövetség elvetette a felvilágosodás és a francia forradalom eszmeiségét.
2. A szövetségi rendszer az abszolút monarchiák és a dinasztikus birodalmak fenntartására törekedett.

1. Bár az olasz és német egységtörekvések elbuktak 1848–49-ben, mindkét kérdés megoldása a következő évtizedekre várt.
2. A meggyengült Oszmán Birodalmat Oroszország fenyegette, a török területek felosztása az európai egyensúly megszűnésével járt volna.
3. Nagy-Britannia továbbra is a kontinentális erőegyensúly fenntartásában volt érdekelt, miközben folytatta gyarmati terjeszkedését.

1. A kialakuló nacionalizmus felerősítette a nemzeti egységtörekvéseket, illetve a függetlenségi mozgalmakat.
2. A liberális eszmék az alkotmányosság és a polgári szabadságjogok szükségességét hangsúlyozták.

• **Mi jellemezte a hatalmi erőviszonyokat Európában az 1848–49-es forradalmak után?**

• **Milyen politikai áramlatok hatottak az időszakban?**

• **Miért nem tűnt tartósnak a fennálló helyzet?**

1. A kibontakozó ipari forradalom jelentősen átalakította a gazdasági viszonyokat, és irányt szabott az európai gazdaság fejlődésének.
2. A megnövekvő számú munkásság rendezetlen helyzete elősegítette a szocialista eszmék terjedését, amelyek a társadalmi és gazdasági viszonyok gyökeres átalakítására törekedtek.

1. Az 1848–49-es európai forradalmak kezdetben a liberális és nacionalista mozgalmak sikerét eredményezték, de végül az uralkodók a hadseregre támaszkodva elfojtották a forradalmakat.
2. Franciaországban Louis Bonaparte köztársasági elnökké választásával zárultak az 1848-as év eseményei.
3. A Habsburg Birodalom az orosz csapatok segítségével típortta el a magyar szabadságharcot.

1. Az európai hatalmi egyensúly fenntartása és az egységes Olaszország létrejötte

Idézzük fel, miért jött létre a Szent Szövetség a 19. század tízes éveiben! • Mely dinasztiák hatalmát szilárdította meg? • Miért voltak számukra veszélyesek a nemzeti egységtörekvések? • Hogyan alakult az olasz egység kérdése 1848–49-ben? • Miként vált Oroszország erős birodalommá a 18. században? • Milyen terjeszkedési célokat fogalmazott meg a cári külpolitika?

Nagy-Britannia és Franciaország a 19. század közepén

Milyen politikai berendezkedés jellemezte ezeket az országokat?

Nagy-Britannia a 19. század második felében a **fénykorát élte**. **Viktória királynő** (1837–1901) országát szilárd belpolitikai viszonyok jellemezték. A **parlamentáris monarchia** rendszere hatékonyan működött, a parlamenti életben a két párt (konzervatív, liberális) politikai váltogazdasága érvényesült. Az ország kiterjedt gyarmatbirodalommal rendelkezett, és a tartós gazdasági fejlődés minden réteg számára biztosította a gyarapodást. Nagy-Britanniában a 19. században fokozatosan bővítették a **választójogot**, amely idővel a felnőtt férfiak kétharmadára kiterjedt. A viktoriánus kor a „brit oroszlán” fénykora volt, amikor a középosztály értékrendje (család, tulajdon, vallás, tisztességes életvitel) érvényesült.

Eközben **Franciaországban** 1848 végén a köztársasági elnökké választott Louis Bonaparte, a „nagy Napóleon” nyomdokaiba akart lépni. Néhány év alatt a hadseregre támaszkodva **magához ragadta a hatalmat** – előbb államcsínnnyel feloszlatta a parlamentet, majd népszavazással megerősítve **császárrá koronáztatta magát**. A teljhatalmat kialakító politikus **III. Napóleon** néven lépett a trónra (1852–1870). Ravasz taktikai érzékkel befolyásolta a szavazókat: minden rétegnek ígért valamit, és **merész külpolitikai terveket** fogalmazott meg. III. Napóleon tudta, hogy a **franciák nagyságra és dicsőségre vágnak**, és ezt aktív külpolitikával igyekezett megvalósítani. A **francia gyarmatosítás** újabb szakasza kezdődött meg: az ország stratégiai pontokat szerzett Észak-Afrikában és Délkelet-Ázsiában.

[...] az önvédelem az egyetlen olyan cél, melynek érdekében az emberiségnek – kollektívan vagy egyénileg – joga van beavatkozni bármely tagja cselekvési szabadságába. Az egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni: mások sérelmének a megakadályozása. Az ő saját – fizikai vagy erkölcsi – java nem elégséges indok erre. Nem lehet jogosan kényszeríteni valamire, vagy viszsztatartani valamitől azért, mert ez jobb lenne neki, mert ettől boldogabb lenne, vagy mert – mások szerint – ez lenne a bölcs, netán a helyes dolog. Mindez jó ok lehet arra, hogy rábeszéljék, megkérjék vagy meggyőzzék őt, ám arra nem, hogy kényszerítsék, vagy hogyha másként cselekszik, megbüntessék. Ahhoz, hogy az utóbbit igazolni lehessen, ki kell mutatni arról a magatartásról, amellyel el kívánjuk téríteni, hogy bajt hozna valaki másra. Az egyén csak annyit felelős a társadalomnak, amennyi viselkedéséből másokat érint. Mindabban, ami csak őt érinti, jogos függetlensége korlátlan.

(Részlet John Stuart Mill *A szabadságról* című munkájából; 1859)

- Fogalmazzuk meg saját szavunkkal, hogyan értelmezi Mill a szabadságot!
- Miért okoztak akkoriban nagy felháborodást ezek a szavak

Franz Xaver Winterhalter: III. Napóleon (1855)

Gúnyrajz a két Napóleonról

Milyen eszközökkel ábrázolja a festmény III. Napóleon hatalmát? • Vesse össze a festmény és a gúnyrajz III. Napóleon-ábrázolását, illetve a festmény III. Napóleon- és a gúnyrajz I. Napóleon-ábrázolását!

Milyen új eszközökkel erősítette meg egyeduralmát III. Napóleon?

A jelenlegi helyzet nem tarthat sokáig. Meg vagyok győződve, hogy a hatalom bizonytalansága, a zavarok és a viszályok állandó oka egyetlen nemzetgyűlés döntő súlya. Ezért megítélésük elé viszem egy alkotmány következő alapelveit, amelyeket a nemzetgyűlések fejleszthetnek tovább. Válaszaitokat szavazás formájában juttassátok tudomásomra.

1. Egy felelős vezért kell kinevezni tíz év időtartamra.
2. A miniszterek csak a végrehajtó hatalomtól függenek.
3. Az államtanács a legválogatottabb emberekből áll. Az államtanács készítené elő a törvényeket, s ez vezetné le a vitát a törvényhozó testület előtt.
4. A törvényhozó testületet, amely megvitatja s megszavazza a törvényeket, általános választójog alapján kell megválasztani lajstrom (vagyoncenzus) nélkül.

(III. Napóleon kiáltványa az államcsíny napján, 1851. december 2-án. A köztársasági elnökké választott Louis Bonaparte kihasználta a nemzetgyűlési pártok viszályait, és államcsínyt hajtott végre. Több ellenzéki képviselőt letartóztatott, és Párizs utcáin a fenti szövegű falragaszokon magyarázta tettének mozzatórugóit)

A bonapartizmus hívei szerint az önző pártharcok miatt megosztott országot egy nagy tekintélyű személynek kell egységesítenie, akinek rendkívüli hatalma biztosítja a nemzet felemelkedését. Az irányzat fontosnak tartotta a széles társadalmi támogatottságot, és gyakori népszavazásokkal kívánta legitimálni a különböző intézkedéseket.

III. Napóleon kormányzása első éveiben sikeres belpolitikai intézkedésekkel maga mellé állította a társadalom többségét. Az országban kibontakozó ipari forradalom látványos eredményeket produkált, a gyors ütemben kiépülő vasútvonalak kedvezően hatottak a gazdasági fejlődésre. Ezekben az évtizedekben a császár által elrendelt fővárosi építkezések modern nagyvárossá formálták Párizst. Bár a császár fényűző udvartartást vezetett, a gazdasági eredmények következtében javult az alsóbb néprétegek életszínvonala. A különböző szociális intézkedések (segélyegyesületek támogatása, szakszervezeti mozgalom engedélyezése, munkáspénztárak felállítása) a munkás-ság megnyerését szolgálták. A rendszer ellenzéke (köztársaságpártiak, liberálisok) nem tudta a közvéleményt maga mellé állítani, és III. Napóleon többször népszavazásokon erősítette meg a hatalmát.

Miben különbözött a bonapartizmus az abszolutista kormányzatoktól?

- Milyen új, a politikai manipulációra is alkalmas eszközre támaszkodott?
- Hogyan állította be magát III. Napóleon a forrásrészletben? • Miért nem sikerült az ellenzéknek a közvéleményt maga mellé állítania? • Mi volt III. Napóleon sikerének a titka? • Mi volt a jellemző a hatalomgyakorlására? • Milyen intézkedésekkel erősítette meg hatalmát?

A krími háború (1853–1856)

Miért nem valósultak meg az orosz külpolitikai törekvések?

Európa keleti felén **I. Miklós** orosz cár (1825–1855) **régi tervének – az Oszmán Birodalom felosztásának** – megvalósítását tűzte ki célul. A cári külpolitika úgy gondolkodott, hogy a Habsburg Birodalom az 1849-es katonai segítségért cserébe ezúttal melléjük áll. A fekete-tengeri kijáratok (Boszporusz és Dardanellák) megszerzésére törekvő Oroszország **1853-ban** háborút indított az Oszmán Biro-

Állapítsuk meg, milyen hadmozdulatokat hajtottak végre az orosz csapatok a háború kezdetén!
• Milyen stratégiai szándékaik voltak? • Miért a Krím félsziget ellen indítottak támadást a brit és francia erők? • Hogyan befolyásolta a háború kimenetelét a Habsburg Birodalom politikai magatartása?

A krími háború eseményei

dalom ellen. A **török flotta súlyos vereséget** szenvedett. Az **orosz sikerek** azonban veszélyeztették Nagy-Britannia érdekeit, mert az a kontinentális erőegyensúly megbomlásával fenyegetett.

A **brit diplomácia** az orosz előretörésre előbb ultimátummal, majd **hadüzenettel** reagált. A kibontakozó háborúban III. Napóleon az angolok oldalára állt. Az angol és francia csapatok védekezésre akarták kényszeríteni a cári hadvezetést, ezért támadást indítottak a **Krím félsziget ellen**. A nyugatiak flottája egy nagyobb **expedíciós haderőt** tett partra a félszigeten, majd megkezdődött Szevasztopol ostroma. Az orosz cár, I. Miklós csalódottan vette tudomásul, hogy a Habsburg Birodalom semleges maradt, sőt a román területek kiűritésére szólította fel. A kaukázusi fronton magyar honvédtisztek (például Kmety György) tüntették ki magukat az oroszok elleni harcban.

A háborús kiadások kimerítették Oroszországot, a csapatok utánpótlása folyamatosan akadozott, miközben az angolok és a franciák a tengeri útvonalon biztosították a saját hadseregük ellátását. **Szevasztopol a nyugatiak kezére** került, I. Miklós pedig néhány hónappal később meghalt (1855). **1856-ban Oroszország békére kényszerült**, így eredeti tervei nem valósulhattak meg. A párizsi béke kimondta a Fekete-tenger és a tengerszorosok semlegességét (hadiflotta nem mozoghatott a térségben), és garantálta az **Oszmán Birodalom függetlenségét**.

Az olasz egység kialakulása

Miért a dinasztikus elv alapján történt az egyesítés?

A nemzeti érzéseket elutasító korábbi osztrák államkancellár, Metternich híres megfogalmazása szerint „Itália csupán földrajzi fogalom”. Az ország területén a kora középkor óta számos állam és nagyhatalom osztozott, az **egyesítés lehetősége** sokáig fel sem merült. Az **elbukott 1848–49. évi forradalmak** tapasztalatai meghatározták a következő évtizedeket. Kiderült, hogy a század elején létrejött **forradalmi szervezetek** (például a Giuseppe Mazzini által vezetett Ifjú Itália) **fegyveres ereje** és vidéki támogatottsága **nem számottevő**, az olasz nemzeti érdek felkarolója, a **Szárd Királyság** pedig egymaga képtelen legyőzni a Habsburg-csapatokat.

Az egységtörekvések lendületét a **politikai szembenállás** tovább gyengítette, mert a forradalmárok **köz társasági eszmét** képviseltek. A Szárd Királyságban **II. Viktor Emánuel** (1849–1878) uralkodása és **Cavour miniszterelnöksége** idején dinamikus fejlődés kezdődött (úthálózat bővítése, vasútépítés). Cavour bevezette az országot a diplomáciai „küzdőtérre”, és csatlakoztatta a krími háborúban az angol–francia koalícióhoz. A **szövetségkeresés** sikeresnek bizonyult, **III. Napóleon területekért** (Nizza, Savoya) **cserébe** felajánlotta **katonai támogatását** a Habsburgok ellen.

1859-ben kirobbant a **háború** a Szárd Királyság és az Osztrák Császárság között. A harcokba a **francia csapatok** is beavatók, és a **Habsburg-haderő** súlyos **vereséget szenvedett előbb Magentánál, majd Solferinónál**. (A vasútvonalak jelentősége ebben a háborúban érvényesült először: a francia csapatokat két-három hét alatt összevonták Észak-Itáliában, és a meglepett osztrák hadvezetés nem tudta kivédeni a gyors hadműveleteket.)

A győztes csatát követően **III. Napóleon**, akinek nem állt érdekében egy erős olasz állam létrejötte, **fegyverszünetet kötött**. Lombardia csatlakozott Viktor Emánuel országához, Franciaország

A krími háború (színezett rézmetszet). A képen a háború egyik ütközetének, a balaklavai csatának az egyik mozzanata látható. Az ütközetben az angol könnyűlovasság megtámadta az orosz haderő ágyúsorát

Nézzünk utána az interneten, milyen eredményre jutott a lovasroham! • Olvassuk el Alfred Tennyson A könnyűlovasság támadása című versét!

Camillo Benso di Cavour gróf (1810–1861) előbb a pénzügyminiszeri posztot töltötte be a szárd kormányban, majd miniszterelnökként (1852–1861) tevékenykedett. A kiváló politikus a Szárd Királyság nemzetegyesítő szerepéért harcolt, és elvetette a köztársasági törekvéseket

Giuseppe Verdi (1813–1901) zeneszerző a korszakban írt híres operáival a Risorgimento (ejtsd: riszordzsimento; jelentése: 'feltámadás, újjászületés') mozgalmanak kimagasló kulturális vezéralakja volt. Operáinak (például Nabucco, Macbeth) előadásai gyakran politikai demonstrációkká váltak, többször előfordult, hogy az osztrák katonaság kiűrtette a színházakat. Verdi éltetése, neve betűinek felhasználásával szintén az osztrákelles kampány része lett (Viva Verdi: Viva Vittorio Emanuele Re D' Italia: Éljen Viktor Emánuel, Olaszország király!)

Mint hogy Itália válságos helyzete arra mutat, hogy előreláthatólag olyan bonyodalmak merülnek fel, melyek során Piemont alapos joggal hívhatja segítségül Franciaországot, a francia császár és a szárd király elhatározta, hogy számolva a fent említett eshetőségekkel, már előre összeegyezteti terveit [...]:

1. cikkely: Ha Ausztria támadó fellépése következtében [...] kitörne a háború, őfelsége a francia császár és őfelsége a szárd király véd- és dacsövetséget köt egymással.

2. cikkely: A szövetség célja, hogy megszabadítsa Itáliát az osztrák megszállástól [...] létrehozva [...] egy mintegy 11 milliós Felső-Olaszországi Királyságot.

3. cikkely: Ugyanezen elv értelmében Savoya hercegséget és Nizza tartományt Franciaországhoz fogják csatolni. [...]

Katonai megállapodás: A szövetségeseik haderőit Itáliában mintegy 300 ezer főre emelik, ebből 200 ezer francia, 100 ezer szárd.

(Részlet a francia-szárd titkos megállapodás szövegéből; 1858. december)

Az olasz egység kialakulása

- Mire tett ígéretet III. Napóleon?
- Milyen valódi érdekei fűződtek a Szárd Királyság megsegítéséhez?
- Miért nem lehettek elégedettek a megállapodással az olasz egység hívei?

- Miért nehezítette meg a területi megosztottság a politikai egyesítést?
- Melyik dinasztia uralta Észak-Itália nagy részét?
- Miként vesztette el befolyását a térségben?
- Hogyan valósult meg a Szárd Királyság országgyejesítése?
- Milyen következményekkel járt Garibaldi hadjárata?

Giuseppe Garibaldi (1807–1882) az olasz egységtörekvések legendás alakja volt. Fiatalon csatlakozott Mazzini mozgalomához, majd egy sikertelen felkelést követően dél-amerikai száműzetésre kényszerült (1834). Rövid ideig bekapcsolódott az ottani szabadságmozgalmakba, és tanúságot tett katonai szervezőképességéről. Az 1848-as forradalmak hírére hazatért, előbb a szárd seregek oldalán harcolt, majd részt vett a római forradalomban. 1849 után visszahúzódott Szardínia szigetére, de a nemzeti mozgalom szervezését nem adta fel. A népvészár Garibaldi realpolitikusként felismerte a Szárd Királyság erejét, és köztársasági meggyőződése ellenére kész volt támogatni az uralkodót (II. Viktor Emánuel)

pedig birtokba vette (népszavazás után) a szerződésben kikötött területeket. A küzdelem az olasz egységért azonban nem ért véget.

1859 őszen **Közép-Itáliában** (Parma, Modena, Toscana) **nemzeti felkelések** robbantak ki, majd a következő év tavaszán a terület népszavazással csatlakozott a Szárd Királysághoz.

Garibaldi eközben fegyveres erőket toborzott, és Cavour tiltakozása ellenére támadást indított a **Nápolyi Királyság ellen** (1860). A vállalkozás vakmerőnek tűnt, Garibaldi mintegy ezer vörösin gesével támadt a több mint százezer fős hadsereggel rendelkező országra. A **népvészár** megjelenése **általános felkeléshez** vezetett, Szicília, majd Nápoly néhány hónap alatt Garibaldi csapatainak a kezére került. A **forradalmár nem akart polgárháborút**, így **átadta a területeket a megérkező királyi csapatoknak**. A következő évben kikiáltották az Olasz Királyságot, de a Pápai Állam és Velence még nem tartozott a fennhatósága alá.

Garibaldi és II. Viktor Emánuel találkozás (Pietro Aldi freskója, 1886)

Hogyan ábrázolja a festmény az uralkodó és a forradalmár találkozását? Miért volt nagy jelentősége a megegyezésüknek?

Hogyan hatottak a kor háborúi az orvostudomány fejlődésére?

A háború borzalmai és a katonák szenvedései tovább fokozódtak a 19. század fegyveres konfliktusaiban. Az egyre nagyobb hatótávolságú lőfegyverek, a tüzérségi gránátok fejlődése (robbanógránátok, azaz becsapódáskor több száz vasszilánkra szétrobbanó lövedékek) miatt a csatatéren a katonák teljesen védtelenné váltak. A tömeghadseregek higiéniai viszonyai évszázadok óta nem javultak, így az alakulatokat sokszor járványok (például kolera, vérhas, tífusz) tizedelték. Az orosz hadseregben az 1849-es magyarországi hadjárat idején több tízezer halt meg kolerában. A hadvezetés szinte mindenhol közömbös volt a saját sebesültjei, betegei iránt; az alakulatoknál alig tartózkodott orvos, a csatákban nem szervezték meg a sebesültek hátraszállítását. A katonákra mellkasi vagy hasi sérülés esetén a biztos halál várt, de a kisebb sebek is gyorsan elfertőződtek az orvosi ellátás hiányosságai miatt.

A katonák gyötrelmeit növelte, hogy a sebészeti beavatkozásoknál csak a 19. század második felétől kezdték alkalmazni az altatást (éterrel vagy kloroformmal), illetve a fecskendő általi morfiumos érzéstelenítést. (A magyar szabadságharcban tevékenykedő katonaorvosok első alkalommal használták az altatást harci körülmények között.)

Az 1859-es solferinói ütközet után szörnyű körülmények uralkodtak a dombokkal tagolt, nagy kiterjedésű csatatéren. A szemtanúk szerint sebesültek tízezrei feküdtek napokon keresztül ellátatlanul a nyári hőségben. A rettenetes állapotok láttán egy átutazó svájci üzletember, Henri Dunant elhatározta, hogy megalapítja a Nemzetközi Vöröskeresztet. A szervezet jelmondata a „könyörületesség a fegyverek között” lett.

Brit katonai kórház (1855). A krími háborúban egy előkelő származású angol ápolónő, Florence Nightingale lefektette a modern kórházi ápolás alapelveit (gondoskodó ápolás, kórtermek takarítása, betegek mosdatása stb.). Felszámolta a brit tábori kórházak borzalmas viszonyait. A korszerű nővéri felügyelet mellett a sebesültek halálozási aránya drasztikusan csökkent (42%-ról 2%-ra)

	Angolok	Franciák	Oroszok
Bevetett katonák száma	97 000	309 000	355 000
Harcban meghaltak száma	2 800	10 000	
Sebesültek száma (ebből meghaltak)	13 000 (4 000)	41 000 (10 000)	129 000 áldozat, ebből 44% sebesült és halott
Betegségben elhunytak száma	17 000	75 000	nincs adat
Orvosok száma	415	550	206 (néhány száz önkéntes)

A krími háború hadseregeinek adatai

Hogyan hatottak a háborúk az orvostudományra? • Tekintsük át a táblázat adatait! Mennyi katona jutott az orvosokra az egyes hadseregekben? • Mit állapíthatunk meg a három hadsereg egészségügyi viszonyairól?

Összegzés

Okok és következmények

- Miért léptek fel katonailag a nyugati hatalmak az Oszmán Birodalom oldalán?
- Hogyan változott meg a Habsburg Birodalom külpolitikai helyzete a 19. század második felében?

Változás és folytonosság

- Hogyan valósult meg lépésről lépésre az olasz egység?
- Milyen külső és belső nehézségekkel kellett szembenéznie az olasz egységmozgalomnak?

2. A német egység és a balkáni nemzetállamok kialakulása

Idézzük fel, mi lett a Német-római Birodalom sorsa! • Hogyan vált katonai nagyhatalommá Poroszország a 18. században? • Miként döntött a bécsi kongresszus a német területekről? • Milyen politikai elképzelések mentén akarták megvalósítani a német egységet 1848–49-ben? • Melyik században kerültek a Balkán-félsziget népei az Oszmán Birodalom fennhatósága alá?

A németek nem liberalizmust várnak Poroszországtól, hanem erőt. Bajorország, Württemberg, Baden eltűrhetik a liberalizmust, senki sem tulajdonítja nekik Poroszország szerepét. Poroszországnak össze kell szednie és megőriznie erejét a megfelelő pillanatra, amelyet már nem egyszer elmulasztottunk. Poroszország határa a bécsi béke után nem kedvez az egészséges állami életnek. A nagy kérdéseket nem beszéddel döntik el vagy a többség határozataival – éppen ez volt a nagy tévedés 1848-ban és 1849-ben –, hanem vassal és vérrel.

(Bismarck porosz miniszterelnök beszéde; 1862)

- Hogyan képzelte el Bismarck a német egység megteremtését?
- Miért ostromozta az 1848–49. évi eseményeket?
- Idézzük fel, hogyan próbálták akkor létrehozni az egységet!

Otto von Bismarck (1815–1898) porosz földbirtokos családból származó politikus, porosz miniszterelnök (1862–1890), majd német kancellár (1871–1891). Nem csak a német egység fűződik a nevéhez, de az általános választójog bevezetése, a nyugdíjrendszer megteremtése és a katolikus egyház visszaszorítása is. Már kortársai „vaskancellárnak” nevezték, és bár nem volt valódi katona, általában egyenruhában mutatkozott

Kisnémet egység	Nagynémet egység
Poroszország vezetése	Ausztria vezetésével
etnikailag zömmel német	soknemzetiségű birodalom
alkotmányos monarchia	abszolutizmus
megvalósult gazdasági egység (vámunió)	német államoktól különálló vámterület

A két elképzelés a német egységről

Miért támogatta a németek többsége a kisnémet egységet? • Mi szólhatott mégis a nagynémet egység mellett?

A kisnémet egység létrejötte

Hogyan valósultak meg Bismarck törekvései?

1849 után a **porosz és osztrák ellentét** a Német Szövetségen belül még inkább **kiéleződött**. Poroszország elvetette a **Habsburgok által szorgalmazott nagynémet egységet**, amely persze Habsburg-vezetéssel valósult volna meg. A két hatalom nem tudta tárgyalásos úton rendezni a viszonyát, a német területek megosztottsága bénítóan hatott. **I. Vilmos porosz király** (1861–1888) trónra lépésével és **Bismarck porosz miniszterelnöki kinevezésével** (1862) újra előtérbe került a **katonai erőpolitika**. Bismarck – a liberális többségű parlament megkezdésével – végrehajtotta a meghirdetett **hadseregfejlesztést** (általános hadkötelezettség, hátultöltős puskák rendszeresítése).

A porosz miniszterelnök **kedvező diplomáciai helyzetet** teremtett az ország számára. III. Napóleon egyes területek átcsatolásának ígéretével semlegességre bírta, és **Nagy-Britannia** a Habsburgok meggyengülését látva **elfogadta a kisnémet egység** gondolatát. Az **Osztrák Császárság** a solferinói vereség után **nem tudott megújulni**, és külpolitikailag teljesen magára maradt. Bismarck még az újonnan létrejött Olasz Királysággal is szövetségre lépett.

A német egység kialakulása

Állapítsuk meg, mely lépésekben alakult ki a kisnémet egység! • Hogyan valósultak meg a poroszok hatalmi törekvései? • Milyen újabb területet veszített a Habsburg Birodalom?

2. §. [...] Ő Felsege, Ausztria császára a Maga részéről is hozzájárul [...], hogy a lombard-velencei királyság az Olasz Királysággal egyesíttessék [...].

4. §. Ő Felsege, Ausztria császára elismeri az eddigi Német Szövetség feloszlatását, és hozzájárul Németország új alakulásához az Osztrák Császárság részvétele nélkül. Éppen úgy megígéri Ő Felsege, hogy azon szorosabb szövetségi viszonyt elismeri, melyet Ő Felsege, Poroszország királya a Majna vonalától északra megállapítani fog, és kijelenti, miszerint egyetért azzal, hogy a vonaltól délre fekvő német államok olyan szövetségre lépjenek, melynek az Északnémet Szövetséggel való nemzeti kapcsolata kettőjük közötti megállapodás tárgya, és melynek nemzetközi függetlensége lesz.

(Részlet a prágai béke pontjaiból; 1866)

1866-ban kitört a **háború** a két ország között. A **porosz csapatok** a vasúthálózatra támaszkodva gyorsan betörték Csehországba, és Königrätz mellett **súlyos vereséget mértek az osztrák erőkre**. A porosz hadsereg akár Bécsig is előretörhetett volna, Bismarck azonban nem akarta a Habsburgokat teljesen megaláznai. A megkötött békében az Osztrák Császárság elfogadta a **porosz védnökség** alatt álló **Északnémet Szövetség létrejöttét** a Majna folyótól északra lévő tartományok csatlakozásával. Habár a Habsburgok a déli hadszíntéren győzelmet arattak az olaszok felett, a békeszerződés alapján **Velencét** és a hozzá tartozó területeket Bécs átadta II. Viktor Emánuel államának.

A másfél hónap alatt lezajlott háborút a **franciák passzívan** szemlélték, de a „jutalom” elmaradt, Bismarck nem kínált fel területeket. A **porosz-francia konfliktus** elkerülhetetlenné vált: **1870-ben** III. Napóleon országa hadat üzent az Északnémet Szövetségnek. A hadüzenet ellenére a francia hadsereg lassan mozgósított, és a gyors porosz hadmozdulatokra bénultan reagált. A **porosz hadsereg** hetek alatt betört Franciaországba, majd **Sedan** alatt magát a francia császári haderőt is bekerítette. **III. Napóleon fogságba került**, veresége a **császárság bukását** is jelentette. A vereségek hatására Párizs visszarendelte Rómából a francia helyőrséget, és II. Viktor Emánuel rövidesen bevonult csapataival a védtelenül maradt **Pápai Állam területére**. A pápa tiltakozása ellenére **Róma lett az Olasz Királyság fővárosa** (1871).

A császári Németország megszületése

Hogyan alázták meg Franciaországot?

A porosz erők Párizsig törtek előre, majd ostromgyűrűbe zárták a francia fővárost, és az átmeneti francia kormány **1871 januárjában fegyverszünetet** kötött. Időközben a **délnémet államok csatlakoztak** a győztes Északnémet Szövetséghez, és a diadal mámorában I. Vilmost német császárrá kiáltották ki. A **Német Császárság hivatalos kikiáltására 1871. január 18-án Versailles-ban** került sor. A Napkirály tükörtermében lezajlott ceremóniát a francia közvélemény megaláztatásként élte meg, amit a békeszerződés csak elmélyített: a németek jelentős **hadisarc** követelésén túl **Elzász és Lotaringia területét is megszerezték**. Franciaországban a nemzeti megaláztatottság generációkon át meghatározta a közgondolkodást, ezáltal a francia külpolitika egyik legfőbb törekvése a **reváns** (visszavágás) **megvalósítása** lett.

A két háború nyomán egy új, hatalmas belső tartalékokkal rendelkező **nagyhatalom született**. A Német Császárság **alkotmánya** megőrizte a **porosz túlsúlyt**. **I. Vilmos jogköre széles** maradt (külpolitika, birodalmi kancellár kinevezése és menesztése, a parlament feloszlatásának joga).

• Melyik területről kellett lemondania a Habsburg Birodalomnak?

• Mi lett a Német Szövetség sorsa, és hogyan változott meg az erőviszony a német területeken?

Rá@dás

A párizsi kommün

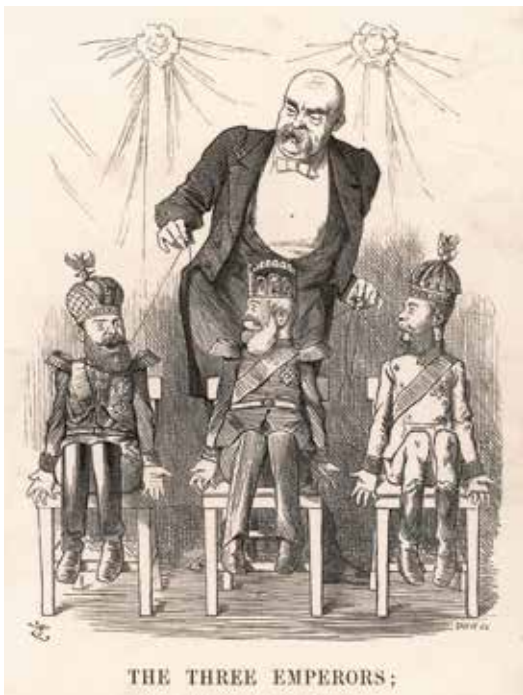
A fegyverszünetet követően a párizsi nemzetőrség megtagadta fegyvereinek beszolgáltatását. A francia fővárosban rövidesen egy választott testület, a párizsi községtanács (kommün) kezebe került a végrehajtó hatalom, amelynek tagjai jakobinus, köztársasági és szocialista eszméket vallottak

Olvassuk el a digitális tananyagban a kiegészítő olvasmányt! • Milyen politikai törekvései és gyakorlati tettei voltak a párizsi kommünnek? • Mi lett a kommün sorsa?

A Német Császárság kikiáltása Versailles-ban 1871. január 18-án (Anton von Werner festménye, 1885)

Mit fejezett ki a német koronázási helyszín megválasztása? • Hogyan viszonyulhattak az eseményhez a franciák? • Nézzünk utána, milyen esemény történik majd 1919. január 18-án Versailles-ban!

A „három császár szövetségé”-nek ábrázolása korabeli karikatúrán

Kinek a központi szerepét emelte ki a karikaturista? • Próbálja meg azonosítani a három uralkodót! Miről lehet felismerni őket?

A **birodalmi kancellár**, aki egyben porosz miniszterelnök is volt, a császárnak tartozott felelősséggel, és nem a parlamentnek. A birodalmi alkotmány hangsúlyozta, hogy **a szövetség az uralkodók elhatározásából jött létre**, és a polgári alapjogokra nem tértek ki.

A konzervatív elveket valló Bismarck **általános választójogot** vezetett be, de a későbbiekben az ország további liberalizálódása nem folytatódott. A háború után a német diplomácia **Franciaország elszigetelését** tűzte ki célul. **Bismarck** a császári Németország köré szerveződő szövetségi rendszer kialakítására törekedett, amikor **1873-ban** létrejött a „**három császár szövetsége**” az 1867-ben megalakult **Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország** bevonásával. A bismarcki külpolitika nemcsak a régi dinasztikus kapcsolatok felújítását jelentette, hanem a francia revánstörekvéseket is meggátolta.

A balkáni nemzetállamok kialakulása

Hogyan vált a térség a nagyhatalmi törekvések színterévé?

A **Balkán-félszigeten** a meggyengülő **Oszmán Birodalom** folyamatosan tért vesztett. A krími háború után elismerte a szerb és a román területek függetlenségét. **Havasalföld** és **Moldva** rövidesen közös fejedelmet választott, majd a térség **Románia** néven egyesült (1862). A szultáni fennhatóság alatt élő balkáni népek szabadságvágya további konfliktusokat eredményezett, mivel nemcsak függetlenségre, hanem az évszázadokkal korábbi történelmi határok visszaállítására is törekedtek. A **mohó „területéhség”** nem törődött az etnikailag vegyesen lakott térségekkel, így a megjelenő **nacionalizmus** a többi nemzet rovására történő **terjeszkedő politikát** hirdetett.

A balkáni népek széthúzását tovább növelte a **nagyhatalmi vetélkedés**. A **cári Oroszország** a krími háború előtti évtizedekben védnökséget gyakorolt Szerbia és a román fejedelemségek felett, és a balkáni befolyásról később sem mondott le. A létrejövő **Oszttrák–Magyar Monarchia** szintén ebbe az irányba kívánta érdekszféráját kiterjeszteni.

Az Oszmán Birodalom egy újabb háború során további területeket veszített a Balkánon (1875–1878). A belső felkeléseket követő török vérengzések Oroszország katonai beavatkozásához vezettek. Az orosz csapatok Isztambulig törtek előre, majd különbözőkét kényszerítették a szultánra. A békét Oroszország diktálta. A **balkáni erőgyengesúly felbomlását** azonban a többi nagyhatalom nem fogadta el, és a diplomáciai fenyegetések nyomán a cár meghátrált.

Néhány hónappal később a **berlini kongresszuson** (1878) újratárgyalták a békeszerződést, és Bismarck közvetítésével átmenetileg rendezték a balkáni területi kérdéseket. Az európai hatalmak ekkor nemzetközi jogilag is elismerték Szerbia, Montenegró és Románia függetlenségét. **Bosznia-Hercegovinát** az Oszttrák–Magyar Monarchia védnöksége alá helyezték. Az önálló Bulgária létrejöttét megakadályozták, de a **bolgárok** az Oszmán Birodalmon belül **autonómiát kaptak**. A törökök uralmát a többi területen (például Macedóniában és Albániában) visszaállították.

Miként szorult vissza az Oszmán Birodalom a Balkán-félszigeten? • Hogyan növelte befolyását a térségben az Oszttrák–Magyar Monarchia? • Miként változtatta volna meg a térség erőviszonyát Nagy-Bulgária létrejötte? • Hogyan hathatott a berlini kongresszus a három császár szövetségére?

A Balkán-félsziget a 19. században

Történészszemmel

Milyen nagyhatalmi szándékok álltak a keleti kérdés mögött?

A 19. században a nagyhatalmak a még mindig jelentős területekkel rendelkező Oszmán Birodalomra „Európa beteg embereként” tekintettek. Az oroszok a keleti kérdés megoldását, azaz a birodalom felosztását sürgették. Ez azonban az európai erőegyensúly felborulásához vezetett volna. 1875-ben felkelés robbant ki Bosznia-Hercegovinában és Bulgáriában. A megmozdulásokkal szemben az Oszmán Birodalom katonai erővel lépett fel, ami véres megtorlásba torkollott. A harcokba Szerbia és Montenegró is beavatkozott, de a török csapatoktól gyors vereséget szenvedtek (1876).

A török erőfitogtatás láttán a pánszláv eszmeiséget hirdető Oroszország beavatkozásra készült. Az Osztrák–Magyar Monarchiával titkos megállapodást kötött a Balkán megosztásáról, majd hadat üzent az Oszmán Birodalomnak (1877). A cári csapatok a heves török ellenállást leküzdve a következő év tavaszán már a török fővárost fenyegették. A vereséget szenvedő szultán az oroszok által követelt béke aláírására kényszerült (San Stefano, 1878). Ennek értelmében a törökök szinte az összes európai területet elvesztették, és a félsziget keleti felén létrejött Nagy-Bulgária az oroszok védnöksége alatt.

A berlini kongresszus súlyos presztízsveszteséggel zárult az oroszok számára, az európai hatalmak megakadályozták a birodalom „túlnyeresét”. Az átalakuló erőviszonyok és az új határok további konfliktusokat eredményeztek. Szerbia érdekeit sértette a Monarchia boszniai terjeszkedése, hiszen a tartományban jelentős számú szerb kisebbség élt. Az Oszmán Birodalom megmaradt területeire igényt tartottak a felszabadult balkáni nemzetek, ám ők egymásban is vetélytársat láttak. A Balkán-félsziget megoldatlan problémái további háborúkkal fenyegettek.

A Balkán etnikai viszonyai a 19. század végén

Milyen európai konfliktus fenyegetett a balkáni harcok idején? • Kitől remélt támogatást az orosz diplomácia? • Hogyan viszonyult mindez a „három császár szövetségéhez”? • Milyen álláspontot képviselt a kérdésben Bismarck? • Miként akarták az oroszok megoldani a keleti kérdést? • Milyen álláspontra helyezkedett Nagy-Britannia e törekvéssel szemben?

Összegzés

Okok és következmények

- Mi biztosította a poroszok fölényét a háborúban?
- Milyen következménnyel járt a porosz–francia háború?

Történelmi jelentőség

- Hogyan jött létre az egységes Németország?
- Miért került a Balkán-félsziget a nagyhatalmi törekvések középpontjába?

3. Észak és Dél ellentéte – az amerikai polgárháború

Idézzük fel, hogyan vált függetlenné az Egyesült Államok! • Milyen eszmei-politikai elvek érvényesültek az alkotmányában? • Kik voltak az alapító atyák? • Hogyan épül fel az állam törvényhozó testülete? • Kinek a kezében összpontosul a végrehajtói hatalom? • Idézzük fel a földrajzórán tanultakat az ország természeti jellemzőiről és gazdasági viszonyairól!

Az Egyesült Államok és a polgárháború

Állapítsuk meg, milyen ipari és mezőgazdasági jellegzetességei voltak a korabeli Egyesült Államoknak! • Milyen különbségek mutatkoztak az északi és déli államok fejlettségében? • Miért ragaszkodtak gazdaságilag is a déli államok a rabszolgtartáshoz?

A fiatal köztársaság fejlődése

Miben tért el Észak és Dél fejlődése?

Rá@dás

A legendás vadnyugat

A Mississippitől nyugatra élő indián törzsek területein az 1830-as években jelentek meg az első „fehérek”, akik kereskedelmi kapcsolatot alakítottak ki az ottani törzsfőnökökkel. A prémvadászok, illetve a szőrmekereskedő társaságok emberei által felkínált fegyverekért és alkoholért cserébe az őslakosok főleg bölénybőrrel fizettek. A hatalmas bölénycsordák kiirtása azonban rövidesen már az indián törzsek élelmezését fenyegette.

Olvassuk el a digitális tananyag kiegészítő leírását a vadnyugatról! • Mikor élte fénykorát, és mennyire hitelesen mutatják be az időszakot a westernfilmek? • Hogyan alakult az ott élő indiánok sorsa a 19. század második felében?

Az Egyesült Államok a 19. század közepére a világ **második ipari nagyhatalma** lett. A függetlenség elnyerését követő évtizedekben **dinamikus fejlődés** bontakozott ki, amely **a folyamatos európai bevándorláson** és az ország kimeríthetetlen **természeti erőforrásain** (erdők, vízi energia, ásványkincsek) alapult. A kialakuló nemzeti piacgazdaságban a kisvárosok ipari vállalkozásai, illetve a farmerek gazdaságai az egységesülő **belső piacra** termeltek. Az első ipari forradalom vívmányai gyorsan elterjedtek; a **gőzhajózás** és a **vasútfejlesztés** csökkentette a szállítás költségeit. Az atlanti partvidék városaiban a textilipar (gyapjú- és pamutfeldolgozás) mellett egyéb ágazatok (például fakitermelés, hajógyártás) is fejlődtek.

Az ország lakossága folyamatosan bővült (1860-ra mintegy 32 millió fő lett – ebből közel 4 millió a fekete rabszolga). A **demográfiai robbanást** nemcsak a **bevándorlás** idézte elő, hanem az Európában már eltűnőben lévő sokgyermekes nagycsalád továbbélése.

A kormányzat folyamatosan bővülő **szabad földterülettel** rendelkezett, a gazdasági eredmények az életszínvonal javulását is biztosították. A társadalom Európához képest vagyoniilag kevésbé differenciálódott, és a **középrétegek erős csoportot** alkottak.

A szegényebb rétegek felzárkózása is könnyebben zajlott, a **társadalmi mobilitás** az óhazához képest sokkal rugalmasabb volt.

Rabszolgák a dél-karolinai Beaufortban, a Smith-ültetvényen

Kínai bevándorlók dolgoznak a kaliforniai aranymezőn

Az **iskolahálózat** kiépítésével az amerikaiak négyötöde tudott írni-olvasni a század közepére. Mindemellett a lenézett és megvetett **kisebbségek** (indiánok, fekete rabszolgák, ázsiai bevándorlók) elől a társadalom sokáig elzárta a felemelkedés lehetőségét. Az ország egyes régióinak gazdasági fejlettsége és értékrendje számos különbséget mutatott. A **déli államokban** a brit „gyapotéhség” miatt újra fellendült a **rabszolgatartáson** alapuló **ültetvényes gazdálkodás**. Délen az **ültetvényes mezőgazdaság** háttérbe szorította az ipart és a kereskedelmet, a **rabszolgatartó birtokosok** az egyes államok vezető politikusai, tisztségviselői lettek. **Északon** a virágzó **farmergazdaságok** ellátták az iparosodó városokat, a régióban kedvezően érvényesült a **vállalkozás szabadsága** és a beruházási kedv.

Feszültségek a belpolitikai életben

Miért alakultak ki az ellentétek?

Az ország területe gyorsan bővült, a **telepések** a század közepére már a **Csendes-óceánt** is elérték. A legtöbb területet vásárlással (például Louisiana térségét Napóleontól, Floridát a spanyoloktól) vagy háborúval szereztek meg (például Mexikótól Új-Mexikót és Kaliforniát). A **kaliforniai aranymezők** felfedezése után megindult a tömeges nyugatra vándorlás (1848). A politikai **közélet** folyamatosan **demokratizálódott**. A középrétegek (farmerek, városi kisvállalkozók) érdekeit az 1830-as években megszerveződő **Demokrata Párt** karolta fel. Az államok többségében bevezették az általános választójogot. A politikai jogok kiterjesztése azonban nem vonatkozott a fekete rabszolgákra és az indián őslakosságra.

Észak és Dél között a **rabszolgakérdés** egyre **súlyosabb feszültséghez** vezetett. Néhány északi vallási közösség megszervezte a rabszolgák szöktetését is, de a déliek mindezt a magántulajdon elleni cselekedetnek tekintették. A konfliktus egy-egy tagállam belépésénél mindig kiújult, mert felboríthatta volna a szabad és rabszolgatartó államok közti erőegyensúlyt. Ekkor jött létre a **Republikánus Párt** (1854), amely programjában a **rabszolgaság terjesztésének a korlátozását tűzte ki célul**. Ezzel összefüggésben a republikánusok az elnöki hatalom megerősítését és a nemzeti ipart védő közös vámpolitikát követeltek. Velük ellentétben a déli

3. Az Államok Szövetségének köszönheti ez a nemzet a lakosság létszámának állandó növekedését, anyagi erőforrásainak meglepő fejlődését, gazdaságának gyors ütemű gyarapodását, boldogságát az országon belül és tekintélyét külföldön. Mi visszautasítunk minden bomlasztási törekvést, bárhol is induljon az ki. Örvendetesnek tartjuk hazánk érdekében, hogy a Kongresszus egyetlen republikánus tagja sem hangoztatott vagy támogatott elszakadási fenyegetéseket, amit pedig a demokrata tagok gyakran megtettek. [...]

7. Veszélyes politikai eretnokség az az új dogma, hogy az Alkotmány szükségszerűen rabszolgaságot honosít meg az Egyesült Államok területjein, figyelmen kívül hagyva ennek a dokumentumnak határozott rendelkezéseit, az egyidejű tiltakozást, a törvényhozói és bírói gyakorlatot. Ennek a dogmának felforgató tendenciája van, veszélyezteti az ország békéjét és harmóniáját. [...]

9. Megbélyegezzük az afrikai rabszolga-kereskedelem újabb megindítását a nemzeti zászló alatt, a bírói hatalom kijátszásával. Ezt mi bűnnek tartjuk az emberiség ellen, s égető szégyennek hazánkra és korunkra nézve. [...]

12. Gondoskodva a központi kormány támogatására szolgáló bevételekről az importra kivetett illetékek (adó, vám) formájában, a józan politika megköveteli ezen díjak ilyen behajtását, mint az egész ország ipari érdekeltiségének serkentését; [...].

(A Republikánus Párt programjából; 1860)

- Miként foglalt állást a fennálló alkotmánnyal kapcsolatban a Republikánus Párt?
- Milyen veszélyekre utalt?
- Hogyan viszonyult a párt a rabszolgakérdéshez?
- Miért fontosak a republikánusok számára az importra kivetett adók?

Miért vált a rabszolgaság központi kérdéssé az Egyesült Államokban?

Borzalmas büntetéseket szabnak ki naponként ezekre a szerencsétlen, éhségtől, munkától és korbáctól elgyöngült és agyongyötört emberekre. A Delta-tengerpart mentén állandóan inségbe és nyomorúságba, sebekbe és nyomorékokba ütköztünk. Mindezeket az elállatiasodott rabszolga-tulajdonosok és felügyelők okozták, akiket többségükben a tudatlanság és a kegyetlenség különös keveréke jellemez. [...] Nagy Isten! Miért alszik a Te bosszúd?

(Amos Stoddard őrnagy nyilatkozata; 1811)

Saját szemünkkel kell látnunk a rabszolga-tulajdonosok borzasztó kegyetlenségét, hogy ezt le lehessen írni. [...] Legközelebbi szomszédom, egy elsőrangú jogász, aki a déli arisztokráciából származik, beszélte el nekem, hogy korbáccsal verte a négereit, a férfiakat és nőket, midőn azok rosszul viselkedtek. [...] Megölni a rabszolgát teljesen ugyanannyit jelent, mint lelőni a kutyát.

(A charlestoni brit konzul leveléből; 1854)

Észak-Amerika területére a 17. században szállítottak először rabszolgákat. A törvényes emberkereskedelem a 19. század elején megszűnt, de a rabszolgavásárok az Egyesült Államok területén folytatódtak. Mindennaposnak számított a családok szétválasztása, a gyermekek eladása. A szívtelen cselekedetek ellen egyre többen emelték fel a szavukat. A legnagyobb népszerűsége Harriet Beecher Stowe *Tamás bátya kunyhója* című regénye (1852) tett szert, amely felrázta az amerikai közvéleményt. Az író drámai erővel jelenítette meg a rabszolgaság borzalma- it és erkölcstelenségét. Állítólag amikor az írónt bemutatták Lincolnnak, az elnök így

szólt hozzá: „Tehát itt van az a kicsi asszony, aki megírta azt a nagy könyvet, amely kirobbantotta ezt a hatalmas háborút.”

A kérdés megoldásában először az abolitionista szervezetek aktivizálódtak, akik nemcsak a rabszolgák megszöktetését szervezték meg, hanem az Afrikába való hazaszállításukat is. Libéria megalapítása nemes cselekedetnek tűnt, habár az abolitionisták nem vették figyelembe, hogy a családok jelentős része már generációk óta Amerikában élt, így Libéria csak külső segítséggel tudott talpon maradni. A polgárháború után a feketék társadalmi befogadása a déli államokban nem történt meg, sőt a faji szembenállás újabb formákat öltött. Létrejött a „fehér ellenállás” szervezete, a Ku-Klux-Klan, amely öltözetével, titkos összejöveteleivel és erőszakos cselekedeteivel évtizedeken át tartotta rettegésben a déli államok fekete lakosságát.

Milyen elvek fogalmazódtak meg a Függetlenségi nyilatkozatban?

- Hogyan tekintettek a déli államokban a rabszolgákra?
- Miért osztotta meg az amerikai társadalmat a kérdés?
- Hogyan próbálták kezdetben megoldani a rabszolgaság kérdését?
- Miként maradt meg a „faji szembenállás” a polgárháború után?

A Ku-Klux-Klan tagjai az Egy nemzet születése című film egyik jelenetében

Rabszolgapiac a Virginia állambeli Richmondban 1860 körül

	Választópolgárok szavazata	Elektori szavazat
Lincoln (republikánus)	1 865 593 (40%)	180
Douglas (demokrata)	1 382 713 (29%)	12
Breckinridge (demokrata)	848 356 (18%)	72
Bell (alkotmányos unionista)	592 906 (13%)	39

Választási eredmények 1860-ban

demokraták a tagállamok minél szélesebb önállóságához és gyapot-exportjuk miatt a zavartalan szabad kereskedelemhez ragaszkodtak.

Az Egyesült Államok legnagyobb belső ellentéte **Abraham Lincoln** republikánus elnökjelölt **megválasztását** követően alakult ki (1860). **Lincoln beiktatásakor** hét, majd a **fegyveres harcok kirobbanását** követően újabb négy déli állam jelentette be a kilépését az unióból (1861). A déli államok által létrehozott **konföderáció** egy új elnököt választott (Jefferson Davis), aki Richmondot tette meg fővárosának.

Az amerikai polgárháború (1861–1865)

Miért tudtak a déliek katonailag sokáig ellenállni?

Az **északi államok** potenciális **erőfölénye** (például gazdasági, népesedési) kezdetben nem érvényesült. A **konföderációs** haderő a **képzett tisztikarra** és a **jó hadvezetésre** (Robert E. Lee tábornok) támaszkodva elhárította a támadásokat, és többször is behatolt az unió területére. A déli államok abban bíztak, hogy az elhúzódo harcok aláássák Lincoln tekintélyét, és az európai hatalmak önálló országgként ismerik el a konföderációt.

A **polgárháborút** véres csaták, pusztító hadjáratok és súlyos veszteségek kísérték; a polgári áldozatokkal együtt közel egymillió ember vesztette életét. Az ütközetekben az ipari forradalom hatékony fegyverei (robbanólövedékek, hátultöltő ágyúk) már megjelentek, de a tábornokok még mindig a tömegrohamokban gondolkodtak. Az **uniós flotta blokád** alá vette a konföderációs kikötőket, így Dél ellátása folyamatosan romlott. **Lincoln** telepítési törvénye (a telepesek szinte ingyen juthattak nyugaton földekhez) és a **konföderációs államok területén élő rabszolgák felszabadítása** (1863) irányt adott az unió jövőjének. (A rabszolgaság megszüntetését az Egyesült Államok egész területén 1865-ben egy alkotmánykiegészítés mondta ki.)

	Az unió államai	A konföderáció államai
Népesség (fő)	21 millió (ebből kb. 430 ezer rabszolga – nem minden rabszolgatartó állam csatlakozott a Konföderációhoz)	9 millió (ebből kb. 3,5 millió rabszolga)
A hadköteles korú népesség száma (fő)	2,5 millió	900 000
Lőfegyverek száma (darab)	360 000	240 000
Fegyvergyártó üzemek	97%	3%
Textilgyártás	94%	6%
Vastermelés	93%	7%
Legyártott mozdonyok száma 1860-ban (darab)	470	19
Banki betétek nagysága (dollárban)	207 millió	47 millió

Erőviszonyok a polgárháború kezdetén

Hogyan zajlik az elnökválasztás az Egyesült Államokban? • Kik az elektorok, és hogyan szavazhatnak? • Milyen belső ellentmondásai lehetnek a rendszernek? • Nézzünk utána, hogyan alakultak a választási eredmények napjainkban az előző elnökválasztás során! • Vizsgáljuk meg, mikor volt a legszorosabb és a legvitatottabb választási eredmény a modern kori amerikai történelemben!

[...] én, Abraham Lincoln, az Egyesült Államok elnöke, [...] e lázadás leverése érdekében [...] elrendelem és kinyilvánítom, hogy [a lázadásban levő] államokban és államrészekben rabszolgaként tartott személyek valamennyien szabadok, és mostantól fogva szabadok is maradnak; az Egyesült Államok végrehajtó hatalma, katonai és tengerészeti hatóságait is beleértve, elismeri és megvédelmezi a szóban forgó személyek szabadságát. Egyúttal meghagyom az ily módon szabaddá nyilvánítottaknak, hogy minden erőszaktól tartózkodjanak, kivéve, ha ezt önvédelmük szükségessé teszi; és azt tanácsolom nekik, hogy amennyiben csak lehetséges, méltányos bérért hűséggel végezzék munkájukat.

Kihirdetem és tudatom továbbá, hogy a megfelelő testi kondícióban levő ilyen személyek beléphetnek az Egyesült Államok fegyveres szolgálatába, a helyőrségekbe, védőállásokba, őrhelyekre és egyéb helyekre, valamint az említett szolgálaton belül mindenfajta hadihajókra.

(Részlet a felszabadítási nyilatkozat szövegéből; 1863)

- Állapítsuk meg, milyen célt szolgált a rendelkezés!
- Milyen jogokat biztosított a feketék számára az elnök?
- Mitől óvja a felszabadítottakat?
- Milyen társadalmi és gazdasági feszültségek keletkeztek a déli államokban?

A déli (balra) és az északi (jobbra) hadsereg egyenruhája

Az északiak rohama egy déli állás ellen Thure de Thulstrup festményén

Nézzünk utána az interneten, milyen egyenruhában és fegyverzettel küzdöttek a harcoló felek!

- Azonosítsuk, melyik hadsereghez tartoztak a képen látható katonák!
- Hogyan változhatott a háború során a két hadsereg létszáma, fegyverzete, ellátása?

Abraham Lincoln (1809–1865) farmerek gyerekeiből lett jogász, majd politikus, végül az Egyesült Államok 16. elnöke (1861–1865). A rabszolgaság eltörlése és a nemzeti egység helyreállítása miatt mind a mai napig az USA egyik legfontosabb elnökének tartják. Egyik leggyakrabban idézett mondata

a gettysburgi csatában elesettek emlékére mondott beszédében hangzott el a demokrácia meghatározására: „ez a nép kormánya, a népért és a nép által”

A **déliek** egy nagyobb támadása **súlyos vereséggel** végződött (gettysburgi csata, 1863). Az unió hadseregei ezután benyomultak a konföderáció területére (Grant, Sherman tábornokok), és kettévágták a déli államokat. A teljesen kimerült „**lázadók**” **1865-ben le-tették a fegyvert**. Az időközben újraválasztott **Lincoln** az egykori ellenfeleit nagylelkű gesztusokkal akarta megbékíteni, de néhány nappal a győzelem után **merénylet áldozata lett**.

A következő években alig változott a felszabadított rabszolgák helyzete, a befolyásos földbirtokosok megakadályozták a gazdasági és politikai jogkiterjesztést. A helyzet elmérgesedett, rövidesen uniós katonák szállták meg a déli államokat, ahol a politikai jogokat csak **katonai nyomásra tudták** az ottani törvényekbe foglalni.

Miután megszűnt a megszállás (1877), a **feketék polgárjogi helyzete** újra romlani kezdett. Kiszorultak a déli államok törvényhozásából, földszerzésre nem nyílt lehetőségük, illetve a minden napokban az „**elkülönített, de egyenlő**” hazug elve érvényesült. A feketéket elkülönítették az oktatásban, a vasúti közlekedésben és a különböző hivatali ügyintézésnél, ami a valóságban jogfosztást, másodrendű állampolgárrá válást jelentett. A **társadalmi elkülönítést** (szegregáció) heves polgárjogi küzdelmek után, csak a 20. század második felében számolták fel.

Összegzés

Változás és folytonosság

- Mely tényezők segítettek az Egyesült Államok gazdasági fejlődését a 19. század elején?
- Mennyiben változott meg a feketék helyzete a 19. században?

Okok és következmények

- Hogyan alakult ki konfliktus az északi és déli államok között?
- Miként kerekedett felül az unió a polgárháborúban a konföderációs seregeken?

4. Az iparosodás új szakasza

Mit értünk az ipari forradalom kifejezésen? • Miért Nagy-Britanniában indult meg az ipari forradalom? • Milyen fontos találmányok láttak napvilágot? • Miként hatottak a változások a társadalomra? • Hogyan változtak meg az életkörülmények a 19. század elején?

A gépesített nagyipar kialakulása

Hogyan hatottak a természettudományos eredmények az iparosodásra?

A porosz–francia háború lezárását követő évtizedekben, egészen az első világháború kitöréséig Európa nagy részén megszűntek a fegyveres konfliktusok (1871–1914). A 20. század első évtizedét a kortársak már „**boldog békeidőnek**” érezhették. A **tudományos ismeretek bővülése**, illetve a **technológiai fejlesztések** jelentősen megváltoztatták az életkörülményeket. A **gazdaságba** gyorsan beépültek a fizikában (például elektromosság, hő- és energiatan), a kémiában (például szerves és szervesetlen kémia) és a biológiában (például a kórokozó baktériumok felismerése) elért **természettudományos eredmények**. Ezt az időszakot a történészek egy része **második ipari forradalomnak** tekinti, amely az elsőt a magasabb minőségi szintjével és az új gazdasági ágazatok megjelenésével haladta meg. Sokan azonban hangsúlyozzák, hogy a szakaszok nem váltak el élesen egymástól, és a folyamat a 18. század utolsó harmadában meginduló iparosodás szerves folytatása volt.

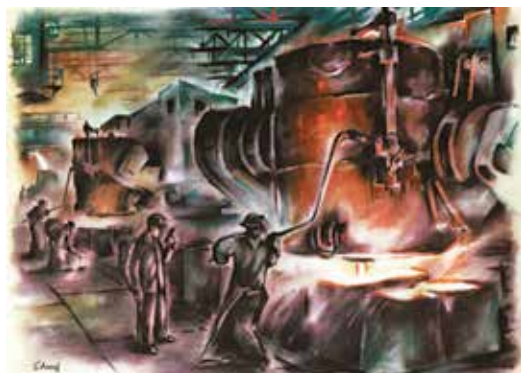
A 19. század utolsó harmadában számos új alapanyag, illetve **új energia- és erőforrás** (elektromosság, kőolaj) jelent meg. A lendületre ösztönzőleg hatott a kiteljesedő „vasútépítési láz”, hiszen a kontinenst behálózó vasúthálózat a kohászat folyamatos fejlesztését igényelte. A **nehéziparban** a technológiai újítások (a nagyolvasztók szerkezetének változásai) lehetővé tették a tömeges **acéltermelést**. A kohászat megőrizte fontosságát, a **hengerelési technika** fejlődésével előállított jó minőségű acéltermékek a **gépgyártás** számos ágazatát fellendítették (például hajóépítés, hadiipar, erőgépek). A tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása a gazdaság **vezető ágazatává** emelte a **gép-, az elektromos és a vegyipart**. Előbb a nehézipar termelési mutatói, majd az új modern iparágak eredményei jelezték az egyes országok gazdasági pozícióit.

Feltalálók és találmányok

Hogyan hatottak a tudományos eredmények az iparra?

Az **elektromosság** jelenségének fizikai megismerése és a dinamó kifejlesztése (Siemens, 1867) az **elektromos áram energiaforrásként** való felhasználását eredményezte. Az elektromos energia előállítása (vízi és szénérőművekben), a nagyfeszültségű áram átalakítása és továbbítása (transzformátorok és távvezetékek segítségével), illetve a **szénszálas izzólámpa** megalkotása (Edison, 1897) újabb és újabb találmányok révén valósult meg. Az **elektromos ipar** a vasúti (villanymozdony, Kandó Kálmán) és a városi **közlekedést** (villamosok) is megváltoztatta.

A **gépjárműgyártás** kialakulásához szintén különböző találmányok láncolata vezetett. A **gépkocsik kifejlesztését** az új erőgép, a **robbanómotor** (négyütemű, belső égésű motor, az úgynevezett Otto-motor, 1876) **benzines üzemű** változata alapozta meg. A század utolsó évtizedében már tucatnyi **autógyár** létesült (például Mercedes-Benz, Renault, Ford).

A Bessemer-konverter és a Siemens–Martin-kemence. Az acéltermelés fejlődését új kohászati eljárások segítették. Az acélgyártás során először a nyersvas nagy széntartalmát csökkentették. A Bessemer-féle eljárással a teljesen megolvasztott vason átfúvatott levegő kiégette a szenet, illetve a vas egyéb szennyeződéseit, ezáltal jó minőségű, de törekeny acél keletkezett. A Siemens–Martin-eljárás során a megolvasztott vashoz ócskavasat vagy oxidos vasércet adagoltak, ezzel kitűnő minőségű és jól megmunkálható acélt állítottak elő. Az óriási mennyiségű acélt a gépgyártásban, a vasútépítésnél, illetve az építkezéseknél hasznosították. Az acélvázanyag tartósságát mutatta az első chicagói felhőkarcoló, valamint az 1889-ben átadott Eiffel-torony

Mercedes-Benz automobil

A Zeppelin-léghajó leszállás után

A Wright fivérek repülőgépe

Az új iparág **húzóágazatként** működött, az autókhoz a **vegyipar** nemcsak a **üzemanyagot** állította elő (petrolkémia: kőolaj-feldolgozás), hanem számos **új alapanyagot** is készített (például üveg, gumi, alumínium). A **futószalag-termelés** alkalmazása a **sorozatgyártás** irányába indította el az autópárt (Ford T-modell, Galamb József).

A **közlekedés forradalma** folytatódott, a feltalálók rövidesen az égbolt meghódítását tűzték ki célul. A 20. század elején az első **léghajó** (Zeppelin, 1900), majd a Wright fivérek első **repülőgépe** (1903) emelkedett a levegőbe. A távolság leküzdése a **kommunikációs fejlesztésekben** is érvényesült. A **telefon** feltalálása (Alexander Graham Bell, 1876) és a **telefonközpont kialakítása** (Puskás Tivadar) lehetővé tette a vezetékes kommunikációt. (Puskás Tivadar rövidesen létrehozta Budapesten a telefonhírmondót, amely a rádió előzményeként híreket szolgáltatott az előfizetőknek.) A vezetékek nélküli kommunikáció alapjait a **drót nélküli távíró** kifejlesztésével érték el (szikratávíró, Marconi), amelynek **rádióhullámai** az Atlanti-óceánt is átvitték (1901).

A 19. század utolsó évtizedeiben az információk rögzítésének és lejátszásának a technikai megoldása is megszületett. A lemezjátszó elődje, a **fonográf** (Edison, 1877) hangfelvételeket rögzített, míg a **mozgóképeket** (először némafilmeket) a megnyíló **filmszínházakban** (mozikban) vetítették (Lumière fivérek, 1895).

A Lumière fivérek 1895-ben találták fel a mozgóképfelvételre és kivetítésre is alkalmas, hordozható kinematográfot

Nézzünk utána, mi volt a címe a legelső filmfelvételnek, és milyen hosszú volt!

Kézi kapcsolású telefonközpont

Hogyan kapcsolódtak be a fejlesztésekbe a magyar feltalálók és szakemberek?

Az iparosodás tudományos-technikai ismereteinek bővítésében számos magyar tevékenykedett. Az elektromos iparban Jedlik Ányos kifejlesztette a dinamó működési elvét, amelyet a gyakorlatban először Siemens szabadalmaztatott. Az energiaátvitel problémáját, a nagyfeszültségű áram elosztását Zipernowski Károly, Déri Miksa és Bláthy Ottó transzformátora oldotta meg. Puskás Tivadar a kézi kapcsolású telefonközpont megtervezésével az egyszerű polgárlakások számára is biztosította a vezetékes hírközlést. A század végén Kandó Kálmán tervezésével elkészült Európa első villamosított vasútvonala Olaszországban, és az általa megtervezett villanymozdonyok is szolgálatba álltak. A robbanómotorok hatékonyabb üzemeltetését Bánki Donát és Csonka János porlasztója (karburátor) biztosította. A századforduló után több magyar is tevékenykedett a Ford-birodalom megalapozásában.

Nézzünk utána az interneten az egyes találmányok működési elvének! • Olvassuk el a fizikatankönyvben az említett feltalálók tevékenységének elméleti hátterét! • Hogyan befolyásolja a történelmi folyamatokat a különböző találmányok megjelenése?

Ford T-modell

1907 telének egy kora reggelén Henry Ford bekukantott a Piquette Avenue-i üzem tervezőirodájába, hogy meglátogasson. „Jöjj velem, Charlie – mondta –, mutatni akarok valamit!” Vele mentem. [...] „Charlie, kellene nekem itt egy szoba, pontosan ezen a helyen. Húzzass ide falat, de hagyjatok akkora ajtót, hogy egy autó átférjen rajta. Szerezz az ajtóra egy jó lakatot. Ha kész, felhozzuk ide Joe Galambot [Galamb Józsefet]. Valami egészen újat kezdünk most!” A szoba, amit kieszelt, a T-modell szülőszobája lett. [...] Joe Galamb felköltözhetett egyszerű szerszámaival és két falitáblájával. A táblák nagyszerű gondolatnak bizonyultak. Hatalmas méretű rajzokat lehetett készíteni, majd amikor elvégezték a javításokat is, meg a finomításokat, jól lehetett az ábrákat fényképezni, [...].

1908 márciusára készen voltunk arra, hogy bejelenthessük a T-modellt, de nem voltunk fölkészülve a gyártására. Októberben bemutattuk a kocsit a közönségnek. Joe Galamb harmadik emeleti szobáscskájából forradalmi jármű gördült ki. A következő 18 évben aztán Piquette Avenue, Highland Park, River Rouge üzeméből és a többi szerelőüzemből szerte az Államokban még több mint 15 millió követte azt.

(Charles Sorensen visszaemlékezése a Ford T-modell kidolgozásáról; 1906–1908)

A gazdasági élet átrendeződése

Hogyan alakult át a verseny a vállalatok és az országok között?

A technikai újítások alkalmazása a korábbinál jóval nagyobb **tő-két** igényelt. Ezért a vállalatok többsége **részvénytársaságként** működött. Alaptőkéjüket több társtulajdonos biztosította, akik tulajdonrészük arányában birtokolták a vállalat **részvényeit**. A részvények jogosították fel őket arra, hogy **részesedjenek a vállalkozás hasznából**, valamint hogy **beleszólhassanak az irányításába**. A vállalat növekedhetett is, ha **újabb részvények kibocsátásával** és eladásával újabb társtulajdonosokat vontak be. A részvényeket a **tőzsdén** adták és vették, **árfolyamuk** mutatta meg a vállalkozás értékét, azaz sikerességét. A részvényeket egyre gyakrabban **bankok vásárolták meg**.

A nagy összegű beruházás nagy kockázatot is jelentett. Ezért a sikeres vállalkozások igyekeztek **felvásárolni versenytársaik**, vagy éppen nyersanyagaik beszállítóit,

- Mi indokolta a banki tőke megjelenését az iparban?
- Miként fonódott össze a pénzügyi és az ipari szektor?
- Milyen nagy iparvállalatok létrehozásában működhettek közre a bankok?

Elsősorban műszaki és gazdasági okok vezettek [...] olyan egyesített üzemek létrehozásához, ahol a nyersanyagtermelést összekapcsolják a félkész és késztermékek gyártásával. Ez a fejlődés nem lenne lehetséges vagy legalábbis nagy nehézségekbe ütközne, ha nem lennének ehhez kapcsolódó pénzügyi és hitelszervezetek, vagyis olyan erős bankintézetek, amelyek a szükséges pénzügyi tranzakciók lebonyolítását helyzetüknél fogva elvégzik. [...] Így szinte magától értetődik, hogy azok a bankok, amelyek nagy kockázatot vállalva támogatták az iparosítást, megpróbáltak – az esetek többségében sikerrel – tartós és döntő ellenőrzéshez jutni az ipari korporációk felett.

[...] A bankok és az ipar szoros kapcsolata kifejezésre jut az igazgatói ellenőrző testület helyeinek a betöltésében is. Mint az ipari részvénytársaságok igazgatói testületeinek a tagjai, a bankigazgatók állandóan ügyelhetnek a bank érdekeinek a védelmére, különösen úgy, hogy felülvizsgálják a bank által a részvénytársaságnak nyújtott hitel módszeres és ésszerű felhasználását.

(A német bankok szerepe az iparban a 20. század elején. *Documents of European Economic History II. = Egyetemes történelmi szöveggyűjtemény 1789–1914*, Korona, Budapest, 2001, 121–123.)

Karikatúra a kor legnagyobb vállalatáról a Standard Oil-ról

Mi mutatja a képen a Standard Oil eredeti tevékenységi körét? • Mik mutatják a gazdasági terjeszkedését? • Mit jelképeznek a zászlóval díszített fehér épületek?

Konkrét példák segítségével mutassa be a hasonlóságokat és eltéréseket a két ipari forradalom között!

termékeik értékesítőit. Így **óriásvállalatok** jöttek létre. A kockázatcsökkentés másik útja az volt, ha a vállalatok **megállapodtak a piac felosztásában**, egyeztették áraikat. A piacot uraló óriásvállalatokat vagy vállalatcsoportokat **monopóliumoknak** nevezték. Létrejöttükkel **sérült a szabad verseny árakat leszorító hatása**, tőkeerejük miatt pedig képesek voltak a **politika befolyásolására** is. A veszélyt felismerve már a korszakban születtek a monopóliumok kialakulását és működését **korlátozó törvények**.

A 19. század végére a **tőkés centrum** térsége **kiszélesedett**, az **Egyesült Államok** és **Németország** gazdasága gyorsabban növekedett a brit gazdaságnál. Az Egyesült Államok hatalmas ásványkincskészlettel és folyamatosan gyarapodó munkaerővel rendelkezett, a vasútépítés az egész országra kiterjedt. Németország kedvező természetföldrajzi adottságai (szénkészletek a Ruhrvidéken és Sziléziában) tovább bővültek a vasércben gazdag Elzász-Lotaringia elfoglalásával.

Felgyorsult a **tőke kivitel**, a vállalkozások elsősorban **vonzó tőkebefektetési** lehetőségeket kerestek. A frissen **iparosodó országok** (például az Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország, Olaszország) **kedvező légkört** teremtettek a befektetőknek (adókedvezmények, állami kamatgarancia-vállalás, olcsó munkaerő). A gyenge belső feltételek miatt (kevés hazai tőke, alacsony vásárlóerő) a **periféria fejlődésének** ütemét a külföldi befektetések határozták meg. Először a **külföldi piacra termelő ágazatok** lendültek fel (például élelmiszeripar, nyersanyag-feldolgozás), majd a századfordulón a **nagyipar vezető ágazatai** is bekapcsolódtak a termelésbe (például nehézipar, vegyipar, autóipar).

	Első ipari forradalom	Második ipari forradalom
erőgép	gőzgép	gőzgép → robbanómotor, villanymotor
energia	szén	szén → olaj, víz
iparágak	textilipar → bányászat, kohászat, gépgyártás	bányászat, kohászat, gépgyártás → elektromos ipar, vegyipar
üzem-szervezés	magánvállalatok → részvénytársaságok	részvénytársaságok → óriásvállalatok (monopóliumok)
elterjedés	Nagy-Britannia → USA, Nyugat-Európa	USA, Németország → Európa → világ

Az ipari forradalom két hullámának összevetése

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan hatottak a fejlesztések a gazdaság szerkezetére?
- Milyen új iparágak létesültek a 19. század utolsó harmadában?
- Soroljunk fel néhány magyar feltalálót is, akik ebben az időszakban tevékenykedtek!

Történelmi jelentőség

- Melyek voltak a korszak legfontosabb találmányai?
- Milyen átrendeződés zajlott le az országok versenyében?

5. Az életmód változásai a 19. század végén

Milyen új találmányok jelentek meg a 19. század utolsó harmadában? • Miképpen hatottak az életkörülményekre? • Mely tudományos eredmények segítették a hétköznapi élet körülményeinek javítását? • Hogyan változott meg az orvostudomány a korábbi évszázadokhoz képest? • Milyen szerepe volt a sportnak és a tömegszórakozásnak az ókorban?

A nagyvárosok átalakulása

Hasonlítsuk össze a két képet! Milyen különbségek vagy hasonlóságok figyelhetők meg a közlekedésben, az öltözködésben és a városképben?

A technikai vívmányok hatásai

Milyen minőségi változások történtek a nagyvárosokban?

Európa nagy részének arculatát a **gazdasági fejlődés** és a korszak **technikai vívmányai** gyorsan átalakították. Az **elektromosságot** kezdetben inkább az **ipari termelésben** hasznosították (villamos gépek és berendezések), de a századfordulótól már megkezdődött a nagyvárosi utcák és a **lakások energiaellátása**. Az **automobilok vásárlását** és fenntartását még csak egy **szűk réteg** engedhette meg magának. Az emberek hétköznapi életvitele megváltozott, a „**gyorsuló világ**” végleg megszüntette a hagyományos életritmust. A változások a **mezőgazdaságban** is érződtek. A centrum országaiban a **gépesítés** (például cséplő-, aratógépek) és a **műtrágyázás** a terméshozamok növekedésével járt. **Kelet-Közép-Európában** a **birtokszerkezet aránytalansága** miatt az agrárfejlődés elsősorban a túlsúlyban lévő nagybirtokokat érintette, a kisparcellás paraszti gazdaságok a korábbi gazdálkodási szinten rekedtek meg. A társadalom átrétegződése ezért régióként eltérő ütemben zajlott, Európa keleti felén a mezőgazdaságból élők száma csak lassan csökkent.

Az emberi **életminőség javítását** leginkább az **orvostudomány** felfedezései és a **vegyipar** szolgálta. A magyar **Semmelweis Ignác** sokat tett a kórházi higiénia javításáért, miután felismerte, hogy a gyermekágyi láz a fertőtlenítés hiányából származik. A **közegészségügy fejlődését** a baktériumok felismerése (Louis Pasteur, Robert Koch), illetve az ellenük való védekezés (védőoltások, fertőtlenítés) alapozta meg. A vegyipar a **vezetékes ivóvízhálózat tisztításával**, a fertőtlenítőszer kifejlesztésével számos betegséget szorított vissza (például kolera). A korszak embere egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a **testi higiénia megőrzésére**, a könnyen tisztítható pamutöltözetek mosására. Az általános közérzetet a „szagtalanítás” is javította, a városokban megoldották a szemetszállítást, kiépítették a szennyvízcsatornát, és folyamatosan takarították az utcákat.

	1890	1913
Oroszország	116,8	175,1
Egyesült Államok	62,6	97,3
Németország	49,2	66,9
Franciaország	38,3	39,7
Nagy-Britannia	37,4	45,6
Osztrák-Magyar Monarchia	42,6	52,1
Japán	39,9	51,3

A nagyhatalmak össznépsége 1890 és 1913 között (millió fő)

Melyik nagyhatalom területén nőtt a legdinamikusabban a népesség? • Állítsuk sorrendbe eszerint a nagyhatalmakat! • Mi lehet a magyarázata az eltérő növekedésnek?

	1890	1913
Oroszország	4,3	12,3
Egyesült Államok	9,6	22,5
Németország	5,6	14,1
Franciaország	4,5	5,9
Nagy-Britannia	11,2	15,8
Osztrák–Magyar Monarchia	2,4	4,6
Japán	2,5	6,6

A nagyhatalmak városi lakossága 1890 és 1913 között (millió fő)

Számítsuk ki az előző oldali adatsorok segítségével, mekkora volt az egyes országokban a városi népesség százalékos aránya az össznépeséghez képest! • Állítsuk sorrendbe az adatok alapján a nagyhatalmakat! • Mi lehet a magyarázata az eltérő növekedésnek?

Amerikai munkások a 19. század végén

	1800 körül	1850 körül	1910 körül
Amszterdam	217 000	224 000	574 000
Bécs	247 000	444 000	2 034 000
Berlin	172 000	419 000	2 071 000
Budapest	54 000	178 000	880 000
Hamburg	130 000	132 000	931 000
Liverpool	80 000	376 000	753 000
London	1 117 000	2 685 000	7 256 000
Ogyessza	6 000	90 000	506 000
Párizs	581 000	1 053 000	2 888 000
Varsó	100 000	160 000	872 000

Néhány nagyobb európai város népessége (fő)

Vitassuk meg, milyen okok miatt növekedett meg a városok népessége az időszakban! • Hogyan hathatott mindez a városok szerkezetére, az infrastruktúra-fejlesztésekre? • Mit jelentett a belső migráció?

A **betegségek visszaszorítása**, a **javuló élelmiszer-ellátás** fenntartotta a demográfiai növekedést annak ellenére, hogy ekkor már csökkent a születések száma. A modern **nagyvárosok civilizációs mutatói** nagymértékben emelkedtek, és az említett tényezők mellett a **közszolgáltatások köre** is folyamatosan bővült (például városi tömegközlekedés, közvilágítás, közoktatás, közegészségügy). A mindenkori államhatalom egyre több közfunkciót adott át a helyi önkormányzatoknak, miközben a sikeres polgármesterek nagyszabású építkezéseket, fejlesztéseket kezdeményeztek.

Társadalmi változások

Hogyan hatott az iparosodás a hagyományos társadalmi rétegekre?

Az iparosodás során a **régi településszerkezet** teljesen **megváltozott**, felgyorsult a **városiasodás**, az urbanizáció. Számos, a középkorban még kiváltsággal rendelkező, nagy múltú város veszítette el jelentőségét, miközben sokszor csekély lélekszámú település vált nagyvárossá. A faluhálózat szerkezete szintén átalakult, amiben nemcsak a **belső elvándorlás**, hanem a **kiépülő vasútvonalak iránya** is szerepet játszott. A gyáripar fejlődése során létrejövő **nagyipari munkásság** lélekszáma folyamatosan nőtt, de sehol **nem került abszolút többségbe**.

A 19. század utolsó évtizedeiben a centrum országokban (Nyugat-Európa, USA) felduzzadt a **középosztályhoz tartozók** száma. A középréteg (például köztisztviselők, kisvállalkozók, szakképzett munkások, értelmiségiek) **önálló értékrendje és életformája** egyfajta mintát adott az alsóbb rétegeknek. Nyugat-Európában az **állami intézkedések** (például munkásvédő törvények, szociális rendelkezések, kötelező elemi oktatás) **csökkentették a kirívó társadalmi különbségeket**, a külvárosokban felszámolták a nyomornegyedeket.

A **felzárkózó periféria országokban** (például Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország, dél-európai országok) a **társadalmi átalakulás** számos **feszültséggel** járt. Mivel a születési előjogok felszámolása (jobbágyfelszabadítás) csak a 19. század közepén következett be, a felbomló hagyományos társadalom problémái (például a földkérdés) áthúzódtak az iparosodás időszakára. A legtöbb országban ezért **úgynevezett torlódott társadalom** alakult ki. A birtokszerkezet, a **szegényparasztság helyzete**, a kialakuló **munkásság kiszolgáltatottsága** együttesen jelentkezett a századfordulón.

A polgárosodás üteme is eltért a nyugati fejlődéstől, a torlódott társadalmakban a **középosztály nem képezett túlsúlyt**, egy részük „idegennek” számított származása vagy vallása miatt.

Irodai alkalmazottak Belfastban a 19. század végén

A megoldatlan problémák elől, főleg a **parasztság** soraiból több millióan **vándoroltak ki Észak-Amerikába**.

Az **Egyesült Államok** társadalmában sokban különbözött az európaiaktól. A folyamatos bevándorlás **állandó munkaerőt** biztosított az iparban, és a hatalmas földrajzi térség benépesítése a **szabad farmgazdálkodást** (mezőgazdasági vállalkozásokat) erősítette. A természetes vagyoni különbségek ellenére az Egyesült Államok társadalmában is **„középosztályi társadalommá”** vált, a heterogén alsóbb rétegekből (például feketék, indiánok, ázsiaiak) nem állt össze egységes munkásosztály.

1861–1870	2 315 000 fő
1871–1880	2 812 000 fő
1881–1890	5 246 000 fő
1891–1900	3 687 000 fő
1901–1910	8 795 000 fő

Bevándorlás az Egyesült Államokba

Számítsuk ki, hogy évente átlagosan hányan vándoroltak be az Egyesült Államokba egy adott évtizedben! • Mekkora volt a napi bevándorlók átlagos aránya?

- Miért tűnt hasznosnak az Egyesült Államoknak az újabb bevándorlási hullám?
- Milyen okok vezettek az olasz kivándorláshoz? Melyik társadalmi réteget érintette a leginkább?

Miután negyedszázada az írek, majd őket felváltva a francia kanadaiak vették le a szakképzetlen munka terhét a vállunkról, most az olaszokon a sor, hogy fölváltsák a kanadai franciákat. Lehetetlen volna új országokat a fejlődés felé vinni, új vasútvonalakat építeni, nem beszélve a városokról, ha nem lennének szakképzetlen munkások. Az új országok jobban igénylik a pusztai izomerőt, mint a régié. Az olaszok azért jöttek, mert keresték őket, és azért keresték, mert szükség volt rájuk. [...]

Az olaszországi kivándorlók 85%-a Dél-Itáliából kerül az Egyesült Államokba, Szicíliát is beleértve. A nők és gyermekek aránya évről évre nő, ami arra mutat, hogy egyre többen kívánnak végleg letelepedni a tengeren túl.

A kivándorlók 85-90%-a földművelő paraszt; a többiek közt akadnak szabók, cipészek, ácsok, de nem szükségképpen elsőrangú munkásokról van szó.

Nem csak a súlyos mezőgazdasági helyzet az emigráció oka. A túlnépesedés döntően közrejátszik ebben. [...]

(Részlet egy amerikai konzuli jelentésből; 1891)

Történészszemmel

Milyen célokért küzdött a feminista mozgalom?

A 19. század utolsó harmadában fokozatosan bővült a nők számára a munkalehetőségek köre (irodákban, kiskereskedelembe, telefonközpontokban). Felgyorsult a hagyományos társadalmakra jellemző alárendelt női szerepkörök átalakulása. A polgári államokban a nőknek lehetőségük nyílt a középiskolai, majd a századfordulótól a felsőfokú oktatásban való részvételre. Mindezekkel együtt csökkent a születések száma, így a gyereknevelésre fordított idő mennyisége is. Nagy-Britanniában a kialakuló szüfrassetmozgalom (1903) harcias tevékenységet fejtett ki a női emancipációért (egyenjogúsítás). A létrejövő feminista szervezetek a férfikkal egyenlő munkabér kivívását és a nők közéleti szerepvállalását sürgették. A nőmozgalom aktivistái tüntetésekkel, politikai rendezvények megzavarásával hívták fel magukra a figyelmet, de néhányan a robbantásoktól és a gyújtogatásoktól sem riadtak vissza.

A brit társadalom többsége még a viktoriánus kor hagyományos értékrendjét vallotta, ezért kezdetben értetlenséggel nézte a feminista akcióit. A jól szervezett szüfrassetmozgalom, amelynek irányítója Emmeline Pankhurst volt, a letartóztatások és a bebörtönzések sem törték meg. Az erőszakhullám az első világháború előtti években volt a legerőteljesebb, de a parlament elutasította a női választójog bevezetését. Az első világháború alatt (1914–18) a feminista mozgalom leállította tevékenységét, majd a háború után egy választójogi reform teljesen demokratizálta Anglia közéletét. (1918-ban a 30 év feletti nők a helyhatósági választásokon szavazati jogot kaptak, míg 1928-tól a 21 év feletti nőkre is kiterjedő általános választójogot vezettek be.)

Emily Davison halála az epsomi derbin (1913). A szüfrasset berohant a pályára, hogy megállítsa a király lovát, amely halálra gázolta

Miként tekintettek a hagyományos társadalmakban a női szerepkörre? • Milyen okokra vezethető vissza mindez? • Miért kezdődött meg ennek a szerepkörnek az újragondolása a modern társadalmakban? • Hogyan hatottak a folyamatokra az életmódbeli változások, a különböző szabadidős tevékenységek? • Vitassuk meg a szüfrassetmozgalom jelentőségét! • Nézzünk utána, mikor kaptak a nők választójogot az egyes európai országokban! • Ki volt az első Nobel-díjas nő, aki mind fizikából, mind kémiából elnyerte a legmagasabb elismerést a századfordulón?

A modern sportágak születése

Miért ebben a korban terjedtek el a tömegsportok?

A sportot, mint a szórakozásnak és versengésnek egy sajátos formáját (például lovaglás, tenisz), hosszú ideig a kiváltságos rétegek űzték. A **19. században** megjelenő **tömegsport** már a **szélesebb társadalmi rétegek** körében is elterjedt. A sportolás a rendelkezésre álló szűkös szabadidő hasznos eltöltésének bizonyult, és egészségmegőrző szerepet is játszott. Az **egyéni sportok** számos katonai eredetű sportággal bővültek (például vívás, lövészet, evezés), míg a szegényebb néprétegek inkább a

Alfred Flatow korlátgyakorlata az 1896-ban Athénban megrendezett első olimpián

Louis Trousselier, az 1905. évi Tour de France győztese

A New York-i Roosevelt Raceway-en megrendezett Vanderbilt Kupa (1904)

a **csapatokban játszott labdajátékoknak** hódoltak. Angliában megalapították az első futballegyesületet (1857), és megalkották a **labdarúgás** első hivatalos szabálykönyvét (1895). A brit úszószövetség kidolgozta a **vízilabda** alapszabályait (1885), míg az Egyesült Államokban lejátszották az első **kosárlabdameccset** (1891). A tömegsportok **szervezettségét** igényelték; először klubok, egyesületek, majd nemzeti és nemzetközi sportszövetségek alakultak. Megkezdődött a nemzetek közötti békés **sportvetélkedés** is (az első nemzetközi futballmeccset az angolok és a skótok játszották 1872-ben).

A technikai vívmányoknak köszönhetően elterjedtek a **technikai sportok**. Megrendezték az első **autóversenyt** (1894), majd az első **kerékpáros körversenyt** Franciaországban (Tour de France, 1903). Görögországban, az ókori olimpiák helyszínén ásatások kezdődtek, és a munkálatakat figyelemmel kíséző testület vezetője, **Pierre de Coubertin** javaslatot tett az **újkor** **olimpia megrendezésére**. Coubertin hangsúlyozta a **békés keretek között** zajló **nemzetközi versengés** és megmérettetés fontosságát, kiemelve, hogy a fiatalok inkább sportrendezvényeken versengjenek, mint hogy háborút vívjanak egymással. Az első újkor olimpiát **1896-ban Athénban** rendezték meg, ezen még viszonylag kevés sportoló vett részt (14 nemzet mintegy 250 sportolója). Ettől kezdve a négyévente megrendezett sporteseménynek mindig más-más város adott helyszínt.

Összegzés

Történelmi jelentőség

- Hogyan változtatták meg a korszak technikai vívmányai az emberek életminőségét?
- Miként alakult át a nagyvárosok arculata?

Változás és folytonosság

- Miben különbözött a centrum és a periféria országainak társadalma?
- Milyen problémákkal küszködtek a periféria országokban?

6. A gyarmatbirodalmak kialakulása

Idézzük fel, mely államok vettek részt a korai gyarmatosításban! • Miért voltak gazdaságilag fontosak a gyarmatok? • Hogyan vált Nagy-Britannia a legnagyobb gyarmattartóvá a 19. század elején? • Milyen nagyobb gyarmatokkal rendelkezett? • Melyik kontinens volt még feltáratlan terület az európaiak számára?

A brit birodalom születése

Hogyan tudta Nagy-Britannia megőrizni a pozícióját a gyarmatosításban?

Nagy-Britannia a napóleoni háborúk idején több **stratégiai pontot** megszállt (például Málta, Ceylon, Fokváros), miközben megszilárdította egyeduralmát **Indiában**. A **szakaszos hódítás** során a brit előrenyomulást India társadalmi (kasztrendszer), vallási (hindu–muszlim) és etnikai megosztottsága is megkönnyítette, és a hatalmas ország több száz uralkodója vazallusi viszonyba került.

A brit **Kelet-indiai Társaság** intézkedéseinek súlyos következményei lettek, mivel a **gyapot-termesztésre** átállított mezőgazdaság nem bírta élelmiszerral ellátni a lakosságot. Az indiai piacot az angol textilipar termékei uralták, és az éhínségsújtotta országban tönkrement a falusi kézművesipar is. 1857-ben az angolok szolgálatában álló indiai katonák, a szipojok fellázadtak.

A **szipojfelkelés** azonban nem vált országossá, a mozgalmat végül a belső ellentéteket kihasználó britek eltiporták. A megtorlások után **megváltozott a brit uralom jellege**, feloszlatták a Kelet-indiai Társaságot, és India közvetlenül a brit állam irányítása alatti koragyarmattá lett. Egyre több gondot fordítottak az indiai fejlesztésekre (például vasúthálózat), de a tömeges nyomort nem sikerült felszámolni. **India** ennek ellenére a **brit korona legértékesebb „ékköve”** lett, és Viktóriát az ország császárnőjévé koronázták (1877).

A 19. század utolsó harmadában felgyorsult a **nagyhatalmak gyarmati vetélkedése**. A kortársak által **imperialista** (birodalomépítő) politikának nevezett folyamat során az európai hatalmak **felosztották** az addig meg nem szállt **afrikai és ázsiai területeket**. A terjeszkedést a hatalmi érdekek mellett **gazdasági számítások** (felvevőpiac, nyersanyagbázis) is mozgatták.

A **britek** továbbra is az élen jártak a gyarmatosításban, de **erős vetélytársra** akadtak a **franciákban**. Franciaország németektől elszenvedett háborús veresége után Európán kívüli terjeszkedésbe kezdett, amely azonban sokszor angol érdekeket sértett. Az iparosításban élre kerülő két ország, **Németország** és az **Egyesült Államok** csak **megkésve** kapcsolódott be a versengésbe. A 19. században a gyarmatosítást egykor elindító országok (Spanyolország, Portugália és Hollandia) másodrangú hatalommá süllyedtek, miközben néhány kisebb európai ország (Belgium, Olaszország) felzárkózott melléjük.

A **brit gyarmatbirodalom** idővel kulturálisan is összekapcsolódott. Az **angol nyelv és intézményrendszer** a világ számos pontján meghonosodott, Ausztráliában, Új-Zélandon és Kanadában több millió brit telepedett le. A hegemoniát az **erőteljes flotta** biztosította, az Admirális olyan tengeri erőt tartott szolgálatban, amely mennyiségét tekintve meghaladta az utána következő két ország hadihajóinak együttes létszámát.

India a 18–19. században

Idézzük fel, milyen világvallások születtek Indiában! • Mi jellemezte India társadalmi viszonyait? • Hogyan kapcsolódott össze a vallás és a társadalmi berendezkedés az országban? • Gyűjtjük ki, milyen további vallások voltak Indiában!

Észak-Amerika és Oroszország síkságai a mi gabonaföldjeink; Chicago és Odessza a magtárunk; Kanadában és a Baltikumban vannak az erdőink, Ausztráliában a birkafarmjaink; ökörcsordáink Argentínában és Észak-Amerika nyugati prérijein legelnek; Peru az ezüstjét küldi nekünk, Dél-Afrika és Ausztrália aranya Londonba áramlik; a hinduk és kínaiak nekünk termesztik a teát, a mi kávé-, cukor- és fűszerültetvényeink teremnek az egész Indiai-szigetvilágban.

(William Stanley Jevons brit közgazdász 1865-ös megfogalmazását idézi Paul Kennedy: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*, Akadémiai, Budapest, 1992, 147.)

Hogyan érzékeltette a brit birodalom vezető szerepét a kortárs közgazdász? • Milyen tényezők segítették elő ezt a pozíciót?

Afrika felosztása

Mely európai nemzetek terjeszkedtek a kontinensen?

Afrika gyarmatosítása

Tekintsük át a főbb gyarmattartó országokat! Milyen nagyhatalmi törekvések voltak a kontinensen? • Hol keresztezték egymást ezek az igények?

A kora újkori **rabszolga-kereskedelem** a 19. század elején **megszűnt**. **Afrikában** a tengerparti kereskedőtelepek az európai hatalmak előrenyomulási bázisaivá váltak. A század közepén merész utazók expedíciói (David Livingstone, Henry Morton Stanley) feltárták a kontinens belső részét, és ezzel megnyílt az út a terjeszkedés előtt. A hatalmi vetélkedés során a **civilizációs küldetésstudattól** hajtott gyarmatosítók a gazdaságilag jelentéktelen térségeket (például lakatlan homoksivatagokat) is megszállták. A modern, gyorstüzelő fegyverekkel támadó európai hadseregek véres csatákban győzték le a bátran küzdő, de elavult fegyverzetű őslakos törzseket.

Észak-Afrikában a hanyatló Oszmán Birodalom vazallusállamai nem tudtak gazdaságilag-pénzügyileg talpon maradni, és a **gyarmatosítók védnöksége** (protektorátus) alá kerültek. **Fekete-Afrika térségében** (a Szaharától délre) a számtalan, etnikailag különböző törzsi állam **könnyű prédának** bizonyult. A hódításokban a **britek és a franciák** jártak az élen, de hamarosan bekapcsolódtak a **németek, a belgák és az olaszok** is. Az első világháború előtti évekre Afrika teljes területe – két állam (Etiópia, Libéria) kivételével – az európaiak kezére került.

A nagyravágyó **brit elképzelés** az egész kontinenst **északról délre átszelő vasútvonal** (Kairótól Fokvárosig) megépítésére irányult, és az angol érdekszféra ennek mentén húzódott volna. Az **angolok Egyiptomot** katonai erővel védnökség alá vonták, majd a Nílus mentén előretörve behatoltak Szudánba. **Dél-Afrikában** is megkezdődött az előrenyomulás, így az ottani holland gyarmatosítók leszármazottai, a búrok északabbra vándoroltak.

A század végén elhúzódó háború robbant ki az **angolok és a búrok között** (1899–1902), a britek csak nehezen tudták legyőzni ellenfelüket. Az összefüggő brit gyarmatbirodalom terve azonban meghiúsult, mivel a **németek megjelentek Kelet-Afrikában**, és a belga király Közép-Afrikában létesített gyarmatot (Kongó).

A **franciák nyugatról** induló előretörése a **Szaharán keresztül** vezetett, de a **Nílus térségét nem tudták** megszerezni.

A **britek** katonai csapatok felvonultatásával **visszavonulásra kényszerítették** a Szudánban helyőrséget létesítő franciákat (fashodai incidens, 1898). A németek ellen revánspolitikát hirdető francia kormány nem vállalta fel egy gyarmati háború kirobbanását. Észak-Afrikára több európai ország is igényt tartott, a brit (Egyiptom) és a francia (Algéria, Tunézia) védnökséget az egységessé vált Olaszország is megirigyelte. Az **olaszok** először **Kelet-Afrikában** gyarmatosítottak (például Eritrea, Szomália), de az **Etiópia meghódítására** indult támadás látványos katonai **vereséggel végződött** (1896).

Az idegen ördögök megjelentek tanaikkal, és a keresztény hitre tértek, a római katolikusok és a protestánsok száma napról napra emelkedik. Ezeknek az egyházaknak nincsenek rokoni kapcsolataik a mi vallásunkkal, de ravaszágukkal meghódítják a kapzsikat és az önzőket, és hihetetlen mértékben szorongatják az embereket [...]. Az idegen ördögök nagyszerűnek találják a gőzmozdonyokat, a villanylámpákat, a léggömböket. Ha gyaloghintón utaznak is, ami nem felel meg rangjuknak, Kína mégis barbároknak tekinti őket, akiket isten megvert, és kiirtásukra szellemeket és rossz lelkeket küld a földre [...]. Mindenfajta külföldi árut meg fognak semmisíteni [...] az ég akarata világos: teljes tisztogatást kell végrehajtani.

(A bokszerlázadás röpiratából; 1900)

- Milyen vádak fogalmazódtak meg a külföldiekkel szemben?
- Hogyan ítélték meg a tevékenységüket?
- Mitől féltették Kínát a mozgalom tagjai?
- Hasonlítsuk össze a mozgalom jellegét a Meidzsi-reform eszmeiségével!

A nagyhatalmak vetélkedése Ázsiában

Milyen érdekellentétek kerültek felszínre a térségben?

Oroszország a krími háborúban elszenvedett veresége után **keleti irányba terjeszkedett**. Közép-Ázsia bekebelezésével (a Kaszpi-tenger keleti térsége) eljutott Perzsia és Afganisztán határáig, ezzel az **indiai brit érdekszférát fenyegette** (1885). Az afgán terület elfoglalását az angolok kétszer is megkísérelték, de hiába szállták meg az ország főbb városait, az ellenállás miatt végül kivonulásra kényszerültek.

A **csendes-óceáni orosz előretöréssel** (Vlagyivosztok alapítása, 1860) megkezdődött a versengés Kínáért. Az ország északkeleti térsége (Mandzsúria) jelentőssé vált az oroszok számára is, ahol a század utolsó évtizedében vasútvonal építésébe kezdtek. A meggyengülő kínai állam nem csak az európaiaknak tűnt könnyű prédának. A **modernizálódó Japán** a Korea feletti fennhatóság megszerzéséért háborút indított, és

Gyarmatosítás és befolyási övezetek Ázsiában a 19. század végén

Történészszemmel

Hogyan került el Japán a gyarmatosítást?

Japán a kora újkorban elutasította a kereskedelmi kapcsolatokat az európai országokkal, de a bezárkózást már nem lehetett fenntartani a 19. században. A szigetországot először az Egyesült Államok haditengerészete kényszerítette nyitásra. Az amerikaiak flottája többször behatolt a szigetország kikötőibe (1853), és a technikai erőfölény láttán a politikai vezető, a sógun meghátrált. Rövidesen megérkeztek az európaiak hajói is, és a nyugatiak fellépése előidézte a sóguni hatalom összeomlását. A helyzetet egy fiatal császár trónra lépése oldotta meg, akinek 1868-tól kezdődő uralmát Meidzsi-korszaknak (felvilágosult kormányzásnak) nevezik.

Az új császári politika felismerte az újítások szükségességét, küldöttségek indultak a nyugati országok tanulmányozására. Számos gyakorlati elemet átvettek (például közigazgatás, hadseregszervezés, alkotmányos rendszer), és rendkívül sikeres gazdasági fejlesztésbe kezdtek. A mezőgazdaság átalakulása biztosította az élelmet a megnövekvő népességnek (az ország lakossága 30 millióról 60 millióra nőtt), és a meginduló iparosodás minden ágazatot érintett. A vasúthálózat kiépítése, illetve a nehézipari fejlesztések során azonban megmutatkozott az ország sebezhetősége; a nyersanyagszegény Japán a létfontosságú vasérc, szén és olaj 90%-át importból fedezte.

A társadalmi átalakulás is gyökeres változásokat hozott, a törvény előtti egyenlőség megszüntette a samurájok kiváltságait, a közköztartási reform mindenki számára biztosította az alpműveltséget. A külföldi minták átültetése nem jelentette a több évszázados kultúra megtagadását, a Meidzsi-korszak ügyelt a legfőbb hagyományok megőrzésére. Japán fél évszázad alatt nemcsak elkerülte a félgyarmati függést, hanem a 20. század elejére a nyugatiakkal egyenrangú hatalommá vált.

Nézzünk utána, milyen társadalmi-politikai berendezkedés jellemezte Japánt a középkorban!
• Miként változtatta meg ezt a struktúrát a Meidzsi-korszak?
• Hogyan viszonyult a korábbi társadalmi berendezkedéshez a császár?
• Milyen típusú politikai berendezkedés bevezetésére esküdött fel?
• Miért tudta Japán elkerülni a gyarmatosítást?
• Miért tűnt sebezhetőnek az ország hatalmi helyzete?

Samurájok a 19. században

1. Nagy létszámban összehívott gyűlekezetet alapítunk, és az ország minden ügyét nyilvános vita útján döntjük el.
2. Minden osztály, felső és alsó, egyesülni fog annak érdekében, hogy erőteljesen előmozdítsuk gazdaságunkat és nemzetünk jólétét.
3. Minden polgári és katonai hivatalnok és az egyszerű emberek is lehetőséggel fognak rendelkezni ahhoz, hogy vágyaikat teljesítsék, így nem lesz köztük elégedetlen.
4. A korábbi idők minden alapvető szokását megszüntetjük, és minden tevékenység meg fog felelni az egyetemes igazság elveinek.

(Mucuhiro [Meidzsi] japán császár esküje; 1868)

A kicsiny Japán győzelme a hatalmas Kína felett (korabeli karikatúra)

vereséget mért a kínai csapatokra (1894–95). A „kínai torta” felszeletelésében az **Egyesült Államok** is részt kívánt venni, amikor meghirdette a **szabad kereskedelmet** jelentő nyitott kapuk elvét. A félgyarmati sorba süllyedt Kínában a sorozatos kudarcok után általános idegenellenes felkelés robbant ki, amit egy nemzetközi expedíciós haderő vert le (bokszerláadás, 1900).

A 20. század elején az **orosz-japán ellentét háborúhoz** vezetett. A térségben az oroszok flottabázist létesítettek (Port Arthur), és mindkét ország igényt tartott a nyersanyagban gazdag Mandzsúriára. A háború a **japánok váratlan támadásával indult** (Port Arthur ostroma, 1904), majd az orosz csendes-óceáni flottát is megverték. A szorult helyzetbe került orosz haditengerészet a balti flotta átirányításával akarta az erőviszonyokat kiegyenlíteni. Az orosz flotta a közel nyolc hónapig tartó felvonulását követően néhány óra alatt katasztrofális vereséget szenvedett Japán partjainál (csuzimai tengeri csata, 1905). Mivel az oroszok a szárazföldön is elvesztették a csatát, a **cári birodalom békére kényszerült.** A japánok újabb területet szereztek, és rövidesen Koreát is bekebelezték. Délkelet-Ázsia gyarmatosítása eközben szintén lezajlott. **Franciaország** többszöri háború után **elfoglalta Indokínát**, a hollandok az indonéz szigetvilágban biztosították a hatalmukat. A csendes-óceáni szigetvilág nagy részén az Egyesült Államok és Németország osztozott. Az imperialista hatalmak tehát a századfordulóra felosztották Ázsiát is, a további terjeszkedéssel már egymás befolyási övezetét sértették.

„Amerika az amerikaiaké”

Hogyan vált nagyhatalommá az Egyesült Államok?

Az **Egyesült Államok** a polgárháború lezárása után néhány évtized alatt a világ vezető ipari nagyhatalma lett. A bevándorlás folyamatosan biztosította a munkaerőt, az ország **kimeríthetetlen nyersanyagforrásokkal** rendelkezett. (Még az oroszoktól 1867-ben megvásárolt Alaszkáról is kiderült, hogy a jégmezők alatt nagy mennyiségű arany-, kőolaj- és földgázkészlet rejtőzik.) A **nehézipari központok** kohászati üzemei, a **gépgyártás** és az **automobilgyárak** a gazdaság húzóágazatai lettek. A feltárt kőolaj- és földgázmezőkre épülő **vegyipar** mesés vagyontokat alapozott meg. (A leghíresebb nagyitőkés, John Rockefeller a kőolaj-finomító iparágat uralta.)

Az Egyesült Államok fejlődésében nagy szerepet játszottak a „szellemi erőforrások”, azaz a **feltalálók találmányai**. A 19. század második felében **több ezer szabadalmat** jegyeztettek be (például telefon, villanykörte, írógép, pénztárgép, porszívó stb.). Mindemellett folytatódott a **Nyugat benépesítése**. Az újabb és újabb aranylelőhelyek híre tömegesen vonzotta a telepeseket a vadnyugatra, miközben kiépült az **óceántól óceánig terjedő vasútvonal** (1869). A vadnyugaton megindultak az **indiánok elleni háborúk**, és a súlyos vérvesztéseket szenvedett őslakos törzseket a századfordulóra rezervátumokba kényszerítették.

A gazdaságilag sikeres ország a 19. század utolsó harmadában **aktív külpolitikába** kezdett. Az Egyesült Államok az **ázsiai kereskedelmi útvonalak biztosítása** érdekében számos csendes-óceáni szigeten létesített kikötőt, illetve az amerikai flotta a bezárkózási politika feladására kényszerítette Japánt.

A másik külpolitikai szándék a **Latin-Amerika feletti** pénzügyi-gazdasági **védnökség** megteremtésére irányult, ennek nyitánya

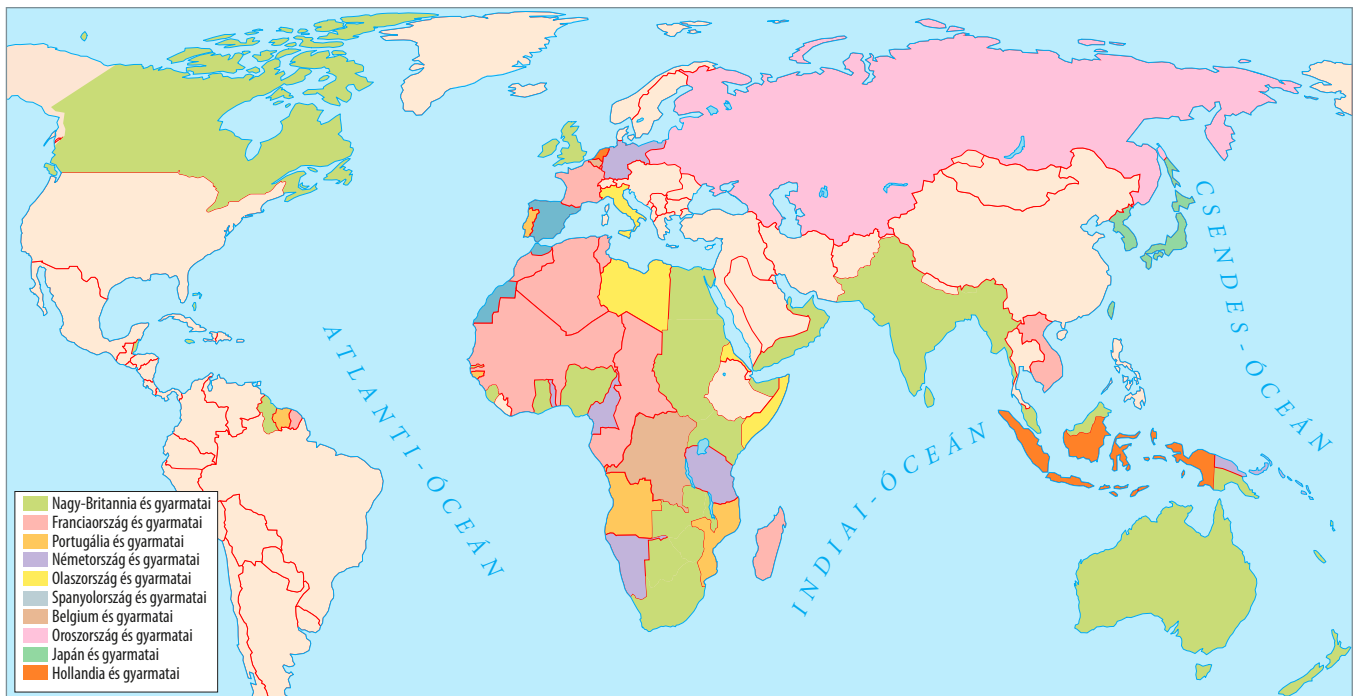
Az idők őszinteséget parancsolnak. A Fülöp-szigetek örökre a mienk. [...] És közvetlenül a Fülöp-szigetek küszöbén ott kezdődnek Kína korlátlan piacai. [...] Ezentúl főképp Ázsia felé kell irányítanunk figyelmünket. A Csendes-óceán a mi óceánunk. [...] A Fülöp-szigetek támpontot adnak nekünk az egész Kelet kapujában. [...] Isten nem hiú, ostoba önszemlélődésre, önimádatra készítette fel ezer éven át az angolul beszélő és a teuton népeket. Nem! Bennünket azért tett a világ megszervezésének mestereivé, hogy rendet teremtsünk ott, ahol zűrzavar uralkodik. A haladás szellemét lehelté belénk, hogy leküzdjük mindenfelé a világon a reakció erőit. A kormányzás beavatottjaivá tett bennünket, hogy a vezetés ügyeit intézzük a vad és kivénhedt népek között. [...] És fajtánk sorában Isten az amerikai népet jelölte ki, hogy mint az ő választott népe, végül is vezesse a világ újjáépítésének munkáját. Ez Amerika isteni küldetése [...]. (Részlet Albert Beveridge amerikai szenátor beszédéből; 1900)

- Milyen ideológia jelent meg a szenátor beszédében?
- Hogyan tekintett az ázsiai országokra?
- Milyen feladatot szánt az Egyesült Államoknak?

ként az Egyesült Államok egy gyors lefolyású háborúban **vereséget mért Spanyolországra** (1898). A békeszerződés alapján az Egyesült Államok megszerezte a Karib-tenger feletti fennhatóságot (például Kuba védnöksége), és elvette a spanyolok utolsó csendes-óceáni gyarmatát (Fülöp-szigetek). A következő évtizedben **Közép-Amerika** az erőszak („furdósbot”) és a pénzügyi befektetések („dollárdiplomácia”) révén **az Egyesült Államok befolyása alá került**. A **Panama-csatorna** kiépítésével megvalósult a kereskedelmi útvonalak közötti gyors összeköttetés (1913), miközben felgyorsult az **ország flottafejlesztése**. Az Egyesült Államok nagyhatalomként lépett fel a 20. század elején, és új kihívóként jelent meg a régi gyarmattartó országok versenyében.

A Panama-csatorna megnyitása. Az első próbazsilipelés Gatunban 1913. szeptember 26-án

A világ felosztása (1914)

Összegzés

Változás és folytonosság

- Milyen intézkedésekkel kerülte el Japán a gyarmatosítást?
- Miként alakult az afrikai területek sorsa a 19. század végén?

Történelmi jelentőség

- Melyek voltak a főbb gyarmattartó országok?
- Milyen hatalmi ellentétek alakultak ki a nagyhatalmak között?

7. A modern polgári államok jellegzetességei és a munkásmozgalom megszerveződése

Milyen közfeladatokat és közszolgáltatásokat lát el napjainkban az állam? • Mit értünk társadalombiztosítás alatt? • Hogyan fedezi az állam a megnövekedett kiadásait? • Idézzük fel, milyen főbb eszméáramlatok alakultak ki a 19. század első felében! • Mely eszmék hatottak leginkább az 1848–49. évi forradalmak idején?

1. Vasútépítés
2. Közegészségügy (kórházak, védőoltások)
3. Közfeladat (vízvezeték, csatornázás, közvilágítás, szemétszállítás)
4. Közoktatás
5. Kötelező társadalombiztosítás (betegség-, baleset- és nyugdíjbiztosítás)

A polgári állam bővülő feladatai. (Az egyes feladatok országoként eltértek, például az Egyesült Államokban a vasutak zöme magántársaságok kezében volt, Nagy-Britanniában pedig a munkások öngazgató szervezeteinek a kezében hagyták meg a segélypénztárat)

Egy vasútvonal építésének ünnepélyes megkezdése Kanadában

Kik lehetnek a képen látható emberek? • Miért tartották fontosnak az esemény megörökítését?

- Gyűjtsük ki a gyakorlati tantárgyakat!
- Hogyan választották szét az egyházi és az állami intézményeket?
- Miként tették kötelezővé az oktatást?
- Hogyan próbálták a családokat az iskolalátogatásra kötelezni?

Az állami szerepvállalás növekedése

Milyen új feladatok hárultak az államra?

Bár a klasszikus liberalizmus eszméisége az állam szerepét minimálisnak képzelte el, a korszak kihívásai gyakorlatias szemléletet követeltek meg. A kialakuló polgári államokra hárult az **infrastruktúra-fejlesztések** (vasútépítés, úthálózat) és a **közegészségügyi intézkedések** megvalósítása, illetve további feladatok végrehajtása.

Az állami befolyás növelésében az első lépéseket **Bismarck kancellár** tette meg. Németországban bevezették a **kötelező baleset- és betegbiztosítást**, ezáltal a munkavállalókat betegségük esetén orvosi ellátás és táppénz illette meg (1883). A járulékokat fele-fele arányban fizették a munkaadók és a munkavállalók, és hasonló arányú levonásokból finanszírozták a **nyugdíj és a rokkantnyugdíj bevezetését** is (1889). (Bismarck a szociális intézkedések jelentőségére még III. Napóleon országában párizsi követként figyelt fel.)

A **kötelező társadalombiztosítás rendszerét** rövidesen Európa számos országában megalapozták. A **szociális feszültségek enyhítése**, a nagyipari munkásság és a szegényebb rétegek helyzetének javítása elősegítette a radikális mozgalmak térvesztését.

Hasonlóan fontos ügynek számított az **általános tankötelezettség** (az ingyenes alsófokú iskolai oktatás) bevezetése. Az állami közoktatás nemcsak az alpműveltséget, hanem a szakképzett

1. Az alsófokú oktatás magában foglalja: az erkölcsi és polgári oktatást; az írást és az olvasást; a francia nyelvet és a francia irodalom elemeit; a földrajzot, különösen Franciaországot; a történelmet, különösen Franciaországot, napjainkig néhány használatos jogi és politikai-gazdaságtani fogalmat, a természettudományok, a fizika és a matematika elemeit, alkalmazásukat a mezőgazdaságban, az egészségügyben, az iparművészetekben, a kézimunkákban és a főbb mesterségek szerszámainak használatában; a rajz, a formázás és a zene elemeit; a tornát. A fiúk számára a katonai gyakorlatokat, a lányoknak a varrást.
2. A nyilvános alsófokú iskolákban hetenként a vasárnapon kívül egy nap szünetet kell tartani, hogy ezáltal a szülők, ha ezt óhajtják, vallási oktatásban részesíthessék gyermekeiket az iskolai épületeken kívül. Magániskolákban a vallásoktatás választható tantárgy. [...]
4. Az alsófokú oktatás kötelező mindkét nemű gyermekek számára, betöltött hatodik életévüktől betöltött tizenharmadik életévükig; [...].
12. Amikor egy gyermek az iskolából egy hónapon belül négy ízben legalább egy fél napig hiányzott, és a községi iskolabizottság mentségét nem fogadta el, apját, gyámját vagy a felelős személyt legalább három nappal előbb meg kell idézni a község házára a díszterembe az említett bizottság elé. Ez emlékezteti majd a törvény szövegére, és figyelmezteti kötelességére. Igazolatlan távolmaradás esetén a bizottság az alábbi cikkben foglalt büntetést rója ki.
13. Az első törvénysértés utáni tizenkét hónapon belüli visszaesés esetén a községi iskolabizottság elrendeli, hogy tizenöt naptól egy hónapig terjedő ideig írják ki a község háza kapujára a felelős személy nevét, előnevét, foglalkozását a vele kapcsolatban megállapított tény megjelölésével.

(A francia iskolatörvény; 1882. március)

Francia iskolások 1882–83-ban

Milyen iskolatípusokat láthatunk a képeken?
 • Hogyan szabályozta az állam a vallásoktatást?
 • Mire következtethetünk a nemek helyzetéről?

munkaerőt is biztosította. Az oktatási intézmények állami felügyelete, az **állami tanterv** kibocsátása az **egyházi befolyás csökkenésére** irányult. Az **állam és egyház** ügyeinek **szétválasztása** több országban is konfliktushoz vezetett. **Bismarck** a német egység megvalósítása után komoly belpolitikai küzdelembe kezdett. Az úgynevezett **kultúrharc** során a porosz evangélikus Bismarck a katolikus egyház befolyását szorította vissza. A bismarcki politika kötelezővé tette az **állami anyakönyvezést** és a protestáns egyházak által is támogatott **polgári házasságot**.

Az állami szerepvállalás erősödésével fokozatosan nőttek az **állampolgári kötelezettségek**. A kormányzatok a kiadásokat **új adófajtákból** finanszírozták, és sok helyen megjelent a **progresszív adóztatás** (azaz a magasabb jövedelműek magasabb adókulccsal adóztak). A polgári államok megerősítését szolgálta az **általános hadkötelezettség** bevezetése. A „boldog békeidők” **tömeghadseregeinek** ellátása, kiképzése és a laktanyák működtetése további állami feladatnak számított.

A baloldali eszmék

Miért nem maradt egységes a munkásmozgalom?

Az iparosodás felgyorsulása a látványos sikerek mellett **számos feszültséggel** is járt. A gazdasági és társadalmi átalakulás több problémát is a felszínre hozott, amelyek kezelésére mind **radikálisabb megoldási javaslatok** születtek. A meglévő társadalmi egyenlőtlenségek, a kapitalista gazdálkodás árnyoldalai megerősítették a **szocialista eszmék** továbbélését. Európa-szerte számos **baloldali szervezet** jött létre, miközben a Marx és Engels által kidolgozott **kommunista ideológia** a 19. század második felében **politikai erővé** vált. Az általuk alapított **nemzetközi munkásmozgalom** (első Internacionálé, 1864) megpróbálta összefogni a baloldali munkáspártokat. Ezt megnehezítették az ideológiai különbségek. A **forradalmi baloldal (kommunisták)** kitartottak a marxi elmélet mellett, a kialakuló **szociáldemokrácia** több ponton módosította annak alkalmazását, az **anarchizmus** pedig teljesen elvetette azt.

Állapítsuk meg, miben hasonlítanak és miben különböznek a főbb baloldali eszmék! • Hogyan képzeli el a hatalom megragadását, illetve milyen jövőképet vázolnak fel?

A baloldali mozgalmak különböző irányzatai

- Hogyan értékelte az első Internacionálé a munkásosztály helyzetét?
- Miként ellenőrizték a fennálló hatalmat?
- Mire buzdított az alapító üzenet?

Föl, föl, ti rabjai a földnek,
Föl, föl, te éhes proletár!
A győzelem napjai jönnek,
Rabságodnak vége már.
A múltat végképp eltörölni
Rabszolga-had indulj velünk!
A Föld fog sarkából kidőlni,
Semmik vagyunk, s minden leszünk!
Ez a harc lesz a végső,
Csak összefogni hát,
És nemzetközivé lesz
Holnapra a világ.

(Internacionálé; 1871. A nemzetközi munkásmozgalom „himnuszát” Eugène Pottier írta 1871-ben, de ismertté csak megzenésítése után vált, 1888-ban. A dal a 20. században a baloldal indulója lett, illetve 1944-ig a Szovjetunió himnusza is volt. Magyarországon a rendszerváltásig (1989) számos állami, iskolai rendezvényen és ünnepségen kötelező volt elénekelni.)

- Gyűjtsük ki azokat a szavakat a dalrészletből, amelyek a kommunista ideológiából származnak!

Dokkmunkások sztrájkja Londonban 1889-ben

Ország	Év	Százalék
Ausztria	1911	25,4
Franciaország	1914	16,8
Németország	1912	34,8
Nagy-Britannia	1910	6,4
Olaszország	1913	17,6

A baloldali pártok szavazatai Európában az első világháború előtt

[...] a politikai hatalom meghódítása a munkásosztály nagy kötelessége [...]. A siker egy eleme birtokukban van – a számuk; a szám azonban csak akkor nyom a latban, ha szövetkezés egyesíti és tudás vezeti. A múlt tapasztalata megmutatta, hogy ha a munkások semmibe veszik azt a testvéri köteleket, amelynek fenn kell állnia a különböző országok munkásai között, és ösztönöznie kell őket arra, hogy szilárdan kitartsanak egymás mellett a felszabadulásért vívott minden küzdelmükben, akkor összhang nélküli erőfeszítéseik közös kudarcával bűnhődnek.

[...] mindez megtanította a munkásosztályokat arra a kötelességükre, hogy behatoljanak a nemzetközi politika misztériumaiba, hogy szemmel tartásuk kormányuk diplomáciai tevékenységét, hogy szükség esetén azt minden hatalmukban álló eszközzel meghiúsítsák; ha nem tudják elejét venni ennek a tevékenységnek, egyesüljenek leleplezésére, és szálljanak síkra azért, hogy az erkölcs és igazság egyszerű törvényei [...] a nemzetek közötti érintkezésnek is legfőbb szabályai legyenek. Az ilyen külpolitikáért vívott harc része a munkásosztály felszabadításáért folyó általános küzdelemnek.

Világ proletárjai, egyesüljetek!

(Az első Internacionálé alapító üzenete; 1864)

A kommunista forradalmi nézeteknek a társadalmi változások sem kedveztek. Hiába vált tömegessé a nagyipari proletariátus, a **nyugat-európai országokban a középosztály is szélesedett**. Az ottani **munkáspártok** mérsékelt irányba fordultak, **elvetették a hatalom erőszakos megragadását**, és túlzottnak vélték az osztályharc erőltetését.

A kialakuló **anarchista mozgalom** a kommunisták befolyását veszélyeztette. Az anarchizmus (hatalomnélküliség) szintén a társadalmi igazságtalanság ellen hirdetett harcot. A mozgalom forradalommal akarta eltörölni a fennálló rendszert. Ideológusai **elvetették a proletárdiktatúrát**, mivel úgy vélték, a kommunista párt kisajátítja majd a hatalmat. Az anarchisták egy önszerveződő, nemzetek feletti, **állam nélküli társadalmi modellben** gondolkodtak. Bár az anarchizmus főbb ideológusai elvetették az egyéni terrort, a 19. században az anarchisták a **politikai gyilkosságokkal** váltak ismertté. Az általuk elkövetett merényletek célpontjai a **hatalomhoz köthető személyek** voltak (például Erzsébet osztrák császárné és magyar királyné meggyilkolása). Az ideológiai viták miatt Marx elérte az anarchista mozgalom kizárását a munkásmozgalomból.

A kialakuló **szociáldemokrácia** továbbra is a marxi elképzeléseken alapuló társadalmi igazságosság mellett állt ki, de annak megteremtését **demokratikus úton** képzelte el. Elutasította az osztályharcot, és legfőbb követelése az **általános választójog** bevezetésére, a parlamenti többség kialakítására, illetve a szociális intézkedések meghozatalára irányultak. A baloldali mozgalmon belül hamarosan újabb szakadás következett be, a **kommunista ideológusok megalkuvónak tartották** a szociáldemokratákat. A közösen megfogalmazott alapcélok (például a nyolcórás munkaidő követelése; május 1-jét a munka nemzetközi napjává nyilvánították) ellenére sem tudta a második Internacionálé a mozgalom egységét visszaállítani (1889).

A **szakszervezetekkel összefonódott tömegpárttá a szociáldemokrácia szerveződött** a legtöbb országban, míg a kommunisták főleg Európa keleti, míg az anarchisták inkább a déli területein képviseltek jelentősebb erőt.

Mely társadalmi réteg szavazataira számíthatott elsősorban a baloldal? • Milyen programmal léptek fel a szociáldemokrata pártok? • Mi biztosította a baloldal szervezettségét?

Ezért, Tisztelendő Testvérek, ahogy eddig hoztátok intézett körleveleinkben a téveszmék megcáfolása céljából elmondottuk a szükségeseket az államhatalomról, az emberi szabadságról, az államok alkotmányának keresztény jellegéről és más hasonló kérdésekről, éppúgy véleményünk szerint az Egyház ügyét és a közjót szem előtt tartva, hasonló okokból ugyanezt kell tennünk most is a munkások helyzetével kapcsolatban. [...] A baj orvoslására a szocialisták, a szegények irigységét a gazdagok ellen szítva, a magántulajdon eltörlését tartják szükségesnek, és az egyesek javait minden ember közös tulajdonává kívánják tenni, [...] olyan orvoslást ajánlanak, ami nyilvánvalóan ellentmond a jogszerűségnek, minthogy az embernek természet adta joga, hogy magántulajdonban, sajátjaként birtokoljon dolgokat. [...] Az Egyház azonban nem tartja elégségesnek, hogy rámutat a gyógyulás útjára, hanem saját kezűleg nyújtja az orvosságot. Teljes egészében azon van, hogy fegyelmére és tanítására az embereket rávegye és megtanítsa, s tanainak gyógyító vizeit a püspökök és a papság közreműködésével minél szélesebb körben igyekszik kiarsztani. [...] Ha a társadalmi törvényeket a hit szilárd alapjára építjük, akkor nyitva áll az út a társadalmon belüli viszonyok helyes elrendezése, a békés együttélés és a virágzó jólét biztosítása felé. A társasági tisztségeket, hivatalokat a közös céloknak megfelelően kell betölteni, mégpedig úgy, hogy a tagok sokfélesége ne csorbítsa az egyetértést.

(Részletek XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* kezdetű körleveléből; 1891)

- Milyen társadalmi problémára irányítja rá a figyelmet a pápa?
- Hogyan érvel a szocialista mozgalommal szemben?
- Milyen feladatot szán az egyháznak?
- Miként képzei el a társadalom megújítását?

XIII. Leó pápa a *Petit Journal* címlapján a *Rerum Novarum* kiadásakor

A keresztényszocializmus

Hogyan reagált az egyház a változásokra?

A 19. század utolsó harmadában gyökeresen **átalakult a nyugati kultúrkör értékrendszere**, a világról alkotott elképzelése. A felvilágosodás hűvös racionalizmusa újraéledt, a **tudományos ismeretek** bővülése befolyásolta a közgondolkodást. **Charles Darwin** evolúciós elmélete (*A fajok eredete*, 1859) és az ember származásáról szóló műve (1871), majd az ősrégészet eredményei új megvilágításba helyezték a bibliai teremtéstörténetet.

A szigorúan vallásgyakorló emberek száma a 19. század második felében Európa-szerte csökkent, a **világiás nézetek** terjedése minden egyházat érintett. A kiépülő polgári állam több feladatot átvett az egyháztól (például oktatás, kötelező polgári házasság stb.). A katolikus egyház kezdetben megkésve reagált az eseményekre, IX. Pius pápa hiába foglalta jegyzékbe a hívők számára az általa tévedésnek tartott eszméket (például ateizmus, szocializmus, kommunizmus, liberalizmus stb.), a folyamatot ez csupán lassította.

A katolikus egyház papjainak már az ipari forradalom kezdete óta voltak egyedi válaszlépései a munkásnyomorra. A munkáskérdés megoldását sürgető „szociális katolicizmus” német területen bontakozott ki az 1860-as években. Az iparosodás társadalmi-szociális problémáira **XIII. Leó** (1878–1903) reagált az egyik nagy hatású körlevelében (*Rerum Novarum*, 1891). A pápa védelmébe vette a munkásságot, jogosnak ismerte el törekvéseiket, és méltányos bérezést sürgetett. A kibontakozó **keresztényszocialista mozgalom** az egyház szociális tanításának megvalósítását, az iparosodás során leszakadó társadalmi rétegek emberséges megsegítését tűzte ki célul. A keresztény alapokon álló mozgalom **elutasította** a szabadosnak tekintett **liberalizmust**, és felemelte szavát a harcos ateizmust hirdető **marxizmussal** szemben.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen intézkedéseket hozott Bismarck a német belpolitikában?
- Hogyan reagált az egyház a politikai-eszmei változásokra?

Történelmi jelentőség

- Mely területeken növekedett az állam szerepvállalása a 19. század végén?
- Milyen változások történtek a baloldali irányzatokon belül?

8. Új eszmék és ideológiák a századfordulón

Milyen törekvései voltak a második Internacionálnak? • Hogyan viszonyultak a baloldali mozgalmak a fennálló társadalmi-gazdasági rendhez? • Mennyire tartották fontosnak az egyén jogait? • Melyik politikai áramlat hirdetett radikális társadalmi változásokat? • Hogyan képzelte el Marx a politikai hatalomátvételt?

Lenin (eredeti nevén: Vlagyimir Iljics Uljanov, 1870–1924) vidéki értelmiségi családban született, és már fiatalkorában megismerkedett a forradalmi eszmékkel. Bátyját egy cár elleni merényletkísérlet kapcsán felakasztották, ezután Lenin a munkásszervezetekhez csatlakozott. Tevékenysége miatt a cári titkosrendőrség le-

tartóztatta, majd Szibériába száműzték. Később külföldre emigrált, és hatalmas szervezőmunkába kezdett; számos tanulmányt, cikket írt, és folyóiratot szerkesztett. A bolsevik frakció kiépítése az 1903-as pártkongresszuson indult meg, ahol egy szavazáson a Lenin körül csoportosuló többséget (bolsinsztvo) kaptak. Ettől kezdve bolseviknek nevezték magukat, a valóban többségi szociáldemokratákat pedig menseviknek (kisebbséginek)

Felség!

Mi, Szentpétervár városának munkásai és minden társadalmi rendhez tartozó lakosai, feleségünkkel és gyermekeinkkel és gyámoltalan öreg szülőinkkel együtt eljöttünk hozzád, felséges urunk, igazságot és oltalmat keresve. Elszegényedtünk, elnyomnak minket, erőnket meghaladó munkával terhelnek meg, mindenki szidalmaz bennünket, nem ismernek el embernek, úgy bánnak velünk, mint rabszolgákkal, akiknek keserű sorsukat tűrniük és hallgatniuk kell. [...]

Nekünk, munkásoknak és a népnek, semmi szavunk sincs a tőlünk behajtott óriási adók szétosztása tekintetében. [...] Felség! Vajon összefér-e mindez Isten törvényeivel, akinek kegyelméből uralkodsz? És vajon lehet-e élni ilyen törvények mellett? Rombold le a falat, amely közötted és néped között áll, és kormányozza e nép együtt az országot.

(Petíció II. Miklós cárhoz; 1905. január 9.)

Mennyire tűnik radikálisnak a petíció? • Milyen politikai változásokat sürgettek?

A bolsevizmus

Miben tért el a bolsevikok által hirdetett politika a szociáldemokratákétól?

A 20. század történelmében két ideológiai irányzat játszott döntő szerepet: a marxista forradalmi baloldal oroszországi csoportja, a **bolsevizmus**, valamint a szélsőségesen nacionalista és antiszemita új **szélsőjobboldal**.

A **forradalmi baloldal Oroszországban** rendelkezett a legnagyobb befolyással a munkásmozgalomban. Az országban meginduló **iparosodás** néhány nagyvárosra koncentrálódott (Szentpétervár, Moszkva, Odessza), és a **nagyipari munkásság** száma megnőtt ezekben a városokban. Természetesen az oroszországi társadalom döntő többségét a parasztság adta, a munkásság számaránya hozzájuk képest maroknyinak tűnt.

A 20. század elején a baloldali pártszervezésben, illetve a **marxista eszmék** átültetésében többek között **Vlagyimir Iljics Lenin** vállalt nagy szerepet. A cári önkényuralom miatt **illegális pártban** az ideológiai harcokból a Lenin által irányított **bolsevik frakció** került ki győztesen. A proletárforradalom szükségességét valló bolsevikok a mérsékelt szociáldemokratákkal (mensevik) kerültek szembe.

II. Miklós (1894–1917) uralma először az orosz–japán háborúban elszenvedett vereségek nyomán ingott meg. **1905-ben forradalmi hullám** söpört végig az országon. Az általános tömegmozgalom (sztrájkok, parasztfelkelések) meghátrálásra kényszerítette a hatalmat; a cár ősszel **alkotmányt** bocsátott ki. Az orosz történelemben először **tucatszabású legális párt** alakult, melyek többsége **demokratikus átalakulást** remélt. A **bolsevikok** az év végén Moszkvában **fegyveres felkelést** robbantottak ki, amelyet a karhatalom vérbe fojtott. A magára találó cári politika a következő években engedé-

A munkások 1905. január 9-én a szentpétervári Téli Palota elé vonultak, hogy felhívják a cár figyelmét nyomorúságos helyzetükre, a cár azonban a tömeget lövett

lyezett egy korlátozott parlamentarizmust, de fellépett a bolsevik mozgalommal szemben. (Számos vezetőt Szibériába száműztek, Lenin külföldre emigrált.)

A szélsőjobboldali eszmék születése

Milyen folyamatok vezettek az antiszemitizmus kialakulásához?

A kapitalista gazdaság létrejötte, a társadalmi átalakulás minden országban **érdeksérelmekkel** járt. A radikális gondolkodók a polgári berendezkedés visszasságait (például létbizonytalanság) a liberális szemlélettel szembe állították.

Az **antiliberalis politikai áramlatok** körében népszerű lett a társadalmi síkra kivetített darwini szemlélet, a **szociáldarwinizmus**. A szociáldarwinisták a társadalmi rétegek és a nemzetek közötti versengést természetesnek tartották, és a könyörtelen harcot a fejlődés motorjának tekintették.

A **saját nemzeti nagyság hirdetése**, a liberális eszmék elvetése számos országban különböző politikai mozgalmak alappillére lett. Az Európán kívüli civilizációk gyors leigázása, a „fehér faj” felsőbbrendűségét hirdető gondolatok a **fajelméletet** alapozták meg. Első hirdetői származás és bőrszín alapján több fajra osztották az emberiséget (ezáltal biológiailag tévesen kétségbe vonták az emberi faj egységét, tehát eltérő rasszok helyett eltérő fajokban gondolkodtak). Nézeteik szerint a legmagasabb rendű faj uralkodásra hivatott, és felléphet az alacsonyabb rendű fajokkal szemben.

A szélsőséges eszmék között megjelent a **politikai antiszemitizmus** is. Egyes közírók a **kapitalizmus** minden **negatív jelenségét** (például pénzügyi spekuláció, tömeges elszegényedés) a **zsidókra hárították**, mondván ők a tőkés rendszer igazi haszonélvezői. Az antiszemitizmus már nem a zsidó vallás, hanem a zsidó származású emberek ellen irányult. Nyugat-Európában a magukat vesztesnek érző tömegek körében a bűnbakként beállított zsidósággal szemben **antiszemita pártok** szerveződtek. **Franciaországban** a lejárató **hecckampány** súlyos indulatokat gerjesztett az úgynevezett **Dreyfus-ügy** során (1894–99).

Az antiszemita eszmék Kelet-Közép-Európában is teret hódítottak, megjelentek a politikai színtéren, bár az állami politika rangjára sem Németországban, sem az Osztrák–Magyar Monarchiában nem emelkedtek. **Oroszországban** azonban a felgyülemlett **társadalmi feszültségek** sokszor az állami hatóságok támogatásával csapódtak le a **zsidók elleni fellépésekben**. Az 1880-as évektől a falvakban egyre gyakoribbá váltak az erőszakos **pogromcselekmények**. (A pogrom szó oroszul pusztítást jelent.) A folyamatok következtében lelassult a térségben élő zsidóság asszimilációja.

Dreyfust elítélésükor megfosztják katonai rangjától, ennek jeleként eltörlik kardját. A zsidó származású Alfred Dreyfus (1859–1935) századosként szolgált a francia vezérkarnál, amikor kémkedéssel vádolták meg, és életfogytiglani börtönre ítélték (1895). Az antiszemita lapok a saját eszméik igazolását látták az ügyben, bár rövidesen kiderült, hogy hamisítottak egyes bizonyítékokat. A vezérkar úgy vélte, hogy nem tehetik kockára a hadsereg becsületét egy már elítélt személy miatt, így igyekeztek a tévedést eltussolni. 1898-ban a népszerű író, Émile Zola bátran kiállt Dreyfus ártatlansága mellett. Az értelmiségiek és a politikusok egy része sürgette a perújrafelvételt, amiben a felheccelt közvélemény a haza egységének bomlasztását látta. Végül 1899-ben Dreyfust felmentették, de a valódi áruló Angliába szökött. Dreyfus néhány év múlva nyugdíjba vonult, ám az első világháború idején tartalékosként újra egyenruhát öltött

Állítom, hogy mi vagyunk a világ első nemzete, és annál jobb az emberiségnek, mennél többet népesítünk be a világból. [...] Ha a világ nagyobb része a mi uralmunk alá kerül, az a háborúk végéig hozza. [...] Isten bizonyára kiválasztott eszközként formálja az angolul beszélő fajt. [...] Ezért, ha van Isten, úgy gondolom, hogy amit szívesen látna, hogy tegyek: Afrika térképén annyit brit színekkel festeni, amennyit csak lehet!

(Cecil Rhodes a róla elnevezett Rhodesia, a mai Zimbabwe és Zambia gyarmatosítója)

- Milyen új vonások jelentek meg a brit nacionalizmusban?
- Hogyan fonódtak össze az okai és következményei?

A zsidóság aránya a közép-európai nagyvárosokban (1910)	
Berlin	3,9%
Bécs	8,6%
Budapest	23,1%
Prága	8,1%
Varsó	39,2%

A polgári államok emancipációs törvényei (egyenlőségűsítés) megteremtették a lehetőséget az asszimilációra (beolvadás). Ennek mértéke és üteme országonként, illetve régióként eltért. Az asszimiláció főleg a közép-európai nagyvárosokban zajlott, ahol a zsidóság a gazdasági tevékenységen kívül az értelmiségi (például ügyvédi, orvosi, újságírói) pályák felé is nyitott

Miért fogalmazódott meg egy önálló állam alapításának gondolata a zsidóság körében?

A 19. században a korábban inkább kereskedelemmel és pénzkölcsönzéssel foglalkozó zsidóság bekapcsolódott a kapitalista gazdaságba. A felhalmozott tőkét a modern gazdasági ágazatokba (vasútépítés, gyáripár és bankhálózat kialakítása) fektették be. A zsidók társadalmi differenciálódása természetesen megmaradt: a dúsgazdag nagypolgárság mellett jelentős számú, kisiparral foglalkozó, szerény jövedelemmel rendelkező család is élt.

A kialakuló antiszemita áramlatok a zsidók egy részéről sajátos önvédelmi reakcióhoz, a cionista mozgalom megalapításához vezettek. Theodor Herzl meghirdette a zsidó nemzeti újjászületést, amely elvetette az asszimilációt, és célul tűzte ki a zsidók számára egy világi állam megalapításának a tervét. A cionista mozgalom fő áramlata a letelepedést Palesztinában képzelte el, amely ekkor az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozott. Herzl szorgalmazta a nagyhatalmak támogatásának megnyerését, de ebben a cionista mozgalom az első világháborúig nem ért el sikereket. A korszakban, a cionista mozgalomtól függetlenül már létezett egy „telepítési mozgalom”, amelyet gazdag zsidó üzletemberek (például a Rothschildok) támogattak. Ennek keretében Palesztinában földeket vásároltak zsidó kolóniák számára. (A Rothschild család az újkor egyik legsikeresebb vállalkozó zsidó családja lett, a családtagok kiterjedt kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokkal rendelkeztek. A Rothschild-bankház számos európai kormányoknak nyújtott hiteleket, és tőkebefektetéseikkel az iparosodást segítették elő.)

Palesztina a mi felejthetetlen történelmi hazánk. Ez a név egymagában hatalmasan megragadó varázssal lenne népünkre. Ha a szultán Ófelsége nekünk adná Palesztinát, ennek fejében magunkra vállalhatnók Törökország pénzügyeinek teljes rendezését. Európa számára ott egy darab sáncot alkotnánk Ázsiával szemben, ellátnók a kultúra előőrsi szolgálatát a barbársággal szemben. Mint semleges állam, egész Európával összeköttetésben maradnánk, amely egész egzisztenciánkat biztosítani volna hivatva. A kereszténység szent helyei tekintetében a területenkívüliség valamely népjogi formáját lehetne felállítani. Mi képeznők a szent helyek mellett a díszőrséget, és létünkkel biztosítanók ezen kötelezettségünk betartását.

(Theodor Herzl: *A zsidó állam*; 1896. Herzl magyarországi asszimiláló családból származott, de Bécsben élt újságíróként. Politikai tevékenységét a Dreyfus-ügy és az oroszországi pogromok indították el.)

Idézzük fel az európai zsidóság közép- és kora újkori helyzetét! • Hogyan határozta meg a kirekesztettség a zsidóság megélhetési lehetőségét? • Mit értünk az antijudaizmus fogalma alatt? • Miben tért el ettől a 19. századi politikai antiszemitizmus? • Nézzünk utána, hol képzeltek még el a cionista mozgalom egyes irányítói a zsidók letelepedését Herzl halála után! • Miként tettek szert jelentős bevételre a Rothschildok a waterlooi csata napján?

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen okok vezettek a politikai antiszemitizmus kialakulásához?
- Milyen belpolitikai következményekkel járt az orosz–japán háború?

Történelmi jelentőség

- Milyen változások történtek a baloldali irányzaton belül?
- Mi állt a szélsőséges eszmék hátterében?

9. A szövetségi rendszerek kialakulása

Idézzük fel, mit jelentett a keleti kérdés a 19. században! • Mely nagyhatalmak kerültek szembe egymással a Balkán-félszigeten? • Milyen következményekkel járt a francia–porosz háború? • Mire irányult a brit külpolitika a kontinens hatalmi viszonyaiban? • Mely államok törtek előre gazdasági mutatóikban az iparosodás során?

A bismarcki diplomácia

Milyen hatalmi érdekek alakították ki a katonai szövetségeket?

A balkáni háborút lezáró berlini kongresszuson Bismarck tudomásul vette a „három császár szövetségének” felbomlását, a Monarchia és Oroszország ellenséges viszonyát. **1879-ben** szorosabbra fűzte a kapcsolatokat a Monarchiával, így létrejött a **kettős szövetség**. Ebben katonai védelmet ígért a Monarchiának, ezzel próbálva Oroszországot visszatartani a támadó fellépéstől. A német kancellár továbbra is a franciák elszigetelésén gondolkodott, és kihasználta a fiatal olasz állam törekvéseit. **Olaszország** észak-afrikai gyarmatosítási szándékát a franciák időközben keresztülhúzták (Tunézia elfoglalásával). A római diplomácia háttérbe szorította osztrákellenes érzelmeit, és **1882-ben csatlakozott** a kettős szövetséghez.

A kialakuló **hármasszövetséget** Bismarck tekintélye tartotta egyben, hiszen a Monarchia és Olaszország hűvös viszonya mindenki előtt ismert volt. Az olaszok ugyanis igényt tartottak Dél-Tirolra, a Monarchia egyik tartományára, illetve az Adriai-tenger dalmát kikötővárosaira. Hasonlóan ellentmondásosnak tűnt **Románia csatlakozása** a szövetséghez. Egyrészt tartottak az orosz terjeszkedéstől, másrészt ezekben az években fogalmazódott meg a **területi igény Erdélyre**, bár a román diplomácia ezt nyíltan nem hangoztatta.

Bismarck szövetségi rendszere számos ponton ingatagnak tűnt, de az idős kancellár elrendezte a konfliktusokat. A **nagyhatalmak** az **1880-as években** erőteljes **gyarmatosító politikába** kezdtek, amely látszólag háttérbe szorította az európai szembenállást.

A diplomáciai fordulat

Miért és hogyan borította fel Németország az addigi egyensúlyt?

A **császári Németország** időközben vezető gazdasági nagyhatalommá vált. A politikusok új generációja már **világhatalmi tervek**et fogalmazott meg. A váltás **II. Vilmos** (1888–1918) trónra lépésével kezdődött. A fiatal uralkodó szembekerült az óvatoskodó kancellárral, és a konfliktus **Bismarck menesztésével** zárult (1890). **Franciaország** azonnal érzékelte a változást, és **nyitott Pétervár felé**. A köztársasági kormány gazdasági támogatást nyújtott a cári Oroszországnak (például tőkebefektetés, államkölcsönök), majd a szoros együttműködést az **1893-ban** megkötött **orosz–francia katonai szerződés** rögzítette. A szerződéssel bekövetkezett az, amitől Bismarck tartott, egy újabb háborúban a császári **Németország kétfrontos harcra készülhetett**.

A császári **Németország** az 1900-as évek elejére mind **gazdasági erőforrásait**, mind **népességét és annak növekedését** tekintve vezető **nagyhatalommá** vált. Az országban a felfokozott nacionalizmus **nagyra törő terveket** dédelgetett, a befolyásos katonai körök folyamatosan a hadsereget fejlesztették. Az angol diplomáciát kezdetben a velük gyarmatosítási versenybe kezdő franciák fog-

1. cikkely Abban az esetben, ha az egyik birodalmat mindkét magas szerződő fél várakozása és őszinte kívánsága ellenére Oroszország részéről támadás érné, mindkét magas szerződő fél köteles egymásnak birodalma teljes fegyveres erejével segítséget nyújtani, s ennek megfelelően csakis együttesen és közös megegyezés esetén békét kötni.

2. cikkely Arra az esetre, ha a magas szerződő felek közül valamelyiket egy másik hatalom részéről érné támadás, a másik magas szerződő fél ezennel kötelezi magát, hogy nemcsak nem nyújt segítséget a magas szövetségese ellen támadó félnek, hanem legalábbis jóindulatú semlegességet tanúsít magas szerződő felével szemben. Abban az esetben azonban, ha a támadó hatalom segítséget kap Oroszország részéről – akár aktív együttműködés, akár pedig fegyveres rendszabályok formájában –, haladéktalanul életbe lép a teljes katonai segélynyújtásnak a jelen szerződés első cikkében vállalt kötelezettsége [...].

(A kettős szövetségből; 1879)

- Állapítsuk meg, mennyiben tekinthető támadó jellegűnek a katonai szerződés!
- Melyik országot tekintették közösen veszélyesnek?
- Milyen konkrét kötelezettségeket vállaltak a szerződésben?
- Mit akartak elhárítani a 2. cikkellyel?

1. cikkely A magas szerződő felek békét és barátságot ígérnek egymásnak, és semmiféle olyan szövetségbe nem lépnek be, illetve semmiféle olyan kötelezettséget nem vállalnak, amelyek államaik egyike ellen irányul. [...]

2. cikkely Abban az esetben, ha Olaszországot közvetlen kihívás nélkül bármiféle okból támadás érné Franciaország részéről, a másik két magas szerződő fél kötelezi magát, hogy minden eszközzel segítséget és támogatást nyújt a megtámadott félnek. Ugyanilyen kötelezettség terheli Olaszországot abban az esetben, ha Franciaország közvetlen kihívás nélkül támadást intéz Németország ellen. [...]

(A hármasszövetségből; 1882)

- Melyik ország csatlakozott a kettős szövetséghez?
- Mi vezette ezt az országot e lépés megtételére?
- Miért kedvezett a szövetség kiterjesztése Németországnak?
- Állapítsuk meg, javult-e az Osztrák–Magyar Monarchia stratégiai helyzete!

Távozik a kormányos (karikatúra 1890-ből)

Azonosítsa a képen látható két alakot! • Mit fejez ki a hajó és a kormányos metaforája?

1. A Pángermán Szövetség arra törekszik, hogy felébressze minden német nemzeti érzelmeit, és megteremtse és elősegítse a német nép összes csoportjaiban a faji és kulturális rokonság érzését.
2. Ezek a célok magukban foglalják a Pángermán Szövetség következő törekvéseit: *a)* A német népesség fenntartását Európában és a tengeren túl, megsegítését, akárhol fenyegetik. *b)* Az összes kulturális, nevelési és iskolaproblémák megoldását oly módon, hogy segítse a német népet. *c)* A küzdelmet az összes erővel szemben, amelyek akadályozzák a német nemzeti fejlődést. *d)* Aktív politikát a német érdekek érvényesítésére az egész világon. A Szövetség különösen érdekelt abban, hogy a német gyarmati mozgalom területén a gyakorlati eredmények elérésében közreműködjék. (A Pángermán Szövetség alapszabályaiból; 1891)

- Milyen ideológia alapján jött létre a szervezet?
- Hogyan törekedett céljainak megvalósítására?
- Milyen új irányt kívánt szabni a német külpolitikának?

lalkoztatták, de Párizs meghátrálása után felfigyeltek a németek lépéseire is. Az első kihívás a megindított **német flottafejlesztés** volt, amely fegyverkezési versenyhez vezetett. A második kihívást az ambiciózus **Berlin–Bagdad vasútvonal meghirdetése** jelentette, ezzel a németek az Oszmán Birodalomban egyre nagyobb pénzügyi-gazdasági befolyásra tettek szert. A német lépés növelte Nagy-Britannia két érdekszférájának, a Szezei-csatorna és a Perzsa-öböl térségének a fenyegetettségét.

Az antant kialakulása

Milyen ellentéteket kellett feloldani a megállapodások során?

A britek felé tett barátságtalan német gesztusok nyomán London feladta a „fényes elszigeteltség” politikáját. Az **angol diplomácia** a több évszázados szembenállással szakítva **nyitott Franciaország felé. 1904-ben** a két ország „szívélyes megállapodást” (entente cordiale) kötött, ekkor a számtalan feszültség közül az észak-afrikai kérdést tisztázták. Az **antanthatalmak** kölcsönösen elhatárolták érdekszférájukat, amivel a további német előrenyomulásnak is gátat kívántak szabni.

A 20. század elején az évtizedek óta létező **orosz–angol ellentét** is tompult. II. Miklós a japánoktól elszenvedett vereség és a forradalom után belátta, hogy meg kell egyeznie Londonnal. **1907-ben** a két ország szintén **elhatárolta a befolyási övezetét** (Afganisztán, Perzsia), és a szerződéssel kialakult a **hármás antant. A szerződések teljes szövegét** az érintett kormányok **titokban tartották**, az utókor a katonai előkészületek diplomáciai hátterét csak az első világháború után ismerte meg.

1. Ha Franciaországot megtámadja Németország vagy Olaszország Németország által támogatottan, Oroszország felhasználja egész rendelkezésre álló haderejét arra, hogy megtámadja Németországot.

Ha Oroszországot megtámadja Németország vagy Ausztria Németország által támogatottan, Franciaország felhasználja egész rendelkezésre álló haderejét a Németország ellen indítandó háborúhoz.

2. Abban az esetben, ha a hármás szövetség vagy az azt alkotó hatalmak valamelyike haderejét mozgósítja, Franciaország és Oroszország az erről az eseményről kapott első hírt követően és anélkül, hogy előzetes tanácskozássra szükség volna, haladéktalanul és egyidejűleg mozgósítja egész rendelkezésre álló haderejét, és minél közelebb tolja azokat határaihoz.

3. Azok a rendelkezésre álló erők, amelyeket Németország ellen kell használni, Franciaország részéről 1 300 000 főből, Oroszország részéről 700 000–800 000 főből fognak állni.

Ezek az erők maradéktalanul és a legnagyobb sietséggel megkezdik a működést, hogy Németországnak keleten és nyugaton egyszerre kelljen harcolnia.

4. A két ország vezérkarai állandóan tanácskoznak egymással. [...]

6. A jelenlegi egyezmény ugyanazon időtartamra szól, mint ameddig a hármás szövetség fennáll.

(Az orosz–francia szerződés pontjaiból; 1893)

- Milyen kölcsönös katonai lépésekben állapodtak meg a felek?
- Hogyan akarták Németországot térdre kényszeríteni?
- Hasonlítsuk össze az egyezményt a kettős szövetség szövegével! Melyik a támadó hangvételű szerződés?

Európa 1871 után

Hogyan alakultak ki a szövetségi rendszerek a 20. század elején? • Milyen stratégiai helyzetbe került Németország az orosz–francia szövetség nyomán?

1. §. Ő brit felsége kormánya kijelenti, hogy nem áll szándékában Egyiptom politikai helyzetének megváltoztatása.
 A Francia Köztársaság kormánya a maga részéről kijelenti, hogy nem fogja akadályozni Anglia cselekedeteit ebben az országban [...].
 2. §. A Francia Köztársaság kormánya kijelenti, hogy nem áll szándékában Marokkó politikai helyzetének a megváltoztatása.
 Ő brit felsége kormánya a maga részéről elismeri, hogy ez Franciaország joga, [...] továbbá fenntartani a rendet abban az országban [...].
 9. §. Mindkét kormány megállapodik abban, hogy diplomáciai segítséget fognak nyújtani egymásnak a jelen nyilatkozat feltételeinek megvalósításához.
 (Angol–francia egyezmény; 1904)

- Milyen versengésnek vetett véget az egyezmény?
- Miről állapodtak meg a szerződő felek?
- Miért aggasztotta Berlint az egyezmény létrejötte?

Történelemszemmel

Miért lehetett volna – akár családi keretek között is – megbeszélni a konfliktusokat?

„Kedves kuzinom!” megszólítással kezdték sokszor a korszak uralkodói az egymásnak írott leveleiket. A megszólítás nemcsak a koronás fők egymás iránt kifejezett udvariasságából fakadt, hanem a levelezőket valós rokoni szálak is összekötötték. Viktória királynő leszármazottjai ugyanis házassággal Európa szinte minden nagyobb dinasztijával kapcsolatba kerültek. A korszak névadójaként is elhíresült anyakirálynő kilenc gyermeknek adott életet, és halálakor már harminchét unokája élt Európa különböző királyi udvaraiban. A brit trónon előbb fia, VII. Edward (1901–1910), majd unokája követte (V. György, 1910–1936). A világtörténelem szempontjából is érdekes kapcsolat alakult ki a német császári dinasztijával, a királynő egyik lánya hozzáment a porosz koronaherceghez, a házasságból fiúgyermekük született, aki II. Vilmos néven uralkodott (1888–1918). Az első világháborúban az egymással hadban álló két ország élén valójában Viktória királynő két unokája állt. A királynő egyik lányunokája hozzáment II. Miklós cárhoz (1894–1917), aki pedig édesanyja révén lett unokatestvére V. György angol királynak.

Viktória királynő, gyermekei és unokái körében, Coburgban

Azonosítsuk az internet segítségével a képen látható főbb személyeket! • Írjuk be a képkeresőbe Viktória királynő, II. Vilmos, II. Miklós, VII. Edward és V. György nevét, és keressünk róluk fényképeket!

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan próbálta Bismarck megvalósítani Franciaország elszigetelését?
- Miért tűnt sérülékenynek a németek által kialakított szövetségi rendszer?

Történelmi jelentőség

- Miért vált „puskaporos hordóvá” a Balkán-félsziget?
- Hogyan jelentkezett a nagyhatalmi versengés a századfordulón?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig az eseményeket az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. Nemzetállami törekvések és nagyhatalmi politika Európában
  - Az olasz és német egység kialakulása
  - A balkáni államok létrejötte
  - Szövetségi rendszerek a századfordulón
2. Az Amerikai Egyesült Államok a 19. század második felében
  - A polgárháború előzményei és menete
  - Az Egyesült Államok nagyhatalommá válása
3. Az iparosodás új szakaszának hatásai
  - Társadalmi és gazdasági változások a centrum országaiban
  - Az életmód, illetve az épített és természeti környezet változásai
  - A modern polgári állam jellegzetességei
4. A munkásság érdekképviseleti és politikai mozgalmi, szervezeti
  - A szociáldemokrata, az anarchista és a kommunista mozgalom
5. Az Európán kívüli világ változásai a 19. század második felében
  - A gyarmati függés
  - A birodalmak versenye a világ újrafelosztásáért

Fogalmak, adatok

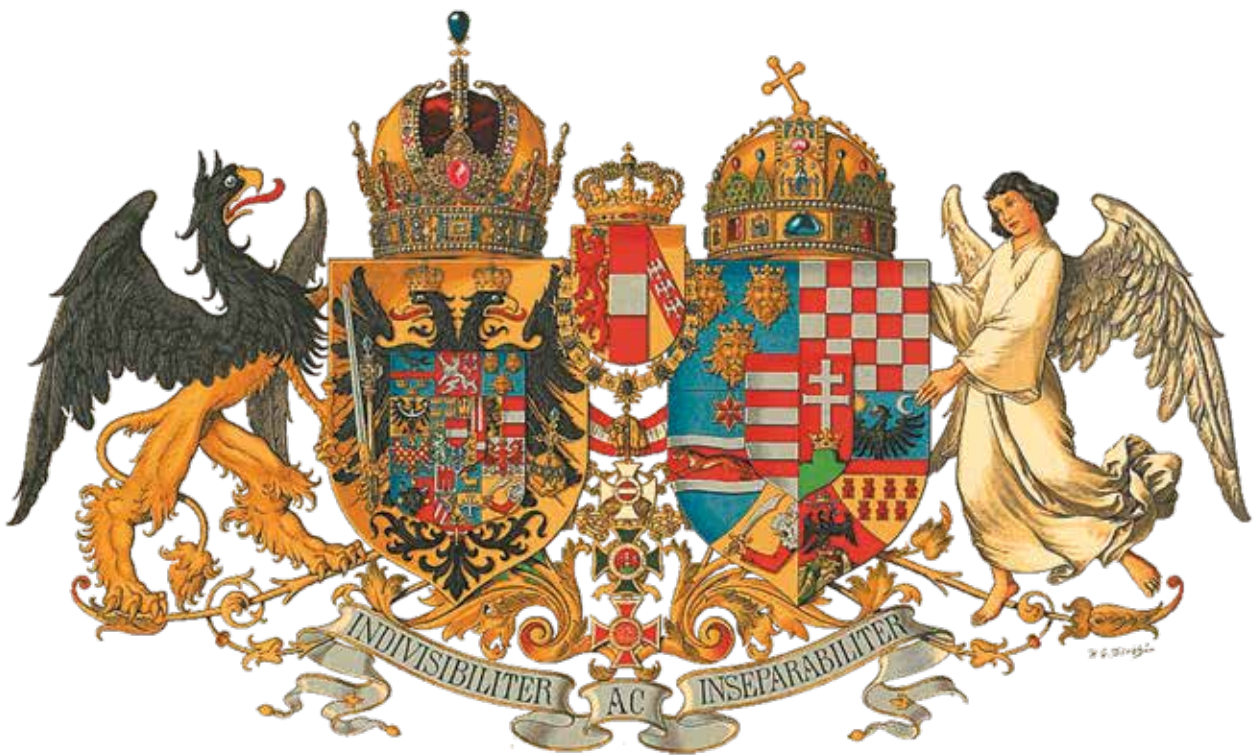
Fogalmak: monopólium, futószalagos termelés, polgári állam, középosztály, városiasodás, emancipáció, politikai antiszemitizmus, cionizmus, szakszervezet, keresztényszocializmus, szociáldemokrácia, egyenlőtlen fejlődés, nagyhatalom, hármasszövetség, antant, keleti kérdés.

Személyek: III. Napóleon, Giuseppe Garibaldi, Otto von Bismarck, II. Vilmos, Abraham Lincoln, Rotschildok, Herzl Tivadar, Viktória királynő, XIII. Leó.

Topográfia: Piemont, Olaszország, Német Császárság, Szezei-csatorna, Elzász-Lotaringia, Balkán.

Kronológia: 1853–1856 (a krími háború), 1859 (a solferinói ütközet), 1861–1865 (az Egyesült Államok polgárháborúja), 1866 (a königgrätzi csata), 1871 (a Német Császárság létrejötte), 1882 (a hármasszövetség megalakulása), 1907 (a hármasszövetség létrejötte).

II. A kiegyezéshez vezető út és a dualizmus kora Magyarországon

„Felszavaink valának: haza és haladás.”
 (Kölcsey Ferenc)

- Idézzük fel az oldalon látható nevek és fogalmak segítségével a reformkor főbb törekvéseit!
- Hogyan kapcsolódott össze a társadalmi átalakulás és nemzeti megújulás kérdése az időszakban?
- Miről rendelkeztek az áprilisi törvények?
- Melyek voltak a szabadságharc főbb szakaszai?

10. Az önkényuralom időszaka Magyarországon

Idézzük fel, milyen körülmények között következett be a szabadságharc katonai veresége! • Mi történt Kossuth Lajossal és számos vezető politikussal a fegyverletétel napjaiban? • Ki volt a császári csapatok fővezére? • Miért támogatta I. Miklós orosz cár a Habsburgokat? Milyen vádat fogalmazott meg Kossuth Görgei Artúrral szemben? • Melyik emléknap kapcsolódik 1849 őszéhez?

Idézzük fel, ki számolta fel korábban a vármegyék autonómiáját! • Milyen okokból történt akkor a kerületi rendszer bevezetése? • Hogyan alakították át az ország közigazgatási rendszerét a szabadságharc leverése után? • Milyen politikai szándékok tükrözött az új beosztás?

Magyarország közigazgatási felosztása a Bach-rendszerben

Megtorlás és emigráció

Miben tért el a Habsburgok politikája a Rákóczi-szabadságharc utáni időszakétól?

A világsi fegyverletétel után a Habsburg katonai kormányzat kemény eszközökkel lépett fel a szabadságharc résztvevőivel szemben. Ferenc József rendelkezése nyomán „lázdónak” nyilvánítottak mindenkit, aki együttműködött a magyar kormánnyal 1848. október elejétől. (A súlyosabb tényállás a trónfosztás utáni szolgálat volt, ami felségárulással ért fel.) Az országban felállított haditörvényszékek és igazolóbizottságok több tízezer személyt ellenőriztek. A kegyetlen megtorlás során mintegy **150-160 embert végeztek ki**. A bebörtönözöttek és kényszermunkára ítélték száma több ezerre tehető, az egykori honvéd katonák tízezreit pedig a császári hadseregbe sorozták be.

Haynau példát akart statuálni, ezért **1849. október 6-án** kivégeztek **Aradon tizenhárom honvéd főtsiztet**, és **Pesten** az első felelős kormány miniszterelnökét, **Batthyány Lajost**. Az uralkodó a nyugati közvélemény nyomására **1850 nyarán menesztette Haynaut**, de az **elnyomó hatalom** a továbbiakban is fellépett minden megmozdulással szemben. Az országban jelentős katonai erő állomásozott, a **falvakban elrendelt ostromállapotot** csak évekkel később szüntették meg.

A katonai vereség heteiben **több ezren menekültek** az Oszmán Birodalom területére. Az **emigránsok újabb hulláma** október elején távozott az országból, amikor **Klapka György** a szabad elvonulást választva **feladta a komáromi erődítményt**.

Kedves barátom!

Elküldöm hozzád magam helyett fiamat, Sándort, hogy egy olyan hírt vigyen meg neked, ami – remélem – örömet fog okozni. Görgei, akit diktátornak neveztek ki, hadseregével letette a fegyvert, és kegyelemre megadta magát neked. Adjunk hálát Istennek, kedves barátom, ezért a kedvező eredményért, adjunk hálát neki, hogy megelégtelte alattvalóink drága vérének hullását, és alkalmat ad neked, hogy uralkodói jogaink legszebbikét, a helyesen értelmezett kegyelmet gyakorolhasd. Ismerem szívedet, kedves barátom, tudom, hogy nem tagadod meg magadtól ezt az örömet. Kegyelmet a megtévedteknek, barátod kéri ezt számukra; és érdemük szerint kell bánni a felbujtókkal, az országot nyomasztó bajok okozóival.

Megbízom fiamat, hogy különböző komoly kérdésekről beszéljen veled – felhívom rájuk a figyelmet, és fogadd meg, amit mond.

Szível-lélekkel maradok örökre, kedves barátom hűséges és ragaszkodó Miklósdod

(I. Miklós levele Ferenc Józsefnek Varsóból; 1849. augusztus 16.)

- Milyen a levél hangvétele?
- Hogyan viszonyult a cár Ferenc Józsefhez?
- Melyik történelmi eseményre utalt a cár?
- Mit tanácsolt az ifjú uralkodónak?

A tizenhárom aradi vértanú

Batthyány Lajos gróf kivégzése

Végezzünk kutatómunkát! Gyűjtsük össze csoportmunkában a tizenhárom aradi főtisztnek (tizenkét tábornoknak és egy ezredesnek) a szabadságharc alatti katonai tevékenységét!

Nézzünk utána, milyen körülmények között került sor Batthyány Lajos kivégzésére! • Mi lett a mártír miniszterelnök holttestének a sorsa? • Hogyan ábrázolta Batthyányt a korabeli festmény alkotója?

És folyton-folyvást ordított a vész,
Mint egy veszetté bősült szörnyeteg.
Amerre járt, irtóztató nyomában
Szétszagattott népeknek átkai
Sohajtanak fel csonthalmok közül;
És a nyomor gyámoltalan fejét
Elhamvadtv várasokra fekteti.
Most tél van és csend és hó és halál.
A föld megőszült;
Nem hajszálanként, mint a boldog ember,
Egyszerre őszült az meg, mint az isten,
Ki megteremtve a világot, embert,
E félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ősz lett és öreg.
(Részlet Vörösmarty Mihály *Előszó* című
költeményéből; 1850–51 telén)

- Mire utalt a költő a metaforikus leírásával?
- Idézzük fel az irodalomórán tanultakat a szabadságharc utáni költészetről!
- Milyen további híres költemények születtek ebben az időszakban?

Rá@dás

Rózsa Sándor, a legendás betyárvezér

Olvassuk el a digitális tananyagban Rózsa Sándor életútját! • Miért vált legendás rablóvezérré? • Hogyan kapcsolódott betyárseregével a szabadságharchoz? • Mi lett a sorsa? • Vitassuk meg, mi vezetett ahhoz, hogy egy rablóvezért hazafias ellenállónak láttak a kortársak!

Az emigráció **politikai szándékait Kossuth Lajos, Teleki László** és Klapka György fogalmazta meg. Az első hónapok dermedt apátiáját követően az emigráció **aktív cselekvésre** határozta el magát. A nagyhatalmi vetélkedés további háborúkkal fenyegetett, és Kossuth bízott abban, hogy a meggyengült Habsburg Birodalom már nem lesz képes egy **újabb szabadságharc** elfojtására. Az emigráció legfőbb törekvése arra irányult, hogy a nemzetközi közvélemény és a nyugati hatalmak kedvezően ítélik meg az ország függetlenségi szándékát. **Kossuth előadó körútján Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban** kiállt a mozgalom **liberális és demokratikus elkötelezettsége** mellett. A **Habsburgok elszigetelését** szolgálta volna a „beavatkozás a be nem avatkozásért” elvének kiharcolása, azaz egy újabb orosz katonai intervenció elleni határozott nyugati kiállás elérése.

A Bach-rendszer (1850–1859)

Hogyan próbálták az országot beolvasztani a Habsburg Birodalomba?

1849 őszén sokan úgy érezték, hogy a **világosi fegyverletétellel** megsemmisült a „haza és haladás” nagyszerű eszméje, a nemzeti önrendelkezés és a gazdasági-társadalmi felemelkedés reformkori programja. A **reményvesztett közvéleményt** kezdetben bénultan érte a Habsburgok politikája; **Bécs** megpróbálta az országot beolvasztani a birodalomba. Ferenc József **felszámolta az alkotmányosság látszatát** (1851 végén a szilveszteri pátensben elvetette az olmützi alkotmányt), így a **törvényhozó és a végrehajtó hatalom a császár kezében összpontosult**. A kiépülő **centralizált abszolutizmus** a birodalom modernizálására törekedett, ezért nem vonták vissza a **jobbágyszabadságát**.

A **császár rendelkezéseit** a birodalmi kormány miniszterei, köztük **Alexander Bach belügyminiszter** hajtották végre. Az országról közigazgatásilag leválasztották Erdélyt, Horvátországot, a Határőrvidéket, valamint a mesterségesen létrehozott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevű területet, a megmaradt részeken

megszüntették a megyék autonómiáját, és a létrehozott kerületek alá rendelték őket.

A Bach-rendszerben folytatódott az ország **gazdasági és társadalmi átalakítása**. A kettős vámrendszer felszámolása (1851), az osztrák adórendszer átültetése és a jobbágyfelszabadítás gyakorlati végrehajtása a **birodalmi érdekeknek megfelelően** zajlott. A **közteherviselés** elvét az osztrák kormányzat maradéktalanul kiaknáztta. A **magas adóterhek** a lakosság minden rétegét, a **földesúri kárpótlás elhúzóda** pedig a birtokos nemességet sújtotta. (Az állam a kárpótlást az adókból fizette, ezért kötvényeket bocsátottak ki, amelyeket a földesurak csak később, sorsolás után válthattak be. Az elhúzóda kártalanítás miatt sokan tönkrementek.)

A Bach-rendszer ténykedését a magyar társadalom elutasította, a **hazafias szembenállás szimbolikusan** is megmutatkozott (például honvédszászlók, '48-as röpiratok, Kossuth-bankók rejtegetése). Az **elnyomó gépezet gyorsan fellépett a nyílt ellenállást** szervező mozgalmakkal szemben. (Székelyföldön 1852 elején az osztrák hatóságok besúgói jelentés alapján felszámoltak egy szervezkedést. Mintegy 600 személyt tartóztattak le, a fővádlottakat – a székely vértanúkat – halálra ítélték.) Bebizonyosodott, hogy „az álló katonaságra, az ülő hivatalnokokra, a térdelő papságra és a csúszó-mászó titkosrendőrségre” támaszkodó rendszert önmagában egy belső forradalom nem ingathatja meg.

A passzív ellenállás

Miben különbözött Deák Ferenc politikai elképzelése Kossuthétól?

A **hazai közélet** meghatározó alakja **Deák Ferenc** lett, aki a reformkorban is vezéregyenység volt, a sikerekben osztozott, a vereségekben azonban már nem, de oly módon, hogy gyávasággal emiatt nem vádolhatták. Magatartásával a Bach-rendszerrel szembeni **passzív ellenállást képviselte**. Családi birtokait eladta, majd Pest-Budára költözött, ahol magánbeszélgetéseken fejtette ki véleményét, de a hivatalos eseményektől távol tartotta magát.

Deák az emigrációhoz hasonlóan számított egy közeli fegyveres konfliktusra, de **nem követte** a Kossuth által sürgetett **forradalmi utat**. Szerinte a bécsi politikát egy esetleges háborús vereség meg egyezésre fogja sarkallni, és az ország az **1848-as törvényekhez ragaszkodva** visszanyerheti a **nemzeti önrendelkezését**. Deák nem értett egyet a Habsburg Birodalom felbomlasztásával, úgy vélte, a független Magyarország kevésbé tudna ellenállni az orosz terjeszkedésnek. A **Dunai Monarchia fenntartása** egyszerre jelentene **védelmet a pánszláv törekvésekkel szemben**, és megőrizné a **magyarság vezető szerepét a Kárpát-medencében**.

Az Angol Királynő Szálló Pesten. Miután Deák Ferenc eladta kehidai birtokát, tizenöt évig ebben a szállóban lakott

Libényi János merényletkísérlete Ferenc József ellen 1853-ban (J. J. Reiner festményének részlete)

Nézzünk utána az interneten, miért nem sikerült Libényi János merénylet! Mi mentette meg Ferenc József életét?

Deák Ferenc, a reformkor liberális politikusa 1848-ban a Batthyány-kormány igazságügy-minisztereként bízott az áprilisi törvények erejében. 1849 elején ő is tagja volt annak a békeküldöttségnek, amely a császári főparancsnokkal akart tárgyalni. Windischgrätz kérelmetlenségét felismerve Deák – a hadihelyzet miatt – nem ment Debrecenbe, hanem a kehidai birtokára (Zala megye) vonult vissza (Benesch Pál festménye, 1840)

Nézzünk utána az interneten, hol állt az épület, illetve milyen körülmények között lakott itt Deák Ferenc! Miért vált egyfajta politikai színtérrel a szálló?

Mennyire volt széles körű a passzív ellenállás?

A történeti köztudat Deák Ferencet generációkon át a széles körű passzív ellenállás vezéralakjának tekintette, miközben például mutatott politikai magatartásával. Sokak számára azonban a passzív ellenállás a közügyektől való elzárkózást, a hazai áruk fogyasztását vagy adómegtagadást jelentette. Deák ugyanakkor nem ítélte el azokat sem, akik megélhetési okok miatt hivatalt vállaltak. A legújabb történeti kutatások is megállapították, hogy a Bach-korszak megyei tisztviselőinek egy része már 1848 előtt is hivatalt viselt. Ennek ismeretében a Bach-huszárokról alkotott kép is megváltozott. A kortársak által az öltözetük miatt kigúnyolt hivatalnokok, akiknek kötelezően előírták a magyaros viseletet, német és cseh területről érkeztek. A korabeli köztudat felnagyította a számukat, és a germanizáló törekvések végrehajtóinak tekintették őket.

A modern történetírás megállapította, hogy a hivatalnokoknak csupán egynegyede érkezett a Lajtán túlról (országos átlagban 23,1%), és az idegen tisztviselőket elsősorban a nemzetiségi vidékeken alkalmazták, ahol a hagyományos helyi magyar nemesi elit így kiszorult a hatalomból. Természetesen a „hazai” születésű Bach-huszárok között is jó néhánynak nem magyar volt az anyanyelve.

Állapítsuk meg a forrás alapján, hogyan viszonyult Deák a kormányzathoz! • Mely közelmúltbeli eseményekre utalt a levelében? • Milyen magatartásformát hirdetett meg ekkor? • Vitassuk meg, miért nőtt meg a passzív ellenállás jelentősége a köztudatban!

A Bach-rendszer bukása

Milyen külpolitikai események vezettek a kormányzati döntéshez?

A krími háború idején a **Habsburg Birodalom elveszítette az oroszok támogatását** semlegességi politikája és „hálátlan” magatartása miatt. **1859-ben** Ferenc József állama fegyveres erővel lépett fel az olasz egységtörekvésekkel szemben. A harcok kirobbanása előtt az **emigráció** Párizsban **ellenkormányt alakított** (Magyar Nemzeti Igazgatóság), és Kossuth személyesen találkozott III. Napóleonnal. A megbeszélésen **Kossuth az újabb szabadságharc elindítását az olasz vagy francia csapatok hathatós támogatásához kötötte.**

1859 nyarán a francia csapatok a Szárd Királyság erőivel szövetségben súlyos **vereséget mértek Ferenc József hadseregére** (solferinói csata), de III. Napóleon a győzelmet követően gyorsan fegyverszünetet kötött. Ferenc József mindenekelőtt a magyar felkeléstől félve tette meg a súlyos engedményeket. Az emigráció vezérkara a csalódás ellenére bízott a harcok folytatásában, és **több száz magyar csatlakozott Garibaldi seregéhez.** A dél-itáliai hadjáratban az **egykori honvédkatonák** (például Türr István) **hősiessége** felkeltette az olasz közvélemény figyelmét is, de a forradalmárok közös hadművelete Magyarország irányába illúzióknak bizonyult. Az **országban** a Habsburgok katonai veresége nyomán új erőre kapott a **tiltakozási hullám**, és **Ferenc József** a kedélyek lecsillapítása érdekében rövidesen **menesztette Bachot.**

A szíves felszólítás, amelyet Nagyméltóságod hozzám intézni kegyeskedett, s még inkább e felszólítás megtisztelő módja köteleznek engem, hogy ezért Nagyméltóságodnak haladéktalanul köszönetet mondjak.

Bármennyire hízelgő is azonban reám e megtisztelő felszólítás, kénytelen vagyok teljes tisztelettel bár, de egész határozottan kijelenteni, hogy ez ajánlatot el nem fogadhatom. A közelmúlt gyászos eseményei után, oly állapotok között, melyek még jelenleg is uralkodnak, lehetetlenség, hogy én nyilvános ügyekben közreműködhessenek.

Meg vagyok győződve, hogy Nagyméltóságod nem fog félreérteni. Kicsinyes ürügyet használni nem vala szándékom, s úgy hiszem, ez őszinteséggel Önnek [...] a legnagyobb tiszteletet tanúsítom.

(Deák levele Anton von Schmerling igazságügy-miniszternek, aki egy jogi konferenciára hívta meg; 1850. április)

Bach-huszárok

Összegzés

Okok és következmények

- Miként torolta meg a Habsburg Birodalom a szabadságharcot?
- Miben nyilvánult meg a magyar társadalom ellenállása?

Változás és folytonosság

- Milyen gyakorlati lépéseket tett az emigráció az 1850-es években?
- Milyen események vezettek a Bach-rendszer megrendüléséhez?

11. A kiegyezéshez vezető út

Milyen külpolitikai kudarcok érték a Habsburg Birodalmat az olasz, illetve a német egységért vívott háborúban? • Idézzük fel, hogyan alakult Ausztria és Magyarország közjogi kapcsolata 1848–49-ben! • Milyen államberendezkedés született az áprilisi törvények nyomán? • Miként változott meg a két ország viszonya 1849 tavaszán?

A közélet újraélése

Mi vezetett Széchenyi István tragédiájához?

Széchenyi István 1848 őszétől a **döblingi elmeagyógyintézetben** tartózkodott gyógykezelésen. Csak akkor szólalt meg közéleti ügyben, amikor a **Bach-rendszer** saját gazdasági eredményeire hivatkozva **elvitatta a reformkori sikereket**. A **felháborodott Széchenyi** erre egy névtelenül kiadott, **gúnyos hangvételű műben válaszolt**. A hazai közvélemény mellett a **bécsi titkosrendőrség** is felfigyelt a „legnagyobb magyar” újabb politikai megnyilvánulására, és **többször házkutatást** tartott az elmeagyógyintézetben. Széchenyi irattárában **számos terhelő erejű kéziratot** találtak, s a várható meghurcolástól (felségsértési pertől és szigorított elmeagyógyintézetbe való átszállítástól) tartó **államférfi 1860 tavaszán öngyilkosságot** követett el.

Széchenyi tragédiája, illetve az országban kibontakozó tömegmozgalom hatására a **bécsi udvar** meghátrálni kényszerült. Bécs a **korlátozott alkotmányosság** irányába mozdult el. Ferenc József a konzervatív politikusok (például Apponyi György) javaslatát megfogadva visszaállította az 1848 előtti kormányzerveket (helytartótanács, kancellária), és felszámolta a Bach-korszak közigazgatási rendszerét. A vármegyei önkormányzatok újra működhettek, és az **országgyűlést 1861 tavaszára** összehívták.

Történésszemmel

Hogyan próbálta központosító törekvéseit megőrizni Ferenc József?

Ferenc József korlátozott alkotmánya (októberi diploma, 1860) a magyar konzervatívok tanácsára visszaállította a rendi-tartományi kereteket. A végrehajtó hatalom legfőbb szerve a birodalmi kormány maradt, amely kiegészült egy magyar ügyekkel foglalkozó miniszterrel. A magyar országgyűlés erősen megcsonkított törvényalkotói joggal rendelkezett volna. A Lajtán túli tartományok csak törvény-előkészítő jogot kaptak. A magyar társadalom szinte egyöntetűen (erőszakos tüntetéseken is) elutasította az októberi diplomát. Ferenc József csalódott a magyar konzervatív arisztokraták ígéreteiben, felülkerekedtek az osztrák centralisták, és megjelent a februári pátens (1861). Eszerint a parlament szerepét a birodalmi tanács töltötte volna be, amelyben a magyar és erdélyi képviselők csak egy kisebbségi csoportot alkottak volna.

Idézzük fel, miként szabályozta az uralkodó jogkörét az 1849-es olmützi alkotmány! • Hogyan próbálta Ferenc József a birodalmat irányítani az alkotmány visszavonása után? • Miért kényszerült az októberi diploma kibocsátására? • Milyen alkotmányos jogokat biztosítottak az áprilisi törvények az országnak? • Vitassuk meg, hogyan viszonyultak az uralkodói elképzelések az áprilisi törvényekhez!

Excellenciád elsorolja [...] mindazokat a tarkabarka áldásokat, amelyeket Ön és a Gondviselés a derék magyar népre árasztott ama kilenc év alatt, mióta Ön Ausztria kormányát a kezében tartja. [...] Ön olyan tevékenységet és buzgalmat tanúsított, hogy a magyarok tátott szájjal bámultak; mert a magyar történelem egyetlen korszakában sem történt ennyi lótás-futás, [...] rendelés és ellenrendelkezés, jelentés és irkafirkálás stb., mint a legutóbbi tíz év alatt, midőn az Ön napja Magyarországon feljött. Gondolkodó emberek azonban az eredményre tekintenek, és egyes, bármily fényes részletek által magukat elvakítani nem engedik [...]. Excellenciád a parasztok felszabadítását stb. érdemül rója fel. Ez némileg valóban érdeme is excellenciádnak, de csak az örökös tartományokban, mert a magyar parasztokat nem excellenciád, hanem 1848-ban a magyar törvényhozás szabadította fel, mit Magyarországon a legkisebb iskolás gyermek is tud, és ezen szerencsében – melynek érdemét excellenciád szemtelenül magának tulajdonítja – az örökös tartományok jobbágyai is csak azért részesültek valószínűleg, mivel excellenciád Magyarországon a megtörténtet meg nem törtéنتté nem tehetette [...].

Ön felhossa a vasutakat, quasi [mintegy] mint az ön ajándékait, a folyók szabályozását és az országos közlekedés tekintetében történt javításokat is. A vasutakat az idő hozta, és nem ön, drága miniszter úr; a folyók szabályozása már folyamatban volt, és oly alapra volt fektetve, hogy még ön maga is jónak tartotta azt megtartani; és ami az országutakat stb. illeti, ezek általában véve, az ön tízévi példátlan tevékenysége óta sokkal rosszabbak, mint ezelőtt voltak.

(Részlet Széchenyi István *Ein Blick auf den anonymen Rückblick [Egy pillantás a névtelen „Visszapillantásra”]* című röpiratából; 1859)

Széchenyi István németül írt röpiratában közvetlenül vitakozott azzal az állítással, amelyet Bach bértollnoka hangoztatott; miszerint az ő kormányzása hozta el Magyarországra a civilizáció áldásait. A kéziratot fia, Béla csempészte ki Londonba, és az első nyomtatott példányok 1859-ben kerültek vissza a Habsburg Birodalomba. Széchenyi ezt követően állandó rendőri megfigyelés alá került.

- Vitassuk meg, milyen céllal íródott a röpirat!
- Milyen a forrásrészlet hangvétele?
- Mi készítette Széchenyit a megszólalásra?
- Milyen stíluselemeket használt érveinek alátámasztására?
- Mire helyezte elsősorban a hangsúlyt?

I. Azon jog, törvényeket hozni, változtatni és megszüntetni, általunk és utódaink által, ezentúl csupán a törvényesen egybegyűlt országgyűlések, és illetőleg a birodalmi tanács közrehatásával fog gyakoroltatni, mely utóbbihoz az országgyűlések általunk meghatározott számú tagokat küldenek. (Az októberi diploma; 1860)

I. A birodalmi képviseletre hivatott birodalmi tanács összetételét s a számára 1860-dik október 20-diki diplománkban fenntartott közreműködése jogát a törvényhozásban illetőleg jóváhagyjuk a mellékelt birodalmi képviseleti törvényt, s azt ezenel királyságainkra és tartományainkra nézve állami alaptörvény erejével ruházzuk fel. [...]

5. §. A követek házába választás útján jó 343 tag, mégpedig egyes királyságok és tartományok szerint következőleg megalapított számban. A magyar királyság számára 85. [...] Horvát- és Szlavónországokra 9. [...] Erdély számára 26.

(A februári páten; 1861)

Miért utasította el a korabeli magyar politikusok nagy része ezeket a rendelkezéseket?

Teleki László 1849-ben párizsi követként a nemzetiségi megbékélést szorgalmazta. A forradalom politikusa ellen Bécs elfogatóparancsot adott ki. Az emigrációban Teleki következetesen elutasított minden együttműködést a Habsburgokkal. 1860-ban Drezdában a szászországi titkosrendőrség elfogta, majd átadta Bécsnek. Az ügynek nemzetközi visszhangja lett, és a kényelmetlen helyzetet Ferenc József oldotta meg: személyes amnesztiában részesítette Telekit azzal a feltétellel, hogy nem politizál. A politikus az országgyűlés összehívása után ezt úgy értelmezte, hogy kötelezettsége megszűnt (Teleki László öngyilkossági helyszínéről készült rendőrségi fotó. Mayer György felvétele)

Nézzünk utána, hogyan vetett véget az életének Teleki László! • Milyen további feltételezések jelentek meg a politikus halálával kapcsolatban?

Az 1861-es országgyűlés

Mi volt a fő törekvésük a korabeli pártoknak?

1861-ben az országgyűlésben lényegében **teljes egység** volt az **1848-as törvények maradéktalan visszaállítására** kérdésében. Kossuth Lajos javaslatának lényege az volt, hogy követeljék a '48-as törvények következetes helyreállítását, de a külügyekben, hadügyben, pénzügyekben is a teljes önrendelkezés garanciáival. A maga részéről nem fordult volna szembe egy tisztán perszonáluniós megállapodással, bár nem jött volna haza.

Az országgyűlésben a **törésvonal a felirati és a határozati elképzelés között** volt. **Deák a '48-as alapot** legálisnak tekintette, ezt kívánta visszaállítani, a **feliratban mintegy kérni** (azzal érvelt, hogy a Pragmatica Sanctio összeegyeztethető a perszonálunióval). **A határozatiak a '48-as törvények helyreállítását előfeltételnek tekintették**, míg az emigrációból **Teleki László** többet akart: a társadalom demokratizálását, előrelépést a nemzetiségi kérdésben és az önrendelkezés garanciáit. Nyilvánvaló volt, hogy ezen az alapon – 1861-ben, külső nyomás nélkül – nincs esélye a megegyezésnek. Teleki erre nem is törekedett, viszont ezzel közvetlen hívei közül sem mindenki értett egyet (Tisza Kálmán, Podmaniczky Frigyes). **Kossuth** – a szavazás előtt – **óvatosságra intette Telekit**, tájékoztatta, hogy a közeljövőben ne számíton újabb olasz háborúra. **Teleki** politikai taktikája zsákutcába jutott, a politikus összeroppant, és **öngyilkosságot** követett el. **A felirat az áprilisi törvények szellemében a perszonálunió megvalósítását igényelte**, így fel sem merült a képviselők megválasztása a birodalmi parlamentbe. **A magyar álláspont láttán Ferenc József feloszlatta az országgyűlést**. A későbbiekben összehívott erdélyi országgyűlés – a magyar képviselők bojkottja mellett és a szász, illetve román képviselők szavazatai alapján – azonban elküldte Bécsbe a kívánt delegációt (1863).

A kiegyezés megkötése

Milyen kompromisszumos megállapodás született?

Az országgyűlés feloszlata után **átmenetileg visszaállt az abszolútizmus** (1861–1865), és mindkét fél kivárt. A **német egység** eldöntetlen sorsa újabb háborúval fenyegetett, a Habsburgok erőit akartak mutatni a nemzetközi közvélemény felé. A taktikázás hosszabb távon nem tűnt tarthatónak: a passzív ellenállás megbénította a közéletet, miközben a tartós szembenállást a **nemesi társadalom anyagi helyzete** sem tette lehetővé.

Néhány konzervatív politikus közvetítésével egyeztetések kezdődtek, és a háttéralkuk nyomán **Deák Ferenc 1865-ben** megfogalmazta a **Húsvéti cikket**. Deák ebben **engedett 48-ból**, az elképzelésbe beépítette a **konzervatívok javaslatait**: a vitás kérdésekben **közös minisztériumokat és közös anyagi hozzájárulást** javasolt. A **közös ügyek** (külügy, hadügy és az ezekkel kapcsolatos pénzügy) megtárgyalására a parlamentek által választott testület létrehozását szorgalmazta. A **Húsvéti cikk** megjelenését követően egy lassú **közeledési folyamat** kezdődött, amelyet elhúzódó országgyűlési viták és titkos bécsi tárgyalások kísértek. Az ügymenetet Deák mellett az emigrációból hazatért, és kegyelemben részesített **Andrássy Gyula gróf** vezette.

Nem hozzuk mi kétségbe a birodalom szilárd fennállhatóságának fontosságát. Hiszen az 1861-es országgyűlés felirata is kijelentette, hogy azt a magyar nemzet veszélyeztetni semmiképpen nem akarja. De véleményünk szerint a birodalom szilárd fennállhatóságát nem akképp kell biztosítani, hogy félrelökve minden ünnepélyes szerződéseket, törvényeket és jogokat, az ezek által biztosított magyar alkotmány egészen azon mintába öntessék, melybe a február 26-iki alkotmány [ti. februári pátenst] öntetett, hanem mindenekfelett szem előtt tartva a birodalom biztosságát, melyet a sanctio pragmatica is szem előtt tartott, arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztossága teljesen eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fenntartassanak, mind a Lajtán túli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztossítsák. Egyik cél tehát a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekinteteknek alárendelni. Másik cél pedig fenntartása Magyarországon alkotmányos fennállásának, jogainak, törvényeinek, melyeket a sanctio pragmatica is ünnepélyesen biztosit, s melyekből többet elvenni, mint amit a birodalom szilárd fennállhatóságának biztositása multhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem célszerű.

Párhuzamosan a magyar alkotmánnyal megfér a közös uralkodó alatt, a közös védelem mellett, a Lajtán túli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állanak ezek ellentétben egymással; azt hisszük, hogy megállhatunk egymás mellett, anélkül, hogy egymást absorbeálni akarnók.

[...] Mi nem akarjuk ezen alkotmányos önállást feláldozni csupán azért, mert a Lajtán túli népek új alkotmányának egyes pontjai másképpen hangzanak; de készek leszünk mindenkor törvényszabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatóságának biztosságával összhangzásba hozni, s a Lajtán túli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének útjában állani soha nem fogunk.

(Részlet Deák Ferenc *Húsvéti cikkéből*; Pesti Napló, 1865. április 16.)

- Mi mellett érvelt Deák Ferenc?
- Miként nyilvánította ki az együttműködési szándékot?
- Mit utasított el határozottan?
- Hogyan képzelte el a birodalom átszervezését?

1867-ben megtörtént a **kiegyezés**. Az év elején az uralkodó **Andrássy Gyulát miniszterelnöknek** nevezte ki. Az országgyűlés elfogadta a közös ügyekről szóló törvényeket, ezzel a több évtizedes államjogi kérdés megoldódott. A tárgyalási folyamatot **Ferenc József királlyá koronázása** zárta le.

Az **Osztrák–Magyar Monarchia** kompromisszumok árán született meg, de még **számos probléma** várt megoldásra. A **hazai nemzetiségek** nem lelkesedtek az általuk csak osztrák–magyar alkunak tekintett kiegyezésért, sőt a horvát országgyűlés a követeket sem küldte el a koronázásra. A Lajtán túli területek **szláv lakossága** továbbra is a **birodalom föderalizálását** sürgette, a csehek rövidesen a magyarokhoz hasonló jogokat követeltek.

Kossuth már a **kezdetektől elutasította** a deáki engedményeket. Az emigráns politikus úgy vélte, hogy egy esetleges **háborús vereség** a birodalom felbomlásához és **Magyarország széteséséhez vezet**. („Nehogy mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik!”) Kossuth egyszerre akart a közvélemény értelmére és érzelmeire hatni (a Kasszandra-levél az „utolsó szó” volt). A bizonytalan légkör felszámolását és a Monarchia stabilizálását a Deák-párt vezető politikusaiknak kellett megoldaniuk.

Andrássy Gyula gróf (1823–1890) az **utolsó rendi országgyűlésen Zemplén vármegye követeként csatlakozott a reformerőkhöz**. A szabadságharc alatt előbb megyei nemzetőrpáncsnokként harcolt Pákozdnál, majd 1849 tavaszán a Szemere-kormány követeként Konstantinápolyba érkezett. A következő években emigrációban élt, miközben távollétében az osztrák hatóságok halálra ítélték, és jelképesen felakasztották. **Andrássy**, akit a párizsi salonokban „szép akasztottnak” neveztek, 1858-ban amnesztiában részesült és hazatért. Az 1861. évi országgyűlésen Deák köréhez csatlakozott

Vitassuk meg Andrassy életútja ismeretében a kor vezető politikusaik viszonyát a kiegyezéshez! • Hogyan befolyásolhatták a „szép akasztott” gróf politikai lépései a közvéleményt?

Rá@dás

Sisi (Sissi), a magyarok királynéja

Kevés olyan, már a kortársak által is kedvelt személye volt a Habsburg-dinasztiának, mint Ferenc József felesége, Sisi, azaz Wittelsbach Erzsébet (1837–1898).

Az 1860-as években Erzsébet megtanult magyarul, és a nyíltan magyarbaráttá váló Sisi a kiegyezést megelőző tárgyalásokon közvetített a vezető magyar politikusok és férje között

magyarbaráttá váló Sisi a kiegyezést megelőző tárgyalásokon közvetített a vezető magyar politikusok és férje között

Olvassuk el Sisi életének leírását a digitális tananyagban! • Hogyan alakult házassága Ferenc Józseffel? • Mennyire lehetett boldog Sisi élete során? • Milyen körülmények között halt meg?

Barátom!

Engedd meg e megszólítást azon múlt emlékének nevében, mely a hosszú számkivetés keservei, a hazafi bánat és családi bú minden súlya alatt előttem mindig szent maradt.

Mi nemcsak elvokonok, de barátok is valánk, a szó nemesebb értelmében férfikorunk szebb szakán keresztül, midőn még egy irányban haladtunk a hazafiúi kötelesség ösvényén.

Együtt állottunk őrt a nemzet jogai mellett az 1848-ki válság előestéjén [...]. Amint akkor e válság percében elváltak utaink, elválva maradtak tizenkilenc hosszú éven át mind e mai napig. Nekem hontalan bujdosás jutott osztályrészemül – neked a nemzet tiszteletétől s a tényező elemek többségének bizalmától környezett vezéri szerep. De jutottak e vezéri szereppel osztályrészemül nagy kötelességek is és roppant felelősség. Elvált utainkon kiindulási pontunk s utunk iránya különbözik, csaknem – mondhatnám – ellenkezik. [...]

Nem vélek hibázni, midőn állítom, hogy azon nagy, azon példátlan befolyás, melyet a nemzet határozataira gyakorolsz, azon álláspont következtése, melyet 1861-ben választottál. S nem vélek hibázni, midőn állítom, hogy a roppant erkölcsi hatalomnak, mely kezeidben van, kulcsa abban fekszik, hogy a romlatlan nép ösztönszerűsége Téged, a nemzeti jogok békés úton visszaszerzésének terén vezérért, még mindig az 1861-ki jogalapon vél állani.

Pedig már régen nem állasz ott. A jogvisszaszerzés álláspontjáról a jogfeláldozás sikamlós terére jutottál... mi marad még feladni való a nemzet önállásából? [...] az országgyűlés csak arra van hivatva, hogy a bevégzett tényt regisztrálja.

De én e tényben a nemzet halálát látom; s mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hallgatásomat; nem avégett, hogy vitatkozzam, hanem hogy Isten, a Haza s az utókor nevében esdekelve felszólítsalak: Nézz körül magasb államférfiúi tekintettel, s fontold meg a maradandó következtéseket, melyek felé vezetted a hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporlottak; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő percét, de a változhatlan múltat s a közelgő jövőt is szeretnünk kell. – Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere! [...]

Ne vezesd hazánkat oly áldozatokra, melyek még a reménytől is megfosztanának!

Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De Te fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt!

(Kossuth nyílt levele Deák Ferenchez, a „Kasszandra-levél”; 1867. május. A trójai királylány, Kasszandra a görög mitológiában a meg nem fogadott jóslatok tragikus hősnője. Kasszandra hiába látta a végzetes jövőt – például Trója pusztulását –, az istenek büntetése miatt szavainak soha senki nem hitt.)

- Milyen a levél hangvétele?
- Hogyan próbálta Kossuth érzelmileg is maga mellé állítani a közvéleményt?
- Gyűjtsük ki Kossuth elvi kifogásait a kiegyezéssel szemben!
- Miként tekintett a közös ügyek javaslatára?
- Mit érthetett a „jogfeláldozás” kifejezés alatt?

Ferenc József és Erzsébet koronázása a budai Mátyás-templomban (Eduard Engerth festménye, 1872)

1861–1865	A Schmerling-provizórium idején átmenetileg visszaállt az abszolutizmus, Schmerling államminiszter csak a februári páténs elfogadása után akart tárgyalni a magyarokkal.
1865. április–május	Deák újságcikkekben fejtette ki véleményét a közös ügyekről.
1865. július	Ferenc József elbocsátotta Schmerling államminisztert, és összehívta az országgyűlést.
1865. december – 1866. március	Az országgyűlésben a Deák-párt lett a legerősebb erő, a kiegyezési törvények előkészítésére egy bizottság alakult. A bizottság munkáját Andrassy Gyula gróf hangolta össze.
1866. június – július	A Habsburg-csapatok súlyos vereséget szenvedtek a poroszoktól a német egységért vívott háborúban.
1867. február	Az uralkodó Andrassy Gyulát nevezte ki felelős magyar miniszterelnöknek. A kormány tagjai között két egykor halálra ítélt és jelképesen felakasztott, és négy börtönt vagy emigrációt megjárta miniszter is helyet kapott.
1867. május	Kossuth Kasszandra-levelében a közvélemény elé tárta elutasító álláspontját, és bírálta Deák jogfeladását. Az országgyűlés ennek ellenére megszavazta a közös ügyekről szóló javaslatot.
1867. június	Ferenc Józsefet megkoronázzák a budai Mátyás-templomban.

A kiegyezéshez vezető nemzetközi és politikai események

Összegzés

Okok és következmények

- Mi vezetett Széchenyi István tragikus halálához?
- Hogyan változott meg a Habsburg Birodalom külpolitikai helyzete az időszakban?

Változás és folytonosság

- Milyen intézkedésekkel próbálta megőrizni Ferenc József központosított hatalmát?
- Milyen eltérő álláspontok alakultak ki az 1861. évi országgyűlésen?

Történelmi jelentőség

- Milyen bel- és külpolitikai tényezők vezettek a kiegyezési tárgyalásokhoz?

12. A kiegyezés értékelése és alternatívái

Miben tért el Deák Ferenc javaslata az 1848. évi áprilisi törvényektől? • Mely fontos minisztériumok ügyében született megállapodás? • Miért találta Deák szükségesnek a kiegyezést? • Hogyan viszonyult Kossuth Lajos a kiegyezéshez? • Milyen érvekkel próbálta megakadályozni a megállapodást?

Az Osztrák–Magyar Monarchia

Idézzük fel, milyen területi változások érték a Habsburg Birodalmat a kiegyezés előtt!
• Milyen körülmények között került Bosznia-Hercegovina a Monarchia megszállása alá?

A dualista állam berendezkedése

Hogyan szabályozták a két országrész viszonyát?

1867-ben a kiegyezéssel megszületett a kétközpontú **dualista állam**, az **Osztrák–Magyar Monarchia**. Ausztriát és Magyarországot a király személye mellett a **közösen vitt külügy-, pénzügy- és hadügyminisztérium** is összekötötte. Az **alkotmányos monarchiaként** működő államban mindkét ország **önálló, kétkamaras törvényhozással** és saját **felelős kormánnyal** rendelkezett.

XII. tc. 1. §. Azon kapcsolat, mely egyrészlől a magyar korona országai, másrészlől Ófelségének többi országai és tartományai között jogilag fennáll, az 1723:1., 2. és 3. törvénycikkek által elfogadott pragmatica sanctiön alapszik. [...]

8. §. [...] külügyeket tehát Magyarország is közösnek tekinti, s kész azoknak közösnek meghatározandó költségeihez azon arány szerint járulni [...].

9. §. A közös védelemnek a másik eszköze a hadsereg s az arra vonatkozó intézkedések, egy szóval: a hadügy.

11. §. Ófelségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, ami az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belsőszervezetére vonatkozik, Ófelsége által intézendőnek ismertetik el.

12. §. De a magyar hadseregnek időnkénti kiegészítését és újoncok megajánlásának jogát, a megajánlás feltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, úgyszintén a katonaság elhelyezését, élelmezését illető intézkedéseket az eddigi törvények alapján mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében az ország magának tartja fenn.

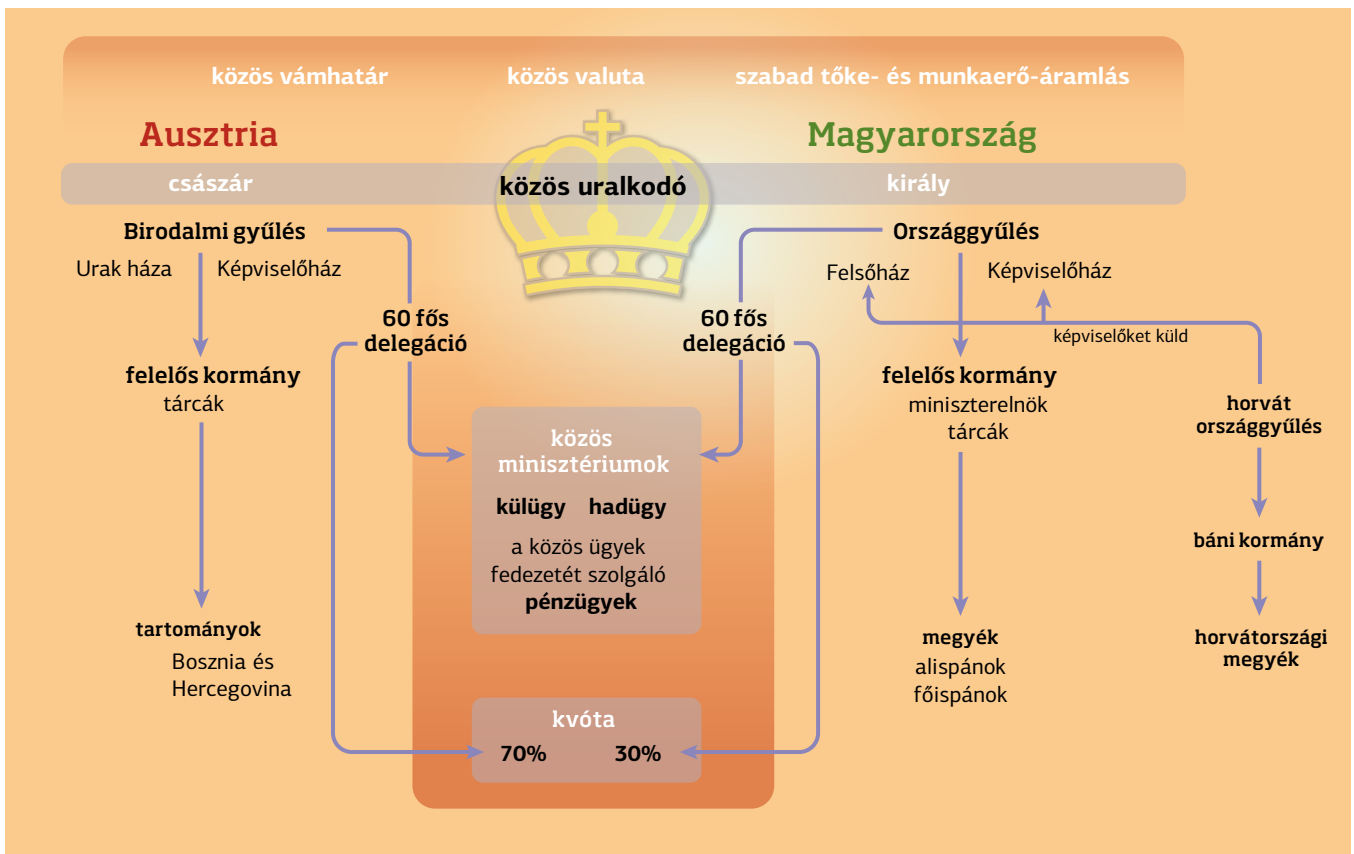
13. §. Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. [...]

16. §. A pénzügyet annyiban ismeri a magyar országgyűlés közösnek, amennyiben közösek lesznek azon költségek, melyek a fentebbiekben közöseknek elismert tárgyra fordítandók. [...]

17. §. Magyarországnak minden egyéb államköltségét [...], mint általában minden adót, a magyar minisztérium, minden idegen befolyás teljes kizárásával, saját felelőssége alatt vet ki, szedi be és kezeli.

(Az 1867. évi törvényekből)

- Milyen jogi előzményekre vezették vissza a kiegyezést?
- Gyűjtjük ki a két országot összekötő ügyeket!
- Miként őrizte meg az uralkodó a döntő befolyását a hadügyekre?
- Milyen eszközökkel tudta az országgyűlés az említett királyi jogkört gyengíteni?
- Mennyiben nyerte el pénzügyi önállóságát az ország?

Az Osztrák–Magyar Monarchia felépítése

Állapítsuk meg, miért tekinthető alkotmányos monarchiának a dualista állam! • Különítsük el a két országot összekapcsoló, illetve az egymástól függetlenül működő intézményeket! • Értékeljük a közös ügyek szerepét! • Hogyan oldották meg a közös ügyek ellenőrzését?

XII. tc. 28. §. [...] egyrészt a magyar korona országai együtt, másrésztől Őfelsége többi országai és tartományai együtt úgy tekintessenek, mint két külön s teljesen egyenrangú fél. Következve: a két fél között a közös ügyek kezelésére nézve mellőzhetetlen feltétel a teljes paritás (egyenlőség).

29. §. Ezen paritás elvénél fogva Magyarország részéről a magyar országgyűlés válasszon saját kebeléből egy meghatározott számú bizottságot (delegáció), éspedig az országgyűlés mindenik házából. Válasszanak Őfelsége többi országai és tartományai is hasonlóan alkotmányos módon egy éppen annyi tagból álló bizottságot a maguk részéről. [...]

37. §. E bizottságok hatáskörébe csak azon tárgyak tartozhatnak, melyek a jelen határozatban mint közösek határozottan e bizottságokhoz vannak utasítva.

(Az 1867. évi törvényekből)

- Milyen elveket fogalmaztak meg a két birodalomrészről?
- Hogyan működtették a közös ügyeket?

Az osztrák, illetve a magyar kormány **két egyenrangú birodalomrész** belpolitikáját (közigazgatás, igazságszolgáltatás, oktatás stb.) egymástól függetlenül irányította.

Bár **Ferenc József** személyiségétől távol állt, az uralkodó kényszerűen mégis **elfogadta az alkotmányos viszonyokat**, igaz, több erős jogkörrel is rendelkezett. Az előszentesítési jog a törvényjavaslatok előzetes megismerésének és elvetésének a jogát is biztosította számára, és **legfelsőbb hadúrként** a hadsereget irányította. A **közös hadsereget** az uralkodó a birodalmi egység zálogának tekintette, ragaszkodott a **nemzetek feletti jellegéhez** és a **német vezényleti nyelvhez**. (A tiszteknek ugyanakkor előírták, hogy három éven belül tanulják meg az alakulataikhoz tartozó sorkatonák nyelvét.) A magyar országgyűlés elérte a honvédség felállítását is, de a tartalékosokból álló, elavult fegyverzetű alakulatok másodrangú szerepkört kaptak.

A **közös minisztériumokat** a két ország törvényhozása által választott **60-60 fős delegáció felügyelte**. A hadügy, illetve külügy költségeit fedező összegek arányait Ausztria és Magyarország megosztotta egymás között (a kvóta aránya 70%–30% volt a fejlettebb és népesebb Ausztria javára). A közös pénzügyminiszter az országok pénzügyeibe nem szólhatott bele. Az uralkodó által kinevezett három közös miniszter közül egy mindig magyar volt, bár Ferenc József a hadügyek élére csak osztrákot jelölt.

Az életbe lépő **gazdasági kiegyezéssel** a Monarchia egész területén hasonló elvek érvényesültek (egységes piac, közös fizetőeszköz, a munkaerő és a tőke szabad áramlása). A vám- és kereskedelmi szövetséget, illetve a kvóta arányát **10 évente újratárgyalták**, és a heves viták ellenére a Monarchia hatékony gazdasági egységet alkotott.

XII. tc. 53. §. Az államadósságokat illetőleg Magyarországot, alkotmányos állásánál fogva, oly adósságok, melyek az ország törvényszerű beleegyezése nélkül tétettek, szoroson jogilag nem terhelik.

55. §. Idei kész az ország az államadósság terhének egy részét elvállalni, s az iránt, előleges értekezés folytán, Őfelségének többi országaival is, mint szabad nemzet szabad nemzettel, egyezkedésbe bocsátkozni. XIV. tc. Azon arányról, mely szerint a magyar korona országai az 1867:XII. tc.-ben a pragmatica sanctio folytán közösnek ismert államügyek terheit ezentúl viselik.

1. §. Az arány [...] a magyar korona országaira nézve 30, s Őfelsége többi országaira nézve 70%-ban állapítatik meg.

2. §. Ezen hozzájárulási arány, szintén a magyar korona országai és Őfelsége többi országai közös megállapodása szerint, 10 évig marad érvényben [...].

XVI. tc. A magyar korona országai és Őfelsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről.

1. §. Mindkét fél államterülete a szövetség idejére és annak értelmében egy vám- és kereskedelmi területet képez, melyet közös vámhatár vesz körül. [...]

11. §. A só- és dohányjüvedék és azon közvetett adók, melyek az ipari termelésre közvetlen befolyással vannak, [...] mindkét államterületen e szerződés ideje alatt egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint fognak kezelteni.

12. §. Az ausztriai érték [pénz], míg törvényesen meg nem változtatik, közös marad [...].

22. §. E vám- és kereskedelmi szövetség a kihirdetés napján s 10 évi időre lép érvénybe [...].

(Az 1867. évi törvényekből)

- Idézzük fel a Habsburgok korábbi vámpolitikájáról tanultakat!
- Miben tért el ettől a gazdasági kiegyezés?
- Hogyan szabályozták a gazdasági kapcsolatokat a két országrész között?
- Miként osztották meg a közös ügyek terheit?

Az Osztrák–Magyar Monarchia címere

Nézzünk utána az interneten, mely országrészek címerei jelennek meg a magyar címerben!

Történészszemmel

Hogyan értékelte a kiegyezést a történettudomány?

A szabadságharcot leverő és a megtorlást elrendelő Ferenc Józseffel kötött kiegyezés nemcsak a kortársakat, hanem a történészeket is megosztotta. Mennyire tekinthető reális kompromisszumnak a kiegyezés? Milyen előnyökkel járt volna a birodalom és/vagy Magyarország föderalizálása mai szemmel? Vajon tényleg előre látta Kossuth Lajos a Monarchia felbomlását, és ezáltal a történelmi Magyarország felbomlását?

Az önkényuralmi kormányzati rendszert felszámoló kiegyezés [...] megalkotói [...] nem gondoskodtak azonban a rendszer önkorrekciójának, szervei hibái kiigazíthatásának, még kevésbé a változó külső és belső feltételekhez, az erőviszonyok átalakulásához való alkalmazkodásának az érdemleges lehetőségeiről. [...] Magyarország a változó feltételekhez való alkalmazkodás érdemi lehetőségétől önmagában is, dualista partnerként is megfosztottan képtelenné vált arra, hogy tényleges érdekeinek megfelelően reagáljon az európai hatalmi helyzet átalakulására [...]. A kiegyezés, amely Magyarország önkormányzatát jórészt biztosította, önrendelkezését azonban nem, valamelyest tovább éltette a Habsburg Birodalmat, mint azt Kossuth feltételezte [...].

(Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867)* = Magyarország története 1848–1890, I., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 767–768.)

Aligha kérdéses, hogy Deák Ferenc legjobb meggyőződése szerint igyekezett biztosítani Magyarországnak annyit, amennyit „reális 1848”-nak tartott. [...] A „haza bölcse” a létrejövő rendszert nem a vágyott, hanem a lehetséges legjobbnak tartotta, és bízott abban, hogy a szisztema korrekcióképes lesz [...]. Deák döntésének érvényességét nincs értelme vitatni, hiszen jó ötven esztendőre csakugyan stabilizálta a Habsburg Birodalmat és benne a történelmi Magyarországot, márpedig az ekkora távra életképes döntés mindenképpen komoly politikusi teljesítmény. De mellette érvényesnek kell tartanunk Kossuth kiegyezéskritikáját is, hiszen [...] józan reálpolitikusi megfontolással – előre jelzett.

(Csorba László: *A tizenkilencedik század története*, Pannonica Kiadó, Budapest, 2000, 183–185.)

Hasonlítsuk össze a két történész értékelését! • Hogyan látja Szabad György a kiegyezés megkötését? • Miként értelmezi az ország jövője szempontjából? • Miben különbözik ettől Csorba László álláspontja? • Hogyan értékeli Deák Ferenc szerepét?

A Dunai Konföderáció tervezete

Hogyan képzelte el az ország jövőjét Kossuth Lajos?

Rá@dás

A Kossuth-kultusz kialakulása

Kossuth Lajosnak napjainkban 150-nél is több köztéri szobra van a városokban és a kisebb településeken. A parasztság nem felejtette el, hogy a jobbágyfelszabadításban milyen szerepe volt. A kialakuló Kossuth-kultusz már az államférfi életében elkezdődött, 1877-ben száztagú ceglédi küldöttség ajánlotta fel neki a választókerület mandátumát. 1880-ban előbb Hódmezővásárhely, majd rövidesen még harminc város választotta díszpolgárrá Kossuthot

Olvassuk el a digitális tananyagban a leírást Kossuth Lajos emigrációjában eltöltött évtizedeiről! • Milyen politikai álláspontot képviselt, és melyik párttal tartotta főleg a kapcsolatot?

A megoldatlan **nemzetiségi kérdés** súlyos teherként nehezedett a magyar politikai vezetőréteg vállára. A közgondolkodást meghatározta a szabadságharc alatt fellobbanó gyűlölködés, illetve a megbékélési tervezethez (nemzetiségi határozat 1849 nyarán) való viszonyulás. A **hazai politikai erők** többsége úgy vélte, a nemzetiségek a **jogkiterjesztések ellenére** (például jobbágyfelszabadítás, szabadságjogok) hálátlanul **hátra támadták az országot** 1848-ban. Álláspontjuk szerint a kollektív jogok biztosítása, a **területi autonómia megadása** elkülönüléshez, illetve az **ország szétszakításához** vezetne. Magyarországon tehát az „**egy politikai nemzet**” elvét kell érvényesíteni, és a vezető szerepben maradó magyarság a nemzetiségek számára továbbra is biztosítja az egyéni jogokat. Az egy politikai nemzet gondolata az akkori liberális európai jogállamokban a magától értetődő, természetes felfogás volt, mint ahogy ma is ezen az alapon rendezkedik be a legtöbb jogállam.

Ezzel szemben az **emigráció** vezérékara (Kossuth, Teleki, Klapka) más következtetést vont le 1848–49-ből. **Kossuth** véleményét még a törökországi tartózkodás alatt kifejtette, és az ország **demokratikus átalakítását** (például az általános választójog biztosítását) szorgalmazta. A kossuthi elképzelésben a nemzetiségi területeken **minden megye kollektív politikai joggal** rendelkezett volna, a népcsoportok országos szervezeteket is létrehozhatnának.

Az **emigráció javaslataként** jelent meg a későbbiekben a **Dunai Szövetség** (Konföderáció) **tervezete**, amelyet Kossuth nevéhez kötöttek (1862). Az elképzelés szerint **Magyarországnak** a Habsburg Birodalom felbomlása után **államszövetségre** kell lépnie a függetlenné váló **Horvátországgal és Erdéllyel**, illetve a török uralom alól felszabaduló **Szerbiával és Romániával**. Az államalakulat az **egyenrangúság elvén** és szoros gazdasági kapcsolatokon alapult volna. A Dunai Konföderáció **közös ügyeit** (had- és külügy) egy **szövetségi hatóság** (kormány) intézte volna, amelynek székhelye időközönként a fővárosok között váltakozott volna. A konföderáció tagállamai megőrizték volna a **belső önállóságukat** (törvényhozás, igazságszolgáltatás), és kölcsönösen szavatolták volna a területükön élő nemzetiségek jogait.

Az **idealisztikusnak tűnő terv** meglepte a magyar politikai elitet, az ország gyökeres átszervezését még a Határozati Párt képviselői is elutasították. A Dunai Szövetség sokakat a **deáki út irányába terelt**, Kossuth egyre kevésbé tudta meghatározni a közügyek menetét.

Összegzés

Történelmi forrás

- Hogyan működött a kiegyezési törvény alapján a dualista birodalom?
- Milyen gazdasági rendelkezések szabályozták a két állam viszonyát?

Történelmi interpretáció

- Mennyire tekinthető reális kompromisszumnak a kiegyezés?
- Milyen álláspontot képviselt Kossuth Lajos az ország, illetve a térség jövőjéről?

13. A dualista rendszer megszilárdulása

Idézzük fel, miként alakult a nemzetiségi kérdés 1848–49-ben! • Milyen volt a horvát–magyar viszony 1848 őszén? • Milyen megoldási javaslatot kínált a magyar országgyűlés 1849 nyarán? • Miért vetették el a vezető politikusok a területi autonómia megadását? • Milyen álláspontot képviselt a nemzetiségi kérdésben Kossuth Lajos a kiegyezés idején?

Magyarország közigazgatása 1867-ben

Idézzük fel, hogyan működött az ország közigazgatása a reformkorban! • Milyen szerepük volt a nemzeti közgyűléseknek? • Mikor alakultak ki az egyes kiváltságos területek?

A nemzetiségi kérdés és a horvát–magyar viszony rendezése

Milyen jogokat biztosítottak a nemzetiségeknek?

Az **Andrássy-kormány** az alkotmányos keretek kialakítása után számos olyan ügyben hozott törvényt, amelyek a szabadságharc bukása óta megoldásra vártak. A **liberális szellemeű kormány** a nemzetiségi kérdés rendezésére törekedett. A 11. század óta létező horvát–magyar államközösség a bécsi intrikák, az 1848-as események és a kölcsönös nacionalizmus miatt szétzilálódott. A **horvát pártok nagy része elutasította a kiegyezést**, és a birodalom föderalizálását sürgették. Andrássy azonban a magyarbarát horvát politikai erőkre támasz-

Magyarországban a következő történelmi országos népségek, úgymint a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok (ruszinok) és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertettek el, amelyek számára a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egységének korlátai közt alaptörvényileg biztosítottak.

(A Mocsonyi Sándor – Miletić Svetozar-féle javaslat, amelyet az országgyűlés nemzetiségi politikusai fogalmaztak meg, 1867)

- Mi volt az alapvető különbség a nemzetiségi javaslat és a törvény bevezetője között?
- Mire irányult a nemzetiségi követelés?
- Mit eredményezett volna a megvalósulása?
- Hogyan hártotta el a törvény bevezetője a kérést?
- Miként szabályozták az államnyelv kérdését?

Mint ahogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja; minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati jelentősége és az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik; a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetően épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni: 1. §. A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelve ezentúl is a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók [...].

(A nemzeti egyenjogúság tárgyában hozott nemzetiségi törvény; 1868)

3. §. Törvényhatósági (megyei, városi, községi) gyűlésekben mindaz, aki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár anyanyelvén, ha az nem magyar [...].

6. §. A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezésben a lehetőségig ezek nyelvét használják [...].

8. §. A bíró [...] a panaszt vagy kérelmet a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el; kihallgatást, tanúkihallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket [...] a perben álló felek, illetve a kihallgatott személyek nyelvén eszközli [...].

14. §. Az egyházközségek [...] iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

17. §. Az állam [...] köteles az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általuk lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol magasabb akadémiai képzés kezdődik. [...].

20. §. A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvük s ügyvitelük nyelvét. A jegyzőkönyv egyzersmind azon nyelven is viendő, amelyen vitelét a szavazatképes tagoknak egyötöde szükségesnek látja.

21. §. Községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezésben azok nyelvét kötelesek használni.

(A nemzeti egyenjogúság tárgyában hozott nemzetiségi törvény; 1868)

- Hogyan szabályozta napi szinten a nyelvhasználatot a törvény?
- Mikor használhatta anyanyelvét a nem magyar származású állampolgár?
- Mire kötelezte az állam a saját tisztviselőit?
- Hogyan szabályozták a vegyesen lakott települések működését?

kodva **1868-ban** megkötötte a **horvát-magyar kiegyezést**. Az egyezmény fenntartotta a **széles körű horvát autonómiát** (korlátozott jogkörű országgyűlés, belső önkormányzat, nemzeti nyelvhasználat), miközben **egyes ügyekben** (például védelem, pénzügy, gazdaság) a **magyar országgyűlés fennhatósága** érvényesült. (A horvátok képviselőket delegálhattak a magyar törvényhozásba, a magyar kormányba pedig bekerült egy horvát miniszter.)

A többi **hazai nemzetiség** vezető politikusa a **területi autonómiát**, ezáltal a történelmi Magyarország átszervezését sürgette. Az Andrássy-kormány a kérdést **Eötvös József** és Deák Ferenc irányításával igyekezett rendezni.

Hosszas egyeztetések után, **1868** végén megszületett a **nemzetiségi törvény**. Ebben szavatolták az egyéni szabadságjogokat és széles körű **egyéni nyelvhasználatot** biztosítottak, de elutasították a követelt kollektív jogokat. A törvény kimondta, hogy a nemzetiségek a **közigazgatás, az oktatás, illetve a bírászkodás alsó- és középfokú szintjén** szabadon használhatják nyelvüket. Az országban élő nem magyarok saját anyanyelvüket használva az **élet legtöbb területén** érvényesülhettek.

A hazai **cigányság** esetében az értelmiség hiánya miatt **nem tudtak megfogalmazódni a cigány közösség nemzetiségi törekvései**. A cigányok a jobbágyfelszabadítás után főleg **zselérlékként** éltek. Kulturális helyzetüket és életvitelüket a **tömeges szegénység** nagyban meghatározta. A korban automatikusan a magyarsághoz sorolták őket, az ötszáz év együttélés után többségükben kialakult a **kettős, magyar és cigány identitás**.

Az 1868. évi törvény megőrizte a **magyarság politikai vezető szerepét** a Kárpát-medencében, és az államnyelv a magyar maradt (például törvényhozás, minisztériumok), de Európában a kor viszonyaihoz képest egyedülállóan engedékeny **liberális szellemiségű** törvény született.

Az oktatás fejlesztése

Milyen eredményeket ért el a korszak oktatáspolitikája?

Eötvös József, az 1867-es kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere a modernizáció és a polgárosodás legfőbb eszközének tekintette a **műveltség szintjének növelését**. Az ország a felnőtt lakosság írni-olvasni tudásában ott állt, ahol a nyugati országok a 17–18. században, és a tanköteles korú gyerekek fele nem járt iskolába. **1868-ban** a **népiskolai törvény** lerakta az **állami népoktatás** alapjait, és a **6–12 éves korosztály** számára **kötelezővé** tette az elemi iskola elvégzését. Erre építve létrehozták a **polgári iskolát**, ahol a fiúk számára hat-, a lányoknak pedig négyosztályos képzést alakítottak ki. A polgári iskola mindenekelőtt a **mezővárosi jobb módú rétegek** és a **városi kispolgárság** igényeinek felelt meg; az intézményekben alapvető **kereskedelmi ismereteket** és gyakorlatias tárgyakat (például könyvvitelt, statisztikát) tanítottak.

Az **alsófokú iskolahálózat** korszerűsítésével Eötvös József hosszú távú fejlődést alapozott meg, a 20. század elejére az írni-olvasni tudók aránya meghaladta a régió más országaiban élőkét.

Eötvös az anyanyelvű elemi iskolák híve volt, ezzel a gyakorlatba is átültette a liberális nemzetiségpolitika főbb elveit.

A reformkori centralista politikus, Eötvös József (1813–1871) már a Batthyány-kormányban is vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. 1848 őszén családjával Münchenbe költözött. Miután hazatért, a dinasztiával való kiegyezést sürgette, és 1861-ben csatlakozott a Felirati Párthoz

Nép csoport	A tanköteles korú gyermekek iskolába járási aránya		A 6 éven felüli írni-olvasni tudók aránya	Az írni-olvasni tudás aránya az össznépeségben belül	
	a kiegyezés idején	a századfordulón	1910-ben	1869	1910
Magyarok	54%	81%	79%	32,8%	68,7%
Németek	68%	89%	82%		
Szlovákok	51%	84%	70%		
Románok	30%	64%	33%		
Szerbek	36%	78%	48%		
Ruszinok	nincs adat	61%	28%		

A politikai élet stabilizálódása

Hogyan oldódott meg átmenetileg a közjogi kérdés?

Az Andrássy-kormány háttérországát Deák Ferenc pártjának (az egykori Felirati Párt) képviselői adták. **Andrássy Gyulát** az uralkodó rövidesen **közös külügyminiszterre** nevezte ki (1871–1879 között), akinek távozásával azonban a **Deák-párt** fokozatosan **meggyengült**. A folyamatot Eötvös József halála és Deák politikai visszavonulása is felgyorsította.

A kiegyezés idején az **ellenzék** élén **Tisza Kálmán** állt, aki a korábbi Határozati Pártot Balközép Párt néven szervezte újjá. Tisza felismerte a kormánypárt meggyengülését, de tudta, hogy a kiegyezést elvető pártprogrammal („bihari pontok”) nincs lehetősége hatalomba kerülni. **1875-ben** megtörtént Tisza Kálmán **politikai váltása: a Balközép Párt feladta elveit, majd egyesült a Deák-párttal**. Az így létrejött **Szabadelvű Párt** a következő évtizedek kormánypártja lett, amely rövidesen elsöprő választási győzelmet aratott, és **Tisza Kálmánt** Ferenc József **miniszterelnökké** nevezte ki. Mivel Tisza „szegre akasztotta a bihari pontokat”, az elveikhez ragaszkodó ellenzéki képviselők a kossuthi irányvonalat valló erővel léptek szövetségre (48-as Függetlenségi Párt).

1. §. Minden szülő vagy gyám, ideértve azokat, kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy házszolgák tartanak, kötelesek gyermekeiket vagy gyámoltjaikat (ha nevelésükről a háznál vagy magánintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járatni életidejük 6. évének betöltésétől egészen 12., illetőleg a 15. év betöltéséig [...].
4. §. Ha a szülő, gyám vagy gazda a tankötelezett növendéket az iskolától visszatartja: ebbeli kötelességének teljesítésére komolyan figyelmeztetendő [...].
8. §. A népoktatási tanintézetek: az elemi és felsőbb népiskolák, polgári iskolák és tanítóképezdek [...].
(A népiskolai közoktatás tárgyában, 1868. évi XXXVIII. tc.)

- Fogalmazzuk meg a források segítségével, mire törekedett a korszak oktatáspolitikája!
- Mennyiben tekinthető sikeresnek a törekvés?
- Miről intézkedett a törvény?
- Vitassuk meg, miért érintette eltérően az oktatási reform a különböző nemzetiségeket!

Történészszemmel

Milyen politikai kérdések álltak a parlamenti viták középpontjában?

Nyugat-Európától eltérően a hazai közélet a dualizmus első időszakában nem ideológiai alapon szerveződött. A nyugati államok parlamenti életét részben konzervatív, részben liberális vagy szociáldemokrata ideológián alapuló viták határozták meg. Nálunk az igazi törésvonalat a magyar politikai eliten belül a kiegyezéshez való viszony jelentette. A mindenkor kormánypárt elfogadta az 1867-es rendezést, mert abban látta a magyarság vezető szerepének megőrzését. A kialakuló ellenzéki pártok viszont elutasították a közös ügyek rendszerét, és a két ország kapcsolatát a perszónálunió szintjére akarták állítani. Nemzeti követeléseket is megfogalmaztak (például önálló magyar vámterület, nemzeti bank, magyar vezényleti nyelv a hadseregben), és nemzetietlennek tartották a kormánypártot. Az úgynevezett közjogi kérdés évtizedekig a magyar politikai élet legfőbb témája lett.

Milyen politikai áramlatok jöttek létre Nyugat-Európában ebben az időszokban? • Miben tért el ettől a magyar pártszerveződés? • Hogyan viszonyult a kiegyezési törvényhez a Balközép Párt? • Mely intézményeket támadta? • Hogyan határozta meg a közjogi kérdés a társadalmi problémákról való közbeszédet?

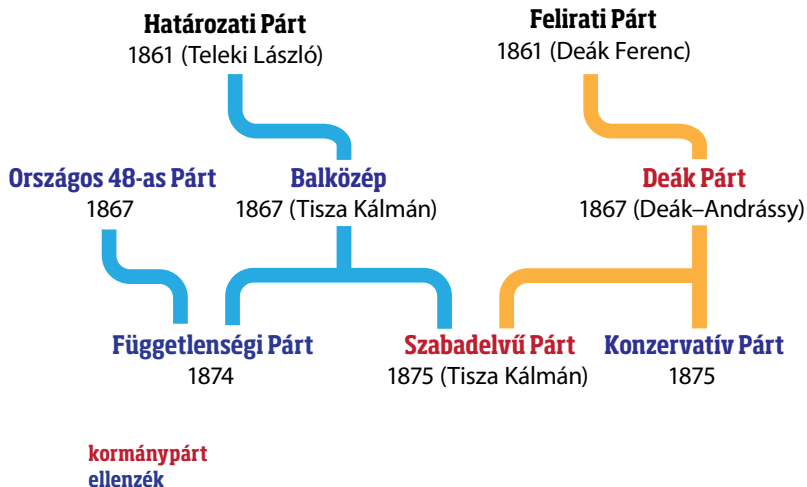
A balközép körnek tagjai [...] mindannyian azon nézetből indultak ki, hogy „Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem vetett, szabad és független ország” [1790. X. törvény-cikk], azt tekintették [...] közjogi szempontból a párt mindenekelőtti feladatának, hogy az minden alkotmányos eszközzel odahasson, hogy mindazon törvények, melyek hazánk említett függetlenségével ellentétben állnak, megszüntetessenek; megszüntetessék ennek folytán a delegáció intézménye és a közös minisztérium; azon törvényes intézkedések pedig, melyek biztosításukra szükségesek, létesítsessenek; a magyar hadsereg, pénz- és kereskedelmi ügyeink függetlensége; hazánk törvényes függetlenségének diplomáciai elismertetése.

(A balközép programjából, az úgynevezett bihari pontokból; 1868)

Tisza Kálmán (1830–1902). „Minden gerinc vagy meghajlott, vagy megropogott a kemény keze alatt. A generális így akarja, hát így kell lenni. Úgyszólván ő vitte mind a nyolc miniszteri tárcát, s ő gondolkozott, ő beszélt egész pártja helyett” – írta róla Mikszáth Kálmán

Tisza Kálmán hosszú **miniszterelnöksége** idején (1875–1890) a **dualista rendszer teljes stabilizálására** törekedett. A Szabadelvű Párt mindig nagy fölénnyel nyerte meg a választásokat, az ellenzék nem jelentett alternatívát, és Tiszának a saját pártján belül sem akadt politikai vetélytársa. A kortársak által „generálisnak” nevezett miniszterelnök korszakát egyrészt **politikai nyugalom**, másrészt a **gazdaság** egyre látványosabb fejlődése kísérte. Az állami gazdaságpolitika hatékony intézkedésekkel alapozta meg az iparosodást.

Pártviszonyok a dualizmus első évtizedében

Rá@dás

Ferenc József, a magánember

A királyi család Gödöllőn. Viktória angol királynőhöz hasonlóan Ferenc József is egy korszak névadója lett. Hosszú uralkodása alatt számos tragédia érte: előbb fia, Rudolf koronaherceg öngyilkosságát követett el (1889), majd feleségét, Sisit egy anarchista merénylő ölte meg (1898)

Olvaszuk el a digitális tananyagban a kiegészítő anyagot! • Milyen családi tragédiák kísérték végig Ferenc József életét? • Milyen titokra bukkantak néhány évtizede az osztrák történések?

- Vitassuk meg a részlet alapján, hogyan viszonyult Mikszáth Kálmán Tisza rendszeréhez!
- Nézzünk utána, melyik politikai erőt támogatta Mikszáth!

A GENERÁLIS

Így nevezik egymás közt a miniszterelnököt a mamelukok, mintegy ki akarván fejezni a vak katonai engedelmességet: hogy követik éjjel-nappal, szárazon-vízen (de nem vízen és kenyéren).

Tíz éve uralkodik már fölöttük. Feje a piros széken fehéredett meg. Tíz éve eszi a legédesebb kenyeret, melynek a neve hatalom, és sem a kenyér nem lett kisebb, sem az ő étvágya nem lett rosszabb. [...]

A pártból kiveszett lassanként minden önállóság, sokkal jobban mint Tisza szeretné. E nagy ember lapító súllyal nehezedik rájuk szellemével és egyéni tulajdonaival. Nekik azt kellett volna látniuk ebből, hogy nagy ereje van, de ők csak azt nézték ki, hogy öneik semmi erejük sincs. [...]

Tisza még egy darab ideig közlé terveit egyikkel vagy másikkal, de mikor észrevette, hogy azok, mielőtt nyilatkoznának, az ő véleményét fürkészik, hogy azt adhassák tanácsképpen, abbahagyta ezt a fölösleges formalitást is s azóta lett a szó szoros értelmében »generális«.

A generális nem konferál, csak határoz.

A párt nem disputál, csak szavaz.

(Mikszáth Kálmán: *A generális*; 1885)

Összegzés

Történelmi forrás

- Miként rendeződött a horvát–magyar viszony?
- Milyen jogokat biztosított a nemzetiségi törvény a nem magyar ajkú lakosságnak?

Változás és folytonosság

- Milyen eredmények születtek az oktatás területén?
- Hogyan stabilizálódtak a pártviszonyok a dualizmus első évtizedében?

14. A gazdaság modernizálódása a dualizmus idején

Idézzük fel a reformkori gazdaság főbb jellemzőit! • Mely gazdasági ágazatok fejlődtek leginkább a reformkorban? • Mit jelentett a kettős vámrendszer, és hogyan befolyásolta a magyar ipar kibontakozási lehetőségeit? • Milyen jellemzői voltak az európai iparosodás új szakaszának? • Milyen fontosabb találmányok születtek, és kik voltak a híres feltalálók?

Soroljuk fel az országban található főbb ásványkincseket! • Miként határozták meg az iparvidékek elhelyezkedését? • Mely iparágak fejlődtek leginkább az időszakban?

Magyarország gazdasága a dualizmus korában

Az állami gazdaságpolitika

Hogyan segítette az állam a gazdasági fejlődést?

A kiegyezés utáni évtizedekben az újkori magyar gazdaság látványos sikereket ért el. A korszak kormányai felismerték a kedvezőtlen előfeltételekben rejlő hátrányokat (tőkeszegénység, képzetlen munkaerő, a belső szállítóképesség gyengesége) és tudatos gazdaságfejlesztésre törekedtek. Az **állami beavatkozás** mértéke a korban folyamatosan nőtt, a kormányok támogatták a nagy összegeket felemészítő **infrastrukturális beruházásokat** (vasútépítés, folyószabályozás, út- és hídépítés), ezzel biztosítva a korszerű áruforgalmat.

Az **állami ipartámogatás** (adó- és illetékmentesség, vámkedvezmény) sikeresen elősegítette az iparosodás kibontakozását. A folyamatot a dualizmus kori **oktatáspolitika** is előmozdította, hiszen a népiskolai törvény az alapműveltség szintjét emelte, és rövidesen előírnyozták a műszaki szakképzés fejlesztését.

[...] gondoskodik az állam mindazon hasznos beruházásokról, melyek az anyagi és szellemi megerősödést előmozdítani képesek, segítsen ott, ahol a magános munkásság segíteni nem képes, teremtsen hasznos közlekedési eszközök szaporítását, a hitelintézmények előmozdítását és rendezését, a nevelés és különösen az iparnevelés terjesztését, a közbátorság [közbiztonság] biztosítását, a törvénykezés rendezését és e belnyugalom fenntartása által; de egyszersmind engedjen szabad fejlődést a magánmunkásságnak, hogy minden ezen tényező közreműködésénél könnyebbüljön azon teher, melyet viselni kénytelenek vagyunk. Az államnak kötelessége megtenni azt, ami a magánműveltség határain túlmegegy, de nem mindent mindenkiért.

(Lónyay Menyhért pénzügyminiszter szavai; 1868)

- Milyen szerepet szánt Lónyay Menyhért az államnak?
- Különbözték el az általa kiemelt gazdasági és politikai lépéseket!

- Milyen általános tendencia jellemezte az állami gazdaságpolitikát?
- Állapítsuk meg, mekkora arányú elmozdulás történt az időszakban!

Év	Ipari üzemek állami segélyezése (átlagos évi összeg ezer koronában)	Ipari szakképzésre fordított állami kiadás (átlagos évi összeg ezer koronában)
1881–1890	126	366
1891–1899	487	1105
1900–1906	2300	2450
1907–1914	6773	4432

Az állami ipartámogatás Magyarországon (1881–1914)

Baross Gábor, a „vasminiszter” előbb közlekedési államtitkárként (1883–1886), majd miniszterként (1886–1892) valósította meg a sikeres állami vasútpolitikát. Az ő nevéhez fűződik a vasútvonalak nagy részének állami kézbe vétele (Komlóssy Ede festménye)

Kezdetben a **külföldi tőke beáramlása** biztosította a vállalkozások bővülését, a századfordulón azonban már a **megerősödő hazai tőke** is fenntartotta a **beruházásokat**. Hasonló folyamat történt a **képzett munkaerő** terén is; az osztrák területről érkező szakembereket (mérnökök, szakmunkások) idővel a hazai szakoktatásból kikerülők váltották fel.

A reformkor utolsó éveiben meginduló **folyószabályozás** és **vasútépítés** folytatódott. A „**második honfoglalásnak**” is nevezett környezeti átalakítással (például belvizek levezetése, védőgátak építése) **hatalmas termőterületet** szabadítottak fel a mezőgazdaságnak. A munkálatok végére a **hajózható folyószakaszok** hossza jelentősen kibővült, ugyanakkor a természeti viszonyok átalakítása **megnövelte az árvízveszélyt** is.

A **vasútépítés** kezdetben az agrárexport szempontjai alapján folytatódott. Az állam kedvezményekkel támogatta a **külföldi befektetőket**, az állami kamatbiztosítás pedig veszteség esetén is garantálta a biztos profitot. A magánvállalkozásoktól **Baross Gábor**

minisztersége idején vette meg a **Magyar Állami Vasutak** (MÁV, 1868) a vasútvonalak jelentős részét. Az **állami vasútpolitika** leszorította a szállítási költségeket, a kialakított új díjszabás a személyszállítás árát is csökkentette. A **MÁV** a századfordulóra **sikeres társasággá** vált, és a vasútvonalak bővítése dinamikusan folytatódott (a dualizmus évtizedeiben a vonalak hossza megtízszereződött). A hatalmas állami beruházások társadalomra gyakorolt hatása sem elhanyagolható, az **építkezések több százezer idénymunkásnak**, úgynevezett **kubikusnak** biztosítottak megélhetést.

Év	Vasútvonalak hossza (km)	Utasok száma (millió fő)	Áruforgalom (millió tonna)
1864	1945	1,8	2,0
1876	6682	9,2	9,0
1890	11 246	29,0	19,0
1900	17 108	64,0	40,0
1913	21 806	166,0	77,2

A magyarországi vasutak szállítási teljesítménye

- Állapítsuk meg az egyes szakaszok növekedésének az arányait!
- Mikor volt a legnagyobb ütemű fejlődés?
- Nézzük meg az egyes szakaszok bővítésének irányait a történelmi atlaszban!

Kubikusok

Milyen munkálatokat figyelhetünk meg a képen?
 • Melyik társadalmi rétegből kerültek ki a kubikusok? • Nézzünk utána az interneten a kubikus szó eredetének!

A fejlődés általános jellemzői

Mely kedvező feltételek biztosították a modernizálódást?

Az ország iparosodását több **külső tényező** is elősegítette. Az európai tőkés gazdasági rendszer fellendülése a 19. század második felében **újabb gabonakonjunktúrát** idézett elő. A kiegyezés után megugrott a nyugati országok **beruházási kedve**, a **tőkebefektetések** egyfajta „alapítási lázhoz” vezettek. A kedvező légkört az Osztrák–Magyar Monarchia **közös vámterülete és piaca**, illetve **egységes fizetőeszköze** is biztosította.

A magyar gazdaság fejlődése két ütemben valósult meg. Az **első időszakban** a **mezőgazdasági termékek** kivitele kedvezően hatott az infrastruktúrára és az élelmiszeriparra. Az ipar szerkezeti átalakítása a **céhrendszer felszámolásával** indult (1872), amely átmenetileg a manufaktúrák megkésett utóvirágzását hozta el. Az **1880-as évektől** az állami gazdaságpolitika a **modern gyáripari** (nagyarányú gépesítés) fejlesztéseket támogatta.

A hagyományos **élelmiszeripar** mellett a **nehézipar ágazatai** fejlődtek. A millennium időszaka az **építőipar** fellendülésével járt, majd a századfordulón a korszak új iparágai is előretörték (villamosipar, vegyipar). A Lajtán túli területek versenyelőnye miatt a magyar könnyűipar csak a századfordulótól kezdte meg felemelkedését.

Magyarország a kiegyezéssel visszanyerte **penzügyi önállóságát**, hiszen a közös pénzügyminiszter egyedül a közös ügyek működtetéséről gondoskodott. Az ország pénzügyi helyzete kezdetben

ingatagnak bizonyult, az első években az **állami bevételek nem fedezték a kiadásokat** (például a beruházások, a közigazgatás átszervezése és az oktatás kiépítése miatt). A hiányt **kölcsönök felvételével** pótolták, de rövidesen már a korábbi kölcsönök törlesztésére vettek fel hitelt. A Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatti – később kormányfői posztot is ellátó – pénzügyminiszterek (Széll Kálmán, Wekerle Sándor) végül **egyensúlyba hozták a költségvetést**.

A gazdasági fejlődést a **korszerű hitel-szervezet** kiépülése is megalapozta. A bankok fontossága a kisebb tőkék összegyűjtésében, a **vállalkozások hiteltámogatásában**, így a **beruházási kedv** ösztönzésében mutatkozott meg. Az országba áramló külföldi tőke több száz bankot alapított, egyes nagybankok (például Magyar Általános Hitelbank, Kereskedelmi Bank) jelentős összegekkel támogatták a vasútépítést és a gyáripar kialakítását.

A biztos külső piac, az állami beavatkozás és a hitelszervezetek támogatása nyomán az ország **fokozatosan felzárkózott a Monarchia nyugati feléhez** az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem tekintetében. Magyarország a dualizmus évtizedeiben **közepesen fejlett agráripari ország** lett.

Bank	1880	1890	1900
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	38	149	503
Pesti Hazai Első Takarékpénztár	135	249	481
Magyar Jelzáloghitelbank	110	190	430
Magyar Általános Hitelbank	72	79	178
Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank	19	59	110

A nagybankok tőkeerejének növekedése (millió korona)

Iparág	1898	1906	1913
Élelmiszeripar	646,0	931,1	1235,6
Vas- és fémipar	194,0	305,3	502,3
Gép-, jármű-, villamossági és műszeripar	141,1	208,8	262,9
Vegyipar	83,8	158,1	230,8
Textilipar	53,5	152,5	194,3
Faipar	96,7	165,0	187,1
Építőanyag-ipar	51,3	95,1	121,0
Bőr- és ruházati ipar	51,2	116,5	110,5
Papír- és nyomdaipar	33,1	74,5	97,7
Gyáripar összesen	1350,7	2206,9	2942,2

A gyáripar termelési értéke Magyarországon millió koronában (1898–1913)

- Mennyivel nőtt az egyes bankok tőkeereje a 19. század utolsó évtizedeiben?
- Állapítsuk meg az egyes iparágak növekedésének arányait!
- Mely ágazatok teljesítettek a legjobban?
- Hol történt szerényebb ütemű fejlődés?
- Vitassuk meg az okokat!

A mezőgazdaság átalakulása

Mely tényezők segítették elő a fejlődést?

A több évszázados hagyománnyal rendelkező **mezőgazdaság** megőrizte **vezető szerepét** a dualizmus korában. Az agrárszektor még mindig a **népesség közel kétharmadát** foglalkoztatta, és a **kivitel jelentősen megnőtt** a szállítási feltételek modernizálásával. Az első évtizedekben az európai szabad kereskedelem széles piacot teremtett, ám később az olcsóbb amerikai és orosz gabona kiszorította a magyart a külső piacokról. A magyar agrárium lendülete nem tört meg, a **Monarchia belső piaca** továbbra is megmaradt.

Az eredményességet több tényező segítette. A folyószabályozások a **termőterület bővítését**, a **vetésforgó elterjedése** az ugar területének hasznosítását eredményezte. A gabonafélék mellett látványosan **bővült a kapásnövények** (kukorica, burgonya) és az **ipari növények** (cukorrépa) **termesztése**. A századfordulóra a nagybirtokokon már **egyes munkafolyamatokat gépesítettek** (például cséplőgép), de a műtrágya-felhasználás még alacsony szinten maradt. Az iparosodó körzetek és a nagyvárosok élelmezésének sokoldalúságát az **állattenyésztés** is biztosította. Az állati termékek aránya folyamatosan nőtt a kivitel körében. A mezőgazdaság sikerei ellenére nem csökkentek a **társadalmi-szociális feszültségek**. A gazdálkodók több mint fele továbblépésre alkalmatlan, kis területű „nadrágszíjparcellával” rendelkezett.

Cséplőgép 1912-ből

Nézzünk utána az interneten, milyen munkafázist végzett, illetve hogyan működött a cséplőgép!

A Csonka János által tervezett gépkocsi, a Doxa

Az Adorján János által épített első magyar repülőgép, a Libelle

Kandó Kálmán villamos mozdonya

Nézzünk utána az interneten a képeken látható magyar tervezésű közlekedési eszközök technikai jellemzőinek! • Hasonlítsuk össze az egyes adatokat a korszak más automobiljainak, illetve repülőgépeinek adataival!

Az iparosodás kibontakozása

Mely iparágak fejlődtek leginkább?

Az iparosodás során mindenekelőtt a **mezőgazdasághoz kötődő élelmiszeripar** (malom-, cukor-, szeszipar) fejlődött lendületesen. A **gépesítés** és az új találmányok révén a **malomipar** kimagasló eredményeket ért el, az ország a világ második **lisztexportőre** lett az Amerikai Egyesült Államok után. A malomipar főleg **Budapesten** összpontosult, az itteni malmok nemcsak a magyar gabonát, hanem a balkáni államok és az orosz területek búzáját is feldolgozták.

A **hazai vasérc- és szénkészletre** épülő **nehézipar** is jelentősen növekedett, hiszen a mezőgazdaság gépesítése és a vasútépítés igényelte a **vaskohászati termékeket**. A kohászatban néhány iparosodó körzet **óriásvállalata** (például Bácság, Ózd, Diósgyőr, Salgótarján) a korszerű **acélgyártást** is átvette. A **gépipar** a hazai igények szerint termelt a gazdasági ágazatok számára.

Budapesten a reformkorban alapított **Ganz-gyár**, illetve a **MÁV gépgyára** (MÁVAG) szintén világszínvonalú vasúti alkatrészeket állított elő. **Ganz Ábrahám** még 1841-ben az első pesti gőzmalom öntödéjében kapott állást szakmunkásként. Hamarosan az öntöde vezetője lett, majd öccsével közösen megalapította saját gyárát Budán. A szabadságharc alatt ágyúcsöveket és ágyúgolyókat gyártott a honvédség számára. Ganz a későbbiekben **bekapcsolódott a vasútépítkezésekbe**. Külföldi minták alapján egy a terhelésnek jobban ellenálló, szilárdabb, úgynevezett **kéregöntésű vasúti kereket fejlesztett ki, és megkezdte terméke tömeggyártását**. 1867-től, Ganz Ábrahám váratlan halálát követően az irányítást Mechwart András, német főmérnök vette át. A máig létező Ganz-gyár úttörőnek bizonyult az **elektromos iparban**. Az újonnan alapított elektrotechnikai üzemben kidolgozták a transzformátor működési elvét (Zipernowsky Károly, Déri Miksa, Bláthy Ottó), illetve **Kandó Kálmán** irányításával Észak-Olaszországban megépítették a világ első magasfeszültségű **villamosított vasútvonalát**.

Az ország szakemberei lépést tartottak a technikai fejlődéssel. A 20. század elejétől beindult a **magyar gépkocsigyártás** – Csonka János tervezte az első magyar fejlesztésű gépkocsit (1905) –, és levegőbe emelkedett az **első magyar tervezésű repülőgép** (1909).

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen törekvései voltak az államnak a gazdaság fejlesztésére?
- Hogyan kezdődött meg a gépi gyáripar fellendítése?
- Mely ágazati szektorok teljesítettek a legjobban?

Változás és folytonosság

- Mely tényezők biztosították a gazdaság ütemes fejlődését?
- Hogyan alakult az ország pénzügyi helyzete a dualizmus időszakában?
- Milyen eredményeket ért el a gazdaságpolitika?

15. A polgári állam kialakítása

Miért nőtt meg Európában az állami szerepvállalás a 19. század második felében? • Mely szektorokban avatkoztak be erőteljesebben a kormányzatok? • Hogyan alakult az állam és az egyház viszonya? • Mit jelentett a kultúrharc a bismarcki Németországban? • Miben különbözött a polgári állam a korábbi időszakok államaitól?

Magyarország vármegyéi a közigazgatási reform után

Hasonlítsuk össze a közigazgatási térképet az 59. oldalon található térképpel! Hogyan változott meg a vármegyék beosztása a közigazgatási reformmal?

A polgári állam megteremtése

Milyen intézkedésekkel épült ki a polgári állam?

Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején **Trefort Ágoston** kultuszminiszter folytatta az **oktatási szervezet** kiépítését. A **középiskoláknál** két iskolafajtát (nyolcosztályos gimnáziumot, illetve reáliskolát) hozott létre. Az érettségizett diákok a **budapesti vagy a kolozsvári egyetemen** tanulhattak tovább (1872-től), emellett a reformkorban alapított József Ipartanodát **műszaki egyetem-mé** szervezték át. Az állam a tudományos életet és a műszaki fejlesztéseket jelentős összegekkel támogatta. Eközben a modern **polgári állam alapjait** is lerakták, a **csendőrség** felállításával egységesítették a **vidéki rendfenntartó erőket** (1881), és felszámolták az államszervezet megmaradt rendi kereteit (a kiváltságos területek megszüntetése).

A kora újkortól erős jogkörrel rendelkező **megyék** (közigazgatás, bíraskodás) nagyfokú **politikai önállóságát** már a centralisták is meg akarták szüntetni a reformkorban. A mindenkori felelős kormány pozícióját a **hatékony államszervezet kialakítása** tovább erősítette. A kormány által kinevezett **főispánok hatáskörét bővítették**, és a megyéket a rendeletek végrehajtására kötelezték. A modern **polgári jogrendszer** (például büntető törvénykönyv) és **bírósági szervezet** (például független bíróságok,

- Milyen középiskolai képzések léteztek a korban?
- Mi volt a legfőbb különbség közöttük?
- Hogyan hatott a középiskolai pályaválasztás az egyetemi szakirányra?
- Melyik középfokú iskolatípusba kellett jelentkeznie egy természettudományos érdeklődésű diáknak?

1. § Középiskolák alatt ezen törvényben a gimnáziumok és reáliskolák értendők. A gimnázium(oknak) és reáliskolának az a feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa, és a felsőbb tudományos képzésre előkészítse. A gimnázium e feladatot a minden irányú humanisztikus, főleg az ó-klasszikai tanulmányok segítségével, a reáliskola pedig főleg a modern nyelvek, a mennyiségtan és természettudományok tanítása által oldja meg.

2. § Mind a gimnázium, mind a reáliskola nyolcosztályú, ugyanannyi évfolyammal. [...]

26. § A gimnáziumi érettségi vizsgálat általában a főiskolákba való felvételre, a reáliskolai érettségi vizsgálat azonban csak a műegyetemre és a tudományegyetemek matematika-természettudományi karára (illetőleg bölcsészeti karának ezen szakosztályára) s a tanárképző intézet ugyanezen szakosztályára, nemkülönben a bányászati, erdészeti és gazdasági akadémiákra való felvételre jogosít. Azon tanulók, kik a reáliskolát elvégezték, és az érettségi vizsgálatot jó sikerrel letették, valamely nyilvános főgimnáziumban a latin nyelvből, illetőleg a latin és görög nyelvből vizsgálatra bocsáthatók; akik ekkor a latin nyelvből a vizsgálatot sikerrel kiállják, az egyetemnek orvosi és jogi karába; azok pedig, kik a vizsgálatot a latin és görög nyelvből sikerrel kiállják, az egyetemnek bármely karába fölvehetők.

(1883. évi XXX. tc. a középiskolák szervezéséről)

Az idős Kossuth Lajos, a „turini remete” 1894-ben hunyt el. A temetésre Budapesten került sor, az egykori államférfit százezrek kísérték el utolsó útjára. Ferenc József megtiltotta a hivatalos állami temetést, a főváros mégis méltó megemlékezést rendezett. Kossuth a haláláig ellenezte a kiegyezést, nem volt hajlandó együttműködni a Monarchiával (Klősz György felvétele a nagykörúti gyászmenetről)

Gondoljuk végig, hogyan viszonyulhatott az uralkodó a temetéshez! • Milyen ellentmondásos helyzet alakult ki azzal, hogy a hazai közélet nagy része is részt vett az eseményen?

Wekerle Sándor (1848–1921) volt az első polgári származású miniszterelnök Magyarországon (1892 és 1895 között), majd még kétszer töltötte be a tisztséget a dualizmus idején. Kitűnő pénzügyi szakembernek számított, közös pénzügyminiszter is volt. 1892-ben valutareformjának köszönhetően tért át a Monarchia az aranyalapú fizetőeszközre, a koronára (Benczúr Gyula festménye)

ügyészségek, ügyvédi rendtartás) kialakításával megszüntették a megyék igazságszolgáltatási jogkörét.

Az ellenzéki sajtó a kormánypárti képviselőket megvetően „mamelukoknak” nevezte, arra utalva, hogy mindent szolgálkúen megszavaztak. (A középkori Egyiptomban az arab uralkodók testőr-rabszolgáit hívták mamelukoknak.) Tisza Kálmán tekintélyét a véderővita elhúzódnása ásta alá, amelynek során az uralkodó által javasolt haderőbővítés megszavazását az ellenzék hónapokon át meggátolta. (A miniszterelnök végül 1890-ben Kossuth honosítási ügye kapcsán mondott le. A korabeli törvények értelmében a hosszabb ideig külföldön tartózkodó személyek elveszthették állampolgárságukat, amennyiben nem kérvényezték azt. A kormányfő megpróbálta elérni az uralkodónál, hogy Kossuth esetében kivételt tegyenek, de Ferenc József szűkkeblűen elutasította a kérelmet, mire Tisza Kálmán lemondott.)

Tisza Kálmán lemondása ellenére a **Szabadelvű Párt** még **másfél évtizedig megőrizte kormánypárti pozícióját**. A polgári állam kialakítása az egyház és az állam viszonyának a rendezésével folytatódott. Az úgynevezett **egyházpolitikai törvényeket** adózás politikai harcok árán **Wekerle Sándor miniszterelnöksége** idején hozták meg. (A katolikus egyház korabeli konzervatív felfogása

nehezen barátkozott meg a reformmal.) A **kötelező polgári házasság** és az **állami anyakönyvezés** bevezetését (1894) követő évben a keresztény felekezetekkel **egyenjogúsították az izraelita vallást**, illetve kimondták a **szabad vallásgyakorlást**. (Az utóbbi két törvényt már Wekerle utódja, Bánffy Dezső idején fogadták el.)

29. §. A házasságot polgári tisztviselő előtt kell megkötöni. Polgári tisztviselő: a) az anyakönyvezető, b) a törvényhatóság első tisztviselője, c) a főszolgabíró, d) a rendezett tanácsú város polgármestere, e) az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai képviselője, konzulja és ezek helyettese [...]

30. §. [...] Oly kötés, mely nem polgári tisztviselő előtt történt, a törvény erejénél fogva semmi vonatkozásban nem tekintetik házasságnak. [...]

38. §. A házasságkötéshez a házasulók szabad beleegyezése szükséges. Kényszer, tévedés és megtévesztés kizárja a szabad beleegyezést. [...]

123. §. Azon lelkész vagy vallási szertartás teljesítésére jogosított más személy, ki egyházi összedáznál eljár, mielőtt a felek igazolták volna, hogy a házasságot a polgári tisztviselő előtt megkötötték, vétséget követ el, és ezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő; ismétlés esetében a cselekmény két hónapig terjedhető fogházzal és ezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. [...]

136. §. A házassági ügyekben való bíraskodás a királyi bíróságok hatáskörébe tartozik.

(1894. évi XXXI. tc. a házassági jogról)

1. §. A születések, házasságok és halálesetek közhiteles nyilvántartására és tanúsítására kizárólag a jelen törvény értelmében arra hivatott közegek által vezetett állami anyakönyvek szolgálnak. [...]

3. §. Az állami anyakönyvek vezetése külön e célra kerületek szerint meghatározott székhelyen történik.

(1894. évi XXXIII. tc. az állami anyakönyvekről)

• Állapítsuk meg, miben tért el a szabályozás az eddiektől!
• Milyen érdekeket sértett a rendezés? Miként utaltak erre a szövegben?

• Hogyan történt eddig az anyakönyvezés?
• Miért állt az állam érdekében a változtatás?

A hazai zsidóság a dualizmus korában

Miért gyorsult fel az asszimiláció a zsidóság körében?

A 19. században a folyamatosan növekvő lélekszámú **zsidóság azonosult a magyar nemzet értékrendjével**, politikai céljaival. A szabadságharc alatt több ezren önként csatlakoztak a honvédsereghez, míg az országgyűlés döntött az **emancipációról** (polgári egyenjogúsítás). Az 1849 júliusának utolsó heteiben hozott határozat azonban a szabadságharc veresége miatt nem lépett életbe. A szabadságharcot támogató magyar zsidóságra Haynau külön hadisarcot vetett ki.

1867-ben az országgyűlés törvényt hozott a **polgári jogegyenlőségről**, ezzel a **hazai politikai erők** a régió többi országához képest **kedvezőbb helyzetet teremtettek** a zsidók számára. A teljes viszonyosság az egyházpolitikai reformok idején valósult meg, ekkor a **zsidó vallás bevett**, azaz a keresztény felekezetekkel **egyenjogú vallás** lett. A dualizmus évtizedeiben lassult a Galícia felől érkező családok betelepülése, de felgyorsult a zsidó népesség városokba költözése. A századfordulóra az ország egyes **nagyvárosaiban jelentős számú zsidó lakosság** telepedett meg. A legnagyobb számú közösség Budapesten élt (23%), de több vidéki városban (például Nagyvárad, Komárom, Kassa, Győr) is bőven meghaladta az ottani zsidók száma a lakosság 10%-át.

A zsidóság szerepe jelentős volt a **hazai polgárosodásban**. A **kapitalista berendezkedés** kialakulása során megszűntek a gazdasági és foglalkozási korlátozások (szabad vállalkozás, földvásárlás stb.). A **céhes rendszer felbomlása** és a szabad verseny a korábbi egzisztenciák egy részét tönkretette, eközben az eddig céhen kívüli iparúrást folytató zsidó kisiparosok is bekapcsolódtak a termelésbe.

A **hazai zsidóság erősen differenciálódott**, a nagy- és középpolgárok felhalmozott tőkéje a gyáripar és a pénzügyi rendszer megteremtését segítette elő. Az urbanizációs folyamat során a **kispolgárok** (például kiskereskedők) és a **polgári értelmiség** körében a zsidók számaránya igen magas lett. A magyarországi zsidóság életében a 19. század második fele az **asszimiláció** (beolvadás) felgyorsulásának is tekinthető. Bár a zsidóságon belül nagyobb arányt képviselt az ortodoxia, a kialakuló neológ irányzat – amely a világi zsidó családokat is a vallás keretében igyekezett tartani – vette át a **magyarosodás kulturális programját**. Először a nyelvi asszimiláció (az addigi német és jiddis helyett a magyar lett a prédikáció, majd a zsidó népiskolák nyelve), végül a névmagyarosítás terjedt el. A dualista rendszer **következetesen szabadelvű légkörének** köszönhetően a 20. század elején tartott népszámlálásokon az **asszimiláló zsidóság magyarnak** vallotta magát (például 1910-ben a hazai zsidók mintegy 77%-a). Az asszimilált zsidó családok közül többen keresztény hitre tértek. Kelet-Közép-Európában a magyarországi zsidók asszimilálódtak a leginkább a többségi nemzethez.

A Dohány utcai zsinagóga

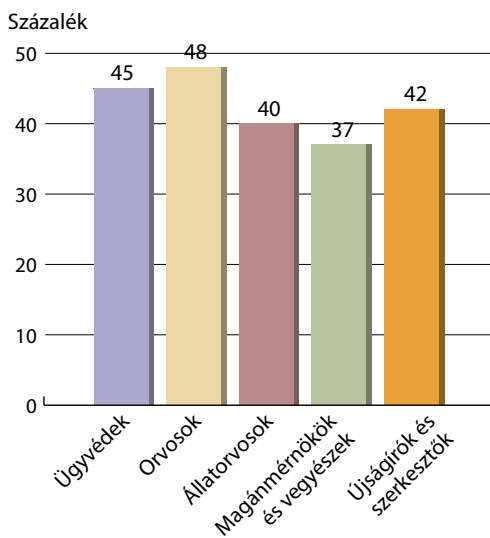
Uraim, ha a zsidó nép szinte ott van a csatatéren, és vérént ontja egy oly hazáért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömmel feláldozza azon szabadságért, melyet csak remél, azon jogokért, melyeket még nem bír, mit bírnak a többiek, kik vele harcolnak, azt hiszem, az igazság kívánja, [...] eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon elvi kijelentését tovább ne halassza, miszerint a zsidók is a hazának polgárai. Jogban, kötelességben a többiekkel egyenlő.

(Szemere Bertalan miniszterelnök beszéde, 1849. július 28.)

- Milyen történelmi időszakból származik a forrás?
- Mi mellett érvelt a miniszterelnök?
- Mivel indokolta javaslatát?

1840	1880	1890	1910
240 000	638 000	725 000	911 000

A zsidó népesség létszáma Magyarországon

A zsidók számaránya néhány értelmiségi munkakörben, 1910 (országos adat)

1. §. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottnak nyilvánítanak.

2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetetik.

(1867. évi XVII. tc.)

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik. [...]

3. §. Lelkész (rabbi) és hitközségi előljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár, és aki képesítését Magyarországon nyerte.

(1895. évi XLII. tc.)

- Állapítsuk meg, milyen ütemben valósult meg az emancipáció!
- Milyen jogokat biztosított ezáltal a törvény?

Milyen vádak gerjesztették a politikai antiszemitizmust Magyarországon?

Solymosi Eszterről készült rajz egy korabeli lapban. „Én az antiszemitikus agitációt, mint a 19. század embere szégyellem, mint magyar restellem, mint hazafi kárhoztatom” – fogalmazott az emigrációban élő Kossuth Lajos az ügyel kapcsolatban

A politikai antiszemitizmus a hazai kapitalizmus kialakulása nyomán született meg. A középkorban a vallási fanatizmuson és az irracionális vádakon alapuló antijudaizmus egy sajátos gazdasági érvrendszerrel egészült ki az újkorban. A szabad verseny és az átalakuló társadalom veszteségeinek egy része bűnbakként tekintett a zsidóságra. Megfogalmazódott a vád: a tőkés rendszer igazi haszonélvezői a zsidók, akik ellen heves kirohanásokat intéztek. A legnagyobb indulatot a tiszaezlári vérvád időszakában gerjesztették (1882), az ekkor létrejövő Országos Antiszemita Párt még az országgyűlésbe is bekerült. Tisza Kálmán és a politikai erők többsége azonban elutasította a gyűlöletkampányt, és a párt lendülete rövidesen megtört.

Tiszaezláron 1882-ben eltűnt egy fiatal cselédlány, Solymosi Eszter. A faluban rövidesen megfogalmazódott a rémhír: a cselédlányt a faluban a zsidók rituális szertartás keretében gyilkolták meg. A középkori vérvád hamis érvrendszere országos indulatokat váltott ki. Egyes politikai erők az antiszemitizmus ellen fellépő Tisza-kormány megbuktatására is törekedtek. A vádat még akkor sem vonták vissza, amikor előkerült néhány héttel később Solymosi Eszter holtteste, sőt a vád újabb összeesküvés-elmélettel bővült. Végül a Nyíregyházán megtartott tárgyaláson Eötvös Károly ügyvéd tételesen megcáfolta a különböző vádpontokat, és a vádlottakat felmentették. A főtárgyaláson maga az ügyész is a vádlottak felmentését kérte. A szabadelvű Magyarország jól vizsgázott.

Idézzük fel, hogyan alakult ki a politikai antiszemitizmus az időszakban Európa-szerte!

- Milyen társadalmi-gazdasági, illetve szellemi-eszmei okokra vezethető vissza?
- Miért különült el a zsidóság a korábbi évszázadokban a többségi társadalomtól?
- Hogyan határozták meg a gazdasági életüket a korábbi feudális törvények?
- Nézzünk utána, melyik országban alakult ki a tiszaezlárihoz hasonló botrányos ügy néhány évvel később, és hogyan végződött!

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen intézkedések segítettek elő a polgári állam alapjainak lerakását?
- Miért vált szükségessé az egyházpolitikai törvények bevezetése?

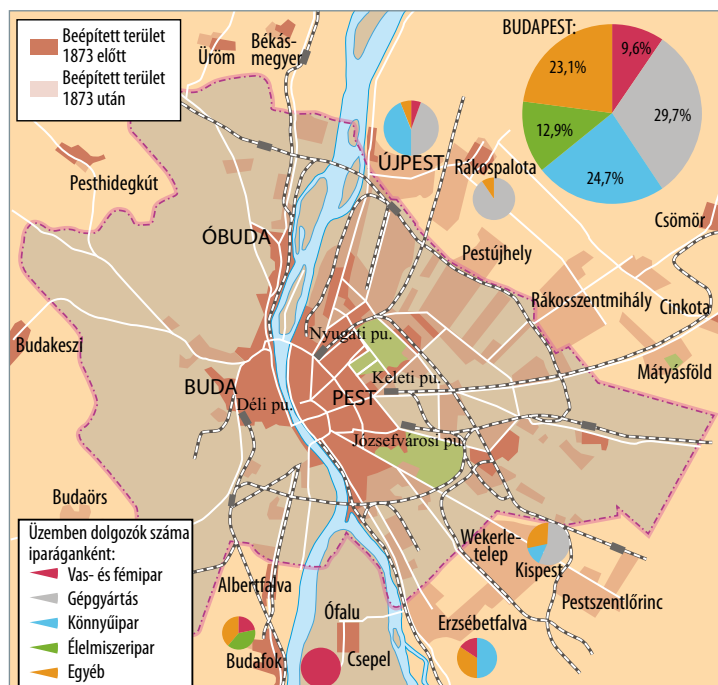
Változás és folytonosság

- Hogyan alakult a zsidóság helyzete a dualizmus korában?
- Miként kapcsolódott be a zsidóság a polgárosodásba?

16. Az életmód átalakulása és Budapest a századfordulón

Mit jelentett a polgári életforma Nyugat-Európában? • Milyen szabadidős tevékenységek jelentek meg az európai nagyvárosokban? • Hogyan illeszkedett a tömegsport a társadalmi folyamatokhoz? • Mely sportrendezvények voltak a legnépszerűbbek a századfordulón? • Idézzük fel, miként képzelte el Széchenyi István Buda-Pest szerepét! • Hogyan hatott a gazdasági modernizáció a főváros fejlődésére?

Budapest a dualizmus évtizedeiben

Állapítsuk meg a térkép és a táblázat segítségével a főváros fejlődésének ütemét! • Mely iparágak összpontosultak Budapesten? • Tárjuk fel a főváros gazdaságának térbeli sajátosságait!

Budapest fejlődése és a millennium

Milyen látványos építkezések valósultak meg a századfordulón?

A **főváros** fejlődése a kiegyezést követően felgyorsult: Pest, Buda és Óbuda **1873-ban egyesült**. Budapest az évtizedek során valódi **európai nagyvárossá** nőtte ki magát, amiben nagy szerepe volt a Béccsel való versengésnek. A mindenkori kormányok jelentős pénzüsszegekkel támogatták a **tudatos városfejlesztést**, és a főváros egyszerre gazdasági, politikai és kulturális központtá vált. Az építkezéseket, a fejlesztéseket és a **városrendezést** külön bizottság (Fővárosi Közmunkák Tanácsa) felügyelte.

A reformkori elképzelések megvalósultak a gyakorlatban; a **vasútvonalak** a fővárosból indultak ki sugárszerűen, és a **különböző iparágak** is itt összpontosultak. Gustave Eiffel tervei alapján elkészült a Nyugati pályaudvar (1877), majd hamarosan átadták a Keleti pályaudvart is. Bővült a **dunai átkelőhelyek száma**, megépült a Margit híd (1876), a Ferenc József (mai Szabadság) híd (1896) és az Erzsébet híd (1903). Gyorsan fejlődött a **közlekedési hálózat**: a reformkorban még omnibusz, a kiegyezéskor lóvasút, a millenniumra már villamos, míg az első világháború idején autóbusz is szállította az utasokat.

A **főváros terjeszkedése** mögött a **lakosság** robbanásszerű **növekedése** állt; megkezdődött az építkezés a budai hegyek irányába, és a pesti oldalon kiszélesedett a külvárosi övezet (például Újpest, Kispest). A lakosság körében egy-két generáció alatt jelentős **aszsimilációs folyamat** ment végbe, a **beolvadás** a németeket, a zsidókat és a beköltöző szlovákokat érintette.

	1869	1880	1900	1910
	270 000	371 000	733 000	880 000
Pest	200 000			
Buda	54 000			
Óbuda	16 000			

A főváros lakosságszáma a dualizmus korában (fő) (nem a mai közigazgatási határok között)

Karikatúra az autós közlekedésről (Képszöveg: „Budapesti élet – Utból félre Girhes, Ráró, / Félre minden gyalogjáró! / Meneküljön, aki bir! / Mert jön az automobil.”)

Az Operaház épülete (1884, tervező: Ybl Miklós)
A neoreneszánsz homlokzat barokk elemekkel
egészült ki

A tervszerű városrendezésnek köszönhetően **eltérő funkciójú negyedek** jöttek létre. A belváros a kereskedelem, a bankvilág és a politikai élet központja lett. Az épületek nagy része **eklektikus stílusban** épült, amely egyes korábbi építészeti stílusok formavilágát emelte át (például az Ybl Miklós által tervezett neoreneszánsz Operaház). A Nagykörút által szegélyezett területen belső lakóövezet létesült az arisztokrácia és a nagypolgárság számára, ezt pályaudvarok és gyárnegyedek határolták. A **külvárosi negyedekben** a munkások szegényes bérházai élesen különböztek a belvárosi pazar palotáktól, így ott az urbanizációs feltételek (például úthálózat, csatornázottság) sem alakultak ki. **1896-ban** a honfoglalás ezredik évfordulóját, a **millenniumot** országszerte látványos külsőségek

A főváros legszebb látványossága
az Andrássy-út végén

Feszty Arpád óriási körképe:
a magyarok bejövetele.

En a kép három évig készült, s a magyar festőművészet legnagyobb alkotása. Egy 1900 Címéretű a csúszra szült vázmon s a homár épületek körébe palotákban s magyaroknak a valódi völgybe való beérkezését tünteti fel.

A kép szembetűnő részét:

1. Arpád és a vezérek.
2. A harc s a szláv had maradvékával. 6410
3. Latorozás és a fogoly szlávok.
4. A fejedelem-összevétel és a magyar nők bevonulása az ökrös szekerekben. Előttük a pogány oltár a rajta haldokló szláv pappal.
5. A nőrablás.
6. A pogány magyarok fehérítő-áldozata. A táltos, a kádár, táncosok, leányok, honczok, igrizsek és dobosok csoportja.
7. Sátorozó magyarok.

A háttérben a beregi rónások, Lováska, s munkácsi vár, Nagy, a Latoros-dűlő, az Istenhegy, Fülöpy, Szarkabegy st. mértékére kirajzolódó panorámájában látható.

Látható reggel 6 órától est 10 óráig.
Este villamvilágításánál.

Belépő díj 50 krajczár.

Hol látható ma a Feszty-körkép? • Keressük meg a plakáton megtekintésre ajánlott részleteket az interneten!

A Feszty-körkép megtekintésére invitáló hirdetés a Vasárnapi Újságban

- Milyen céllal íródott a levél?
- Hogyan viszonyult a nemzethez az uralkodó?
- Mit hangsúlyozott többször is a levelében?
- Hogyan látta az elkövetkező időszakot?

1. § A törvényhozás a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megörökítése céljából elhatározza, hogy

a) Budapesten a Városligetnek az Andrássy-út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékművet állít [...].

c) Budapesten a Várban a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom melletti Halászbástyán Szent István király lovas szobrát állítja fel,

d) országos Szépművészeti Múzeumot létesít, s annak gyűjteményei befogadására Budapest alkalmas helyen megfelelő épületet emel,

e) az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel.

(1896. évi VIII. törvénycikk a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről)

- Mely, a mai napig létező építészeti alkotásokról döntöttek a törvényben?
- Keressünk az interneten századfordulós budapesti utcaképeket!

Kedves báró Bánffy!

Most, midőn a kedvelt Magyarországom ezeréves fennállása alkalmából tartott ünnepek immár lezajlottak, visszapillantva a lefolyt hónapok eseményeire, nem távozhatok szeretett székesfővárosomból anélkül, hogy ki ne fejezzem újabban is valódi örömet és teljes megelégedésemet ezen, a nemzetek életében ritka s valóban korszakot alkotó nemzeti ünnep lélekemelő lefolyása felett.

Amit néhány hónap előtt mint biztos reményt jeleztem, beteljesült.

Megmutatta a nemzet az egész világ előtt, hogy ezeréves fennállása után büszkén tekinthet nemcsak politikai vívmányaira, hanem szellemi és anyagi fejlődésére is, s hogy ezáltal méltó helyet foglalhat el a kultúrállamok közt; [...] biztosítékát nyújtotta Személyem és Házam iránt tanúsított szeretete és hű ragaszkodása által különösen annak, hogy az ily tettekre képes, ily érzelmeiktől áthatott és királyával egyetértő nemzet bizvást és legjobb reményekkel tekinthet a jövő évezred elé.

Szívem sugallatát követem, midőn Önt ezennel utasítom, hogy ez örömet és megelégedésemet országszerte hirdesse, s kérem az isteni gondviselést, hogy kedvelt Magyarországomat és a nemzetnek szellemi haladása és anyagi jóléte további fejlesztésére irányzott törekvését, amely téren még oly sok a teendő, ezentúl is bő áldásával kísérje, és engedje, hogy a nemzet ezen törekvése gyümölcsét nemcsak a kül-, hanem a belbéke oltalma alatt is, testvéries egyetértésben és szeretetben élvezhesse, hagyományos alattvalói hűség mellett szem előtt tartva mindenkor csakis az ország valódi javának s mint ennek egyik fő tényezőjeként az egész Monarchia jogosult érdekeinek előmozdítását.

Kelt Budapesten, 1896. évi október 28-án
FERENC JÓZSEF s. k.
B. Bánffy s. k.

(Ferenc József levele Bánffy Dezső miniszterelnökhöz; 1896)

A Lechner Ödön által tervezett Iparművészeti Múzeum 1908-ban. A századfordulón megjelenő szecessziós építészet tagadta az eklektikát. A szecesszió elszakadást, elválást jelentett a historizáló építészettől

között rendezték meg. Az ünnepek egy múltjára büszke, a jelenében sikeres nemzet képét mutatta a külvilág felé.

A legtöbb rendezvényre **Budapesten** került sor, ide egy időre átköltözött a királyi pár az udvartartásával együtt. A történelmi múlt eredményeit nagyszerű **kiállítás** keretében, a **Városligetben** berendezett kiállítóhelyen mutatták be. A 240 pavilonból álló kiállítást az év során közel 6 millió ember tekintette meg, azaz az ország lakosságának egyharmada. A **millenniumi ünnepek**re teljesen kiépült a Nagykörút és a Városliget, átadták a Ferenc József hidat, illetve az Andrásy út mentén elindult a **kontinens első földalattija**.

A polgári életmód kialakulása

Hogyan vált Budapest a polgárosodás színterévé?

Budapesten és a nagyobb vidéki városokban megjelentek a nyugat-európai **polgári életmódra** jellemző vonások. A társadalomnak egyre szélesebb rétege engedhette meg magának az **üdülést**, illetve **szabadidős programként** elterjedt a **turizmus** is. A **közeleposztály** a nyarat az Adriánál (Abbáziában), a telet a hegyekben (például az Alpokban és a Tátrában) töltötte, míg a kispolgárság és munkásság a városok környékén túrázott.

A 19. század utolsó harmadában a **szabadidő eltöltésének** megszokott formája lett a testedzés, a **sport**. Tucatnyi **tornaklub** jött létre, amelyek egyesületei közül leginkább a **labdarúgócsapatok** lettek igen népszerűek. Az első hazai labdarúgó-mérkőzés (1897) után, a századfordulótól megindult a bajnokság is. A budapesti csapatoknak (FTC, UTE, MTK) rövidesen már **több tízezres szurkolótáboruk** lett. A magyar sportolók a **nemzetközi versenyeken** már a kezdetektől sikereket értek el, az **athéni olimpián Hajós Alfréd** úszásban két aranyat is szerzett. A következő olimpiákon egyéb sportágakban is diadalmaskodtak a hazai versenyzők (vívás, birkózás, atlétika), sőt Budapest nyerte el az 1920-as olimpia rendezési jogát. (A VII. nyári olimpiát végül

A 19. század utolsó harmadában a **szabadidő eltöltésének** megszokott formája lett a testedzés, a **sport**. Tucatnyi **tornaklub** jött létre, amelyek egyesületei közül leginkább a **labdarúgócsapatok** lettek igen népszerűek. Az első hazai labdarúgó-mérkőzés (1897) után, a századfordulótól megindult a bajnokság is. A budapesti csapatoknak (FTC, UTE, MTK) rövidesen már **több tízezres szurkolótáboruk** lett. A magyar sportolók a **nemzetközi versenyeken** már a kezdetektől sikereket értek el, az **athéni olimpián Hajós Alfréd** úszásban két aranyat is szerzett. A következő olimpiákon egyéb sportágakban is diadalmaskodtak a hazai versenyzők (vívás, birkózás, atlétika), sőt Budapest nyerte el az 1920-as olimpia rendezési jogát. (A VII. nyári olimpiát végül

Nézzünk utána az interneten, milyen új stílusjegyeket hordoznak magukon a szecessziós épületek! • Miben különbözött a szecesszió az eklektikától? • Keressünk még az interneten fényképeket néhány szecessziós épületről!

A Keleti pályaudvar 1900-ban

A földalatti végállomása a Hősök terén a századfordulón. A budapesti volt a világ első elektromotorral működő földalattija

A városligeti műjégpálya

Az 1896-ban megrendezett athéni olimpián Hajós Alfréd úszásban két aranyérmét is szerzett, ezzel ő lett az első magyar olimpiai bajnok

A Centrál kávéház a századfordulón

Idézzük fel az irodalomórán tanultakat a századforduló irodalmi életéről! • Mely híres költők és írók voltak egyes kávéházak törzsvendégei?

Antwerpenben rendezték meg, Magyarországtól a vesztes háború után nemcsak a rendezési, hanem a részvételi jogot is elvették.)

A fővárosban virágzott a **kulturális élet**, számos **új színház és intézmény épült** (például a Vígszínház, a Zeneakadémia, az Operaház és a Szépművészeti Múzeum). Budapesten a **polgárság** életében központi szerep jutott a **kávéházaknak**. A mintegy félezer kávéház közül a híresebbek (például New York, Centrál kávéház) a **társasági élet nyilvános színhelyeivé** váltak, ahol nemcsak az átlagpolgárok, hanem az írók, költők is szívesen töltötték idejüket.

A millennium évében kezdődött a **mozgófilm vetítése**, elkészültek a legelső filmfelvételek, majd beindult a **hazai filmgyártás**. A századforduló után a **megnyíló mozik** kedvelt szórakozási helyszínek lettek, a budapesti filmvetítésekre már tízezrek ültek be hétvégenként.

A **modern életmód** változásai a társadalom jelentős részét azonban még nem érintették, a **falvakban** továbbra is a **korábbi évszázadok** mentalitása, **hagyományai** éltek tovább. Ugyanakkor a vidék már nem egy elzárt övezetként létezett a 20. század elején, hiszen a vasúthálózat összekötött távoli térségeket, és a társadalmi mobilitást az olcsó vonatjegyek felgyorsították.

Történelemszemmel

Milyen jövőképet képzeltek el néhányan a magyarság számára?

A 20. század eseményeinek ismeretében – vagy akár napjainkból is visszatekintve – megdöbbenőnek tűnik az a naivitás és szüklátókörűség, amely a kialakuló magyar birodalmi gondolat megalkotóit jellemezte. A millennium korában számos politikus, újságíró és értelmiségi,

Nincsenek nagy terveink, nincsenek nagy szándékaink, nem akarunk nőni, nem akarunk terjeszkedni, nekünk nem kicsi Macedónia. Mi csak veszdünk, máról holnapra élünk, perlekedünk, és mindennapi apró dolgokra van minden gondunk. Ez ma a mi állami életünk. [...] Nem kell ide csak harmincmillió magyar, és ezen a helyen, ezen a földön első szerepet játszunk Európa történetében, és miénk Európa kelete! Ennek kellene minden magyar ember – politikus és nem politikus ember – zászlajára felírva lenni: Harmincmillió magyar! És meg volna oldanunk minden kérdésünk egy csapással. Mert ezt kitarással, makacs és okos munkával játszva el lehet érni. De minden dolgunkat ebben a gondolatban kellene intéznünk. Ehelyett [...] úgy kormányoztatunk immár harminc év óta, hogy ennek ellenkezője történik: az állami önértet a kormányzatban, a nemzeti, sőt, magyar polgári önértet az egyénekben lehangyollik.

(Rákosi Jenő: *Harmincmillió magyar*. Az újságíró előbb beszédével, majd hasonló cikkel adott ki programjavaslatot az Országos Nemzeti Szövetség számára; 1902)

az elmúlt évtizedek gazdasági-kulturális sikerein fellelkesülve, meghatározó szerepet vizionált a magyarság számára a következő évszázadban. A magyar birodalmi szemlélet nemcsak alapnak tekintette a Monarchián belüli erőviszonyok átrendeződését, hanem az ország balkáni terjeszkedését is sürgette. Könyves Kálmán és Nagy Lajos időszakát felelevenítve hangsúlyozták a térség feletti magyar hegemonia létjogosultságát. A millennium sikerei tehát elhomályosították sokak látását, és a meglévő problémák (nemzetiségi, szociális feszültségek stb.) helyett túlzott optimizmussal tekintettek a jövőbe.

Milyen következtetéseket vontak le néhányan a dualista állam eredményeiből? • Miként képzeltek el a Monarchia átalakítását? • Mit takart a magyar birodalmi gondolat? • Hogyan értékelte a forrásban a Szabadelvű Párt időszakát az újságíró? • Miként vélekedett a jövőről?

Összegzés

Okok és következmények

- Miért volt nagy jelentősége a millenniumnak?
- Milyen jelentősebb építkezések járultak hozzá Budapest fejlődéséhez?

Változás és folytonosság

- Hogyan vált Budapest a polgárosodás színterévé?
- Milyen sajátosságai voltak a polgári életmódnak a századfordulón?

17. A dualizmus kori társadalom

Idézzük fel, milyen rendelkezések szolgálták a polgári átalakulást az áprilisi törvényekben! • Kik voltak a zsellérek, és miért nem sikerült rendezni a helyzetüket? • Miért késett a földesúri kárpótlás? • Hogyan hatott a gazdasági modernizáció a társadalomra? • Mit jelent a torlódott társadalom fogalma? • Milyen jellemzői voltak a magyarországi polgárosodásnak?

A társadalom hagyományos rétegei

Milyen kettősség jellemezte a magyar társadalmat?

A budapesti millenniumi rendezvényekre érkező látogatókat egy gyorsan **modernizálódó főváros** fogadta (például csatornázottság, közvilágítás). Hasonló ütemű városi fejlődésre azonban **kevés példa** akadt az országban (például Temesvár, Szeged, Szabadka, Kolozsvár), és a vidéki települések többsége alig különbözött a század eleji állapotától. A századforduló **össztlakosságának** közel **háromnegyede** még **falvakban élt**, az urbanizáció üteme elmaradt a nyugat-európai átlagtól.

Sajátságos kettősség jellemezte a dualizmus kori időszakot. Egyrészt töretlenül folytatódott a **városiasodás**, másrészt a kedvező mezőgazdasági lehetőségek miatt sokan a tanyavilágba költöztek.

Magyarország minden téren a **modernizáció** és a nehezen felszámolható **múlt ellentétével** küszködött. A jobbágyfelszabadítás megszüntette a feudális viszonyokat, de a **hagyományos társadalom értékvilága**, hierarchiája fennmaradt. Az iparosodás és az urbanizáció nyomán kialakultak a **kapitalista társadalmi rétegek**, ám a **polgárosodás folyamata lassan haladt**. Az országban a kelet-közép-európai régióhoz hasonlóan a számos feszültséget magában hordozó, úgynevezett **torlódott társadalom** jött létre.

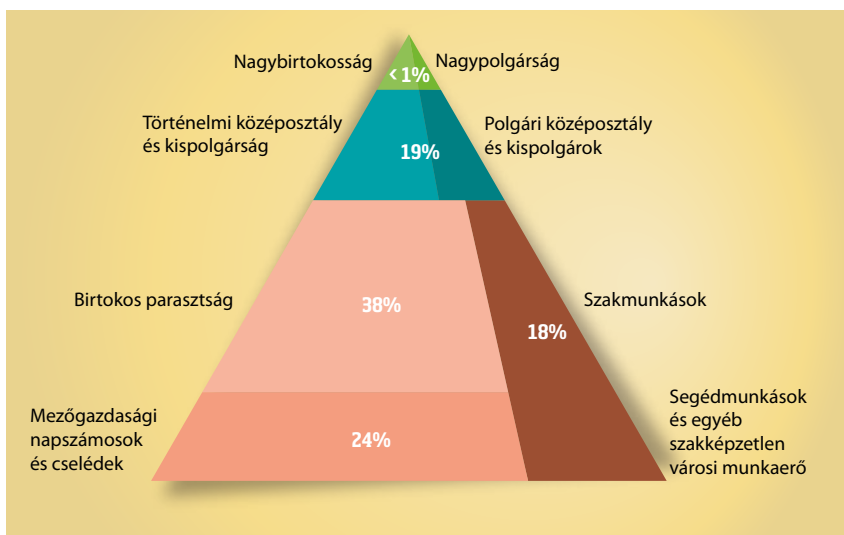
A társadalom **alá- és fölérendeltségét** több tényező is (például nemzetiség, vallás, foglalkozás) nehezen átjárhatóvá tette.

A hagyományos társadalom továbbélését a **nagybirtokrendszer fennmaradása**, az arisztokrácia és a birtokos nemesség erőteljes közéleti jelenléte biztosította.

	1869	1890	1910
Mezőgazdaság	75,8%	67,5%	60,1%
Ipar	10,0%	12,9%	18,3%
Kereskedelem, hitel, szállítás	1,9%	3,6%	6,0%
Napszámosok	2,7%	4,3%	2,6%
Egyéb (szolgáltatás)	9,6%	11,8%	13,0%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

Az aktív népesség megoszlása Magyarországon (Horvátország nélkül) fő gazdasági ágak szerint

- Hogyan módosult a társadalom foglalkoztatási szerkezete?
- Milyen folyamatok álltak ennek hátterében?
- Melyik korszakra volt jellemző az agráripari foglalkoztatás?

A magyarországi torlódott társadalom

Állapítsuk meg, milyen társadalmi kettősség jellemezte a dualizmus időszakát! • Hogyan rétegződött a régi és az új társadalom? • Idézzük fel, milyen okokra vezethető vissza a torlódott társadalom kialakulása!

A város neve	Lakosság
Szeged	118 000
Szabadka	95 000
Debrecen	93 000
Pozsony	78 000
Temesvár	73 000
Kecskemét	67 000
Nagyvárad	64 000
Arad	63 000
Hódmezővásárhely	62 000
Kolozsvár	61 000
Újpest	55 000
Miskolc	52 000
Pécs	50 000
Fiume	50 000

Legnépesebb városaink sorrendje a lakosság száma szerint 1900-ban

Mely városok találhatóak ma is Magyarország területén?

A tiszadobi Andrassy-kastély

Nagy ritkán rendeztek ugyan szélesebb körű ünnepeket közösen (a dzsent-rivel), többnyire jótékony célra, de még ilyen alkalmakkor is gondosan körülvett bennünket a mi férfaink kísérő testőrsége, nehogy valamelyik „kivülálló” felmerészeljen kérni [...].

X grófnő, egy fiatalasszony, egy jótékony célú táncmulatságon mindenképpen el akarta kerülni azt a kellemetlenséget, hogy a „Grand Chainé” (Körtánc) közben egy ismeretlen férfinak adja a kezét, s érjen hozzá akár csak a kesztyűjéhez. Ezért csipkés zsebkendője sarkát nyújtotta a mellette lévő férfi felé. Az először megdöbbsent, de gyorsan feltalálta magát: elvette a zsebkendőt, belefújta plebejus orrát, majd valamilyen köszönetet mormogva visszaadta tulajdonosának. (Andrássy Katinka grófnő visszaemlékezéseiből)

- Milyen világban éltek az arisztokraták?
- Hogyan vélekedtek a rangjuk alatti társadalmi rétegről?

Történepszemmel

Miért maradt meg a párbajozás szokása a korszakban?

Az „urak világának” sajtóságos kiváltságához tartozott a párbaj. A becsületbeli és lovagias ügyekből keletkező összecsapások több száz ember halálát vagy sebesülését okozták a korban. A párbajképesség a társadalom szűk rétegét illette meg (arisztokraták, tisztikar, úri középosztály), de néhányszor a feltörekvő polgárság is azonosult ezzel az archaikus nemesi értékrenddel.

Mind a ketten újságírók és riporterek voltak Szegeden. Egyikük a Szegedi Naplót, a másik a Szegedi Híradót boldogította frissen szerzett és ügyes tollal megírt riportjaival. Testi-lelki jó barátok voltak, de mint ellenlábás újságok munkatársai, jól értesültség dolgában egymásra rálicitálni igyekeztek.

Akkoriban nagy izgalom között Szegedre várták Kozarek Mihályt, a budapesti hóhért, hogy fölakassza a kétszeres rablógyilkost, Gyömbér Pált. Gárdonyi egy napon megírta a Szegedi Naplóba, hogy megérkezett Szegedre a hóhér, és Antonio Sorgo álnév alatt lakik a Két választó fogadóban. Ujlaki Antal, akinek régi spanyol zsidó őseit Sorgónak hívták, magára nézve sértő célzást látott Gárdonyi ártatlan tréfájában, és Kemechey Jenő és Csoór Gáspár újságíró társaival kihívta Gárdonyit. Hiába igyekeztek őt megnyugtatni a megbízottjai, hogy Gárdonyi nem akarta őt megsérteni, hiába jelentette ki Gárdonyi is készségét, hogy bocsánatot kér, Ujlaki hajthatatlan maradt. Végre is a felek megbízottjai, Ujlaki részéről Magyar Endre mérnök, tart. tüzér hadnagy és Nagy Sándor szerkesztő enyhe feltételű kardpárbajban állapodtak meg, első vére, teljes bandázssal.

A párbajt 1894. szeptember 5-én, a Hungária Szálló tánctermében vívták meg. Mint két tigris, rohantak egymásnak az ellenfelek. Ujlaki rohanásában hirtelen elcsúszott, s a földre zuhant. Gárdonyi izgatottságában nem vette észre ellenfele balesetét, s egyre vágta a szerencsétlent. A megbízottak rémülten kiáltottak „Állj”-t, de Gárdonyi se látott, se hallott, csak egyre vágott. Végre is Csoór Gáspár hátulról lefogta Gárdonyit.

Ujlaki Antal, számos sebből vérezve, ott feküdt a terem parkettjén, eszméletlenül, nagy vértócsában. Teste egészen meg volt merevedve, bal karját csak egy vékonyka bőr tartotta a vállán, szétmetszett ütőereiből sugározva patakzott a vér. Az orvosok ijedten rohantak hozzá, hogy nagy vérvesztését mérsékeljék, és azután kórházba szállítsák. A párbajnál a vezetőségek is megsebesültek, Kemechey a száján, Magyar az arcán.

Ujlaki hat hónapig feküdt borzalmas sebeit, s amikor felépült, megbocsátott Gárdonyinak, és őszintén kibékült vele.

(Gárdonyi Géza író és Ujlaki Antal párbaja, 1894. szeptember 5.; a leírás Clair Vilmos *Magyar párbajok* című kötetében olvasható)

Clair Vilmos *Párbaj-codex* című művének első kiadásához (1899) készült illusztráció

Mely társadalmi rétegek körében maradt fenn a párbajozás? • Mi állt e szokás fennmaradásának hátterében? • Mi szolgáltatotta Gárdonyi Géza esetén a párbajozás okát? • Milyen feltételei voltak a párbajnak? • Nézzünk utána, hogyan zajlott egy pisztolypárbaj!

A **főnemesség tekintélye és társadalmi presztízse nem csorbult**, mind az ország vezetői, mind a diplomáciai testület soraiban feltűntek. Az „**úri középosztály**” gerincét a **dzsentrik** adták. A dzsentri kifejezés kezdetben a birtokait tőkés beruházásokkal fejlesztő nemességre vonatkozott (az angol szó a vállalkozó nemességre utalt), azonban idővel az **elszegényedett nemesekre** is használták.

A köznemesség egy része a jobbágyfelszabadítás során elvesztette a jobbágyi munkaerőt és eszközállományát, majd a **kárpótlás elhúzódása miatt** tönkrement. Az **elszegényedő dzsentrik** a megyei önkormányzatoknál, illetve az állami apparátusban helyezkedtek el. Az úri középosztályhoz tartoztak még a **köztisztviselők és értelmiségiek** is, akiknek a felmenői nagyrészt szintén a nemességből kerültek ki. A történelmi rétegek a dualista évtizedekben megőrizték és védték a **politikai befolyásukat**, az ipari és kereskedelmi vállalkozásokban alig vettek részt.

Megbeszélés az Az Est című napilap szerkesztőségében

Az agrárnépesség

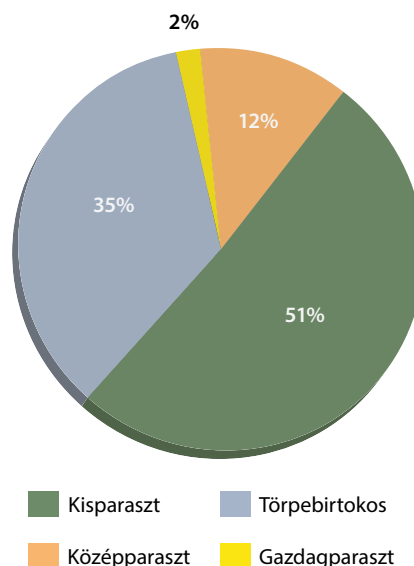
Hogyan rétegződött a paraszti társadalom?

A magyarországi **társadalom** mintegy **kétharmada a mezőgazdaságból** élt meg. Az „**úri birtokosok**” az agrárnépesség fél százalékát adták, de a **földterületek** közel **egynegyedét** birtokolták. A birtoknagyság alapján differenciálódó **birtokos parasztság vagyoni helyzetét a földrajzi elhelyezkedés** is befolyásolta. Az áruterelésbe bekapcsolódó régiók (Kisalföld, Dunántúl, Dél-Alföld) parasztcsaládjai sokkal nagyobb jövedelemmel rendelkeztek, mint az erdős, hegyvidéki területek (Felvidék, Székelyföld, Kárpátalja) birtokos parasztsága. A gazdag- és középparasztság gyakran külső munkaerőt (cselédek, napszámosok) is alkalmazott.

Az egykori **kisparaszti családok** és zsellérek leszármazottai több millió főből álló réteget képeztek. A **törpebirtokosok** (öt hold alatti területtel) saját bevételeiket csak rendszeres **mezőgazdasági bérmunkával** tudták kiegészíteni. A **föld nélküli agrárproletárok** (cselédek, napszámosok, summások) megélhetését szintén valamely uradalomban vagy módosabb paraszti birtokon elvégzett bérmunka biztosította. A **cselédek** (béresek) hosszú időre – akár egész életükre – leszerződtek egy helyre, személyes mozgásszabadságuk korlátozott volt, és kora hajnaltól késő estig szerény jövedelemért dolgoztak.

Hold (1 hold = 0,575 hektár)	Gazdaságok száma	Gazdaságok területe (százalék)
0-5	1 273 186	7,52
5-10	458 083	11,64
10-20	385 135	18,73
20-50	205 100	20,42
50-100	36 007	7,81
100-200	10 269	4,26
200-1000	9 590	10,88
1000 hold felett	3 769	18,74

A gazdaságok és területük megoszlása nagyságkategóriák szerint 1895-ben. A 10 hold alatti birtoknagyság még gyötrelmes megélhetést nyújtott a családoknak, a 20 hold körüli birtok már szerény jövedelmet biztosított. Az 50 hold feletti birtokos a gazdagparasztsághoz tartozott, míg a 200 hold feletti birtokok már „úri birtoknak” számítottak

A birtokos parasztság összetétele (1910)

Állapítsuk meg, mi jellemezte a birtokviszonyokat a századfordulón! • Miért tekinthetjük torznak a birtokmegoszlást? • Számítsuk ki, hogy a birtokosok hány százaléka gazdálkodott 10 hold alatti birtokon! • Mekkora volt az úri birtokosok aránya?

Uradmalmi cselédek Magyarremetén

35. § Köteles a cseléd mindazon munkákat, melyekre szegődött, híven, pontosan s legjobb tehetsége szerint teljesíteni. [...]

38. § A cseléd mindazon károkért, melyeket gazdájának rosszakarat-, hanyagság- vagy vigyázatlanságból okozott, kártérítéssel tartozik. [...]

42. § A cseléd köteles magát mindenben azon házrendhez tartani, mely a gazda által megállapított. A gazda tudta és jóváhagyása nélkül akár saját ügyében, akár mulatság végett kimenni, úgyszintén a gazda által e célokra engedett időn túl kimaradni tilos.

43. § A cselédnek nincs megengedve gazdája tilalma ellenére látogatásokat általában elfogadni, különösen pedig gazdája egyenes engedelmével nélkül valakit éjszakára befogadni.

44. § A cseléd tartozik ládáját, ruháját és minden ingóságát, ha a gazda úgy kívánja, gazdája házában tartani.

Ha a gazdának alapos gyanúja támad, a cseléd holmiját, annak jelenlétében megvizsgálhatja, de ha a cseléd ebbe maga bele nem egyezik, a vizsgálat csak az erre felkért községi elöljáró vagy hatósági, vagy rendőri közeg jelenlétében eszközölhető. [...]

45. § A cseléd a gazda parancsait tisztelettel és megadással fogadni tartozik, kifejezések és cselekvények, melyek a család és háznép keretén kívül más személyek között sértőknek tekinthetnek – a gazda irányában nem támasztják a vélelmet, hogy a cselédet becsületében érinteni szándékozott volna.

46. § A gazda jogosítva van cselédjét megdorgálni s szolgálati kihágásaiért esetleg fizetéslevonással is fenytetni.

47. § Ha a fenytetés igazságtalanul alkalmaztatott, a cseléd a hatóságnál orvoslást kereshet. (1876. évi XIII. törvénycikk)

- Milyen jogviszonyhoz hasonlított a szerződés?
- Melyik társadalmi rétegből kerülhettek ki a cselédek?
- Gyűjtsük ki a forrásból, milyen jogokkal bírt a gazda a cselédje felett!

A **napszámosok** az adott birtokossal hétről hétre szerződést kötöttek, míg a summások kisebb csapatokba szerveződve járták az uradalmakat, és nagyobb munkálatok idején szerződtek le idény-munkára (például aratás, cséplés).

A dualizmus első évtizedeiben az agrárproletároknak a **vasútépítés és folyószabályozás** további **idénymunkát** biztosított (kubikusok). A nagyobb **állami beruházások befejeződésével** egyes régiókban kevés munkalehetőség maradt. Dél-Alföldön a létbizonytalanság tiltakozási hullámhoz (tüntetések, aratósztrájkok) vezetett, de a kivezényelt csendőri alakulatok – olykor halálos áldozatokkal járó sortűzzel – elfojtották a megmozdulásokat (1890-es évek). A szegényparasztság körében elterjedő **agrárszocialista eszmék** a **nagybirtokrendszer felszámolását** és a **földosztást** sürgették.

A politikai aktivizálódás a **birtokos parasztság** körében is megindult. A megjelenő **parasztpárt** a **nagybirtokok egy részének kárpótlással történő kisajátítását** hirdette (Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapárt, 1909). A pártot **Nagyatádi Szabó István** építette fel sikeresen, és a módosabb paraszti választók révén még parlamenti mandátumot is szerzett. A **földkérdés** a dualizmus egyik **megoldatlan problémája** lett, a földosztás végrehajtása a magántulajdont tiszteletben tartó korabeli polgári viszonyok között elvi és gyakorlati nehézségekbe is ütközött.

Mivel az életkörülmények és a munkalehetőségek nem javultak a századfordulón, megindult az agrárnépeesség **kivándorlása az Egyesült Államokba**. A kivándorlási hullám **közel kétmillió embert** érintett. Az útnak indulók néhány éves külföldi munka után a felhalmozott pénzt itthon adósságtörlesztésre vagy földvásárlásra akarták költeni. A 20. század elején azonban mind többen maradtak véglegesen Amerikában, és tömegessé vált a **családok kivándorlása**.

Széll Kálmán (1899–1903 közötti miniszterelnök): Megmentlek. Hanem aztán, ha megnőttetek, ki ne vándoroljatok Amerikába! (korabeli karikatúra)

Hogyan mutatta be a képen látható gyermekek helyzetét a karikatúra, ugyanakkor milyen problémára hívta fel a figyelmet a rajzoló?

A polgárság és munkásság

Milyen jellemzői voltak a hazai polgárosodásnak?

A gazdasági modernizáció során kialakuló **polgári társadalom közép- és felső rétegében** jelentős számú **zsidó, illetve német származású** család tűnt fel. A családokban az **asszimiláció**, a magyarosodás egy-két generáció alatt lezajlott.

A **polgárság kezdetben a rendi-történelmi rétegek mintáit** követte (életmód, szokások). A nagypolgárság birtokot vásárolt, bárói címet szerzett, a középpolgárság pedig az „úri középosztályhoz” igyekezett hasonlítani.

A polgárság döntő többsége a városokban élt, a mezővárosok egykori lakosai a **kispolgárság** sorait gyarapították. A kispolgárság (kisiparosok, kiskereskedők, közalkalmazottak) életszínvonala és képzettsége elmaradt a középrétegektől, de legalább **biztos jövedelemmel** rendelkeztek. A falvakban élő vállalkozó kispolgárok sok esetben zsidó származásúak voltak. A **falusi zsidóságnak** ők adták az elitjét, miközben helyi hitsorsosaik a parasztcsaládok életkeretei között éltek, azaz **az asszimiláció nemcsak nyelvi, hanem az életkörülmények és a társadalmi tagozódás szintjén is létezett.**

Az iparosodás kibontakozása az **ipari munkásság** sorait is felduzzasztotta. A kiegyezés idején mindössze néhány tízezres létszámú társadalmi réteg **a századfordulóra megközelítette az egymilliót.** Az első évtizedekben a beköltöző **külföldi szakmunkások,** majd az iparoktatásnak köszönhetően megnövekvő számú **hazai szakemberek** mellett az agrárnépesség folyamatosan áramlott az iparba. Az **élelmiszeripar és a nehézipar** (bányászat, vas- és gépipar) tömegesen foglalkoztatta a **szakképzetlen munkaerőt,** igaz, az agrárproletárok egy része nyáron idénymunkára visszatért az uradalmakba.

A **budapesti iparkoncentráció** miatt a munkásság közel egyharmada a fővárosban élt. A **zsúfolt lakáskörülmények** (albérleti szobák, több család egy lakásban) következtében a külvárosok egyfajta szegénynegyedé alakultak. A **lakáshiányt munkásnegyedek** (például Kispesten a Wekerle-telep), illetve **állami lakótelepek** építésével igyekeztek felszámolni.

A dualizmus korában legnagyobb számban **az élelmiszer- és a textiliparban dolgoztak nők.** Egyes iparágakban többségben is voltak a férfiakkal szemben (például gyufagyártás, dohányipar, mosószakmák). Ennek ellenére a **női munkaerő foglalkoztatása nem érte el a nyugat-európai szintet.** Emellett a nagyvárosok úri középosztálya alkalmazott **cselédként** nőket. A falvakból érkező cselédlányok legtöbbször a férjhezmenetelük előtt vállaltak a családoknál **háztartási munkát,** majd a megházasodásukat követően már otthon maradtak. Ugyanakkor a korszakban látványosan **megugrott a tisztviselő nők száma.** Zömük a közszolgáltatásban, illetve a szabad foglalkozások területén tevékenykedett. Sok nő **az oktatásban és a közegészségügyben dolgozott,** főleg azután, hogy a századfordulótól az egyetemekről már női orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek is kikerültek.

Zsellérek	200
Munkásság	900
Kisbirtokos paraszt	1000
Megyei tisztviselő	1600–2500
Parlamenti képviselő	6400

Évi átlagjövedelem koronában

Egy kenyér	0,80
Egy kg disznóhús	1,8
Egy pár cipő	12–13

Korabeli árak koronában

	Év	Összes kereső nő	Ipar, kereskedelem, szállítás	Közszolgálat, szabad foglalkozások
Franciaország	1881	32,9	30,0	26,8
	1911	38,2	35,7	27,5
Németország	1882	36,8	22,3	18,0
	1907	35,7	23,6	24,4
Ausztria	1880	41,2	22,8	18,8
	1910	44,5	25,6	25,4
Magyarország	1880	26,7	9,5	10,9
	1910	23,6	16,0	21,8
Horvátország	1880	37,4	9,0	10,9
	1910	34,2	13,5	18,0

Női foglalkoztatottság az összes kereső százalékában öt európai országban

Hasonlítsuk össze az adatokat! Milyen változások figyelhetők meg az időszak során? • Mennyire zárkózott fel Magyarország a női foglalkoztatottság terén a nyugati mutatókhoz? • Milyen következtetéseket vonhatunk le, ha összehasonlítjuk a magyar, az osztrák és a horvát adatokat?

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan hatott a gazdaság fejlődése a társadalomra?
- Milyen rétegződés jellemezte az agrártársadalmat?

Változás és folytonosság

- Miként értelmezhető a torlódott társadalom fogalma?
- Hogyan őrizte meg vezető pozícióját a nemesi társadalom?
- Mi okozta a legfőbb szociális feszültséget, és milyen következménnyel járt?

18. Nemzetiségi kérdés a dualizmus korában

Hogyan intézkedett az 1868-as nemzetiségi törvény a nyelvhasználati jogokról? • Mely területeken alkalmaztak még liberális elveket? • Milyen követeléseket utasított el a magyar politikai vezetőréteg? • Hogyan oldották meg a horvát–magyar konfliktust? • Milyen hatása volt az emancipációs politikának a zsidóságra?

Magyarország etnikai viszonyai a 20. század elején

Gyűjtsük ki a 67. oldalon található térkép segítségével az ország leginkább vegyes nemzetiségű vármegyéit! • Hogyan befolyásolná az egyes régiók nemzetiségi arányait, amennyiben a térkép nem jelölné a lakatlan területeket?

A demográfiai és az etnikai arányok változásai

Miért került többségbe a magyarság az országban?

A **közép-európai** nemzetek történetírásában már egy évszázada tart a **vita** a történelmi Magyarország utolsó évtizedeinek **nemzetiségi politikájáról**. A nem magyar történészi értékelések a dualizmus időszakának állami elnyomására, az erőszakos asszimilációra helyezik a hangsúlyt. A mértékadó magyar elemzések sokkal árnyaltabban tekintik át a problémakört. Az ellentétek feloldására egyelőre nem sok esély mutatkozik, a higgadt értékeléseket a kölcsönös sérelmek és vádaskodások akadályozzák. A demográfiai adatok szerint az **ország lakossága** a dualizmus közel fél évszázada alatt **folyamatosan nőtt**. Az utolsó nagyobb kolerajárvány után (1873) hatékony **állami közegészségügyi lépések** történtek (például védőoltások, higiéniai viszonyok javítása), így a **születéskor várható átlagos élettartam lassan megnőtt** (férfiaknál 41 év, nőknél 43 év).

• Milyen alapvető változások figyelhetők meg az adatokban?
 • Gyűjtsük ki az összetétel arányainak megváltozását az egyes népeknél!
 • Hol figyelhető meg jelentős csökkenés az arányok, illetve a népességszám tekintetében?
 • Milyen okok állhatnak a változások mögött?

Nemzetiség	1850		1880		1900		1910	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	4 812 000	41,5	6 400 000	46,6	8 651 000	51,4	9 944 627	54,5
Német	1 349 000	11,6	1 870 000	13,6	1 999 000	11,9	1 903 357	10,4
Szlovák	1 739 000	15,0	1 870 000	13,5	2 002 000	11,9	1 946 357	10,9
Román	2 240 000	19,3	2 403 000	17,5	2 798 000	16,6	2 948 186	16,1
Ruszin	446 000	3,9	353 000	2,6	424 000	2,5	464 270	2,5
Horvát					196 000	1,2	198 000	1,1
Szerb	629 000	5,1	639 000	4,6	520 000	3,1	545 000	3,0
Egyéb	378 000	3,3	223 000	1,6	244 000	1,4	313 000	1,7

Magyarország (Horvátország nélkül) nemzetiségi megoszlása 1880 és 1910 között

A szegényebb rétegek családjainál még mindig magas maradt a csecsemő- és gyermekhalandóság. A házassági szokások alig változtak az elmúlt évszázadokhoz képest, a lányok viszonylag korán mentek férjhez (20-22 év), de egyes régiókban a családok már csökkenő számú gyermeket vállaltak.

Az **etnikai adatok** szerint **nőtt a magyarság számaránya** a népesség egészén belül. A századfordulón a magyarok **abszolút többségbe** kerültek, és a történelmi Magyarország utolsó népszámlálása további növekedést mért. A jelenség hátterében összetett okok álltak. **A gazdasági fejlődés hatásai először a főleg magyarok által lakott belső területeken** érvényesültek, a nemzetiségek lakta peremterületek fejlesztése a századfordulón kezdődött meg. **A kivándorlás** minden etnikumot érintett, de arányaiban jobban **apasztotta az egyes kisebbségek** (például a szlovákok) számát.

Az **asszimiláció** felgyorsult a hazai németység körében, illetve a zsidó népességnél. A legnagyobb **etnikai beolvadás** a főváros nem magyar ajkú lakosságánál történt. Sajátságosan alakultak az etnikai arányok a vegyesen lakott területeken. A 20. század elején a **vidéki nagyvárosokban** (például Kassa, Pozsony, Szabadka, Kolozsvár, Nagyvárad) számos helyen jelentős **többségbe** került a **magyarság**, miközben a **környező falvak népessége nem magyar ajkúnak** vallotta magát.

A nemzetiségi politika a századfordulón

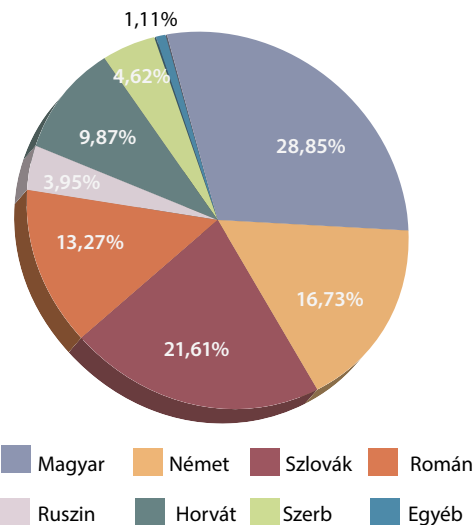
Milyen folyamatok vezettek az ellentétek kiújulásához?

A létrejövő dualista állam keretében a **liberális politikusok** a nemzetiségi kérdés megoldására törekedtek. Ennek alapján megalkották az **1868-as nemzetiségi törvényt**, amely biztosította a **szabad nyelvhasználati, oktatási és egyéni jogokat**. Bár területi autonómiát nem adott, a nemzetiségek mégis szabadon alapíthattak **kulturális egyesületeket**, gazdasági társaságokat, illetve az **egyházi autonómiák** is megmaradtak. A törvény olyan korban született, amikor a legtöbb európai államban hallani sem akartak kisebbségi jogokról (például ír kérdés), míg máshol (például Oroszországban) erőszakos beolvasztásra törekedtek.

17. § Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a vallásérkölcös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni. Ennek a szempontnak az egész tanításban érvényesülni kell; külső kifejezésül minden iskolában, jellegkülönbség nélkül, úgy a főbejárat fölött, mint megfelelő helyen a tantermekben Magyarország címere helyezendő el, a tantermekben a magyar történelemből vett falitáblák alkalmazandók, nemzeti ünnepeken pedig az épületen a magyar nemzeti címeres zászló tűzendő ki. [...] E történelmi képek a tantermekben kellő módon elhelyezendőek, és a tanító tartozik jelentőségüket a nyelv- és értelemgyakorlatok, továbbá a földrajz és történelem tanítása során a gyermekeknek megmagyarázni. [...]

19. § A nem magyar tanítási nyelvű elemi iskolákban, akár részesülnek állami segílyben, akár nem, a magyar nyelv a mindennapi tanfolyam valamennyi osztályában a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a hitfelekezeti iskola-fenntartó meghallgatásával megállapított tanítási terv szerint és kijelölt óraszámokban oly mérvben tanítandó, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni.

(Az Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter által beterjesztett törvény I. lex Apponyi; 1907. évi XXVII. tc.)

A kivándorlás etnikai arányai 1899–1913 között

Hasonlítsuk össze a kivándorlók adatait a nemzetiségi arányokkal! • Melyik nemzetiség vándorolt ki arányaihoz képest nagyobb számban? • Hogyan hatott mindez az etnikai viszonyokra?

Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék, e végből a következő intézkedések állapítatnak meg: [...]

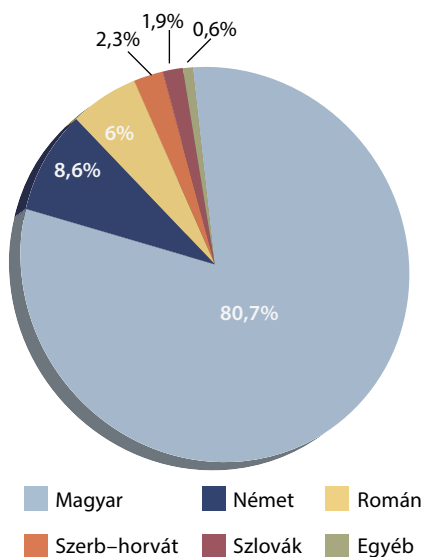
2. § A jelen törvény hatályba léptét követő 3 évi tanítóképző intézeti tanfolyam eltelte után, vagyis 1882. évi június 30-tól kezdve tanítói oklevelet senki sem nyerhet, és a képezdei tanfolyamot akár magánúton, akár tanintézetben 1882-re vagy aztán végzett egyének közül tanítói vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolában taníthassa.

3. § A már hivatalban levő vagy tanító pályára lépő azon egyének [...] kötelesek a magyar nyelvet – ha azt nem bírják – a jelen törvény hatályba léptétől számított 4 év alatt annyira elsajátítani, hogy azt a népiskolában tanítani képesek legyenek. [...]

4. § A magyar nyelv bárminemű nyilvános népiskolában a köteles tantárgyak közé ezennel felvételik.

(A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben; 1879. évi XVIII. tc.)

- Miről intézkedtek a törvények?
- Hogyan próbálta a kormány elérni a célját?
- Mivel indokolták az intézkedéseket?
- Miben különbözött egymástól a két törvény?
- Hogyan reagálhattak a nemzetiségek?
- Hasonlítsuk össze a rendelkezéseket az 1868. évi nemzetiségi törvénnyel!
- Gyűjtsünk érveket a törvény szándéka mellett, illetve érveljünk ellene!

A középiskolai tanulók anyanyelve 1910-ben. Anyanyelven oktató középiskolái csak a románoknak (7), az erdélyi szászoknak (9), illetve a szerbeknek (1) voltak

A liberális elvek a gyakorlatban már kevésbé érvényesültek. A kiegyezés utáni politikusi nemzedék egy része **türelmetlen nacionalizmussal** az egységes magyar nemzeti állam megteremtését sürgette. Bár az **erőszakos magyarosítás** sosem vált hivatalos eszmévé, egyes kormányok néhányszor adminisztratív úton próbálták a **nemzetiségi oktatást meggyengíteni** (például a szlovák középiskolák bezárása). Az ellentétek abból is fakadtak, hogy a fiatal erdélyi román értelmiségiek körében megjelent a Román Királysággal való egyesülés gondolata, a szlovákoknál pedig a pánszlávizmus eszmeisége. Ennek hatására sokakban kialakult az a félelem, hogy a nemzetiségek nem hű fiai a hazának, és ha tehetnék, elszakadnának.

A kiegyezés után a **nemzetiségi mozgalmak** passzivitásba húzódtak, majd a millennium időszakában megélnék a tevékenységük. Az általuk megfogalmazott **követelést** (területi autonómia) továbbra is **elutasította a magyar vezetőréteg**. A magyar közvéleménynek eközben szembe kellett néznie azzal a ténnyel, ami a népszámlálások során bebizonyosodott: a **hazai nemzetiségek közel 75%-a** (kb. 6 millió fő) **nem tud magyarul**. Sokan ezt a liberális engedménypolitika következményének tekintették, és a kérdés megoldását sürgették. Előbb Tisza Kálmán idején írták elő a magyar nyelv tantárgyi oktatását az ország valamennyi elemi iskolájában (1879), majd a századforduló után egy újabb törvény **a magyarnyelv-tudás ellenőrzését** szigorította meg. A törvény minden tanulótól négy év után egy minimális magyarnyelv-tudást várt el (1907).

Történészszemmel

Miért változott meg a magyarságról alkotott kép Nyugat-Európában?

A forradalom és a szabadságharc teljesítményei következtében, illetve az emigráció tevékenysége nyomán kedvező kép élt a magyarokról a nyugati közvéleményben. A századforduló éveiben mindez megváltozott, a különböző nemzetiségi konfliktusok (például memorandumper, csernovai sortűz) aláásták a magyarságról alkotott véleményt. A nemzetiségi politikuskok egyre többször vitték a nyugat-európai sajtó elé a különböző ügyeket, ahol a saját nézőpontjaik alapján tájékoztatták a közvéleményt. Számos nyugati újságíró elfogadta az érveiket, és egyre több cikkben zsarnoki, elnyomó népként ábrázolták a magyarságot. A magyar politikai elit nem reagált az egyoldalú elemzésekre, sőt a helyzetet kiélezte az antant és a németbarát szövetségi rendszer szembenállása. A lejárató kampányok igazi hatását az első világháború után tapasztalhatta meg az ország, amikor az angol és francia közvélemény szinte egyetértően szemlélte a történelmi Magyarország felosztását.

Csernova lakosai azt kívánták, halasszák el a templomszentelést. A magyar egyházi és világi hatóság azonban elrendelte, hogy a templomot a lakosság akarata ellenére is szenteljék fel [1907. október 27-én]. Amikor a falu lakosai ellenálltak, a csendőrök sortűzzel támadtak a védtelen tömegre, ami tizenöt halálos áldozatot követelt. A magyar hatóság brutalitása felháborodást keltett egész Európában. A cseh újságíróknak köszönhetően az egész világ értesült az eseményről. [...] Bizonyos eredményt sikerült elérni a francia szlavisták szűk körében is. Az USA-ban élő szlovákok a Szlovák Liga és az amerikai sajtó útján próbálták felhívni a figyelmet a magyarországi szlovákok elnyomására. (Dušan Kovač: *Szlovákia története*, Kalligram, Pozsony, 2001, 151–152.)

Az összes csendőr lipitói volt, szlovák származásúak voltak, tudtak szlovákul. Szlovákokat vagy magyarokat csinálni belőlük azonban ahistorikus, és nekik mint Magyarország állampolgárainak nem voltak ilyen problémáik.

(Roman Holec: *A csernovai tragédia és a szlovák társadalom*. A részletet idézi Katus László *Középor és golyózápor*. *A csernovai sortűz*, 1907 című írásában. Rubicon 2008/4. 51–53.)

Milyen folyamatok vezettek a magyarságról alkotott kedvező kép megváltozásához? • Olvassuk el a digitális tananyagban a szlovák történész értékelését a csernovai sortűz háttéréről! • Október 27-e napjainkban a Szlovák Köztársaság emléknapja. Hogyan tekintenek Szlovákiában a csernovai incidensre? • Milyen következményekkel jártak a nemzetiségi konfliktusok? • Vitassuk meg, hogyan reagálhatott volna a magyar kormány a nyugat-európai sajtókampányra!

Az oktatási törvényt élesen elítélték a nemzetiségi vezetők; elnyomásról és erőszakos magyarosításról beszéltek, majd élénk **magyarellenés kampányt** fejtettek ki a nyugat-európai sajtóban.

A magyarországi cigányság a dualizmus korában

Hogyan érintette a cigányság helyzetét a gazdasági-társadalmi átalakulás?

A **magyarországi cigányokról** először a dualizmus korában készült **tudományos igényű**, átfogó **statisztika** (1893). (Korábban Mária Terézia idején állítottak össze hasonló összegzést.) A felmérés a roma népesség számát kb. 275 ezer főben állapította meg. A **cigányság betelepülése Magyarországra** évszázadokon át tartó folyamat volt, **az első csoportok** már a **14. században** megjelentek. A beérkező cigányok **nyelvi és társadalmi szempontból heterogén csoportokat** alkottak, és a népesség jelentős része évszázadokon át vándorló életformát folytatott. A következő időszakban a hazai néhány tízezer fős cigányság **megtartotta saját szervezetét és szokásait**. A népcsoport történelmének feltárását nehezíti az írásos források csekély száma, de kimutatható, hogy a cigányság a magyarokkal együtt harcolt a végvári küzdelmekben, illetve mind a Rákóczi-szabadságharcban, mind az 1848-49-es szabadságharcban.

A dualizmus kori összeírás viszonylag pontos képet adott a hazai cigányokról. A felmérés szerint a **roma népesség 96%-a már letelepedett**, azaz a vándorló életforma szinte eltűnt. A 19. század végére **átalakult a roma népesség foglalkozási szerkezete**, a korábban folytatott **háziipari tevékenységeket** (például kovács, lakatos) háttérbe szorította a kibontakozó gyáripar. A gépi nagyipar leértékelt az apáról fiúra szálló szaktudást, és az olcsóbb tömegcikk elárasztották a falvakat.

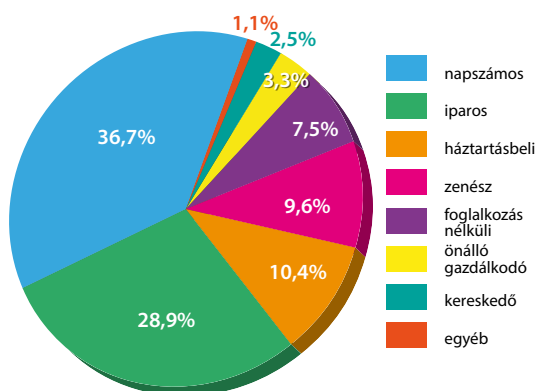
A folyamat révén **megszűnt a kereslet** a kézműves munkával, lassan előállított **cigány iparostermékekre** (például ásó, kapa, szög, bádogleteknő). A mesterségek elértéktelenedése hozzájárult a cigány családok **tömeges szegénységéhez** és **alárendelt helyzetük felerősödéséhez**. A cigányok sokszor élelemért cserébe időszakos munkát vállaltak a parasztcsaládoknál. Az 1893-as összeírás a cigányok **egyenetlen területi elhelyezkedését** állapította meg, a népesség zöme főleg Erdélyben élt. Az anyanyelvi megoszlást vizsgáló statisztika a magyar nyelv alulreprezentáltságát mutatta az országos adatokhoz képest.

Bár az 1893-as vizsgálat kimutatta, hogy a cigányok alig több mint 4%-a folytatott vándorló életmódot, a korabeli fényképészek inkább róluk készítettek fényképeket, mint a falvakban lakó családokról

Az erdélyi románok vezetői 1892-ben egy memorandumban (emlékiratban) összegezték az uralkodónak a vélt nemzeti sérelmeiket. Ferenc József azonban visszautalta az ügyet a magyar kormányknak, amely a dokumentum szerzőit bíróság elé állította, és több román politikust börtönbüntetésre ítélték

Nézzünk utána az interneten a memorandumpernek! Hogyan ítéli meg a magyar, illetve a román történetírás az eseményeket?

A 15 éven felüli cigányok foglalkozási megoszlása (1893)

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan változtak az etnikai arányok a dualizmus időszakában?
- Milyen okok álltak ennek hátterében?
- Mely oktatáspolitikai lépések növelték a feszültséget?

Történelmi jelentőség

- Hogyan értékelhető a dualizmus időszakának nemzetiségi politikája?

19. A dualizmus válsága és Tisza István konszolidációs kísérlete

Milyen körülmények között jött létre a Szabadelvű Párt? • Hogyan értékelhető Tisza Kálmán miniszterelnöki tevékenysége? • Mely intézkedések szolgálták a polgári állam megteremtését? • Mit jelentett a közjogi kérdés? • Hogyan osztotta meg a politikai erőket?

Tisza István (1861–1918). A nagy műveltségű, kálvinista erkölcsű, elveket valló politikus 1886 óta vett részt a parlamenti munkában

Folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye és szelleme [...]. Nekünk készen kell lennünk, és pedig békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha ez a háború kiüt, azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy az nem lesz gyerekjáték sem a monarchia, sem a magyar nemzetre nézve, s igen könnyen fejlődhet élethálharccá a magyar nemzetre nézve.

Csak az utolsó század derekától fogva állt be az a világtörténelmi átalakulás, amely azt a nagyhatalmat, amelyhez tartozunk, amelyhez önként csatlakoztunk, kihámozta ezen érdekszférákból [...]. Ez az adott viszonyok között a legjobb megoldás, amely létezhetik a magyar nemzetre nézve, és amely megoldáshoz, mint relatíve legjobbhoz, ragaszkodnunk kell mindaddig, míg olyan lesz a helyzet, hogy egy európai nagyhatalomra szükség lesz a Duna-völgyében, hogy megakadályozza világszerte a törekvések preponderanciára (túlsúlyral) jutását, megakadályozza azt, hogy egy hódító államnak ércgyűrűje vegyen bennünket három oldalról körül. Ez a mi létérdeünk és ez tesz bennünket (nem csak) örökös szövetséges társává Ausztriának.

(Tisza István beszédeiből)

- Mire hívta fel a figyelmet Tisza István?
- Hogyan értékelte a kialakuló helyzetet?
- Milyennek ítélte az ország külpolitikai helyzetét?
- Vitassuk meg, mennyire látta reálisan az erőviszonyokat!

Tekintsük át a dualizmus időszakának pártviszonyait a 62. oldalon látható ábrán! • Miért rendült meg a Szabadelvű Párt pozíciója a századfordulón?

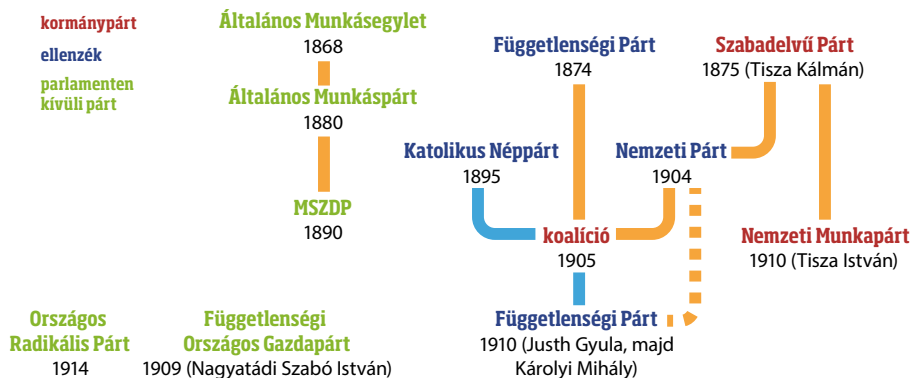
Tisza István politikai elképzelései

Miért alakult ki belpolitikai válság a századfordulón?

Magyarországon a századfordulót követően súlyos **belpolitikai válság** alakult ki. Az ellenzéki pártok az **obstrukció** (a latin eredetű *obstruo* szó jelentése: 'megakaszt') **alkalmazásával megbénították** a hatékony **parlamenti munkát**. Az obstrukciónak számos megjelenési formája volt. Az órákon át tartó parlamenti hozzászólások, a név szerinti szavazások parttalan és meddő vitákat gerjesztettek. Ferenc József haderő-fejlesztési javaslatára az ellenzék „kurucos” követelésekkel reagált (önálló vámterület megteremtése, a magyar vezényleti nyelv bevezetése a hadseregben, önálló nemzeti bank létrehozása). Az elhúzódó véderővita nehézségeit a **Szabadelvű Párt** új, erős vezetője, a korábbi miniszterelnök fia, **Tisza István** akarta megoldani.

Tisza István miniszterelnökként (1903–1905) az **obstrukció le-törését**, illetve a **kormánypárt tekintélyének visszaállítását** tűzte ki célul. Tisza **reálpolitikusként** értékelte a 20. század elején bekövetkezett változásokat, **megérezte egy nagy háború** közeledtét. Úgy vélte, a belső ellentétek meggyengítik a magyarság pozícióját az eljövendő konfliktusban. A legfontosabb nemzeti célnak **Magyarország területi egységének** (integritásának) **megőrzését** tartotta, ennek biztosítását egyedül csak a **dualista rendszer fenntartásában** látta. Az új miniszterelnök a **legtöbb reformtörekvést** (például az általános választójog bevezetését, a földosztást) belső bomlasztásnak tekintette, ezért **elvetette a közélet demokratizálását**.

Tisza István tetteinek, elképzeléseinek **megítélése** már a **kor-társakat is megosztotta**. A kialakuló polgári radikális és baloldali erők az **antidemokratizmusát** hangsúlyozták, a parlamenti „úri ellenzék” a házszabályok erőszakos megváltoztatása (például a felszólalások időbeli korlátozása) miatt támadta.

Pártviszonyok a dualizmus második felében

A Parlament építése (1894. május 5.). Az épületet Steindl Imre tervezte és építette. Az első ülést 1902-ben tartották az Országgházban

Milyen építészeti stílusban épült fel az Országgház? • Nézzünk utána az interneten, hol tartották korábban az országgyűlési üléseket!

A politikai közélet egyik legnagyobb botránya az úgynevezett „zsebkendő-szavazás” volt. A házelnök, miután az egyik kormánypárti képviselő beteresztette az obstrukció letörésére irányuló határozati javaslatát, nem adta meg az ellenzékieknek a szót, hanem zsebkendőjével jelt adott a szavazásra. A tervezetet a Szabadelvíű Párt képviselői megszavazták (1904. november). A közélet eldurvulását jelezte, hogy egy hónappal később ellenzéki képviselők tiltakozásul szétverték az új ülésterem berendezését

A „magyar Ugar” megítélése

Hogyan képzelték el az ország átalakítását a baloldali és polgári radikális erők?

Az iparosodás nyomán kialakuló **nagyipari munkásság** körében megindult a **politikai szervezkedés**, amely igazi erővé a **szakszervezetekre** támaszkodó **Magyarországi Szociáldemokrata Párt** (MSZDP, 1890) révén vált. A **baloldali párt** programja a második Internacionálé elvein alapult, azaz **rövid távon az ország demokratizálását** (általános választójog bevezetése, polgári szabadságjogok kiterjesztése), **hosszabb távon a tökéletes rendszer felszámolását** tűzte ki célul. A párt országos hálózatot hozott létre, majd a századfordulótól a tömegpolitizálás eszközehez, a **sztrájkok és tüntetések** szervezéséhez folyamodott. **Budapest utcáin** egyre gyakrabban lehetett látni vörös zászlóval vonuló tüntetőket, a **tömegdemonstrációkon** sokszor már több tízezer vettek részt.

A baloldali párt mellett a nyilvánosság elé lépett egy **fiatal értelmiségi nemzedék** is, amely a fennálló társadalmi-politikai berendezkedést elavultnak, a politikai elitet a változtatások lebonyolítására alkalmatlannak tartotta. Az **ország modernizálását**, az **„úri” Magyarország felszámolását** sürgették, és egyre **élelőbb kritikát** fogalmaztak meg a politikai vezetőréteggel szemben.

Az irodalomban a *Nyugat* folyóirat indulása (1908) és az „első nyugatos nemzedék” (például Ady Endre, Babits Mihály, Tóth Árpád) fellépése jelezte a megújulást. A közéletben a **polgári radikálisok** – **Jászi Oszkár** vezetésével – a **nyugati demokratikus viszonyok** átültetését követelték. A radikálisok programja kiterjedt az **általános választójog bevezetésére**, a **nagybirtokrendszer megszüntetésére** és az **1868-as nemzetiségi törvény következetes betartására**. A programot a *Huszdik Század* című társadalomtudományi-szociológiai folyóiratban alakították ki.

Nézzünk utána az interneten, milyen politikai következményekkel járt a „zsebkendő-szavazás”!

- Hogyan reagált a történetekre az egykori miniszterelnök fia, ifjabb Andrassy Gyula?
- Miként kapcsolódott be a közéletbe Kossuth Lajos fia, Kossuth Ferenc?

Jászi Oszkár (1875–1957) a polgári radikálisok vezetője kísérletet tett Kossuth Lajos emigrációbeli szellemi örökségének folytatására. A *Nemzeti államok kialakulása és a nemzeti kérdés* című könyvében hangsúlyozta, hogy az ország egységét csak demokratikus átalakulással, illetve a nemzeti ségek egyenjogúsításával lehet megőrizni

Idézzük fel, hogyan képzelték el az emigrációban élő Kossuth Lajos a nemzetiségi kérdés megoldását!

- Mennyire tűnt akkor megvalósíthatónak a tervezete?
- Vitassuk meg, megváltoztak-e a feltételek a századfordulóra!

Szociáldemokrata tüntetés az általános választójog bevezetéséért

A dualizmus átmeneti válsága

Mennyire voltak reálisak a perszónáluniós törekvések?

Tisza István kezdetben rosszul taktikázott. Miután megpróbálkozott az obstrukció korlátozásával, **1905-ben** súlyos **vereséget szenvedett** a parlamenti választásokon. Magyarországon először fordult elő, hogy a közjogi kérdés felülvizsgálatát követelő **ellenzéki pártokból álló koalíció** több mandátumot szerzett a parlamentben. A **belpolitikai élet megbénult**, Ferenc József a jogszökást felrúgva saját testőrparancsnokát (Fejérváry Gézát) nevezte ki miniszterelnöknek.

Az új kormány rendelkezéseit azonban a megyei önkormányzatok nem hajtották végre, mindenki az ellenzéki koalíció hatalomba emelését követelte. Az **államélet szétzilálódott**, a „kötélhúzás” másfél évig eltartott. Végül kompromisszum született, az **ellenzék feladta perszónáluniós törekvéseit**, cserébe az uralkodó kinevezte Wekerle Sándort miniszterelnökké. A koalíciós kormány (1906–1910) sem alakította át a dualista berendezkedést, és nyilvánvaló lett, hogy az **1867-es alapokat nem lehet megváltoztatni**.

Történelemszemmel

Miért vált a választójog kérdése központi problémává?

Ha belegondolunk, hogy a tanácskozások 24 frakcióban 10 nyelven folytak, s ehhez hozzávesszük a nemzetiségek, pártok, az osztályok problematikáját, máris sejteni lehet, mennyire reménytelen elgondolás volt, hogy Ausztriát a nyugati parlamentarizmus mintájára kormányozzák.

(Renate Riembeck történész megállapítása = Alexander Sixtus von Reden: *Az Osztrák–Magyar Monarchia*, Széchenyi, Budapest, 1989, 127.)

A valódi általános szavazatjog segítségével (ezek) a falusi néptömegek jutnak mindent elnyelő túlsúlyra. Ezek pedig a politikai jogok öntudatos gyakorlására merőben képtelenek. Egyaránt megbízhatatlanok nemzeti egység, felvilágosodás és emberi haladás szempontjából. A nemzetiségi, klerikális és agrárius demagógiának mindenre kapható, könnyű játékszerei.

Valamely nemzet parlamentje csak akkor felelhet meg hivatásának, ha pártjainak programjában a legműveltebb, az államélet problémáinak, a nemzet nagy érdekeinek helyes megítélésére legalkalmasabb elemek fölfogása, meggyőződése jut kifejezésre, s ha akcióképes nagy pártok élén a nemzet legkiválóbb, politikai vezetésre leghivatottabb emberei irányítják a közéletet.

(Tisza István beszédeiből)

Nyugat-Európában a 19. század második felében fokozatosan bevezették az általános választójogot. Magyarországon az 1848. évi választójogi törvény alapján tartották az első választásokat, majd 1874-ben szűkítették a választójogot. A századfordulón a felnőtt lakosság 6%-a rendelkezett szavazati joggal (vagyon- és jövedelmi cenzus). A Szabadelvű Párt elutasította az általános választójog bevezetését. A kormánypártot egyrészt aggasztották a magyar többségű választókerületek ellenzéki erőket támogató szavazatai, másrészt tartottak a nemzetiségi pártokra leadott szavazatoktól is.

1907-ben a Monarchia osztrák tartományaiban bevezették az általános választójogot. Ezzel szemben Tisza István nem engedett; továbbra is határozottan elutasította az utópisztikus ideológiákra fogékony szegényparasztság és munkásság választójogát.

Milyen belpolitikai helyzetet teremtett Ausztriában az általános választójog bevezetése? • Hogyan viszonyult Tisza István a kérdéshez? • Miként vélekedett a parlamentarizmusról? • Melyik eszmeiség jelent meg Tisza gondolatvilágában? • Vitassuk meg, milyen politikai helyzetet teremtett volna az általános választójog bevezetése a soknemzetiségű Magyarországon!

Összegzés

Okok és következmények

- Miért alakult ki belpolitikai válság a századfordulón?
- Milyen politikai programot hirdettek a szociáldemokraták és a polgári radikálisok?

Történelmi nézőpont

- Mi határozta meg Tisza István törekvéseit, politikai tetteit?
- Miért vált jelentőssé a választójog körüli vita?

20. A „nagy háború” előtti évek

Idézzük fel, hogyan alakultak a nagyhatalmi viszonyok a 20. század elején! • Milyen szövetségi rendszerek jöttek létre? • Milyen külpolitikai törekvések jellemezték az Osztrák–Magyar Monarchiát? • Miért tartotta fontosnak Tisza István a dualista berendezkedés fenntartását? • Hogyan alakultak a belpolitikai erőviszonyok a századfordulón?

A Monarchia általános helyzete

Hogyan képzelte el a trónörökös a Monarchia átalakulását?

Az Osztrák–Magyar Monarchia több **külső és belső nehézséggel** küszködött a 20. század elején. Az államszövetség külpolitikai helyzete fokozatosan romlott, a **németbarát szövetségi rendszer** miatt elszigetelődött, és a balkáni törekvések kiélezték az **ellentétet Oroszországgal**. A közös hadsereg fejlesztése akadozott, a javaslatok (például létszámemelés) életbe léptetését a magyar ellenzéki pártok obstrukcióval lassították.

A **trónörökös, Ferenc Ferdinánd** nyíltan hangoztatta a dualista rendszer iránti ellenszenvét, és a **magyar befolyás visszaszorítására** készült. Szemléletmódjában visszatért a **Bécs-központú, de föderalizált birodalom** képe. A magyarokkal szemben ellenséges trónörökös – román és cseh tanácsadói javaslatára – a Monarchia föderatív átalakítását tervezte, amely Magyarországot is érintette volna etnikai alapon. Nyilvánvaló volt, hogy az idős Ferenc József halála után nehezen lehet majd fenntartani az 1867-es alapokat. A 20. század elején a **Balkán-félsziget** a nagyhatalmak törekvései és az ottani nemzetállamok területi mohósága miatt **Európa „lőporos hordója”** lett. A **balkáni nemzetállamok** (Szerbia, Montenegró, Bulgária és Görögország) felkészültek a **maradék török terület elfoglalására**. A kirobbanó háború gyors **török vereséget** hozott, a szerb csapatok kijutottak az Adriai-tengerhez (első Balkán-háború, 1912–13).

Rudolf főherceg öngyilkossága után előbb Ferenc József öccse, majd annak halála után fia, Ferenc Ferdinánd (1863–1914) lett a trónörökös. Az idősödő uralkodó és az új trónörökös kapcsolata már az elejétől feszült volt. Ferenc Ferdinánd rangon alul házasodott, és a császár aláíratott vele egy szerződést, amelyben lemondott esetleges utódainak trónöröklési jogáról. Feleségét az udvar sosem fogadta el, a sértett trónörökös pedig nem bocsátotta meg a meghurcoltatását

- Gyűjtjük ki azokat a javaslatokat, amelyek a birodalom átszervezésére vonatkoztak!
- Vitassuk meg, hogyan reagált volna a magyar politikai elit a beszédre!

A Balkán-félsziget államai az első világháború előtt

A Monarchia minden részében lakó népek javára és boldogságára legközelebbi kötelességünknek tartjuk azt, hogy őket egy nagy egészben egyesítsük, és együttes közreműködésüket igazságos alapelvekre építsük fel, olyanokra, amelyek a különleges törekvések által el nem homályosítva, minden kétségen felül magasztosak. Épp azért a birodalmi alkotmányban mindenképp azokat az ellentmondásokat kell kiküszöbölni, amelyek a Monarchia közös ügyeinek intézésére vonatkozólag az osztrák és a magyar törvények között fennállanak, s épp azért az előírt alkotmányos eskünek letételét a két törvény ellentétessége miatt lehetetlenné teszik. [...]

Amint a jogarunk alatt egyesített népek a Monarchia közös ügyeiben való közreműködésénél azonos jogokat élveznek, éppúgy megkívánja az egyenlőjogúság azt is, hogy minden néptörzs nemzeti fejlődését a Monarchia egységes érdekeinek keretén belül biztosítsa lássa, valamint, hogy minden néptörzsnek, társadalmi osztálynak és hivatásnak, ahol ez még meg nem történt, jogos érdekei igazságos választói törvények által biztosíttassanak. A Dunai Monarchia népei a történelmi fejlődés, a közös kultúra, a gazdasági érdekközösség ezer százával vannak egybekapcsolva. (Ferenc Ferdinánd tervezett uralkodói programbeszédje; 1910)

Hasonlítsuk össze a térképet a 14. oldalon található térképpel! Hogyan alakultak át az országhatárok az első világháború előtti években?

Az a vihar, amely a királyával összeütközés küszöbére sodorta a nemzetet, arra indította a koalíció vezetőit, hogy a katasztrófa elhárítása céljából átmeneti program alapján vállalkozzanak a kormány vitelére [1906-ban]. [...] Ma még egy csapásra visszaszerezhetjük a nemzet számára a sikeres védekezés, a nemzeti erőgyűjtés és fejlődés biztos talaját. Nincs semmi másra szükség, mint hogy bátor kézzel elhárítsuk utunkból a nemzet és a király között szükség nélkül felidézett ellentétek utolsó maradványait. [...] A szó teljes értelmében érvényesül a nemzet önrendelkezési joga, s mindezért azon egy korlátot kell viszontszolgáltatul elfogadnunk, hogy ne bolygassuk az 1867. évi XII. törvénycikk közjogi rendelkezéseit [...]. Az 1903-ban elhatározott katonai reformok nagy része még befejezésre vár. [...] Bocssássuk a nemzet szolgálatára szívünk, agyunk minden erejét. Előre! Munkára fel!

(A Nemzeti Munkapárt felhívása; 1910)

- Hogyan értékelte a politikai helyzetet a felhívás?
- Miért tartotta károsnak a koalíciós kormány tevékenységét?
- Mit tekintettek megőrzendő alapnak?

1878-ban Szarajevóban egy ideiglenes bosnyák kormány fegyveres harcot hirdetett a megszállókkal szemben. Az ellenállás láttán a Monarchia hadvezetése végül 270 000 fős haderőt vetett be, de a hadműveletek hónapokig tartottak. A hadjáratnak több mint 3000 halottja volt, a maláriában és hastífuszban megbetegedők száma meghaladta a százézetet

A Monarchia vezető körei a szerbek sikerei láttán egy nemzetközi konferenciát hívtak össze, ahol döntöttek az **önálló Albánia** létrehozásáról (1913). Ezzel megfosztották Szerbiát a tengeri kijáratától. A **balkáni békétlenség** továbbra sem csillapodott, rövidesen felbomlott a győztesek tábora, és a magát területileg „túlnyerő” **Bulgária ellen fordultak** (második Balkán-háború, 1913). Bulgária néhány hónap alatt **vereséget szenvedett**, így a két háború **igazi győztese** a területét kétszeresen megnövelő **Szerbia** lett. Bár a helyi háborúkból nem alakult ki világgégés, a kortársak továbbra is aggodalommal figyelték a balkáni történéseket, mert érezték, hogy a „lőporos hordó bármikor felrobbanhat”.

Történésszemmel

Miért alakult ki ellentét a Monarchia és Szerbia között?

Bosznia-Hercegovina a 15. század közepén került az Oszmán Birodalom fennhatósága alá. A négyszáz éves török uralom alatt a bosnyák lakosság áttért az iszlám hitre, de a tartományban jelentős számú horvát és szerb népesség is élt. 1875-ben itt kezdődött az a parasztfelkelés, amely a „keleti válságot” idézte elő. Az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi és katonai szempontból (Dalmácia védelme) is igényt tartott a területére. A berlini kongresszus elismerte a Monarchia igényét, és az – az Oszmán Birodalom tiltakozása ellenére – katonailag megszállta (okkupáció) a tartományt (1878).

A népesség megoszlása

Szerbek	42,8%
Bosnyákok	36,9%
Horvátok	19,9%
Zsidók	0,4%

Bosznia-Hercegovina etnikai viszonyai 1885-ben

A vallásilag-etnikailag megosztott Bosznia-Hercegovinát a Monarchia 1908-ban bekebelezte (annektálta). Szerbia tiltakozott a lépés ellen, és a belgrádi kormány bízott az oroszok támogatásában, ezért hónapokon keresztül dacolt nagyhatalmi szomszédjával. A bécsi katonai körök már a mozgósítást is elrendelték, de Pétervár az utolsó pillanatban kihátrált a szerbek mögül, mivel Oroszország még nem készült fel a háborúra. Így végül Szerbia fogcsikorgatva, de elismerte az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatóságát, titokban azonban támogatta a boszniai szerbek ellenséges magatartását.

Idézzük fel a földrajzórán tanultakat Bosznia-Hercegovináról! • Nézzünk utána, milyen háborús konfliktus alakult ki a területén az 1990-es években!
• Milyen problémákkal küzd manapság is az ország?

Tisza István politikai megerősödése

Milyen intézkedésekkel lépett fel Tisza István az ellenzéki erőkkel szemben?

Az 1905. évi választási vereség szétzilálta a Szabadelvű Pártot, és Tisza István átmenetileg a háttérbe húzódott. A **koalíciós kormányzás** azonban gyorsan **hitelét veszítette**, így lehetősége nyílt a visszatérésre. **Tisza István** új pártot alapított, a **Nemzeti Munkapártot**, amely fölüeny **győzelmet aratott** a következő választásokon (1910). Tisza előbb **házelnökként** (1912), majd **miniszterelnökként** (1913–1917) újra fellépett az obstrukciós politikát folytató ellenzékkel szemben. Személyét gyakran támadták, és Tisza sokszor párbajjal védte meg becsületét.

A politikai közbeszéd a hadseregfejlesztés, a választójog kibővítése és a nemzetiségi kérdés körül forgott. A **fenyegető balkáni helyzet** miatt megszavazták az **újonclétszám növelését**, és felszerelték tüzérséggel a honvédséget. A kiegyezéshez ragaszkodó kormánypárti képviselők eközben nyugtalanul figyelték a **trónörökös politikai szándékait**, maga Tisza István is borúlátó volt a Monarchia jövőjét illetően Ferenc Ferdinánd trónra lépése esetén.

Tisza István politikai lépései előidézték a **parlamenti ellenzék** átszerveződését. A hagyományos közjogi erők mellett kialakult egy **demokratikus reformok** felé hajló irányzat is. A Függetlenségi és 48-as Párt nyitott a polgári radikálisok, illetve a baloldal felé, felvette programjába az **általános és titkos választójog** követelését. A következő időszakban az ellenzék a parlamenti munkától való távolmaradással tiltakozott, és a kormánypárt legfőbb bírálója **Károlyi Mihály gróf** lett. Károlyi átvette a Függetlenségi és 48-as Párt irányítását, és sokan benne látták **Tisza István egyik kihívóját**.

Az ország **számos megoldatlan belső problémával** közeledett az első világháború felé. Az ellenzék a rendszer demokratizálását sürgette, holott nem igazán vették számításba, hogy az általános választójog hogyan kedvezne a nemzetiségi pártoknak, és a földreformot hirdető paraszti erőknek. Tisza István hatékonyabbá tette a törvényhozás munkáját, illetve bővítette a kormány jogkörét. Egyes lépéseit indokolhatja, hogy Tisza megérezte: a közeledő háború **Magyarország megmaradását** veszélyezteti.

Felfordított villamos Budapesten a „vérvörös csütörtök” zavargásai nyomán (1912. május 23.).

A Tisza István házelnöké választását követő napon a szociáldemokraták általános sztrájkot hirdettek, és tömegtüntetést szerveztek Budapesten.

A tüntetés utcai zavargásokba torkollott, amelyek már halálos áldozatokat is követeltek

Őrjárat a Parlamentnél a védőreform tárgyalása idején. 1912 júniusában Tisza István az obstrukcióra készülő ellenzéki képviselőket rendőrökkel távolította el a parlamenti ülésteremből. A közállapotok eldurvulását jelezte, hogy egy képviselő később pisztollyal háromszor rálőtt Tiszára a Parlamentben. A házelnököt ez sem riasztotta el, néhány hétig vidékről felrendelt csendőrökkel akadályozta meg az ellenzéki képviselők belépését az Országházba

Ami napról napra a képviselőházban történt, az látványnak is rettenetes és lealázó volt. Az ellenzékiek, valahányszor megjelentek az ülésteremben a rendőrök, valamennyien az ülésterem közepébe tódultak, és ott, kart karba öltve, egymásba kapaszkodva, közrefogták a Házból kitiltott társaikat. A rendőrök egyenként tépdesték ki őket a csoportból. Az ország első nevének viselőit galérion fogva taszigálták ki az ülésteremből. [...] Egyike az első képviselőknek, akiket tépett ruhával és gyűrött nyakkendővel hurcoltak ki a folyosóra, gróf Károlyi Mihály volt [...] Az ellenzéki képviselők egyébként éppoly szilárdan hitték, hogy az ezeréves alkotmányosságért harcolnak, mint hitték magukról a kormánypártiak.

(Herczeg Ferenc visszaemlékezéseit idézi Gerő András: *Magyar polgárosodás*, Atlantisz, Budapest, 1993, 270.)

Vitassuk meg, miért gondolta mindkét oldal, hogy tettével az alkotmányosságot védi!

Összegzés

Változás és folytonosság

- Mi határozta meg az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikai helyzetét a 20. század elején?
- Hogyan vált a Balkán-félsziget „lőporos hordóvá”?

Történelmi nézőpont

- Milyen intézkedésekkel erősítette meg a kormánypárt hatalmát Tisza István?
- Milyen feszültségek keletkeztek Tisza döntései nyomán?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig az eseményeket az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. Az önkényuralom korszaka

- A szabadságharcot követő megtorlás és a Bach-korszak
- Az emigráció törekvései
- Deák Ferenc politikai elképzelései

2. A kiegyezés és tartalma

- A kiegyezést megelőző tárgyalások
- A dualista állam működése
- A kiegyezéshez fűződő viták, a kiegyezés alternatívái

3. Politikai élet a dualizmus korában

- A dualizmus pártviszonyai és válságjelei
- Tisza István tevékenységének értékelése
- A nemzetiségi kérdés alakulása, a zsidó emancipáció

4. Társadalmi változások és gazdasági fejlődés a dualizmus korában

- Budapest világvárossá válása
- Tudomány és művészet a dualizmus korában
- Életmód a századfordulón

Fogalmak, adatok

Fogalmak: emigráció, passzív ellenállás, *Húsvéti cikk*, kiegyezés, dualista monarchia, közös ügy, gazdasági kiegyezés, Dunai Konföderáció, nemzetiségi törvény, horvát–magyar kiegyezés, Szabadelvű Párt, Szociáldemokrata Párt, választójog, torlódott társadalom, úri középosztály, dzsenti, kivándorlás, asszimiláció, zsidó emancipáció, állami anyakönyvezés, polgári házasság, népoktatás, millennium.

Személyek: Julius von Haynau, Alexander Bach, Deák Ferenc, Andrassy Gyula, Eötvös József, Tisza Kálmán, Baross Gábor, Wekerle Sándor, Tisza István, Puskás Tivadar, Kandó Kálmán, Ganz Ábrahám.

Topográfia: Arad, Osztrák–Magyar Monarchia, Budapest, Bécs, Fiume, Bosznia-Hercegovina.

Kronológia: 1849. október 6. (az aradi vértanúk kivégzése), 1865 (Deák Ferenc *Húsvéti cikke*), 1867 (a kiegyezés, Ferenc József megkoronázása), 1868 (a nemzetiségi és népiskolai törvény, a horvát–magyar kiegyezés), 1873 (Budapest létrejötté), 1875–1890 (Tisza Kálmán miniszterelnöksége), 1896 (a millennium), 1905 (a Szabadelvű Párt választási veresége, belpolitikai válság).

III. Az első világháború és következményei

21. Az első világháború kitörése és az állásháború kialakulása

Mire törekedett a francia külpolitika 1871 óta? • Hogyan változtatta meg az iparosodás újabb korszaka a nagyhatalmak közötti viszonyokat? • Milyen ellentétek jelentkeztek a gyarmatosítás során? • Miben módosult a német külpolitika Bismarck menesztésével? • Milyen szövetségi rendszer jött létre a 20. század elején? • Mennyire tűnt szilárdnak az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország belpolitikai rendszere?

	Nagy-Britannia	Németország
Sorhajók száma 1906 végén	34 + 12 tartalékban	22
Csatahajók (dreadnought) száma 1914-ben	24 + 11 épülőben	17 + 4 épülőben
Az első világháborúban ténylegesen szolgálatba állított csatahajók (dreadnought) száma	35	19

A flottafejlesztés eredményei a nagyobb páncélos hajók esetén

Nézzünk utána az interneten, honnan ered a sorhajó kifejezés! • Keressünk rá a 'dreadnought' kifejezésre • Miben különböztek ezek a hajótípusok a sorhajóktól?

A 19. század technikai fejlődése gyökeresen átalakította a tengeri hadviselést. A fémépítésű, erős acélpáncélzattal védett és gőzgéppel mozgatott sorhajók lövegeit már zárt forgótoronyba helyezték el. Az angolok a század elején egy új csatahajótípust fejlesztettek ki (dreadnought, 1906), amely elavulttá tette az addigi hadihajókat. A németek igyekeztek felzárkózni, de az első világháborúig a britek megőrizték mennyiségi fölényüket

Idézzük fel, milyen hajótípusok csaptak össze 1805-ben Trafalgárnál! • Nézzünk utána az interneten, mikor jelentek meg az első fémépítésű hadihajók! • Melyik háborúban vívtak tengeri csatákat a 20. század elején?

Az ellentétek kiéleződése

Miért javult Franciaország külpolitikai helyzete a 20. század elején?

A 20. század elején a nagyhatalmak közötti **kölcsönös bizalmatlanság** és **erőfitogtatás** megmérgezte az európai diplomáciai kapcsolatokat. **Németország** élénk **flottafejlesztését Nagy-Britannia kihívásnak tekintette**, és rövidesen óriási költségekkel járó fegyverkezési verseny kezdődött. A **flottaverseny** hozzájárult az angol–francia közeledéshez, így az antant létrejöttéhez (1904).

A **francia és német szembenállás** már a **gyarmatosításnál** is jelentkezett. Mindkét ország az észak-afrikai **Marokkó feletti védnökség** (protektorátus) megszerzéséért versengett. Az ingtag belpolitikai viszonyokkal rendelkező szultánságot a britek az antantegyezmény szerint **francia érdekszférának** tekintették.

II. Vilmos azonban kétszer is **kinyilvánította igényét** a stratégiaileg kedvező fekvésű országra. Először váratlan marokkói látogatásával (1905), másodjára egy német hadihajó odaküldésével (1911) kérdőjelezte meg a francia befolyást. Az antant szövetségi rendszere jól vizsgázott, **London kiállt a francia védnökség mellett**, és **Berlin mindkétszer meghátrált**. Németország kárpótlásul közép-afrikai területeket kapott, de II. Vilmos a **marokkói válság** megoldását diplomáciai kudarcnak tekintette.

Németország sokkal sikeresebb diplomáciai tevékenységet folytatott az **Oszmán Birodalomban**, ahol háttérbe szorultak az angol barát politikai erőik. A **német pénzügyi-gazdasági befektetések**, a helyszínre érkező katonai tanácsadók előkészítették Berlin közel-keleti előretörését. Az Oszmán Birodalom kiszolgáltatottságát

újabb háborús vereségek mutatták, előbb az **olaszok elfoglalták Líbiát** (olasz–török háború, 1911–12), majd a birodalom további területeket veszített az első balkáni háborúban (1912–13).

Eközben **Franciaország** szorosabbra fűzte gazdasági-katonai együttműködését Oroszországgal. A **tőkebefektetések** nyomán látványosan bővült **Oroszország nyugati határainak vasúthálózata**, és felgyorsult az ország fegyverkezési programja. Az orosz hadsereg korszerűsödése mind Németországot, mind az Osztrák–Magyar Monarchiát fenyegette. A franciáknak emellett sikerült az olaszokkal titkos megállapodást kötniük, eszerint **Róma semlegeséget vállalt** egy francia–német háború esetére (1902). Az **olasz külpolitika** ezzel megkezdte a hármasszövetség (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország) kapcsolatrendszerének fellazítását, és a szerződésről még Berlin sem értesült.

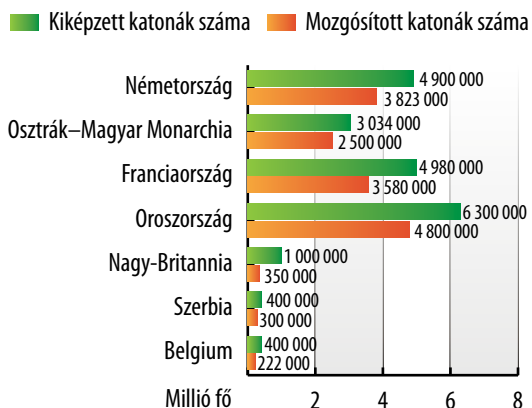
A „nagy háború” kitörése

Miért robbant ki az első világháború?

A 19. század utolsó harmadában Európa legtöbb országában bevezették az **általános hadkötelezettséget**, a bevonultatott fiatalokra két- vagy hároméves kötelező katonai szolgálat várt. A nagyhatalmak folyamatosan növelték hadseregeik létszámát, és korszerűsítették a fegyverzetet. A századfordulóra elterjedtek az **ismétlőfegyverek** (a puskák lőtávolsága elérte a 2000 métert is), illetve a percnként több száz lövésre képes **géppuskák**. A vezérek mindenhol **támadó hadműveleteket** terveztek, a hadgyakorlatokon a szuronyrohamokat erőltették.

A **német hadvezetés a kétfrontos háború elhárítására készült**, előbb Franciaországra akart csapást mérni, és ezután Oroszország ellen fordulni. Az úgynevezett **Schlieffen-terv a fő csapást** – az erődökkel védett francia határ helyett – **Belgiumon** át tervezte. Az elképzelés szerint egy közel egymillió haderő (a bevethető német hadsereg kétharmada) hetek alatt Párizsig tört volna előre, majd a főváros elfoglalása után bekerítette volna a francia csapatokat. A nagyszabású átkaroló hadművelet végrehajtására 40–42 napot szántak, ezután a győztes csapatokat vasúton a keleti frontra szállították volna. A Schlieffen-terv számos tényezőt nem vett figyelembe (például Nagy-Britannia reagálása), és az orosz csapatok nehézkes mozgósítására számított.

Az Osztrák–Magyar Monarchia számára **Szerbia megerősödése** egyre nagyobb kihívást jelentett. A dualista állam délszláv népessége körében megjelenő **jugoszláv eszmeiség**, amely a szerbek, a horvátok és a szlovénok egy államba való egyesítését tűzte ki célul, a **Monarchia létét veszélyeztette**. Számos szerb nacionalista szervezet kívánta **Bosznia-Hercegovina elszakítását** is. A Monarchia vezérkari főnöke többször megelőző háborút javasolt Szerbia ellen, de mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a katonai fellépés Oroszország beavatkozásához vezetne. A balkáni „lőporos hordó” be-robbanását a **szarajevói merénylet** váltotta ki. **1914. június 28-án** egy **boszniai szerb diák**, Gavrilo Princip **meggyilkolta Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét**. A kortársak többsége számára nyilvánvaló volt, hogy a **merénylet** szálai Szerbiába vezetnek. Az osztrák katonai és politikai vezetők a hadba lépést sürgették, egyedül a magyar miniszterelnök, **Tisza István ellenezte kezdetben** a háború kirobbantását. Tisza nem ítélte megfelelőnek a katonai felkészültséget, és tartott egy váratlan román támadástól. Azt sem akarta, hogy tovább nőjön a délszlávok aránya a Monarchiában.

Kiképzett katonák és a mozgósított kiképzett állomány összlétszáma 1914-ben

Állapítsuk meg, melyik szövetségi rendszer helyzete volt kedvezőbb 1914-ben!

Rá@dás

A sarajevói merénylet

Olvassuk el a digitális tananyagban a korabeli újság leírását a sarajevói merényletről!

- A véletlenek milyen láncolata vezetett a tragikus eseményhez?
- Milyenek voltak a korabeli biztonsági feltételek?

Legkegyelmesebb Uram!

A Berlinből érkező mindenestre igen örvendetes hírek a szerbiai események keltette jogos felháborodással kapcsolatban a tegnapi miniszteri konferencia minden többi résztvevőjében azt a szándékot érlelték meg, hogy Szerbiával háborút idézzünk elő [...].

Nem voltam abban a helyzetben, hogy ezt a tervet teljes egészében helyeseljem. Ilyen támadás Szerbia ellen mindennemű emberi előrelátás szerint Oroszország beavatkozását és ezáltal a világháborút zúdítaná reánk, miközben Románia semlegessége, a berlini optimizmus ellenére is, nagyon kétségessé válnék. [...] Az első lépés Bulgária csatlakozása [...], néhány év leforgása után Görögország semlegességét biztosítjuk, Romániát az ismét megerősödött Bulgária révén sakkban tartjuk [...]. Az eddig elmondottakat abban foglalom össze, hogy egy általunk provokált háborút valószínűleg nagyon kedvezőtlen feltételek mellett kellene végigküzdenünk, míg a leszámolásnak későbbi időre való kitolásával, ha ezt az időt diplomáciailag jól használjuk ki, az örök arányának javulását érhetnénk el.

(Tisza István előterjesztése Ferenc Józsefhez 1914. július 8-án)

- Miként viszonyult Tisza István az azonnali háború kérdéséhez?
- Mivel indokolta álláspontját?
- Hogyan vélekedett egy későbbi konfliktus lehetőségéről?
- Miként képzelte el a szövetségi rendszer bővítését?

A német katonai körök határozottan támogatták az erélyes fellépést, majd diplomáciai úton biztosították Románia semlegességét.

A **szerb kormány elbizakodott Monarchia-ellenessége** végül is meggyőzte Tiszát arról, hogy a határozott fellépés elmulasztása a Monarchia tekintélyét veszélyeztetné. Miután garanciát kapott arra, hogy győzelem esetén a Monarchia nem annektálja Szerbiát, engedett. Az **Osztrák-Magyar Monarchia** ultimátumot adott át Szerbiának, majd annak elutasítása után **1914. július 28-án hadat üzent**. A következő napokban a szemben álló nagyhatalmak is hadba léptek, így kitört az **első világháború**.

Imádkozik a király

- Hogyan viszonyult Ferenc József a háborúhoz?
- Mivel indokolta az uralkodó a hadba lépést?
- Milyen képet sugallt a moziplakát a királyról a döntés óráiban?

Népeimhez!

Leghőbb vágyam volt, hogy az Isten kegyelméből még hátralevő éveimet a béke műveinek szentelhessem, és népeimet a háború áldozataitól és terheitől megóvhassam. A gondviselés másként határozott. Egy gyűlölettel telt ellenség üzelmel kényszerítettek, hogy a béke hosszú esztendei után kardot ragadjak Monarchiám becsületének védelmére, tekintélyének és hatalmi állásának megóvására és területi épségének biztosítására. [...] A határon bűnös áramlat csap át, amely a Monarchia délkeleti részén az állami rend alapjainak megingatására, a népnek, amelyről olyan atyai szeretettel gondoskodom, az uralkodóház és a haza iránti hűségétől való eltántorítására és a felnövekvő ifjúság félrevezetésére és az örület és a hazaárulás bűnös tetteire való fölizgatásra irányul. [...] Fegyveres erővel kell tehát államaim számára a belső nyugalom és az állandó külső béke nélkülözhetetlen biztosítékait megszerezni. Ebben a komoly órában tudatában vagyok elhatározásom egész horderejének és a Mindenható előtti felelősségnek. Mindent megfontoltam és meggondoltam. Nyugodt lelkiismerettel lépek a kötelesség útjára.

(Ferenc József kiáltványa 1914. július 28-án)

Az 1914. évi hadműveletek

Állapítsuk meg, hol mérte a német hadsereg a fő csapást Párizs felé! • Miként próbálta ezáltal elkerülni a kétfrontos háborút? • Hogyan alakult a keleti front helyzete? • Mennyire zárta sikeresen az 1914-es évet a Monarchia hadserege?

Ki a felelős a háborúért?

A sarajevói merénylet után egy hónappal megkezdődött a háború, és a következő napokban a szemben álló nagyhatalmak is hadba léptek. A háborús felelősség kérdése már a kortársakat is foglalkoztatta. A hadviselő felek egymást vádolták a békebontással, majd a háborút lezáró békeszerződésben a vesztesekre hárítottak minden felelősséget. Valójában a nagyhatalmak évek óta készültek a háborúra, és a júliusi válság idején olyan lépéseket tettek, amelyek felgyorsították a folyamatot.

Mekkora felelőssége volt az uralkodóknak? Hiszen a korszak uralkodói, II. Vilmos német császár és II. Miklós orosz cár, illetve V. György angol király unokatestvérek voltak. A fennmaradt táviratok szerint az utolsó pillanatban II. Vilmos és II. Miklós még megpróbálták beavatkozni az eseményekbe, de az általuk kinevezett katonai vezetők már beindították a gépezetet.

A korabeli felvételeken szinte minden hadba lépő ország nagyvárosaiban lelkes tömegek üdvözölték a hadüzenetet. A lelkesedés mögött talán az állt, hogy mindegyik kormány saját ártatlanságát hangsúlyozta, és a „nem mi vagyunk a támadók” érzése egyfajta nemzeti egységet teremtett. Az „Éljen a háború!” kiáltások néhány héttel később abbamaradtak, amikor beérkeztek az első sebesülteket szállító katonavonatok, illetve megjötték az első gyászjelentések

Július 23.	Az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátuma Szerbiának. A tíz pontból álló jegyzékben követelik, hogy engedélyezzék az osztrák–magyar hatóságok nyomozását Szerbia területén.
Július 24.	A francia köztársasági elnök és az orosz cár Péterváron személyesen egyeztet az ultimátum elutasításáról és a további lépésekről.
Július 25.	Szerbia elutasítja az ultimátumot. Bécs és Belgrád katonailag mozgósít egymás ellen. Oroszország titokban néhány katonai körzetben szintén elrendeli a mozgósítást.
Július 28.	Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának.
Július 30.	Az orosz cár teljes mozgósítást rendel el.
Július 31.	Németország ultimátumban követeli az orosz katonai intézkedések leállítását, majd Berlin is elrendeli az általános mozgósítást. Bécs szintén az általános mozgósítás mellett dönt.
Augusztus 1.	Németország hadat üzen Oroszországnak. Franciaországban is kihirdetik a teljes mozgósítást.
Augusztus 3.	Németország hadat üzen Franciaországnak. Belgium elutasítja, hogy területén német csapatok vonuljanak át.
Augusztus 4.	Nagy-Britannia a belga semlegesség megsértése miatt hadat üzen Németországnak.
Augusztus 6.	Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Oroszországnak.

A mozgósítás teljes harckészültséget jelent, amikor az állam előre ütemezett módon bevonultatja a hadkötelezetteket, megkezdí a csapatok felvonultatását, és intézkedéseivel felkészíti a hátszínre a háborúra

Vizsgáljuk meg a világháborúhoz vezető diplomáciai lépéseket! • Vitassuk meg, miért utasította el Szerbia az ultimátumot! • Állapítsuk meg, miként járultak hozzá a konfliktus elmélyítéséhez az orosz cár katonai intézkedései! • Miért támogatta Oroszország Szerbiát? • Milyen kapcsolat volt a cári birodalom és Franciaország között? Olvassuk el a szerződésüket a tankönyv 42. oldalán! • Miért volt elkerülhetetlen a német–francia háború?

A mozgó hadviseléstől az állásháborúig

Miért fulladt kudarcba a villámháború?

1914 augusztusának első napjaiban a háborúban álló országokban **beindult a hadigépezet** (mozgósítás, csapatösszevonások, első hadmozdulatok). A területi elhelyezkedésük miatt **központi hatalmaknak** nevezett országok (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia) kezdetben egyedül harcoltak az **antantállamokkal** és azok kisebb szövetségeseivel (Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, illetve Szerbia, Montenegró). A **német hadsereg** fő ereje a semleges **Belgiumon keresztül támadt** a francia területek felé. Az offenzívát a brit csapatok beavatkozása csak lassítani tudta, és a németek szeptember elejére **megközelítették Párizst**.

[1914. augusztus 23.] Délelőtt tíz óra tájban indult rohamra az angol dandár. Elöl a huszárezred, mögötte kétoldalt a lándzsások és a dragonyosok. Hirtelen felharsantak az angol kürtök, s mint a gátjain áttörő áradat, úgy öntötte el a síkságot a vágázó angol lovasok hulláma. [...] Félelmetes, idegsorvasztó percek voltak ezek, az angolok alig voltak már 500 méterre. [...] Ebben a pillanatban előttünk a domb alján iszonyú dörgés rázta meg a levegőt. Húszelejtett géppuska szólalt meg, és ontotta gyilkos golyózáporát a brit lovasságra. Az eredmény irtózatossá volt.

A lovasoknak csaknem a fele rögtön elhullott, a többiek egy része menekülni kezdett, más részük folytatta a rohamot, de 50 méterre tőlünk minden próbálkozás elakadt. Néhány lovas sebesülten fogásba esett, a többi jórészt elpusztult. (Részlet egy német hadinaplóból)

– Szuronyt szegezz! – adja a parancsot a zászlóaljparancsnok.

A századparancsnokok egymás után ismétlik a vezényszót, és most már szuronyt szegezve rohanunk előre. Vad hurrázással rohanunk az erdő felé, amely már csak vagy 300 lépésnyire lehetett. Ekkor éles fénypontok villantak fel előttünk, majd valami ijesztő monoton ropogás. A rajvonal megtorpan, négy-öt, tíz-hús baka elejti a puskát, szétcsap karjaival a levegőben, és egész hosszában arca bukik. [...] A rajvonal egy pillanat alatt felbomlott. Mellettem három derék fiú roskad le egyszerre. A vad ropogás csak egyre tartott, és a halálnak dús aratása volt köztünk.

(Részlet egy magyar katona naplójából; 1914)

- Milyen típusú harcmodort erőltetett mindkét esetben a támadó fél?
- Nézzünk utána az interneten a korabeli géppuskák percenkénti tűzgyorsaságának!

A francia fővárostól keletre azonban az ellentámadásba lendülő antantcsapatok meghátrálásra kényszerítették a németeket, a **tervezett átkarolás nem valósult meg** (ütközet a Marne folyónál, 1914. szeptember).

A **keleti fronton** az orosz mozgósítás a vártnál sokkal gyorsabban befejeződött, és a **cári csapatok betörték Kelet-Poroszországba**. A német hadsereg súlyos vereséget mért a támadókra (Paul von Hindenburg tábornok vezetésével). Az **orosz csapatok** eközben **benyomultak Galíciába** is, az osztrák–magyar csapatok csak nehezen tudták stabilizálni a frontot a Kárpátok előterében. A **déli fronton** a Monarchia hadereje 1914-ben **nem tudta Szerbiát elfoglalni**. A sikertelenség fő oka az volt, hogy a váratlanul gyorsan támadó oroszok ellen minden rendelkezésre álló csapattestet el kellett szállítani, így délen megszűnt az erőfölény.

Az első hónapok mindegyik hadviselő fél számára addig soha nem látott **vérveszteséget** okoztak. A **megnövekedett tűzerő** a csapatokat védekezésre, így földbe mélyített **lövészárok** kialakítására kényszerítette. A mozgó hadviselés 1914 őszére **állásháborúvá** változott, mindenhol összefüggő frontvonal alakult ki.

A **lövészárokrendszer** idővel **mélységben is kibővült**, azaz az **első vonal mögött** néhány kilométerre **újabb és újabb állások** készültek. A frontvonalak a korabeli fegyverzetekkel áttörhetetlennek bizonyultak, a **támadó erők** néhány kilométeres előretörés után **elvérezték a következő árokrendszerrel**. A vezérkarok továbbra is a tömegrohamokat erőltették, de a védők ellenállását növelték az új sorozatlövő fegyverek és tűzérési eszközök. A támadókra pusztító tűzáradat zúdult attól a pillanattól kezdve, ahogy a saját állásaikból megkezdték az előrenyomulást a „senki földjén” át az ellenséges vonalak felé. Az állásháború egyben hatalmas **anyagcsatát** is jelentett, egy-egy támadó hadmozdulat órákig (később napokig) tartó **tűzérési előkészítéssel** kezdődött. A hadseregek napi lőszerfelhasználása fokozódott, a lövészárók-hadviselés mind nagyobb erőfeszítést igényelt a hátországtól is.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen közvetlen előzményei voltak az első világháborúnak?
- Miért nem valósultak meg a villámháborús haditervek?

Történelmi jelentőség

- Miért a sarajevói merénylet lett a háború közvetlen oka?
- Mely országok voltak felelősek a háború kirobbanásáért?

22. Az elhúzódó küzdelem és a központi hatalmak veresége

Mely országok hadba lépésével indult meg az első világháború? • Melyek voltak az első nagyobb hadműveletek? • Miért fulladt kudarcba a német hadvezetés elképzelése? • Hogyan alakult ki állásháború? • Hol húzódtak a főbb frontvonalak 1914 végén? • Milyen fegyverek segítettek a védelem kialakítását?

Gyűjtsek ki a frontvonalak változásait évről évre! • Mely országok csatlakoztak a központi, illetve az antanthatalmakhoz? • Milyen következményekkel járt a belépésük? • Hol értek el sikereket a központi hatalmak hadseregei? • Állapítsuk meg, melyik fél állt látszólag kedvezőbb helyzetben 1917 végén!

Frontvonalak Európában 1914 és 1918 között

A háború kiszélesedése

Miben különbözött a hadviselés a korábbiakhoz képest?

A frontvonalak áttörését a hadseregek számos **új fegyver** alkalmazásával igyekeztek elérni. A németek vetettek be először **mérgező harci gázokat** (1915-ben a belgiumi Ypern közelében), majd ezt követően mindegyik hadsereg alkalmazta a gáztámadást. A közelharc pusztító eszközei egyre bővültek (például kézigránátok, lángszórók), de a mélységében tagolt védelemben a támadó alakulatok mindig elakadtak. A britek által kifejlesztett **harckocsi** már sikeres harcászati eszköznek bizonyult, igaz, kezdetben az acélmonstrumok csak 6–8 km/h sebességgel tudtak haladni (1916-tól).

Az állások felett eközben **repülőgépek** végeztek felderítést, és egyre gyakrabban került sor **légi harcra** is. A vezérkarok egy idő után úgynevezett **felőrlő harcokat** kezdeményeztek, ahol a cél az ellenség erőforrásainak látványos apasztása volt. **1916-ban a nyugati fronton** előbb a németek próbálták kivéreztetni a franciákat az erődökkel védett **Verdun városánál**, mire válaszul a britek a **Somme folyónál** indítottak felőrlő offenzívát. Verdun és Somme az első világháború szörnyű csataterévé vált, a hónapokig tartó küzdelmek során a szemben álló felek **milliók veszteségeket** okoztak egymásnak.

Az áttörési kísérletekkel párhuzamosan mindkét fél törekedett **szövetségi rendszerének** kibővítésére. A **központi hatalmak** előbb az **Oszmán Birodalmat**, majd **Bulgáriát** vonták be a há-

Harci gáz bevetése és az áldozatok

	Verdun	Somme	III. Ypern
Antantvesztések	377 000 fő	624 000 fő	271 000 fő
Német veszteségek	337 000 fő	465 000 fő	217 000 fő
Eredmények	1916. február–december: néhány km-es német területnyereség	1916. június–november: 45 km széles szakaszon 10 km-es előrenyomulás	1917. augusztus–november: 22 km szélességben 8 km-es előrenyomulás

A nyugati front legnagyobb ütközetei (a veszteségadatok a meghaltak, az eltűntek és a sebesültek számát mutatják)

Keressük meg a térképen a fenti csatatereket! • Nézzünk utána az interneten, milyen emlékhelyek találhatóak ezeken a helyszíneken! • Keressünk hasonló első világháborús emlékhelyeket és emlékműveket!

Lövészárokharc

Azonosítsuk az egyes országok területi igényeit!
 • Miként képzeltek el a térség átalakítását?
 • Mely területek maradtak volna meg Magyarországnak?
 • Vitassuk meg, miért támogatta az antant ezeket a törekvéseket!

borúba. A török hadsereg belépésével újabb frontvonalak is keletkeztek (közel-keleti és mezopotámiai). A brit haderő megpróbálta elfoglalni a tengerszorosokat, de az offenzíva során súlyos vereséget szenvedett (Gallipoli-félsziget, 1915).

Bulgária hadba lépése alkalmat kínált a központi hatalmaknak **Szerbia megszállására**. A visszavonuló szerb csapatok maradványait antanthajók Korfu szigetére menekítették (1915). Az **antant-hoz először Japán** csatlakozott, de az ázsiai ország megelégedett a csendes-óceáni német gyarmatok elfoglalásával, az európai harcokba nem avatkozott be.

Az antant nagy reményt fűzött **Olaszország beléptetéséhez** (1915). A „hütlén szövetséges” egy **újabb frontot** nyitott a Monarchiával szemben, de a harcok itt is lövészárkok-hadviselésé alakultak.

Románia bevonása szintén nem hozott látványos sikereket, sőt a román hadsereg néhány hónap alatt saját országa jelentős részéről is kiszorult (1916). Az antant mindkét országnak jelentős **területeket ígért**, az **olaszoknak Dél-Tirolt és a dalmát tengerpartot**, míg **Romániának Erdélyt és a Tiszántúl nagy részét** ajánlotta fel.

Az antant területi ígéretei a szövetségeseinek. Szerbia a háború elejétől a délszláv egység kialakítására és jelentős magyar területek elcsatolására törekedett. Az antant a Monarchia és főleg Magyarország rovására ajánlott fel területeket az olaszoknak és a románoknak. Látványos diplomáciai sikereket ért el az emigráns cseh politikusok is. A Tomáš Masaryk és Edvard Beneš irányításával létrejövő Csehszlovák Nemzeti Tanács többek között benyújtotta igényét a Felvidékre, illetve a Dunántúl nyugati sávjára. Itt egy „szláv korridor” kialakítását tervezték a délszláv állam felé. Az antant 1918 nyarán szövetségeseinek ismerte el a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot

Az antant erőfölénye

Miért nem volt esélyük a központi hatalmaknak a győzelemre?

Az **antant flottája** már a háború kezdetén **elzárta a világkereskedelemtől a központi hatalmakat**. A **tengeri blokádnak** sikeresnek bizonyult, mindkét országban **súlyos ellátási gondok** keletkeztek. (Németország számára a szükséges nyersanyag és élelmiszer jelentős részét a tenger felől érkező kereskedelem biztosította.) A helyzet Törökország és Bulgária belépésével sem javult, hiszen az újonnan csatlakozók sem rendelkeztek erős gazdasággal. Nagy-Britannia és Franciaország ellátását mindvégig biztosította a gyarmatokkal, illetve a semleges országokkal folytatott kereskedelem.

A gazdasági lehetőségeket főleg az **Amerikai Egyesült Államok** használta ki, a háború első időszakában **rengeteg hadianyagot szállított Londonnak és Párizsnak**, emellett jelentős **kölcsönökkel is támogatta az antantot**. A német hadvezetés **tengeralattjárók** bevetésével próbálta az antant kereskedelmét szétzilálni. A **kereskedelmi hajók elleni váratlan támadások** átmeneti zavart idéztek elő az utánpótlásban, de a bevetések során több amerikai hajót is elsüllyeszthettek. **1917-ben a németek** meghirdették a **korlátlan tengeralattjáró-háborút** (azaz bármilyen felségjelzésű hajót elsüllyeszthettek a tengeralattjárók). A döntés az **Amerikai Egyesült Államok hadba lépését** eredményezte.

1917 több szempontból is az első világháború fordulópontja lett. Március elején **Oroszországban forradalom** söpörte el a cári rendszert, és bár a hatalomra kerülő politikai erők folytatták a háborút, **a belső gondokkal küzdő ország meggyengült**. A német hadvezetés úgy vélte, hogy Oroszország kiválása után kivonhatja a csapatokat a keleti frontról, és egy végső csapást mérhet velük Nyugaton az antantra az amerikai erők beérkezése előtt. A **központi hatalmak** ekkor még **több országot megszállás alatt tartottak** (például Belgium, Szerbia, Románia és Montenegró), a frontvonalak a határaikon kívül húzódtak.

A látszólagos sikerek azonban alig leplezték a **háterszág kimerülését**. A központi hatalmak országainak lakossága **súlyos inflációt** és komoly **életszínvonal-romlást** tapasztalt meg. Az élelmiszerhiány miatt **jegyrendszert vezettek be**, ezzel biztosították az alapvető élelmiszerek központi elosztását, de a nagyvárosok **közellátása drámaian romlott**. Bécsben és Berlinben a nyomorba süllyedő lakosság körében az **éhínség** is felütötte a fejét. Budapesten egyes termékeket még be tudtak szerezni a feketepiacról, de ez az **általános alultápláltságot** nem csökkentette.

A **szénhiány** miatt akadozott a lakások és közintézmények fűtése, a **takarékossági intézkedések** miatt sokszor nem volt közvilágítás. A központi hatalmak vezérkarai 1918 elején átütő sikereket akartak elérni a frontokon, mert érezték, hogy a háterszág összeroppanhat.

Tengeralattjáró

Légi harc

Amerikai katona búcsúzik a családjától

Milyen politikát folytatott az Amerikai Egyesült Államok az első világháborúban?

Az angol személyszállító gőzöst, a Lusitaniát 1915 májusában süllyesztette el egy német tengeralattjáró. A támadás során közel 1200 ember veszett hullámsírba, köztük 128 amerikai állampolgár. Az Egyesült Államok tiltakozására a németek válaszcímében azt hangsúlyozták, hogy a Lusitania fegyvereket és hadianyagot is szállított

Az Amerikai Egyesült Államok demokrata párti elnöke, Thomas Woodrow Wilson (1913–1921) a háború első éveiben többször igyekezett közvetíteni a hadviselő felek között. Úgy vélte, hogy országa érdekét egy olyan megegyezéses béke megteremtése szolgálná, amelyben megőrződne az európai nagyhatalmi egyensúly. Az amerikai közvélemény nagy része az antanttal szimpatizált, de elvetette a közvetlen részvételt. Wilson is a semlegesség mellett állt ki, de igyekezett országának minél nagyobb politikai és gazdasági hasznot húzni a háborúból. Először tiltakozott a szabadkereskedelmet felszámoló antantblokád ellen, majd az Egyesült Államok lett Nagy-Britannia legnagyobb hadianyag-szállítója. Németország nem akart emiatt nyílt katonai konfliktusba kerülni a vezető gazdasági hatalommal, de elutasította a „béke győzelem nélkül” stratégiára épülő amerikai békéközvetítő javaslatokat. A két ország viszonya feszült volt a háború kezdete óta. A tengeralattjáró-háború már 1915-ben több száz amerikai állampolgár halálát követelte, és az 1917. évi hadüzenetben a korábbi incidenseket is felemlítették.

	Központi hatalmak	Antant-hatalmak
1913	170 millió dollár	824 millió dollár
1916	1 millió dollár	3 milliárd dollár

Az Amerikai Egyesült Államok kereskedelmének összértéke (keresített adatok)

Számba veszik-e Önök akár csak annak az egy ténynek a jelentőségét, hogy az utolsó egy-két évben megszűntünk adós ország lenni, és hitelező orszaggá váltunk, hogy a világ aranykészletéből nagyobb felesleg van a kezünkben, mint bármikor is volt, s hogy mostantól kezdve a mi dolgunk lesz, hogy kölcsönt adjunk, segítségük és előmozdítsuk a nagy nemzetközi vállalkozásokat? Jelentős mértékben nekünk kell finanszíroznunk az egész világot.

(Wilson elnök beszéde üzletemberek előtt 1916 júliusában)

1. Nyílt, nyíltan letárgyalt békeszerződések, amelyek megkötése után nem lesz többé semmiféle titkos nemzetközi megállapodás, hanem a diplomácia mindig nyíltan és a nyilvánosság színe előtt fog tevékenykedni.
2. A hajózás teljes szabadsága a parti vizeken kívül eső tengereken, békében és háborúban egyaránt [...].
5. Az összes gyarmati igények szabad, elfogulatlan és teljesen pártatlan rendezése, annak az elvnek szigorú betartása alapján, hogy a szuverenitás idevonatkozó kérdéseinek eldöntésénél az érdekelt lakosság érdekei ugyanolyan súlyal essenek latba, mint annak a kormánynak méltányos igényei, amelynek igényei jogosságát el kell bírálni. [...]
8. Az egész francia területet fel kell szabadítani, és előzőlött részeit helyre kell állítani. Azt az igazságtalanságot, amelyet Poroszország 1871-ben Elzász-Lotaringia tekintetében Franciaországnak okozott, és amely közel ötven évig nyugtalanította a világ békéjét, jóvá kell tenni, hogy a béke mindenki érdekében újból biztosítható.
9. Az olasz határokat a világosan felismerhető nemzetiségi vonalak szerint kell kiigazítani.
10. Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a

nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés leghabzóbb lehetőségét.

11. Romániát, Szerbiát és Montenegrót ki kell üríteni; a megszállt területeket helyre kell állítani; Szerbiának szabad és biztosított kijáratot kell adni a tengerhez; a különböző balkáni államok egymás közötti kapcsolatait barátságos tanácskozás útján az állami és nemzetiségi hovatartozás történelmileg kialakult vonalai szerint kell meghatározni [...].

12. A jelenlegi Oszmán Birodalom török részeinek teljes szuverenitást kell biztosítani, de a többi nemzetiségek részére, amelyek most török uralom alatt élnek, biztosítani kell létük feltétlen biztonságát, önálló fejlődésük teljes és zavartalan lehetőségét. [...]

13. Független lengyel államot kell létesíteni, amely magában kell hogy foglalja a vitathatatlanul lengyel lakosság lakta területeket, szabad és biztosított kijáratot kell biztosítani számára a tengerhez [...].

14. Különleges szerződésekkel meg kell alakítani a nemzetek általános szövetségét avégből, hogy a nagy és kis államok politikai függetlensége és területi sérthetlensége kölcsönös garanciákkal egyaránt biztosítható.

(Wilson amerikai elnök 14 pontjából; 1918. január 8.)

Milyen politikát folytatott az Amerikai Egyesült Államok 1914 és 1917 között? • Miért lépett be a háborúba? • Vitassuk meg, milyen további érdekei fűződtek a hadba lépéshez! • Melyek voltak a wilsoni 14 pont főbb elvei? • Hogyan képzelte el az elnök a háború utáni rendezést? • Vitassuk meg, mennyire támogatta Wilson a francia, illetve az olasz hadicélokot!

Az antant győzelme

Milyen körülmények között következett be a központi hatalmak összeomlása?

A polgárháborúba sodródó **Oroszország**, majd a védelem nélkül maradt **Románia 1918 elején kivált a háborúból**. A német hadvezetés csapatokat csoportosított át Franciaországba. A **tavasszal meginduló támadás** több helyen áttörte az antant frontját, de az offenzíva idővel **kifulladt**, a támadó erők újra súlyos veszteségeket szenvedtek. Az erőviszonyok **1918 nyarától** drámaian megváltoztak. **Havonta 200 ezer amerikai katona** érkezett Európába, miközben a német hadsereg a 18 éves korosztály mozgósításával próbálta pótolni a veszteségeit.

A **katonai kimerülés** az utánpótlásban is megmutatkozott (lőszerhiány), és a frontokon egyre nyilvánvalóbb lett az **antant technikai fölénye**. 1918 augusztusában egy ellentámadás során már tömegesen vetették be a harckocsikat, a légteret több száz repülőgép uralta. A német hadsereg folyamatosan hátrált, és egyre több alakulat adta meg magát a szövetségeseknek. A közeledő vereség láttán **Németország vezetői a wilsoni pontok** alapján egy méltányos fegyverszünetben reménykedtek. Wilson határozott válaszában leszögezte, hogy a német katonai és politikai köröket tartja felelősnek a háborúért, és csak az ő eltávolításuk után hajlandó közvetíteni az antant és Berlin között.

1918 szeptemberében egy nagy erejű antanttámadás (szerb, görög, brit és francia csapatokkal) áttörte a balkáni frontvonalat. Bulgária rövidesen fegyverszünetet kért, és a török főváros közelébe érkező antanterők előtt az Oszmán Birodalom is letette a fegyvert. A **balkáni front összeomlása** végveszélybe sodorta az Osztrák–Magyar Monarchiát, katonai tartalékok már nem álltak rendelkezésre, a **francia–szerb csapatok Magyarország déli határáig** törtek előre.

1918. október végén **forradalmak** söpörtek végig a Monarchia főbb városaiban (Bécs, Prága, Krakkó, Zágráb). A létrejövő nemzeti tanácsok **önálló nemzetállamok** kialakítását jelentették be. A belső összeomlást **katonai vereség** követte, egy erőteljes olasz támadást követően az Osztrák–Magyar Monarchia **1918. november 3-án** Padovában fegyverszünetet kötött. **Németország összeomlása** is rövidesen bekövetkezett. A német városokban köztársaságot sürgető és baloldali jelszavakat hangoztató tömegmozgalmak söpörtek végig. A forradalmi hullám **II. Vilmos lemondásához** vezetett. A kikiáltott köztársaság élére egy szociáldemokrata kancellár került, és az új kormány két nappal később, **1918. november 11-én fegyverszünetet kötött**.

[1918. szeptember–október] Az élelmezés nem kielégítő. A kenyér sem mindenütt elég. Friss zöldek nagyon ritka. [...] A legénység testi állapota középszerű, egyes csapatoknál gyenge. Egy hadosztálynál az átlagtestsúly: 50 kg. A fehérenemű hiányos. A morál egyes csapatoknál, csehekénél, lengyelekénél, ruténekénél, panaszra ad okot.

[...] A hangulat nyomott. A csapatok fáradtak. A keleti frontról érkező csapatok úgy vélik, hogy ők már befejezték a háborút. Általános a vélemény, hogy az ellenség, főleg az angolok és franciák fölényben vannak. [...] A legénység határozottan rosszul van táplálva és nagyon rosszul néz ki. Leverőleg hat rájuk a gond is az otthon éhező családjuk miatt.

[...] A létszám nagyon hiányos. [...] A tüzérségnél valóságos létszámnyomorúság van. Még lóápoló sincsen elég. Csak meg kell nézni a katonák fehéreneműit, hogy fogalmunk legyen a nyomorúságról. Egy fronton álló ezrednél minden harmadik embernek van csak köpenye. [...] Minden szökevény a hátsó országrészben, még ha erdőben elrejtőzve kell is élnie, jobban táplálkozhat, mint a katona a fronton. Ezért is szöknek a katonák, nemcsak a háborúba való belefáradás miatt.

(Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregparancsnokainak jelentéseiből, 1918. szeptember-október)

- Milyen volt a hadsereg állapota a jelentések szerint?
- Milyen volt a katonák morálja 1918 őszén?
- Milyen megdöbbentő észrevételeket tettek a parancsnokok?

Amerikai katonák Londonban 1918-ban

Összegzés

Változás és folytonosság

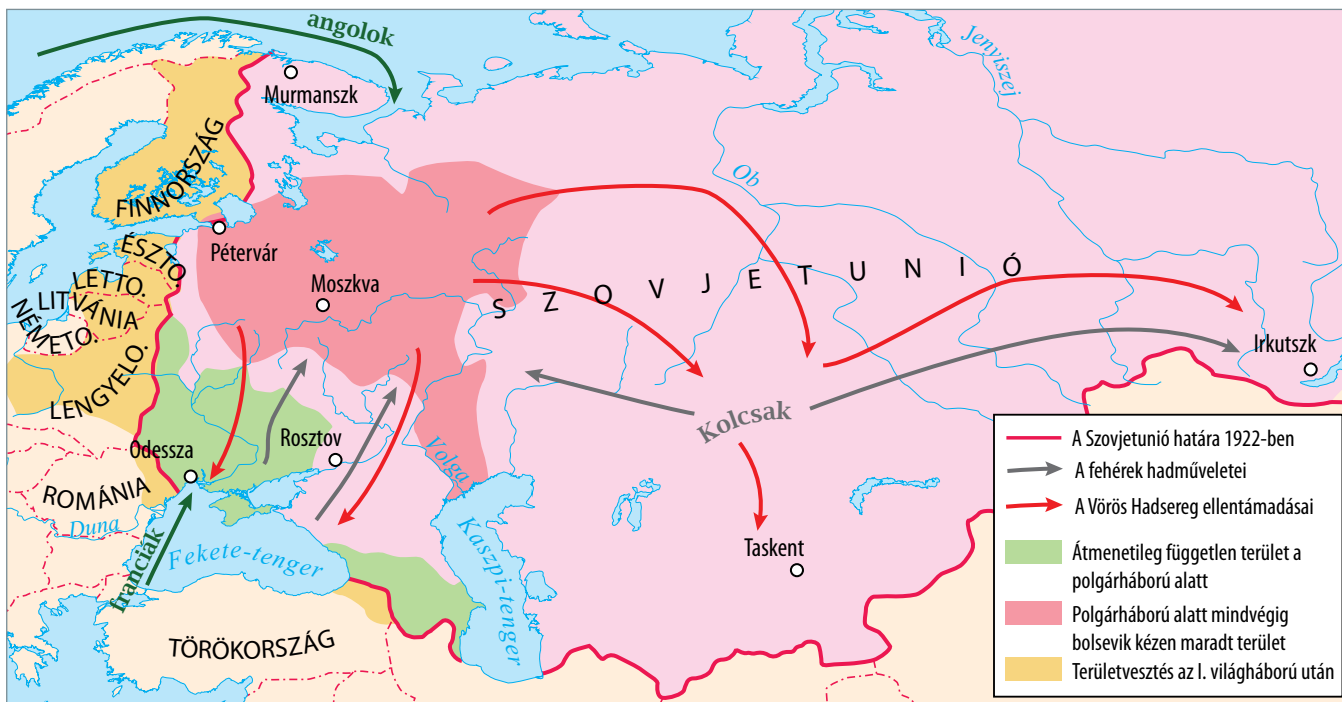
- Mely országok csatlakoztak az egyes szövetségi rendszerekhez?
- Milyen jellegű hadviselés jellemezte az első világháborút?

Történelmi jelentőség

- Miért lépett be az Amerikai Egyesült Államok a háborúba?
- Miért szenvedtek vereséget az első világháborúban a központi hatalmak?

23. Forradalmak és polgárháború Oroszországban

Milyen politikai következményei voltak 1905-ben a japánoktól elszenvedett vereségnek Oroszországban? • Hogyan tudta akkor megerősíteni II. Miklós a hatalmát? • Melyik politikai erő lépett fel gyökeres társadalmi változásokat hirdetve? • Milyen belső és külső nehézségekkel nézett szembe Oroszország a háború kezdetén? • Miként alakult a keleti front sorsa a háborúban?

Oroszország 1918-ban és a polgárháború idején

Mely országok nyerték el tartósan a függetlenségüket 1918-ban? • Miért került kezdetben szorult helyzetbe a kommunista hatalom? • Milyen stratégiai és gazdasági okok vezettek a fehérek vereségéhez?

Az orosz forradalom

Milyen politikai változások történtek?

Az **elhúzódó háború** mély válságba sodorta Oroszországot. A **katonai kudarcok**, a **súlyos vérveszteségek** és a cári udvart érintő botrányok (például a Raszputyin-ügy) aláásták II. Miklós tekintélyét. A hátszóra háruló háborús terhek, a **közellátás összeomlása** jelentős **társadalmi elégedetlenséghez** vezetett. A politikai és katonai vezetőréteg körében is megfogalmazódott az uralkodóváltás szükségessége.

1917. március elején tömegtüntetések kezdődtek Péterváron, amelyet megpróbáltak vérbe fojtani, de az odarendelt katonai alakulatok átálltak a tüntetők oldalára. **II. Miklós** uralmát elsodorták az események, a cár néhány nappal később testvére javára **lemondott a trónról**.

A Romanov-dinasztia hatalomátmentése azonban nem sikerült, öccse visszautasította a koronát. A forradalom így végül a **cárizmus bukásához** vezetett. (1918-ig Oroszországban a Julianus-naptár időszámítását használták, ami közel két héttel volt „elmaradva” a Gergely-naptártól. Ezért az orosz történetírásban „februári forradalomnak” nevezik az eseményeket.)

A cári rendszer összeomlása nem oldotta meg a problémákat. A **politikai irányítás** néhány nappal később az **Ideiglenes Kormány** kezébe került, de a pétervári munkásság is kialakította a maga hatalmi rendszerét; létrejöttek a **tanácsok, azaz a szovjetek**. (Egy-egy gyár, település vagy katonai alakulat hozott létre saját szovjetet.)

Rá@dás

Raszputyin

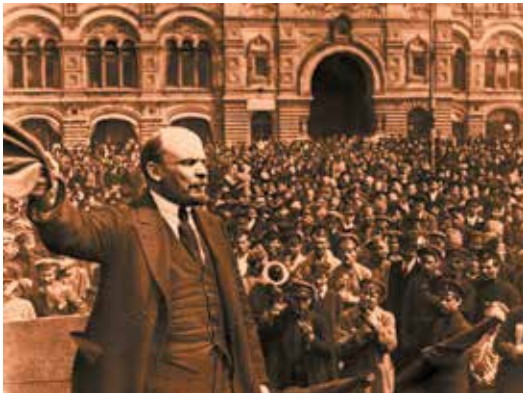

Grigorij Raszputyin. Az írástudatlan szerzetes ördögűzéssel és ráolvasással „gyógyított”, amikor a cári udvarba került. A „csodatevő” szerzetes rövidesen befolyása alá vonta a cári családot, miközben kicsapongó életével megbotránkozta egész Pétervárt

Olvassuk el a digitális tananyagban Raszputyin történetét! • Miért került a cári udvarba? • Hogyan sikerült befolyása alá vonnia II. Miklóst? • Miért voltak szinte csak ellenségei Péterváron? • Milyen körülmények között halt meg?

A következő hónapokban az ország egyre mélyülő **belpolitikai válságba** került. Az oroszországi társadalom kétharmadát adó **parasztság földosztásban reménykedett**, és mindenki **a háború befejezését kívánta**. A cári despotizmustól megszabaduló nemzetiségek pedig sokkal nagyobb önállóságot akartak. Az **Ideiglenes Kormány** képtelen volt kezelni a problémákat, **sodródott az eseményekkel**. Hiába vallottak demokratikus elveket, az alkotmányozó nemzetgyűlési választás időpontja folyamatosan kitolódott. A kormány helyzetét az sem könnyítette meg, hogy **folytatta a háborút**. Számos politikus úgy gondolta, hogy az antant győzelmé hamarosan bekövetkezik, és akkor Oroszország megszerezheti a régóta vágyott tengerszorosokat is.

Lenin (eredeti nevén Vlagyimir Iljics Uljanov) 1917-ben. Lenin és a bolsevik párt több vezetője a német kormány segítségével tért haza Svájcából 1917-ben. II. Vilmos úgy vélte, hogy a veszélyes forradalmárok hazajuttatása felgyorsíthatja Oroszország kilépését a háborúból

A bolsevik hatalomátvétel

Miért nem épülhetett ki 1917-ben tartós hatalom?

1917 tavaszán a politikai életbe bekapcsolódtak az **emigrációból hazatérő bolsevik vezetők**. Lenin határozottan a hatalom megszerzésére sarkallta a pártját, újabb forradalmat és a **proletárdiktatúra bevezetését** sürgette. Kezdetben a bolsevik párt kisebbségben volt a szovjeteken belül is, ahol a többséget a mérsékelt baloldali (mensevik) és parasztpárti (eszer) küldöttek adták. A bolsevik párt taglétszáma néhány tízezer volt, ami a közel 130 milliós országban elenyészőnek tűnt. A **főleg értelmiségiek** által vezetett párt a **marxi ideológia alapján szerveződött**, bár Oroszországban a nagyipari munkásság a társadalom alig 6 százalékát adta.

Lenin a **hatalom megragadására tört**, és kérlelhetetlen harcra buzdította társait. A bolsevik párt már a kezdetektől kihasználta a kormány gyengeségét, és a maga javára igyekezett fordítani a közhangulatot. A **kommunista propaganda** azonnali békét és földosztást, **demagóg programjában** pedig általános jólétet ígért az alsóbb rétegeknek.

Az „erős hatalom” kialakítására nem csak a bolsevikok törekedtek. A forradalom óta eltelt időszakot a **tisztikar egy része** anarchiának és szándékos züllesztésnek tekintette, és készen állt egy **katonai diktatúra** kialakítására. Az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke, **Alekszandr Kerenszkij** elsősorban ezektől az ellenforradalmi szervezkedésektől tartott, és nem tekintette komoly erőnek a szélsőbaloldali bolsevikokat.

A **bolsevikok**, miután Péterváron hozzájuk hű fegyveres alakulatokat is szerveztek, **1917. november elején államcsínyt** hajtottak végre. A hatalomátvétel szinte harc nélkül zajlott le, Kerenszkij elmenekült, kormányának tagjait letartóztatták. (A régi naptár szerint a **kommunista hatalomátvétel** október végén történt, és a bolsevikok mindezt nagy októberi szocialista forradalomként ünnepelték.) Az államcsínyt követően megalakuló **kormány** (Népbiztosok Tanácsa) **elnöke Lenin** lett. A kormányban **Trockij** előbb külügyi, majd hadügyi népbiztos, **Sztálin** pedig nemzetiségügyi népbiztos lett.

A kiépülő diktatúra

Milyen intézkedéseket hozott a bolsevik hatalom?

A **kommunisták** az ország nagyobb városaiban csak kisebb harcok árán tudták magukhoz ragadni a hatalmat. A **kormány** első intézkedéseivel **látszólag betartotta ígéreteit** (rendelet a földről, a nemzetek közötti egyenjogúságról és a békéről).

Idézzük fel, mely eseményeket követően emigrált Lenin!

2. A mai oroszországi helyzet sajtószersége az, hogy átmenet a forradalom első szakaszából, amely a proletariátus kellő tudatosságának és szervezettségének hiányában a burzsoázia kezébe adta a hatalmat, annak a második szakaszába, amely a proletariátusnak és a parasztság legszegényebb rétegeinek kezébe kell hogy adja a hatalmat. [...]

3. Semmiféle támogatást az Ideiglenes Kormánynak; meg kell magyarázni, hogy az Ideiglenes Kormány minden ígérete, különösen az az ígérete, hogy lemond az annexiókról, teljesen hazug. [...]

4. [...] pártunk a Munkásküldöttek Szovjetjeiben legtöbbször kisebbségben, mégpedig egyelőre gyenge kisebbségben van a burzsoázia befolyása alatt álló és ezt a befolyást a proletariátusra átvívó valamennyi kispolgári elem blokkjával szemben [...].

Amíg kisebbségben vagyunk, a hibák bírálatának és megvilágításának munkáját végezzük, de ugyanakkor hirdetjük, hogy az egész államhatalomnak a Munkásküldöttek Szovjetjeinek kezébe kell átmennie.

5. Nem parlamentáris köztársaság – a munkásküldöttek szovjetjeitől ehhez visszatérni hátrafelé tett lépés volna –, hanem a munkás-, béres- és parasztküldöttek országszerte alulról fölfelé épített szovjetjeinek köztársasága.

(Lenin áprilisi téziseiből; 1917)

- Miként viszonyult Lenin a kialakult politikai rendszerhez?
- Melyik politikai berendezkedést vetette el?
- Lenin elképzelését permanens (folyamatos) forradalomnak is nevezik. Értelmezzük a szöveg segítségével ezt a folyamatot!

Az 1917. évi októberi események

1. A földesúri tulajdon azonnal és minden korona-birtokok, megváltás nélkül megszűnik.
2. A földesúri birtokokkal, valamint a koronabirtokok, kolostorok és egyházak minden földjével, minden élő és holt felszerelésükkel, a majorsági épületekkel és minden tartozékukkal való rendelkezés az Alkotmányozó Gyűlés összeüléséig a járási földbizottságok és parasztküldöttek kerületi szovjetjeinek kezébe megy át.

(Határozat a földről; 1917. november 8.)

Az ország kormányzásának céljából, az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig, ideiglenes munkás- és parasztkormányt kell alakítani, amelynek a neve Népbiztosok Tanácsa lesz. Az államélet egyes ágainak vezetésével bizottságokat bíz meg. [...] A kormányhatalmat e bizottságok elnökeinek testülete, azaz a Népbiztosok Tanácsa gyakorolja. A népbiztosok tevékenysége fölötti ellenőrzést és a népbiztosok leváltásának jogát a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek szovjetjeinek összoroszországi kongresszusa és annak Központi Végrehajtó Bizottsága gyakorolja.

(Határozat az új hatalomról; 1917. november 8.)

- Hogyan döntöttek a földkérdésről?
- Melyik testület kezébe került a végrehajtó hatalom?
- Miként hangsúlyozták, hogy átmeneti intézkedésekről van szó?

A kommunista párt által irányított egyház- és vallásellenes indulatok gyakorlati megvalósulása

A fronton fegyverszünetet hirdettek, majd fél év múlva **kiléptek a háborúból**. Eközben elkobozták a földesúri és egyházi birtokokat, majd taktikai okokból **földet osztottak a parasztnak**. Az állam a tulajdonába kerülő földekből juttatott számukra, így a **birtokok csak bérleti jogon** kerültek a családokhoz, és **nem magántulajdonként**.

A kommunista ideológia alapján **államosították** a bankokat, a gyárakat és a nagyobb üzemeket. A **vallásellenes propaganda** és a régi rendszer támaszának tekintett **egyház elleni támadások** beépültek a hétköznapokba.

A **bolsevik (kommunista) párt** vezetői a forradalmi ideológia megvalósítását csak a **proletárdiktatúra fenntartásával** tudták elképzelni, és ellenségnek tekintettek minden olyan erőt, amely ellenezte intézkedéseiket. Az év végi választások után összehívott **Alkotmányozó Nemzetgyűlést fegyveres erővel kergették szét** (1918. január). A bolsevikok a képviselői helyeknek csak az egynegyedét kapták, és szövetségeseikkel sem tudtak abszolút többséget elérni. Sokak számára világossá vált, hogy az elnyomott többségre hivatkozó mozgalom valójában egy **szűk kisebbség zsarnokságát** teremti meg. Rövidesen **véres polgárháború** kezdődött az országban, amelynek végén a **győztes kommunisták**

1922-ben egy föderatív jellegű alkotmányt bocsátottak ki. A létrejövő **Szovjetunió** az egykori cári birodalom népének nagy részét – azok akaratától függetlenül – magába olvasztotta. (Az országot a bolsevik hatalomátvétel után a kommunisták Szovjet-Oroszországnak nevezték át.)

Miért tudták megőrizni hatalmukat a bolsevikok?

A diktatórikus lépések láttán az ellenzékbe szoruló pártok lassan egy táborba kerültek a cári rendszer restaurálását vagy katonai diktatúra megteremtését szorgalmazó erőkkel. A létrejövő ellenforradalmi „fehérek” erejét gyengítette, hogy Oroszország politikai jövőképét illetően nem értettek egyet. Az antant 1918 tavaszától kisebb egységeket küldött az országba, majd anyagilag támogatta a fehérek katonai szervezkedését. Lenin utasítására 1918 nyarán meggyilkolták II. Miklóst és családját. A kommunista „vörösök” diktatúrájával szemben az antikommunista „fehér” tábornokok egyes országrészekre kiterjedő katonai diktatúrái álltak. A hatalmas kiterjedésű országban a kommunisták az iparilag fejlettebb területeket birtokolták, és mivel a fehér tábornokok nem hangolták össze hadműveleteiket, egyenként szenvedtek vereséget.

Az első világháború nélkülözései után a pusztító polgárháború újabb milliós áldozatokkal járt; a káosz és az erőszak éveken át tartott. A kommunisták által bevezetett vörösteror és az ellenforradalmi erők fehérterrorja kölcsönös kegyetlenséggel sújtott le a lakosságra. Az állandó ellátási gondokkal küszködő fehér csapatok rablással és erőszakos rekvirálással (hatósági lefoglalással) látták el magukat, a legkisebb ellenállást is nyilvános akasztásokkal és tömeges botozásokkal torolták meg. Hasonló könyörtelenség jellemezte a bolsevik csapatokat is. A Vörös Hadsereget Trockij formálta ütőképes erővé, amely szervezettebbnek és hatékonyabbnak bizonyult a „fehér” tábornokok katonai alakulatainál.

Miért robbant ki a polgárháború Oroszországban? • Hogyan viszonyultak az antanthatalmak a bolsevik uralomhoz? • Milyen politikai céljaik voltak a fehéreknek? • Miért alkalmazott mindkét oldal terrort? • Mi gyengítette a fehérek ellenállását?

II. Miklós és családja

Elvtársak!

Könyörtelenül el kell taposni öt járásukban a kulácfelkelést. Ezt kívánják az egész forradalom érdekei, mert immár mindenütt megkezdődött a „végső harc” a kulákok [gazdagparasztoi] ellen. Elretentő példa kell.

1.) Föl kell akasztani (de úgy felakasztani, hogy lássák is az emberek) legalább száz kulácot, pénzeszsákot, ismert vérszopót.

2.) Nyilvánosságra kell hozni a nevüket.

3.) El kell kobozni minden szemes terményüket.

4.) Azonosítani kell a túszoikat, ahogy tegnapi táviratunkban jeleztük. Úgy járjon el, hogy több száz mérföldnyi körzetben mindent lássanak, tudjanak az emberek, reszkessenek és essenek gondolkodóba [...].

Távíratozzon, hogy megkapta és végrehajtotta ezeket az utasításokat. Híve, Lenin.

(Lenin utasítása a penzai szovjet végrehajtó bizottságának; 1918. augusztus)

Összegzés

Változás és folytonosság

- Milyen politikai változások történtek Oroszországban 1917–18-ban?
- Miért nem sikerült demokratikus rendszert kialakítani?

Történelmi jelentőség

- Hogyan kerültek hatalomra a bolsevikok?
- Miként épült ki a bolsevik diktatúra?

24. Magyarország az első világháborúban és a következmények

Hogyan viszonyult Tisza István az első hetekben a háború kérdéséhez? • Hol kezdődtek meg a hadműveletek 1914-ben? • Mely országok léptek még hadba a Monarchia ellen? • Milyen ellátási gondokkal küszködtek a hadviselő felek? • Hogyan történt a központi hatalmak összeomlása? • Milyen politikai szándékaik voltak a szociáldemokrata és a polgári radikális erőknek a háború előtt?

Rá@dás

A Monarchia flottája

A Monarchián belül a magyar hadihajó-építés központja Fiume volt. Az ottani hajógyárakban már előállítottak torpedórombolókat és cirkálókat. Nagy sikernek számított, hogy Fiumében épülhetett a magyar csatahajó, a Szent István. A Szent Istvánt 1915-től állították szolgálatba, de 1918 nyarán egy olasz torpedós motorcsónak két torpedóval elsüllyesztette. A kísérőhajók 1005 embert kimentettek, de 89-en – köztük 38 magyar – a csatahajóval hullámsírba merültek

Az antant hadiflottája aknákkal és őrhajókkal zárta el a Földközi-tengerre kivezető Otrantói-szorost. 1917-ben egy korszerű egységekből álló osztrák-magyar hajóraj Horthy Miklós sorhajókapitány vezetésével átmenetileg sikeresen felszámolta a tengerzárat. A tengeri ütközetben maga Horthy is súlyosan megsebesült. A később ellentengernagyi rangra emelt Horthy Miklóst 1918 februárjától IV. Károly az Osztrák–Magyar Monarchia flottaparancsnokának nevezte ki

Olvaszuk el a digitális tananyagban a leírást az osztrák-magyar flottáról! • Hányadik helyen állt a nagyhatalmak flottaversenyében, és melyik országot tekintette ellenfelének? • Mi lett a flotta sorsa 1918 őszén?

Az ország részvétele a „nagy háborúban”

Mely frontszakaszokon harcoltak elsősorban a magyar alakulatok?

A háború első hónapjaiban az **Osztrák–Magyar Monarchia hadereje súlyos vérvesztéséget** szenvedett, miközben Szerbia elfoglalása nem sikerült, és az orosz csapatok a Kárpátokig törtek előre. 1915-ben a Monarchia hadereje kiszorította az orosz csapatokat Galíciából, de a **keleti front** éveken át továbbra is **millió haderőt** kötött le. Nagyon komoly fenyegetést jelentett a két szomszédos ország, **Olaszország és Románia hadba lépése**. Az olaszokkal folytatott elhárító harcok a két ország határán lévő **Isonzó folyó völgyében** öldöklő állásháborúvá váltak. A térség egyik stratégiai pontja, a **Doberdó-fennsík** védelmében több százezer magyar katona is küzdött.

A **román csapatok** 1916-ban betörték **Erdély területére**, de az előrenyomulásuk rövidesen megakadt. Az ellentámadásba lendülő **központi hatalmak** kiszorították az ország területéről a román erőket, majd az év végére **Bukarestet is elfoglalták**. (Románia 1918 elején különbékét kötött, majd a háború lezárása előtt egy nappal újra hadba lépett, így a győztesek oldalán fejezte be a háborút.)

IV. Károly

A belpolitikai életet kezdetben „fegyverszünet” jellemezte, a háborút mindegyik parlamenti párt támogatta. Ferenc József halála után az **új király, IV. Károly** (1916–1918) változásokat akart, titkos diplomáciai úton különbéke-tárgyalásokba kezdett, míg Magyarországon választójogi reformot sürgetett. Mivel **Tisza István** erre nem volt hajlandó, **lemondott a miniszterelnökségről**. A háború utolsó másfél évében kisebbségi kormány állt az ország élén, de jelentős politikai irányváltás nem történt.

A háborús hátország

Milyen társadalmi következményei voltak a háborús éveknek?

A Tisza-kormány 1914-ben határozott intézkedésekkel átállította az országot a **hadigazdaságra**. Az **állam központi beavatkozással** irányította a termelést, **felügyelte a begyűjtést és az elosztást**. Hadisegélyekkel támogatták a hadba vonultak családtagjait, az özvegyeket és az árvákat. Emellett az éhínség leküzdésére a nagyvárosokban közkonyhákat működtettek. A **tömeges elszegényedés** szinte minden réteget érintett, de legjobban a **középosztályt sújtotta** a reálbérek értékének folyamatos csökkenése.

A **hadiszállításokat** néhány nagyvállalkozás és nagybank irányította, amely **tetemes profitot eredményezett számukra**, így a társadalmi ellentétek egyre élesebbé váltak. A háború utolsó éveit

	1913	1915	1916	1917	1918
Napszámosok	100%	63%	50%	51%	44%
Gyári munkások	100%	64%	56%	58%	54%
Tisztviselők	100%	58%	45%	37%	33%

A magyar reálbérek alakulása a háború előtti bérszinthez viszonyítva

ben egyes újságokban **antiszemita hecckampány** indult, amelynek során megfogalmazódott a fronton pusztuló magyarság és a hátszországban gazdagodó zsidóság ellentétpárja. A vád hamis állításon alapult, a háborúba zsidó vallású és származású sorköteles férfiakat ugyanúgy besorozták, mint bárki más.

A háborús esztendő a **parasztságon** belüli **jövedelmi különbségeket** is tovább növelték. Szinte minden családból küldtek férfiakat a frontra, ezért az otthon maradt családtagokra keserves időszak várt. Az **elszegényedés**, az **eladósodás** főleg a kisbirtokos parasztságot, illetve az úgynevezett agrárproletár-réteget sújtotta. Ugyanakkor a háborús konjunktúra, a termény értékesítése a hadiszállítóknak, illetve a piaci értékesítési lehetőségek számos családnak biztosítottak állandó jövedelmet.

Az őszirózsás forradalom

Milyen politikai váltást eredményezett a forradalom?

A sajtócenzúra által befolyásolt közvélemény egy része, illetve egyes politikai erők még 1918 elején is a háború kedvező kimenetelében reménykedtek. A parlamenti pártok többségének elképzelése sem volt arról, milyen határozott lépéseket kellene tennie az országnak egy **háborús vereség** esetén, bár a **háborúból való kiábrándulás** már az első hónapok után bekövetkezett. A parlamentben először **Károlyi Mihály** sürgette a **megegyezéssel béke** megkötését (1915. december).

1918 őszén a balkáni front átszakadt, és a **francia-szerb csapatok** az ország déli határait fenyegették. A politikai összeomlás hetek alatt bekövetkezett. **IV. Károly** kétségbeesetten próbálta megmenteni a birodalmat, és **föderációt hirdetett a Lajtán túli birodalomrészben**. Az elkésett lépés azonban **felgyorsította a felbomlást**, a létrejövő **nemzeti tanácsok** (osztrák, cseh, szlovén, lengyel és horvát) **önálló nemzetállamok** kialakítása mellett álltak ki.

Tisza István október közepén beismerte a parlamentben: **„ezt a háborút elveszítettük”**. A következő napokban új ellenzéki mozgalomként megszerveződött a **Magyar Nemzeti Tanács**, amely az úgynevezett Károlyi-pártból (Függetlenségi és 48-as Párt) és a parlamenten kívüli erőkből: a szociáldemokratákból és a Jászi Oszkár vezette polgári radikálisokból állt. Az általuk meghirdetett program (azonnali béke, általános választójog bevezetése, földosztás, területi autonómia a nemzetiségeknek) találkozott a társadalom általános törekvéseivel.

Budapesten tömegtüntetések kezdődtek, amelyeken a Nemzeti Tanács programjának megvalósítását követelték. A **forradalmi hangulatú demonstrációkon** a szakszervezetek által mozgósított munkások, kispolgárok, egyetemi hallgatók vettek részt, de megjelentek tartalékos tisztek és egykori frontkatonák, illetve katonaszökevények is. A tüntetésekkel szemben néhányan még erélyes karhatalmi fellépést követeltek, de az **uralkodó elutasította a**

Állapítsuk meg, milyen folyamat bontakozott ki a háború alatt a hátszországban! • Mikor volt a leglátványosabb az életszínvonal-zuhanás? • Melyik társadalmi réteg szenvedte meg legjobban a háborús éveket?

Az abszolutizmus, az osztályuralom és a nemzetiségi elnyomás átkos politikája végveszélybe sodorta Magyarországot. [...] a Magyar Nemzeti Tanács a következő pontokban foglalja össze ama legsürgősebb feladatokat, amelyek nélkül el sem tudja képzelni az ország megmentését [...]:

3. Az immár teljesen reménytelen háborúnak azonnal véget kell vetni [...].

5. A népek önrendelkező jogát késelem nélkül biztosítani kell országunk nem magyar ajkú népei számára a wilsoni elvek értelmében, attól a reménytől áthatva, hogy Magyarország területi integritását ezek az elvek nemcsak nem veszélyeztetik, de biztosabb alapokra helyezik. [...]

6. Biztosítani kell az egyesülési és gyülekezési szabadságot. [...]

9. Nagyszabású, a népet földhöz juttató birtok- és szociálpolitikai reformokkal a dolgozó népnek, különösen pedig a hazatérő katonáinknak életsorsát hatékonyan javítani kell.

(A Magyar Nemzeti Tanács kiáltványa; 1918. október 26.)

- Miként értékelték az ország helyzetét a kiáltvány megfogalmazói?
- Milyen azonnali lépéseket sürgettek?
- Hogyan képzelték el az ország jövőjét?

Károlyi Mihály

Az őszirozsás forradalomban részt vevő katonák és civilek

A köztársaság kikiáltása a Parlament előtt 1918. november 16-án

vérontást. A megmozdulások **1918. október 30–31-én az őszirozsás forradalommal** értek véget.

Az éjszakába átnyúló tömegtüntetések nyomán **Károlyi Mihály miniszterelnöki** megbízást kapott. Ugyanezen a napon ismeretlen **katonák agyonlőtték** saját lakásában **Tisza Istvánt**, akit felelősnek tartottak a háborúért. A **Károlyi Mihály** vezette **koalíciós kormány** szinte megoldhatatlan bel- és külpolitikai problémákkal szembesült. A széteső dualista állam osztrák részén rövidesen az ottani ideiglenes parlament egyoldalúan a köztársasági államformára szavazott, ezután néhány nappal később a Nemzeti Tanács is kihirdette a **népköztársaság létrejöttét** (1918. november 16.). A Habsburg-dinasztia dunai monarchiája ezzel a múlté lett.

A történelmi Magyarország utolsó hónapjai

Milyen külpolitikát folytatott Károlyi?

A közvélemény a miniszterelnök korábbi antantbarátságát látva úgy vélte, hogy az új kormány el tudja hátrítani a közeledő katasztrófát. **Károlyi Mihály feltétlenül bízott a wilsoni elvekben** (például a nemzeti önrendelkezésben), és úgy gondolta, hogy az összeülő békekonferencián figyelembe veszik majd a magyarság elképzeléseit is. Károlyi ragaszkodott **Magyarország területi integritásához**, és Jászi Oszkár elképzelései alapján **területi autonómiát kínált fel** a nemzetiségeknek. Csakhogy **a nemzetiségi politikusok**, ismervén az antant elképzeléseit, **elutasították a magyar ajánlatot**. Az antant legyőzött államként kezelte Magyarországot, és szövetségeseinek tekintette a formálódó utódállamokat.

Károlyi nem ismerte fel, hogy a **wilsoni elvek nem érvényesültek a tárgyalások során**, helyettük a **francia nagyhatalmi politika** dominált a térségben. A párizsi diplomácia látványosan **támogatta a szerb, a cseh és a román kéréseket**, és szemet hunyt katonai lépéseik felett. November elején megkezdődött **Magyarország egyes területeinek katonai megszállása**.

Magyarország megszállása

Hogyan kerültek megszállás alá az egyes országrészek?
 • Állapítsuk meg, mely túlnyomórészt magyar többségű területekre vonultak be megszállók a versailles-i békekonferencia megnyitása előtt!
 • Hasonlítsuk össze a térképet a 99. oldalon található térképpel! Mennyire volt tudatos az utódállamok előretörése?

Az antanttal együttműködésre törekvő **Károlyi Mihály engedett** a követeléseknek; előbb az 1918. november 13-án aláírt belgrádi egyezményrel jelentős területek kerültek az ország déli és délkeleti részén szerb és román megszállás alá. A döntés értelmében például **Székelyföld** napok alatt román kézre került. Hasonló demarkációs-vonal-megállapítás után, decemberben a **Felvidékre** vonultak be cseh csapatok.

A támadó alakulatok többször átlépték a kijelölt demarkációs vonalakat, és arra törekedtek, hogy a békekonferencia előtt minél nagyobb területet elfoglaljanak. Hiába tiltakozott Károlyi, az **elenséges csapatok két hónap alatt** (1918. november–december) **megszállták Magyarországot nagy részét**. Az időszakban csak szórványosan bontakozott ki öntevékeny fegyveres ellenállás, a kormány nem akarta megkockáztatni, hogy bármilyen harci cselekmény veszélyeztesse az antant „jóindulatát”.

Történészszemmel

Miért nem volt katonai ellenállás 1918 őszén?

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai veresége (padovai fegyverszünet, 1918. november 3.) és a frontokról hazaözönlő több százezer katona fogadása azonnali cselekvésre készítette a kormányt. A Károlyi-kormány ekkor az utókart is megosztó döntést hozott: általános leszerelést hirdetett. Bár célul tűzték ki egy új haderő felállítását, a következő hetekben már képtelenek voltak ütőképessé szervezni. Eközben az ország déli határait átlépték a szerb–francia csapatok, a román hadsereg megkezdte előrenyomulását Erdélyben, és északon cseh önkéntes alakulatok nyomultak be a felvidéki vármegyékbe. Azaz a Károlyi-kormány akkor hajtott végre a pacifizmus nevében a leszerelést, amikor az ország területére ellenséges csapatok nyomultak be.

A mai napig tart a vita a történetírásban, illetve a közbeszédben is arról, hogy mennyire tekinthető felelős döntésnek a Károlyi-kormány rendelkezése. Sokan állítják, hogy a harcokat túlélő, testileg és lelkileg meggyötört frontkatonáknak semmi más vágyuk nem volt, mint hazatérni a családjukhoz, míg mások szerint számos alakulat fegyverzetét és menetszlopát megőrizve tért haza, de őket is leszerelték. A kérdés nemcsak emiatt tűnt bonyolultnak. Azt is figyelembe kellett venni, hogy a betörő szerb, román és cseh csapatok az antant szövetségesei voltak, sőt a cseh csapatok egy részét olasz tisztek vezették. A katonai ellenállás akár az első világháború folytatását is jelenthette volna egy olyan helyzetben, amikor már Németország is letette a fegyvert. Miután a versailles-i békekonferenciára a vesztes államokat nem hívták meg, Károlyi Mihály is elszánta magát az ország területének fegyveres védelmére. A további események azonban erre már nem adtak neki lehetőséget.

Mivel magyarázható a Károlyi-kormány intézkedése 1918 novemberében? • Miért fulladhatott kudarcba az új hadsereg szervezése? • Miért tarthatta utólag a leszerelést szinte hazaárulásnak Szárazajtai Incze Kálmán? • Hogyan változott meg Károlyi Mihály álláspontja? • Vitassuk meg, mennyi esélye lett volna a katonai ellenállásnak 1918 őszén!

Külpolitikánkat a wilsoni elvekre alapítom. Nekünk egy elvünk van: Wilson, Wilson és harmadszor is Wilson [...]. Amerikára az a feladat vár, hogy átgúroja egész Európát, kiirtsa belőle a revans gondolatát, és olyan békét teremtsen, mely nem hagyja egyetlen nép lelkében sem a keserűség fullánkját.

(Károlyi Mihály)

- Miben bízott Károlyi Mihály 1918 őszén?
- Melyik wilsoni pontra építette külpolitikáját?

Hazatérő katonákat hoz a katonavonaton

Mi ebből a háborúból azt a tanulságot merítettük, hogy csak egy örök igazság van: a felebaráti szeretet igazsága, a népek egymás közötti szeretetének igazsága. [...] Ez az új győzelmes élet a pacifizmus jegyében születik meg. Nem kell hadsereg soha többé! Soha többé katonát nem akarok látni! Fegyvert többé szolgálaton kívül nem viselünk, se tisztek, se legénység!

(Linder Béla hadügyminiszter beszédéből; 1918. november 2.)

A frontról visszatérő katonaság leszerelése oly nagy méreteket öltött, hogy november végéig majdnem 700 000, december közepéig már 1 200 000 katona szerelt le. [...] Azt hisszük, hogy nem volt még a világtörténelemben hadügyminiszter, aki maga züllesztette szét hadseregét, a pacifizmus diadalának ürügye és ábrándképe címén [...]. Ez a kijelentés a magyar hadügyminisztertől abban a pillanatban hangzott el, amikor az utódállamok kétségbeesett erőfeszítéseket tettek, hogy hazánk ellen minél gyorsabban, minél több katonaságot állíthassanak sorompóba.

(Szárazajtai Incze Kálmán: *Háborúk a nagy háború után – a béke háborúi*, Franklin Társulat, Budapest, 1938, 14.)

Ha a [...] párizsi békekonferencia a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési joga és a megegyezéses béke ellen döntene, akkor mi végszükség esetében még fegyverrel is felszabadítjuk az országot. [...] Ha olyan békét akarnának velünk aláírni, amely Magyarország feldarabolását jelenti, akkor én azt mondom nektek, katonák, hogy én ezt a békét nem fogom soha aláírni.

(Károlyi Mihály beszéde a székely hadosztály előtt; 1919. március 2.)

Munkások! Katonák!

A tőkéstermelés csődbejutott s ezzel eljött az ideje annak, hogy a dolgozók elvegyék a tőkésektől s a nagybirtokosoktól a gyárat és a földet. A kispolgárok tömegeivel felvizelt, saját bevallása szerint „nyílt pártia” átvedlett szociáldemokrata párt az eddig hirdetett osztályharc helyett az osztálymegalkuvás útjára lépett. Aki érzi, hogy e forradalmi időkben csak tisztán proletárokból álló megalkuvást nem ismerő munkásmozgalom lehet az, mely végleg megszabadítja a dolgozókat a tőkések kizsákmányolásától; aki hisz abban a Marxi tanításban, hogy e fölszabadulás csak proletárforradalom és proletárdiktatura útján érhető el, hogy ez új forradalomban „a proletárok csak lánczaikat veszíthetik, de nyerhetnek helyébe egy új világot,” az csak a kommunista párt tagja lehet.

Testvéri üdvözléssel

a Kommunisták Magyarországi Pártjának
Szegei Szervezete.

Párthelyiség Kossuth Lajos-sugárút 5. sz.

Hivatalos órák este 5-től 9-ig.

Milyen politikai célokat fogalmaztak meg a röplap írói? • Hogyan tekintettek a szociáldemokratákra?

Az első köztársaság válsága

Milyen politikai erők veszélyeztették a rendszert?

1919 elején **Károlyi Mihály köztársasági elnök** lett, a miniszterelnöki tisztséget Berinkey Dénes, addigi igazságügyi miniszter vette át. A továbbra is Károlyi nevével fémjelzett időszakot nemcsak a külpolitikai sikertelenség jellemezte, de a főbb belpolitikai törekvések sem valósultak meg. A **földosztás kérdése** hónapokig megosztotta a koalíciót (a szociáldemokraták elleneztek a földreformot, mivel elutasították a birtokok magánkézbe adását). **1919 februárjában Károlyi végül saját birtokain megkezdte a földosztást**, de példáját már senki sem követte. **Elmaradt a demokratikus választás** is, mivel a kormány az egész ország területére kiterjedő voksolásban gondolkodott, de ennek esélye napról napra csökkent. Az országrészek elvesztése a **politikai radikalizmus feléledéséhez** vezetett.

Antikommunista katonatisztekkel alakult meg a **Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE)**, amelynek elnökévé **Gömbös Gyula** vezérkari századost választották meg. A MOVE élesen támadta erélytelensége miatt a Károlyi-kormányt, sürgette a rendteremtést és az ország területének fegyveres védelmét. Ugyanakkor a gazdaság katasztrofális helyzete, a mélyülő szegénység a **szélsőbaloldalnak** is kedvezett. A kommunista eszméket sokan hadifogolyként ismerték meg Oroszországban, közülük néhányan **Kun Béla vezetésével** létrehozták a **Kommunisták Magyarországi Pártját**. A KMP osztályharcot hirdetett, és **az ország lenini elveken alapuló átalakítását tervezte**. A kommunisták elsősorban gátlástalan, felelőtlen demagógiával, illetve az orosz bolsevikoktól kapott támogatást kihasználva tudtak megerősödni. Az őszi 1919-es forradalom által kialakult rendszer néhány hónap alatt súlyos válságba került.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen folyamatok vezettek az őszi 1919-es forradalomhoz?
- Hogyan zajlott a történelmi Magyarország katonai megszállása?

Történelmi interpretáció

- Hogyan reagált a Károlyi-kormány a bel- és külpolitikai kihívásokra?
- Miért ellentmondásos Károlyi Mihály tevékenységének a megítélése?

25. Az első világháborút lezáró békerendszer

Mely európai államok tartoztak a győztesek közé? • Mi történt Oroszországgal a világháborúban? • Milyen belpolitikai helyzetbe került 1917-től? • Mit tartalmazott Wilson elnök 14 pontja? • Milyen törekvései voltak a franciáknak? • Mely területeket ajánlotta fel az antant korábban Olaszországnak és Romániának?

A versailles-i békekonferencia

Kik és milyen elvek alapján döntöttek?

Az első világháborút lezáró **versailles-i békekonferencia** meghatározó jelentőségű eseménynek számított, hiszen itt rajzolták újra a világ térképét. Az **1919. január 18-án** megnyitott konferencián az **öt győztes nagyhatalomnak** (Franciaországnak, Nagy-Britanniának, az Amerikai Egyesült Államoknak, Olaszországnak és Japánnak) az elképzelései érvényesültek, de a területi kérdésekről döntő bizottsági munkálatokban részt vettek az **antantszövetség országainak** (például Szerbia, Románia) diplomatái és szakértői is.

A **vesztes államokat csak akkor hívták meg, amikor már kialakultak a rájuk vonatkozó elképzelések.** (Szovjet-Oroszország vezetői egyáltalán nem kaptak meghívást a konferenciára.) Mivel Japán az európai ügyekbe nem folyt bele, ezért az Európára vonatkozó legfontosabb kérdésekről a **Legfelsőbb Tanács négy meghatározó tagja döntött.** A konferencián formálisan a vendéglátó ország miniszterelnöke, **Georges Clemenceau** elnökölt.

A „Négy Nagy”: David Lloyd George brit, Vittorio Emanuele Orlando olasz, Georges Clemenceau francia miniszterelnök és Thomas Woodrow Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke

A versailles-i tárgyalások

Miről nevezetes a versailles-i kastély? • Kinek az uralkodása alatt épült? • Mi történt itt 1871. január 18-án? • Milyen szándék nyilvánult meg abban, hogy az első világháborút lezáró békekonferenciát ugyanitt és ugyancsak január 18-án nyitották meg?

Melyik antanthatalom szenvedte el a legnagyobb embervesztést a világháborúban? • Vitassuk meg, miért Franciaország követelte a leginkább a vesztesek elleni szigorú fellépést!

Ország	Lakosság (millió fő)	Katonai áldozat (ezer fő)	Erőszakos úton elhunyt polgári áldozat (ezer fő)	Betegség és alultápláltság miatt elhunyt polgári áldozat (ezer fő)	Összes áldozat (ezer fő)	Az összes áldozat a lakossághoz képest (%)
Nagy-Britannia	45,4	700–890	17	107	826–1012	1,8–2,2
Franciaország	39,6	1360–1400	40	300	1700–1740	4,3–4,4
Olaszország	35,6	460–650	3,4	190	1052–1243	3–3,5
Egyesült Államok	92	116	kevesebb, mint 1000 fő		117	0,13

Az antanthatalmak világháborús embervesztésége

Amerikai Egyesült Államok

1. Thomas Woodrow Wilson elnök az 1918-ban meghirdetett 14 pont érvényesítésére törekedett. Abban bízott, hogy egy igazságos béke elejét veheti az újabb háborúnak. Mivel az Amerikai Egyesült Államoknak közvetlen érintettsége nem volt az európai határokat illetően, ezért igyekeztek a nemzetiségi elvet tekinteni tárgyalási alapnak.

2. Az Amerikai Egyesült Államok később kivonult a békekonferenciáról, és a továbbiakban csak megfigyelőként vett részt. Azért döntöttek így, mert látták, hogy az európai nagyhatalmak nem elvi alapokon álló, hosszú távra szóló békét akarnak kötni, hanem rövid távú hatalmi érdekeiket nézik.

A nagyhatalmak céljai a versailles-i békekonferencián

- Hogyan képzeltek el a győztes országok a határok átrajzolását?
- Miként bántak a vesztes államokkal?
- Milyen hatalmi érdekek álltak szándékaik mögött?
- Milyen konfliktusok keletkeztek a győztesek között?

Japán

Japánt szinte kizárólag a saját térségében elérhető terjeszkedés érdekelte.

Nagy-Britannia

1. Az európai kérdésekben David Lloyd George brit miniszterelnök a kontinentális egyensúly híveként gyakran szembeszegült a franciák túlzó nagyhatalmi igényeivel.
2. Emellett a gyarmati területek újraosztásában volt érdekelt, amiért cserébe engedte Franciaországnak, hogy Kelet-Közép-Európában befolyást szerezzen.

Franciaország

1. Georges Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter a vesztesek teljes meggyengítését akarta. E célt szolgálták a területi elcsatolások, a gyarmatok elvétele, valamint a háborús károkért fizetendő jóvátételek.
2. Franciaország a történelmi sérelmeiért és a világháborús veszteségeiért revánst akart venni, ezért mindent elkövetett, hogy a béke egyúttal szimbolikusan is megalázó legyen.
3. Gazdasági szempontból a német gyarmatok feletti irányítás megszerzése, valamint a németek által fizetendő nagy összegű háborús jóvátétel is fontos kérdésnek számított.
4. A határok rendezésekor a nemzetiségi elvet figyelmen kívül hagyva kizárólag Franciaország nagyhatalmi érdekeivel foglalkozott. Támogatta a közép-európai győztes államok igényeit, hogy azok a franciák lekötelezettjeivé és leendő szövetségeseivé váljanak.

Olaszország

1. Vittorio Emanuele Orlando olasz miniszterelnök minimális célként az olasz többségű Dél-Tirol megszerzésére törekedett.
2. Emellett az Adriai-tenger északi partvidékén akart terjeszkedni, illetve befolyást szerezni. Mivel itt ütköztek érdekei a leendő Jugoszláviával, ezért mindent megtett a délszláv állam gyengítése érdekében.

Mikor írták alá a békeszerződést?	Hol írták alá?	Melyik vesztes állammal kötötték a békeszerződést?
1919. június 28.	Versailles	Németország
1919. szeptember 10.	Saint-Germain	Ausztria
1919. november 27.	Neuilly	Bulgária
1920. június 4.	Trianon	Magyarország
1920. augusztus 10.	Sèvres	Törökország
1923. július 24.	Lausanne	A Törökországgal kötött béke módosítása

Az első világháborút lezáró békeszerződéseket a Párizs mellett található kastélyokban írták alá a béke delegációk, ezért a békét szokás Párizs környéki békének is nevezni

A német békeszerződés

Hogyan érvényesült Franciaország törekvése?

A németekkel kötött békeszerződésben **Franciaország visszaszerzte Elzász-Lotaringiát**. A német ipari területet, a **Saar-vidéket az antant hatalmak ellenőrzése alá helyezték**, és az ottani ipari termelést jóvátétel címén lefoglalták. Emellett rögzítették, hogy a **német hadsereg nem állomásozhat a Rajnától keletre fekvő 50 km széles sávban** (rajnai demilitarizált övezet). Arról is rendelkeztek, hogy Németországnak legfeljebb mekkora hadserege lehet a továbbiakban. A **haderő létszáma mellett a hadsereg felszereltségét is korlátozták**, és megtiltották a jelentősebb fejlesztéseket (harckocsik, tengeralattjárók, repülőgépek), valamint a vegyi fegyverek (mérgező gázok) gyártását. Néhány kisebb hajó kivételével teljesen felszámolták a hadiflottáját.

Az első világháború után **Németországtól elvették gyarmatait** is, amelyeket hivatalosan a Népszövetség, ténylegesen azonban Franciaország, Nagy-Britannia és Japán felügyelete alá helyeztek. Ezeket nevezték **mandátumterületnek**.

Az első világháború hadikiadásait a háborúzó államok hitelből fedezték. Az antant országoknak az Amerikai Egyesült Államok adott kölcsönt, míg Németország a német lakosságot kötelezte állampapírok vásárlására.

Európa államai az első világháború előtt és után

Miért június 28-án kötötték meg a békeszerződést Németországgal? • Milyen esemény történt öt évvel korábban?

1. Kimondták, hogy a vesztes államok felelősek a háborúért.
2. Megállapították a vesztes államok új határait, és elvették gyarmataikat, valamint rendelkeztek az elvett területek hovatartozásáról is.
3. Kötelezték a vesztes államokat, hogy a háborús károk jóvátétele céljából adjanak kártérítést a győzteseknek.
4. Előírták, hogy a vesztes államok legfeljebb mekkora hadsereget tarthatnak fenn.
5. Létrehoztak egy nemzetközi szervezetet (Népszövetség), hogy a jövőben itt lehessen megtárgyalni az államok közt felmerülő vitákat.

A békeszerződések általános rendelkezései

Németország	100 ezer fő	A vesztes államok haderejének a békeszerződésekben meghatározott létszáma
Ausztria	30 ezer fő	
Magyarország	35 ezer fő	
Bulgária	20 ezer fő	

Melyek voltak az első világháború nyomán születő új, illetve újra függetlenné váló államok? • Mely korábbi birodalmak területéből jöttek létre? • Mennyire estek egybe az új államhatárok az etnikai határokkal? Miért?

Az igazság azonban az, hogy nem csak egy elméleti kérdésről van szó. Ezzel a könyvvel az a célom, hogy bebizonyítsam: egy karthágói békeszerződés gyakorlatilag sem nem helyes, sem nem lehetséges. Jóllehet az az irányzat, amelyből ez az elgondolás ered, tekintetbe veszi a gazdasági tényezőt, mégis átsiklik a jövőt megszabó gazdasági tendenciákon. Az órát nem lehet visszaállítani. Nem lehet Közép-Európa 1870-es állapotát helyreállítani anélkül, hogy elő ne idézzenek olyan feszültségeket Európa szerkezeti felépítésében, ne engedjenek szabadjára olyan emberi és szellemi erőket, amelyek határokon és fajtákon túllépve nemcsak bennünket és „garanciáinkat”, hanem intézményeinket és társadalmunk fennálló rendjét is legyűrnék.

John Maynard Keynes: *A béke gazdasági következményei*; 1919. Keynes, a brit béke delegáció gazdasági tanácsadója írásában hívta fel a figyelmet arra, hogy Németország nem fog tudni jóvátételt fizetni, sőt, ha minden békefeltételnek eleget tesz, akkor saját gazdasági szükségleteit se fogja tudni kielégíteni.)

- Hogyan értékelte a brit közgazdász a versailles-i béke gazdasági rendelkezéseit?
- Mit értett azon, hogy „karthágói békeszerződés”?
- Milyen konfliktushelyzetekre hívta fel a figyelmet?

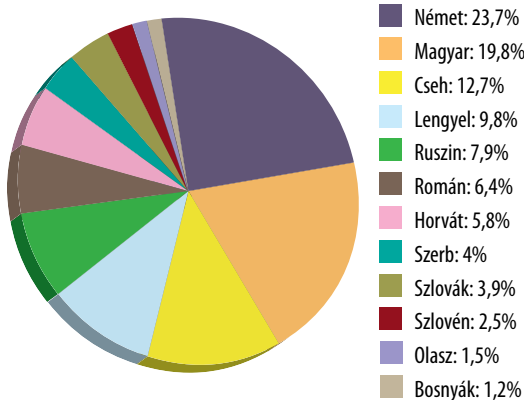
Hogyan működött a Népszövetség?

A nemzetközi konfliktusok kezelésére alkalmas nemzetközi szervezet felállítását Wilson elnök kezdeményezte. A szervezetet, amelyet magyarul Népszövetségnek vagy Nemzetek Szövetségének nevezünk, az első világháborút lezáró békekonzferencián hozták létre 1919-ben. Tagjai a győztes államok lettek, később azonban a vesztesek és az első világháborúban semleges államok is csatlakozhattak. Sajátos módon azonban a kezdeményező szerepet játszó Amerikai Egyesült Államok soha nem lett a Népszövetség tagja, ugyanis az első világháború után az amerikai politikai életben felerősödött az igény, hogy az ország a

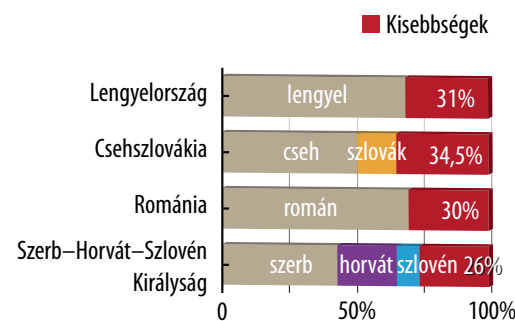
saját ügyeivel foglalkozzon, és ne vegyen részt az európai politikai konfliktusokban.

Az 1920-as években a Népszövetség jelentős közvetítőszerepet játszott a gazdasági élet újraindítását szolgáló nemzetközi hitelezésben, valamint a kisebb-nagyobb helyi konfliktusok elsimításában, továbbá az egykori német és török területek (Saar-vidék, Danzig, mandátumterületek) ellenőrzésében. Magyar viszonylatban a gazdaság talpra állításában játszott elvitathatatlan szerepet, az utódállamokhoz került magyarok sérelmeinek kezelésére azonban a szervezet alkalmatlan volt.

Vitassuk meg, valóban volt-e reális esély arra, hogy egy nemzetközi szervezet békésen megoldhatja az államok közti konfliktusokat! • Mi volt a Népszövetség megalapításának a célja? • Mit kellett volna másként tenni ahhoz, hogy hatékonyan tölthesse be a neki szánt szerepet?

Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia etnikai összetétele

Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság etnikai viszonyai

Hasonlítsuk össze az adatokat! • Mennyire valószínű volt Wilson elképzelése a nemzeti önrendelkezésről?

A háború végén a **győztes hatalmak olyan összegű jóvátételt** akartak kapni a vesztesektől, **amiből vissza tudták volna fizetni saját háborús adósságaikat**, ezenfelül a jóvátételeknek a győztesek elpusztult nemzeti vagyonát is meg kellett volna téríteniük. Az összesen több mint 150 milliárd dollárra rúgó jóvátétel azonban **irreális elképzelés** volt. A békeszerződések mégis kimondták, hogy **a vesztes államoknak jóvátételt kell fizetniük**, viszont annak pontos összegét és a fizetés módját később állapították meg.

Az új Kelet-Közép-Európa kialakítása

Milyen új ellentétek alakultak ki a térségben?

Kelet-Közép-Európa területi rendelkezéseinél a **francia diplomácia támogatta a cseh, a lengyel, a román és a szerb törekvéseket**. A mohó területi igények a legtöbb helyen figyelmen kívül hagyták az etnikai viszonyokat. A függetlenségét visszanyerő **Lengyelország** nyugati határain belül jelentős számú német kisebbség élt, emellett Danzigot úgynevezett „szabad várossá” nyilvánították. Lengyelország ezáltal egy jól kiépített kikötővároson keresztül kapcsolódhatott be a balti-tengeri kereskedelembe, de a **„danzigi korridor” kettévágta Németországot**.

A létrejövő **Csehszlovákia** a széteső Osztrák–Magyar Monarchia területeiből, köztük **jelentős magyar területekből részesült**. A **Szudéta-vidéken** a békeszerződés szintén figyelmen kívül hagyta az etnikai viszonyokat, közel **hárommillió német került** Csehszlovákiához.

Románia a trianoni békeszerződéssel nagyobb területet nyert, mint amekkora a megcsönkített Magyarország területe volt. 1918 elején a román hadsereg kihasználta az orosz polgárháborút, és **megszállta Besszarábiát** is, így az **ország területe megkétszereződött**.

Szerbia területi igényei Magyarország rovására megvalósultak, miközben a háború végén a **szerb dinasztia vezetése** alatt egyesültek a Monarchiából kiváló délszláv államok; létrejött a **Szerb–Horvát–Szlovén Királyság**, a későbbi Jugoszlávia.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után létrejövő **Ausztriának előírták, hogy nem egyesülhet Németországgal** (az Anschluss tilalma). Az országnak még azt is megtiltották, hogy az állam hivatalos nevében szerepeljen a „német” szó. Az ország államformája köztársaság maradt, a békerendelkezés megakadályozta a Habsburgok restaurációját.

Musztafa Kemál pasa a háború után újjászervezte Törökországot, ezért az Atatürk ('törökök atyja') nevet adományozták neki

Az Oszmán Birodalom felbomlása

Hogyan tudta Törökország elérni a békeszerződés felülvizsgálatát?

A békerendszer a soknemzetiségű **Oszmán Birodalmat is fölدارabolta**. Úgy tűnt, ez lehet a megoldása a törökországi **etnikai konfliktusoknak**, amelyek a világháború idején az örmények, a görögök és az arabok ellen is megnyilvánultak a török állam részéről. A **keresztény örmények elleni népiirtás** Kelet-Anatóliában 1915 és 1917 között hatalmas áldozatokkal járt. (Független történészek 600–800 ezerre, az örmény források pedig másfél millióra becsülik az áldozatok számát.) Az örmények tragédiáját fokozta, hogy az 1918-ban függetlenedő államukat a török csapatok a kommunista oroszokkal összefogva 1920-ban elfoglalták. Törökországon belül az új szultán hívei és a **területi integritáshoz ragaszkodó nacionalisták** között polgárháborús viszony alakult ki. A nacionalisták élén a háborús hős, **Musztafa Kemál** állt. 1920-ban a szultán elfogadta az antant békefeltételeit, Kemál és hívei azonban nem.

A megszálló **görög csapatok több offenzívát indítottak** a török nacionalisták erőinek visszaszorítására (1920). A háború elhúzódsával az antanterőknek egyre csökkent az elszántságuk, és előbb a francia, majd az olasz csapatok vonultak ki a török területekről. Így **1922 nyarára** sikerült **meghátárlásra kényszeríteniük a görögöket**, majd az antant fegyverszünetet kötött a törökökkel.

A **békefeltételek újratárgyalására** a következő évben került sor. A szerződés szerint a tengerszorosokat nemzetközi ellenőrzés alá vonták, **Törökország új határainak** meghúzásakor azonban figyelembe vették a **török etnikum elhelyezkedését**. Törökország és Görögország között nagyszabású lakosságcsere is történt: 1,3 millió görög és 400 ezer török költözött el szülőhelyéről. Ezzel megszületett a **török nemzetállam**, amelyben még 1923-ban kikiáltották a **köztársaságot**. Az állam **vezetője Musztafa Kemál** lett.

Hogyan osztották fel az Oszmán Birodalmat? • Mi lett a közel-keleti területek sorsa? • Hogyan alakult az etnikailag török többségű Anatólia sorsa? • Melyik nép nem tudta megvalósítani nemzeti önrendelkezését?

Az Oszmán Birodalom felbomlása és a modern Törökország létrejötte

Összegzés

Változás és folytonosság

- Mely államok jöttek létre a felbomló birodalmak helyén?
- Hogyan törekedtek az antantországok a vesztesek meggyengítésére?

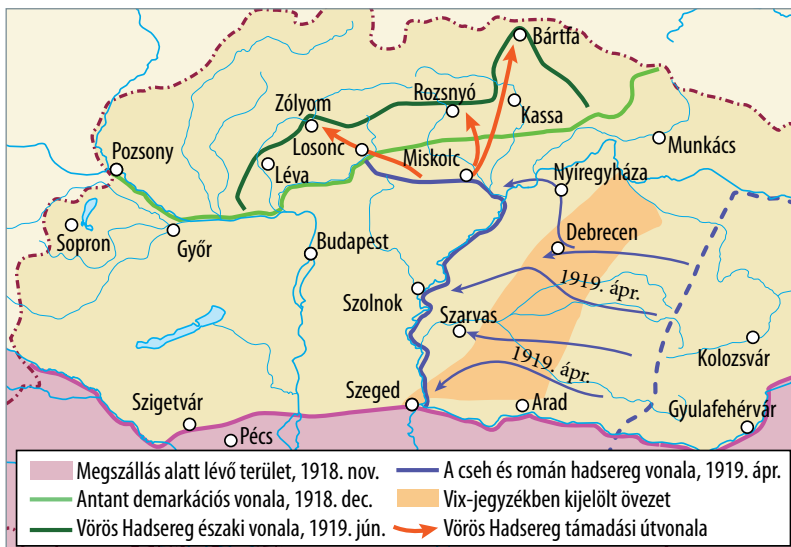
Történelmi jelentőség

- Miért keletkeztek újabb ellentétek a Párizs környéki békék nyomán?
- Hogyan alakították át Európa határait a békeszerződések?

26. Tanácsköztársaság és ellenforradalom Magyarországon

Kiket nevezünk kommunistának, és miben különböztek a szociáldemokratáktól? • Hogyan jutottak hatalomra Oroszországban a kommunisták, és mi zajlott 1919 tavaszán az orosz területeken? • Hogyan viszonyultak az antantországok a bolsevik hatalomátvételhez? • Mit jelent az utópia kifejezés? • Mit jelent a burzsoá kifejezés?

Gyűjtsük ki a hadmozdulatokat a térképről! • Idézzük fel, hogyan kerültek megszállás alá az egyes országrészek 1918 végén! • Meddig törtek előre a román csapatok 1919 áprilisában? • Melyik országrész került cseh megszállás alá ugyanekkor? • Hol próbált ellentámadásba lendülni a magyar Vörös Hadsereg? • Mennyire volt sikeres a hadművelet?

Harcok a Tanácsköztársaság idején

Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat. A polgári világ teljes összeomlása, a koalíciós kormányzás csődje kényszeríti rá Magyarországot munkásságát és parasztságát erre a döntő lépésre. [...] Az országot az összeomlás anarchiájától csak a szocializmus, a kommunizmus megteremtése mentheti meg. [...] A törvényhozói, végrehajtói és bíraskodó hatalmat a munkás-, paraszt- és katonatanácsok diktatúrája gyakorolja. [...]

Magyarország Tanácsköztársasággá alakul. A Forradalmi Kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát [...] Kimondja a nagybirtokok, a bányák, a nagyüzemek, a bankok és a közlekedési vállalatok szocializálását. A földreformot nem törpebirtokokat teremtő földosztással, hanem szocialista termelőszövetkezetekkel hajtja végre.

Az árdragítókat, az élelmiszer-uzsorásokat, a tömeges éhségének és rongyosságának spekulációs haszonélvezőit irgalmatlan kíméletlenséggel üldözi. Vasfegyelmet követel. Halállal sújt le az ellenforradalom banditáira csakúgy, mint a fosztogatás brigantijaira. Hatalmas proletárhadsereget szervez, amellyel a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokokkal szemben csakúgy, mint a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben. Kijelenti teljes eszmei és lelki közösségét az orosz szovjetkormányval, fegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárainak.

(Mindenkihez, részletek a Tanácsköztársaság kikiáltását hirdető kiáltványból; 1919. március 21.)

- Hogyan értékelte a kialakult helyzetet a kiáltvány?
- Mivel indokolta a hatalomváltást?
- Milyen politikai és gazdasági átalakítást hirdetnek meg a kommunisták?
- Mit ígért meg az új hatalom?
- Hogyan képzelték el az ország külpolitikai irányultságát?

A magyarországi tanácsköztársaság születése

Hogyan kerültek hatalomra a kommunisták?

Az antant **1919. február végén új**, a románoknak kedvező, **Magyarország számára azonban súlyosan hátrányos döntéseket hozott**. Ezekről **1919. március 20-án diplomáciai jegyzékben** tájékoztatták a magyar kormányt. A dokumentumot átadó alezredestől elnevezett **Vix-jegyzék** követelései már Károlyi számára is elfogadhatatlanok voltak. A **magyar csapatoknak** – egy semleges zóna létrehozása érdekében – **ki kellett volna üríteniük a Tisza túl színmagyar területeinek jó részét**. Károlyi Mihály köztársasági elnök olyan kormányt akart kinevezni, amely jó kapcsolatokat ápol a potenciális szövetségeseikkel: Szovjet-Oroszországgal és az osztrák szociáldemokrata kormányval. Ezért Károlyi **a magyar szociáldemokratákat kérte fel kormányalakításra**, akik egyébként jelentős tömegbázissal rendelkeztek a magyar munkásság körében.

A szociáldemokraták soraiban ekkor már csak egy kisebb csoport ragaszkodott a polgári, demokratikus államhoz és utasította el a proletárdiktatúrát (például Garami Ernő). A többség azonban a **kommunistákkal való együttműködés híveként** nem akarta egyedül vállalni a kormányzást. A kommunisták bevonása mellett szólt az is, hogy vezetőjük, **Kun Béla** összeköttetésben állt Leninnel. A **szociáldemokrata és kommunista vezetők 1919. március 21-én** önkényesen (Károlyi tudta nélkül) megegyeztek, hogy puccsszerűen magukhoz ragadják a hatalmat, és megvalósítják a kommunista államot, a **proletárdiktatúrát**.

Másnap plakátok sokasága hirdette az új hatalom megszületését, amelyet az úgynevezett Forradalmi Kormányzótanács irányít.

tott. Ennek élén hivatalosan a szociáldemokrata Garbai Sándor állt, ténylegesen azonban a **külügyekért felelős népbiztos** (miniszter), **Kun Béla irányította**. A mérsékelt szociáldemokraták kiszorultak a hatalomból, többen közülük emigráltak, hogy így fejezzék ki elutasításukat a diktatúrával szemben. Ugyanígy tettek a régi elit tagjai is, akik semmi jóra nem számíhattak a proletárdiktatúrától.

Kísérlet a kommunista utópia megvalósítására

Mit akartak a proletárdiktatúra vezetői?

Az új rendszer vezetői a társadalom és a gazdaság türelmetlen átalakításába kezdtek. **Államosították** a 20 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket, az összes bányát, valamint a pénzügyeket és bankokat. Emellett **felszámolták a nagybirtokokat**, de azokat nem osztották szét a parasztok között, hanem **szövetkezeteket és állami gazdaságokat szerveztek belőlük**. A kommunisták nemcsak a magántulajdont kívánták megszüntetni, hanem **szakítani akartak a nemzeti és vallási hagyományokkal** is, ezért kifejezetten üldözték azok képviselőit. E hagyományok, régi szokások ugyanis az ő szemükben a **régi rend támaszai**, a meghaladni kívánt úri-polgári rendszer maradványai voltak. Ezek lerombolását az új rendszer felépítéséhez vezető fontos lépésnek tartották.

A **magyar kommunista vezetők** jelentős része olyan **zsidó származású** személy volt, aki elhagyta a saját közösségét és annak hagyományait, de nem tudott vagy nem akart beilleszkedni a dualizmus korának úri-polgári világába, annak nemzeti és keresztény hagyományaiiba. **Erős társadalomkritikát fogalmaztak meg**, amit az is táplált, hogy a politikai elitbe nem volt sok esélyük bejutni. Így váltak „közösségen kívülivé” és „gyökértelenné”, ezáltal **érzékletlenné a nemzeti és vallási hagyományokra**. E sajátos társadalmi és egyéni helyzetük **fogékonyabbá tette őket a kommunista ideológia befogadására**, amely ugyancsak a nemzeti érzés és a vallásosság felszámolását hirdette. A társadalom túlnyomó többsége – ideértve egyébként a vallásos izraelitákat és a sikeresen asszimilálódott zsidókat, azaz a magyarországi zsidóság nagy részét is – azonban ragaszkodott a hagyományaihoz, polgárosodott, illetve polgárosodni vágyó életvilágához.

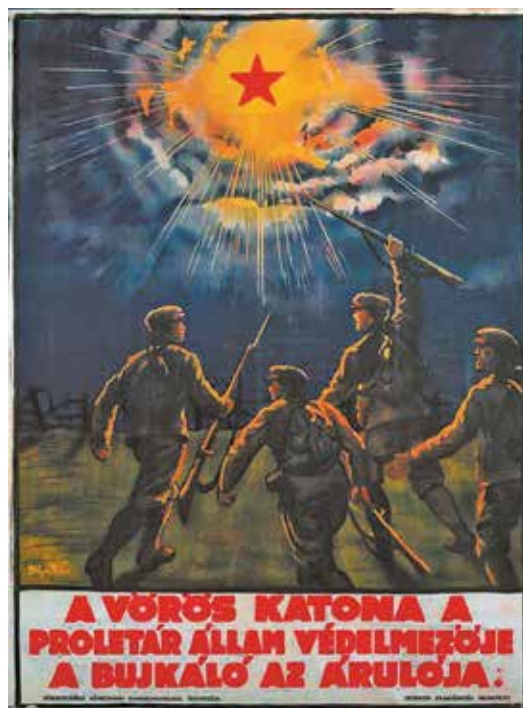
1919. május 1-jén a Hősök terén lévő Millenniumi emlékművet átalakították. A szobrokat vörös drapériával takarták el, Árpád vezér szobra fölé Marx alakját helyezték

Kun Béla 1919 áprilisában egy csepeli gyárban szónokol a munkásoknak

Egy vidéki városban két jámbor zsidó azon tanakodott, hogy vajon zsidó vallású-e Pogány József népbiztos. Nem tudták eldönteni a vitát, hát elmentek a rabbihoz, aki ezt válaszolta:
– A népbiztosok közt nincs se zsidó, se keresztény, mert az mind – pogány.
(Korabeli vicc a népbiztosok vallásosságáról)

Vitassuk meg, milyen célt szolgáltak a kommunista hatalom intézkedései! • Hogyan értelmezték a nemzeti múltat? • Milyen új szimbólumok jelentek meg a propagandában?

A Tanácsköztársaság toborzó plakátja

A Tanácsköztársaság toborzó plakátja

A Tanácsköztársaság külpolitikai helyzete

Milyen átmeneti sikereket ért el a magyar Vörös Hadsereg?

Az antant továbbra is a Vix-jegyzékben rögzítettek elfogadását követelte, de annak végrehajtását Kun Béla elutasította. Az antant beleegyezésével a **román hadsereg** április végére **elfoglalta a Tiszántúlt**. Rövidesen megindult északról a cseh, illetve délről a francia–szerb offenzíva is. A **csehek megszállták Kárpátalját**, illetve a borsodi iparvidék (Miskolc környéke) irányába törtek előre. A Tanácsköztársaság ekkor hadseregtoborzásba kezdett, és május végére 200 ezer fős hadsereggel rendelkezett. A **Vörös Hadseregnek** nevezett magyar haderőhöz sok hivatásos tiszt csatlakozott, akik a kommün politikai rendszerével nem értettek egyet, de a haza területének védelméért hajlandóak voltak harcolni.

A **magyar hadműveletek** május végén kezdődtek a cseh fronton. Az **északi hadjárat** a román és cseh haderő elválasztására irányult, de a távlati cél a Kárpátok vonulatát 200 km-re megközelítő orosz Vörös Hadsereg elérése volt. A magyar offenzíva látványos eredményre vezetett: a csapatok a **Felvidék keleti részét elfoglalták**. A magyar sikerekre válaszul az antant ultimátumot adott: amennyiben a magyar fél visszavonul a felvidéki területekről, akkor a románok visszavonulnak a Tiszántúlról. **Kun Béla az ultimátum elfogadása mellett** döntött. A hazafiás tisztek tiltakoztak, a győztes parancsnok, Stromfeld Aurél pedig lemondott.

A háborús helyzet és az annak nyomán növekvő **ellátási nehézségek** aláásták a proletárdiktatúra támogatottságát. A Tanácsköztársaság intézkedései kiváltották a parasztság ellenszenvét, néhol fegyveres ellenállás kezdődött. Ezek ellen a **fegyveres különítmények** léptek fel, amelyek közül a legismertebbek az úgynevezett **Lenin-fiúk** voltak. A kibontakozó **vörösterroiban** részt vevő különítményesek kíméletlenül, véres eszközökkel léptek fel a proletárdiktatúrával dacolók ellen.

A Tanácsköztársaság külpolitikai helyzete folyamatosan romlott, a Felvidékről való visszavonulás pedig a katonák harci kedvét is lelohasztotta. Mivel a román hadsereg nem vonult vissza a Tiszántúlról, Kun Béla ekkor a terület katonai visszafoglalásától remélt némi sikert. A sokszoros túlerőben lévő **román hadsereg** azonban néhány napon belül visszaverte a magyar offenzívát, majd Szolnoknál **átkelt a Tiszán**, és így megnyílt előttük az út a főváros felé. A Forradalmi Kormányzótanács **1919. augusztus 1-jén lemondott**, a vezető politikusok Bécsbe menekültek, ahol politikai menedéket kaptak. A **román csapatok** néhány nap múlva **bevonultak Budapestre**, majd **megszállták a Dunántúl északi részét is**.

Román páncélautó az Oktogonon 1919-ben

Az ellenforradalom

Mi történt a proletárdiktatúra bukása után?

A Tanácsköztársaság bukása után stabil kormányhatalmat hónapokig nem sikerült kialakítani. 1919 augusztusában a **szegedi ellenkormány** és az általa szervezett **Nemzeti Hadsereg** számított jelentősebb politikai tényezőnek. A mintegy 30 ezer fősre duzzadt Nemzeti Hadsereg önállósította magát, és áttette székhelyét Siófokra. Az útba eső területeken a **hadsereg tiszti különítményei** számos helyen léptek fel erőszakosan. Százakat öltek meg a Tanácsköztársaság hívei és a Tanácsköztársaságért felelősnek kikiáltott zsidók közül. A **fehérterror** célja a forradalmak híveinek megfélemlítése volt.

Tiszti különítményesek

Katonai helyzet Magyarországon 1919 augusztus–szeptemberében

Mikor került román kézre a főváros? • Mely területeket foglalta el a román hadsereg 1919 őszére az országból? • Az ország melyik térsége nem állt idegen megszállás alatt 1919 őszén?

Időközben **visszavonták az őszirózsás forradalom után született rendelkezéseket**, valamint megkezdődött a forradalmi időszak országos és helyi vezetőinek felelősségre vonása. Az antant hatalmak 1919 októberében egy brit diplomatát küldtek az országba azzal a feladattal, hogy az országban uralkodó kaotikus hatalmi viszonyokat felszámolja. A diplomata először megegyezett a román haderővel az országból való kivonulásról. November közepén a román hadsereg megkezdte a Dunántúlt, a főváros és a Duna–Tisza közének kiürítését, a Tiszántúlt azonban csak 1920 áprilisában hagyták el. A románok visszavonulását követően **Horthy Miklós** a Nemzeti Hadsereg élén látványosan bevonult a fővárosba.

Polgármester Úr! [...] Mikor még távol voltunk innen, és csak a remény sugara pislogott lelkünkben, akkor – kimondom – gyűlöltük és átkoztuk Budapestet, mert nem azokat láttuk benne, akik szenvedtek, akik mártírok lettek, hanem az országnak itt összefolyt piszkát. Szerettük, becértük ezt a várost, amely az elmúlt évben a nemzet megrontója lett. Tetemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost: ez a város megtagadta ezeréves múltját, ez a város sárba tiporta koronáját, nemzeti színeit, és vörös rongyokba öltöztött. Ez a város börtönre vetette, kiüldözte a hazából annak legjobbjait, és egy év alatt elprédálta összes javainkat. De minél jobban közeledtünk, annál jobban leolvadt szívünk a jég, és készek vagyunk megbocsátani. Megbocsátunk akkor, hogy ha ez a megtévelyedett város visszatér megint a hazájához, szívéből, lelkéből szeretni fogja a rögöt, amelyben őseink csontjai porladoznak, szeretni azt a rögöt, amelyet veritékes homlokkal munkálnak falusi testvéreink, szeretni a koronát, a dupla keresztet. Katonáim, miután földjeikről betakarították Isten áldását, fegyvert vettek a kezükbe, hogy rendet teremtsenek itt e hazában. Ezek a kezek nyitva állanak testvéri kézszorításra, de büntetni is tudnak, ha kell. Meg vagyok győződve róla, azaz úgy remélem, hogy erre nem fog sor kerülni, hanem ellenkezőleg, akik bűnösöknek érzik magukat, megtérnek, és hatványozott erővel segítenek a nemzeti reményekben tündöklő Budapest felépítésében. A mártírokat, az itt sokat szenvedett véreinket meleg szeretettel öleljük szívünkhez.

(Horthy Miklós bevonulási beszéde; Budapest, 1919. november 16.)

- Hogyan viszonyult beszédében Horthy Miklós a magyar fővároshoz?
- Milyen súlyos vádakot fogalmazott meg?
- Milyen történelmi eseményekre alapozta vádjait?
- Mi lehetett a beszéd legfontosabb célja?

Az ellenforradalmi csoport neve	Mit érdemes tudni róluk?
Antibolsevista Comité (ABC)	A korábbi elit tagjaiból gróf Bethlen István vezetésével Bécsben szerveződő kommunellenes csoport.
Aradi–szegedi ellenkormány	Gróf Károlyi Gyula május 5-én Aradon ellenkormányt alakított, amely később Szegedre tette át a székhelyét. A kormány hadügyminisztere Horthy Miklós lett.
Nemzeti Hadsereg	Horthy vezetésével szerveződő katonai erő, amely 1919 augusztusában önállósította magát a szegedi kormánytól.
MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet)	Az első világháborús katonák szervezete, melyet 1919 januárjától Gömbös Gyula vezérkari százados vezetett. A Károlyi-időszakban a kormány pacifizmusát kifogásolták, a Tanácsköztársaság idején Gömbös Bécsbe távozott. Sokan a déli demarkációs vonal mögé menekültek, köreikből szerveződött a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg.
ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete)	Elsősorban fővárosi szervezet, melynek tagjai az ország minden gondjáért a zsidókat okolták. Más kérdésekben azonban nem volt körükben egyetértés, így nem alakultak párttá. Tüntetések szerveztek, plakátokat és újságot adtak ki, és antiszemita uszításukkal jelentősen befolyásolták a fővárosi közhangulatot.

A Tanácsköztársaság ellen szervezkedő ellenforradalmi csoportok

- **Hogyan változott meg a közhangulat Szerb Antal szerint?**
- **Mi állhatott a változások mögött?**
- **Milyen eszmék megjelenítője az *Internacionálé*, a *Himnusz*, valamint az úgynevezett *Erger-berger*?**
- **Miért szorulhatott vissza a nemzeti érzés és a kereszténység az elhúzódo világháború idején?**

1919 nyarán a forradalmi és proletarizált Magyarország egyik napról a másikra átalakult nemzeti és keresztény Magyarországgá. Az importált forradalomnak nyoma sem maradt. A forradalmakban kompromittált emberek eltűntek, és újak jöttek a helyükbe. De sokan voltak olyanok is, akik még előző nap az *Internacionálét* dúdolták, és most könnyek közt fújták felváltva a *Himnusz*t és az *Erger-bergert*. [...] A világháború előtt és alatt egyre csökkent a vallásosság és a nemzeti érzésnek embereket megmozgató hatalma. A világháború utolsó éveiben, amikor mindenki megcsömörült és elkeseredett volt, már csak kis töredék ápolta magában ezeket az érzéseket, és azok is csak csendben, mint az ókeresztények a katakombákban. Most a forradalom után bevallhatóvá, sőt csaknem kötelezővé lett a vallás és a nacionalizmus.

(Szerb Antal a közhangulat változásáról)

1919. évi április hó 30-án hajnalban, amikor a románok Derekegyháza felől Szentés városát megszállták, Őze Kálmán berekhatí korcsmáros is ismeretlen román bakák a korcsma udvarán agyonlőtték, állítólag azért, mert valami ismeretlen feljelentő azt állította róla, hogy az ő korcsmaüzlete a vörösök tanyája volt. [...]

1919. évi július hó 26-án reggel két oláh baka behatolt a rom. kath. plébániára, s ott Csinosák János káplánt agyonlőtték ismeretlen okok miatt, a lakását pedig kirabolták. [...]

1919. augusztus havában a románok Dömsödi Ferenczet vekerzugyi tanyáján agyonlőtték, mert ellenállt, amikor a románok tőle egy lovát elakarták rabolni.

(Szentés polgármesterének hivatalos jelentése a román megszállás áldozatairól)

A román offenzíva megindulása után Fegyvernek határában három napig küzdöttek a Vörös Hadsereg egységei a román hadsereggel, a város többször gazdát cserélt. A Vörös Hadsereg július 25-ei visszavonulása után a román haderő egyik ezredparancsnokát Fegyvernek határában egy orvlövész lelőtte. Válaszul a román katonák elfogták és kivégezték a város határában arató parasztokat és velük lévő családtagjaikat – összesen 49 személyt, akik között vegyesen voltak férfiak és nők, felnőttek, fiatalok, idősek és gyerekek is. A helyiek egy évvel később kérvényezték, hogy az elhunytak hozzátartozóit az állam nyilvánítsa hadiözvegynék, illetve hadiárvának – ezt a kérést azonban a kormány pénzhiányra hivatkozva elutasította.

(A fegyverneki román tömegmészárlásról)

1919. augusztus 23-án Celldömölk lakosai népgyűlést tartottak, majd éjszaka a helyi zsidók közül többeket brutálisan megtámadtak. A megtámadott zsidó katonákat és kereskedőket fesszékkel és husángokkal verték agyon. A legalább hat halottat követelő támadásnak áldozata lett Hoffmann Miksa 73 éves kereskedő, valamint Fleischner Márton katonatiszt, a város díszpolgára. Schönthal tojáskereskedőt a felesége és gyermekei szeme láttára fejezték le. A csendőrség a tetteseket nem találta meg, mivel a résztvevők egymásnak igazoltak alibit.

(Zsidóellenes pogrom Celldömölkön)

Történelemszemmel

Miért vált megszokottá az erőszak a korban?

A világháború idején a katonaviselt férfiak hozzászoktak a halál látványához. A háború által érintett országokban az erőszak általánosan elterjedt, és az élet minden területén fokozódott a mértéke. A világháború után gyakorivá váltak az erőszakos bűncselekmények a magánéletben és a közéletben is. A frontról hazatért katonák számos esetben fegyverrel vettek maguknak elégtételt: helyi előljárókra, földbirtokosokra, katonatisztekre támadtak, illetve kereskedőket, gazdákat, birtokokat fosztogattak. Az sem volt ritka, hogy zsidóellenes pogromok során vezették le az emberek a felgyülemlett feszültséget. A Tanácsköztársaság alatt a rendszer védelmében alkalmazott vörösterrornak, majd az ellenforradalmi különítmények által megtorlásoként és a hatalom megszerzése érdekében alkalmazott fehérterrornak is néhány száz áldozata volt. Még legalább ugyanennyi személyt végzett ki a román hadsereg. (Ezt feketeterrornak nevezték, de ez a kifejezés a román terror emlékével együtt feledésbe merült.) Az áldozatok száma sem nemzetközi összehasonlításban nem számít jelentősnek, sem pedig azt figyelembe véve, hogy mintegy másfél éven belül az ország elveszített egy háborút, darabjaira hullott, három rendszerváltás követte egymást, több hadsereg szállta meg a térséget, és 1919-ben polgárháborús viszonyok alakultak ki. A történészek és még inkább a közvélemény ennek ellenére mintegy száz éve vitatkozik azon, hogy a vörös- vagy a fehérterror volt-e a szörnyűbb. A háború utáni spontán lincselésekre és a román hadsereg által megöltekre jóval kevesebb figyelem jut.

Összegzés

Változás és folytonosság

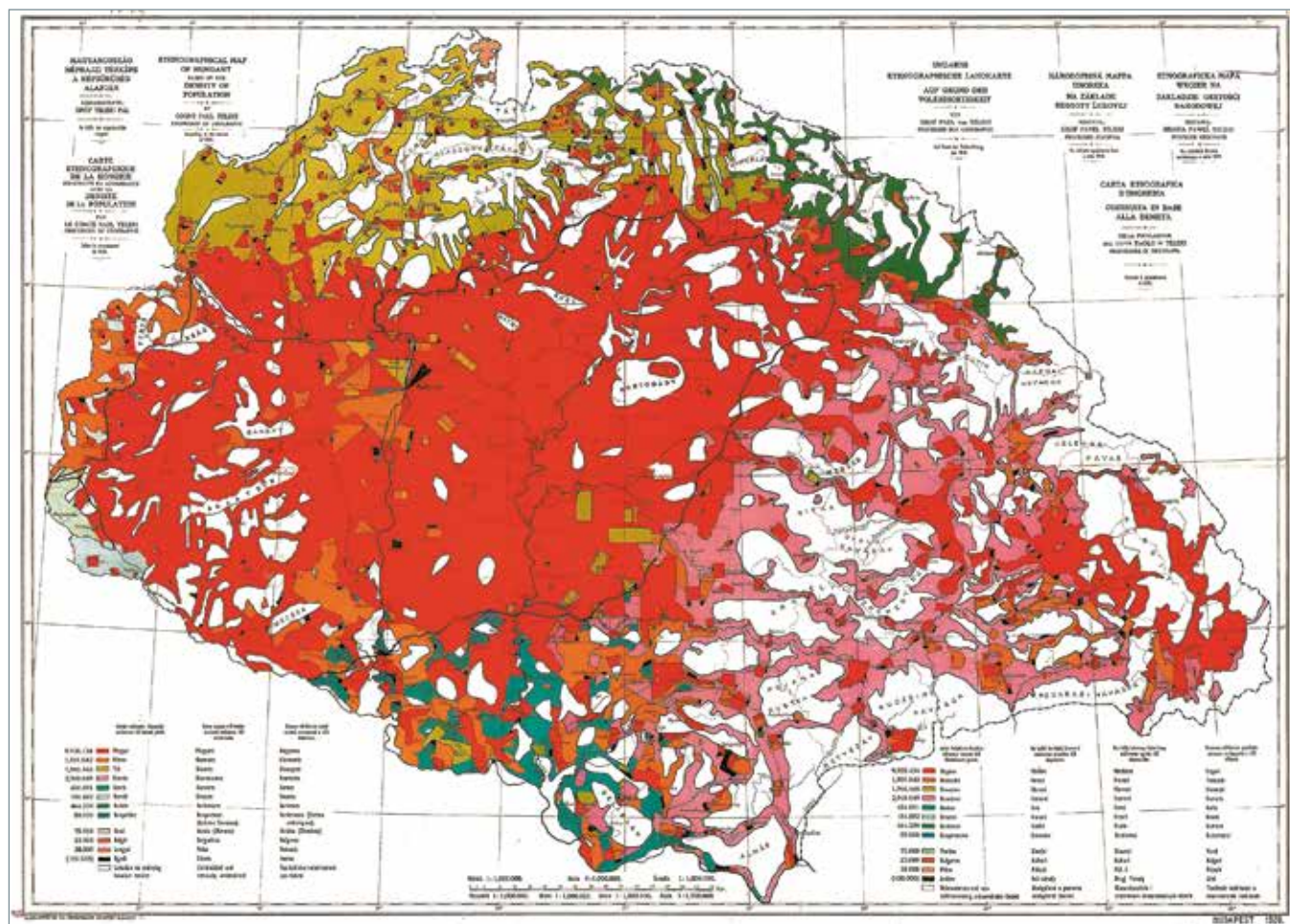
- Milyen hatalomváltások történtek 1919-ben Magyarországon?
- Hogyan képzelte el a Tanácsköztársaság az ország politikai jövőjét?

Történelmi jelentőség

- Miért nem tudott sem Károlyi Mihály, sem Kun Béla szilárd hatalmat kiépíteni?
- Mit jelentett az ellenforradalmiság ebben az időszakban?

27. A trianoni békeszerződés

Hol kötötték meg az első világháborút lezáró békeszerződéseket? • Miről rendelkeztek a békeszerződések? • Mely országoknak volt a legnagyobb beleszólásuk a békefeltételekbe? • Mi volt ezek célja? • Mire törekedett Franciaország Kelet-Közép-Európa átalakítása során? • Milyen területi követeléseket fogalmaztak meg a szerbek, a románok és a csehek a háború alatt?

A magyar ügy a békekonferencián

Kik és mikor hozták a döntést?

A magyar külpolitika az első világháború után jelentős **hátrányból indult. Magyarországnak sem külügyminisztériuma, sem diplomáciai hálózata nem volt**, mivel korábban a külpolitika a Monarchia közös ügyei közé tartozott. Az országot csak akkor hívták meg a békekonferenciára, amikor az érdemi döntések már megszülettek. **A határokról már 1919 első felében döntöttek** a szakbizottsági üléseken, **a magyar fél részvétele nélkül**. Az Apponyi Albert, Bethlen István és Teleki Pál grófok vezette **békedelegáció** így nem sok lehetősége volt, hogy befolyásolja a békefeltételeket. A rendelkezésre álló eszközöket azonban ők is megragadták, hogy **felhívják a nemzetközi figyelmet az országot ért méltánytalanságokra**.

A magyar békedelegáció 1920 januárjában jelenhetett meg a békekonferencián, ahol **ismertették a magyar álláspontot**. A békekonferenciához vaskos jegyzéket nyújtottak be a magyar elképzelésekről, valamint a **tervezett határok igazságtalanságáról**.

A gróf Teleki Pál és munkatársai által a békekonferenciára készített nemzetiségi térkép (közismert nevén: **vörös térkép**). A békekonferencia elé azonban szinte minden állam betervezte a maga érdekét tükröző térképét. Ahogy az egyik amerikai földrajzi szakértő megjegyezte: „Minden közép-európai nemzetnek megvolt a maga szakajtónyi statisztikai és térképtrükkje”

Mit sugallt a térkép? • Vajon miért pirossal jelölték a magyar nemzetiséget? • Miért maradt sok helyen fehér a térkép? • Milyen hatása volt annak, hogy az átlagnál ritkábban lakott területeket nem színezték? • Hogyan értelmezhető az amerikai szakértő megjegyzése?

„Úgy látszik, olyan vagyok hazámnak, mint az orvososság, amelynek üvegére ez van írva: csak külső használatra.”
Gróf Apponyi Albert (1846–1933). A béketárgyaláson a magyar delegáció vezetője, majd Magyarország népszövetségi képviselője Genfben. A megtisztelő

külföldi feladatra azért kérte fel Bethlen István miniszterelnök, hogy eltávolítsa a magyar közéletből – Apponyi ugyanis a Habsburg-ház híve és a kormánypárt kritikusa volt

Idézzük fel, mit tanultunk korábban Apponyi Albertről! • Keressük meg, és olvassuk el újra a lex Apponyi szövegét a tankönyv 81. oldalán! • Vitassuk meg, miként viszonyulhattak a nemzetiségi politikusok a magyar béke delegáció vezetőjéhez!

- Gyűjtsük össze, milyen érveket használt Apponyi a békefeltételekkel szemben!
- Hogyan érzékeltette, hogy igazságtalanul bánik az országgal az antant?
- Hogyan képzelte volna el a vitás területekről való döntést?
- Mely győztes ország érvrendszerét használta fel Apponyi?

A Nagy-Trianon-kastély díszterme, ahol a trianoni békeszerződést aláírták 1920. június 4-én

Az ország területén 1918-tól számos alkalommal szerveződött tüntetés, amellyel a magyar társadalom elkeseredettségét fejezte ki a tervezett békefeltételekkel szemben. Ehhez társult a területvédő propaganda megannyi látványos alkotása, amely a magyar lakosság érzéseinek ébren tartására volt hivatott. Ekkor született többek között a „Nem! Soha!” jelszó is

Igen tisztelt Elnök Úr, Uraim! [...] A mi szemünkben a tegnapot a mai naptól a békefeltételeknek hivatalos megismerése választja el. Érzem a felelősség ropant súlyát, amely reám nehezedik abban a pillanatban, amikor Magyarország részéről a békefeltételeket illetően az első szót kimondom, hogy a békefeltételek, úgy amint Önök szívesek voltak azokat nekünk átnyújtani, lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanok. [...]

Önök felszólítottak bennünket, hogy tegyük meg észrevételeinket. [...] A legjobb akarattal iparkodtunk keresni olyan álláspontot, amely a kölcsönös megértést lehetővé teszi. És Uraim! Ezt az álláspontot már megtaláltuk. Ez a nemzetközi igazságosságnak, a népek szabadságának nagy eszméje, amelyet a Szövetséges Hatalmak oly fennen hirdettek, továbbá a béke közös nagy érdekei, az állandóság és Európa rekonstrukciója biztosítékainak keresése.

Önök, Uraim, akiket a győzelem a bírói székbe juttatott, önök kimondották egykori ellenségeik, a Központi Hatalmaknak bűnösségét és elhatárolták, hogy a háború következményeit a felelősökre hárítják. Legyen így; de akkor, azt hiszem a fokozat megállapításánál a bűnösség fokával arányban kellene eljárni, és mivel Magyarországot sújtják a legszigorúbb és létét leginkább veszélyeztető feltételekkel, úgy azt lehetne hinni, hogy éppen ő az, aki az összes nemzetek közül a legbűnösebb. [...]

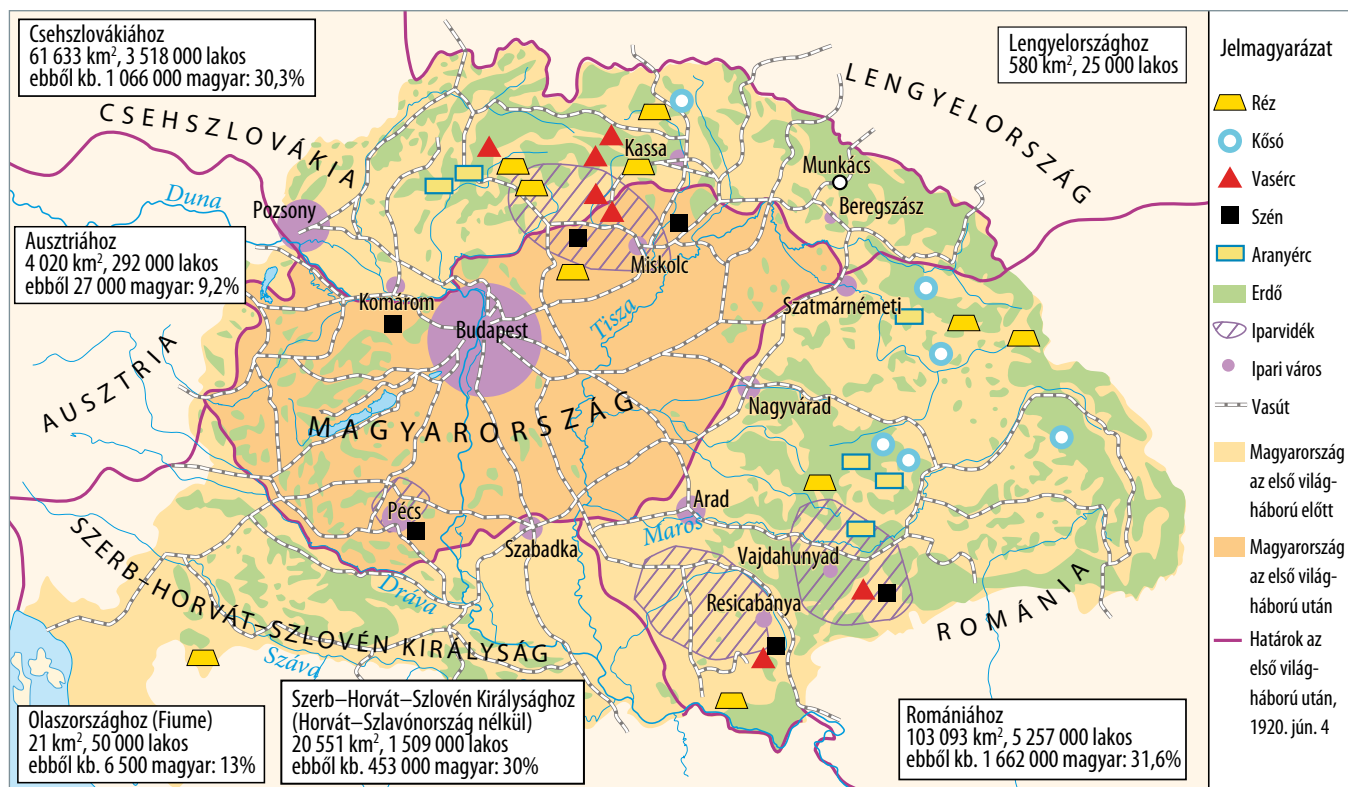
Magyarországot azonban mindeddig nem hallgatták meg, lehetetlen tehát, hogy a békefeltételek ítélet jellegével bírjanak.

[...] Menjünk azonban tovább és tekintsük a Magyarország romjain megnövekedett államokat. Megállapíthatjuk, hogy faji szempontból ezek is éppen úgy, vagy talán még jobban részekre lesznek darabolva, mint az egykori Magyarország. [...] hivatkozunk a Wilson elnök úr által oly kiválóan szavakba öntött nagy eszmére, amely szerint az embereknek egyetlen kapcsolata, az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá. Követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávétjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az. Természetesen követeljük, hogy a népszavazás olyan körülmények közt tartassék meg, hogy annak szabadsága biztosítva legyen. [...]

(Apponyi Albert beszéde a párizsi békekonferencián; 1920. január 16.)

Apponyi szónoklata és a földrajztudós **Teleki Pál vörös térképe** hatásosan foglalta össze a magyar álláspontot. Néhány héttel később a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa megvitatta a magyar jegyzéket. Itt a **franciák azt javasolták, hogy ne változtassanak** a korábbi döntéseken, míg a **brit kormányfő (Lloyd George) az újratárgyalás mellett volt**, és őt **támogatták az olaszok is**. A döntés végül néhány nap múlva megszületett arról, hogy az **eredeti elképzelések maradnak** a békeszerződésben, és a magyarok ígéretet kaptak arra, hogy a határok pontos megállapítása során kisebb módosításokra lesz majd lehetőség. A magyar küldöttség **1920. június 4-én** írta alá a békeszerződést a **Nagy-Trianon-kastélyban**. (A határmegállapító bizottságok végül nem változtattak a békeszerződésben kijelölt lakott területek hovatartozásán.)

A trianoni béke határozatai

A trianoni békeszerződés rendelkezései

Miről rendelkezett a békeszerződés, és mi lett a rendelkezések következménye?

Franciaország messzemenően az **új államokat** (Lengyelországot, Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát) **támogatta**, hogy ezzel azok a lekötelezettjeivé váljanak. A legtöbb kérdésben a **francia törekvések érvényesültek**, ezeket főleg Nagy-Britannia vitatta. A brit nagyhatalmi politika irányelve kezdetben az etnikai igazságosság eszméjén alapult, amelyet azonban hamar felülírtak stratégiai érdekei. A két nagyhatalom között egy sajátságos megállapodás jött létre; Franciaország engedett gyarmati követeléseiből Anglia javára, cserébe **Nagy-Britannia engedett a közép-európai kérdésekben** Franciaország javára.

A trianoni békeszerződés értelmében az ország (Horvátországgal együtt) elvesztette **területének több mint kétharmadát** (71,4%), és **népességének közel kétharmadát** (63,5%). A Kárpát-medencében élő mintegy tízmillió főt kitevő magyar anyanyelvű népesség-

Mennyiben követte a békeszerződés által megállapított határ az etnikai elvet? • Mely térségekben kellett volna kisebb változásokat végrehajtani ahhoz, hogy etnikailag jelentősen igazságosabb legyen a béke? • Melyik az a jelentős magyarlakta terület, amely szigetszerűen ékelődik be egy másik népcsoport területébe? • Hogyan érintette a békeszerződés Magyarország gazdaságát és település szerkezetét?

- Állapítsuk meg a forrás alapján, miként viszonyultak a britek a magyar kérdéshez!
- Mennyire törekedett Anglia a vesztesek megálázására vagy a bosszúra?
- Mely államoknak kedveztek a brit döntéshozók a békekonferencián?
- Miért tartotta igazságosnak a brit szakértő a történeti Magyarország feldarabolását?

Egyetlen olyan rendezés sem tartós, amely ellentétben áll az örök igazság elveivel. [...] Nem szabad megengednünk a bosszú semiféle formáját sem.

(David Lloyd George brit miniszterelnök a békekonferencia megnyitása előtt)

A nagyhatalmak számára a kérdés egészen másként vetődik fel aszerint, hogy az etnográfiai nehézségek Románia és ellenségük, Magyarország, avagy két szövetségeseük, Románia és Szerbia között támadnak. Az első esetben, amennyiben nincs mód arra, hogy a két félnek igazságot szolgáltatassanak, természetes módon szövetségeseiket, Romániát, és nem ellenségüket, Magyarországot kell előnyben részesíteniük.

(A nagyhatalmi szempont megfogalmazása a békekonferencián részt vevő egyik brit diplomata által)

Ausztria, Magyarország, Bulgária vagy Törökország nem álltak gondolkodásunk előterében. Csak ha az új Szerbiára, az új Görögországra, az új Csehszlovákiára, az új Lengyelországra gondoltunk, kezdett el szívünk himnuszokat zengeni. Ez az egyoldalú érzelmi megközelítés nagyon fontos. [...] Részrehajlás volt ez és előítélet. De ezeket nem egykori ellenségeink megbüntetésére és leigázására irányuló bosszúsomjas vágy vezérelte, hanem a lázas törekvés arra, hogy az általunk létrehozott új nemzeteket [...] megerősítsük. A párizsi konferenciát sohasem lehet igazán megérteni, ha nem hangsúlyozzuk ezt az érzelmi impulzust minden egyes fázisánál. [...] Magyarországot illetően érzelmeim kevésbé voltak megosztottak. [...] A magyarok századokon át elnyomták nemzetiségi alattvalóikat. A felszabadulás és a büntetés órája elérkezett.

(A békekonferencián részt vevő egyik brit szakértő, Harold Nicolson visszaemlékezése)

Ország	Elcsatolt magyar népesség (fő)	Ebből elmenekült (fő)	A menekültek aránya az elcsatolt magyar népességhez képest (%)
Románia	1 662 000	222 000	13,4
Csehszlovákia	1 066 000	144 000	13,5
Szerb–Horvát–Szlovén Királyság	453 000	55 000	12,1
Mindösszesen	3 214 500	426 000	13,3

Az elcsatolt magyar népesség és a menekültek aránya

Szántó föld	38,6%
Rét	21,5%
Legelő	26%
Erdő	11,9%
Búza	44,8%
Kukorica	31,3%
Burgonya	34,1%
Szarvasmarha	29,4%
Sertés	43,8%
Barnaszén	69,5%
Vasérc	16,9%
Arany, ezüst	o
Só	o
Gyáripari termelés	53,1%
Behozatal	38,6%
Kivitel	40,9%
Vasúthálózat	37,9%
Nemzeti vagyon	37,8%

A történelmi Magyarországból a trianoni országterületre jutott gazdasági területek, mezőgazdasági termékek és nyersanyagok százalékos aránya

Tekintsük át, hogy az egyes javakból több vagy kevesebb jutott-e Magyarországnak, mint amennyi terület-, illetve népességarányosan járt volna! • Gondoljuk végig, melyik társadalmi rétegből származott a menekültek nagy része! Miért?

nek azonban csak a kétharmada élt az új magyar határok mögött, azaz **mintegy 3,2 millió magyar anyanyelvű személy a szomszédos államokhoz** került. Különösen fájó volt, hogy többségük közvetlenül az új határ túloldalán élt, vagyis a **döntéshozók az etnikai elvet teljes mértékben figyelmen kívül hagyták. A románok, a csehek és a szerbek**, amikor nem tudták etnikailag megindokolni követeléseiket, akkor gazdasági-közlekedési érveket hoztak fel. Különösen **fontosnak tartották a főbb vasúti csomópontok és vasútvonalak megszerzését**, így került a partiumi terület (Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad) Romániához, illetve Sátoraljaújhely vasútállomása Csehszlovákiához.

A trianoni békeszerződés **gazdasági következményei** is igen súlyosak voltak. A háború előtt dinamikusan fejlődő **ipar nyersanyagbázisainak** (vasérc- és szénbányák) jelentős része idegen fennhatóság alá került. A jelentősebb **mezőgazdasági területek** (például Csallóköz, Bácska) **elcsatolásával** a malomipar őrlőkapacitása kihasználatlan maradt. Magyarország a régi nemzeti vagyon mintegy 38%-ával rendelkezett.

A trianoni békeszerződés rendelkezése értelmében **Magyarország hadserege legfeljebb 35 ezer főből állhatott**. A rendelkezések korlátozták a hadsereg fegyverzetét, és megtiltották a modern hadifelszerelés gyártását és vásárlását. Mindezekon felül az **országot jóvátétel fizetésére kötelezték**, amelynek végül csak a töredékét fizette ki az 1920-as években, míg Jugoszláviának öt éven át napi 800 tonna szenet és emellett élő állatot is szállított. Ezenfelül a megszálló román csapatok által elvitt vagyontárgyak is jóvátételnek minősültek.

A súlyos anyagi terheken kívül a **menekültek kérdése** is terhételt jelentett. Az elcsatolt területekről sokan úgy döntöttek, hogy átköltöznek Magyarországra. A menekültek elhelyezése évekig elhúzódó gondot okozott. Több tízezren a fővárosi pályaudvarokon kialakított **vagonlakásokban**, illetve barakklakásokban húzták meg magukat. Mivel a **menekültek jelentős része korábban állami alkalmazottként dolgozott** (tisztviselő, tanár, orvos stb.), a trianoni határokon belül **jelentősen megnőtt az értelmiségi munkanélküliség**. A lakással és számottevő jövedelemmel nem rendelkező menekültek élelmiszerrel és ruhával való ellátásáról az ingyenkonyhák és a különböző szociális akciók próbáltak gondoskodni.

Vagonlakás

Miért sikerült Sopron és környékénél felülrni a békeszerződés határozatait?

Ausztria 1919 nyarán nyújtotta be igényét a nyugat-magyarországi területekre. Magyarországnak 1921. augusztus végén kellett átadnia az osztrákok javára megítélt területet. A kormány látszólag teljesítette is ezt a követelést, azonban a Nemzeti Hadsereg egykori tisztjeit arra biztatta, hogy szervezzenek fegyveres ellenállást. Ehhez főleg helyben, kisebb részben azonban az ország egész területén toboroztak önkénteseket. A nyugat-magyarországi felkelőket, mivel hivatalosan nem tartoztak semmilyen szervezethez, Rongyos Gárdának nevezték. A magyar felkelők több helyen összecsaptak a terület birtokbavételére érkező osztrák csendőralakulatokkal, amelyek nem számítottak ellenállásra, így hamarosan visszavonultak. A magyar fegyveres ellenállás állandósult, Prónay Pál saját vezetése alatt kikiáltotta a terület függetlenségét Lajtabánság néven. Az antant nagyhatalmak úgy döntöttek, beleegyeznek abba, hogy Sopron és környéke népszavazással rendelkezzen hovatartozásáról, ha az Ausztriának átadandó terület többségét ténylegesen kiűriti Magyarország. Ez elfogadható kompromisszum volt a magyar kormánynak, mivel a többi területen egyébként is kisebbségben voltak a magyar anyanyelvűek.

Vitassuk meg, miért lehetett sikeres a felkelés 1921-ben! • Vajon korábban és más területeken is lett volna lehetőség a sikerre? • Miért engedélyezte az antant Sopron környékén a népszavazást? • Miért utasította el a hasonló jellegű magyar kéréseket a többi határszakasz esetén? • Mikor érték el a hasonló sikereket a törökök?

A Rongyos Gárda

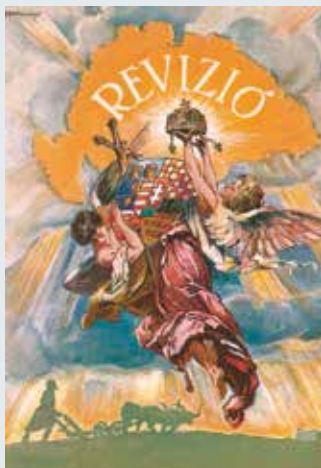
Magyarország mellett	15 304
Ausztria mellett	8 227
Érvénytelen	502

A soproni népszavazáson (1921. december) a Magyarországhoz tartozást választók nyertek – annak ellenére, hogy a város lakosságának 52%-a német anyanyelvű volt. (A szintén szavazó környékbeli falvak közül az öt német többségű Ausztria, az egy magyar és két horvát többségű Magyarország mellett döntött. A népszavazás azonban a népességszám miatt alapvetően a városi szavazatokon múltott.) A nemzetgyűlés 1922-ben Sopron városának a „Civitas fidelissima” (leghűségesebb város) címet adományozta

Rá@dás

Tévhitek a trianoni békéről

A trianoni békeszerződést a magyar közvélemény – joggal – ma is igazságtalannak érzi. A közgondolkodásban napjainkig számtalan legenda él a békeszerződéssel kapcsolatban. Például: tényleg azért bánt igazságtalanul a magyarokkal Georges Clemenceau francia miniszterelnök, mert így akart bosszút állni fiának, Michelnek a magyar feleségén? Valóban prostituáltak győzték meg az antant diplomatáit és szakértőit arról, hogy hol húzódnak a határok? A trianoni békeszerződés csak egy adott időtartamra szól? Van-e titkos záradéka a békeszerződésnek?

Olvassuk el a digitális tananyagban, milyen tévhitek élnek napjainkban is Trianonnal kapcsolatban! • Milyen válaszokat adott ezekre a történet-tudomány?

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen elvek alapján döntöttek a győztesek Magyarországról?
- Mire törekedett, és mekkora mozgásteret volt a magyar külpolitikának?

Történelmi jelentőség

- Milyen területi és etnikai következményei voltak a trianoni békeszerződésnek?
- Hogyan érintette gazdaságilag az országot a területek elcsatolása?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig az eseményeket az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. Az első világháború
  - A háború jellege, a különböző frontvonalak
  - A háború kiszélesedése
  - Magyarország az első világháborúban
  - A hátszág szerepe
2. Politikai változások Oroszországban
  - A februári forradalom és a bolsevik hatalomátvétel
  - A diktatúra kiépülése Szovjet-Oroszországban
3. A háborús vereség következményei Magyarországon
  - Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, Magyarország megszállása
  - Az őszirózsás forradalom és Károlyi Mihály politikájának értékelése
  - A Tanácsköztársaság
  - Horthy Miklós hatalomra kerülése
4. Az első világháborút lezáró békerendszer
  - A győztes hatalmak közötti ellentétek
  - Területi változások Európában, új államok Kelet-Közép-Európában
5. A trianoni béke
  - A magyar álláspont értékelése
  - A trianoni béke területi, etnikai és gazdasági következményei
  - A határon túli magyarság sorsa

Fogalmak, adatok

Fogalmak: villámháború – állóháború/állásháború, központi hatalmak, frontvonal, hátszág, antant, jóvátétel, Népszövetség, revízió, reváns, bolsevik, szovjet, kommunizmus, őszirózsás forradalom, Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP), egypártrendszer, proletárdiktatúra, egyházellenesség, vallásellenesség, ellenforradalom, kormányzó, vörösteror, fehérterror.

Személyek: Lenin, Trockij, Thomas Woodrow Wilson, Georges Clemenceau, IV. Károly, Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Garami Ernő, Kun Béla, Apponyi Albert, Horthy Miklós.

Topográfia: Szarajevó, Doberdó, Szentpétervár, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Csehszlovákia, a balti államok, Lengyelország, a trianoni Magyarország.

Kronológia: 1914–1918 (az első világháború), 1914. június 28. (a szarajevói merénylet), 1914. július 28. (az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának, a világháború kirobbanása), 1917 (a februári forradalom és a bolsevikok hatalomátvétele Oroszországban), 1918. október 31. (az őszirózsás forradalom győzelme), 1918. november 3. (a padovai fegyverszünet), 1919 (a békekonferencia kezdete, a versailles-i béke), 1919. március 21. – augusztus 1. (a proletárdiktatúra időszaka), 1920. június 4. (a trianoni békediktátum aláírása).

IV. Európa és a világ többi része a két világháború között

28. Nyugtalan évek

Idézzük fel, hogy a „nagy háborút” mely államok fejezték be a győztes, és melyek a vesztes oldalon! • Miként jelentkeztek a győztesek közötti ellentétek a béketárgyalásokon? • Gondoljuk végig, milyen változásokat hozott a háború a mindennapi életben! • Milyen következményei lehettek a katonák tömeges hazatérésének?

Európa az első világháború előtt

Európa az első világháború után

Hasonlítsuk össze a két térképet! • Hány helyen változtak meg az államhatárok? • Hol keletkeztek területi ellentétek? • Milyen új államok jöttek létre? • Mely birodalmak bomlottak fel teljesen? • Milyen problémákkal küzdöttek az utódállamok?

A háború áldozatai

Milyen további veszteségek érték a népséget a háború után?

A háborús pusztítás az élet minden területén megmutatkozott. A több mint négy évig tartó „nagy háború” **15–18 millió halálos áldozatot** követelt, amit tetézett az 1918-ban kezdődő **spanyolnáthajárvány**. Ez a különleges influenza becslések szerint a Föld lakosságának mintegy 20%-át megfertőzte, és világszerte hasonló nagyságrendű halálos áldozatot szedett, mint a világháború. A betegség egyúttal sok helyütt megkérdőjelezte az orvoslásba és a tudományokba vetett hitet is. A világháború következtében százezrek haltak éhen, és milliók váltak földönfutóvá. A frontról hazatérők között nagy számban voltak hadirokkantak, valamint lelkileg súlyosan sérültek.

A hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik miatt Európában **az állam feladatai** is bővültek: a **szociális intézmények** fenntartásával és számos **népjóléti rendelkezéssel**. Ugyanakkor **megnőtt az idegenellenesség** is. Sokan gondolták úgy, hogy az „idegenek”, a bevándorlók az őshonos lakosság elől veszik el az életlehetőséget. Az Egyesült Államokban például újjászerveződött a fehérek felsőbbrendűségét hirdető Ku-Klux-Klán. 1924-ben a 114 millió állampolgár közül mintegy 4 millióan voltak tagjai a szervezetnek. A vesztes országokban gyakran az idegennek tekintett zsidóságot hibáztatták a háborús vereségért is, ezáltal a bűnbakkeresés felerősítette az antiszemitizmust. A frontról hazatért férfiak visszailleszkedése se ment könnyen. Minden hadviselő országban **nőtt az erőszak szintje**: gyakoriak voltak az erőszakos bűncselekmények, a vesztes országokban eluralkodott a forradalmi-polgárháborús hangulat, utcai atrocitások, idegenellenes pogromok és lincselések zajlottak.

Hadirokkant katonák

A háború anyagi vonzata	Nagy-Britannia	Franciaország	Egyesült Államok	Oroszország	Olaszország	Németország	Ausztria-Magyarország
A háború költségei (milliárd dollár)	23	9,5	17,1	5,4	3,2	20	7
Az 1914-es nemzeti jövedelem (milliárd dollár)	11	6	37	7	4	12	3
Lakosság (millió fő)	45	40	98	170	37	65	52
Egy főre jutó jövedelem 1914-ben (dollár)	244	153	377	41	108	184	57

Melyik ország áldozta összértékben a legtöbbet a háborúra?
 • Melyik ország áldozta a legtöbbet a saját teljesítményéhez mérten?
 • Melyik ország gazdasági potenciálja volt a legnagyobb a táblázat alapján?

A háború következményei

Hogyan változtatta meg a társadalmi viszonyokat a háború?

A háború számos, a békeidőben is fennmaradó problémát okozott. Minden megdrágult a kereskedelmi kapcsolatok szétzilálódása és a **fedezet nélküli pénzkibocsátás** miatt. (Utóbbival a tőkehiányos államok a háborús eladósodást és a jövótételi kötelezettségek teljesítését akarták megoldani.) Az **infláció** a győztes államokban is jelentős volt, de a pénzük nem értéktelenedett el teljesen. A **vesztes államokban** azonban elvesztette az értékét a pénz. Ezt nevezzük **hiperinflációnak**. Az árak emelkedése olyan gyors volt, hogy Németországban már nem havonta, hanem naponta kétszer fizettek bért. A hadigazdaság megszüntetése és a frontkatonák hazatérése **tömeges munkanélküliséghez** vezetett. Az összes háborús kárt figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy egy generáció értéktermelése semmisült meg. Ráadásul Európa elveszítette gazdasági vezető szerepét. A háborúnak tehát e szempontból az Egyesült Államok volt az igazi győztese.

A háború okozta súlyos nehézségek **társadalmi instabilitáshoz** vezettek. A vesztes államokban megerősödtek a bal- és jobboldali radikális tömegmozgalmak. A korábbi állapotokat a győztesek sem tudták megőrizni, illetve visszaállítani. A frontról visszatérő katonák nemcsak munkát és kenyeret követeltek, hanem több beleszólást is az állam irányításába. Ezt leginkább a **szavazati jog kiterjesztése** révén kaphatták meg. A tömeghadviselés eredménye tehát a tömeges jogkiterjesztés, a **tömegdemokráciák** kialakulása lett.

A hiperinfláció hatása: a német márka immár nem volt több, mint papírfecni, amellyel nem lehetett fizetni

Vitassuk meg, milyen folyamatok vezetnek inflációhoz!
 • Vajon csak veszíteni lehetett az infláció?
 • Mit lehetett volna tenni a vagyon, a megtakarítások megőrzése érdekében?

- Mit értett a spanyol filozófus a tömegek lázadása alatt?
- Mennyire tekintette pozitívnak a változásokat?
- Hogyan viszonyul a szerző szerint a tömeg a politikához?
- Milyen veszélyeket hordoz mindez magában?

A mai európai közélet legfontosabb – biztató vagy fenyegető – jelensége a tömegek felnyomulása a teljes társadalmi hatalomig. A tömeg, természete szerint, nem irányíthatja, de nem is tudja irányítani a maga sorsát, arra pedig, hogy a társadalmon uralkodjék, még kevésbé alkalmas; így aztán elmondhatjuk, hogy Európa ma a legsúlyosabb válságban van, ami csak népeket, nemzeteket, kultúrákat egyáltalában érhet. Ez a válság nem egyszer jelentkezett már a történelem folyamán. Arculata, következményei egyaránt ismeretesek. Ugyanígy a nevét is tudjuk. A tömegek lázadása ez. [...]

Tévedés volna úgy fogni fel ezt az új állapotot, mintha a tömeg belefáradt volna a politikába, s a maga feladatait bizonyos, erre

kiszemelt személyiségekre bízna. Ellenkezőleg. Éppen azelőtt volt így, épp ez volt a demokrácia. A tömeg valamikor azt hitte, hogy a politikusok csoportja – a maga minden hibájával és fogyatékosságával, de – mindent tekintetbe véve és végeredményben, nálánál mégiscsak valamivel többet ért a közélet problémáihoz. Most, megfordítva, a tömeg meg van győződve arról, hogy a nyárspolgári törzsasztalok a helyes jog forrásai, és ezek adnak érvényt a törvénynek. Kétlem, hogy akadna még egy korszak a történelemben, amikor a tömeg ily közvetlenül uralkodhatott volna, mint ma.

(José Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása*; 1930)

Coco Chanel francia divattervező nemcsak divatot teremtett, hanem az önálló nő életfilozófiáját is hirdette. Hirnévéhez az is hozzájárult, hogy frappáns tanácsokat adott nőtársainak: „Minden nőnek két dolgot kell pontosan tudnia: MIT és KIT akar!”, „Ha szépülni szeretnél, a lelkeddel és a szíveddel kell kezdened, mert addig egyetlen kozmetikum sem fog hatni!”, „Az a nő, aki semmilyen kozmetikumot nem használ, túl sokat gondol magáról!”

Mennyiben javult vagy romlott a nők helyzete a világháború következtében? • Miért számítottak teljesen újnak és merésznek Coco Chanel kijelentései?

A megváltozott korhangulat

Miért nem tért vissza a „boldog békeidők” hangulata?

A 19. századi világrend a világháborúban végleg összeomlott. A századelőt jellemző „boldog békeidők” után egy nyugtalan, útkereső és sok bizonytalansággal terhes korszak következett. A világháború nyomán eltűnt az optimizmus, és helyébe a **válságérzet**, az **elbizonytalanodás** és a pesszimizmus lépett. Mindez egyaránt érzékelhető lett a kultúrában és a politikában is. A múlttal, a hagyományokkal szakítani akaró mozgalmak váltak népszerűvé, amelyek forradalmian új megoldásokat ígértek. A **művészetekben a kiábrándulást** és az értelmetlenséget tükrözte vissza a dadaizmus, és népszerűek lettek az új irányzatok (futurizmus, expresszionizmus, szürrealizmus, konstruktivizmus). **A politikában a munkásmozgalom és a jobboldali radikális mozgalmak követeltek megújulást.**

A világháború után **megváltozott a nők társadalmi és politikai helyzete**. A háború idején ugyanis ők helyettesítették a férfiakat a hátszágban, így olyan munkákat is elvégeztek, amelyeket addig kifejezetten „férfimunkának” tartottak. A háború tehát jelentős előrelépést hozott a nők önállósodása, vagyis a **női emancipáció** ügyében. Innentől fogva nem lehetett őket újra eltiltani az önálló munkavállalástól arra hivatkozva, hogy a nők helye otthon, a konyhában van. Csak idő kérdése volt, hogy melyik országban mikor kapják meg a **szavazati jogot** is.

A „modern nő” a divat nyelvén is megfogalmazta, hogy a férfi helyére tör. Elterjedt a bubifrizura, sőt még az is előfordult, hogy egyes nők tüntetőleg férfiruhát viseltek. A frontról visszatérő férfiak ugyanakkor nem nézték jó szemmel, hogy sok munkahelyen feleslegessé váltak. A háború eredményeként előálló nőtöbblet a szexuális erkölcsökre is hatással volt. Az életmódbeli változások (a házasság korának kitolódása) és a világháborús emberveszteség együttes hatásaként ekkor indult meg az európai lakosság máig tartó **előregedési folyamata**.

Rá@dás

KARAWANE

jolifanto bambla ô falli bambla
grossiga m'pfa habla horem
égiga goramen
higo bloiko russula huju
hollaka hollala
anlogo bung
blago bung
blago bung
bosso fataka
■ ■ ■
schampa wulla wussa ólobo
hej tatta gôrem
eschige zunbada
wulubu ssubudu uluw ssubudu
tumba ba- umf
kusagauma
ba - umf

Hugo Ball: Karawane

Az értelmetlenné vált világ művészi megjelenítése: a dadaizmus

A világháború utolsó éveiben néhány Nyugat-Európában élő művész úgy érezte, hogy a művészetnek tükröznie kell a háború értelmetlenségét. A való élet abszurditását, örületét úgy fejezték ki, hogy maguk is túlléptek minden korábbi szabályon. E művészeti irányzat képviselői dadaistának nevezték magukat.

1916–17 időszakában úgy látszott, hogy a háború soha nem fog véget érni. [...] Határozottan a háború ellen voltunk, anélkül azonban, hogy az utópisztikus pacifizmus hajlékony redőibe bújunk volna. Tudtuk, hogy a háborút csak úgy lehet elpusztítani, ha kitépjük gyökereit is. Türelmetlenül élni szerettünk volna, s megcsömörlöttünk a modern civilizáció minden formájától, alapjaitól, észjárásától, nyelvétől, s lázadásunk olyan jelleget öltött, melyben a groteszk és az abszurd jóval túlhaladta a művészi értékeket.

(Tristan Tzara)

Olvassuk el a digitális tananyagban a korszak művészeti stílusairól szóló leírást!
• Hogyan fejezték ki az egyes irányzatok a válságérzetet és a bizonytalanságot?
• Milyen módszerekkel alkottak a dadaista költők?

A jóvátétel ügyének rendezése

Hogyan állt helyre a pénzügyi körforgás a világban?

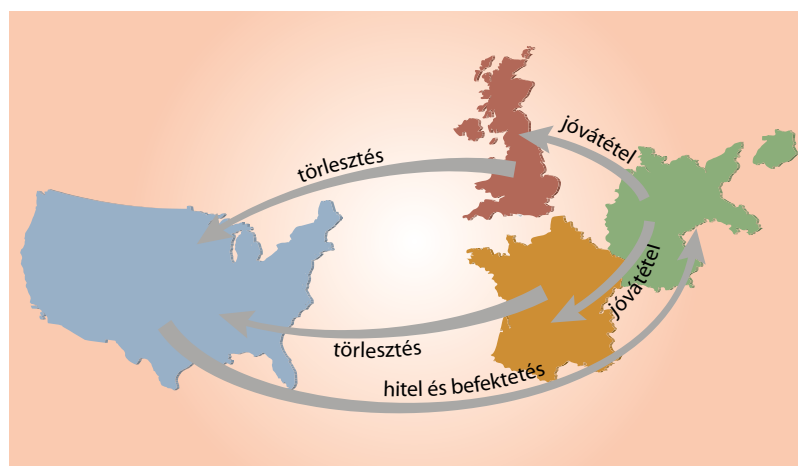
A háború következtében Európa **gazdasági válsággal** küzdött. A hadigazdaságra való áttérés miatt külső piacait jórészt az Egyesült Államok vette át. A háborús költségek fedezésére az antant az Egyesült Államoktól, a központi hatalmak inkább saját lakossá-juktól vettek fel **hiteleket**. A fedezet nélküli pénzkibocsátás és az áruhiány **inflációt** okozott. A háborúból visszatérő katonák **nem találtak** maguknak **munkát**. Mindezek miatt a **külkereskedelem akadozott**, ami már az Egyesült Államokat is érintette.

A békeszerződések csak a **jóvátétel első összegét** tartalmazták, a teljes összeget később tervezték csak meghatározni. A vesztes **Németország** azonban **képtelen volt fizetni**, mire Franciaország újabb német területeket szállt meg.

A pénzügyi „vérkeringés” beindítására az Egyesült Államok tett javaslatot **1924-ben**, ez volt a **Dawes-terv**. Ösztönözte a németországi befektetéseket és hiteleket is nyújtott a vesztes országnak. A terv szerint a beinduló német gazdaság képes lesz a jóvátételek fizetésére, ami az antant országok költségvetését is stabilizálja. A megélénkülő európai gazdaság beindítja a külkereskedelmet, és nem utolsósorban mindenki képes lesz **visszafizetni hiteleit** az Egyesült Államoknak.

A győztesekkel együttműködő **Gustav Stresemann** külügyminiszter nevéhez köthető az úgynevezett **teljesítési politika**, miszerint Németország azért teljesítette pontosan az összes békefeltételt, köztük a jóvátétel fizetését, hogy elérje az ország egyenjogúsítását. Ennek köszönhetően a francia külpolitika irányt váltott, az **1925-ben** rendezett **locarnói konferencián** a nagyhatalmak garantálták a belga-német és a francia-német határokat.

Mivel a Dawes-terv is csak öt évre rögzítette a jóvátételi összegeket, 1929-ben újabb jóvátételi konferenciára került sor (Young-terv). Ez lehűtötte az enyhülő politikai légkört, hiszen hatvan évben határozta meg a jóvátétel-fizetés időtartamát. A valóságban az abban az évben kitört **világválság** elsöpörte a jóvátételi kérdést, és 1932-ben hivatalosan is **eltörölték a volt vesztesek tartozásait**.

A Dawes-terv mögött álló hitelkörforgás lényege

Hogyan is működött a hitelkörforgás? • Miért volt ez jó az Egyesült Államoknak? • Mitől függött a rendszer működőképessége? • Miért veszélyes jelenség a körbetartozás?

A Dawes-terv fogadtatását ábrázoló karikatúra és egy Young-terv-ellenes német plakát (A kép felirata: A harmadik nemzedékig robotolnotok kell!)

Miért különbözött a két amerikai kezdeményezés fogadtatása? • Miben különbözött a két amerikai terv?

Hogyan sikerült átmenetileg rendezni a nemzetközi kapcsolatokat?

Francia erőpolitika (1923-ig)

1919 – Versailles-i békeszerződés

1923 – Ruhr-válság

Francia és belga csapatok szállták meg a Ruhr-vidék ipari központjait, hogy a kitermelt szén jótételként lefoglalják. A német kormány passzív ellenállást hirdetett, a munkások sztrájkba kezdtek. Hamar kiderült, hogy a franciák nem elég erősek ahhoz, hogy kikényszerítsék a nekik járó jótételt. Ezzel egyúttal megbuktak az európai hegemoniáról szőtt álmaik is.

A Német Birodalom elnöke, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Ő Felsége a Belgák királya, a Francia Köztársaság elnöke, Ő Felsége Nagy-Britannia, Írország és a Tengerentúli Brit Területek királya, India császára, a Lengyel Köztársaság elnöke, a Csehszlovák Köztársaság elnöke [...] következő cikkekben állapodtak meg:

I. cikk A Magas Szerződő Felek népeik nevében ünnepélyesen kijelentik, hogy a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való igénybevételét elítélik, s egymáshoz való viszonyukban erről, mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak.

II. cikk A Magas Szerződő Felek elismerik, hogy a közöttük esetleg felmerülő bármely természetű vagy eredetű vitáknak vagy nézeteltéréseknek megoldását vagy elrendelését mindenkor csak békés úton szabad keresni.

(Részlet a Briand–Kellogg-paktumból; 1928)

Mi nehezítette meg a diplomáciai kapcsolatok rendezését a háború után? • Hogyan oldódott meg átmenetileg a francia–német kérdés? • Miként próbálta Franciaország biztosítani a keleti határát? • Mennyire tűnt realitásnak a Briand–Kellogg-paktum?

Megbékélés (1924-től)

1924 – Dawes-terv

Amerikai hitel Németországnak a gazdaság beindításához és a jótétel fizetéséhez.

1925 – Locarnói egyezmény

Franciaország új biztonságpolitikájának első eredménye. Ebben Németország és a nagyhatalmak garantálták, hogy Németország nem törekszik nyugati határainak megváltoztatására.

1. cikk. A Magas Szerződő Felek (Németország, Franciaország, Belgium, Nagy-Britannia és Olaszország) a következő cikkekben meghatározott módon egyenként és együttesen garantálják a Németország és Belgium, valamint a Németország és Franciaország közötti határokon alapuló területi status quo fenntartását és ezeknek a határoknak a sérthetetlenségét, úgy mint azokat az 1919. június 28-án Versailles-ban aláírt békeszerződésben vagy ennek végrehajtása során megállapították, garantálják továbbá a nevezett szerződésnek a demilitarizált övezetre vonatkozó 42. és 43. cikkei rendelkezéseinek megtartását.
2. cikk. Németország és Belgium, valamint Németország és Franciaország kölcsönösen kötelezik magukat, hogy egymás ellen nem intéznek támadást vagy betörést, és semmi esetre sem indítanak háborút egymás ellen.

(Locarnói szerződés; 1925)

1926

Németországot felvették a Népszövetségbe, és megszüntették az ország katonai ellenőrzését.

1928 – Briand–Kellogg-paktum

A paktum két aláírója (az Egyesült Államok és Franciaország), valamint az egyezményhez csatlakozó országok elutasították a nemzetközi konfliktusok erőszakos megoldását.

1929 – Young-terv

Megállapította Németország jótétel-fizetési kötelezettségének összegét és futamidejét. Itt az amerikai javaslatára Németország háborús jóvátételét 114 milliárd márkában határozták meg, melyet hatvan év alatt (tehát 1989-ig) kellett volna törlesztenie.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen társadalmi és mentalitásbeli következményei voltak a háborúnak?
- Hogyan próbálta Franciaország megőrizni a befolyását az 1920-as években?

Változás és folytonosság

- Miben különbözött a háború utáni évek korhangulata a „boldog békeidők” időszakától?
- Hogyan alakultak a győztesek és vesztesek közötti diplomáciai kapcsolatok?

29. Nyugati demokráciák az 1920-as években

Hogyan rendeződött át a nagyhatalmak pozíciója az első világháború után? • Mit tett az Egyesült Államok a nemzetközi pénzügyek rendbetétele érdekében? • Milyen gazdasági folyamatok indultak be az első háború előtti évtizedekben? • Melyek voltak a legfontosabb találmányai az iparosodás új hullámának?

Fejlődés a világgazdaság centrumában

Milyen új iparágak jelentek meg a gazdaságban?

Az 1920-as évek második felére a fejlett nyugati gazdaságok ismét jelentős fejlődésnek indultak. A legdinamikusabban az **elektrotechnikai ipar** és a **gépgyártás** fejlődött. A villamos energia terjedése az energiaigényes fémkohászat további felfutását is elősegítette, amivel újabb lökést adott a gépiparnak. Futószalagon készültek az **autók** és a **rádiók**, a korszak két sikerterméke, amelyek luxuscikkből hamarosan **tömegcikké** váltak. Az autóipar fejlődése pedig magával húzta a gumi- és üvegyártást, a kőolajtermékek kitermelését és felhasználását, a gépészeti elektronika fejlődését, valamint az építőipart, mivel az autós közlekedés új utakat és hidakat igényelt.

A **gépesítés a mezőgazdaságban** is megjelent, ahol növelte a munkahatékonyságot. A termésátlagokat a **műtrágyahasználat** is fokozta. Idővel a technikai fejlődésre a repülőgépek fejlesztése is kihatott, a második világháború kezdetére a repülőgépgyártás már a hadiipar egyik fontos ága lett. A két háború között terjedt el a műanyagok használata. A műanyag a szórakoztatóiparban is megjelent: elkészültek az első **hanglemezek**.

Nyugaton nemcsak az ipar fejlődött, hanem számottevően emelkedett a terciér szektorban (a szolgáltatásban, hírközlésben, oktatásban, egészségügyben és karbantartásban) dolgozók száma is. Így összességében **csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya** a foglalkoztatottak körében, valamint az agrárszektor súlya is csökkent a nemzetgazdaságon belül (20-30% közé).

Az Egyesült Államok

Hogyan változott meg a külpolitikája?

Az Amerikai Egyesült Államokban a társadalom jelentős része rendelkezett olyan jövedelemmel, amelyből az alapvető létszükségleti költségek (lakhatás, élelmiszer, ruházat) kifizetése után is marad még elkölthető pénz. Ezt az állampolgárok szabadon fordíthatták megtakarításra (befektetésre vagy például magán-betegbiztosításra, ami itt nem volt kötelező), illetve életminőségük javítására. Utóbbi célt szolgálták az úgynevezett **tartós fogyasztási cikkek**, amelyek nem voltak szükségesek a mindennapi élethez, de megkönnyítették azt (például hűtőszekrény, porszívó, vasaló, mosógép). Az amerikai fizetésekből ugyancsak lehetővé vált a szolgáltatások vásárlása (borbély, fodrász, étterem), valamint a szabadidő szórakozással való eltöltése (rádióhallgatás, mozik, klubok és bárók, sportolás, illetve a profi sport élvezése nézőként, turizmus, kempingezés). A fogyasztási javak élvezetének széles körű elterjedésével alakult ki a **fogyasztói társadalom**.

Ford T-modell

Korabeli rádió

Gyűjtsünk olyan technikai eszközöket a korszakból, amelyek megváltoztatták az emberek életét! Keressünk az interneten képeket korabeli gépjárművekről!

Az Egyesült Államok elzárkózó politikáját ábrázoló karikatúra. A kép felirata: Micsoda szerencse, hogy külön ágyban alszunk!

Milyen „betegségekben” szenved Európa a feliratok szerint?

Rá@dás

Szesztilalom és maffia az Egyesült Államokban

Az első világháború után széles körű társadalmi mozgalom szerveződött az alkoholfogyasztás betiltására. 1919-ben a Kongresszus megtiltotta az alkoholyártást és -árusítást. A tilalom évei alatt (1920–1933) megje-

lentek a szeszcsempészek az Egyesült Államok egész területén, akik hihetetlen mértékben meggazdagodtak a többszörös áron eladott illegális alkohorból. Vagyis az alkoholtilalom hatására erősödött meg a maffia.

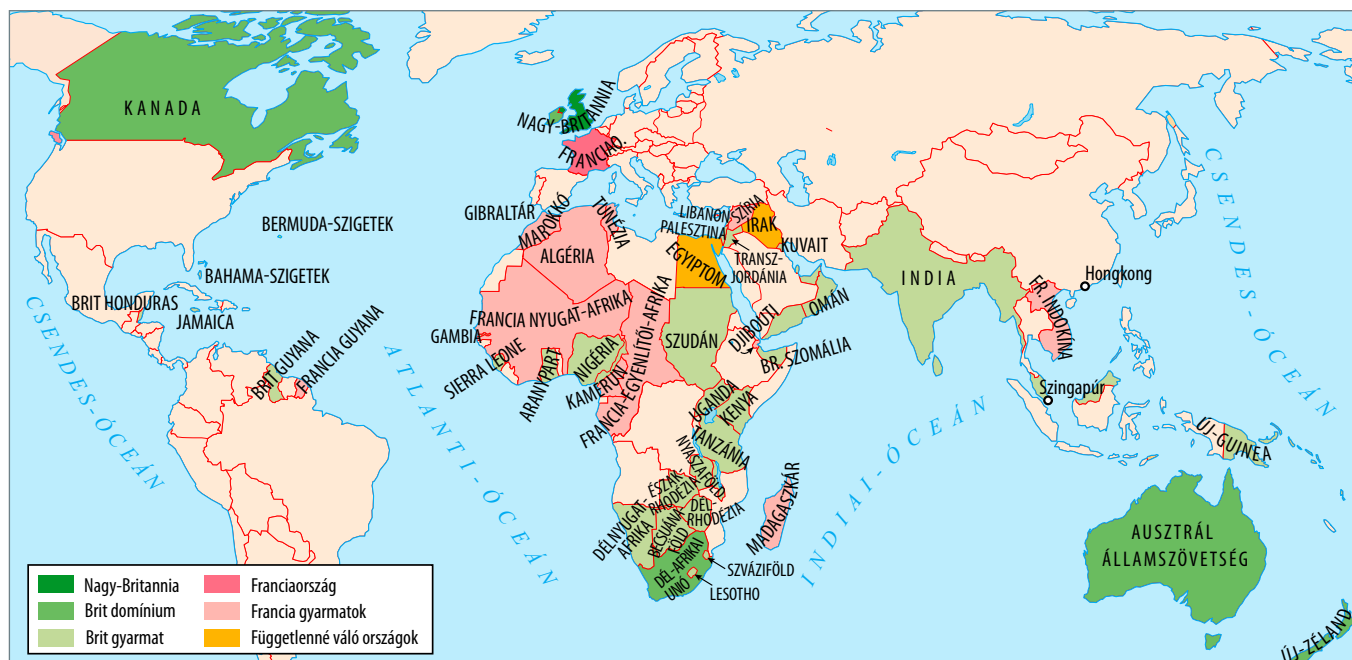
A chicagói Al Capone lett a legismertebb amerikai gengszter, noha kortársai közül többen is voltak, akik jelentősebb hatalommal rendelkeztek nála. Capone ismertségéhez az is hozzájárult, hogy kimondottan szerette a személye körüli felhajtást, és lebukásának története is legendás: végül adócsalásért került börtönbe

A szeszcsempészekről lefoglalt alkoholt megsemmisítették (csatornába öntötték)

Olvaszuk el a digitális tananyagban található leírást! • Mi állt az alkoholtilalom hátterében? • Hogyan jelent meg az idegenellenesség? • Nézzünk utána az interneten, kik voltak még hírhedt „keresztapák”!

A brit birodalom az 1920-as években

Nagy-Britannia és Franciaország

Milyen problémákkal küszködtek a győztesek?

Nagy-Britanniának a 20. század első felében az jelentette a legnagyobb kihívást, hogy egyben tartsa világbirodalmát. A brit birodalom európai telepesek által benépesített gyarmatai, az ún. **domíniumok** (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Afrika) már eddig is nagyfokú önkormányzattal rendelkeztek. 1931-ben a domíniumok **független államokká váltak**, melyeket a gazdasági és kulturális kapcsolatok mellett csak az uralkodó személye kötött az Egyesült Királysághoz. A domíniumok tehát saját törvényhozással és felelős kormánnyal rendelkeztek, a brit parlament és kormány hatásköre többé nem terjedt ki rájuk.

A brit birodalom más szempontból is bővült és szűkült egyszerre. Egyrészt mandátumterületként afrikai volt német gyarmatokat, másrészt az Oszmán Birodalom arab területeinek egy részét kapta meg. Utóbbiak, valamint Egyiptom azonban a korszakban fokozatosan függetlenedett.

Nagy-Britanniának az első világháború után azzal is szembe-sülnie kellett, hogy az **Egyesült Államok átvette tőle a vezető szerepet a világgazdaságban**, és ez a világtengerek feletti uralomra is kihatott. Gyarmatbirodalma révén azonban még mindig a brit birodalomnak volt a legtöbb alattvalója.

Franciaország az első világháborúban **jelentős veszteségeket szenvedett**, az emberveszteség és a háború okozta anyagi kár egyaránt hatalmas volt. Ezért is viselkedtek a francia politikusok kérlelhetetlenül a békekonferencián, mivel annyira meg akarták gyengíteni Németországot, hogy soha többé ne indíthasson háborút. A békeszerződések születésében valóban döntő szava lett Franciaországnak. Hamarosan azonban kiderült, hogy ahhoz nincs elég ereje, hogy Európa új uraként végre is hajtassa a szigorú békefeltételeket. A **francia erőpolitika** már 1923-ban **megbukott**, a **békére törekvő biztonságpolitikát** pedig felülírta a gazdasági világválság.

Nagy-Britanniától eltérően Franciaország teljes alárendeltségben tartotta gyarmatait. A **francia gyarmatbirodalom** is a két világ-

Állapítsuk meg a 30. oldalon található térkép segítségével, mely afrikai területek kerültek brit kézre! • Idézzük fel, hogyan döntöttek a versailles-i békekonferencián az Oszmán Birodalom arabok lakta területeiről!

1. Ebben a törvényben a „domínium” meghatározás valamennyi felsorolt domíniumot jelenti, vagyis domínium Kanada, az Ausztráliai Államszövetség, Új-Zéland, a Dél-Afrikai Unió, az Ír Szabad Állam és Új-Fundland. [...]
2. A jelenlegi törvény hatálybalépése után egyetlen, a domínium parlamentje által kiadott törvény és é törvények egyetlen rendelkezése sem tekinthető érvénytelennek és hatálytalannak azon az alapon, hogy ellentmondanak Anglia törvényeinek, illetve az Egyesült Királyság parlamentjének még érvényben levő vagy jövőbeni törvényei valamely rendelkezésének, vagy bármely olyan törvénynek, utasításnak, illetve rendelkezésnek, amelyet valamely hasonló törvényre hivatkozva adtak ki; a domínium parlamentjének hatáskörébe megy át minden törvény hatályon kívül helyezése vagy módosítása, minden rendelet, előírás vagy rendelkezés érvénytelenítése, illetve módosítása, amennyiben ezek a domínium törvénykezéséhez tartoznak. [...]
11. Tekintet nélkül az 1889. évi törvény rendelkezéseinek értelmezésére, a „gyarmat” terminológiája alá a jelenlegi törvény hatályba lépése után az Egyesült Királyság parlamentje által elfogadott törvényekbe nem vonható be a domínium vagy a domínium kötelékébe tartozó tartomány, illetve állam. (Westminsteri statútum [szabályrendelet]; 1931)

- Mit értettek a domínium kifejezés alatt?
- Milyen jogokat biztosított a domíniumok számára Nagy-Britannia?
- Tekintsük át a térképen, mely térségek és nagyobb államok maradtak gyarmati függésben!

Michael Collins (1890–1922) ír politikus, közgazdász és a függetlenségi harc egyik vezetője. Collinsnak köszönhető az önálló ír pénzügyi rendszer kialakítása, valamint az IRA (Ír Köztársasági Hadsereg) felfegyverzése amerikai fegyverekkel, amelyekkel az IRA számos terrorakciót hajtott végre. Collins 1921-ben Írország részéről aláírta az angol–ír megegyezést, amellyel létrejött az Ír Szabad Állam. Az emiatt kirobbanó ír polgárháborúban a radikális függetlenségpártiak sikeres merényletet hajtottak végre ellene 1922-ben

Hogyan alakult az ír kérdés?

Az ír kérdés évszázadok óta az angol politika megoldatlan ügyének számított. A 19. század közepén az Írországot sújtó éhínség, majd a járványok következtében mintegy másfél millió ember halt meg, majd megkezdődött az írek tömeges kivándorlása Észak-Amerikába. A brit parlament többször is elutasította az ír autonómia megadását. 1916-ban felkelés robbant ki az angol uralom ellen, és Dublinban kikiáltották az Ír Köztársaságot. Az elhúzódó fegyveres konfliktusban átmeneti megnyugvást hozott az angol–ír egyezmény 1921-ben. Ez kettéosztotta az ír szigetet: Észak-Írország (hat protestáns grófság) továbbra is az Egyesült Királysághoz tartozott, míg a déli területek (26 katolikus megye) Ír Szabad Állam néven a brit birodalom domíniumává váltak.

Nézzünk utána az interneten az ír kérdésnek! • Milyen vallási és történelmi okai vannak az ír–angol ellentétnek? • Milyen szerepet töltött be Collins az ír történelemben? • Vajon minek tekintették őt az angolok? • Miért végeztek vele ír radikálisok? • Miként rendeződött napjainkra az ír kérdés?

háború között érte el **legnagyobb kiterjedését**, mivel az ország megkapta az egykori afrikai német gyarmatok egy részét, illetve mandátumterületként felügyelte Szíriát és Libanont. A francia politika mindenhol **elutasította az önkormányzati törekvéseket**, és fegyveres erővel lépett fel a függetlenségi mozgalmakkal szemben.

Utcai barikád Berlinben a kommunisták felkelése idején, 1919 januárjában

A weimari köztársaság

Milyen körülmények között jött létre a demokratikus köztársaság?

Németországban az első világháborús **összeomlás napjaiban** a hatalom a **baloldali pártok** kezébe került. A nagyvárosok utcáin polgárháborús viszonyok uralkodtak, ezért az országgyűlést is a biztonságosabb Weimarba hívták össze. **1919 nyarán** megszületett a versailles-i béke, nem sokkal később pedig a **weimari parlament új alkotmányt** fogadott el. Németország **demokratikus köztársaság** lett.

Eközben nem csitultak az országban a polgárháborús indulatok a szélsőbaloldal, a szélsőjobboldal és a monarchisták között. Az 1920-as évek elején **számos puccskísérlet, politikai merénylet** történt, és rendszeresek voltak a fegyveres utcai harcok. Az indulatokat szította a **háborús vereség traumája**, a súlyos gazdasági és ellátási zavarok, valamint a megalázó béke okozta társadalmi sokk.

- Állapítsuk meg a forrás alapján, hogyan működött a weimari köztársaság politikai rendszere!
- Milyen demokratikus elvek érvényesültek az állam működésében?
- Milyen jogkörrel rendelkezett a birodalmi elnök, illetve a kancellár?

A Német Birodalom köztársaság. Az államhatalom a néptől származik. [...] A birodalmi gyűlés (Reichstag) a német nép képviselőiből áll. A képviselőket az általános, egyenlő, közvetlen és titkosan leadott szavazatok útján, arányos képviselőlet alapján, minden 20. életévét betöltött férfi és nő választja meg. [...] A birodalmi elnök megbízatása 7 évre szól. Újraválasztása megengedett. [...] A birodalmi kancellárt és a kancellár által javasolt birodalmi minisztereket a birodalmi elnök nevezi ki, és menti fel. [...] A német tartományok képviselőit [...] birodalmi tanács (Reichsrat) alakul. A birodalmi gyűlés által elfogadott törvényekkel szemben a birodalmi tanács fellebbezéssel élhet.

(Részlet a Német Birodalom alkotmányából; 1919)

Berlin, a világváros

A weimari köztársaság megszilárdulása idején a katonás porosz stílust a szabadságvágy váltotta fel, különösen a nagyobb városokban. Berlin pezsgő kulturális és éjszakai életével a korszak egyik legszínesebb világvárosa lett. A világváros szabadságvágya és életigenlése jelent meg az életmódbeli és szexuális szabadosságra való törekvésben.

Berlin a weimari köztársaság megszilárdulása idején

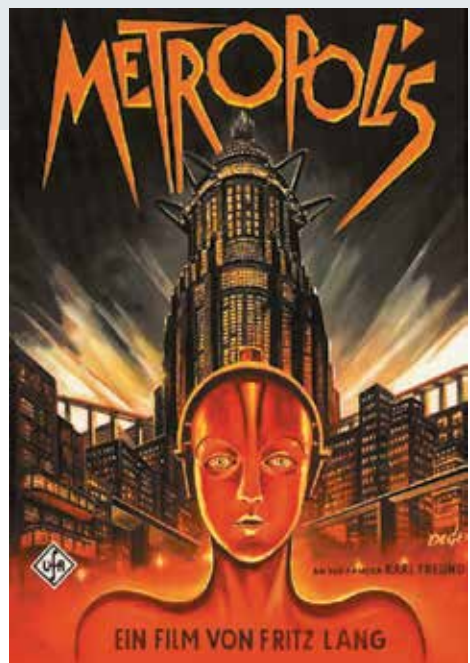
Olvassuk el a digitális tananyagban az 1920-as évek Berlinjéről szóló leírást!
 • Miben különbözött a város a császárkori időszaktól? • Miért tekintették ezt sokan az erkölcsi hanyatlás és a gyengeség jelének?

Mindezek hatására a katonák körében széles körben elterjedt a „**tördőféselmélet**”, amely szerint a háborút nem a katonák vették el, hanem a hátszágban történt szabotázs. Valójában a gazdasági termelés nem bírta kielégíteni a háborús szükségleteket. Megindult a **bűnbakkeresés**. Sokan hibáztatták az ország sorsáért a „belső árulókat” és a „nemzetközi szervezetek” tagjait, akiket többnyire a szabadkőművesekkel és a zsidókkal azonosítottak.

Az **ellátási zavarok** miatt több helyen sztrájkok törtek ki, és a gazdasági nehézségek csak fokozódtak. Németország a **jóvátételi kötelezettségeit** sem tudta időben teljesíteni. Az **1923-as Ruhr-válság** idején, amikor francia csapatok szállták meg az ipari központokat, a német gazdaság szinte csődbe ment, az infláció is felgyorsult, a pénz teljesen elértéktelenedett. Az elégedetlen közhangulatban több puccskísérlet is történt. A kormány azonban a hadseregre támaszkodva elfojtotta mind a szélsőbaloldali, mind a szélsőjobb oldali fegyveres megmozdulásait. A patthelyzetet végül a **Dawes-terv** oldotta fel, amelynek támogatásával megindult **Németország átmeneti talpra állása**.

Fa- és fémszékek a Bauhaus asztalosműhelyében

A német expresszionista iskolához tartozó némafilm, a Metropolis (1927) plakátja

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan folytatódott a gazdasági fejlődés az 1920-as években?
- Miért változott meg az Egyesült Államok politikája a háború után?

Változás és folytonosság

- Miért módosult a győztesek hatalmi pozíciója a háború után?
- Milyen politikai változások történtek Németországban?

30. A fasizmus Olaszországban

Milyen szerepe volt Olaszországnak az első világháborúban? • Melyik szövetségi rendszerhez tartozott a háború kitörésekor? • Hogyan és mikor változott ez meg? • Milyen területeket ígértek ezért cserébe a nagyhatalmak? • Mennyit tudott ebből elfoglalni a háború alatt?

Az olasz nagyhatalmi célok és a területi változások

Milyen területi követeléseit voltak Olaszországnak a békeszerződések után? • Mely országokkal kerülhetett emiatt konfliktusba? • Hogyan képzelte el gyarmatbirodalma kialakítását? • Mely gyarmattartó országok pozícióját veszélyeztette ezzel?

Milyen történelmi örökségre utalt a fasisz használat?

A Nemzeti Fasiszta Párt (Partito Nazionale Fascista) jelvényében az olasz nemzeti színek előterében a mozgalom jelképe látható: a fascies, vagyis a vesszőnyalábba rejtett bárd

Mussolini a feketeingesek körében 1922-ben

Mussolini hatalomra kerülése

Miért erősödött meg a szélsőjobboldal?

Olaszország hiába fejezte be a háborút a győztesek oldalán, nem tudta megvalósítani eredeti célkitűzéseit. Nagyravágyó terveihez képest a békekonferencián csak **szérsény területgyarapodást** ért el. Az olasz közvélemény ezt „**ellopott győzelemnek**” érezte, és a békefeltételek okozta elégedetlenséghez hozzáadódott az ország **gazdaságát sújtó válság** (államadósság, hiperinfláció) hatása is. Az elégedetlen és ingerült közhangulatban ugyanúgy megjelentek a kommunista és anarchista elképzelések, mint a vesztes országokban; északon az emberek a gyárakat, délen a nagybirtokokat kezdték elfoglalni.

Ekkor kapott szerepet az egykori frontkatonák által alapított **szélsőjobboldali szervezet** (Olasz Harci Szövetség, 1919), amely rövidesen országos hálózatot épített ki. A katonákból toborzott csoportok tagjait **feketeingeseknek** nevezték, élükön **Benito Mussolini** állt. A mozgalom gyorsan növekedett, 1921-ben párttá szerveződtek **Nemzeti Fasiszta Párt** néven. A fasiszták a rend és a jog védelmezőjének tüntették fel magukat, és erőszakosan léptek fel a gyár- és földfoglalók ellen. A mozgalom számos olasz várost ellenőrzése alá vont, majd Mussolini **1922. október** végén hívei élén Nápolyból Rómába vonult (marcia su Roma: 'menetelés

Rómába'). A látványos erődemonstráció és a fenyegető polgárháború hatására III. Viktor Emánuel király **Mussolinin** nevezte ki miniszterelnökké.

Mussolini számos intézkedéssel erősítette meg a saját és pártja hatalmát. A feketeingesek mozgalmából az egész államot átfogó **tömegpártot** szervezett, és fokozatosan **felszámolta a demokratikus parlamentarizmust** (1924). Mussolini felhatalmazást kapott, hogy parlament nélkül, **törvényerejű rendeletek** útján vezesse az országot, ezzel egy kézbe vette a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat, valamint a fasiszta párt vezetői tisztségét. Megerősödött hatalmát jelezte, hogy ekkortól már nem miniszterelnöknek, hanem ducénak (ejtsd: ducse, jelentése: vezér) nevezték. Mussolini hatalmának megnövekedése az állami propagandában is tetten érhető volt: a duce személye körül látványos **személyi kultusz** (vezérkultusz) alakult ki, amely az állam minden tevékenységét Mussolinihez kötötte. Így neve összeforrt a fasiszta rendszerrel.

Uraim! A mai napon ebben a teremben pusztán udvarias kötelességet teljesítek önökkel szemben, melyért nem várom a hálának semminemű nyilvánulását. [...]

Azt állítom, hogy a forradalomnak jogai vannak. Hozzáteszem: mint mindenki tudja, azért vagyok itt, hogy megvédjem és a lehető legmesszebbmenőre fokozzam a feketeingesek forradalmát, azt erősítsem, és szoros kapcsolatba helyezzem a nemzet történetével, mint a haladás és az egyensúly egyik eszközeit. [...]

Ebből a süket, szürke teremből sereggel egy tábori tanyát csinálhattam volna, szétrombolhattam volna a parlamentet, és kizárólag fasiszta kormányt alakíthattam volna. Mindezt megtehettem volna, de nem akartam megtenni, legalább most, kezdetben nem.

(Mussolini miniszterelnöki bemutatkozó beszéde; 1922)

- Milyen a beszéd stílusa, hangvétele?
- Hogyan nyilvánult meg Mussolini a demokratikusan megválasztott parlamentben?
- Miként értelmezte a fasiszta mozgalom sikerét?

Történészszemmel

Hogyan alakult ki a faszizmus?

A „fasiszta” mozgalom alapítói között ott voltak még a Filippo Tommaso Marinetti vezetett futuristák, akik nemcsak művészek, hanem közéleti szereplőnek is tekintették magukat. Marinetti volt az egyik meghatározó szerzője az 1919 júniusában kiadott *Faszizta kiáltvány* című programnak, amely számos elemében merített a tíz évvel korábban meghirdetett *Futurista kiáltvány*ból.

A párttá alakulás során a fasiszta mozgalom forradalmi és modernista jellege ötvöződött a társadalmi rendet védő tradicionalizmussal. Ez a kétarcúság később is megmaradt: a faszizmus társadalomképe tradicionalista volt, a gazdaságban viszont jelentős modernizációt hajtott végre. A fasiszta mozgalom a kezdetektől ellenségesen viszonyult a kommunistákhoz, és elvetette a liberális demokráciát. Más államoktól eltérően azonban itt a zsidóságot nem kiáltották ki bűnbaknak.

Futurista stílusú fasiszta plakát

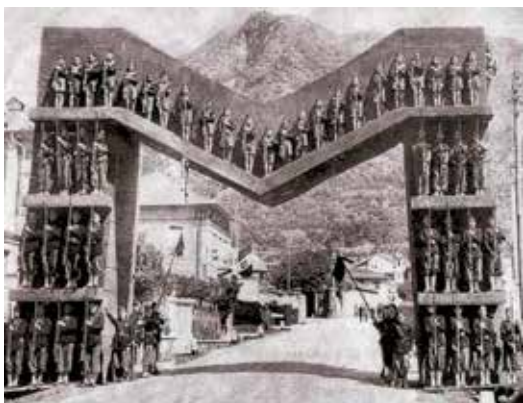
1. Mi a veszély szeretetét, az energia és a vakmerőség ismeretét akarjuk megénekelni.
2. Költészetünk lényeges eleme a bátorság, a merészség és a lázadás lesz.
3. Az irodalom mindmáig a mozdulatlanságot, a révületet és az álmot magasztalta. Mi a támadó mozgást, a lázas álmotlanságot, a futólépést, a halálugrást, a pofont és az ökölcsapást magasztaljuk.
4. Megállapítjuk, hogy a világ nagyszerűsége új szépséggel gazdagodott: a sebesség szépségével. [...] Egy versenyautó, amely kartácsként száguld, szebb, mint Samothraké-i Niké [szobor]. [...]
7. Szépség már csak a küzdelemben van. Csak a támadó jellegű mű lehet igazi alkotás. [...]
9. A háborút akarjuk dicsőíteni – a világ egyetlen tisztaságát –, a militarizmust, a patriotizmust, az anarchisták megsemmisítő

tettét, a szép elveket, amelyekért meghal az ember, s a nő megvetését. [...]

11. Azokat a nagy embertömegeket akarjuk megénekelni, akiket a munka, a szórakozás vagy a lázadás mozgat; megénekeljük a modern fővárosok forradalmának sokszínű és többhangú áradatát; a fegyverraktárak és dokkok metsző, elektromos holdak által megvilágított éjszakai, vibráló fényét; a falánk pályaudvarokat, amelyek felemészítik a füstölő vonatkígyókat; a gyárakat, amelyek magasba kúsó füstszálaikkal csüngnek a felhőkön; a hidakat, amelyek gigantikus atlétaként feszülnek a folyók felett, s a napban késként villannak; a kalandokat kereső gőzösöket, amelyek a horizontot szimatolják [...].

(Futurista kiáltvány; 1909)

Milyen eszmékért és célokért lelkesedtek a futuristák? • Hogyan kapcsolódott össze az irányzatuk a fasiszta politikai mozgalommal? • Melyek azok az üzenetek, amelyeket a szélsőjobb oldali mozgalom beépíthetett az ideológiájába?

A piemonti faluba látogató Mussolinit M betűt formázó díszkapuval és a helyi balillák felsorakoztatásával köszöntötték. (A balilla kifejezés egy 18. századi genovai fiúra utal, akit az olaszok szabadsághősként tiszteltek. A kifejezés általános értelemben kislányt jelent, a fasiszta Olaszországban pedig a 8–14 éves fiúk ifjúsági szervezetének a neve, azonban tágabb értelemben véve mindenkit így neveztek, aki valamelyik fasiszta ifjúsági szervezet tagja volt)

Mit tehet egy állampolgár, ha nem ért egyet az állam tevékenységével? • Milyen eszközei vannak arra, hogy a hozzá hasonló nézeteket vallókkal együtt megpróbálja a szerinte helyesebb irányba terelni a politikát?

A fasiszta diktatúra működése

Hogyan alakították át a közéletet?

1926-ban **betiltották az ellenzéki pártokat** és **bevezették a cenzúrát**, sőt az újságok szerkesztőit is a fasiszta párt nevezte ki. Az átalakított rendszerben a választási rendszer is megváltozott: minden választható jelöltet a fasiszta párt állított. A feleslegessé vált parlament helyett létrehozták a korporációk országos kongresszusát, mint a kormány tanácsadó testületét. A **korporációk** az egyes szakmákat képviselő testületek voltak, amelyekben a munkaadók és a munkavállalók képviselői vettek részt. Ezek helyettesítették tehát a szakszervezeteket és a pártokat. A korporációk országos kongresszusának lett a feladata, hogy **foglalkozási alapon megjelenítse a lakosság érdekeit**. Ezzel a parlamentáris demokrácia helyett létrejött a korporatív (hivatásrendi) állam.

A katolikus egyházzal Mussolini 1929-ben megegyezést kötött. A **lateráni egyezményben** rendezték a pápai állam kérdését, amely több évtizede megoldatlan volt. A Róma belvárosában található **Vatikán** várost Olaszország **önálló államnak** ismerte el, és a szerződésben felsorolták azokat a területeket, épületeket, amelyek az egyházi állam birtokát képezték. Olaszország államvallásnak ismerte el a katolicizmust, és engedélyezte a katolikus tömegmozgalmak működését a fasiszta államban. Kikötötték azonban, hogy a papok politikai tevékenységet nem folytathatnak. A lateráni egyezmény tehát újr szabályozta az egyház és állam viszonyát Olaszországban, valamint létrehozta az egyházi állam máig érvényes működési kereteit.

A fasiszta eszméje és programja

Mit akartak a fasiszták?

A fasiszta eszméjének központi gondolata az állam mindenhatóságát hirdette meg célként. A **„totális állam”** kifejezésen azt értették, hogy az állam az **élet minden területét ellenőrizni vagy irányítani akarta**. Ennek jegyében összefonódott a fasiszta párt és az államigazgatás, valamint számos állami szervezetet hoztak létre (ifjúsági és állami szabadidő-szervezés, korporációk).

Mussolini célja a példaképnek tekintett ókori Római Birodalomhoz hasonló **öldközi-tengeri nagyhatalom** megteremtése volt. A fasiszta gyakorlati célkitűzései az új olasz birodalom létrehozását és a nagyhatalommá válást szolgálták.

	Parlamentáris demokrácia	Hivatásrendi állam
Ki hozza a törvényeket?	A parlament.	A duce törvényerejű rendeleteket hoz.
Kik képviselik a lakosság különböző politikai érdekeit?	A parlamenti pártok.	A korporációk.
Kik képviselik a munkavállalók érdekeit?	A szakszervezetek.	A korporációk, amelyeknek a munkavállalók és a munkáltatók is tagjai.
Milyen elv szerint szerveződik a parlament?	Területi alapon választják a képviselőket.	Az egyes foglalkozási ágak küldenek képviselőket.
Hogyan jelenik meg a kormány politikájának alternatívája és bírálat?	A kormány szabadon bírálható és a választásokon leváltható, illetve megbuktatható, ha a parlamentben leszavazzák. A kormány tevékenységét politikai kérdésekben az ellenzék és a sajtó ellenőrzi és bírálja.	A kormányt csak az államfő (az olasz király) válthatja le. Az ellenzéki pártokat és sajtójukat betiltották. A kormány bírálatát felesleges akadémikusokdásznak, államellenes tevékenységnek minősítették.
Kinek felelős a kormányfő?	A parlamentnek és a királynak.	Kormányfőként csak a királynak, pártvezetőként a Fasiszta Nagytanácsnak.

A parlamentáris demokrácia és a létrejött fasiszta hivatásrendi állam jellemzői

Ehhez az olasz állam területének és népességének növekedésére, valamint gazdasági fejlődésre, végül aktív külpolitikára volt szükség. A nagyhatalommá válást különböző állami akciótervek, úgynevezett „csaták” keretében kívánták elérni. A két világháború közötti időszakban az olasz gazdaság fejlődött a leglátványosabban Európában. A dinamikusan növekvő gazdaság lehetőséget adott a **hadseregfejlesztésre** és az **aktív külpolitikára**.

Mindennapi élet a fasiszta államban

Hogyan alakították át a hétköznapokat?

A fasiszta diktatúra évek alatt felszámolta az ellenzéki pártokat, a rendszerellenes tevékenységet a titkosrendőrség megakadályozta. A fasiszta állam **gazdasági sikerei** és az ezek nyomán bevezetett **szociális intézkedések** (például negyvenórás munkahét, munkanélküli segély, öregségi és rokkantsági nyugdíj) egyébként is látványosan csökkentették az ellenállást. Emellett jelentősen javult az orvosi ellátás színvonala és hozzáférhetősége is. Különösen a népbetegségnek számító tüdővész (tbc) ellen értek el komoly eredményeket, ennek köszönhetően nőtt a lakosság átlagéletkora. Sokakat költöztettek be a városokba, ami ugyancsak az életkörülmények javulását eredményezte.

A fasiszta állam mindent elkövetett, hogy **ellenőrzése és irányítása alá vonja az emberek életét**. A gyerekeket már négyéves koruktól várták a különböző ifjúsági szervezetek, melyek az ideológiai nevelés, a tömegsport és az államilag ellenőrzött szórakozás színhelyei voltak. A felnőttek számára a munkások szabadidő-szervezete kínált hasonló programokat. Kirándulásokat szerveztek, közösen hallgatták a korszakban egyre jobban elterjedő rádiókat, együtt jártak színházba és moziba. Programjaik népszerűségét növelte a közösségi élmény mellett az is, hogy a tagok különböző kedvezményeket kaptak. A korszakban a profi sport mellett nagy népszerűségnek örvendett a tömegsport is. A munkahelyi sportot a vállalatok is támogatták, hiszen a versenyek egyfajta reklámot is jelentettek a cégeknek. A fő célkitűzés azonban az volt, hogy az emberek egészségesebbek, edzettebbek, harcra képesebbek legyenek.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen bel- és külpolitikai okok vezettek a fasiszta mozgalom hatalomra kerüléséhez?
- Hogyan építette ki Mussolini a totális diktatúrát?

Történelmi jelentőség

- Milyen eszmei, politikai törekvései voltak a faszizmusnak?
- Hogyan működött a diktatúra a mindennapokban?

Az olasz lakosság növelésére meghirdették a „**szülési csatát**”. A szülésszám növekedése érdekében betiltották a fogamzásgátlást és az abortuszt, bevezették a nőtlenségi adót, adókedvezményt adtak a nagycsaládosoknak, és minden megszülető gyerek után kedvezményes hitel járt a családnak. A legtöbb gyermeket szülő nőket pedig ugyanúgy kitüntették, mint a háborús hősokeket.

A növekvő lakosságú ország élelmiszer-ellátását a „**gabonacsata**” megnevezéséről várták. Olaszországnak a gazdaság minden területén az volt a célja, hogy önálló legyen. A gabonacsata során jelentős fejlesztést, modernizációt hajtottak végre a mezőgazdaságban (például mocsarak lecsapolása, öntözési rendszer kiépítése), ennek révén nőtt az azonos méretű területen elérhető terméshozam is.

A gazdaság fejlődéséhez a nagyszabású **infrastrukturális fejlesztések** is hozzájárultak: autópályák és közutak épültek, villamosították a vasútvonalakat, jelentős lakásépítési program indult. Ezek az állami beruházások egyúttal a munkanélküliséget is csökkentették. Az iparban még a mezőgazdaságnál is látványosabb volt a fejlődés, különösen az új iparágakban (vegyipar, alumíniumgyártás, gépipar, elektronika).

A fasiszta állam akciótervei és megvalósulásuk

I. Az olasz nemzet olyan organizmus, amelynek céljai, élete és tevékenységi eszközei felsőbbrendűek, mint a nemzetet alkotó – megosztott vagy csoportokba foglalt – egyének céljai, élete vagy tevékenységi eszközei. A nemzet morális, gazdasági és politikai egység, amely teljességgel a fasiszta államban valósul meg.

II. A munka – valamennyi szellemi-technikai és kézműves formájában – társadalmi kötelezettség. [...]

III. A hivatási és szakmai szervezkedés szabad. De csak az állam által törvényesen elismert és az állami ellenőrzés alá vont szakmai szervezetek képviselhetik törvényesen az adott kategória munkaadóit és munkavállalóit, csak ezeknek van joguk az állammal vagy más szakmákkal szemben képviselni az adott kategóriák érdekeit, a kategória valamennyi dolgozójára érvényes kollektív munkaszerződést kötni, azokra hozzájárulást kivetni és gyakorolni a rájuk bízott közérdekű funkciókat. [...]

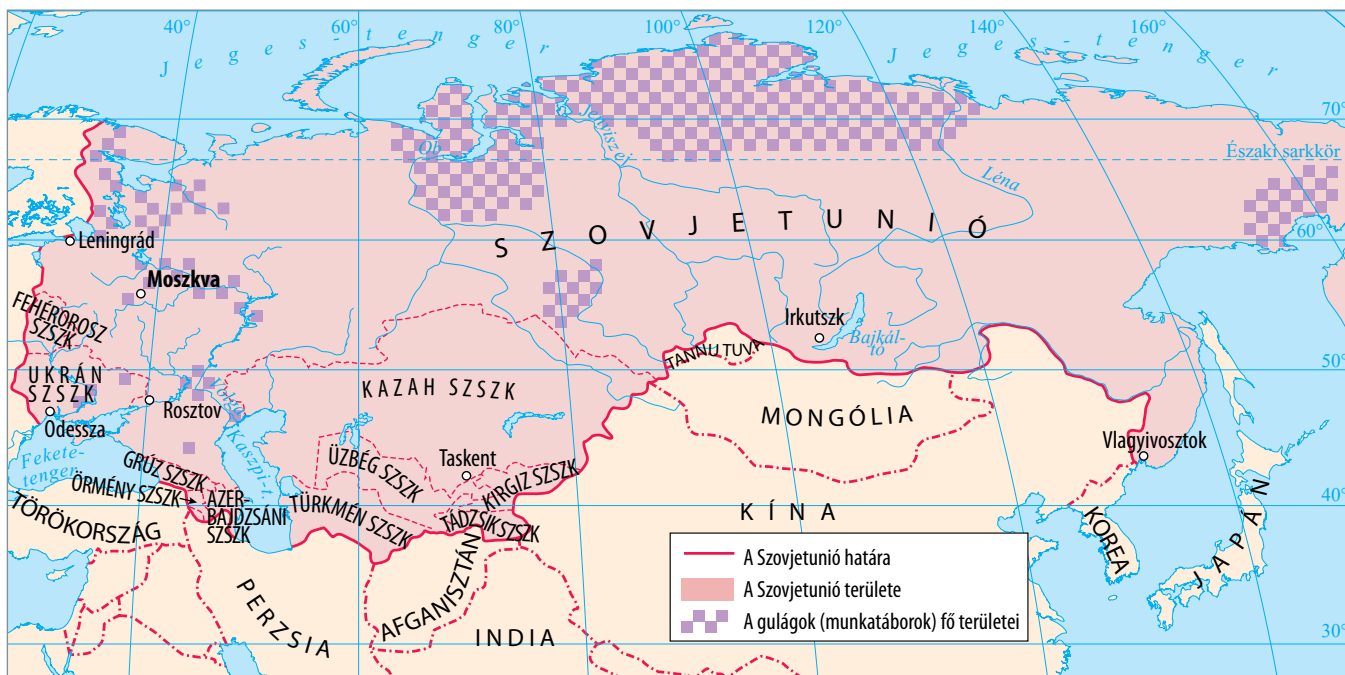
VI. A törvényesen elismert szakmai szervezetek biztosítják a munkaadók és munkavállalók jogi egyenlőségét, biztosítják a termelés és a munka rendjét, és elősegítik annak tökéletesítését. A korporációk jelentik a termelés egységes szervezetét, és teljes mértékben képviselik annak érdekeit. E teljes képviselés értelmében – minthogy a termelés érdekei egyúttal nemzeti érdekek is – a korporációkat a törvény állami szerveknek ismeri el.

(Carta del Lavoro [a munka alkotmány]; 1927)

- Hogyan tekintettek a fasiszta államban a közösség és az egyén viszonyára?
- Mennyire lehetett szabad a szakmai szervezkedés, ha csak az állami szervezet képviselhetette az adott szakmát?
- Fogalmazzuk meg, mi a korporáció lényege!

31. A kommunista diktatúra a Szovjetunióban

Mi történt 1917 őszén Oroszországban? • Mik voltak ennek az előzményei? • Milyen eszme állt a „nagy októberi szocialista forradalom” mögött? • Ki volt Lenin? • Mi lett a sorsa a cári családnak? • Melyik oldal nyerte meg a polgárháborút?

A Szovjetunió a két világháború között

Idézzük fel, mely országok jöttek létre az egykori Orosz Birodalom nyugati határán! • Milyen körülmények között alakult ki a Szovjetunió?

Sztálin elvtárs, amióta főtitkár lett, felmérhetetlen hatalmat összpontosított kezében, és nem vagyok biztos afelől, hogy mindig elég körültekintően tud majd élni ezzel a hatalommal. [...] Sztálin túlságosan goromba, és ez a fogyatékoság [...] – túrhettellenné válik a főtitkári tisztségében. (Lenin jellemzése Sztálinról; 1922)

Milyen jellemvonásokra hívta fel Lenin a figyelmet Sztálinnal kapcsolatban?

Lenin holttestét bebalzsamozták, és Moszkva központjában, a Lenin-mauzóleumban helyezték el. A bebalzsamozott holttest napjainkban is megtekinthető

Mire utalt, hogy Lenint – végakarata ellenére – nem temették el? • Hogyan tekintett ezáltal a kommunista mozgalom Leninre?

Harc Lenin örökségéért

Kié lesz a hatalom?

A rendkívül véres oroszországi polgárháború **1922-re** fejeződött be a kommunisták győzelmével. A soknemzetiségű és soknyelvű **Szovjetunió** föderatív alkotmánya ellenére továbbra is egy Moszkvából irányított birodalomként működött, amelyben egyetlen párt, a **Szovjetunió Kommunista Pártja** rendelkezett a hatalommal. **Lenin** – súlyosbodó betegsége miatt – élete utolsó éveiben elvesztette az irányítást a kommunista párt felett, **1924-ben bekövetkezett halála** után pedig megindult a versengés a párt vezetéséért. A legesélyesebbnek Trockij és Sztálin tűnt.

Sztálin az 1920-as évek második felében fokozatosan kiszorította a hatalomból **Trockijt**, akit végül **száműztek a Szovjetunióból**, de ezt követően is a nemzetközi munkásmozgalom aktív résztvevője és Sztálin kritikusa maradt. **Sztálin** a vitákra építő kollektív pártvezetés helyébe a vitathatatlan **egyszemélyi vezetést** állította. Az állampárt főtitkára így nemcsak a kommunista pártnak, hanem magának a Szovjetuniónak is az egyszemélyi vezetője, **diktátora** lett. Hatalmát elsősorban a fizetett pártbürokrácia szolgáltatta, amelyet pártfőtitkárként személyesen irányított, és ha kellett, le is cserélhetett. Emellett meghatározó szerepe volt az **állami terrort** működtető **politikai rendőrségnek**, amely Sztálin idején jelentősen kibővült.

Történészszemmel

Miben különböztek Trockij és Sztálin politikai elképzelései?

	Trockij	Sztálin
Ideológia	Trockij úgy vélte, hogy a világforradalom sikere nélkül a Szovjetunió forradalmi lendülete megtörhet, és bürokratikus párt-diktatúrává alakulhat.	A pártbürokráciát irányító Sztálin ezzel szemben azt hangoztatta, hogy nem szükséges az egész világot átalakítani, mert lehet működőképes a „szocializmus egy országban” is.
Gazdasági elképzelések	Trockij az erőltetett iparosítást támogatta. Az ehhez szükséges tőkét a lakosság túlnyomó részét kitevő parasztság kizsigerelésével akarták előteremteni, mivel külföldi hitelt nem kaphattak.	Sztálin inkább Buharin elképzelését hangoztatta az erőltetett iparosítás helyett. Eszerint a mezőgazdaságot kell fejleszteni, amely idővel ki fogja termelni az iparosításhoz szükséges tőkét.

Trockij és Sztálin ideológiája és gazdasági elképzelései

Trockij (1879–1940) a forradalom és a polgárháború időszakának egyik meghatározó és közismert vezetője, külügyi népbiztos, a Vörös Hadsereg megszervezője volt

Sztálin (1878–1953) a pártvezetés egyik kevésbé ismert tagja, aki 1922-ben a pártbürokráciát irányító főtitkár lett. E pozíciót kihasználva növelte befolyását, és a főtitkári tisztséget a párt legfontosabb pozíciójává tette

Foglaljuk össze, miben különböztek Sztálin és Trockij elképzelései! • Nézzünk utána az interneten, mi történt Trockijjal 1940-ben! • Olvassuk el George Orwell *Állatfarm* című kisregényét, amely szemléletesen adja vissza a szovjet állam működési mechanizmusát! • Figyeljük meg, hogyan változott meg Sztálin politikája a későbbiekben!

Néha azt kérdezik, nem lehetne-e az ütemet kissé lassítani, haladásunkat kissé fékezni. Nem, elvtársak, nem lehet! Nem lehet lassítani az ütemet. Ellenkezőleg, gyorsítani kell, amennyire erőnkől telik [...]. A régi Oroszország történelme egyebek között abból állt, hogy elmaradottsága miatt szüntelenül verték a mongol kánok. Verték a török bégek. Verték a svéd hűbérurak. Verték a lengyel pánok. [...] Mi a gazdasági téren 50-100 évvel elmaradtunk a fejlett országok mögött. Ezt a távolságot 10 év alatt kell befutnunk. Vagy befutjuk, vagy eltipornak bennünket. [...] Nem tudhatjuk, hogy mely napon támadnak rá a Szovjetunióra az imperialisták [...].

(Sztálin szavai 1931. február 4-én)

- Mivel indokolta Sztálin az erőltetett fejlesztést?
- Mennyire voltak reálisak a kitűzött célok?

1922–1928	Harc a hataloméért
1928–1933	Az első öt éves terv időszaka (a mezőgazdaság kollektivizálása, erőltetett iparosítás, első terrorhullám)
1934–1938	A „csisztká” (nagy terror) időszaka (leszámolás az autonóm társadalmi csoportokkal)

A sztálinizmus három korszaka a második világháborúig

A sztálini gazdaságpolitika

Hogyan alakította át az országot Sztálin?

Sztálin elsődleges célja az volt, hogy a **Szovjetunió erős nagy-hatalom** legyen, és mindent ennek a célnak rendelt alá. Az 1920-as évek végén az állam kampányt hirdetett az „önzőnek” nevezett parasztság ellen, és **megkezdték a földek és az állatállomány kollektivizálását** (közös tulajdonba vételét). A parasztok jelentős része ekkor inkább levágta és megette az állatait, mintsem hogy beszolgáltassa a közösbe. Ennek hatására a szovjet juh- és szarvasmarha-állomány hamarosan a felére csökkent. A mezőgazdaság kollektivizálása miatt lényegében **megszűnt a magángazdaság** (az 1926-os 55%-ról 1932-re 10% alá csökkent a részaránya), és helyette nagy állami gazdaságok (kolhozok és szovhozok) jöttek létre, amelyek azonban jóval szegényebbek voltak, mint a korábbi magángazdaságok összessége. Az államosítással **szembeszállókat a rendszer politikai ellenségének** nyilvánították, és kényszermunkatáborba vitték. Ugyancsak felléptek a vidéki társadalomban jelentős befolyással rendelkező ortodox egyház ellen is.

Hamarosan **éhínség** tört ki a parasztság körében, és a következő évben még rosszabbak lettek a termés hozamok. Az állam erre ismét szigorúan lépett fel, és így tovább rontott a helyzeten. Az **1932–33-ra** kialakult **nagy éhínség** elsősorban azokat a területeket sújtotta, ahol kizárólag mezőgazdaságból éltek (például Ukrajna). Az **embertelen gazdaságpolitika** halálra éheztetett áldozatainak számát mintegy tízmillió főre becsülhetjük, ami a Szovjetunió lakosságának kb. 6%-a volt.

A **gazdasági folyamatokat** ezt követően egy központi hivatal irányította, amely bevezette a **tervgazdaságot**. Ennek lényege az volt, hogy az állam előre megtervezte, hogy kinek miből mennyit kell majd termelnie. A tervek készítői azonban nem voltak figyelemmel sem a valós szükségletekre, sem a termelés lehetőségeire. A parasztoktól irréálisan sok gabona beszolgáltatását várták el, így vagy a parasztcsaládoknak nem maradt elég, vagy vetőmagnak nem jutott a következő évre. A tervet alulteljesítő parasztok tömegével kerültek kényszermunkatáborba.

A mezőgazdaság kizsákmányolásával **begyűjtött gabonát** a Szovjetunió **eladta a nemzetközi piacokon**, és ebből szerezte meg az **iparosításhoz szükséges tőkét**. Az iparosítás tehát gőzerővel haladhatott előre: az amerikai mérnökök segítségével épült hatalmas vízerőmű a Dnyeper mentén, illetve a Donyec-medence szén- és vasérckészlete lehetővé tette a **nehézipar fejlesztését**. A hatalmas állami beruházásokhoz bőven volt olcsó munkaerő a kényszermunkások és a nők munkába állása révén. Az **erőltetett iparosítás** révén az ország elindult a nyugati fejlett államok után, és a balkáni országok szintjére zárkózott fel. A növekvő ipari termelés a **hadsereg fegyverzetének fejlesztését** is lehetővé tette.

A mezőgazdaság kizsákmányolásának a parasztság megpróbált ellenállni, ezért és az egyre romló körülmények miatt csökkent a termelékenységük. A propaganda államellenes összeesküvéssel (szabotázzsal) vádolta meg őket. Azt sulykolták, hogy a saját földdel rendelkező parasztság gazdag és önző. Az ilyen parasztokat nevezték kuláknak. A kulákellenes propaganda nyomán az állami terror is fokozódott: rengeteg embert ítéltek kényszermunkára vagy kivégzésre. Ez a sors várt minden elégedetlenkedőre

Év	Termelés (millió tonna)	Állami gabonabegyűjtés (millió tonna)	Begyűjtött gabona a termeléshez képest	Export (millió tonna)
1928–1929	62	10,8	17%	-0,18
1929–1930	62	16,0	26%	1,34
1930–1931	65	22,1	34%	5,83
1931–1932	56	22,8	41%	4,78

A szovjet agrárium termelékenysége 1928 és 1932 között

Hogyan változott az államilag begyűjtött gabona mennyisége? • Mekkora részt vittek ebből külföldre? • Hová került a begyűjtött gabona többi része? • Mi történt azzal a gabonával, amit az állam nem gyűjtött be? • Számoljuk ki, hány kiló gabona jutott a Szovjetunióban egy lakosra, ha a lakosságot nagyjából 160 millióra becsülhetjük! • Ha egy ember éves fogyasztása legalább 250 kg búzát igényel, akkor mely években volt biztosított az ország gabonaellátása?

Sztahanov (1906–1977) fiatal bányászként azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy az előírt szénmennyiség sokszorosát termelte ki. Ezért a munka hőseként ünnepelték, és teljesítményét példaként állították a többi munkás elé. A szovjet propaganda munkaversenyt hirdetett, melynek lényege az volt, hogy a munkások teljesítsék túl az előírt tervet. A munkaverseny résztvevőit sztahanovistáknak nevezték. A dolgozókat túlhajszoló munkaverseny megmutatja, hogy mi eredményezte a szovjet gazdaság látványos fejlődését: az emberek erőn felül végzett munkája, munkaerejük kizsákmányolása

Vitassuk meg, miért volt szükség a munkaversenyre! • Hogyan lehetett valakit rávenni a kommunizmusban, hogy dolgozzon többet, ha ezért nem kaphatott több fizetést? • Gondoljuk végig, hogyan fért össze a kizsákmányolás megszüntetését hirdető marxizmus és az emberek munkaerejét a végletekig kizsákmányoló sztálinizmus!

A „nagy terror” időszaka

Milyen eszközökkel tudták megfélemlíteni a társadalmat?

A lakosság helyzetének látványos romlása **politikai elégedetlenséghez** vezetett. Az állampárt **1934. évi kongresszusa** új Központi Bizottságot választott, ahol a legnépszerűbb jelölt a leningrádi párttitkár, Kirov lett, míg a legnépszerűtlenebb maga Sztálin. Kirovot még abban az évben megölte egy „merénylő”. Sztálin Kirov halálának ürügyén **látványos koncepció**s pert rendezett, amelyben leszámolt politikai ellenfeleivel (akik korábban Kirov támogatói voltak). Az 1934-ben megválasztott Központi Bizottság tagjainak túlnyomó részét kivégezték, ezzel kezdetét vette a **nagy politikai tisztogatási hullám**, amely kiterjedt Sztálin minden lehetséges riválisára.

A politikai tisztogatás 1937-re elérte a **Vörös Hadsereg vezetőit is**: a táborkok és főtisztek mintegy kilencven százalékát kivégezték vagy kényszermunkára ítélték. Ugyancsak 1937-ben indult meg az agresszív egyház- és vallásellenes propaganda, amely minden felekezetre súlyosan érintett. A papság túlnyomó részét megölték, a templomokat elkobozták, és állami célra hasznosították. Számos templomban ateista múzeumot rendeztek be.

A Szovjetunió első évtizedeiben a kényszermunkatáborok a társadalom megfélemlítésének eszközeivé és **milliók halálának színhelyeivé** váltak. A **Gulag** (Javító-munkatáborok Főigazgatósága) az országot behálózó **kényszermunkatáborok hálózatának** el-

	Fogyasztási cikkek	Termelő- eszközök	Teljes ipar
1928	120%	150%	130%
1932	190%	420%	270%
1937	370%	1010%	380%

A szovjet ipar növekedése az 1913-as szinthez képest

Hogyan nőtt a szovjet ipar teljesítménye 1928 után? • Hogyan nőtt a fogyasztási cikkek előállítására? • Mi mutatja, hogy az ipari termelés jelentős részét olyan beruházásokra fordították, amelyek további növekedést eredményezhettek?

Kényszermunka a Gulagon

Sztálin a „legmegbízhatóbb” elvtársak társaságában. Bal szélén Vorosilov marsall, mellette Molotov, a Népbiztosok Tanácsának elnöke, a jobb szélén pedig Jezsov, aki 1936 és 1938 között volt az NKVD (Belügyi Népbiztosság) vezetője, vagyis a nagy terrorhullám irányítója. Jezsov vezetésével két év alatt 1,7 millió (!) embert tartóztattak le, és több százezer embert öltek meg. A nagy tisztogatási hullám után őt is kivégezték, és még a fényképekről is eltüntették

A Sztálin személye körül kibontakozó kultusz szerint egyedül ő volt Lenin örököse és a szovjet nép „bölcs vezére”. A sztálini személyi kultusz (vezérkultusz) sok szempontból emlékeztetett a cárok személye körül egykor kialakult kultikus tiszteletre, de más modern diktátorok (Mussolini, Hitler) kultuszára is

Mit sugall a kép Sztálin szerepéről?

nevezése volt. A táborlakók munkája révén ért el jelentős eredményeket a zord természeti viszonyokkal dacoló iparosítás. A kemény fizikai munkát végző **kényszermunkásoknak** nemcsak a nehéz környezeti viszonyok (például az extrém hideg) és a rossz felszereltség jelentett megpróbáltatást, hanem a kegyetlen bánásmód is: a rossz ruházat, az elviselhetetlen lakáskörülmények, valamint az állandó éheztetés.

Hétköznapi valóság és propaganda

Hogyan teltek a mindennapok a sztálini Szovjetunióban?

Az erőltetett iparosítás nyomán a **Szovjetunió modernizálódott**, aminek látványos jele volt, hogy a falvakba is bevezették az áramot. Az ipari termelés jelentős részét **fegyverkezésre vagy presztízsb beruházásokra** (például nagy állami építkezésekre) fordították ugyan, de az életszínvonal is érzékelhetően emelkedett az 1930-as évek második felére. (Természetesen csak a kényszermunkatáborokon kívül.) Noha a Szovjetunió belül továbbra is jelentős regionális különbségek voltak, az átlagos életszínvonal meghaladta az 1920-as évek és az 1914 előtti szintet is, és megközelítette a köztes-európai, de a nyugat-európai értékektől még messze elmaradt.

A propaganda a Szovjetunió lendületes fejlődését hangsúlyozta. Azt ígérték, hogy hamarosan utoléri, majd lehaladja a fejlett Nyugatot. Az **életszínvonal javulása és a valós eredményeket felnagyító propaganda** hatására sokan ismerték el Sztálin sikereit, a korábbi éhínségekről és a tömegeket fogva tartó kényszermunkatáborokról pedig nem is mertek beszélni.

Összegzés

Történelmi jelentőség

- Hogyan fokozódott a társadalom elnyomása a Szovjetunióban?
- Hogyan értékelhető Sztálin tevékenysége?

Történelmi interpretáció

- Milyen eszközökkel valósította meg a sztálini diktatúra az iparosítást?
- Miért tűnhetnek ellentmondásosnak a gazdaságpolitikai eredmények?

32. A nagy gazdasági világválság

Milyen gazdasági problémákat okozott az első világháború? • Mennyiben változott meg a gazdasági rendszer a világháború után? • Melyik országba helyeződött át a világgazdaság súlypontja? • Miért alakult ki nemzetközi „körbetartozás” a Dawes-terv hatására?

A gazdasági világválság kialakulása

Mi vezetett a gazdasági világválsághoz?

Az **Amerikai Egyesült Államokban** az első világháború után töretlenül folytatódott a gazdasági növekedés, és az 1920-as évek második felében, a Dawes-terv hatására **az európai országok is újra növekedni kezdtek**. Az optimista hangulatban **befektetési láz** uralkodott, az új és bővülő vállalatok részvényeket bocsátottak ki. Az általános várakozás az volt, hogy a cégek nyereségesek lesznek, nagy osztalékot fizetnek és így részvényeik ára is nőni fog. Emiatt **egyre többen fektették részvényekbe a megtakarításaikat**. A bővülő kereslet a részvényekre önmagában is felhajtotta azok árát, ami még jobban megerősítette az optimista várakozásokat. 1928–1929-ben a New York-i tőzsdén a **részvények ára** 20 hónap alatt **megduplázódott**.

A **fogyasztás** azonban – főleg Európában – **nem bővült** a befektetésekkel azonos mértékben. A háború idején az európai termékek eltűnésével a gyarmatok saját ipari termelése növekedett, a Szovjetunió elzárkózott a világpiactól, az európai lakosságot pedig a háborús és az infláció szegényítette el. Így az egyre több termék értékesítése egyre nagyobb nehézségbe ütközött.

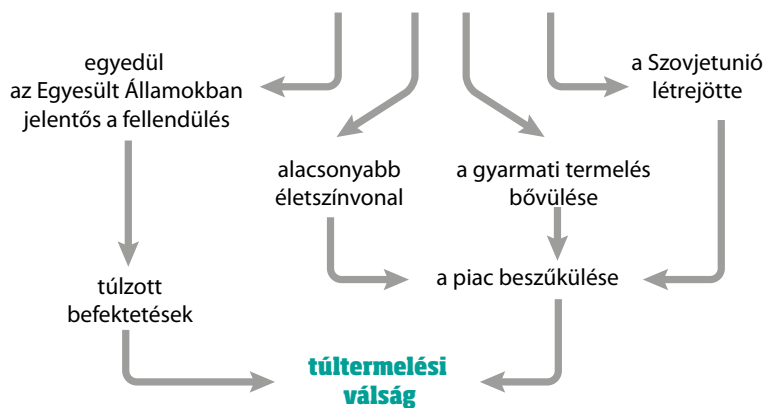
A **vállalatok nyeresége elmaradt**, az osztalék hiánya miatt pedig megcsappant a részvények iránti kereslet. A **részvényárak csökkenni kezdtek**, emiatt egyre többen akartak megszabadulni tévedésnek tűnő befektetésüktől. A tőzsdei buborék kipukkant, **tőzsdepánik** tört ki: az eladások miatta a részvények ára zuhanni kezdett. A New York-i tőzsde **1929. október 29-én**, az úgynevezett **„fekete kedden”** omlott össze, az árfolyamok egy hét alatt átlagosan 40%-ot estek.

Az emberek attól tartottak, hogy a **részvényárak zuhanása** tönkreteszi a bankokat is, mivel azok a betétesek pénzének egy részét részvényekbe fektették. Ezért a betétesek azonnal ki akarták venni megtakarításaikat a bankból, vagyis a tőzsdei pánikot **bankpánik** követte. A bankok feladata azonban a betétesek pénzének továbbhitelezése vagy befektetése, azt egyszerre visszafizetni nem

„Fekete kedd”

háború és forradalmak

A világválság okai

Foglaljuk össze, milyen gazdasági folyamatok zajlottak az első világháború után! • Miért alakult ki túlermelési válság?

Milyen gazdasági, pénzügyi és szociális következményei voltak a világválságnak? • Miért nem tudták gyorsan felszámolni a túltermelési válságot?

Nemcsak a gyerekek nem értették, hogyan válhatott munkanélkülivé hirtelen minden ötödik felnőtt

túltermelési válság

A világválság kibontakozása

tudják. A részvényárak összeomlása miatt a befektetések jó része elértéktelenedett. A bankpánik következtében 10 ezer kisebb-nagyobb bank vált fizetésképtelenné, vagyis csődbe ment.

A világválság kiterjedése

Miért nem tudták megakadályozni a válság kiszélesedését?

Az Egyesült Államok úgy akarta az amerikai vállalatok piaci lehetőségeit biztosítani, hogy **megemelte a vámokat** és így kiszorította a külföldi termékeket. Ezt a módszert egyre több ország vette át: az első világháború után újra megélenkülő **világkereskedelem összeomlott**. A kölcsönös elzárkózás a legkevésbé a kiterjedt gyarmatbirodalommal rendelkező Nagy-Britanniát és Franciaországot sújtotta, a legjobban pedig az addig jelentős mértékben exportra termelő országokat, az Egyesült Államokat, Németországot vagy éppen Magyarországot.

A **bankrendszer és a külkereskedelem összeomlása** megbénította a termelést és a kereskedelmet is. A **termelés és a hitelezés leállása** miatt a fizetésképtelen üzemeknek rengeteg embert el kellett bocsátaniuk, valamint csökkentették a fizetéseket is. Ettől még többen szorultak rá, hogy pénzzé tegyék addigi megtakarításaikat. Az Egyesült Államokban a **munkanélküliek száma** 1,5 millióról 13 millióra emelkedett – ez a negyede volt az összes foglalkoztatott számának. A munkanélküliség növekedésével viszont a **vásárlóerő is csökkent**, ami szintén negatív hatással volt a termelésre.

Sajátos bérverseny: a munkások egymást licitálták alul, hogy alkalmazzzák őket

Az Egyesült Államokban a nemzeti össztermék értéke rövid időn belül 45%-kal zuhant. A munkanélküliek egyre növekvő tömege kilátástalan helyzetbe került. Rengeteg **elszegényedett farmer** hagyta ott a földjét és vándorolt a nagyobb gazdaságok között, hogy alkalmi munkát kapjon. A válságba került Egyesült Államok megpróbálta behajtani külföldi hiteleit, hogy megóvja a még meglévő hazai termelését.

Az **amerikai piac bezárulása** miatt **Európában is túltermelés** alakult ki, a nemzetközi hitelek megszűnése révén pedig itt is pénzsűke keletkezett. A körbetartozások

Az „amerikai álm” és az ébredés: a világ legmagasabb életszínvonalát hirdető plakát előtt sorban álló amerikai munkanélküliek

Négy gyermek eladó – az amerikai vidék a világválság idején

Tönkrement amerikai farmer az otthona előtt. A válsággal egy időben a préri-övezetben az időjárás is az emberek ellen fordult: ez volt a nagy porviharok korszaka

miatt 1931-re szinte teljesen **leállt a nemzetközi hitelezés**. Ennek következtében a **német bankrendszer is összeomlott**, a banki ügyleteket felfüggesztették. Ugyanez történt több európai országban. A válság sújtotta Európa 7 milliárd dollárnyi hitelt törlesztett az Egyesült Államoknak, miközben újabb hitel nem érkezett. A hiányzó pénz Európában is csökkentette a fizetőképes keresletet és a beruházásokat.

Vámtarifák	Német-ország		Francia-ország		Olasz-ország		Svéd-ország	
	1927	1931	1927	1931	1927	1931	1927	1931
Általános vám-tarifa (%)	20	→ 41	23	→ 38	28	→ 48	20	→ 27
Mezőgazdasági vám-tarifa (%)	27	→ 83	19	→ 53	25	→ 66	22	→ 40

A vámtarifák változása az egyes országokban

	Német-ország	Egyesült Államok	Nagy-Britannia
Munkanélküliek száma (millió fő)	5,6	13	2,8
Összlakosság (millió fő)	66	125	46
A munkanélküliek aránya az összlakosság-hoz képest (%)	8,5	10,4	6,1

Munkanélküliség a világválság hatására 1932-ben

Egyesült Államok	60	Az ipari termelés 1933-ban az 1929. évi termeléshez képest (%)
Németország	60	
Olaszország	70	
Franciaország	70	
Nagy-Britannia	85	
Szovjetunió	195	
Magyarország	80	

A táblázat adatai alapján vajon miért mondták sokan azt, hogy a kapitalizmus válságban van? • Mentessült-e a kapitalizmus helyett irányított gazdaságot bevezető fasiszta Olaszország a válság hatásai alól? • Mi volt az ára a szovjet ipari fejlődésben mutatkozó kiugróan jó eredménynek?

Mi mutatja a vámtarifák változásában, hogy a válság mindenütt a mezőgazdaságot sújtotta a leginkább?

A válság hatásai és válságkezelés az Egyesült Államokban: a New Deal

Milyen gazdaságpolitikai intézkedéseket hoztak?

A **legsúlyosabb válság a mezőgazdaságot sújtotta**, a kis parasztgazdaságok a világ minden részén tömegesen adósodtak el, illetve mentek csődbe. Az agrárországok a csőd szélére kerültek. Az ipari termelés 30-40%-kal, a mezőgazdasági pedig 40-50%-kal csökkent a válság miatt. Ugyanilyen arányú visszaesés történt a bérek és árak esetében is. A válság idején Európa-szerte 20 millióan veszítették el munkahelyüket, a legnagyobb visszaesés a német iparban történt, ahol mintegy 6 millióan váltak munkanélkülivé.

A válságkezelés az **állami beavatkozás erősödésével** járt. Az állami beavatkozás hagyományos eszközei (megszorítás, protekcionizmus, adókedvezmény, állami támogatás) mellett **John Maynard Keynes** javaslatára a válságkezelés új eszköze jelent meg: a **fogyasztásélénkítő állami beruházások**. A brit közgazdász azt javasolta, hogy a fejlett országok olyan nagy állami beruházásokba kezdjenek, amelyek munkahelyet teremtenek, de nem növelik a mezőgazdasági és ipari termelést.

1932-ben az elnökválasztást a demokratapárti **Franklin Delano Roosevelt** nyerte meg, aki meghirdette a **New Deal** elnevezésű gazdaságpolitikai programot. A New Deal „új leosztást” jelent: egy

Franklin Delano Roosevelt (1882–1945). Az 1932-ben elnökválasztást nyert Rooseveltet még háromszor választották elnökké, előbb 1936-ban győzött jelentős szavazatkülönbséggel, majd a világháború előestéjén (1940), illetve 1944-ben szerezte meg a szavazók bizalmát. (Halála után néhány évvel hozták meg azt az alkotmánymódosítást, amely kimondja, hogy az amerikai elnököt ezentúl csak egyszer lehet újraválasztani.) Rooseveltről nem sokan tudták, hogy gyermekbénulás következtében nem tudott járni, a korabeli sajtóban ritkán fényképezték kerekesszékekben

Történészszemmel

Milyen intézkedéseket hoztak a New Deal idején?

A New Deal jelentősége elsősorban abban állt, hogy bebizonyította: demokratikus keretek között is ki lehet lábalni a válságból. A valódi fellendülést azonban csak a második világháború kitoréása hozta el, amikor az Egyesült Államok termelése a fegyvergyártás és -eladás révén látványosan megugrott.

Négynapos bankzárlat: ezeken a napokon semmilyen pénzügyi tranzakció nem történhetett. Ezután átmenetileg zárolták a betéteket (vagyis nem lehetett kivenni készpénzt a bankból), és megtiltották az arany kivitelét az országból.

Az elnök felhatalmazást kapott a bankok és az értéktőzsde szabályozására, így 2000 gyenge kisbankot bezárattott.

Megtörtént a dollár elszakítása az aranyalapról, hogy mesterséges inflációt idézzen elő. (Ezzel viszont olcsóbbá váltak a beruházások.)

A mezőgazdasági túlermelést úgy csökkentette, hogy a farmerek 1933-tól állami támogatást kaptak a meg nem művelt földjeik után.

Jelentős állami beruházások révén munkahelyteremtés kezdődött: utak, repülőterek, hidak, új gátak épültek (Columbia, Colorado és Tennessee folyók), emellett talajjavító munkálatokat, valamint erdősítést és városi parkosítást végeztek.

Roosevelt gazdasági programja

Egyesült Államok	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Munkanélküliség (százalék)	3,2	8,7	15,9	23,6	24,9	21,7	20,1	16,9	14,3	19,8	17,2	14,6	9,9	4,7	1,9	1,2
Nemzeti jövedelem (milliárd dollár)	822	750	692	600	587	633	681	778	811	779	841	906	1071	1285	1541	1670

A munkanélküliség (a munkaképes népesség arányában) és a nemzeti jövedelem alakulása az Egyesült Államokban

Hogyan avatkozott be az állam a gazdaság működésébe? • Miért a pénzügyi szektor rendbetételével kezdődött az intézkedéssorozat? • Mi okozta a munkanélküliség megszűnését és a nemzeti jövedelem hirtelen megugrását? • Nézzünk utána az interneten, mit jelentett a Kék Sas akció!

kártyaparti során a lapok újracsatolását. Ezzel új korszak kezdődött az állam és a gazdaság viszonyában. A be nem avatkozás szabadpiaci politikáját felváltotta a **gazdasági folyamatokba** jelentősen **beavatkozó állami gazdaságpolitika**.

Az állami beruházások nyomán megindult a munkahelyteremtés. A munkához jutott emberek révén ismét **beindult a fogyasztás**. Terjedni kezdtek az elektronikai forradalom új vívmányai: a porszívó, a rádió, a hűtőszekrény, a mosógép, amelyek így visszahatottak az iparra. A **fogyasztásnövelést szociális intézkedések** is segítették: korlátozták a versenyt, bérminimumot vezettek be, engedélyezték a szakszervezeteket, megtiltották a gyermekmunkát, majd a New Deal második szakaszában bevezették a munkanélküli és öregségi (társadalom)biztosítást. Ezzel **Roosevelt programja** hamarosan széles körben népszerű lett a szegényebbek körében. Támogatóinak táborát az elnök azzal is növelte, hogy minden héten **rádióadásban magyarázta el a lakosságnak a rendelkezések értelmét**. A gazdagabbakat képviselő republikánusok nem helyeselték az állam megnövekedett szerepvállalását, a demokraták azonban azt ígérték, hogy az állami beavatkozás révén megteremthető a jólét.

Ilyen kilátás nyílt az Empire State Building tetejéről a megnyitás napján, 1931-ben. A felhőkarcoló New York egyik legismertebb épülete. (Az Empire State kifejezés New York állam „beceneve”). A 381 méter magas, 102 emeletes épületet 1930-ban kezdték el építeni, és 1931 májusára készült el. Ezt követően 40 évig a világ legmagasabb épülete volt. A súlya 365 ezer tonna, és 75 lift működik benne

Milyen célt szolgáltak a nagy építkezések? • Mit bizonyított ezekkel a világrekordot felállító építkezésekkel az Egyesült Államok?

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen okok vezettek a nagy gazdasági világválság kialakulásához?
- Miért mélyült el a válság a későbbiekben?

Történelmi jelentőség

- Milyen szociális következményei voltak a válságnak?
- Hogyan próbálta Roosevelt elnök megoldani a válságot?

33. A nemzetiszocializmus Németországban

Milyen területvesztéssel szembesült Németország a versailles-i békeszerződésben? • Mivel akarták megaláztatni a győztes franciák a németeket a békekötés során? • Mit jelentett a teljesítési politika? • Miért szállta meg Franciaország 1923-ban a Ruhr-vidéket? • Mi lett ennek az eredménye? • Mit tartalmazott a Dawes- és a Young-terv?

Az osztrák születésű Adolf Hitler 1913-ban költözött át Bécsből Münchenbe, majd utcaképek festéséből tartotta fenn magát. Az első világháború kitérése után önként jelentkezett a császári német hadseregbe, és frontkatonaként szolgált a végig a háborút

Hitler hatalomra jutása

Hogyan került a náci kezébe Németország?

Németországban a **weimari köztársaság** első éveiben számos szélsőséges párt alakult. **Adolf Hitler** az első világháború után csatlakozott egy Münchenben működő, kisebb **szélsőjobboldali** párthoz, amelynek hamarosan vezetője (Führer) lett. A **radikális külpolitikai terveket** és **szociális demagógiát hirdető mozgalom** programjában hangsúlyosan szerepelt a **zsidóellenesség** is. A Hitler befolyása alá került párt rövidesen felvette a **Nemzetiszocialista Német Munkáspárt** (NSDAP) nevet, melynek rövidítéseként terjedt el a „náci” szó.

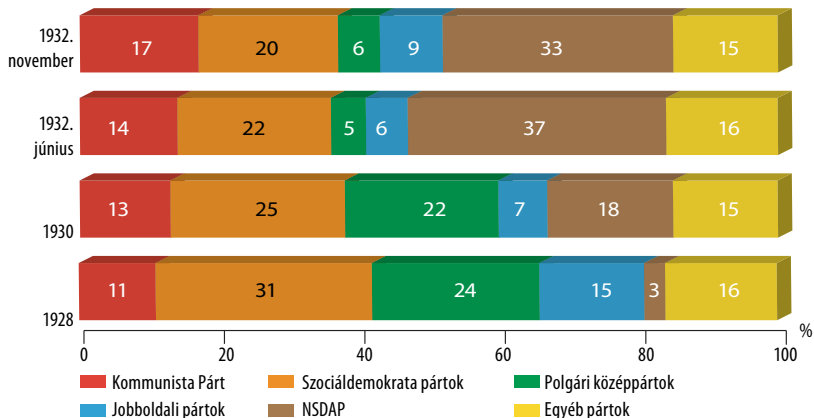
A többi politikai erőhöz hasonlóan a náci párt mellett is működött egy **„rohamosztog”** (SA), amely az utcákon látványos felvonulásokkal és erőszakos akciókkal lépett fel. Hitler az olasz fasisztákhoz hasonlóan puccsal akarta magához ragadni a hatalmat 1923 őszén. A **müncheni sörpuccs** néven elhíresült eseményt azonban a hatalom elfojtotta, a náci párt vezetőit – ha nem menekültek külföldre – felelősségre vonták. Hitlert öt év börtönbüntetésre ítélték, ebből azonban alig több mint egy évet kellett ténylegesen leülnie. A börtönben írta meg *Harcom* – németül **Mein Kampf** – című programadó könyvét, amelyben hasonló nézeteket fejtett ki, mint amilyeneket a pártprogram is hirdetett.

Az 1920-as évek második felében csökkent a társadalmi feszültség Németországban, így a nemzetiszocialisták támogatottsága is alacsony maradt. **Népszerűségük a gazdasági világválság idején nőtt meg**, amikor ismét jelentős tömegek veszítették el létbiztonságukat. Ők gyors és hathatós megoldást követeltek. A **náci propaganda** nekik ígért reményt, megbecsülést és Németország felvirágzását.

A választásokon egyik párt sem tudta megszerezni a szavazatok többségét. A szavazók mintegy fele támogatta a két szélsőség valamelyikét (a nemzetiszocialistákat vagy a kommunistákat). Az **elégedetlenség** sok helyütt csapott át erőszakba. Az 1932 nyarán lezajlott választási küzdelemnek mintegy 300 halottja és 1100 sebesültje volt.

1. Követeljük, hogy a népek önrendelkezési joga alapján valamennyi német Nagy-Németországban egyesüljön.
2. A német nép számára más nemzetekkel azonos jogokat követelünk. Követeljük a versailles-i és a St. Germain-i békeszerződések hatályon kívül helyezését.
3. Népünk ellátásának biztosítására és népfeleslegünk betelepítésére területet és földet követelünk.
4. Csak az lehet állampolgár, aki néptárs. Csak az lehet néptárs, akinek ereiben tiszta vér folyik, valásra való tekintet nélkül. Éppen ezért zsidó nem lehet néptárs. [...]
13. Követeljük a társaságok tulajdonában levő üzemek államosítását.
15. Követeljük az öregekről való gondoskodás nagyszabású kiépítését. [...]
23. Követeljük, hogy törvényes harc folyjék a tudatos politikai hazugságok ellen, és ez a harc tág lehetőséget kapjon a sajtóban. Abból a célból, hogy lehetségessé váljon a valóban német sajtó megteremtése, követeljük:
  - a) minden szerkesztő és minden újságnak az összes munkatársa, amely német nyelven jelenik meg, kizárólag német néptárs legyen; [...].
 (A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt, az NSDAP programjából; 1922)

- Milyen sérelmekre és indulatokra épített az NSDAP?
- Milyen jellegű megoldásokat kínáltak a náciok?
- Mely ideológiai hatásait ismerhetjük fel a programban?
- Vitassuk meg, mely társadalmi csoportokat és rétegeket célozta meg a program!

A német választási eredmények

Hindenburg köztársasági elnök a mérsékelt jobboldal vezetőit kérte fel kormányalakításra. Rövid időn belül több kormány is alakult, majd megbukott. **1933 januárjában** Hindenburg elnök rászánta magát, hogy **Hitlert nevezze ki miniszterelnöknek**, noha mélységesen lenézte a nemzetiszocialistákat.

A nemzetiszocialista diktatúra kiépülése

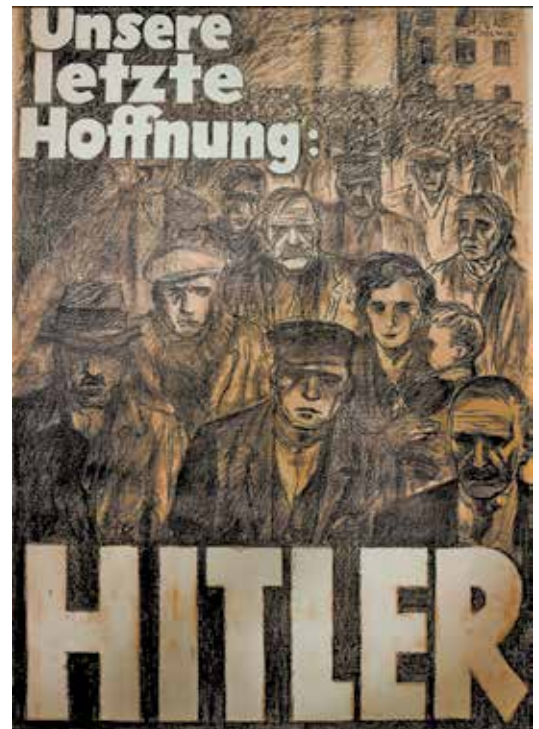
Hogyan számolta fel Hitler a weimari köztársaságot?

Hatalomra kerülését követően **Hitler** minden alkalmat megragadott, hogy kiterjessze hatalmát, és megsemmisítse politikai ellenfeleit. **Fél év alatt felszámolta a demokráciát** az országban, és **korlátozta a polgári szabadságjogokat**. Hitler diktatórikus hatalmát a számára megszavazott **felhatalmazási törvény** alapozta meg. Ezzel a parlament felhatalmazta őt törvények alkotására, vagyis saját kezében egyesítette a végrehajtó és a törvényhozó hatalmat. Hamarosan törvény született a náci párt és az állam egységéről, mellyel létrejött a **náci pártállam**. A náci párt szervezetei tehát állami szervezetnek minősültek, és az állami hivatalokat csak a náci párt jóváhagyásával lehetett betölteni. Innentől kezdve az ellenzéknek semmi szerepe nem maradt, a későbbi „választásokon” már nem is indulhattak.

A kormány rendeletben tette lehetővé a politikai okokból **gyanúsak őrizetbe vételét** és fogva tartását – mindenféle jogi eljárás nélkül, sőt arra is lehetőség volt, hogy az őrizetbe vettek családjára is kiterjesszék az intézkedést. A politikai foglyok számára hozták létre már 1933-ban az **első koncentrációs tábort** (például Dachau, Buchenwald). Az év végére több mint száz koncentrációs tábor alakítottak ki, a fogvatartottak száma pedig meghaladta a 100 ezer főt. A koncentrációs táborok őrzése a **náci párthadsereg**, az **SS feladata lett**. Az SS (védőosztag) létrehozására még néhány évvel korábban került sor, a fekete pártegyenruhás tagok személyesen Hitlerre esküdtek fel. Alig egy évvel kancellári kinevezése után Hitlernek már csak **pártbéli riválisaitól** kellett féltennie a hatalmát. Az **SA-t irányító Ernst Röhm** 1933 után egyre elbizakodottabb lett, mivel az SA tagsága 450 ezer főről több mint 3 millióra nőtt, és jelentős szerepük volt a párt sikereiben.

Hindenburg köztársasági elnök 1933. január 30-án Hitlert nevezte ki Németország kancellárjává, vagyis az ország miniszterelnökévé. Hindenburg tekintélye és népszerűsége megkérdőjelezhetetlen volt. Vele még Hitler sem mert nyíltan szembeszállni

Milyennek tűnik a két politikus közti viszony a képen? • Mit sugároz a testtartásuk?

A nemzetiszocialista propaganda azt hirdette, hogy az addigi kormánypártok nem képesek megállítani a gazdasági válságot, ők viszont igen. A plakát felirata szerint „Utolsó reményünk: Hitler”

1. cikkely. Birodalmi törvényeket a birodalmi alkotmány által előírt eljárásokon kívül a birodalmi kormány is hozhat. [...]

3. cikkely. A birodalmi kormány által hozott törvényeket a birodalmi kancellár parafálja és teszi közzé a birodalom hivatalos lapjában. [...]

4. cikkely. A birodalom idegen államokkal kötött olyan szerződéséhez, amelyek birodalmi törvényhozás tárgyaira vonatkoznak, a jelen törvény érvényességi tartama alatt nem szükséges a törvényhozásban részt vevő testületek hozzájárulása. A birodalmi kormány bocsátja ki az ilyen szerződések megvalósításához szükséges aláírásokat.

(Az 1933. március 24-én elfogadott felhatalmazási törvényből)

- Kinek kellett jóváhagynia (parafálnia) a kormány által hozott törvényeket? Miért nem a köztársasági elnöknek, aki a parlament által hozott törvényeket parafálta?
- Kinek a kezébe került a nemzetközi szerződések intézése?
- Gondoljuk végig, mennyire volt szüksége ezt követően Hitlernek a parlamentre!

A koncentrációs táborokat a dachau tapasztalatok alapján egységesítették. Innen indult az ambiciózus müncheni rendőrfőnök, Heinrich Himmler karrierje. Himmlert hamarosan a náci párhadsereg, az SS élére nevezték ki, és így ő lett az összes koncentrációs tábor felügyelője. A dachau tábor a későbbiekben is mintának számított. Itt képezték ki azokat az őreket, akiket a többi táborban alkalmaztak

A „Birodalmi állampolgársági törvény” értelmezéséhez kiadott végrehajtási utasítás:

2. § Zsidó-keverék az az állampolgár, aki egy vagy két zsidó fajú nagyszülőtől származik [...]. Minden további nélkül zsidónak tekintendő az a nagyszülő, aki a zsidó hitközség tagja volt. [...]

4. § Zsidó nem lehet birodalmi állampolgár. Nincs szavazati joga politikai ügyekben, nem lehet hivatalnok. Zsidó hivatalnokok 1935. december 31-ével nyugalmi állományba kerülnek.

A „német vér és a német becsület védelmében hozott törvény” szövege:

1. § (1) Zsidók és német vagy rokon vérű állampolgárok közti házasságkötés tilos. Ennek ellenére kötött házasságok semmiesek, akkor is, ha ennek a törvénynek a megkerülésére külföldön kötötték őket. [...]

2. § Házasságon kívüli kapcsolat zsidók és német vagy rokon vérű állampolgárok között tilos.

3. § Zsidók nem alkalmazhatnak német vagy rokon vérű 45 év alatti női állampolgárokat háztartásukban.

4. § (1) Zsidók nem húzhatják fel a birodalmi és nemzeti zászlót.

(A nürnbergi törvényekből; 1935)

- Hogyan váltak másodrangú állampolgárokká a német zsidók?
- Hogyan jelenik meg a náci fajelmélet alap gondolata, vagyis a német nép „biológiai tökéletessége” a törvényekben?
- Vitassuk meg, mi volt ezeknek a rendelkezéseknek a célja!

Minden nagy vezér művészete abban áll elsősorban, hogy egy nép figyelmét ne szétszórja, hanem mindig csak egyetlen ellenségre összpontosítsa. [...] Egy nagy vezér zsenialitásához hozzátartozik, hogy még az egymással ellentétben álló ellenfeleket is úgy jelenítse meg, mint amelyek egyetlen kategóriához tartoznak.

(Részlet a *Mein Kampf*-ből)

- Vitassuk meg, miért a zsidóság lett az a csoport, amelyet Hitler a legfőbb bűnbakká tett!
- Milyen előzményei voltak a zsidóellenességnek?

Hitler 1934 nyarán úgy döntött, hogy leszámol riválisaival. Ez volt a „**hosszú kések éjszakája**”. Az SS által 1934. június 30-án végrehajtott **politikai tisztogatás** során nemcsak Röhmöt ölték meg, hanem a náciok több olyan ellenfelét is, akik korábban keresztbe tettek Hitlernek.

Hindenburg elnök volt az egyetlen személy, aki még megállíthatta volna Hitlert. A köztársasági elnöknek ugyanis a joga, a tekintélye és a támogatottsága is megvolt ehhez. **Hindenburg** azonban betegeskedett, és **1934 augusztusában meghalt**. Ekkor Hitler úgy döntött, hogy nem választanak új köztársasági elnököt, hanem **összevonják az államfői és kormányfői pozíciót**. Ezzel **Hitler jogilag is az állam teljhatalmú ura** lett.

Fajelmélet és antiszemitizmus

Hogyan kezdődtek a jogfosztások Németországban?

A náci legfőbb célja az volt, hogy Németország ismét nagyhatalom legyen, és ennek rendelték alá mindent. A nagyhatalmiság eléréséhez vissza akarták adni a béke által megalázott Németország önbecsülését. Ezt a célt szolgálta a német nép felsőbbrendűségét hirdető **náci fajelmélet**. Eszerint az európai népek felsőbbrendűek, mint a többi nép, Európában pedig a **német nép felsőbbrendű** a többinél. A nemzetiszocialista érvelés szerint ezért Európa ura csak Németország lehet. Különösen igaznak tekintették ezt Európa keleti, „alsóbbrendű” szlávok lakta térségeire, ahol a német nép új „életterét” akarták kialakítani. Az ideológiát egyfajta **modern német vallásnak** tekintették. Éppen ezért a hagyományos vallásfelekezetekkel szemben több kampányt is indítottak.

A **legfőbb bűnbak a zsidóság** lett. A náci fajelmélet alapján a zsidók alsóbbrendűnek számítottak, ami a náciakat nézeteik szerint „feljogosította” a zsidóság elleni fellépésre. Úgy gondolták, hogy a mintegy félmillió fős (vagyis a lakosság 0,8%-át kitevő) zsidóság idegen Németországban, ezért meg kell őket fosztani állampolgárságuktól, sőt akár munkahelyüktől és vagyonuktól is. Az **1935-ben** hozott **nürnbergi törvények** faji alapon határozták meg, hogy ki számít zsidónak. Elvették tőlük a német állampolgárságot és az ezzel járó állampolgári jogokat, egyúttal megtiltották a közhivatalokban való alkalmazásukat is. Ugyancsak megtiltották a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és szexuális kapcsolatot.

A zsidóellenes propaganda hatása jól érzékelhető volt a mindennapokban. Gyakorivá váltak a zsidókkal szemben elkövetett atrocitások. Egy külföldön élő német zsidó a családját ért atrocitások miatt 1938. november 7-én Párizsban rálőtt egy német diplomatára. Két nappal később a felheccelt Németországban országos pogrom tört ki, melyben zsinagógákat és zsidó üzleteket fosztottak ki, romboltak le vagy gyújtottak fel, és emellett közel száz embert meglincseltek. Ezt a pogromot a kitört ablakokról kristályéjszakának nevezték. Ugyanekkor mintegy 30 ezer német zsidót vittek koncentrációs táborokba

Élet a nemzetiszocialista Németországban

Hogyan teltek a mindennapok a náci Németországban?

Hitler hatalomra kerülése után a náci párt több terrorszervezetet működtetett az állampolgárok megfigyelésére és megfélemlítésére. Ezek közül a legismertebb az SA (rohamosztag), az SS (fegyveres védőosztag) és a Gestapo (politikai titkosrendőrség) volt. Az általuk elkövetett atrocitások ügyében az állami szervek (rendőrség, ügyészség, bíróság) nem is járhattak el.

Már a weimari köztársaság kormányai megkezdtek a munkáigényes **állami nagyberuházások** (útépítés, termőföldjavítás) előkészítését, és a nácik ezeket a programokat folytatták. A nemzetiszocialista diktatúra látványos eredményeket ért el, az **infrastruktúra-fejlesztés** mellett növelték a **hadiipari beruházásokat**. A gazdasági növekedés hatására Németországban

Amikor a nácik a kommunistákért jöttek, én hallgattam, mert nem voltam kommunista. Amikor bezárták a szociáldemokratákat, én hallgattam, mert nem voltam szociáldemokrata. Amikor a szakszervezetiszekért jöttek, én hallgattam, mert nem voltam szakszervezeti tag. Amikor értem jöttek, már senki sem volt, aki tiltakozhatott volna.

(Martin Niemöller [1892–1984] evangélikus lelkész kezdetben a náci párt híve volt. Hitler egyházellenes politikája miatt került szembe a hatalommal, és ezért 1937-ben a sachsenhauseni koncentrációs táborba vitték, ahonnan 1941-ben Dachauba szállították át, és itt tartották fogva a háború végéig. Niemöller sorstársa, Dietrich Bonhoeffer [1906–1945] nem volt ilyen szerencsés. Ő ugyancsak evangélikus lelkész volt, aki többször felszólalt az üldözöttek védelmében. Ezért 1943-ban letartóztatták, majd ő is koncentrációs táborba került. A második világháború utolsó napjaiban ítélték kötél általi halálra, amit 1945. április 9-én hajtottak végre)

- Miért léptek fel a nácik a keresztény papokkal szemben?
- Értelmezzük Niemöller szavait!
- Hogyan alkalmazták a nácik az „Oszd meg és uralkodj!” taktikát a német társadalom megfélemlítésére?

1932-ben készült el az első új autópálya Köln és Bonn között. Az állami infrastruktúra-fejlesztés politikája már a nácik hatalomra jutása előtt elkezdődött

A diktatori hatalommal rendelkező Hitler döntéseit nem lehetett megkérdőjelezni. Személye körül a náci propaganda olyan vezérkultuszt alakított ki, amely szerint az ország minden eredménye személyesen neki köszönhető. Az emberek jelentős része elhitte ezt. Sokan úgy gondolták, hogy az elfogadhatatlan jelenségek (például az erőszak) Hitler tudta nélkül történnek, és azért Hitler alkalmatlan alattvalói hibáztathatók. Ez versengésre készítette a náci párt vezetőit, hogy véletlenül se essenek ki a Führer kegyéből

A tömegek felfogóképessége nagyon korlátozott, ezzel szemben a feledékenység nagy. E tényekből kifolyólag minden hatékony propagandának csak nagyon kevés pontra szabad korlátozódnia, és ezeket jelzésszerűen oly sokáig használnia, amíg csak a legutolsó is képes egy ilyen szóval kapcsolatban maga elé idézni azt, amit akarunk.

(Hitler a propagandáról)

Milyen a jó propaganda Hitler szerint? • Melyek voltak a náci propaganda legfőbb üzenetei?

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen körülmények között jutott hatalomra az NSDAP?
- Hogyan épült ki a totális diktatúra Németországban?

Történelmi nézőpont

- Milyen eszméken alapult a nemzetiszocializmus?
- Hogyan kezdődött a náci ideológia gyakorlati megvalósítása?

Hitlerjugend

Nézzünk utána az interneten, hogy mi volt a Hitlerjugend, és kik voltak a tagjai! • Miért volt fontos a nácioknak, hogy a gyerekek szabadidejükben államilag ellenőrzött csoportokban legyenek? • Miért viselt mindenki egyenruhát?

drasztikusan **csökkent a munkanélküliség**, viszont továbbra is előfordultak még ellátási zavarok.

A náciak jelentős figyelmet fordítottak a **társadalom átnevelésére**, vagyis **ideológiájuk elterjesztésére**. Erre a célra felhasználták az oktatási rendszert, és **Joseph Goebbels** vezetésével ügyesen alkalmazták a propaganda eszközeit (plakátok, sajtó, rádió, film, képzőművészetek). Jellemző például, hogy a világvevő rádiók helyett olyan rádiókat hoztak forgalomba, amelyek csak a helyi, német adást tudták fogni.

Az állami szervezeteket úgy alakították ki, hogy a németek kiskoruktól tagjai legyenek az állami ifjúsági szervezetnek, felnőtt korukban pedig az állami szakszervezetnek. A **nemzetiszocialista ifjúsági szervezetek** (külön volt a fiúknak és a lányoknak) játékos formában tanították meg a náci nézeteket, valamint az állam által hasznosnak ítélt ismereteket. Nagy hangsúlyt helyeztek a testi nevelésre, mivel a náci fajelmélet célja a biológiailag tökéletes emberekből álló társadalom létrehozása volt. A fiúkat pedig már fiatal koruktól olyan kiképzésben részesítették a **Hitlerjugend** nevű ifjúsági szervezetben, ami katonaként majd hasznukra válhat.

34. Modern tudomány, kultúra és életmód

Milyen új találmányok, technikai felfedezések születtek a 19. század utolsó harmadában? • Hogyan alakították át ezek a mindennapi életet? • Idézzük fel, mikor jelentek meg az első csapatsportok! • Miért nyílt lehetőség a tömegsportok elterjedésére? • Milyen szándékkal indították el az újkori olimpiákat?

A modern tudomány

Melyek voltak a korszak legfontosabb kutatási területei és felfedezései?

A 20. század elején több olyan meghatározó jelentőségű tudományos elmélet született, amelyek meggingatták az addig érvényesnek hitt világgépet. **Sigmund Freud** kutatásai arra mutatnak rá, hogy az emberi viselkedés jelentős részben ugyanúgy ösztönös, mint az állatok viselkedése. Freud és tanítványai szerint a lelki betegségek az ösztönök elfojtásából fakadnak. Úgy vélték, hogy az álmokban éppen ezek az elfojtott problémák jelennek meg. Ezeket a pszichoanalízis segítségével akarták feltárni. Az **Albert Einstein** által alkotott relativitáselmélet pedig olyasmit kérdőjelezett meg, amit addig mindenki egyértelműnek hitt. Einstein szerint ugyanis az idő nem ugyanolyan gyorsan múlik például a mozgó és az álló dolgok számára. A relativitáselmélettel az addig biztosnak hitt tudás vált bizonytalanná.

A két világháború közötti időszak a tudományban és a technikai fejlődésben nem jelent önálló korszakot. Folytatódtak a 19. században megindult folyamatok (technikai fejlődés, modernizáció, gazdasági növekedés), a világháborúk erre csak átmenetileg, illetve kismértékben hatottak.

A fizika legújabb eredményei az atomok, illetve az annál is kisebb elemi részecskék kutatásából születtek. E felfedezések a **radioaktivitás** vizsgálatából indultak ki, amelynek a Curie házaspár volt az úttörője. Az első jelentősebb felfedezést **Wilhelm Conrad Röntgen** tette, aki új vizsgálati módszerével gazdagította az orvostudományt.

Alkalmazott tudományok

Hogyan alakította át a hétköznapokat a tudomány?

A 19. század végén és a 20. század elején az **orvostudományban**, az **egészségügyben** és az élelmezésügyben értek el jelentős eredményeket, amelyek befolyásolták a mindennapi életet és a társadalmi folyamatokat. **Louis Pasteur** kutatásai nyomán a **fertőzések és járványok** váltak érthetővé és megelőzhetővé, míg a német **Robert Koch** a **baktériumok vizsgálatával** gazdagította a tudományt. Ő javasolta az orvosi eszközök hővel való sterilizálását is. A két világháború között bővült a felfedezések sora: először állítottak elő inzulint, amellyel a cukorbetegséget lehetett kezelni (1921), **Alexander Fleming** pedig felfedezte az első antibiotikumot, a **penicillint** (1928). Ezekhez mérhető jelentőségű felfedezés volt a **vitaminok szerepének a felismerése** és **tömeggyártásuk megoldása**. A C-vitaminért Szent-Györgyi Albert orvosi Nobel-díjat kapott (1937).

A korszak legnagyobb egészségügyi problémái a nyugati világban a tbc és a rák, a fejletlen területeken, illetve a nyomorban élők körében pedig az alultápláltság és a hiánybetegségek voltak. A **fejlett világban** jelentős eredményeket értek el az **egészségügy fejlődésével**. A több orvos, több kórház, a szűrővizsgálatok terjedése és a **fejldő gyógyszeripar** együttesen számos, korábban gyógyíthatatlan betegség ellen jelentett hatékony megoldást. Az

Werner Heisenberg, német fizikus. Már az Albert Einstein által alkotott relativitáselmélet is meggingatta a biztos tudásba vetett hitet, és ezt az elbizonytalanodást fokozta tovább Heisenberg, aki rámutatott, hogy egy elektronról nem lehet egyszerre megmondani a pontos helyét és a sebességét is. Ezzel az is megkérdőjeleződött, hogy egyáltalán megismerhető-e a világ a tudomány eszközeivel

Gondolkodj bátran, ne félj attól, hogy hibákat követsz el! Tartsd nyitva a szemed, az apró részleteket is vedd észre, és legyél mindenben mérték-tartó, céljaidat kivéve [...]. Az iskola dolga, hogy megtanítsa velünk, hogyan kell tanulni, hogy felkeltse a tudás iránti étvágyunkat, hogy megtanítson bennünket a jól végzett munka örömére és az alkotás izgalmára, hogy megtanítson szeretni, amit csinálunk, és hogy segítsen megtalálni azt, amit szeretünk csinálni. [...] Felfedezni valamit annyit tesz, mint látni, amit mindenki lát, és közben arra gondolni, amire még senki.

(Szent-Györgyi Albert)

Foglaljuk össze, mi az iskola dolga Szent-Györgyi Albert szerint! • Keressünk néhány tudománytörténeti felfedezést az időszakból a kémia-, illetve a fizikatankönyvben!

A Hindenburg léghajó katasztrófája 1937-ben. A hidrogénnel töltött német léghajó ismeretlen okból kigyulladt amerikai útja során. A baleset népszerűtlené tette a léghajókat, és elősegítette a repülőgép diadalútját

egészséges táplálkozás kutatása és megismertetése fontos feladat lett e téren. A nemzetközi humanitárius szervezetek arra törekedtek, hogy az elmaradott országok legszegényebb lakosai se szenvedjenek hiányt az alapvető fontosságú tápanyagokban.

A tudomány fejlődését az **új találmányok** (járművek és elektromos eszközök) **elterjedése** mutatta a leglátványosabban. (Az Egyesült Államokban már minden ötödik emberre jutott egy autó.) A századfordulón megjelentek a léghajók, majd az **első utasszállító repülőgépek**, az 1920-as években pedig az **első helikopterek** (köztük Asbóth Oszkáré). Ezek közül végül a fémtestű repülőgépek váltak a legsikeresebbé, mert ezek hatékonyabbak és biztonságosabbak voltak a léghajóknál. Charles Lindbergh merevszárnyú repülőjén elsőként repülte át az Atlanti-óceánt 1927-ben.

A járműgyártással párhuzamosan fejlődött a kommunikáció is: terjedt a **telefon**, a **rádió**, valamint a mozi. A két világháború közt jelent meg a **hangosfilm**, majd a **színesfilm**, feltalálták a televíziót és a magnót. Ugyancsak jelentős találmánynak számított a Bíró László által 1938-ban szabadalmaztatott golyóstoll, amely hamarosan a sokkal nehezkesebben használható töltőtollat váltotta fel. A hivatalokban elterjedő írógépeken állandósult a ma is ismert billentyűzetkiosztás, és az 1940-es évek elején **Neumann János** elképzelései alapján elkészültek az **első számítógépek**, amelyek ekkor még egy egész termet foglaltak el.

1886	A mosogatógép az amerikai Josephine Garis Cochran találmánya.
1895	Nikola Tesla, Guglielmo Marconi és Alekszandr Popov egymástól függetlenül találják fel a rádiót.
1901	A jól működő porszívó az angol Hubert Cecil Booth ötlete.
1913	Az első háztartási hűtőgép piacra dobása.
1926	Rádióadás indul Budapesten.
1928	Rendszeres tévéadások New Yorkban.
1929	A Bell-laboratórium elkészíti a színes televíziót.

A háztartásokban megjelenő technikai találmányok

A kultúra új jelenségei

Mit értünk tömegkultúrán?

A modern kultúrán belül három réteget lehet elkülöníteni: a magaskultúrát (elitkultúra), a tömeg- és a népi kultúrát. Az egyes kulturális rétegek különböző társadalmi csoportok igényeit elégítik ki. **A magaskultúrába** hagyományosan a **klasszikus műfajokban alkotott** igényes művek körét soroljuk, amelyek közönsége a társadalmi elit. **A tömegkultúra a fogyasztói társadalom** számára készített **szórakoztatóipari termékek** összességét jelenti. **A népi kultúra** körébe pedig hagyományosan a **paraszti társadalmak művészetét** soroljuk. A korszakban újult erőre kapott a népköltészet, a néptánc, a népszokások gyűjtése és bemutatása a városi lakosságnak. Hamarosan olyan műalkotások is születtek, amelyek a népi kultúrához akartak hasonlítani (népies alkotások, illetve archaizáló műköltészet). A népzene és néptánc korabeli divatja mindenütt megfigyelhető volt: az Egyesült Államokban ekkor született a countryzene, a náci Németországban hivatalos stílussá emelték a népies művészetet, Magyarországon pedig ekkor jelentkeztek a népi írók, illetve a néptáncmozgalom. A népzene gyűjtő és zeneszerző **Bartók Béla** egyike volt azoknak, akik munkásságukkal bizonyították, hogy a népzene és a modernitás nem összeegyeztethetetlen.

A népzene kétféle anyagból tevődik össze. Egyik alkotóeleme a népies műzene, más néven városi népzene; másik alkotóeleme a falusi népzene, más néven parasztzene. [...]

Városi népzeneinek, [...] azokat az egyszerűbb szerkezetű dallamokat nevezhetjük, amelyeket úriosztályból származó dilettáns szerzők komponáltak, és amelyek elsősorban az úriosztályban terjedtek el; a parasztsztyályban vagy egyáltalán nem, vagy csak aránylag későn, az úriosztály közvetítésével. Nálunk ezeket a dalokat „magyar nóta” néven ismerik. [...] Tágabb értelemben vett paraszzenének nevezzük mindazokat a dallamokat, amelyek valamely nép parasztsztyályában elvannak terjedve, vagy valaha el voltak terjedve, és amelyek a parasztszty zenei érzésének ösztönszerű kifejezői. [...] ez a fajta zene tulajdonképpen nem más, mint városi kultúrától nem befolyásolt emberekben öntudatlanul működő természeti erő átalakító munkájának eredménye. Ezért ezek a dallamok a legmagasabb művészi tökéletesség megtestesítői.

(Bartók Béla a népzeneről; 1931)

- Milyennek tartotta Bartók a népzene-t a műzene-hez képest?
- Hogyan tekintett a paraszti világ zenei kultúrájára?

Jelenet Leni Riefenstahl 1934-ben készült filmjéből, *Az akarat* diadalából

Charlie Chaplin *A diktátor* című film egyik jelenetében (1940)

A fogyasztói társadalom terjedésével egyre nőtt az igény a mindenki számára érthető és megfizethető modern **tömegkultúrára** is. Ebben nagy szerepet kapott a **szórakoztatóipar**. A zene, a film, a fotó, a sokszorosított grafika nagy népszerűségnek örvendett. A korszakban indultak a máig is létező képes magazinok (a *Time* és a *Life*), és ekkor lettek népszerűek a képregényfüzetek. A **szórakoztató filmek gyártásában** világviszonylatban is kiemelkedővé vált **Hollywood**, és ekkor lett fogalom a **rajzfilmkészítő Walt Disney** neve. 1927-ben elkészült az első hangosfilm (*A dzsesszénekes*), amelyben a fekete főhőst is feketére sminkelt fehér színész játszotta, mivel elképzelhetetlennek tartották, hogy főszerepet játsszon egy igazi fekete. A **dzsessz** a korszak legnépszerűbb zenéje lett. Egyik legismertebb képviselője Louis D. Armstrong, valamint a zeneszerző George Gershwin, aki a dzsesszt a klasszikus zenével házasította.

A **fasiszta, kommunista és náci diktatúrák** megjelenése is számos alkotóból váltott ki reakciót. A diktatúrákban született **propagandaművek** között is voltak kiemelkedő alkotások, mint például a Szovjetunióban Eisenstein, illetve a náci Németországban Leni Riefenstahl filmjei. A propagandaművekre válaszul azonban számos leleplező célú alkotás is készült, melyek a propaganda egyoldalúságait és túlzásait tették nevetségessé. Ilyen volt például Charlie Chaplinnek a náciakat és Hitlert karikírozó filmje, *A diktátor*. Emellett olyan alkotások is születtek, amelyek a diktatúrák embertelenségére hívták fel a figyelmet.

Sport a két világháború között

Miért politizálódott át a korszak sportélete?

A huszadik század első felében a fejlett világban tovább **nőtt a sport jelentősége**, míg a gyarmati területek a nemzetközi sportéletben egyáltalán nem jelentek meg. A nyugati világban a profi sport rendezvényein való szurkolás, illetve az eredményekre való fogadás egyre szélesebb körben vált népszerűvé. A legnagyobb nézettséget az ökölvívás, valamint a **csapatsportok** (főleg a labdarúgás és a baseball, majd a kosárlabda és a jégkorong) érték el, de továbbra is közkedvelt maradt a lóverseny. Az első világháború után egyre nőtt a **tömegsport** iránti igény. Sorra szerveződtek munkahelyi, ifjúsági és főiskolai klubok.

George Gershwin

A sport a játék alatt tanítja meg az embert rövid idő alatt a legfontosabb polgári erényekre: az összetartásra, az önfeláldozásra, az egyéni érdek teljes alárendelésére, a kitartásra, a tettekrekeszségre, a gyors elhatározásra, az önálló megítélésre, az abszolút tisztességre, és mindenekelőtt a „fair play”, a nemes küzdelem szabályaira.

(Szent-Györgyi Albert több évig dolgozott a cambridge-i egyetemen. Itt tapasztalhatta meg, hogy az angol felsőoktatásban kiemelt szerepet tulajdonítanak a csapatsportok nevelő hatásának)

Beszéljük meg, hogy a csapatszellem kialakulásának példái közül melyiket tartjuk a legfontosabbnak!

A berlini olimpia hőse az amerikai Jesse Owens lett, aki négy aranyérmet szerzett. Németországban a hivatalos ideológia szerint alsóbbrendűnek tekintették, míg saját országában is másodrendű állampolgárnak számított a bőrszíne miatt

A berlini olimpián részt vevő magyar csapat tíz aranyérmet szerzett. Csák Ibolya kiélezett versenyben győzött női magasugrásban. 1938-ban a női Európa-bajnoki címet is megszerezte, igaz, meglehetősen különös körülmények között. A versenyen ugyanis csak második helyezést ért el a német Dora Ratjen mögött, akiről azonban hamarosan kiderült, hogy valójában férfi. Így az addig ezüstérmes Csák Ibolyáé lett az aranyérem

A korszakban a sport terén is megfigyelhető a nők emancipációja: ekkor vált **elfogadottá a női sport**, egyre több sportágban rendeztek női versenyeket is. A **nemzetközi sportélet** a két világháború között jelentős mértékben **átpolitizálódott**. Az olimpiai mozgalom újjáéledését a 19. század végén még az a remény hajtotta, hogy a nemzetek közti sportviadal a tartós világbékét ünnepelheti. Coubertin báró nemes eszméjén először 1916-ban esett csorba. A világháború miatt ugyanis nem rendezték meg a versenyt, amelynek a korábbi tervek szerint Berlin adott volna otthont. (Később ugyanez történt a második világháború idején, 1940-ben és 1944-ben is.) Ráadásul a vesztes államokat nem hívták meg az 1920-ban Antwerpenben rendezett olimpiára. (A Szovjetunió a korszak egészében nem vett részt a játékokon.) Az 1924. évi párizsi olimpiára pedig a németek nem kaptak meghívást a német-francia viszony kiéleződése miatt.

Ebben a helyzetben nem meglepő, hogy az egyes államok egyre inkább **nemzeti erőfitogtatásra** használták az olimpiát. Az egyéni teljesítmények mellett immár az **összesített nemzeti rangsor** is jelentős figyelmet kapott. Ehhez hozzájárult, hogy nőtt a **csapatsportok** száma, amelyek egyébként is alkalmasabbak voltak a **nemzeti érzés tömeges felkeltésére**. Számos állam a **politikai propaganda eszköze**nek tekintette a sportot. Az itt elért nemzetközi sikereket úgy állították be, mintha azok az állam ideológiáját és nagyhatalmi törekvéseit igazolnák.

Különösen igaz volt ez az **1936-ban Berlinben rendezett olimpiára**, amely a korszak legjelentősebb sporteseménye volt. Németország még a nácik hatalomra kerülése előtt nyerte el az olimpia-rendezés jogát. A nemzetiszocialista Németország végül csak úgy rendezhette meg az eseményt, hogy meg kellett ígérnie, senkit nem fog diszkriminálni a résztvevők közül. Az összesített éremtáblázat alapján a legsikeresebb ország Németország, a második az Egyesült Államok, a harmadik Magyarország lett.

Hosszas előkészületek után 1930-ban a FIFA szervezésében megrendezték az **első labdarúgó-világbajnokságot Uruguayban**. Ezt követően az olimpiához hasonlóan ezt is négyévente szervezték meg. (A második világháború miatt itt is elmaradt az 1942-es és az 1946-os vb.) E téren a fasiszta Olaszország büszkélkedhetett kiemelkedő eredménnyel: 1934-ben és 1938-ban is elnyerték a bajnoki címet. 1938-ban Magyarország lett az ezüstérmes. (Igaz, ezekre az Európában rendezett versenyekre Dél-Amerikából csak Brazília küldött csapatot.)

Összegzés

Okok és következmények

- Miért távolodott el a tömegkultúra a magaskultúrától?
- Miért nőtt meg a nemzetközi sportélet szerepe a két világháború között?

Történelmi jelentőség

- Melyek voltak a korszak legfontosabb tudományos eredményei?
- Hogyan alakította át a mindennapokat a tudomány és az új találmányok?

35. Politikai és katonai ellentétek Ázsiában

Mi lett az Oszmán Birodalommal és Németország gyarmataival a világháború után? • Mikor szűnt meg az ókori Izrael állam? • Mi a cionizmus? • Hogyan szerveződött át a brit birodalom az 1930-as évek elején? • Hogyan alakult Kína és Japán történelme a 19. század végén?

A világ országai a két világháború között

Mi lett a német gyarmatokkal az első világháború után? • Hogyan alakult át az Oszmán Birodalom egykori területe? • Mit jelent a centrum és a periféria kifejezés?

Az arab világ

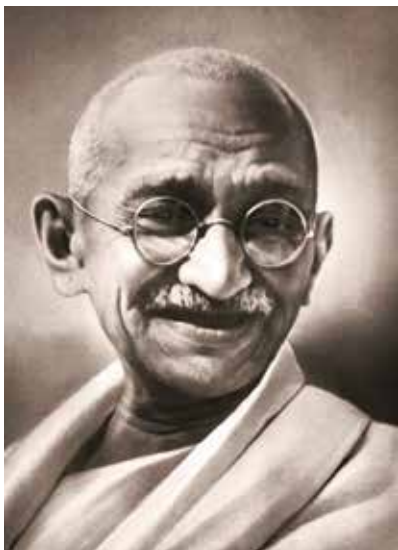
Hogyan alakult ki az arab–zsidó ellentét Palesztinában?

Az első világháború után **az angolok és a franciák bővítették gyarmatbirodalmukat**, mivel felosztották egymás között az egykori német gyarmatokat, illetve az Oszmán Birodalom területét. Európából nézve a legfontosabb térségnek a Földközi-tenger partvidéke számított, vagyis Észak-Afrika és a Közel-Kelet. Itt a **függőség új jogi kereteit** alakították ki, az országokat a Népszövetség alá rendelték, majd **mandátumként** brit és francia ellenőrzés alá kerültek.

Az arabok lakta területen több helyütt szerveződött **függetlenségi mozgalom**. 1922-re Egyiptom vívta ki függetlenségét Nagy-Britanniával szemben, majd Irak is függetlenné vált (1930), végül az Arab-félsziget területén több emírség egyesülésével létrejött a Szaúd-arábiai Királyság. A függetlenné váló Spanyol Marokkót azonban a spanyol-francia katonaság visszafoglalta, és visszaállították a gyarmati rendszert. Ebben az időszakban kezdődött a 20. század leginkább elhúzódo válsága és fegyveres konfliktusa: a palesztinai terület kérdése, vagyis Izrael újjáalapításának ügye. Az első világháború alatt a britek ígéretet tettek egy **zsidó nemzeti otthon** létrehozására. Ez azonban szöges ellentétben állt egy korábbi diplomáciai üzenetükkel, amelyben megígérték az araboknak egy **független arab királyság létrejöttét**, amennyiben harcolnak az Oszmán Birodalom ellen. Végül a békekonferencia egyik ígéretet sem tartotta be.

Külgyminisztérium, 1917. november 2.
Kedves Lord Rothschild!
Nagy megtiszteltetés nekem, hogy közvetíthetem Őfelsége kormányától az alábbi szimpátiányilatkozatot a zsidó cionisták törekvésével, amit javasolt és jóváhagyott a Kabinet is:
„Őfelsége kormánya jóindulatúlag tekint a zsidó nemzeti otthon megteremtésére Palesztinában, és minden tőle telhetőt megtesz e cél elérésének elősegítésére, miközben világosan kell látnunk, hogy semmi sem csorbíthatja a Palesztinában fennálló nem zsidó közösségek polgári és vallási jogait, illetve a bármely más országban élő zsidók jogait és politikai státusát.”
Nagyon örülnék, ha ezt a nyilatkozatot az Egyesült Királyság Cionista Szövetsége tudomására hozná. Szívélyes üdvözléssel: Arthur James Balfour
(A Balfour-nyilatkozat a brit külügyminiszter nyílt levele volt Walter Rothschild lordhoz)

- Milyen ígéretet tartalmazott a nyilatkozat?
- Gondoljuk végig, miért született ez a levél éppen 1917-ben!
- Milyen egyéb világháborús ígéreteket nem tartott be végül a békekonferencia?

Gandhi (1869–1948) jómódú északnyugat-indiai családba született. Londonban járt egyetemre, ahol jogász lett, majd húsz éven át Dél-Afrikában dolgozott. Az első világháború idején tért vissza Indiába, és lett a függetlenségi mozgalom nagy hatású vezetője. Gandhi független és gazdaságilag önálló Indiát akart, melyben az emberek nem fogyasztanának többet a szükségesnél. Fontosnak tartotta az India népességének negyötödét kitevő hinduk és a lakosság egyötödét alkotó muszlimok megbékélését. Személyét már életében nagy tisztelet övezte, ezért kapta a Mahátma ('Nagy Lélek') melléknevet. Életét egy hindu fanatikus oltotta ki, aki kárhóztatta a vallások közti megbékélésre irányuló tevékenységét

Idézzük fel, milyen különbségek jellemezték az indiai társadalmat! • Miért éppen a gazdag és művelt családból származó Gandhi válhatott jelentős politikussá?

Az úgynevezett „sómenet” 1930-ban felhívta a figyelmet India függetlenségének ügyére és a Gandhi által kidolgozott alkotmánytervezetre. Gandhi és milliónyi híve a tengerparton saját sólepárlókat épített, hogy ezzel csökkentsék a sóeladásból addig nagy hasznot szerző gyarmatosítók bevételeit

A **brit külpolitika** ezt követően is **kettős játékot játszott**, és ezzel megteremtette és elmélyítette az arab–zsidó konfliktust. A brit külpolitika az 1920-as években is amellet foglalt állást, hogy a zsidó népnek vissza kell adni ősi területeit. Mégsem akartak szembekeverülni a népes és olajban gazdag arab világgal, ezért különböző kompromisszumos javaslatokkal álltak elő, amelyeket azonban mindkét érdekelt fél elutasított. Eközben a várható brit segítség reményében a világ minden részéről érkeztek **zsidó betelepülők Palesztinába**, ahol 1939-re 10%-ról 30%-ra nőtt a lakosságon belül a zsidók aránya. A helyi arab lakosság tiltakozott a zsidó betelepülés ellen, és ebből kisebb **fegyveres konfliktusok**, 1936-ban pedig polgárháború robbant ki. Nagy-Britannia végül **korlátozta a zsidó bevándorlást**, és amellet foglalt állást, hogy Palesztinában az araboknak és a zsidóknak közös államot kell majd alkotniuk. A megoldást azonban a második világháború utánra halasztották.

India a két világháború között

Miért volt különleges Gandhi erőszakmentességet hirdető mozgalma?

Az első világháborúba a gyarmatokról is sok katona érkezett. A háború után joggal várhatták el, hogy nagyobb beleszólást kapjanak saját helyi ügyeik intézésébe. A lakosság és az Indiai Kongresszus Párt várakozásait mélyen alulmúlva, a brit kormányzat által bevezetett 1919-es reformok csak a helyi **önkormányzatokba vonták be az indiaiakat**, és hatályban maradtak a statáriális törvények is. A helyzet tarthatatlanságát a mintegy ezer halálos áldozatot követelő amritsari sortűz tette egyértelművé. Gandhi ebben a helyzetben hirdette meg **az erőszakmentesség és az igazságkeresés politikáját**, amellyel az indiai politikát új morális szintre akarta emelni. Ennek lényege az volt, hogy a fegyveres lázadás helyett Gandhi az **„együtt nem működést”**, vagyis egyfajta passzív ellenállást javasolt, amely adminisztratív és gazdasági értelemben is ellehetetleníti a kormányzást. Így például magában foglalta a brit áruk bojkottját és az adófizetés megtagadását.

Az 1930-ban elindult polgári ellenállási mozgalom legjellegzetesebb eseménye a brit sómonopólium megtörésére szervezett akció, az úgynevezett „sómenet” volt. Ez nagymértékben lebénította a közigazgatást, és jelentős bevételkiesést okozott. Gandhit ezért ismét letartóztatták, egy évvel később azonban szabadon engedték, és bevonták az új indiai alkotmányról folyó londoni tárgyalásokba. Az **új alkotmányt** 1937-ben vezették be. Ez a korábbinál **nagyobb önállóságot adott Indiának**, lehetővé téve az ország nagy részén a választásokat és a Kongresszus Párt választási győzelmét.

A második világháború idején azonban az alkotmányt felfüggesztették, és a Kongresszus Párt vezetését letartóztatták. Ezek a lépések 1942-re a korábbiaknál is nagyobb erejű mozgalmat hívtak életre.

Milyen eszközökkel küzdött a gyarmatosítók ellen az erőszakmentességet hirdető mozgalom?

Kína és Japán a 20. század első felében

Hogyan került félgymarmati helyzetbe Kína? • Mely területeket vonta ellenőrzése alá Japán a 20. század első felében?

Kína

Mi történt Kínában a császárság bukása után?

Kína társadalma, kultúrája, politikai berendezkedése és gazdasága alapvető változásokon ment keresztül a 20. században a megelőző ezredéves időszakhoz képest. **1911-ben** felkelés buktatta meg a mandzsu eredetű Csing-dinasztiát, és ezzel **véget ért a császárság Kínában**. A következő évtizedekben a kontinensnyi kiterjedésű országban **állandó belháborúk** dúltak. A császárság bukása után az ország anarchiába süllyedt, az egyes régiók élére kiskirályként viselkedő hadurak kerültek. Bár az első világháborúban Kína hadviselő féllé vált az antant oldalán, törekvéseiket mégsem tudták megvalósítani a békekonferencián. A világháború után **Japán befolyása jelentősen megnőtt** Kínában, és a korábban Németország által ellenőrzött part menti területek is japán fennhatóság alá kerültek.

Az 1920-as években a darabjaira hullott **Kína újraegyesítésének tervét** a Szun Jat-szen vezette Kuomintang (Nemzeti Párt) hirdette meg. A párt szovjet támogatást is kapott, és összefogott a Kínai Kommunista Párttal. Szun Jat-szen 1925-ben bekövetkezett halála után **Csang Kaj-sek** került a Kuomintang élére, így ő tett kísérletet Kína fegyveres erővel történő újraegyesítésére. Ezzel egy időben **megpróbált leszámolni a kommunistákkal** is, így 1927-ben velük is **polgárháborúba sodródtak**. Ezt használta ki Japán, amikor **1931-ben elfoglalta Mandzsúriát**, ahol egy tőle függő bábállamot hozott létre.

A Mao Ce-tung (1893–1976) vezette kommunistákat az 1930-as évek elején a Kuomintang hadserege egyre több területről szorította ki. A kommunisták 1934 októbere és 1935 októbere között Dél-Kínából Észak-Kínába menekültek. Ezt a mintegy 10 ezer kilométeres menekülést nevezték „hosszú menetelésnek”. Az útnak indult mintegy 100 ezer kommunista közül csak minden hatodik élte túl az egy évig tartó megpróbáltatást

Csang Kaj-sek (1887–1975) 1925-től volt a Kuomintang vezetője. Kína jelentős részét egyesítette, majd katonai diktatúrát vezetett be 1931-ben, miközben megpróbált leszámolni a kínai kommunistákkal

Hirohito (1901–1989) 1926-tól volt Japán uralkodója. 63 évig tartó uralkodása kezdetén jelentősen növelte birodalma területét, majd német oldalon lépett be a második világháborúba. Az istencsászárt a háború után sem vonták felelősségre a győztesek, mert félték, hogy ez felzúdulást okozna a japán társadalomban

Amire Japán törekszik, az olyan „új rend” megteremtése, amely Kelet-Ázsia maradandó stabilitását biztosítja. Ez a mi jelen hadjáratunk végső szándéka. Ezen „új rend” alapja kölcsönös segítség és együttműködés háromoldalú viszonya Japán, Mandzsukuo és Kína között politikai, gazdasági, kulturális és más területeken. [...] Amit Japán Kínától kíván, az, hogy Kína vegyen részt azon munkában, amellyel Kelet-Ázsiában ez az „új rend” megvalósul.

(A japán kormány nyilatkozata a „Kelet-Ázsiában Leendő Új Rendről”; 1938)

- Mit érthetett a japán kormány az „új rend” kifejezés alatt?
- Mely európai országok törekvéseinek felelt meg ez a nyilatkozat?

Miért tekinthető szimbolikusnak ez a kép?

Japán

Milyen birodalmi törekvései voltak?

A huszadik század első felében **Japán** látványosan megerősödött, **a Távol-Kelet meghatározó nagyhatalmává vált.** Ennek háttérében a 19. században kezdődő modernizáció állt, mely a nyugati fejlett államokat másolta. Ennek megfelelően nemcsak a **gazdaságot modernizálták**, hanem **társadalmi-politikai reformokat** is végrehajtottak (például kiterjesztették a választójogot, és javultak a munkajogi feltételek). A császár személye sérthetetlen maradt, a radikális mozgalmakat (elsősorban a marxizmust) pedig betiltották. A japán gazdaság kulcsát azok az ipari konglomerátumok jelentették, amelyek politikai befolyásához képest a pártok súlytalanok voltak. Japán az első világháborúba az antant oldalán lépett be, és megszerezte a távol-keleti német birtokokat. A távol-keleti és csendes-óceáni térség hatalmi viszonyait az **1921–1922-ben rendezett washingtoni konferencián** rögzítették.

Az új **japán ideológia** szerint a japánok Ázsia felsőbbrendű népei, ezért nekik kell vezetniük az ázsiai térség országait (Pánázsia-konceptió). Ez egyúttal azt is jelentette, hogy ki akarták űzni az európaiakat Ázsiából. A japán törekvések egyik kiemelkedő célpontjává vált az **ásványi anyagokban gazdag** kínai terület, **Mandzsúria.** A korábban orosz érdekeltségnek számító térség vasútvonalai és ipara fölött Japán fokozatosan átvette a hatalmat, majd az ezek védelmére kirendelt hadsereg 1931 őszen Mandzsukuo néven Japánnal „szövetséges” bábállamot hozott létre. Ezzel kezdetét vette a **pánázsiai birodalom** megvalósításáért indított másfél évtizedes háború.

Japán a meghódított területeket hasonlóan kezelte, ahogy korábban az európai gyarmattartók tették. Az így nyert erőforrások segítségével az 1930-as években újabb lendületet vett az ország fejlődése. Japán terjeszkedése nyomán **megnőtt a katonák politikai szerepe.** A kínai polgárháború és a japán hódítások hatására a térségben jelentősen **fokozódott az erőszak.** Ennek volt döbbenetes példája a japánok által 1937-ben elkövetett nankingi mészárlás, amelynek során az elfoglalt kínai városban több százezer embert mészároltak le. A kialakuló **japán–kínai háború** a második világháború végéig tartott.

Japán zászló a kínai nagy falon 1937-ben

Az egyezmény neve	Kik kötötték?	Mire vonatkozott?
Négyhatalmi egyezmény	Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Japán	A csendes-óceáni térségben a szerződő felek tiszteletben tartják egymás meglévő birtokait és jogait a következő tíz évben. Japán ezzel beleegyezett, hogy nem terjeszkedik tovább.
Öthatalmi egyezmény	Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Japán, Olaszország	A szerződő felek meghatározták, hogy egymáshoz viszonyítva mekkora és milyen felszereltségű flottát tarthatnak fenn. Anglia ezzel lemondott a tengeri hegemoniájáról, és az Egyesült Államokat magával egyenrangú tengeri hatalomnak ismerte el.
Kilenchatalmi egyezmény	Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Japán, Olaszország, Belgium, Hollandia, Portugália és Kína	A szerződő felek megegyeztek abban, hogy tiszteletben tartják Kína függetlenségét és területi épségét. Japánnak vissza kellett adnia a Kínától elfoglalt területeket. A szerződés célja az volt, hogy minden nagyhatalom szabadon kereskedhessen Kínával („nyitott kapuk” elve).

Állapítsuk meg, hogyan próbálták megállítani Japán birodalmi törekvéseit!
• Milyen szerepet játszott Kína az egyezményekben?

A washingtoni konferencia egyezményei (1921–1922)

Rá@dás

Európa és a gyarmatok

A 20. század első felében a gyarmatokat alacsonyabb rendű kultúráknak tekintették az európainál, és úgy gondolták, hogy Európa a világ többi részének a tanítója és gyámja. A két világháború között jelentkeztek az első dekolonizációs lépések (például a függetlenné váló arab államok esetében). A gyarmati rendszer megszüntetésének folyamatát jelentő dekolonizáció tömegesen csak a második világháború után valósult meg. A tudományban a dekolonizáció a gyarmattartók felsőbbrendűségét hirdető szemlélet felszámolását jelenti. A dekolonizációs elméletek azonban a különböző kultúrákat egymástól függetlennek és nem összehasonlíthatóknak tekintik. Nézetük szerint az egyes kultúrák eltérőek ugyan, de mindegyik értékes a maga módján.

Olvassuk el a digitális tananyag kiegészítő anyagát! • Hogyan fejezi ki a plakát a kolonizáció tartalmát? • Hogyan tekintett az európai közgondolkodás az afrikai népekre? • Milyen érvek és ellenérvek hozhatók fel a különböző kultúrák egyenértékűsége mellett, illetve ellen?

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan alakult ki az arab–zsidó ellentét Palesztinában?
- Miként próbálta Gandhi győzelemre vezetni az indiai függetlenségi mozgalmat?

Változás és folytonosság

- Milyen politikai változások történtek Kínában a 20. század első felében?
- Hogyan érvényesítette egyre inkább az erőfölényét Japán Kelet-Ázsiában?

36. Köztes-Európa a két világháború között

Idézzük fel, milyen feltételek alapján kötöttek békét a térség országaival! • Mely győztes nagyhatalom elképzelései érvényesültek a vitás kérdésekben? • Miről döntöttek még a békekonferencián a területi kérdés mellett? • Mely országokat érintette a legsúlyosabban a béke? • Milyen katonai erőviszonyok alakultak ki a béke hatására?

Köztes-Európa a két világháború között

Milyen új államok alakultak a térségben 1914 után? • Milyen államok tűntek el a térképről? Mely államok léteztek korábban is? • Mi a jellemző a térség etnikai képére? • Mi ennek az oka? • Mennyire esnek egybe a határok az etnikailag indokolttal?

A régió határai és jellemzői

Mit értünk a Köztes-Európa kifejezésen?

A Németország és a Szovjetunió közt elterülő **Köztes-Európa** három alrégióból áll, amelyeknek eltérőek a földrajzi viszonyai, a gazdasági fejlettsége, valamint a történelme is. A három alrégió határai a történelem során többször megváltoztak. A két világháború közötti időszakban a következő országokat sorolhatjuk be az alrégiókba:

- 1. Baltikum:** Litvánia, Lettország, Észtország, esetleg Finnország;
  - 2. Kelet-Közép-Európa:** Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Ausztria;
  - 3. Délkelet-Európa (Balkán):** Románia, Bulgária, Szerb-Horvát-Szlóven Királyság, Albánia, esetleg Görögország.
- Mivel Köztes-Európa évszázadokon át birodalmak és eltérő kultúrák határvidéke volt, ezért a térség egyik legfontosabb jellemzője a **vallási és az etnikai sokszínűség**. A Baltikum inkább protestáns (a litvánok katolikusok), a Balkán inkább ortodox jellegű (jelentős muszlim kisebbséggel).

Köztes-Európa a két világháború között gazdasági értelemben Nyugat-Európaéhoz kötődő **félperiféria** volt, amelynek fejlődését a Nyugathoz képest **megkésettség** jellemezte. Ráadásul a térség fejlődési üteme is elmaradt a **centrumétól**, vagyis a centrum és a félperiféria fejlettsége közti távolság nem csökkent, hanem nőtt. Köztes-Európa a **nemzetközi munkamegosztásba** nyersanyag- és agrárexportórként, valamint a nyugati iparcikkek felvevőpiacaként kapcsolódott be.

Egy olyan világban, amelyben egy nemzetnek a legaggasztóbb kérdése az, hogy milyen területeket félt, milyen területeket követel, bekövetkezik az az állapot, hogy a nemzet prosperitását elsősorban a területi státussal hozzák kapcsolatba: az emberek nemzeti büszkeségük vagy nemzeti vágyaik teljességét úgy elevenítik meg, hogy megrajzolják a való vagy leendő állapot téréképét. Ez a szemlélet mélyen antidemokratikus [...].

(Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*; 1946)

- Hogyan hatott ez a szemlélet a térség államainak együttműködési készségére?
- Miként befolyásolhatták a politikai rendszerek működését?
- Hogyan hathatott a gazdaságra?

Köztes-Európa új rendje

Milyen nehézségekkel küzdöttek az új államok?

A Párizs környéki békék végül nem törekedtek a „népek önrendelkezési elvének” érvényesítésére, ahogy azt a Wilson elnök által meghirdetett „demokratikus világforradalom” elvei ígérték. Az első világháború után **Köztes-Európában nyolc új állam** jött létre

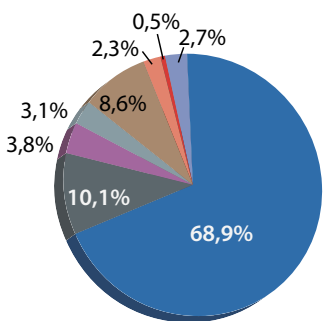
– egyáltalán nem békés úton. A helyi fegyveres konfliktusok sok esetben befolyásolták a határok alakulását. Lengyelország például közel 200 kilométerrel tolt ki keletre határait az 1920–21 között vívott szovjet–lengyel háborút lezáró béke nyomán. A térséget alkotó **államok** megoldatlan problémákkal küzdöttek (a nemzeti kisebbségek kérdése, gazdasági elmaradottság és kiszolgáltatottság a nagyhatalmi törekvéseknek).

Az új nemzetállamok a **kisebbségek tagjait** megbízhatatlannak, **másodrendű állampolgárnak** tekintették, akik emiatt nehezebben tudtak érvényesülni. Az új államalakulatokban az úgynevezett államalkotó nemzetet képező **szlovákok és a horvátok is elégedetlenek voltak**. A horvátok föderatív délszláv államot akartak, azonban ehelyett egy szerb vezetésű centralizált Szerb–Horvát–Szlovén Királyság jött létre. **I. Sándor** király végül **1929-ben** királydiktatúrát vezetett be, és az ország elnevezését **Jugoszláviára** változtatta. Csehszlovákiában a szlovákság nem tudta elérni, hogy létszámarányos képvisellel rendelkezzen a politikai, gazdasági és kulturális elitben, a ruszinok pedig nem kapták meg a megígért autonómiát.

Köztes-Európában az 1920-as években **elvileg demokratikus rendszerek** jöttek létre. Ezek azonban működési zavarokkal küszködtek, vagy idővel kimondottan diktatúrává alakultak át. E rendszerek **antidemokratikussága** főként a **kisebbségek korlátozásában** nyilvánult meg. Nyugati mérce szerint a csehszlovák államban valósult meg leginkább a demokratikus berendezkedés. Bár itt léteztek nemzeti és nemzetek feletti pártok is (a magyarok egy része például a baloldalra szavazott), a kisebbségek kollektív jogát itt sem ismerték el. Még az **államalkotó nemzetként** elismert szlovákság autonómiatörekvéseit is elnyomták. A térség legtöbb államában tiltották a nemzetiségi alapon való szervezkedést. A kisebbségek önszerveződését biztosító egyházakat is megpróbálták ellehetetleníteni. Ennek érdekében több helyen elvették a történelmi egyházak vagyonát, és ezzel az egyházi iskolahálózat működésének gazdasági alapját. Így a kisebbségi nyelvoktatást is megrendítették (például Erdélyben).

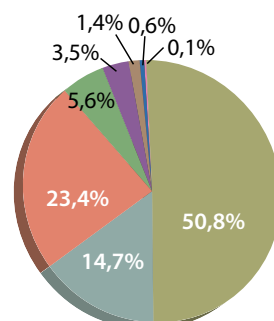

Józef Piłsudski (1867–1935) marsall a lengyel függetlenség megteremtőjeként tisztelt hadvezér, az újjáalakult lengyel állam első, ideiglenes elnöke 1918-tól. 1920-ban Varsó alatt legyőzte a lengyelekre támadó szovjet hadsereget. 1923-ban visszavonult a politikától, majd 1926-ban magához ragadta a hatalmat, és ekkortól haláláig Lengyelország teljhatalmú vezetője volt

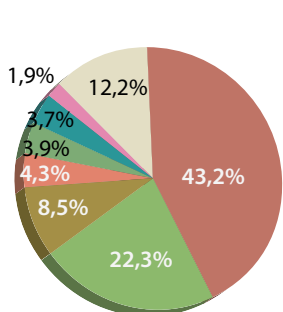
Lengyelország

- lengyel
- ukrán
- rutén
- belorusz
- zsidó
- német
- orosz
- egyéb

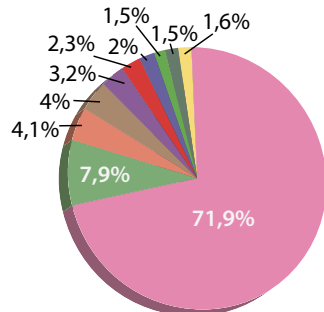
Csehszlovákia

- cseh
- szlovák
- német
- magyar
- rutén
- zsidó
- lengyel
- román

Szerb–Horvát–Szlovén Királyság

- szerb
- horvát
- szlovén
- német
- magyar
- albán
- román
- egyéb (bosnyák, macedón, bolgár)

Románia

- román
- magyar
- német
- zsidó
- rutén
- orosz
- bolgár
- cigány
- török
- egyéb

Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia etnikai viszonyai

Tekintsük át az adatsorokat, illetve az előző oldalon látható térképet, és készítsünk vázlatot az egyes országok etnikai és stratégiai helyzetéről!

Abban az esetben, ha a Magas Szerződő Felek egyikét Magyarország részéről nem provokált támadás érné, a másik fél kötelezi magát, hogy [...] a megtámadott védelmére kel. [...] Avégből, hogy békés erőfeszítéseiket összhangba hozzák, a két kormány kötelezi magát, hogy a Magyarországgal fennálló kapcsolataikat érintő külpolitikai kérdésekben egyetértően fognak eljárni [...].

(Románia és Csehszlovákia szerződése 1921-ben)

Mi volt a szerződés alapvető célja? • Milyen konkrét lépéseket tartalmazott a dokumentum?

A Párizs környéki békék megkötésekor aláírt – az új államok által nehezményezett – **kisebbségvédelmi szerződések** érvényre juttatása elakadt a Népszövetségben, a győztesek pedig igyekeztek elterelni erről a kérdésről a figyelmet.

A térség külpolitikai és gazdasági helyzete

Miért vált kiszolgáltatottá a régió?

A két világháború közötti időszak **Köztes-Európában** a nemzetállamok kialakulásának betetőzése és kudarca is egyben. A régióban az első világháború után **egy sor kisebb állam** jött létre és **vált a nagyhatalmak ütközőzónájává**. Érdekelte volt a térségben a feltörekvő Szovjetunió, a birodalmi ábrándokat kergető fasiszta Olaszország, az újból megerősödő nemzetiszocialista Németország, valamint a Párizs környéki békerendszert védő Franciaország. A nagyhatalmi erőviszonyok alakulása miatt a térség országainak egyébként is korlátozott **mozgástere** az 1930-as években egyre inkább **kényszerpályává** alakult. A meglehetősen instabil viszonyok arra ösztönözték a térség győzteseit, hogy összefogjanak. Így született **1920–21-ben kétoldalú szerződésekkel a kisantant**, amelyet Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kötöttek meg. A szövetség a **magyar revíziós törekvésekkel szemben** jött létre, illetve a Habsburgok visszatérése ellen irányult. A románok az oroszoktól, a csehek a németektől (és Ausztria bekebelezésétől), a délszlávok pedig inkább Olaszországtól tartottak.

Történelemszemmel

Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938), a román Vasgárda kapitánya

Ante Pavelić (1889–1959) a horvát függetlenségért küzdő usztasa mozgalom vezetője, majd a független horvát állam vezére. A második világháború után Pavelić Argentínába menekült, majd egy ellene elkövetett sikertelen merénylet után Spanyolországba költözött

Melyik politikai irányzat erősödött meg Köztes-Európában az 1930-as években?

Ausztriában több politikai csoport rivalizált egymással, amelyek gyakran az utcákon csaptak össze. A szociáldemokrata párttal és félkatonai szervezetével szemben a jobboldali, de náciellenes pártok félkatonai szervezete (Heimwehr) lépett fel. 1932-ben a polgárháborús állapotokat Engelbert Dollfuss kancellár számolta fel, aki a következő évben diktatúrát vezetett be. A megerősödő osztrák hitleristák hamarosan megölték egy sikertelen náci puccskísérlet során, de a Heimwehr ellenállása miatt az Anschluss ekkor még elmaradt (1934).

Romániában a náci típusú szélsőjobboldal szervezete a Codreanu vezette Vasgárda volt. Nézeteiket a szélsőséges román nacionalizmus és az ortodox vallási fanatizmus hatotta át. A román parasztságot idealizáló mozgalom ellenségnek tekintette a Romániában élő nemzetiségi és vallási kisebbségeket (magyarok, szászok, zsidók), de még a városi polgárságot is. II. Károly román király ezért diktatúrát vezetett be (1938), Codreanut bebörtönözték, majd a börtönben meggyilkolták.

Jugoszláviában az Ante Pavelić vezette horvát usztasa mozgalom a katolikus horvát nemzetállam megteremtéséért küzdött, ezért ellenségének tekintette a kommunistákat, a zsidókat és a szerbeket. 1934-ben az usztasák sikeres merényletet hajtottak végre Sándor jugoszláv király ellen Marseilles-ben. (Az usztasa mozgalmat a Jugoszlávia szétesésében érdekelt magyar külpolitika is támogatta.) 1941-ben, Jugoszlávia szétesése után az usztasák vezetésével jött létre az önálló horvát állam, mely a világháború végéig működött.

Miért erősödött meg a szélsőjobboldal a régióban? • Hogyan illeszkedhetett a náci Németország terveibe? • Miért tekintette a román és horvát szélsőjobboldal ellenségnek az etnikai és vallási kisebbségeket is?

A nagyhatalmi törekvések ellenében ezek az államok így nem tudtak együttműködni. A kisantant tehát a nagyhatalmakkal szemben nem nyújtott elégséges védelmet a térségnek.

Az első világháború a gazdasági viszonyokat is jelentősen átalakította. A háború után a korábbi 26 európai állam helyébe 38 ország lépett, a 12 korábbi pénzrendszer pedig 27-re bővült. **Köztes-Európában** az alrégiókon belüli **munkamegosztás megszűnt**, a működő kapcsolatrendszerek felbomlottak. A **felbomlott birodalmak gazdaságilag sokkal egészségesebbek voltak** (sokoldalú, egymást kiegészítő gazdaság szerkezet, nagy és védett piacok), mint az új országok (tőkehiány és egyoldalú termékszerkezet, amely miatt rá voltak utalva a nemzetközi kereskedelemre, és kiszolgáltatottá váltak annak hatásaival szemben). A korábbi együttműködést a bizalmatlanságból fakadó bezárkózás váltotta fel, az **új gazdaságpolitikát az önállóságra való törekvés** jellemezte. Ezt azonban jelentősen nehezítette a **tőkehiány**.

Köztes-Európa egészét tekintve az átlagos egy főre jutó GDP a nyugati fele volt, a Balkánon azonban csak a harmada. A különbség pedig nem csökkent, mivel a főleg mezőgazdasági termékeket előállító térség lassabban fejlődött, mint az iparosodott nyugati államok. A vesztes államokat ráadásul jótét kötelezettség, valamint a háború után hiperinfláció is sújtotta.

A vámszövetség terve a következő három lényeges mozzanatot tartalmazza:

1. Segítség azoknak a balkáni országoknak a kormányai számára, melyeket forradalom fenyeget;
2. egy Oroszország-ellenes blokk teremtése Közép-Európában [...];
3. olyan erő megteremtése, amely Németország terjeszkedését megakadályozza, s Franciaországnak az uralmát Európa középső részében biztosítja. [...] A francia imperializmusnak az az igénye, hogy a német polgárság tegye magáévá a francia oroszellenes politikát, s a status quo-t egyszer s mindenkorra ismerje el. Németország [...] ugyan hajlandó egy olyan csoportosulásba lépni, amely Oroszország gazdasága ellen irányul, [...] de e kívánságokat csak egy csereüzlet ellenében akceptálja és azt kívánja, hogy a Duna-Szövetség (a németek) délkeletre irányuló expanziójának [...] határt ne teremtsen [...]. Jelentkezett egy másik ellenlábás is, a fasiszta Olaszország. [...] a Tardieu-féle kombináció, mely eredetileg a szó tulajdonképpeni értelemben vámszövetségnek indult, pár nap alatt csupán az érdekelték közti preferenciális vámhatárok megteremtésévé módosult.

(A Tardieu-tervről a *Korunk* folyóiratban; 1932)

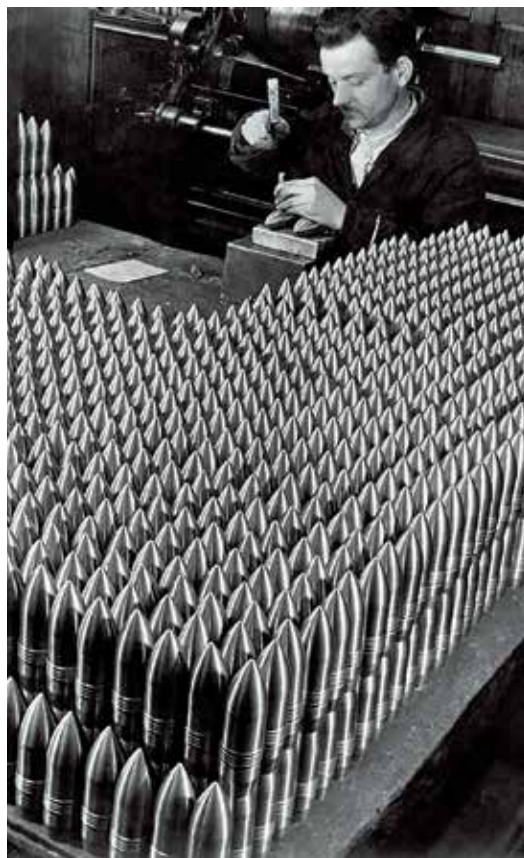
Miért volt fontos a nemzetiszocialista Németországnak a cseh ipar kapacitásának megszerzése? • Melyik „népautó” előképe lehetett a képen látható jármű?

A Škoda-művek két arca

Miért történelmi jelentőségű az alábbi kép?

Mi volt a célja a Tardieu-tervnek, és mi ösztökölte a franciákat e lépésre? • Hogyan reagáltak erre a riválisok és az érintett térség országai? • Kik rivalizáltak a térség feletti gazdasági-politikai befolyásért? • Milyen konkrét érdekelletétek körvonalazhatók a cikk alapján?

Varsó belvárosa a második világháború előtt

	Nagy-Britannia	Németország	Csehszlovákia	Bulgária	Románia	Magyarország	Lengyelország
Lakosság Európa egészéhez képest (%)	11,7	16,8	3,7	1,5	4,8	2,2	8,5
Az ipari termelés az összeurópaihoz viszonyítva (%)	23,7	32,1	3,1	0,2	0,8	0,9	2,5
GDP/fő, 1929-ben (dollár)	372	304	181	65	n. a.	115	108
GDP/fő, 1937-ben	440	340	170	77	81	120	100
Búzaátlagok 1920 és 1924 között (mázsa/ha)	21,8	17,4	14,7	10	10	11,5	10,6
Búzaátlagok 1935 és 1938 között (mázsa/ha)	22,5	23,3	17,5	13,6	10,5	14,6	11,9

Köztes-Európa és Nyugat-Európa néhány országának gazdasági adatai a két világháború között

Milyen fejlettségi szinten álltak Köztes-Európa államai? • Milyen regionális fejlettségbeli különbségek jellemezték az ipart Köztes-Európában a két világháború között? • Hogyan alakult a nemzeti jövedelem a világválság után (1937-ben) a korábbihoz (1929-hez) képest? • Milyen regionális különbségek láthatók a GDP-ben? • Összehasonlítva a nyugati termésátlagokkal, milyen volt a térség országainak mezőgazdasági termelékenysége az első világháború után? • Hogyan változott ez az 1930-as évek végére?

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen gazdasági és politikai helyzetbe került Köztes-Európa a két világháború között?
- Mely hatalmak igyekeztek befolyásuk alá vonni a térséget?

Változás és folytonosság

- Milyen folyamat nyomán alakult ki Köztes-Európa három alrégiója?
- Mennyire sikerült megnyugtatóan kezelni a térségben a kisebbségek helyzetét?

37. A nemzetközi erőviszonyok átrendeződése

Hogyan alakultak a nemzetközi kapcsolatok az 1920-as évek második felében? • Miről döntött a locarnói konferencia? • Hogyan változott meg mindez Hitler hatalomra jutásával? • Miért tűnt „könnyű prédának” Közép-Európa a náci Németország számára? • Milyen külpolitikai céljai voltak Olaszországnak?

A nemzetközi kapcsolatok rendszere az 1930-as években

Miként törekedett a nemzetiszocialista Németország a versailles-i békerendszer megváltoztatására? • Hogyan hatott mindez a nemzetközi diplomáciai életre?

Európa a gazdasági világválság után

Hogyan változtak meg az erőviszonyok az 1930-as években?

A nemzetiszocialisták hatalomra kerülésével egyértelműen új korszak kezdődött az európai diplomáciában. **Hitler** ugyanis nyíltan **elutasította a békét** és az azt fenntartó intézményeket. Ezért Németország elhagyta a Genfben üléselő katonai leszerelési konferenciát, és kilépett a Népszövetségből is. Ez nyílt fenyegetést jelentett, különösen azon államok számára, amelyek egykori német területeket kaptak. Németország megerősödése miatt a **Szovjetunió felértékelődött a nyugati államok szemében**. Ezt mutatta, hogy felvették a Népszövetségbe, majd Franciaországgal és Csehszlovákiával kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött (1935). A **francia-szovjet megállapodás** azt jelentette, hogy Németországnak kétfrontos háborúra kellett volna készülnie, ha terjeszkedni akar.

- Fogalmazzuk meg, milyen szándékkal adta ki a három ország ezt a nyilatkozatot!
- Mely kérdésben képviseltek határozott álláspontot?
- Hogyan nyilvánultak meg a német fegyverkezési programmal kapcsolatban?
- Vitassuk meg, milyen következtetést vonhatott le a stesai konferencia nyilatkozatából a német kormány!

Az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország képviselői Stresában megvizsgálták a német kormánynak március 16-án hozott döntése folytán előállott általános európai helyzetet [...] a megvitatott különböző kérdésekre nézve egyetértésre jutottak. Megerősítik az 1934. február 17-én és 1934. szeptember 27-én kelt angol-francia-olasz nyilatkozatokat, amelyekben a három kormány elismerte, hogy Ausztria függetlensége és területi épsége fenntartásának szükségessége közös politikájukat továbbra is irányítani fogja. [...]

A három kormány képviselői sajnálattal állapították meg, hogy a német kormány által alkalmazott egyoldalú hatálytalánítás módszere egy olyan időpontban, amikor lépések voltak folyamatban a fegyverkezés kérdése szabad tárgyalások útján való rendezésének előmozdítására, súlyosan megingatta a közvéleménynek egy

békés rend szilárdságába vetett bizalmát. Másfelől a bejelentett német újrafegyverkezési program mérete – amely program végrehajtása már igen előrehaladt – minden értékűktől megfosztotta azokat a mennyiségi előirányzatokat, amelyekben a leszerelésre irányuló eddigi erőfeszítések alapultak, megrendítve egyben az ezeket az erőfeszítéseket tápláló reményeket is.

A három hatalom képviselői mindazonáltal újból kinyilatkoztatták mélyszégyenük aziránt, hogy a békét a biztonság érzésének megteremtésével fenntartsák, és a maguk részéről kijelentik, hogy továbbra is készek csatlakozni minden olyan gyakorlati erőfeszítéshez, amely a fegyverkezés korlátozására vonatkozó nemzetközi rendezés létrejöttének előmozdítását célozza.

(Részlet a stesai konferencia határozataiból; 1935)

A Német Birodalom Kormánya és a Japán Császári Kormány felismerve, hogy a Kominternnek nevezett Kommunista Internacionálé célja a fennálló államoknak minden rendelkezésre álló eszközzel való szétbomlasztása és erőszakos elnyomása, [...] a Kommunista Internacionálé által a nemzetek belügyeibe gyakorolt beavatkozásnak tűrése nemcsak azoknak a belső békéjét és szociális jólétét veszélyezteti, hanem általában a világbékét is fenyegeti.

I. cikkely A Magas Szerződő Államok megegyeznek abban, hogy egymást kölcsönösen tájékoztatni fogják a Kommunista Internacionálé tevékenységéről, tanácskozni fognak a szükséges védekező rendszabályok felől és ezeket szoros együttműködésben fogják végrehajtani.

II. cikkely A Magas Szerződő Államok olyan harmadik államokat, amelyeknek belső békéjét a Kommunista Internacionálé bomlasztó munkája fenyegeti, közösen fel fogják kérni arra, hogy ennek a Megállapodásnak szellemében védekező rendszabályokat fogadjon, vagy hogy ehhez a Megállapodáshoz csatlakozzanak.

(Antikomintern paktum; 1936. november)

- Milyen közös érdek kapcsolta össze Németország és Japán külpolitikai törekvéseit?
- Melyik ország ellen irányult e szerződés?
- Hogyan viszonyulhattak a nyugati hatalmak az antikomintern paktum létrejöttéhez?

Robert Capa: A spanyol milicista halála. A magyar születésű Capa fotóriporterként látta a spanyol polgárháborút. Nagy nemzetközi feltűnést keltett az a képe, amely a szakszervezetek által felfegyverzett egyik milicista halálának pillanatát örökítette meg. A spanyol polgárháborúban számos művész is részt vett lelkes önkéntesként vagy tudósítoként (mint például Arthur Koestler), sőt olyanokat is megihletett, akik csak hallottak róla. A polgárháború témájára feltűnik Pablo Picasso és Joan Miró festményein, Ernest Hemingway Akiért a harang szól című regényében, George Orwell Hódolat Katalóniának című könyvében, valamint Radnóti Miklós Első eclogájában, melyben Federico García Lorca meggyilkolásának állított emléket

Kezdetben az olasz–német viszony sem volt felhőtlen. Mussolini bizalmatlanul tekintett Hitlerre, különösen az osztrák nácik puccskísérlete után, amelynek során megölték a Mussolinivel jó viszonyt ápoló osztrák kancellárt. **Németország 1935-től** számos ponton szegte meg a versailles-i szerződést: jelentős fegyverkezésbe kezdett, majd **bevezette az általános hadkötelezettséget**. Utóbbi lépését Olaszország Nagy-Britanniával és Franciaországgal együttesen ítélte el, és kiálltak Ausztria függetlensége mellett. 1935-re tehát úgy tűnt, hogy Anglia, Franciaország, Olaszország és a Szovjetunió részvételével alakul egy nagyhatalmi karantén Németország körül.

A **Szovjetunió** és a fasiszta Olaszország egy táborban tartása azonban nem lett sikeres. A szovjetek vezette Komintern VII. kongresszusa 1935-ben nyíltan **meghirdette az antifasiszta összefogás** szükségességét. Erre válaszul **Németország és Japán kommunistaellenes együttműködést** kötött 1936-ban (antikomintern paktum), amihez egy évvel később Olaszország is csatlakozott.

A Berlin–Róma tengely kialakulása és a spanyol polgárháború

Hogyan kezdődött a két diktátor együttműködése?

Az olasz–német egymásra találást Mussolini afrikai hódítása segítette elő. Olaszország a gyarmatok felé fordult, és Afrikában próbált terjeszkedni. **1935-ben Mussolini megtámadta Etiópiát**, az elmaradott afrikai állam legyőzéséhez és megszállásához azonban majdnem egy év kellett. Az olasz terjeszkedést Nagy-Britannia és Franciaország csak kényszeredetten vette tudomásul, mivel hosszú távú érdekeiket keresztezte. Ennek köszönhetően Mussolini eltávolodott az addigi szövetségeseitől, míg Hitler nem habozott elismerni az olasz hódítást. **1936 őszén** Hitler és Mussolini megállapodtak, hogy a továbbiakban egyeztetik külpolitikai lépéseiket. Ezzel megszületett a **Berlin–Róma tengely**, amelyhez 1940-ben Tokió is csatlakozott. A két európai nagyhatalom baráti viszonyát a **spanyol polgárháborúban** való részvételük mélyítette el.

Spanyolországban az elhúzódó gazdasági válság miatt a belpolitikai helyzet pattanásig feszült volt, amit csak fokozott, hogy az 1936-ban tartott választáson mindössze csekély többséggel tudtak nyerni a köztársaságpártiak. **1936 júliusában** az ország több területén lázadás tört ki, amely rövidesen polgárháborúvá alakult. A jobboldali köztársaság-ellenes erők vezetője **Francisco Franco tábornok** lett. A kirobbant **spanyol polgárháború** hamarosan nemzetközi jelentőségűvé szélesedett. A két oldal ugyanis külföldi segítséget (fegyvert és katonákat) kapott: **a köztársaságpártiakat a kommunisták támogatták, a köztársaság-ellenes erőket pedig Mussolini és Hitler**. A nyugati nagyhatalmak semlegesek maradtak, de számos nyugati önkéntes vett részt a köztársaságpártiak oldalán. Ezzel a spanyol polgárháború **az antifasiszta és az antikommunista erők vetélkedésévé vált**, ami a konfliktust meghosszabbította és erőszakosabbá is tette. (A helyzetet bonyolította, hogy a köztársasági oldalon belső ellentétek is voltak: a szovjet kommunisták ugyanis le akartak számolni a trockistákkal és az anarchistákkal.) Franco tábornok **köztársaság-ellenes erői végül győzelmet arattak** az 1939 áprilisáig elhúzódó harcokban. Spanyolország hatalmas veszteségeket szenvedett mind emberéletben, mind anyagiakban, és a polgárháborút évekig tartó megtorlás követte.

Miért robbant ki a spanyol polgárháború?

Spanyolországban 1931-ben kikiáltották a köztársaságot. A bevezetett reformokat (az államot és egyházat szétválasztó szekularizációt, az egyházi földbirtokok államosítását, a helyi önkormányzatok felállítását, valamint a jelentősebb földosztás elmaradását) a vidéki lakosság jelentős része ellenszenvesnek tartotta. A társadalom látványosan kettészakadt: az egyik oldalon álltak a köztársaságpártiak, míg a másikon a monarchisták. A két tábor azonban közel sem volt egységes. A köztársaságpárti oldalon tömörültek a baloldali pártok (szociáldemokraták, kommunisták, trockisták, anarchisták) és a szakszervezetek, a monarchisták oldalán pedig a jobboldali pártok, többek között az olasz fasizmust mintának tekintő falange mozgalom is.

A falange mozgalom az olasz fasizmushoz hasonló irányzatként alakult meg, amely nevében a falanx kifejezésre utalt. A Falange Española nevű pártot 1933-ban alapította meg az 1920-as évek katonai diktátorának fia, José Antonio Primo de Rivera. A párt programja mintának tekintette a fasizmust, de emellett konzervatív és keresztény elemeket is tartalmazott. A hosszú ideje megosztott Spanyolországban elutasította az országon belüli szeparatizmust (baszk és katalán törekvések), az osztályharcot és a pártokat is, és csak a hagyományos közösségeket ismerte el politikai tényezőnek (családok, települések, szakmák). A tekintély, a hagyományok, a rend és a katolikus vallás fontosságát hangsúlyozó program értelemszerűen szemben állt a kommunista, liberális, ateista és anarchista elképzelésekkel.

Milyen politikai és ideológiai ellentétek alakultak ki az országban? • Hogyan erősítette fel a feszültséget a súlyos szociális helyzet, illetve a különböző etnikai törekvések? • Nézzünk utána az interneten, hogyan viszonyulnak napjainkban a baszkok és a katalánok a spanyol államhoz!

Salvador Dalí 1936-ban készült *A polgárháború előérzete* című műve szuggesztíven jeleníti meg a háború borzalmaival. Az alkotás így nemcsak a spanyol polgárháborúra, hanem általában véve a háború borzalmára figyelmeztet

Pablo Picasso *Guernica* című festménye is világhírű lett. A baszk városban található fegyverraktárt olasz és német repülőek 1937. április 26-án bombázták le, és az így keletkező tűzben leégett a város nagy része, és összesen mintegy 120 ember halt meg (főleg katonák). Az esemény azért vált ismertté, mert a köztársaságpártiak felkérték Picassót, hogy a néhány hónappal később megrendezésre kerülő párizsi világkiállításra készítsen egy olyan festményt, amely az ellenség brutalitását hangsúlyozza. A szűkös határidő miatt Picasso egy torreador halálát bemutató félkész festményét dolgozta át, ezért látható a képen egy bika és egy sebzett ló. A köztársaságiak ügyét propagáló festménynek hatalmas sikere lett, az ugyanis a háború borzalmaira és az ártatlan áldozatokra irányította a figyelmet, így idővel a háborúellenesség szimbólumává vált

A képeslap szlogenje (Egy nép, egy birodalom, egy vezér) a náci külpolitika hivatalos célkitűzését foglalta össze: a németek lakta területeket egy államban egyesíteni Hitler vezetése alatt. (A jelmondat egyébként a vezérkultusz szemléletes példája is egyben, hiszen azt is állítja, hogy a nép és az ország egybeforr a vezér személyével, vagyis Hitlerrel)

A Harmadik Birodalom mely területszerzéseit mutatja a plakát?

A Harmadik Birodalom megteremtése

Miért volt sikeres a náci külpolitika?

Hitler 1936. márciusában hazardírozott: **fegyveres erőket** küldött a **Rajná túlra a demilitarizált területre**. A nagyhatalmak nem reagáltak, mivel Franciaország ekkor súlyos pénzügyi válsággal küszködött, Olaszország Etiópiában háborúzott, Nagy-Britannia pedig meg akarta békíteni Németországot. A **reakció hiánya felbátorította Hitlert**, hogy a továbbiakban is feszegetse a határokat: az összes német egy birodalomban való egyesítését tűzte ki célul.

Noha egy évvel korábban az általános hadkötelezettség bevezetését a nagyhatalmak még elítélték, 1936 nyarán a **német flottaépítést** Nagy-Britannia már tudomásul vette. A német flotta méretére vonatkozóan olyan egyezményt kötött Németországgal, amely nyíltan felülbírálta a versailles-i szerződésben álló tilalmat. A **brit megbékélési politikát** képviselte Anglia 1937-ben hivatalba lépő új miniszterelnöke, Neville Chamberlain is. Külpolitikájával Németország jogos sérelmeit akarta orvosolni, hogy megszüntesse az azokból fakadó állandó feszültséget.

Miután Olaszország szövetséget kötött Németországgal, a belső problémái miatt gyengélkedő Franciaország egyedül maradt németellenességével. **1938. március 12-én** a német haderő megszállta Ausztriát, és Bécsben hivatalosan is kihirdették **Ausztria és Németország egyesülését**, vagyis az Anschlusst. Az esemény közvetlen kiváltó oka az volt, hogy az osztrák miniszterelnök úgy akarta biztosítani Ausztria függetlenségét Németországgal szemben, hogy bejelentette: népszavazást rendeznek az Anschlusról. Hitler tartott attól, hogy egy „rosszul előkészített” népszavazás keresztülhúzhatná céljait, ezért a voksolás előtt egy nappal megszállta az országot.

A nagyhatalmak tudomásul vették Németország és Ausztria egyesülését, és ez további lépésekre bátorította Hitlert. Az év folyamán a német diplomácia hangosan követelni kezdte a **Szudéta-vidék önrendelkezését**. A Csehszlovákiához tartozó területen mintegy hárommillió német élt, és a csehszlovák kormány hajlandónak mutatkozott az autonómia megadására. Hitler ekkor növelte a tétet: a **terület átadását követelte, és háborúval fenyegetőzött**. A súlyos válságot Chamberlain fellépése oldotta meg, **1938 szeptemberében a müncheni konferencián** Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország beleegyezett a **Szudéta-vidék visszacsatolásába**.

Az iskolában az utolsó padba ültettek, mert zsidó vagyok. Az utcán nem tudták, hogy zsidó vagyok, de az apámat elfogták, és arra kényszerítették, hogy az utca követ fogkefével sikálja fel. Az emberek körbeállták és nevettek. Mindent megpróbáltunk, hogy kijussunk az országból. Akinek volt pénze, az megvette a megfelelő vízumot. (Egy osztrák fiú visszaemlékezése az 1938. évi Anschluss hatására. A csatlakozás után ugyanis Ausztriára is kiterjedt a nürnbergi faji törvények hatálya)

Idézzük fel, mit tartalmaztak a nürnbergi faji törvények!

REUNION IN VIENNA

Az Ausztria nyakát fojtogató Hitler (brit karikatúra).

Az Ausztria csatlakozásáról szóló népszavazást végül a megszállás után egy hónappal tartották meg.

Ezt megelőzően az igencsapatok látványos kampányt folytattak teljes állami támogatással. Végül a szavazók 99,73%-a igennel voksolt

Vajon hitelesen mutatja be Ausztria helyzetét a karikatúra? • Valóban az osztrákok akarata ellenére történt Németország és Ausztria egyesülése?

	Nemzeti jövedelem 1938-ban (milliárd dollár)	Katonai kiadás 1938-ban (milliárd dollár)	A katonai kiadások aránya a költségvetésen belül (%)
Egyesült Államok	68	1	1,5
Nagy-Britannia	22	1,3	5,7
Franciaország	10	0,9	9,1
Németország	17	4	23,5
Olaszország	6	0,9	14,5
Szovjetunió	19	5	26,4
Japán	4	1,1	28,2

Mely nagyhatalmak fordították a legtöbbet katonai kiadásokra? • Mekkora része volt ez a nemzeti jövedelmüknek? • Mekkora teherterhelés volt a nemzeti gazdaságuk számára? • Nemzeti jövedelmek mekkora részét fordította az Egyesült Államok katonai kiadásokra? • Mi történt volna, ha az Egyesült Államok is annyi százalékát fordítja katonai kiadásokra a nemzeti jövedelmüknek, mint a háborúra készülő nagyhatalmak?

Rá@dás

Mikor tört ki a második világháború?

A második világháború kitörését Lengyelország 1939. szeptember 1-jei német lerohanásához szokás kötni. A Távol-Kelettel foglalkozó történészek azonban hangsúlyozzák: ott már legkésőbb 1937-ben elkezdődött a háború. Más történészek szerint volt egy európai és egy ázsiai háború, amelyek akkor szélesedtek világméretű (minden kontinensre kiterjedő) háborúvá, amikor Japán megtámadta az Egyesült Államokat.

Olyan történészek is vannak, akik szerint a 20. század első felében „európai polgárháború” vagy más szóval „Európa második harmincéves háborúja” zajlott. Szerintük ugyanis így foglalható egységbe a sok kisebb fegyveres konfliktus: az első világháború előtti regionális háborúk, a világháború, az ezt követő polgárháborúk és határháborúk, a függetlenségi harcok, az 1930-as évek birodalmi területfoglalásai, a spanyol polgárháború, majd a második világháború.

Vitassuk meg, miért különbözik a történészek véleménye arról, hogy mikor robbant ki a második világháború! • Milyen érvek szólnak az „európai polgárháború” elmélete mellett, illetve ellene? • Mitől függ az, hogy hol húzzuk meg egy történelmi esemény kezdetét?

„Becsületes békét hoztam Németországból. Hiszem, hogy biztosítva lesz a béke a jelen nemzedék számára” – így összegezte Neville Chamberlain brit miniszterelnök hazatérése után a müncheni konferencián történeteket. Chamberlain a megbékélési politika híveként azt remélte, hogy ha orvosolják Németország jogos sérelmeit, akkor Hitlernek nem lesz több oka az agresszív külpolitikára

Mely okokra vezethető vissza a megbékélési politika? • Vitassuk meg, miért nem volt hatékony ez a náci törekvések ellen!

Összegzés

Okok és következmények

- Miért nem sikerült a győztes hatalmaknak megakadályozni Németország megerősödését?
- Miért vált Spanyolország a második világháború előhadszínterévé?

Változás és folytonosság

- Mely lépések során valósította meg Németország a versailles-i békerendszer lebontását?
- Hogyan változtak meg az erőviszonyok az 1930-as években?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig az eseményeket az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. A két világháború közötti időszak politikai viszonyai
  - Demokráciák és tekintélyuralmi rendszerek Európában a két világháború között
  - Az olasz fasiszta állam és ideológiai jellemzői
  - A kommunista diktatúra a Szovjetunióban
  - Nemzetközi viszonyok az 1920-as években
  - A nemzetiszocialista ideológia és a náci diktatúra jellemzői
  - A nemzetiszocialista Németország külpolitikai törekvései
2. Gazdasági viszonyok a két világháború között
  - Az 1920-as évek gazdasági nehézségei
  - Az 1929–33-as világgazdasági válság jellemzői és következményei
  - Az Amerikai Egyesült Államok válasza a válságra: a New Deal
3. Az Európán kívüli világ helyzete
  - A gyarmatok helyzete
  - Gandhi tevékenysége
  - Hatalmi törekvések a Távol-Keleten
4. Tudomány és művészet a két világháború között
  - Életmód és mindennapok a két világháború között

Fogalmak, adatok

Fogalmak: általános választójog, tömegpárt, fasiszmus, korporatív állam, kisantant, Dawes-terv, pártállam, államosítás, kollektivizálás, tervutasításos rendszer, Gulag, személyi kultusz, koncepció per, tőzsde, túltermelési válság, New Deal, totális diktatúra, tömegpropaganda, nemzetiszocializmus, fajelmélet, zsidóüldözés, Führer, SS, Berlin–Róma tengely, Anschluss, tekintélyelvű állam, erőszakmentes ellenállás, magaskultúra (elitkultúra), tömegkultúra.

Személyek: Benito Mussolini, Sztálin, Franklin Delano Roosevelt, John Maynard Keynes, Adolf Hitler, Joseph Goebbels, Mahátma Gandhi.

Topográfia: Köztes-Európa, Szovjetunió, Brit Nemzetközösség, Berlin, weimari köztársaság, Moszkva, Saar-vidék, Rajna-vidék, Szudéta-vidék.

Kronológia: 1922 (fasiszta hatalomátvétel Olaszországban, a Szovjetunió létrehozása), 1924 (a Dawes-terv), 1925 (a locarnói egyezmény), 1929–1933 (a világgazdasági válság), 1933 (Hitler hatalomra kerülése), 1936 (Berlin–Róma tengely), 1938 (Anschluss, a müncheni konferencia).

V. Magyarország a két világháború között

Aba-Novák Vilmos freskórészlete a szegedi Hősök kapuján

38. Az ország talpra állása

Idézzük fel az 1918–19-es időszak főbb eseményeit! Milyen politikai rendszerek váltogatták egymást 1918 ősze és 1919 novembere között?

- Milyen véres események kapcsolódtak az egyes szakaszokhoz?
- Milyen területi és nemzetiségi következményei voltak a trianoni békeszerződésnek?

A trianoni béke által létrehozott ország területének véglegesülése és birtokbavétele (1919–1921)

Mikor és milyen sorrendben kerültek a magyar állam fennhatósága alá az idegen megszállás alatt lévő területek?

- Miért szakaszokban történt mindez?
- Idézzük fel, miért volt különleges Nyugat-Magyarország és a Sopron-környék esete!
- Mikor alakult ki a végleges határ Csehszlovákiával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal, valamint Ausztriával?

Kiút a káoszból

Hogyan tért vissza az országban az élet a normális kerékvágásba?

A forradalmak után anarchikus állapotok uralkodtak az országban. A politikusok elsődleges célja a **legitim** (törvényes) **hatalmi viszonyok** megteremtése volt. Ennek első lépéseként az ország ügyeinek intézésére hivatott törvényhozó testület, az egykamarás **nemzetgyűlés** megválasztására került sor. A képviselő-választást 1920. január végén tartották. A férfiak számára **általános választójogot** biztosítottak, és az írni-olvasni tudó **nők is szavazhattak**. Az ország lakosságának mintegy 40%-a (a 24 éven felüliek 74%-a) rendelkezett választójoggal, ebben az időszakban az európai országok többségében ez a szám 25-45% volt. A **választás titkos** volt.

Az eredményt azonban befolyásolta, hogy a városi munkásság körében népszerű **szociáldemokraták** a fehérterror miatt **bojkottálták** a választáson való részvételt. Végül a választást a **Kisgazdapárt** (Nagyatádi Szabó István vezetésével) nyerte, a második pedig a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja lett. Előbbi inkább a parasztság, utóbbi a városiak körében bizonyult népszerűnek. Nem sokkal később a két legerősebb párt **koalícióra** lépett.

Az új rendszer „**ellenforradalminak**” nevezte magát, mert elutasította mind az őszirózsás forradalom, mind a Tanácsköztársaság időszakát. Ennek megfelelően az újonnan választott képviselők minden 1918 novembere és 1919 augusztusa között hozott törvényt és rendelkezést semmisnek nyilvánítottak. Így **Magyarország államformája ismét királyság lett**.

Horthy Miklós a Parlament lépcsőjén az országgyűlés megnyitása után, a leendő kormányzó jobbján Bethlen István

12. §. A nemzetgyűlés addig, amíg az államfői hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezi, és ennek alapján az államfő tisztét tényleg átveszi, az államfői teendők ideiglenes ellátására kormányzót választ.

13. §. A kormányzót a királyi hatalomban foglalt jogok alkotmányos gyakorlása az alábbiakban foglalt korlátozások között illeti meg:

A nemzetgyűlés által hozott törvények szentesítés alá nem esnek, azokat a kormányzó legkésőbb hatvan napon belül kihirdetési záradékkal és aláírásával látja el. A kormányzó a kihirdetés elrendelése előtt – indokainak közlésével – a törvényt újabb megfontolás végett egy ízben visszaküldheti a nemzetgyűlésnek. Ha az így visszaküldött törvényt a nemzetgyűlés változatlanul fenntartja, azt tizenöt napon belül kihirdetni köteles. [...]

A kormányzó a nemzetgyűlést nem napolhatja el, és a királyi hatalomban foglalt országgyűlés-felosztási jogot a nemzetgyűlést illetően csak akkor gyakorolhatja, ha a nemzetgyűlés a kormányzó

üznete dacára tartósan munkaképtelenné vált. [...]

Hadüzenethez vagy a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazásához és békekötéshez a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulása szükséges.

A végrehajtó hatalmat a kormányzó kizárólag a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium útján gyakorolhatja. Minden rendelkezés és intézkedés, ideértve a fegyveres erőre vonatkozó rendelkezéseit is, csak úgy érvényes, ha az illetékes felelős miniszter ellenjegyzésével van ellátva. Ez azonban nem érinti a kormányzónak a hadügy körébe tartozó azon alkotmányos jogait, amelyek a nemzeti hadsereg vezérletére és beszerzésére vonatkoznak.

Nemességet nem adományozhat.

A főkegyúri jogot nem gyakorolhatja.

Általános kegyelmet csak a törvény adhat.

A kormányzó az alkotmány vagy a törvény megszegése esetén a nemzetgyűlést felelősségre vonhatja [...].

(Az 1920. évi I. törvénycikk a kormányzói jogköréről)

A királykérdés kapcsán végül az a kompromisszum született, hogy a trónt átmenetileg nem töltik be, hanem ideiglenesen megválasztott **kormányzó** kerül az államfői hivatalba. A kormányzó csak olyan tekintélyes személy lehetett, akit mind az országban, mind külföldön elfogadtak. A korabeli magyar politikai viszonyokat tekintve leginkább **Horthy Miklós**, a Nemzeti Hadsereg fővezére, a Monarchia egykori admirálsa tűnt mindenki számára elfogadható jelöltnek. Őt támogatták a britek is. Horthyt **1920. március 1-jén** választották az ország államfőjének, hivatalosan a királyt ideiglenesen helyettesítő kormányzó lett.

- Mivel indokolta a törvény a kormányzóválasztást?
- Gondoljuk végig, mikor és kik voltak kormányzók történelmünk során!
- Miként korlátozta a nemzetgyűlés a kormányzói jogkört?
- Hogyan szabályozódott a kormányzó és a végrehajtó hatalom viszonya?
- Nézzünk utána, mit jelent a főkegyúri jog!

Történészszemmel

Hogyan lett az ország „király nélküli” királyság?

A királyság visszaállításában a politikai erők egyetértettek, mert a köztársasági és a tanácsköztársasági államforma lejáratódott. Abban azonban jelentős nézetkülönbség mutatkozott, hogy ki kerüljön trónra. Egyesek úgy érveltek, hogy a királysággal együtt a Habsburgok uralma is vissza kellene, hogy álljon, hiszen jog szerint őket illeti a trón. E nézet hirdetőit nevezték legitimistáknak. Velük szemben álltak a „szabad királyválasztók”, akik szerint Magyarország trónja megürült, és arra új, magyar uralkodót kell választania a nemzetnek.

1921-ben IV. Károly kétszer tett kísérletet arra, hogy visszaszerezze a magyar királyi trónt. A Habsburgok visszatérését azonban a győztes hatalmak és a környező országok nem tartották elfogadhatónak, és katonai beavatkozással fenyegettek. Ezt mérlegelve Horthy és a magyar kormány fegyveres erővel szállt szembe a visszatérő IV. Károllyal és híveivel. A második sikertelen visszatérési kísérletet követően pedig a nemzetgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. Így Magyarország utolsó királya, IV. Károly száműzetésben halt meg 1922-ben Madeira szigetén.

Miért utasították el a környező országok a Habsburgok visszatérését? • Gondoljuk végig, honnan ismerte egymást IV. Károly és Horthy Miklós! • Miért gondolhatta az uralkodó, hogy Horthy visszalép a hatalomból? • A budaörsi csatában a Horthy oldalán harcoló erőket felfegyverzett egyetemisták is támogatták. Nézzünk utána, milyen politikai szervezetek álltak ki a kormányzó mellett!

IV. Károly és Zita királyné misét hallgat a biatorbágyi vasútállomáson 1921. október 22-én

Egyetemi hallgatók Budaörs mellett a IV. Károly elleni csatában, 1921. október 23-án

Horthy Miklós

Politikai konszolidáció

Hogyan alakult ki az ország új belső rendje?

A nemzetgyűlésnek számos sürgető feladatot meg kellett oldania. Az elsők közé tartozott az ország határainak véglegesítését – és ezzel az állam szuverenitásának helyreállítását – eredményező **trianoni békeszerződés aláírása**. Emellett fontos feladat volt az **ország belső békéjének** megteremtése is. **Teleki Pál** első miniszterelnöksége idején (1920–21) több rendelkezés született a közbiztonság helyreállítása és az alkotmányos rend védelme érdekében. A Nemzeti Hadsereget beolvasztották a honvédségbe, a fehérterrorban részt vett **különítményeket felszámolták**, a rendőrség pedig határozottabban lépett fel az utcai garázdaság és fegyveres bűncselekmények ellen.

Az elégedetlen parasztság javára **korlátozott mértékű földosztást** hajtottak végre. A Nagyatádi Szabó István kiskgazda miniszterrel elnevezett földreform révén sok szegényparaszt kapott kisebb földterületet, ahhoz azonban kevés földet osztott szét az állam, hogy áruterelésre alkalmas parasztbirtokok jöjjenek létre. A „keresztény középosztály” háborút megjárt fiataljai egy részének követeléseire hivatkozva az egyetemekről kizárták a baloldali hallgatókat, és jelentősen korlátozták a zsidó és kisebb részben a női hallgatók létszámát. A korlátozást **1920-ban** elrendelő, úgynevezett **numerus clausus-törvény** jelentős változás volt a korábbi gyakorlathoz képest. Az ugyanis a **törvény erejével tett különbséget az állampolgárok között politikai, vallási-származási, illetve nemi alapon**. (Ilyen jellegű korlátozás 1918 előtt csak a női hallgatókra vonatkozott.)

A Horthy-korszak politikai struktúrái, amelyek lényegében a korszak végéig változatlanok maradtak, **Bethlen István** gróf **miniszterelnöksége** (1921–1931) idején nyerték el végleges formájukat. Bethlen első politikai sikerei közé tartozott a jelentős támogatottsággal rendelkező szociáldemokratákkal való megegyezés (1921 végén). A **Bethlen-Peyer-paktumot** a kormány részéről a miniszterelnök, a szociáldemokraták részéről Peyer Károly kötötte.

Ebben az országban rendnek kell lenni, és én rendet is fogok tartani. A rendetlenkedőkbe beleövek, s ha a rendtelenség jobboldalról történik, számomra a különbség csak annyi, hogy ezekben fájó szívvel fogok belelövetni, míg egy esetleg baloldalról jövő rendetlenkedésbe passzívoval.

(Horthy Miklós a szélsőséges politikai erőkről; 1923)

- Vitassuk meg, miként értelmezhetők Horthy szavai!
- Hogyan határozta meg ez az elképzelés a politikai konszolidációt?

A zsidóság egyetemi oktatását korlátozó rendelkezések Európában az első világháború után. A numerus nullus teljes körű kiltitást, kizárást jelentett

Az első világháború után mindenütt megnőtt az „idegenellenesség”, amely a könnyen megkülönböztethető zsidóságot számos országban sújtotta. Vizsgáljuk meg, mely államokban korlátozták a zsidóság felsőoktatásban való részvételét közvetlenül az első világháború után! • Mikor és hol vezettek be később hasonló korlátozásokat?

A megállapodásban a **szociáldemokraták** vállalták, hogy nem szerveznek tömegsztrájkokat, és nem kifogásolják az államformát, valamint csak a munkásság körében hirdetik nézeteiket. Cserébe a **kormány nem akadályozta működésüket**, így viszonylag szabadon hallathatták hangjukat a parlamentben és a sajtóban. A szociáldemokrata mozgalom a korszak **megtúrt politikai irányzata** maradt, és vállalta, hogy tartózkodik a kormányellenes nemzetközi fellépéstől.

Bethlen a kormánypártot is átalakította. A két koalíciós pártot 1922-ben összeolvasztotta, így jött létre az **Egységes Párt** néven emlegetett **új kormánypárt**, amely a képviselők több mint 2/3-át adta. Bethlen kormányrendelettel a **választói jogot** is szűkítette: iskolai végzettséghez és egy helyben lakáshoz kötötte, a nők esetén a korhatárt is felemelte. A kormánypárt győzelmét pedig azzal garantálta, hogy a szavazás 1922-től 1938-ig csak a városokban maradt titkos, a **vidéki szavazóknak** (az összes szavazó 4/5-e) **nyíltan kellett szavazniuk**. (A nyílt szavazásra ekkor Európában már sehol nem volt példa.) Bethlen 1923–1924-ben a kormánypárt vezetéséből is kiszorította a radikális földreform és a radikális antiszemitizmus nézeteit képviselő politikusokat.

Bethlen István miniszterelnök. „[A] magyar politika fordulópontra áll [...] a rend helyreállt az országban, alkotmányos intézményeink újból normálisan működnek.” (Bethlen szavai 1926 novemberében egy debreceni választási gyűlésen)

Gazdasági rekonstrukció

Hogyan állt talpra az ország gazdaságilag?

A háború elsősorban a munkaerőben okozott pusztítást, de az utolsó két évben már súlyos nyersanyag- és élelmiszerhiány alakult ki, és a közellátás is akadozott. A **gazdasági összeomlás** látványos jeleként Magyarországon is megjelent a **hiperinfláció**. Az említett problémák az 1918–1919. évi kaotikus időszakban fokozódtak. Ehhez adódott még a trianoni békeszerződés által előírt **jóvátételi fizetési kötelezettség**, valamint az utódállamokból érkező menekültek áradata. A békeszerződés számos nyersanyagbázisától fosztotta meg az országot. Mindemellett a Monarchia felbomlásával **piacvesztés** is történt, az utódállamok közti kereskedelmet a politikai ellentétek miatt felállított védővámok akadályozták.

A Bethlen-kormány alatti **gazdasági rekonstrukció** során az ország visszatért a háború által megszakított gazdasági fejlődés útjára. Az **1924-ben** megkapott **népszövetségi kölcsön**, valamint a megnövelt adók stabilizálták az államháztartást. A stabilizációban jelentős szerepet kapott a kormánytól független **Magyar Nemzeti Bank létrehozása**. Az önálló jegybank ugyanis garanciát jelentett arra, hogy a kormány nem fogja a gazdaságot fedezet nélküli pénznyomtatással élénkíteni. Az intézkedések hatására megállt a korona elértéktelenedése, és lehetővé vált egy új, stabil valuta bevezetése. **1927 elejétől** hivatalosan a **pengő** lett az ország új fizetőeszköze.

A gazdaság működésének helyreállításában fontos szerep jutott a korábban a Monarchia más országaiból érkező ipari termékek pótlásának. A **gazdasági szerkezetváltás** során a legfontosabb a magyar **könnyűipar** fejlesztése volt, amit az új, iparvédő vámrendszer is támogatott. A gazdaság másik húzóágazata az **építőipar** lett.

Az 1926-ban kiadott legnagyobb címletű régi papírpénzt, az egymillió koronást 80 pengőre váltották át 1927-ben

Idézzük fel, melyik időszakban jelent meg fizetőeszközként a korona! • Vitassuk meg, hogyan hatott az emberek mindennapjaira a pénz elértéktelenedése!

Rádiócsőgyártás az Egyesült Izzóban

Figyeljük meg a fényképet! Hogyan alakította át néhány új iparág a munkaerő-foglalkoztatást? • Nézzünk utána az interneten, milyen célt szolgált a rádiócső!

Állapítsuk meg a GDP-adatok alapján, hogyan érintette Ausztriát az első világháború! • Mennyire tudott közeledni Magyarország a dualizmus korának második felében Európa legfejlettebb régióihoz, illetve Ausztriához? • Hogyan alakult ugyanez a Horthy-korszakban? • Vitéssük meg, hogy a vizsgált mintegy negyvenéves időszakot tekintve Magyarország felzárkózott vagy inkább lemaradt-e Nyugat-Európához képest!

Az ipari szektor látványos fejlődése mellett a **mezőgazdaság lényegében stagnált**. Ennek oka a megszokott felvevőpiacok bezárulása, a háború idején megemelkedett gabonaárak csökkenése, valamint a korszerűtlen, kis termelékenységű gazdálkodás volt. Az országban túlsúlyban lévő nagybirtokokon ugyanis főleg gabonát termeltek a jóval munka-, illetve gépigényesebb, és ezért értékesebb kerti növények helyett.

A magyar gazdaság 1925-re összességében visszatért a háború előtti fejlődési pályájára. Ezzel ugyan nem közeledett a dinamikus fejlődő nyugat-európai régiókhoz, de nem is maradt le tőlük. A **modern technikai eszközök megjelenése** is ezt mutatta: elterjedt a telefon és a rádió, valamint kisebb mértékben a személygépkocsi használata is. Jelentősen fejlődött a magyar **gép- és villamossági ipar**, a rádiócsöveket és volfrámszálas izzókat előállító gyárak (az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. és a Ganz-gépgyár) világszínvonalú termékeket gyártottak. A képzett munkaerő-utánpótlást az **oktatáspolitiká** is elősegítette: az 1920-as években látványosan nőtt a **lakosság iskolázottsága**.

A magyar gazdaság gyenge pontja a külkereskedelem volt. Az első világháború után a legtöbb állam bezárkózó gazdaságpolitikát folytatott. Ennek megfelelően minden nemzetállam igyekezett önellátásra berendezkedni, még akkor is, ha emiatt a nemzetközi piacon elérhető színvonalnál rosszabb minőségben vagy drágábban tudta csak kielégíteni a szükségleteit. Ez a protekcionista (vagyis a hazai termelők érdekeit a külső hatásoktól védő) gazdaságpolitika nehezítette a nemzetközi kereskedelem kibontakozását.

A magyar gazdaság gyenge pontja a külkereskedelem volt. Az első világháború után a legtöbb állam bezárkózó gazdaságpolitikát folytatott. Ennek megfelelően minden nemzetállam igyekezett önellátásra berendezkedni, még akkor is, ha emiatt a nemzetközi piacon elérhető színvonalnál rosszabb minőségben vagy drágábban tudta csak kielégíteni a szükségleteit. Ez a protekcionista (vagyis a hazai termelők érdekeit a külső hatásoktól védő) gazdaságpolitika nehezítette a nemzetközi kereskedelem kibontakozását.

	1890	1913	1920	1929
Magyarország (a trianoni határokon belül)	1473	2098	1709	2476
Nyugat-Európa átlaga	2535	3474	3247	4336
Magyarország Nyugat-Európaéhoz képest	58,1%	60,4%	52,6%	57,1%
Ausztria	2443	3467	2410	3701
Magyarország Ausztriához képest	60,3%	60,5%	70,9%	66,9%

Az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) alakulása dollárban 1890 és 1929 között

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen intézkedésekkel szilárdította meg a helyzetét az új rendszer?
- Hogyan hatottak az 1918–19. évi események és a területvesztés a politikai-gazdasági helyzetre?

Történelmi jelentőség

- Miért királyság lett újra az államforma, és hogyan szabályozták a kormányzói jogkört?
- Mit értünk politikai konszolidáció és gazdasági rekonstrukció alatt?

39. Művelődésügy a Horthy-korszakban

Miért nevezte magát ellenforradalminak a kialakuló Horthy-rendszer? • Milyen körülmények között került sor Horthy budapesti bevonulására 1919 őszén? • Idézzük fel a Bethlen-kormány tevékenységét! • Miként biztosította Bethlen a politikai stabilizációt?

„Keresztény és nemzeti”

Mit jelentett a korszak két kulcsfogalma?

Az első világháborús összeomlás és a forradalmak idején bekövetkező radikális politikai-társadalmi változások megkérdőjelezték az addig szilárdnak hitt értékeket. Az elbizonytalanodott emberek **új iránymutatásra** vágytak, amelynek jegyében újjászerveződhetett az ország. A tanácsköztársaság ellen közösen felépülő, de egyébként különböző világnézetű politikusok jelszava a **„keresztény és nemzeti” értékek visszaállításának** követelése volt. Ez a kommunisták erőszakos ateista és internacionalista propagandájának széles körű elutasítására utalt, ugyanakkor a keresztény jelzőnek ekkortól egyes politikai mozgalmak körében zsidóellenes éle is lett. Abban azonban már nem volt egyetértés, hogy ez mit is jelent pontosan, és hogy milyen legyen az új állam.

A keresztény egyházak egyes vezetői azt remélték, hogy a „keresztény és nemzeti” jelszó nyomán **valódi keresztény újjászületés** következik. A katolikus egyház részéről leginkább **Prohászka Ottokár püspök** adott hangot reményeinek. A századfordulótól fogva aggodalommal figyelték, hogy az emberek egyre nagyobb számban távolodnak el a keresztény életmódtól, és az egyház visszaszorul az élet számos területén. Ezért a **zsidóságot hibáztatták**. Úgy vélték, hogy ők terjesztik azt a gondolkodásmódot, amely az embereket eltávolítja a keresztény hittől.

Szabó Dezső író, a jobboldali radikálisok önjelölt prófétája. Az *elsodort falu* című regénye a korszak egyik legolvasottabb könyve volt. A magyarságot elsősorban a parasztsággal azonosította, amelyet a kommunisták internacionalizmusa, a zsidóság képviselte kapitalizmus, de a hagyományos úri osztályok és az egyház elnyomása is megnyomorít.

Szekfű Gyula történész, a konzervatív irányzat szószólója. *Három nemzedék* című történeti összefoglalója a Horthy-korszak legnagyobb hatású történeti munkája volt. Az ország összeomlását ebben a parttalanul váló liberalizmussal, és az általa lehetővé tett forradalmakkal magyarázta.

Prohászka Ottokár püspök a keresztényszocialisták vezéralakja. A katolikus megújulást a szegényebb rétegeket felemelő aktív oktatás- és szociálpolitikával kívánta megvalósítani, aminek kapitalizmus- és így zsidóellenes éle is volt.

Az ellenforradalom három arca

Történelemszemmel

Hogyan jelent meg a „keresztény-nemzeti” eszme a társadalmi szervezetekben?

Horthy Miklós kormányzóként nemesi címet nem adhatott, de e hiányt pótolta a vitézi rend létrehozása 1920-ban. A vitézi rend a Horthy-korszak egyik jellegzetes szervezete lett, amely mintegy 25 ezer taggal rendelkezett. Vitéz az lehetett, aki a háború és a forradalmak idején bizonyította hősiességét és „nemzethűségét”. A tagokat látványos külsőségek közepette avatták vitézzé, és ekkortól nevük előtt a vitézi címet használhatták, amely politikai státuszszimbólum volt a korszakban. A vitézeknek a címen kívül földbirtokot is adtak: a többség tíz holdnál kevesebbet kapott, a rend magasabb státuszú tagjai viszont akár száz holdat is. A tagokkal szemben elvárás volt a nacionalizmus, a revizionizmus és az antikommunizmus eszméinek elfogadása és hirdetése.

A vitézi renden kívül számos olyan társadalmi egyesület alakult, amely a rendszerhez való hűséget hirdette. A legnagyobb tagsággal rendelkező, legrangosabb ellenforradalmi szervezet a MOVE és az ÉME mellett a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) volt. A MANSZ a korszak legnagyobb (több százezer fős) nőszervezeteként működött. A Tormay Cécile író által vezetett szervezet a hagyományos családmodell népszerűsítésével azt hirdette, hogy a nők helye otthon, a konyhában van, feladatuk pedig az anyaság és a családi élet szervezése. A nők „visszavonulását”, az egykeresős családmodell kialakítását azonban csak a felsőbb társadalmi osztályok engedhették meg maguknak.

Milyen politikai áramlatok határozták meg az ellenforradalmi szervezetek irányultságát? • Hogyan próbálta szélesíteni a rendszer a tömegbázisát? • Foglaljuk össze, mi volt a vitézi rend szerepe az időszakban!

Vitézavatás Budapesten 1928-ban

A vitézi rend jelvénye

Klebelsberg Kunó gróf
vallás- és közoktatás-
ügyi miniszter (1922–
1931). Klebelsberg 1922-
ben elmondott miniszteri
programbeszédében így
fogalmazott: „A magyar
hazát ma elsősorban
nem a kard, hanem a
kultúra tarthatja meg és
teheti ismét naggyá”

1. § A testnevelésnek az a feladata, hogy az egyének testi épségének és egészségének megóvása, lelki és testi erejének, ellenálló képességének, ügyességének és munkabírásának kifejlesztése által megjavítsa a közegészség állapotát, gyarapítsa a nemzet munkaerejét.

2. § Evégre az állam

1. mindennemű iskolában gondoskodik mindkét nembeli tanulóifjúság rendszeres testneveléséről, a főiskolák körében pedig ezt minden hallgató számára lehetővé teszi;

2. szervezi az iskolát elhagyó ifjúság testnevelését oly módon, hogy ebben 21-ik életévének betöltéséig a nemzetnek minden férfitagja kötelezően részt vegyen;

3. támogatja azokat a társadalmi alakulatokat, melyek testneveléssel komolyan foglalkoznak, s működésük nemzeti irányával a támogatást megérdemlik.

(Az 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről)

• Mivel indokolta a törvény a testnevelés fontosságát?

• Gondoljuk végig, hogy valójában még milyen szándék állhatott a törvény mögött! Mekkora haderőben határozta meg a trianoni békeszerződés a magyar honvédség létszámát?

T. nemzetgyűlés! Szeretném a köztudatba belevinni, a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszonytagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.

(Klebelsberg Kunó költségvetési vitában elhangzott felszólalásából; 1925)

• Milyen szerepet szánt Klebelsberg a művelődésnek?

• Miért tartotta fontosnak a műveltség szintjének a növelését?

1919-ben abban reménykedtek, hogy az egyház és a társadalom eltávolodása megszűnik, sőt közeledéssé alakul. A **katolikus megújulásban** reménykedőknek nagyrészt **csalódnuk kellett**, bár több modern kezdeményezés is megjelent az egyházban. Noha az állam a korábnál jobban hangsúlyozta keresztény jellegét, az **egyházak régi szerepének visszaállítása nem következett be**.

Kultúrfölény és neonacionalizmus

Miért vált fontossá az oktatás és a tudomány?

Klebelsberg Kunó gróf, a Bethlen-kormány **kultuszminisztere** látványos eredményeket ért el a kultúra és oktatás terén. A nagyvonalú kultúrpolitikát a Bethlen-kormány sikeres gazdaságpolitikája tette lehetővé, idővel az **állami bevételek több mint tíz százalékat fordították** a művelődés támogatására. Klebelsberg azzal érvelt, hogy a megcsonkított országnak **kulturális és tudományos teljesítményével** kell bizonyítania fölényét a szomszédos országokkal szemben, ezzel egyúttal a fejlett nyugati államokhoz is felzárkózhat az ország. Ezt a programot nevezte **neonacionalizmusnak**.

A közoktatás kiterjesztését szolgálta a **népiskolai törvény** (1926), amelyben a Duna-Tisza közti és az alföldi tanyákon élő gyermekek számára is biztosították az **általános műveltség** elérését. A fejlesztések hatására az országban jelentősen **csökkent** az írni-olvasni nem tudó **analfabéták száma**. A szellemi képzés mellett a testi nevelésre és a közegészségügyre is gondot fordítottak. A népszerűvé váló tömegsportok számára sportlétesítmények épültek. A 12–21 éves fiúknak kötelező volt a rendszeres testedzés. E kötelezettségüknek az iskolában, a leventeszervezetekben vagy a cserkészmozgalomban tehettek eleget a fiatalok. A leventemozgalom kötelező, állami ifjúsági szervezet volt.

Klebelsberg megreformálta a **középiskolai képzést** is, amely elsősorban a városi középosztály gyermekeinek oktatását biztosította. A nyolc évfolyamos középiskolák lehetőséget kaptak a szakosodásra: egyes iskolák a klasszikus humán műveltség átadását, mások a természettudományos képzést, kisebb számban pedig a modern nyelvek oktatását tűzték ki elsődleges célul.

Az új, jól felszerelt népiskolákban nemcsak tantermek voltak, az itt oktató tanítóknak szolgálati lakás is épült

Nézzünk utána, hány iskolával és tanteremmel bővült az iskolahálózat a Horthy-korszakban!

Az állami alkalmazottak gyermekeinek iskoláztatását ösztöndíjjal is támogatták. Az egyetemi képzéshez a sikeres érettségi volt a belépő. Igaz, az 1920-ban hozott **numerus clausus-** (keretszám) törvény alapján az egyetemek válogattak az érettségizett diákok közül: **zsidókat és lányokat csak korlátozott számban vettek fel**, és a gyengébb érettségivel rendelkezők jelentkezését is elutasíthatták, ha túljelentkezés volt az adott intézményben. Nemzetközi nyomásra a **kormány 1928-ban módosította** a numerus clausust, de az intézményeknek továbbra is tág terük volt a felvételt kérő diákok megválogatására.

Az 1930-as években Hóman Bálint váltotta Klebelsberg Kunót a miniszteri poszton. Hóman elképzeléseinek lényege a központosítás és a „nemzetnevelés” volt. A közoktatásban megnőtt a nemzeti témák súlya (történelem, irodalom, földrajz, néprajz) a klasszikus és az európai műveltség, valamint a természettudomány kárára. Az általános műveltség növelése érdekében 1940-ben törvény született a hat évfolyamos elemi iskola nyolc évfolyamossá alakításáról.

A tudományos és a kulturális élet a két világháború közti Magyarországon

Milyen sikereket értek el a korszak magyar tudósai?

A magyar **egyetemi oktatás** európai színvonalon működött. Az elszakított területekről áttelepítették a felsőfokú intézményeket, a pozsonyi egyetem Pécsre, a kolozsvári Szegedre került, illetve folytatódott a debreceni egyetem fejlesztése. A két világháború közti időszakban számos híres magyar tudós tevékenykedett. A Cambridge-ből kifejezetten Klebelsberg hívására hazatért **Szent-Györgyi Albert** 1937-ben **Nobel-díjat kapott** többek között **a C-vitamin felfedezéséért** is. A budapesti egyetemen oktatott ugyanekkor például Bay Zoltán fizikus, a radar egyik feltalálója, vagy Békésy György biofizikus, későbbi Nobel-díjas. (Bay és Békésy 1945 után kivándoroltak az Egyesült Államokba.) Számos magyar találmány kifejlesztésére és tömeggyártására azonban nem kerülhetett sor, mert nem volt elég erős ehhez a magyar gazdaság.

Klebelsberg fontosnak tartotta, hogy a tehetséges magyar kutatók és művészek lehetőséget kapjanak a nyugat-európai tudományos és kulturális életbe való bekapcsolódásra. Ezért Európa jelentősebb városaiban (Bécs, Berlin, Párizs, Róma) **magyar intézeteket** hozott létre, ahová **ösztöndíjjal** juthattak ki a tehetséges magyar fiatalok.

A Horthy-korszakot sokszínű kulturális élet jellemezte: több száz különböző országos vagy helyi napi- és hetilap jelent meg, emellett száznál több kulturális és mintegy ezer szakfolyóirat. Az irodalmi életben belül több irányzatot lehetett elkülöníteni. A tradicionális **nemzeti irodalom** legnevesebb, élő alakja Herczeg Ferenc volt, aki *Új Idők* címmel irodalmi hetilapot is szerkesztett. Az MTA háromszor is javasolta irodalmi Nobel-díjra – sikertelenül.

Richter Gedeon	1912	Kalmopyrin
Mihály Dénes	1919	„Telehor”: állókép továbbítására képes elektromos készülék, a tévé és a hangosfilm egyik úttörője
Kandó Kálmán	1929	Villanyozdony
Bay Zoltán	1930-as évek	Radar
Heller Zoltán	1940-es évek	Nagynyomású ipari hőerőmű Ajkán

Magyar tudósok sikerei a 20. század első felében

Szent-Györgyi Albert Cambridge-ben az aszkorbinsav (hexuronsav) felfedezéséért doktori címet kapott. Hazatérése után a szegedi egyetem orvosi kémiai intézetét irányította, és itt kezdődött meg a C-vitamin ipari mértékű előállítás

A sokszínű könyvkiadás jelentős bemutatója lett az ünnepi könyvhét, amelyet 1929-ben rendeztek meg először a fővárosban, és azóta is minden évben megtartják. A „művelt nagyközönségnek” szóló irodalmi, történelmi és egyéb tudományos, illetve ismeretterjesztő művek mellett jelentős igény mutatkozott a szórakoztató olvasmányokra is. Nagy népszerűségnek örvendtek a külföldi romantikus regények, valamint a detektív- és indiántörténetek. A parasztság körében az éves kalendáriumok voltak a legkelendőbbek. A Horthy-korszak legtöbbet olvasott magyar írói: Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos

A Nyugat 25 éves jubileumi ünnepe a Zeneakadémián 1932. január 10-én. A képen (balról jobbra): Szép Ernő, (mögötte) Erdélyi József, (mellette) Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond, Lackó Géza, Babits Mihály, Tóth Aladár, Török Sophie, Schöpflin Aladár, Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes

Idézzük fel, kikről tanultunk az irodalomórákon! • Miért volt jelentős az irodalmi tevékenységük?

Rá@dás

Mozifilmek a Horthy-korszakban

A Horthy-korszak filmjei között a szórakoztató játékfilmek mellett filmhíradókat, animációs és dokumentumfilmeket, valamint propagandisztikus irányfilmeket is találunk. A legnépszerűbbek azonban a játékfilmek voltak. Noha a háború után a nehéz gazdasági helyzetben visszaesett a mozik és a moziba járók száma, az 1920-as évek közepére ismét nőni kezdett a film népszerűsége. Ehhez az is hozzájárult, hogy 1929-ben először mutattak be Magyarországon hangosfilmet.

Csontos Gyula és Kabos Gyula a *Hyppolit, a lakáj* című filmben (1931)

Olvasuk el a digitális tananyag kiegészítő részeit, illetve nézzünk bele az egyes filmrészletekbe! • Nézzünk utána, mely filmeket forgatták újra 1990 után!

A nemzeti romantikus irodalom az 1919 után születő „**keresztény-nemzeti**” irodalmi irányzattal egészült ki. Ennek középpontjában a Tormay Cécile által szerkesztett *Napkelet* című irodalmi folyóirat állt. Tormay már korábban is ismert író volt, az *Emberek a kövek között* című regényét az első modern magyar regénynek tartják. Az író a Horthy-korszakban azonban a közélet meghatározó alakjává emelkedett. Regényesített visszaemlékezését a tanácsköztársaságra *Bujdosó könyv* címen adta ki, erős antiszemita felhanggal (1920). A *Napkelet* már címválasztásával is jelezni kívánta, hogy a nyugatias ízlésű **Nyugat vetélytársa** akar lenni. Ez a szembenállás azonban nem volt kizárólagos, számos példa volt arra, hogy kiváló szerzők mindkét folyóirat számára írtak.

A korszak harmadik jelentős irodalmi irányzata a **Nyugat** köré csoportosult. Az időszak legtöbb ismert írója publikált a hasábjain. A modern, városi polgárságot megszólító folyóirat jelentős szerepet játszott a tehetséges fiatal írók felfedezésében és felkarolásában. E célt szolgálta a Baumgarten-díj is. Ez volt a korszak legrangosabb és legbőkezűbb magyar irodalmi díja, amelyet kifejezetten a hátrányos helyzetű tehetségek támogatására hoztak létre.

Összegzés

Okok és következmények

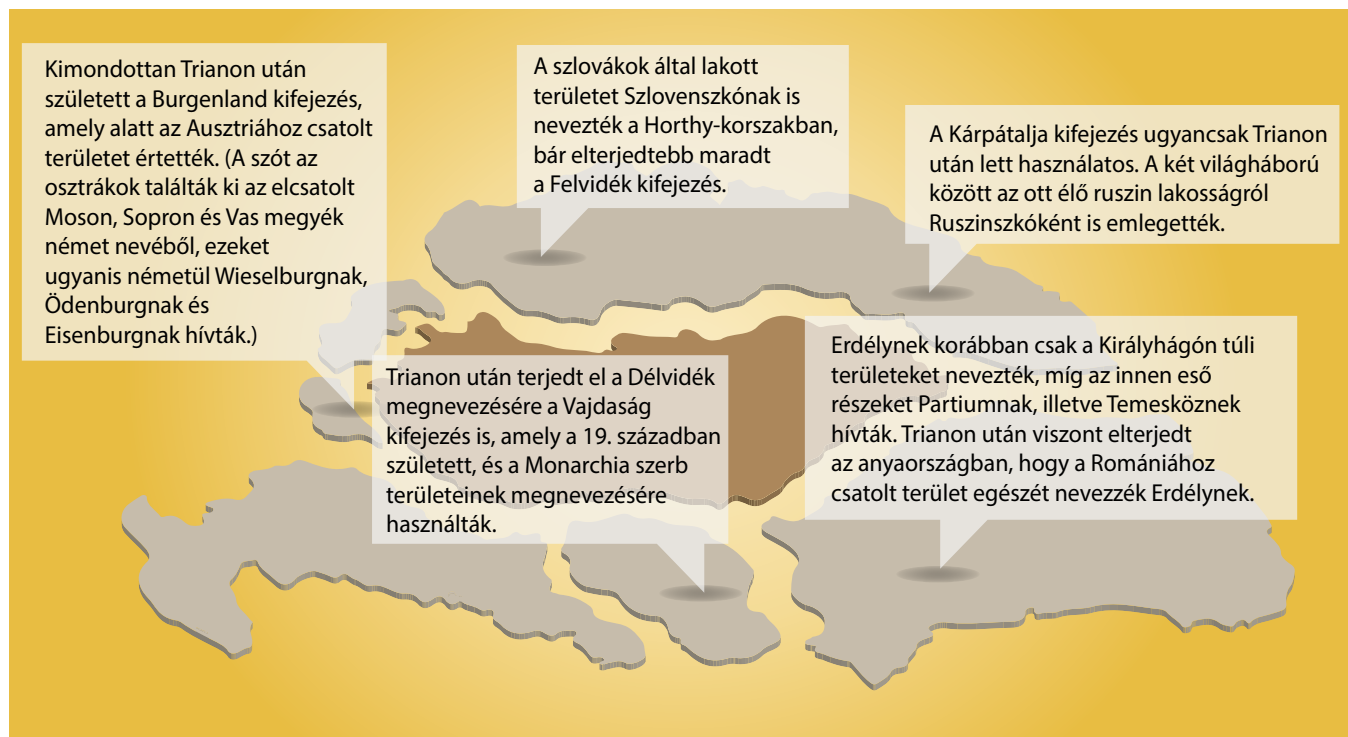
- Miben volt eredményes a kor oktatáspolitikája?
- Mely eszmeáramlatok határozták meg a közgondolkodást?

Történelmi interpretáció

- Hogyan értelmezhető az ellenforradalmi rendszer és a „nemzeti és keresztény” kifejezés?
- Mit jelentett a korszakban a kultúrfőlény és neonacionalizmus?

40. A nemzet és az ország

Mikor és hogyan váltak magyarok más országok állampolgáraivá? • Milyen külpolitikai eredményeket tudott felmutatni a Bethlen-kormány? • Mely európai államok voltak elégedetlenek a békeszerződésekkel?

Magyarok a trianoni határokon túl

Milyen helyzetbe kerültek a magyarok az utódállamokban?

A trianoni béke nyomán Magyarország olyan **nemzetállammá** vált, amelyben a lakosságnak mindössze **néhány százalékát alkották a nemzeti kisebbségek**. A többi szomszédos nemzetállam abban különbözött Magyarországtól, hogy olyan területeket szerzett, amelyeken jelentős létszámú nemzeti kisebbség élt. E kisebbségeket „nemzeti szempontból megbízhatatlannak” tekintették.

Az utódállamok félelmét az is fokozta, hogy a jelentős létszámú magyar kisebbség mintegy fele a magyar határ mentén élt, így indokot adhattak újabb határmódosításra. Emiatt az **utódállamok** minden **magyar kisebbségi szervezkedést** gyanúsnak tekintettek, és **Jugoszláviában tiltották** is őket. A magyar kisebbség szervezkedését egyébként is megnehezítette, hogy a hagyományos magyar vezető rétegek elmenekültek. Jugoszlávia esetében a magyar kisebbség szinte teljes egészében elvesztette az elitjét.

A három **győztes utódállam** hasonló problémákkal küzdött: különböző kultúrájú, fejlettségű, hagyományú és nyelvű területeket kellett volna egy közös államban összefogniuk. Sokszínű, **többnemzetiségű és többvallású országaikból akartak nemzetállamot** kialakítani. Ezt hasonló eszközökkel tették, mint Magyarország a 19. század végén. Az állami hivatalok előnyben részesítették az „államalkotó” nemzethez tartozókat a kisebbségekkel szemben. **Korlátozták a nemzetiségi anyanyelvhasználatot**, megnehezítették a kisebbségi kultúra intézményeinek működését, elsorvasztották a nemzetiségi iskolarendszert.

Hogyan változtatta meg a trianoni béke a földrajzi fogalmaink használatát?

Csehszlovákia (1921)	Szlovákia:	636 000 fő
	Kárpátalja:	102 100 fő
Jugoszlávia (1921)		472 400 fő
Románia (1930)		1 425 000 fő
Ausztria (1923)		15 300 fő

Az elszakított országrészek magyarságának lélekszáma az utódállamok népszámlálási adatai alapján

Hasonlítsuk össze a számokat a 27. leckében közölt adatokkal! • Miért vannak eltérések köztük? • Miért szükséges forráskritikával kezelni ezeket a számokat?

Utóállam	Kisebbségi jogok	Nyelvhasználat	Főbb sérelmek
Csehszlovákia	Elismerte a kisebbségi jogokat.	Alkotmányos jog az anyanyelvhasználat a bíróságok előtt és a közoktatásban. Ha a 20%-ot elérte a kisebbség létszáma, akkor a közigazgatásban is.	A kárpátaljai közigazgatási autonómiára vonatkozó ígéretet nem tartották be.
Románia	Csak vallási kisebbséget ismert el.	Csak a román nyelvet használhatták a hivatalos életben.	Nem ismerték el a kisebbségeket (se a magyart, se a szászt), nem alapították meg a székelyföldi kulturális önkormányzatot.
Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszlávia)	1929-től tiltották a kisebbségi pártok és egyesületek szervezését.	A hivatalokban tilos volt magyarul beszélni.	Még az anyanyelvhasználatot is tiltották, az élet minden területén.

Az utóállamok kisebbségi politikája a két világháború között

Tekintsük át a táblázatot! Melyik utóállamban éltek a legkedvezőbb körülmények között a kisebbségi magyarok?

Két keserű esztendeje már, hogy szemünk nyugat felé néz. Láttuk, hogyan hanyatlott le ottan a nap. Reménykedő, bizó, sóvárgó és fájdó szemünk nézte, hogy a könnyünk csordult ki attól.

Mert a nap csak haladt lefelé, hanyatlott egyre, eleinte lassan, aztán gyorsabban, végül lebukott, és az égen csak a vérvörös fellegek maradtak.

Most már megdörzsölhetjük szemünket. Egyelőre nincsen tovább. Ez a nap lebukott, ennek vége. És arcunkról letörölhetjük a könnyeket. Még a nyomukat is. [...]

Hát eltemették a régi Magyarországot. Szép temetés volt. Sírját beültették virágokkal, és fejtől hímes fejfát szúrtak. Hogy akik élünk még, sírhassunk és sírjunk, és ne merjen eszünkbe jutni az élet, de örökké lássuk a dombot és a virágos dombon a hímes, csillagos, buzogányos fejfát.

Minket még a temetésre sem hívtak meg. ...

Belenyugszunk, mert bele kell nyugodnunk ebbe is, és – hiszünk örök életünkben.

Elindulunk új utakon, de magunkkal visszük a nagy temetés emlékét, és egy szilánkot egy keresztre feszített ország keresztjéből.

[...]

Kiáltó szó vagyok: ezt kiáltom!

Nem vigasztaljuk magunkat gyáván azzal, hogy most hibáztatunk.

De viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett. Nem keresünk jogot vagy jogtalanságot, nem igazságot vagy igazságtalanságot, nem várunk méltányosságot, sem kegyelmet.

Nem is kérünk.

Nem kutatjuk, hogy az a nélkülünk, rólunk készült és kötött trianoni szerződés miféle kolduslamiznát rendelt számunkra.

Nincsen sok értelme ennek.

A mi igazságunk: a mi erőnk.

Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.

A bátraknak kiáltok hát, a harcolni akaróknak, a kötelességtudóknak, a látni akaróknak, az előre-nézőknek.

Álljanak elő, ne szégyenkezzenek, ne duzzogjanak.

Az Élet nem vár, az Élet rohan.

Kiáltó szómmal ezt kiáltom!

(Kós Károly: *Kiáltó szó*; 1921. január)

Emellett a többséghez tartozókat telepítettek a nemzetiségi területekre, a közigazgatási egységek és a választókeretek határait pedig úgy húzták meg, hogy minél kevesebb helyen legyen többségben a nemzetiség. A térség minden országára jellemző **földosztást** is úgy hajtották végre, hogy aránytalanul sújtotta a magyar nagybirtokosokat és a magyar egyházi földeket, miközben a földigénylők között a többségi nemzethez tartozókat részesítették előnyben.

A kisebbségi helyzetbe került magyarok

Hogyan próbálták megőrizni az identitásukat?

A legjelentősebb létszámú magyarság **Romániához** került. Itt az ortodox román többség a magyar kisebbséggel és a zsidósággal szemben bánt a legmostohábban. (Az erdélyi zsidóság jelentős része tehát kétszeresen is rossz helyzetben volt: többségük ugyanis magyarnak és izraelita vallásúnak tartotta magát.)

A második legnagyobb magyar kisebbség **Csehszlovákiához** került. A három utóállam közül itt alakult ki az 1920-as években európai mércével mérve leginkább **demokratikus rendszer**. Számos közigazgatási trükk nehezítette azonban a magyarok életét, így például az észak–déli irányban elnyújtott szavazókeretek bevezetése.

A magyar kisebbség helyzete **Jugoszláviában** volt a legrosszabb, ahol még az egyébként államalkotó szlovén, horvát, illetve bosnyák nemzetiséget is elnyomták a **hatalmat monopolizáló szerbek**. Noha mindhárom utóállam nemzetközi szerződésben vállalta a kisebbségi jogok biztosítását, ezeket sok esetben nem tartották be. A kisebbségi sérelmek miatt a Népszövetség csak néhány esetben marasztalta el a jogsértő országot.

Az elcsatolt területeken élő magyarok egyik legnagyobb problémája az volt, hogy **miként lehet magyarnak maradni** abban az ellenséges közegben, amely számos eszközzel igyekezett a kisebbségeket beolvasztani a többségi nemzetbe. A korszak népszámlálási eredményei azt mutatják, hogy e téren mindegyik utóállam jelentős sikereket ért el, ezek azonban a két világháború között még csak átmenetinek bizonyultak. Sokak esetében ugyanis **többszörös identitás** alakulhatott ki, különösen a kevert lakosságú területeken.

A nemzeti propaganda egytényezőző szövegeit („Milyen nemzeti-ségű vagy?") a hétköznapi életre sok esetben nem könnyű lefordí-

- Milyen érzések és gondolatok jelennek meg a részletben?
- Hogyan próbálta Kós Károly felvázolni az erdélyi magyarság jövőképét?
- Nézzük utána, ki volt Kós Károly! Milyen szerepet töltött be a két világháború közötti erdélyi magyar kulturális életben?

tani (például egyes házasságok, többnyelvűség esetén). E problémák feloldására született például **Erdélyben a transzilvanizmus** gondolata, amely azt hangsúlyozta, hogy az erdélyiek nem románok, nem szászok és nem is magyarok, hanem erdélyiek. A transzilvanizmus lényegének éppen a sokféleséget, az **erdélyiség** legfontosabb hagyományának pedig a **kisebbségi és vallási toleranciát** tekintették. A magyar kisebbségi vezetők eközben arra törekedtek, hogy olyan intézményi háttérrel hozzanak létre (magyar sajtó, iskola, egyesületek, párt), amely lehetőséget ad a **magyar identitás megőrzésére**.

Felértékelődött a kultúra és különösen az irodalom szerepe. A **magyar kisebbségek** heroikus **identitásőrző küzdelmét** a magyar külpolitika is igyekezett támogatni, a külügyminisztérium költségvetésének jelentős részét erre fordították.

A magyar külpolitika céljai és mozgástere

Mikor mit akart elérni a magyar diplomácia?

Az első világháború után a magyar külpolitika elsődleges célja a **trianoni békeszerződés revíziója**, az elveszített területek visszaszerzése volt. A külügyminisztérium jelentős összegeket fordított a nyugati országokban a revízió ügyének népszerűsítésére. A **Bethlen-kormány** beillesztette az országot a nemzetközi rendszerbe: kiépült a diplomáciai hálózat, **vállalta a teljesítési politikát**, majd **belépett a Népszövetségbe**.

A **magyar revízió** ügyének első jelentős **támogatója** a Benito Mussolini vezette **Olaszország** lett, a két ország **örökbarátsági megállapodást** írt alá 1927-ben. Mussolini támogatásával a korszak széles körben elismert politikusa és az általa vezetett nyugat-európai nagyhatalom állt a magyar ügy mögé. Az olasz fél számára pedig azért tűnt kedvezőnek a magyar állammal való együttműködés, mert mindkét ország területi követelésekkel lépett fel Jugoszláviával szemben.

1920–21-ben Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (a későbbi Jugoszlávia) **kölcsönös együttműködési megállapodásokat** kötöttek egymással, hogy megakadályozzák Magyarországot revíziós törekvéseiben. A három ország szövetségét a magyar sajtóban és történetírásban **kisantantnak** nevezzük.

Mussolini sokat idézett mondata a trianoni béke revíziójáról

A múlt évben jelentős változás állott be Magyarország külpolitikai helyzetében. [...] szerződést kötöttünk Olaszországgal, amely nemcsak diplomáciai okmány, mely kiemel bennünket izoláltságunkból, hanem ennél jóval több: [...] a jelen közös érdekeiből fakad. [...] Mi nem tartományokat veszítettünk el. Bennünket földaraboltak. A mi esetünk nem Elzász-Lotaringia esete. A miénk Lengyelország esete. Németország lemondhatott egy tartományáról, de mi fajunk egyharmadáról örökidőkre le nem mondhatunk. [...] Ha valaki a mellényét rosszul gombolta be, öltözkését csak úgy hozhatja rendbe, ha kigombolja, és azután jól gombolja be. Ezekre a határookra végleges békét építeni nem lehet. Ezekre a határookra fel lehet építeni egy börtönt, amelyben mi vagyunk az őrzöttek, és a győzők az őrzők.

(Bethlen István 1928. március 4-i debreceni beszédéből)

- Hogyan vélekedett Bethlen István a trianoni békéről?
- Mire utalt Elzász-Lotaringia, és mire Lengyelország említése?
- Mit jelent a „mellény újragombolására” utaló hasonlat?

Etnikai revízió

A határ menti magyar többségű területek visszacsatolása.

Liberálisok, demokraták, és szociáldemokraták. A nagyhatalmak legfeljebb ezt támogatták volna, a magyar közvélemény számára azonban ez volt a minimum, amit csak első lépésnek tekintettek a teljes revízió felé vezető úton.

Optimális revízió

A nemzetközi körülmények között elérhető legnagyobb mértékű terület visszaszerzése, de legalább a magyar többségű területeké.

A magyar külpolitika hivatalos álláspontja 1927 után.

Teljes (integrális) revízió

A történelmi Magyarország helyreállítása, esetleg Horvát-Szlavónia és Burgenland visszacsatolása nélkül.

A revíziós propaganda ezt hirdette, s a magyar társadalom túlnyomó többsége ezt szerette volna. A világpolitikában ez az álláspont nélkülözötte a realitást, még Olaszország és Németország sem támogatta.

A Dunai Konföderáció megvalósítása

A Duna-medence népeinek kibékítésével, a közös érdek alapján létrejövő államszövetség tervezete – hasonlóan Kossuth Dunai Konföderációjához.

Jászi Oszkár, Németh László

Magyar elképzelések a revízió megvalósítására

A magyar kormány a területi kérdések tekintetében a Wilson elnök által 14 pont keretében kinyilatkoztatott elvek alapján áll. Ezek szerint a jelenlegi Magyarország határainak közvetlen szomszédságában fekvő magyar többségű területek természetesen az anyaországgal volnának egyesítendőek, más nyelvű volt magyar terület Magyarországhoz való csatlakozását az illető terület népének saját szabad elhatározása és népszavazástól kellene függővé tenni.

(A magyar külügyminisztérium 1929. május 2-i körrendelete)

- Mit mondott ki Wilson elnök 14 pontja?
- Miért hivatkozik erre a külügyminisztérium?
- Miért nem a történelmi Magyarország visszaállítását követelték?

IV. Károly második visszatérési kísérlete idején a kisantant fegyveres fellépéssel fenyegetőzött. Ugyanakkor azt is elérték, hogy egyelőre ne vegyék fel Magyarországot a Népszövetségbe, így erre csak egy évvel később került sor. A kisantant 1923-ban a magyar népszövetségi kölcsön folyósításának elhalasztását is elérte.

1927 után a kisantant a magyar revíziós propaganda ellenében fejtette ki saját propagandáját. Hitler hatalomra jutását követően azonban jelentősen csökkent a mozgástere, mivel Németország is revíziópárti lett. Végül ez vezetett a **kisantant megszűnéséhez 1938-ban**: előbb elfogadták Magyarország fegyverkezéshez való jogát, majd Hitler agressziója nyomán megszűnt Csehszlovákia. Ezzel ténylegesen is feloszlott a kisantant.

Történészszemmel

Mit jelentett a revíziós propaganda a mindennapokban?

1918-ban több olyan szervezet jött létre, amely a történelmi Magyarország területi egységének megőrzése érdekében kampányolt. A legjelentősebb a Területvédő Liga volt. A trianoni béke megkötése után a magyar államnak fel kellett oszlatnia ezeket. A megszüntetett szervezetek azonban hamar újjáalakultak, a feloszlott Területvédő Liga helyett létrejött a Nemzeti Szövetség. 1927-ben a kormány revíziós külpolitikáját támogató országos mozgalom szerveződött: a Magyar Revíziós Liga. A Liga, amelynek elnöke a köztisztletben álló író, Herczeg Ferenc lett, a világ különböző nyelvein adott ki propagandaműveket.

Papp-Váry Elemérné Sziiklay Szeréna: Hitvallás – a „Magyar Hiszekegy”

Az elvesztett országrészeket visszakövetelő irredenta mozgalom kultikus központja a fővárosi Szabadság téren alakult ki. A téren 1921-ben avatták fel a négy égtáj veszteségeit megjelenítő szobrokat. A tér közepén pedig 1928. augusztus 20-án felállították az Ereklés Országzászlót, mely félárbocra volt eresztve a nemzeti gyász jeleként. A zászlórúd esküvésre emelt kézben végződött, mely a területvesztésbe bele nem törődő „Nem! Nem! Soha!” revíziós ígéretet jelképezte. A teret Nagy-Magyarországot mintázó virágszőnyeg is díszítette

A mindennapokban is a revízió szükségességét hangoztató jelmondatok és jelképek vették körbe a kor emberét. Ott szerepeltek a boltok kirakataiban, hirdetésekben, használati tárgyakon. A gyerekeknek revíziós társasjáték is készült. Számos irodalmi alkotás dolgozta fel az ország megcsonkításának fájdalmát, és a téma előzményeivel a történettudományi szakmunkák is bőven foglalkoztak. A legismertebb irredenta vers a Papp-Váry Elemérné által írt *Magyar Hiszekegy* volt, melyet minden tanítási nap kezdetén elmondtak az iskolákban. Az oktatásban számos módon tettek hitet Nagy-Magyarország egybe tartozásáról és a revízió elkerülhetetlenségéről. Az Erdély elvesztésére emlékeztető *Székely himnusz* ugyancsak ekkor született, szövegét Csanády György írta 1921-ben, és hamarosan meg is zenésítették. A vers első strófája eredetileg így szólt:

Maroknyi székely porlik, mint a szikla
Népek harcától zajló tengeren.
Fejünk az ár ezerszer elborítja,
Ne hagyd el Erdélyt, Erdélyt, Istenem!

Nézzünk utána, ma milyen szöveggel ismert a *Székely himnusz* utolsó sorai!
• Milyen írónak, költőnek születtek még irredenta művei? • Vitassuk meg, miért Krisztus szenvedéséhez hasonlították a trianoni békét!
• Nézzünk utána, milyen irredenta emlékeket, emlékhelyeket emeltek a lakóhelyünk közelében!

Lord Rothermere

A magyar revízió ügye mögé állt egy angol arisztokrata: Rothermere grófa, Harold Sidney Harmsworth. Rothermere lord támogatása azért volt látványos, mert ő adta ki a népszerű *The Daily Mail* című újságot. Ebben több cikket közölt a versailles-i békerendszer igazságtalanságairól, és kiemelte azt a méltánytalanságot, hogy több millió magyar kényszerül idegen uralom alatt élni, ami nem egyeztethető össze a népek önrendelkezési jogával. A magyar kérdést olyan problémának láttatta, amely nyugtalanságot szül Közép-Európában, és a békét veszélyezteti.

Olvassuk el a digitális tananyagban szereplő leírást Rothermere lord tevékenységéről! • Milyen szerepet szántak néhányan neki, illetve a fiának? • Milyen ellentmondás figyelhető meg a magyar revíziós propaganda követelése és a magyar revíziót támogató javaslatai között? • Vitassuk meg, mennyire érzékelték ezt az ellentmondást a magyar politikai vezetők!

Harold Sidney Harmsworth

Amit Magyarország részére követeltek, nem egyéb, mint az elemi igazság. A háború előtti határokhoz való visszatérés gondolata nem jöhet szóba. Magyarországnak meg kell fizetnie a vereség árát. De ez nem ok arra, hogy olyan igazságtalanságokkal sújtsák, amilyeneknek az eltörléséért indult kimondottan a háború. Magyarországnak teljesen jogos megalapozott igénye, hogy visszaszerezze túlnyomóan magyar lakta területeit.

(Lord Rothermere cikkének részlete *The Daily Mail* című újságjában; 1927)

Endresz György a *Justice for Hungary* fedélzetén (1931). Rothermere gróf 10 ezer dollárt ajánlott fel annak a magyar pilótának, aki első ízben repül át New Yorkból Budapestre. Az ő javaslatára kapta a repülőgép a *Justice for Hungary* („Igazságot Magyarországnak”) nevet

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen kisebbségi politikát folytattak az utódállamok?
- Hogyan próbálták megőrizni a kisebbségi létbe került magyarok az identitásukat?

Történelmi interpretáció

- Milyen eltérés volt a magyar tömegek reményei és a reális politikai célkitűzések között?
- Mennyiben határozta meg a magyar külpolitikát ez a tény?

41. Társadalom és életmód a Horthy-korszakban

Idézzük fel a dualizmus kori Magyarország társadalmáról tanultakat! • Milyen belső ellentmondások jellemezték a korszakot? • Milyen volt az ország társadalmi rétegzettsége és foglalkozásszerkezete? • Vajon hogyan változhattak ezek Trianon után?

TÁRSADALMI SZEMLE

1930-as évek Magyarország

ARISZTOKRATÁK

A legnagyobb presztízsű csoportot a néhány száz arisztokrata család alkotta

Idetartoztak a Habsburg-család Magyarországon élő tagjai, akik a főhercegi rangot viselték, és rajtuk kívül a hercegi, grófi és bárói családok. A világháború, Trianon, majd a gazdasági válságok hatására az arisztokrácia kezében lévő földbirtokterület csökkent. Ennek ellenére a Horthy-korszakban még mindig közülük kerültek ki az ország leg-

nagyobb birtokosai és leggazdagabb emberei. Olyanok is voltak azonban közöttük, akik elvesztették birtokukat, és lényegében jómódú középosztálybeliként éltek. Mindeközben az arisztokraták tudatosan zárkóztak el a többi társadalmi csoporttal való keveredéstől, a rangon aluli házasságot mindenáron igyekeztek elkerülni. Ez az életmódjukban is megfigyelhető: vidéki kastélyaikban és fővárosi palotáikban éltek, saját klubjaik voltak, rendezvényeikre (bálok, vadászatok, vacsorák) csak rokoni és baráti körből invitáltak társaságot.

NAGYTŐKÉSEK

Ebbe a körbe is csupán néhány száz család tartozott, többnyire olyan vállalkozó családok, amelyek a dualizmus korában alapították meg vagyonukat

A második leggazdagabb csoportba a nagytőkésék tartoztak. Néhányan voltak közöttük olyanok is, akik a maguk erejéből emelkedtek fel a leggazdagabb vállalkozók közé, a Horthy-korszakban azonban már meglehetősen ritka volt, hogy valaki csupán tehetséggel vagy szorgalommal milliommossá váljon. A legismertebb vállalkozók a csepeli Weiss, a Hatvany-Deutsch, a Dreher családok voltak, és idetartoztak még a nagyobb bankárcsaládok is (például a Kornfeld). Saját szerencséjüket alapították meg a sikeres vállalati menedzserek is, mint például Richter Gedeon vagy Bíró Pál. A Horthy-korszakra e családoknak már legalább második vagy harmadik generációja élt az országban, és minden tekintetben beilleszkedtek, asszimilálódtak. A milliomos vállalkozók városi palotáikban, villákban laktak, és gyakran voltak nyitottak a modern világ megannyi értékére.

ÚRI KÖZÉPOSZTÁLY

Ide azokat sorolhatjuk, akik legalább érettségivel rendelkeztek. Foglalkozásukat tekintve a 200–1000 holdas középbirtokosok, a magasabb rangú állami hivatalnokok, katonatisztek, orvosok, mérnökök, jogászok, tanárok és értelmiségiek

Az említett kis létszámú, ám az ország vagyonának jelentős részét birtokló csoportok alatt helyezkedett el az úri középosztály jóval szélesebb, több száz-ezer fős rétege. E körbe tartozott egyébként Horthy Miklós is – mielőtt az ország kormányzója lett. A középosztály tagjai túlnyomórészt többszobás városi lakásokban, villákban vagy családi házakban éltek. Igyekeztek betartani az „n+1” szabályt, vagyis a lakásban eggyel több szoba kellett, hogy legyen, mint ahányan ott laktak. A szobákat divatos bútorgarnitúrával rendezték be, és személyzetet is tartottak. Ekkor terjedt el a polgári lakásokban a cselédszoba, ahová külön cselédlépcső vezetett. Az úri középosztály a Horthy-korszakban többször szenvedett el válságot. Az elcsatolt területekről sokan költöztek a trianoni határokon belülre (elsősorban a fővárosba), ahol azonban nem tudták folytatni korábbi életmódjukat. A középosztály alsóbb rétegeiben folyamatosan jelen volt a lecsúszás veszélye. Talán ezért is ragaszkodtak annyira a bonyolult megszólításokhoz és viselkedési szabályokhoz, melyek a régi világ rendezettségét idézték, és egyúttal el is különítette őket a feltörekvő kispolgárságtól és a parasztpolgároktól.

**Dán bőrkabátok, Autohaubék,
Keztyűk, Szemüvegek.**

Weszely István Budapest, IV., Váci-utca 9. szám

KISPOLGÁRSÁG

A kispolgársághoz tartoztak az önálló vállalkozást vezető kisiparosok és kiskereskedők, továbbá egyes állami hivatalnokok is (postás, rendőr, csendőr, hivatalsegédek, kalauzok)

A kispolgári rétegbe tartozók jövedelme egy-egy sikeresebb vállalkozó esetében elérhette a középosztályi szintet, jelentős részük azonban csak a „havi 200 pengő fix”-et kereste meg, ami a közismert mondás ellenére kimondottan

szerény keresetnek számított. A kispolgárság tagjai városi bérlakásokban, az ekkor elterjedő garzonokban, szerényebb családi házakban éltek. Étkezési igényüket a kisvendéglők és kintinok kedvezményes menüi szolgálták ki. „Tisztes szegénységben” éltek, de az előretűrés vágya hajtotta őket. A kor számos játékfilmjében jelent meg e vágyott társadalmi felemelkedés. Nem volt ritka azonban a lecsúszás sem. A kispolgárság és a középosztály alsó rétegében meglehetősen magas volt emiatt az öngyilkosság száma.

PARASZTSÁG

A legnépesebb társadalmi csoport a parasztság volt, az ország lakosságának mintegy fele tartozott ide

Jelentős különbségek mutatkoztak e csoporton belül is, hiszen voltak közöttük birtoktalan napszámosok és uradalmi cselédek, törpebirtokosok, kis-, közép- és gazdag parasztok. A különböző csoportok életkörülményei is jelentősen eltértek. Egyáltalán nem volt mindegy, hogy ki hol élt: mezővárosban, faluban vagy tanyán. Az sem volt mellékes, hogy valaki a falu közepén ta-

lálható takaros házban vagy egy faluszéli viskóban lakott. A legszegényebbek nem is birtokoltak saját házat, ezért a háztulajdon a paraszti társadalom egyik státuszszimbólumává vált. Az 1920. évi földreform elsősorban a törpe- és kisbirtokosok számát növelte, de még így is magas maradt a földnélküliek vagy csak konyhakerttel rendelkezők aránya. E rétegekből vándoroltak el a legtöbben a városokba. A nincstelen parasztság körében volt a legnagyobb a nyomor az országban. A rászorulók egy részének (a munkaképes nagycsaládosoknak) a helyzetén úgynevezett ínségmunkával próbáltak segíteni, fő-

leg a mezővárosokban. Az ínségmunkáért élelmiszert adtak. A parasztság jelentős részének étkezése egyébként is szegényesnek mondható: fő táplálékuk a kenyér, a zsír, a szalonna és a kolbász, a hagyma és a paprika, valamint a leves volt. Többfogatásos ebédet (levest és tésztát) csak a módosabbak ettek, húsételt pedig csak vasárnap. Az ünnepek jellemző ételei a húsleves és a főtt vagy kelt tészták voltak.

MUNKÁSSÁG

A munkássághoz a fizikai munkát végző dolgozókat soroljuk: gyári munkásokat, bányászokat, útépitőket stb.

Ők lehettek akár jól képzett szakmunkások is, akik kispolgári nívón éltek, sőt egyes szakmák esetében (például a nyomdászoknál) kimondottan értelmiségi jelleg is megfigyelhető. Mások azonban inkább csak alkalmi munkások voltak. A munkásság létszáma a Horthy-korban folyamatosan nőtt: a foglalkoztatottak 25%-áról 30% fölé. A munkásság elsősorban a városokban élt, így több munkalehetőség, jobb közszolgáltatások álltak rendelkezésükre, mint a vidéken élőknek. Ezért e réteg növekedése a falvakból érkező fiatalok elvándorlásának volt köszönhető. Lakáskörülménye-

ik rendkívül változatosak voltak: az ágybérlettől (vagyis amikor többen laktak egy albérlésben) és alkalmi munkásszállóktól a modern lakótelepi lakásokig. A legszegényebbek nyomortelepeken lévő barakklakásokban tengették életüket. A fővárosban az 1920-as években mintegy 40 ezren éltek tartósan nyomorban. A gazdasági világválság idején tömegesen sújtotta a lakbért fizetni képtelen munkásokat a kilakoltatás veszélye, így még tovább nőtt a szükségjelző telepeken élők száma.

- Hogyan rétegződött a Horthy-korszak társadalmi?
- Mely foglalkozások tartoztak az egyes társadalmi csoportokhoz?
- Mi jellemezte az életkörülményeiket, életmódjukat?
- Mi változott és mi nem a dualizmus korához képest?

Hogyan köszöntek egymásnak az emberek akkoriban?

A társadalmon belül jelentős vagyoni különbségek léteztek. Az egyes csoportok egymástól elkülönülve éltek, és alig érintkeztek egymással. Ha netán mégis, akkor már a köszönéssel és a megszólítással is egyértelművé tették, hogy elválaszthatatlan szakadék húzódik közöttük. Két ember találkozásakor már a köszönésükből is sokat meg lehetett tudni társadalmi hovatartozásukról, ha esetleg a ruházatuk alapján ez nem lett volna egyértelmű.

Főméltóságú	A kormányzó, a hercegprímás és a herceg
Nagyméltóságú	Érsek, a felsőház elnöke, a királyi kúria elnöke
Méltóságos	A püspök, a képviselőház elnöke, a főispán és az alispán, a III., IV. és V. fizetési osztályba sorolt magas rangú állami hivatalnokok (pl. államtitkárok, igazgatók)
Nagyságos	A plébános, az országgyűlési képviselő és a VI. fizetési osztályba sorolt állami hivatalnokok (pl. osztályvezetők)
Tekintetes	Általában a köznemes és minden érettségizett
Nemzetes	A vitézi rend tagja
Főtisztelendő	Katolikus pap
Kend vagy maga	Alsóbb rétegek

A falusiak Adj' Isten!-nel vagy Dicsértessék!-kel köszöntek.

Jó napot!-tal vagy Jó napot kívánok!-kal a kispolgárok és a munkások üdvözölték egymást, illetve az urak a nem urakat.

A szobalányok Kezicsókolom!-mal köszöntötték a ház urait.

Az urak egymás között Szervusz!-t mondtak, de ha nagy volt köztük a rangbéli vagy a korkülönbség, akkor az alacsonyabb rangú, illetve a fiatalabb még hozzátette, hogy Kérlek! vagy Kérlek alássan!

A köszönésekhez járult a megszólítások bonyolult rendszere, ami attól függött, hogy a

megszólítani kívánt személy milyen rendű, rangú ember volt. E szabályrendszert a kortársak közül sokan tartották elavultnak és körülményesnek, a „cím- és rangkorság” megnyilvánulásának. A címek és rangok használatát a második világháború után törölték el véglegesen. Hasonló értelmű rendelkezést egyébként 1944-ben a Szálasi-kormány is hozott.

Hogyan szólíthatta vitéz jákfai Gömbös Gyula (1886–1936) miniszterelnök báró Perényi Zsigmond (1870–1946) koronaórt, és viszont? • Milyen megszólítással illetett kezdeni egy Horthy Miklóshoz írt levelet, melyben egy közember a kormányzó születésnapjára akarta kifejezni jókívánásait? • Hogyan köszöntek egymásnak, amikor egy falusi parasztember találkozott a falu katolikus papjával és tanítójával? • Milyen megszólítás járt egy középiskolai tanárnak?

Egy kastély ebédlője

A keszthelyi udvar rendje kicsinyített mása volt a Burg életének. Ha Festetics Tasziló otthon volt, a keszthelyi kastély ormára felhúzták a családi színekből összeállított aransárga-égszínkék lobogót. A herceg előtt csak meghívásra lehetett megjelenni; aki kihallgatást kért, annak az okot, a tárgyat írásban kellett közölnie az „udvarmesterrel” vagy a herceg titkárságával. A meghívottaktól, a jelentkezőktől megkívánta a pontos megjelenést; egy perc késés menhetetlen mulasztás volt, a mulasztó neve örökre lekerült a Keszthelyre vagy a vadászatokra meghívandók listájáról. Az „udvartartás” keretein belül mindenkinek megvolt a maga szerepe, amit túllépni nem lehetett. Még a bizalmi emberek is csak a herceg által felvetett témákhoz szólhattak, várniuk kellett a kérdést, illetve míg a herceg fejének egészen gyenge biccentésével jelezte, hogy a kihallgatás véget ért.

(Török Imre: *Kedves lovagról, furcsa emberekről*, Magvető, Budapest, 1980)

Az úri középosztály körében dívó foglalkozások lehetővé tették a rugalmas időbeosztást, illetve a többhetes nyári szabadságot. A trianoni határok mögé szorult országban a legfelkapottabb nyaralási célponttá a Balaton vált, valamint a fővároshoz közelebb fekvő Velencei-tó. Az elveszített Kárpátokat és Erdélyt pedig az országban ekkor kiépülő turistautak voltak hivatottak „pótolni”

Vidéki jómódú polgárok

Kora reggel társadalmi rangsorban az egész pusztá az iroda elé gyűlt, megborotválkozva, ünneplőben, egy nyárfaerdőnyi remegő lélek. Elöl álltak az iparosok: a főgépész vezetésével a kovácsok és fűtők; aztán a bognár és a vele dolgozók; aztán a parádés kocsis, a magtáros, a kocsisgazda, a béresgazda, mindegyik a maga seregével, aztán a juhászok, gulyások, csikósok; a csőszök, az uradalmi kanászok, s legutoljára a béres-kanász, aki a cselédek falkáját őrzi, s akinek járandóságát a cselédek konvenciójából vonják le. Mint minden se regszemle, ez is néma. Ki tudja, ki marad meg? Az emberek sápadtan lépnek be, mint egy párviadalra. Néha jajongás hallatszik, valaki kegyelemért könyörög. Először a vezetők járulnak a hatalom elé, s ha megfelelnek, mindjárt az ítélkező mellé állnak, s csapatjuk vizsgáztatásában már ők is részt vesznek, rendszerint a vádló hivatásában. [...] Akinek a kezébe adják a cselédkönyvet, ahhoz egy szót sem szólnak, a mozdulat mindent kifejez. Értelmes mondatot ilyenkor a cselédek sem ejtenek, erre a jelenetre nincs hagyományos szöveg. A maga találékonyágára hagyott szereplő remegő szájjal küzd mondanivalóival, és a padlót nézi. „Hét gyermekem van, tekintetes uram!” – nyögi ki végre. Nem kap választ. Legfeljebb a gazda vet neki szót, ő porkoláb voltában is érez tén valami közösséget a néppel: „Becsülted volna meg magad.” Az áldozat elmondja még egyszer-kétszer, amit már elmondott. Aztán az erélyesebb figyelmeztetésre kifelé indul, siránkozva, némán, vagy foga közt átkokkal. Ez már az idegektől függ, akár a vesztőhelyen való magatartás. Az elbocsátott azon nyomban útra kél, s igyekszik még aznap eltalálni a környékbeli pusztákra, hátha befogadják valahol. Mi történik vele, ha nem fogadják be? Azt az író sem tudja. Eloszlik, felszáll a levegőbe? A pusztáról mindenestre eltűnik.

(Részlet Illyés Gyula *Puszták népe* című szociográfiájából; 1936)

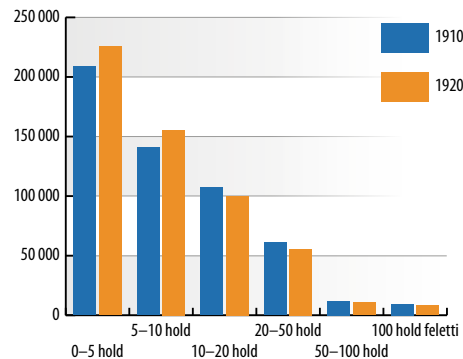
Tekintsük át az ábrákat, a forrásokat, illetve az előző oldalakon található leírásokat! Dolgozzuk fel – akár csoportmunkában – az egyes társadalmi rétegek életkörülményeit, életmódját!

Az ország vallási és nemzetiségi viszonyai

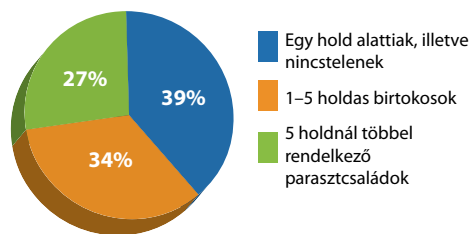
Hogyan változtatta meg a trianoni békeszerződés az etnikai arányokat?

A trianoni békével jelentős változás állt be a lakosság nemzetiségi összetételében. A magyar anyanyelvű állampolgárok aránya több mint 90% volt, és **egyetlen jelentősebb nemzetiség maradt: a mintegy félmillió fős német (sváb) kisebbség.** Rajtuk kívül a lakosság körülbelül 1%-át kitevő szlovák anyanyelvűek említhetők. Kisebbségben éltek még horvát és szerb anyanyelvűek is az országban. A **cigányság létszámát** az anyanyelvi alapon készülő statisztikák nem tartották nyilván. A kortársak legfeljebb **100 ezer főre becsülték** létszámukat. Bár a cigányok több mint 90%-a már a századfordulón letelepedett, a Horthy-korszakban a kóborló cigányok egy része is lassan felhagyott vándorló életformájával. Az **állandó lakóhely** megválasztása azonban nem jelentett számukra kitörést a mélyszegénységből, mivel rendszerint a faluszéli telepeken éltek. Sorra születtek a **megkülönböztető intézkedések** (például csak a lakóhelyükön és csak a község engedélyével vállalhattak munkát).

A **vallás** a Horthy-korszakban nem számított magánügynek, hanem **közösségi kérdés** volt. A vallásosság átszötte az emberek jelentős részének mindennapjait – különösen falun. Ez tükröződött köszönésükben, étkezési szokásaikban (böjt), ünnepeikben (születés, házasság, halál, illetve húsvét, pünkösd, karácsony, szentek ünnepei). A vallásos élet elengedhetetlen része volt a búcsújárás (zarándoklat), ami a fiatalok számára egyúttal az ismerkedésre, párválasztásra is alkalmat adott. A vegyes felekezetű településeken nem volt ritka a felekezetek közti rivalizálás. Ez különösen hátrányosan érintette az izraelita vallásúakat, akik a korszakban ismét másodrendű állampolgárnak érezhették magukat.

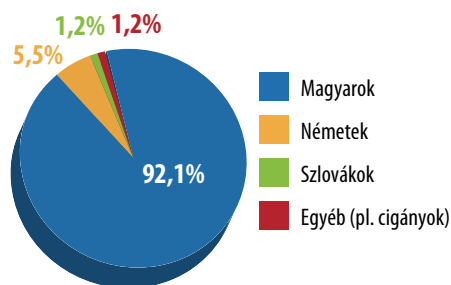

Birtokosok száma

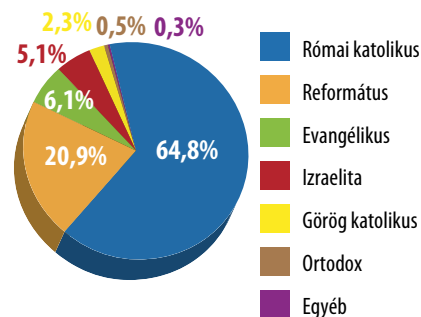

Az összes paraszti birtokos százalékos aránya

Állapítsuk meg, mi jellemezte a korabeli birtokszerkezetet! • Keressük meg a tankönyv 77. oldalán lévő dualizmus kori viszonyokat bemutató táblázatot! Mekkora földnagyság nyújtott akkor szerény megélhetést? • Mennyiben változott meg a 19. század vége óta a birtokszerkezet?

A népesség anyanyelvi megoszlása

A népesség felekezeti megoszlása

Szociális intézkedések

Hogyan épült ki az állami ellátás rendszere?

1920	7,9 millió	40 év
1930	8,6 millió	50 év
1940	9,3 millió	57 év

A trianoni Magyarország lakosság száma és a születéskor várható élettartam (az 1940-es adatok a trianoni országhatáron belüli népességre vonatkoznak)

A világháború és a határváltozások hatására tömegével jelentek meg azok (hadirokkantak, hadiözvegyek és árvák, menekültek, munkanélküliek), akik **állami gondoskodásra, ellátásra szorultak**. Már a háború idején önálló minisztere lett a szociális ügyeknek, a háború után pedig létrejött a Népjóléti Minisztérium. A gazdaság megerősödése további lehetőséget teremtett a **szociális ellátórendszer kiszélesítésére**. A városi munkások és alkalmazottak jólétét szolgálta a **kötelező beteg- és balesetbiztosítás bevezetése**, amely a kötelező öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági ellátás bevezetésével egészült ki. A nyugdíjkorhatár ekkor 65 év volt. A szociális ellátórendszer irányítására felállították az Országos Társadalombiztosító Intézetet (1928).

Javult az **orvosi ellátás színvonala** is, különösen a városokban. Az orvosok és a kórházi férőhelyek száma alapján a magyar egészségügy európai összehasonlításban is kiemelkedően jónak számított. A jobb ellátásnak köszönhetően csökkent a csecsemőhalandóság, és a népbetegségnek számító tüdőbaj is visszaszorították. Mindennek hatására a korszakban **jelentősen nőtt az átlagéletkor**. A szociális intézkedések nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a városi munkásság is elfogadta a kiépülő új politikai rendszert és az abban számukra kijelölt helyet.

Rá@dás

A korszak társadalma görbe tükörben

A korszak társadalmi viszonyaiba több játékfilmen keresztül is betekintést nyerhetünk. Ezek néha túlzóak ugyan, de a bemutatott jelenségek lényegét ennek ellenére nagyon érzékletesen ragadták meg.

Mágnás Miska (Keleti Márton, 1949) – Az arisztokraták sznobizmusát és önzőségét figurázza ki
Hyppolit, a lakáj (Székely István, 1931.) – A felkapaszkodott úrgazdagoknak állít görbe tükört
Rokonok (Szabó István, 2006) – Az úri világ képmutatását és összefonódásait bemutató Móricz Zsigmond-regény filmváltozata
Hannibál tanár úr (Fábri Zoltán, 1956) – Az értelmiség kiszolgáltatottságának tragikomikus bemutatása
Indul a bakterház (Mihályfi Sándor, 1979) – A korszak tanyavilágának életét parodizálja

Jelenet az *Indul a bakterház* című filmből

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan alakult át az ország etnikai összetétele a trianoni békeszerződés következtében?
- Milyen szociális intézkedéseket hoztak?

Történelmi interpretáció

- Milyen különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg a dualizmus és a Horthy-korszak társadalmi viszonyai között?
- Hogyan érvényesült a hagyomány és a modernitás?

42. A gazdasági világválság hatásai Magyarországon

1.

Magyarország külkereskedelmében a kivitel 60-70%-át a mezőgazdasági termékek adták, ezért a világpiaci árak drasztikus csökkenése súlyos válságba sodorta a magyar mezőgazdaságot.

3.

Az ipari termékek ára nem zuhant olyan látványosan, mint a mezőgazdasági termékeké, vagyis a korábbinál jelentősen több mezőgazdasági terményért cserébe lehetett beszerezni azokat.

5.

Mivel az agrárszektor a lakosságnak több mint a felét foglalkoztatta, drasztikusan csökkent az ipari termékek iránti kereslet is. Itt az építőiparban, a gépgyártásban, valamint a vas- és a faiparban volt a legnagyobb a visszaesés – nagyjából megfeleződött a termelés.

7.

Az ország nemzetközi adósságait (háborús jóvátételek és a korábban felvett hitelek törlesztése) az MNB deviza- és aranytartalékából lehetett csak fedezni. 1931-ben a jegybank devizatartaléka annyira lecsökkent, hogy különleges intézkedéseket kellett bevezetni: az állampolgárokat kötelezték a birtokukban lévő külföldi pénzek beszolgáltatására, amit a jegybank átváltott nekik pengőre; továbbá megtiltották bármilyen pénz kivitelét az országból, ha a jegybank nem adott rá engedélyt.

2.

Az agrárszektorban általánossá vált az eladósodás és a csőd a tartalékokkal nem rendelkező törpe- és kisbirtokos parasztgazdaságok esetében.

4.

A mezőgazdaságban elmaradtak a fejlesztések (gépesítés, műtrágyahasználat növelése), így alacsonyabbá vált a termelési hatékonyság (kevesebb termést adott az azonos méretű terület).

6.

Megszűntek a külföldről érkező hitelek, amelyeket a magyar bankoknak kellett volna pótolniuk. Erre azonban nem voltak képesek, sőt több magyar bank csődökzeli helyzetbe került.

- Melyik gazdasági szektort érintette először a válság?
- Mely társadalmi rétegek helyzete romlott jelentősen?
- Hogyan vált általánossá a válság?
- Miért került súlyos pénzügyi helyzetbe az ország?

A gazdasági világválság minden társadalmi réteget érintett

Milyen iskolai végzettséggel keresett munkát a képen látható magántisztviselő?

Kormánypolitika a gazdasági válság felszámolására

Hogyan próbálták a válság hatásait kezelni?

A **gazdasági világválság** nem sokkal a kirobbanása után már Magyarországon is érezte hatását. A válság során a túlkínálat miatt a **mezőgazdasági termények világpiacon árá zuhanni** kezdett, és **megszűnt a nemzetközi hitelezés**, így nem volt újabb fedezet a gazdasági fejlődést szolgáló beruházásokra. A Magyarországra begyűrűző gazdasági világválság hatásait Bethlen István kormánya nem tudta hatékonyan kezelni. Az 1931-es bankzárlatot követően **Bethlen István lemondott**, utóda, Károlyi Gyula csak egy évig volt kormányfő.

A Bethlen- és Károlyi-kormány a gazdaságot sújtó problémákat az állami kiadások csökkentésével (vagyis gazdasági megszorítással) próbálta orvosolni. Átszervezték az állami hivatalokat, és jelentős számú elbocsátásra került sor, továbbá csökkentették a fizetéseket is. Leépítést és fizetéscsökkentést hajtottak végre a mezőgazdaságban és az iparban is. Rengeteg család megélhetése került veszélybe. Ekkor vált szállóigévé a válságos helyzetet hűen tükröző „hárommillió koldus országa” kifejezés. A városi munkásság a látványosan romló életkörülmények miatt sztrájkokat és tüntetéseket szervezett.

1932 őszén a kormányzó a **jelentős reformokat ígérő Gömbös Gyulát** nevezte ki miniszterelnöknek, aki állami reformokkal akarta megoldani a kialakult gazdasági és társadalmi válságot. Az új kormány 95 pontban foglalta össze programját, amelyben számos reformot ígért a válságtól sújtott embereknek. A Gömbös-kormány egyik jelentős eredményének bizonyult, hogy Németországban és Olaszországban **új piacokat** talált a **magyar mezőgazdaság terményei** számára. Emellett a jelentős adósságokat felhalmozó mezőgazdasági termelőknek **állami csődvédelmet** nyújtottak, ami lehetővé tette, hogy adósságaik jelentős részét csak a válság után fizessék vissza.

	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
A búza ára mázsánként	32 pengő	30 pengő	24 pengő	20 pengő	13 pengő	13 pengő	11 pengő	10 pengő

A mezőgazdasági termékek elértéktelenedése a válság idején

Év	Import	Export	Külföldi tőke	Adósságszolgálat
1928	1211,4	826,0	443	182
1929	1063,7	1038,5	195	201
1930	823,4	911,7	185	234
1931	539,4	570,4	181	266
1932	328,5	344,5	0	0
1933	312,6	391,3	0	0

A magyar külkereskedelem árubehozatalának és -kivitelének értéke, valamint a külföldről érkező hitelek nagysága, illetve az ezek törlesztésére és a háborús jóvátétel fizetésére fordított összegek (millió pengő)

Milyen hatással volt a világválság a külkereskedelemre? • Hogyan alakult a válság éveiben a külföldről érkező tőkebefektetés? • Miért nullázódott le az adósságszolgálat 1932-ben?

Ország	Búza	Burgonya	Kukorica	Cukorrépa
Ausztria	15,5	130,3	20,6	242,5
Belgium	24,3	214,1	—	312,5
Bulgária	12,6	58,4	13,4	176,5
Csehszlovákia	16,1	132,4	18,8	280,2
Dánia	27,6	157,3	—	301,2
Franciaország	14,1	108,0	16,2	290,5
Jugoszlávia	10,1	53,9	15,0	151,8
Magyarország	12,3	56,9	15,9	192,1
Németország	20,9	163,2	—	296,4
Svájc	19,8	142,8	30,4	364,0

Termésátlagok Európában az 1930-as évek elején (mázsza/hektár)

Mivel állhat összefüggésben, hogy egy-egy országban milyenek a termésátlagok? • Mely államokban a legnagyobb, és melyekben a legalacsonyabb? • Milyenek voltak a magyar mezőgazdaság termésátlagai a többi országéhoz képest? • Miért hátráltatta a magyar mezőgazdaság fejlődését, hogy a válság miatt megtorpant a fejlesztés (gépesítés, műtrágyahasználat)?

Politikánk célja a magyar nemzet megerősítése, felvirágoztatása, a nemzet minden tagja részére az elérhető legnagyobb erkölcsi és anyagi jólét biztosítása. Mivel ez a cél csakis szilárd alapokon nyugvó, határozott célkitűzésekkel dolgozó s erőteljes alkotmányos központi akarat által irányított független nemzeti állam keretén belül valósítható meg, politikánk közvetlen feladatául az öncélú nemzeti állam kiépítését tekintjük. [...] Minden békés eszközzel arra törekszünk, hogy a békeszerződés a jog és az igazság szellemében revízió alá vétessék. Súlyt helyezünk a kisebbségi jogok teljes érvényesítésére és nem zárkozunk el a dunai államok együttműködése elől. [...] Olyan országgyűlést akarunk, amely a nemzeti közvélemény hű tükrözője és emellett az ország minden rétegének képviselője. [...] Szükségesnek tartjuk a választójog reformját a titkosság elvének érvényesítése alapján, de a nagy nemzeti érdekek legmesszebbmenőbb megóvásául. [...] A pengő értékállóságát minden eszközzel biztosítani kívánjuk. [...] Közgazdaságunkat a magántulajdon elvén és a kapitalista termelés formái között akarjuk fenntartani. Utóbbinak a nemzet egyetemére káros kinövéseit erős kézzel igyekezünk lenyenni.

(A Gömbös-kormány Nemzeti Munkatervéből; 1932)

Gömbös Gyula
Pólya Tibor
festményén

- Hogyan értelmezhető az „erőteljes alkotmányos központi akarat” és az „öncélú nemzeti állam” követelése?
- Gondoljuk végig, mit jelenthettek e kifejezések a radikális jobboldal és a konzervatív erők számára!
- Keressünk hasonlóan ellentmondásosnak tűnő programcélokat!

Történészszemmel

Miért nem erősödött meg a baloldal, illetve a szélsőbaloldal a válság hatására?

A Horthy-korszakban a munkásmozgalom demokratikus irányzata (a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek) törvényes keretek között működhetett, míg a jóval kisebb létszámú, mindössze néhány ezer főre tehető kommunista irányzatot betiltották. Erre jogilag az úgynevezett rendtörvény (1921) adott lehetőséget. A rendtörvény nevében léptek fel mindazokkal szemben, akik részt vettek az 1918. évi ősirózsás forradalomban és a tanácsköztársaság működtetésében. A kommunisták mellett számos polgári radikális és szociáldemokrata politikus ellen is eljárás indult. 1919 és 1922 között mintegy 70 ezer személy ellen kezdeményeztek eljárást a forradalmak idején tanúsított tevékenységük miatt, és a perbe fogottak 60%-át elítélték. Voltak, akik ellen távollétükben indítottak pert, mint például Károlyi Mihály ellen is, akit 1923-ban hazaárulás vádjával teljes vagyonvesztésre ítélték. Éppen ezért az emigránsok túlnyomó többsége nem is tért vissza Magyarországra, hanem külföldön maradt, és ott bírálta az ország új vezetőit.

A Magyarországon bebörtönzött munkásmozgalmi vezetőket és aktivistákat a Szovjetunió az első világháborúban hadifogságba esett magyar katonatisztekre cserélte, így mintegy 400 politikai fogoly és családja került Moszkvába. Az emigrációból visszatérő, illegálisan szervezkedő kommunistákat a rendőrség nagy erővel figyelte, és egész hálózatukat felgöngyölítette. Így járt az 1924-ben visszatért Rákosi Máttyás is, akit egy évvel később 52 társával együtt ítélték el. Rákosi ekkor nyolc és fél év, majd népbiztosi tevékenysége miatt életfogytiglani börtönbüntetést kapott, végül 1940-ben szabadult egy szovjet–magyar államközi egyezménynek köszönhetően.

Hogyan tekintettek a tanácsköztársaság vezetőire? • Milyen szigorított büntetést rendelt a rendtörvény második paragrafusa a szélsőséges politikai mozgalmak tagjaival szemben? • Mire utalt a szövegben a „valamely társadalmi osztály kizárólagos uralma” kitétel? • Kikkel szemben lehetett még alkalmazni a törvényt? • Mekkora erőt képviseltek a két világháború között a hazai kommunisták?

Tüntetés felosztatása Budapesten
1930. szeptember 1-jén

Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalommal vagy szervezkedéssel összefüggően és annak céljára büntetett vagy vétséget követ el, annak büntetése:

1. halál, ha a büntetettre a törvény halálbüntetést állapít meg;
2. életfogytig tartó fegyház, ha a büntetettre a törvény tíz évet meghaladó szabadságvesztés büntetést állapít meg;
3. tíztől tizenöt évig terjedhető fegyház, ha a büntetettre a törvény tíz évnél enyhébb vagy legfeljebb tíz évi szabadságvesztés büntetést állapít meg;
4. tíz évig terjedhető fegyház, ha a cselekmény a törvény szerint vétség.

(Törvény az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről; 1921)

A biatorbágyi merénylet

1931. szeptember 13-án a Budapestről Bécsbe tartó gyorsvonat alatt felrobbant a biatorbágyi viadukt, és a vonat a 26 méter magasan futó vasúti hídról a völgybe zuhant. A merénylet 22 halálos áldozatot követelt, tizenheten pedig súlyosan megsérültek. A kormány ezt követően statáriumot rendelt el, és egy a helyszínen talált levél alapján a kommunistákat vádolta, akik ellen hajtóvadászatot indított. Az illegális mozgalom két vezetőjét kivégezték.

Olvassuk el a digitális tananyagban szereplő leírást a merénylet körülményeiről! • Ki hajtotta végre valójában a robbantást? • Mi lett a sorsa? • Vitassuk meg, miért a kommunisták elleni fellépésre használták fel a merényletet!

Követeljük:

1. Az ország demokratikus átalakítását.
2. A gondolat-, szólás-, sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot.
3. Az általános, egyenlő és titkos, minden korrektívum nélküli választójogot.
4. Az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségének legteljesebb betartását: országgyűlési képviselő ne vállalhasson igazgatósági, érdek-képviselői stb. tagságot.
5. Az 500 kat. holdon felüli birtokok kisajátítását.
6. A bankok, kartellek és monopóliumok magyarságosorvasztó uralmának megszüntetését.
7. A progresszív adórendszer bevezetését.
8. A munkát minden dolgozni akaró magyar számára; a 40 órás munkahét bevezetését a szellemi és fizikai munkában egyaránt, az álláshalmozás és mamutjövedelmek megszüntetését.
9. A minimális munkabérek megállapítását a biológiai létminimum felett.
10. A dolgozók gazdasági vonatkozású szervezkedésének szabadságát.
11. Az alsóbb néposztályok érdekében a közép- és főiskolákon a progresszív tandíjrendszer és minőségi szelekció bevezetését.
12. A magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hovatartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.

(A Márciusi Front 12 pontja; 1937. március 15.)

- Foglaljuk össze, hogyan képzelték el a kiáltvány megfogalmazói az ország átalakítását!
- Gyűjtjük össze a politikai rendszerre vonatkozó és a gazdasági-szociális jellegű követeléseket!

A magyarországi válság elhúzódásához az is hozzájárult, hogy az MNB vezetése nem volt hajlandó leértékelni a pengőt, ami javíthatta volna a magyar termékek versenyképességét a nemzetközi piacokon. A korszak gazdaságpolitikusi ugyanis attól tartottak, hogy ismét kialakulhat a néhány évvel korábban megfékezett hiperinfláció.

Gömbös Gyula – az olasz fasizmus mintájára – az állam és az ezzel szorosan összefonódó kormánypárt szerepét akarta növelni az élet minden területén. A miniszterelnöki jogkör bővítését egy új parlamentre támaszkodva kívánta megerősíteni. 1935-ben választási túlkapásokkal számos hozzá hű képviselőt juttatott be az országgyűlésbe, de Gömbös **diktatórikus elképzeléseivel** a régi politikusok (például Bethlen István) és maga Horthy sem értett egyet. Végül a kormányzó csak azért nem váltotta le a miniszterelnököt, mert Gömbös egy végstádiumban lévő halálos betegségben szenvedett. **Gömbös Gyula 1936 őszén halt meg.**

A népi mozgalom és a liberálisok

Mit akartak a népiek?

Az 1930-as évek szellemi világához tartozott a **népi írók mozgalma**. A mozgalom a parasztság nyomorúságos életkörülményeire és a népi kultúra értékeire kívánta felhívni a figyelmet. Tagjai arra törekedtek, hogy hitelesen mutassák be a magyar falvak életét és problémáit.

A parasztság kilátástalan helyzetének megoldására **radikális földreformot**, paraszti szövetkezetek alapítását, valamint a belterjes farmgazdálkodás széles körű elterjesztését követelték. A mozgalom lelkes híve lett a korszak számos írója, költője, értelmiségije – ezért **népi írók mozgalmanak** is szokás nevezni őket. **Politikai programot** 1937. március 15-én hirdettek **Márciusi Front** néven. Néhány vezető ellen azonban több bírósági eljárás indult, ezért ekkor nem szerveződtek párttá, hanem a korszak meglévő pártjait támogatták. A népiek közt voltak, akik a kormánypárt reformjaiban bíztak, mások az ellenzéki kisgazdapártban, a legradikálisabbak pedig a kommunista vagy a nyilaskeresztes mozgalmat támogatták. Az 1939. évi választás eredményeit látva végül úgy döntöttek, saját pártot alapítanak **Nemzeti Parasztpárt** néven. Pártjuk 1945-ben, a világháború után került be a parlamentbe.

A korszakban **a liberális-demokrata pártok nem tudtak erős politikai tényezővé válni**. Bár következetesen kiálltak elveik mellett (demokratizálódás és polgárosító törekvések), szavazóbázisukat nem sikerült bővíteni. A polgári baloldalnak is tekinthető pártok a harmincas években határozottan **tiltakoztak a különböző szélsőjobb oldali eszmékkel szemben**, de politikai súlyuk csekély maradt, a parlamentben néhány képviselői hellyel rendelkeztek.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen gazdasági és társadalmi következményekkel járt a gazdasági világválság Magyarországon?
- Miként alakította át a belpolitikai viszonyokat a válság?
- Hogyan változott meg a kormánypolitika a válság éveiben?

43. Az erősödő náci állam vonzásában

Milyen hatása volt a gazdasági világválságnak Magyarországra? • Hogyan hatott az egyes társadalmi csoportokra? • Mikor került hatalomra Hitler Németországban, és hogyan építette ki a totális diktatúrát? • Milyen külpolitikai sikereket ért el a nemzetiszocialista Németország 1938-ban? • Hogyan reagáltak a nyugati demokráciák a német külpolitikai lépésekre?

A magyar belpolitikai élet felpettedése

Hogyan hatott a gazdasági válság a politikára?

Az 1930-as évek magyar belpolitikai életére két tényező hatott a leginkább: a gazdasági válság és a hatalomra kerülő, majd egyre agresszív nagy hatalmi politikát folytató Hitler.

A gazdasági válság miatt jelentős tömegek életkörülményei váltak elviselhetetlenné és kilátástalanná. Az ő ügyüket akarták felkarolni a meglévő és az újonnan alakuló ellenzéki mozgalmak és pártok, hogy az elégedetlenek köréből szerezzenek minél több támogatót maguknak. A munkásság érdekeit a munkaadók felé a szakszervezetek, a parlamentben pedig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt képviselte. A '30-as évek első felében a **radikálisabb, kommunista agitáció** is megjelent, noha képviselőit a rendőrség üldözte.

Ugyancsak határozottan léptek fel a rendvédelmi szervek a sztrájkok és tüntetések ellen, nem volt ritka a kardlapozással való tömegoszlatás. A parasztság érdekeinek képviseletére alapították meg **1930-ban a Független Kisgazdapártot**, amely a korábban ígért és csak részlegesen megvalósított **földreformot követelte**. Ugyancsak a parasztság érdekében szerveződött a **népi mozgalom** is. A jobboldali radikális szavazókat **Bajcsy-Zsilinszky Endre** pártja, valamint a német mintára szerveződő **magyar nemzetiszocialista mozgalmak** (őket jelképükről nyilaskereszteseknek, nyilasoknak is nevezték) próbálták összefogni. A radikális mozgalmak támogatóinak jelentős része azonban nem rendelkezett szavazati joggal.

Magyarországon a **nácikat másoló magyar nemzetiszocialista mozgalom** átvette a németektől a horogkeresztet, a karlendítéssel történő köszönést, az NSDAP programját és propagandáját, és az SA mintájára rohamosztagot szerveztek. Azt ígérték, hogy a gazdasági válságot a zsidók vagyonának elvételével és szétosztásával fogják megoldani. Hangos és látványos akciókkal (utcai felvonulások, szórólapok és plakátok, tüntetések, rivális pártok híveivel verekedések) hívták fel magukra a figyelmet. Hitler hatalomra jutását követően fellendült a **magyar nyilas(keresztes)** szervezkedés. (Ekkor vezették be a magyar nemzetiszocialisták új jelképét, a zöld nyilaskeresztet.) A nyilasok nem elégedtek meg a Gömbös-kormány által meghirdetett reformokkal, hanem **„rendszerváltást” követeltek**: az élet minden területét irányító pártállamot és az állampolgárok vagyoni egyenlősítését.

A nyilas mozgalom

Milyen típusú rendszerváltást sürgettek?

Németországtól eltérően a magyar nemzetiszocialista mozgalom nem egyetlen pártba tömörült, hanem **több, egymással vetélkedő pártból állt**. Ezek közül a legismertebb vezető **Szálasi Ferenc** volt. (Pártja elnevezése számos alkalommal átalakult, mert a belügyminiszter többször betiltotta azt, ilyenkor Szálasi és hívei más néven alakították újjá.) Szálasi abban különbözött a többi nyilas

1. Az általános egyenlő, titkos választójog alapján választott kétkamarás országgyűlést; [...]
2. Teljes jogegyenlőséget! Minden magyar állampolgár egyenlőségét fajra, felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül. [...]
3. Egységes terv szerint, anyagilag kellően alátámasztott radikális földreformot. Az ezer holdon felüli birtokot váltsa meg az állam és juttassa forgótőkével és felszereléssel együtt kisgazdáknak, törpebirtokosok és nincstelenek kezére. [...]
17. Szabad királyválasztással betöltendő független nemzeti királyságot. A nemzet érdekeihez képest a nemzeti hagyományokat megőrző és tiszteletben tartó köztársasági megoldás is elfogadható.

(A Nemzeti Radikális Párt programja; 1930.)

A pártot Bajcsy-Zsilinszky Endre alapította, aki még az 1920-as évek elején szószólója volt a Gömbös Gyula által szervezett Fajvédő Pártnak, amely a Bethlen-kormány radikális jobboldali ellenzékeként tevékenykedett.)

• Állapítsuk meg, miben tértek el ezek a követelések a Bethlen-kormány irányvonalától!

24 ÓRA ALATT megoldja a gazdasági válságot, az égetően fontos zsidókérdést, az anyagi javak arányos megosztását. Megszünteti a munkanélküliséget, az adósságot, bank, kartel, uszoraterheket, aránytalan adózást. Visszaszerzi törvényes tulajdonosának a mesterséges gazdasági zűrzavarban a hiénák által elkótyavetyélt és elorzott ingatlanjavalakat, termelő tőkét és eszközöket. Kenyeret, földet, munkát, szabadságot, kamatmentes hitelt ad minden becsületes dolgozó magyarnak, összezúzza a megalkuvást és a tehetetlenséget, visszaveszi Nagymagyarországot, és boldog jólétben, gazdasági, erkölcsi javakban gazdag magyar életet teremt az alkotmányos hatalom birtokában a BÖSZÖRMÉNY-MOZGALOM.

(A Böszörmény Zoltán által alapított Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt, az úgynevezett kaszásokeresztesek programjából)

• Honnan vette át Böszörmény a programját?
• Gyűjtsük ki azokat a szociális demagógiára jellemző pontokat, amelyek akár egy kommunista programban is megjelenhetnének!
• Melyek azok az elemek, amelyek azonban ott nem szerepelnének?

Nyilas pártgyűlés

Mi, Magyar Munkások
VÁDOLJUK

a HAZA és a NEMZET NEVÉBEN:

A polgári társadalom vezetőit, mert: 1918–19 után, amikor a munkásság ráeszmélt az internacionális munkáscélkitűzések haszontalanságára, [...] beléruhtak, rideg közönyt tanúsítottak vele szemben, sorsával szemben hányavetiek és pöffeszkedők lettek, küzdelmét semmibe vették és Csonkaha-zánk felépítését a „bűdös proli” nélkül és ellene csinálták meg! [...]

A Kormányt, mert: munkásszociális elgondolásait az internacionális nagytőke és a fajsziocialista zsidó szociáldemokrata párton keresztül hajtja végre; hazafiasságot, nemzetszeretetet követel tőlünk, de nem ad nekünk biztos Hazát, munkásszerető nemzetet!

A pártokat és az egyesületeket, mert: a parasztot elválasztották a földtől, a munkást a munkahe-lyétől és nem a hatalomért harcoltak, hanem a hatalom árnyékában önző, egyéni célokért; komolytalan programjaikkal az osztályellentéteket még erősebben kimélyítik!

A keresztény vallások felső vezetőit és sáfárait, mert: a nemzetet elválasztották Istentől, az internacjonalizmus oldalára állottak, amikor a nép leghalálósabb küzdelmét vívja ellene, megrendítve a magyar munkásban Isten, Haza, nemzet és a család elválaszthatatlanságának hitét! [...]

Hirdetjük az

ELSŐ SZOCIÁLNAZIONALE

harcát, amely az összes munkásokat Istenhit, Ha-zaszeretet és Szociális jólét alapján fogja össze a NEMZETKÖZÖSSÉGEK elkerülhetetlen kifejlődése útján!

Jelszavunk: Inkább hős egy pillanatig, mint rab-szolga egy életen át!

HIT! HAZASZERETET! FEGYELEM!

HARC! KITARTÁS!

(A Nemzet Akaratának Pártja kiáltványából;
1937. március)

- Állapítsuk meg, mely társadalmi rétegek lát-szólagos védelmében léptek fel a kiáltvány megfogalmazói!
- Mely politikai erők ellen fogalmaztak meg vád-iratot?
- Emeljük ki azokat a „hívószavakat”, amelyek a szélsőjobboldalon mozgósító erővel bírhattak!

politikustól, hogy megkísérelt **önálló ideológiát** alkotni, a nem-zetiszocializmus magyar változatát. **Hungarizmusnak** nevezett nézetrendszere a **nacionalista**, a **szocialista**, a **keresztény** és az **antiszemita nézeteket** igyekezett **egybegyúrni**.

Szálasi programjának alapvető eleme volt az ország „zsidótlanítá-sának” követelése. Ezt a **zsidónak minősített magyarok vagy on nélküli kivándoroltatásával** képzelte. (A zsidóságnak ezt követő-en Európán kívül kellett volna saját államot alapítania.) Szálasi úgy vélte, hogy a hungarista állam olyan sikeres és vonzó lesz, hogy a Kárpát-medence népei önként újjáalakítják **Nagy-Magyarorszá-got** Hungária Egyesült Földek néven. **Szálasi 1938-ban** az ál-lamrend felforgatására irányuló tevékenység miatt három évre **be-börtönözték**. Ezzel azonban népszerűsége még tovább nőtt, hívei ugyanis úgy érezhették, hogy Szálasi még a börtönt is vállalja értük.

A jobbra tolódó kormánypolitika

Miként szállt be a kormánypárt az ígétversenybe?

A kormánypárt hatalmát leginkább az egyre erősödő **nyilasmoz-galom** fenyegette. A radikális követeléseket megfogalmazó nyilasok-kal szemben már nem bizonyult hatásosnak a rendőri és jogi fellépés.

A **kormánypárton** belül **két irányzat** alakult ki, hogy mi a teen-dő a radikális ellenzék sikerének megakadályozására. A **mérsékel-tek** a képviselőházzal szemben olyan **politikai ellensúlyok** meg-erősítése mellett álltak ki, amelyek megakadályozhatják, hogy túl radikális törvények szülessenek. Emellett azokat az **egyházi kez-deményezéseket** is támogatták, amelyek **világos értékrendet** adhattak az embereknek a nemzetiszocialisták fajelmélete helyett.

A kormánypárt másik, **radikális irányvonala**hoz tartozók vi-szont inkább úgy gondolták, hogy a nyilasok által felvetett ügyek-ben (zsidókérdés, szociális kérdés, földkérdés) **engedményeket kell tennie a kormánynak**, és a változások élére állnia.

Gömbös halála után előbb **Darányi Kálmán** miniszterelnök (1936–1938) próbált meg a két irányzat elvárásai közt egyensúlyoz-ni. Szélesítette a kormányzó és a parlament felsőházának jogkörét, hogy szükség esetén ellensúlyozhassák a képviselőház esetleges radikalizmusát. **1938-ban** pedig a kormány olyan törvényt kez-deményezett, amelynek értelmében az **izraelita vallásúak az ér-telmiségi szakmákban legfeljebb az állások 20%-át tölthetik be (első zsidótörvény)**.

Darányi Kálmán

Mi, magyar írók, művészek és a tudomány munkásai, [...] mi, akik valamennyien keresztény családok leszármazottai vagyunk, az emberi becsületérzés és igaz kereszténység, a józanság és hazafiasság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük föl szavunkat az állampolgári jogegyenlőség elvéért, [...] A megszállott területek urai statisztikai mutatókkal igyekeznek elválasztani a magyar néptörzstől azokat a zsidó vallású magyarokat, akik elenyésző kivételektől eltekintve a kisebbségi sorsban is rendületlenül kitartanak a magyar sorsközösség mellett. Szabad-e nekünk akaratlanul is ezt a példát követni, és kiközösíteni a magyarságból 400 000 polgárunkat? Elfeleltük volna, hogy ezek a polgártársaink a kultúrtörténelem megdönthetetlen tanúsága szerint nemcsak egyszerűen résztvevői, de támaszai és építői is voltak a magyar kultúrának? Tagadjuk le önmagunk

előtt, hogy ezt a sorsközösséget 1848 szabadságharcában és a világháborúban vérükkel pecsételték meg? [...] Tiltakozunk lelkiismeretünk minden erejével, és hisszük, hogy szavunk nem marad hatás nélkül [...] E belső parancsra fordulunk a magyar törvényhozás mindkét házának tagjaihoz, a keresztény egyházakhoz, [...] az egész ország józan és hazafias népéhez azzal a kéréssel: tegyenek bizonyosságot önérzetükről, bátorságukról, önzetlenségükről, és lépjenek sorompóba a mindannyiunkat sértő javaslat ellen. Gondolja meg minden kortárs, mekkora felelősség terheli, ha a lelkiismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia! (Pesti Napló, 1938. május 5. A deklaráció aláírói között számos elismert személy szerepelt, mint például Bartók Béla, Móricz Zsigmond és Kodály Zoltán)

Az újabb nagy háború előjeleit látva megkezdődött a honvédség korszerűsítése. 1938 márciusában Darányi nagyarányú **fegyverkezési program** megkezdését jelentette be (győri program). Ennek keretében öt év alatt egymilliárd pengőt szántak hadseregfejlesztésre és infrastrukturális beruházásokra. A cél az volt, hogy a magyar hadseregfejlesztés ne maradjon le végleg a kisantant országokétól, amelyek katonai kiadásait nem korlátozta a békeszerződés, és így jelentős előnyt értek el a fegyverkezésben.

- Milyen alkalomból íródott a fenti deklaráció?
- Mely értékekre hivatkoztak a deklaráció aláírói?
- Milyen érvekkel álltak ki a hazai zsidóság mellett?
- Miért gondolták úgy, hogy felhívásuk meghallgatásra talál?
- Hogyan próbálták megakadályozni a törvényhozási folyamatot?

Imrédy Béla miniszterelnöksége

Milyen politikai irányba mozdult el Imrédy?

Darányi Kálmán úgy gondolta, hogy kiegyezhet a nyilasokkal, ahogy Bethlen tette 1921-ben a szociáldemokratákkal. Horthy azonban nem tűrt semmiféle egyezkedést a felforgatóknak tekintett nyilasokkal, menesztette Darányit. Az új kormányfő, **Imrédy Béla** (1938–1939) határozottan **fellépett a nyilasokkal szemben**. Emellett több olyan reformot kezdeményezett, amely növelhette a kormánypárt támogatottságát. Szociális intézkedéseit olyan adókból finanszírozta, amelyek úgy lettek kitalálva, hogy leginkább a fővárosi zsidó polgárság fizesse azokat. Imrédy kezdeményezte az **első zsidótörvény szigorítását**. Az **1939-ben** – a Teleki Pál vezette kormány idején – elfogadott **második zsidótörvény** már nemcsak az izraelita vallásúakra, hanem a kikeresztelkedettekre is vonatkozott.

Imrédy Béla

Kormányfő	A nyilasokkal szembeni intézkedések
Gr. Károlyi Gyula (1931–1932)	Betiltották a pártegyenruhák használatát és a rohamosztagokat.
Gömbös Gyula (1932–1936)	Betiltották a horogkereszt használatát. A nyilasokat hazaárulónak bélyegezték, uszító nézeteikért bíróság elé állították őket, politikai gyűlésekre nem kaptak engedélyt. Az 1935. évi országgyűlési választáson az államapparátus akadályozta az ellenzékét.
Darányi Kálmán (1936–1938)	Megállapodást ajánlott Szálasinak, néhány parlamenti mandátumért cserébe a nyilasok mérséklődését várta. Az állam megdöntésére szervezkedőket bíróság elé állították, és pártjukat betiltották.
Imrédy Béla (1938–1939)	Az állami alkalmazottnak és katonáknak megtiltották a nyilaskeresztes pártok rendezvényeinek látogatását és a párttagságot. A nyilas politikusokat (köztük Szálasit is) bebörtönözték, internálták. Újságjaikat és pártjaikat betiltották. A nyilasok programjának egyes követeléseit a kormány megvalósította (zsidóellenes törvények és szociális juttatások).
Gr. Teleki Pál (1939–1941)	Teleki minden korábban ismert módon fellépett a nyilasok ellen. Feloszlatta pártjukat, lefoglaltatta a párt vagyonát, betiltották újságjukat és rendezvényeiket, lejárató kampányt indítottak ellenük, politikusaikat és agitátoraikat bebörtönözték. A képviselővé választott nyilasok parlamenti mandátumát elvette a kormánytöbbség. Látványos pereket rendeztek a nyilas politikusok és párttagok ellen.

Milyen eszközökkel törekedett a kormánypárt a nyilasok megfékezésére? • Miért tekintették fenyegetőbbnek a nyilaskeresztes mozgalmat, mint a többi ellenzéki pártot? • Gondoljuk végig, miért nem sikerült megtörni a mozgalom lendületét!

1. § A jelen törvény alkalmazása szempontjából zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga vagy akinek legalább egyik szülője, vagy akinek nagyszülői közül legalább kettő a jelen törvény hatálybalépésekor az izraelita hitfelekezet tagja, vagy a jelen törvény hatálybalépése előtt az izraelita hitfelekezet tagja volt úgyszintén a felsoroltaknak a jelen törvény hatálybalépése után született ivadékait. [...]

3. § Honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által zsidó magyar állampolgárságot nem szerezhet. [...]

4. § Zsidót nem lehet az országgyűlés felsőházának tagjává megválasztani, kivéve az izraelita hitfelekezet képviselőjére hivatott lelkészeket.

Zsidónak csak akkor van országgyűlési, törvényhatósági és községi választójoga, és zsidót csak akkor lehet országgyűlési képviselőnek, törvényhatósági bizottsági és községi képviselőtestületi tagnak megválasztani, ha ő maga és szülői – amennyiben szülői az 1867. év december hó 31. napja után születtek, ezeknek szülői is – Magyarországon születtek [...]

5. § Tisztviselőként vagy egyéb alkalmazotként zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, úgyszintén bármely más köztisztület, közintézet vagy közüzem szolgálatába. [...]

6. § Zsidót kir. közjegyzőnek, hites tolmácsnak, állandó bírósági vagy más hivatalos szakértőnek (becsüsnek) kinevezni, közjegyzői helyettesnek kirendelni, zsidónak szabadalmi ügyvivői jogosítványt adni nem lehet. [...]

9. § Ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarába, sajtókamarába, úgyszintén színművészeti és filmművészeti kamarába zsidót tagul csak olyan arányban lehet felvenni, hogy [...] a csoportok tagjai számának hat százalékát ne haladja meg.

(Az 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról; a „második zsidótörvény”)

- Kiket minősít zsidónak a második zsidótörvény?
- Mennyiben korlátozza a törvény a zsidónak minősített állampolgárok jogait?
- Értelmezzük a törvénycikk elnevezését!
- Mit érthettek „térfoglalás” alatt? Melyik politikai erő kifejezőmódja jelent meg ezáltal?

A minden korábbinál nagyobb ellenzéki frakciót alkotó nyilasok azt remélték, hogy jelentősen befolyásolhatják a törvényhozást. A mandátumuk több mint háromnegyedét birtokló kormánypárt azonban tárgyalni se volt hajlandó a javaslatukat

Az új törvény az iparban 12%-ban, az értelmiségi munkakörökben 6%-ban maximálta az alkalmazható zsidónak tekintett személyek arányát, míg az állami alkalmazottak köréből teljesen kizárta őket. Az első és második zsidótörvény **összesen mintegy 90 ezer személyt fosztott meg az állásától**, és helyükre származásukat igazolni tudó keresztényeket ültetett.

Imrédy nem a szigorodó zsidóellenes törvénynek köszönhető a bukását, hanem annak, hogy ő is **megkísérelte jelentősen megnövelni a miniszterelnök jogkörét** a parlamenttel és az államfővel szemben. Ezt Horthy nem nézte jó szemmel, a parlamentben pedig – a korszak során először és utoljára – megtörtént, hogy a **kormánypárt leszavazta saját miniszterelnökét**. Végül a kormányzó akkor szólította fel Imrédyt a lemondásra, amikor a sajtó megszéllőztette, hogy a zsidóellenes törvényeket támogató miniszterelnök távolabbi felmenői között is volt zsidó.

Imrédyt Teleki Pál váltotta a miniszterelnöki poszton, aki folytatta az elődje által kezdeményezett szociális programokat, és kemény kézzel lépett fel a nyilasmozgalom meggyengítése érdekében.

A nyilaskeresztes mozgalom az 1930-as évek végére már több százezer tagot számlált. Sokan bennük látták a kormánypárt leváltására alkalmas alternatívát, saját életük jobbra fordulásának lehetőségét. Az **1939. évi országgyűlési választáson a nyilasok** annak ellenére **jól szerepeltek**, hogy a kormány számos módon nehezítette a dolgukat (például a hungaristák napilapját a választási kampány idejére betiltották, a párt kampányában részt vevő aktivistákat pedig a hatóságok letartóztatták, internálták).

A parlamentben a nyilasok végül 49 mandátumot szereztek a lehetséges 260-ból. Ez azonban kevés volt, hogy követeléseiket érvényre juttassák a **stabil kormánytöbbséggel** szemben, amely a képviselői mandátumok háromnegyedét birtokolta. A nyilasok szavazói körében elterjedt a hit, hogy ha Szálasi kiszabadul a börtönből, akkor majd sikerül hatalomra kerülniük.

Rá@dás

Az 1938-as év további eseményei

Június 18-án ünnepelte az ország Horthy Miklós 70. születésnapját. Az országgyűlés ünnepi ülésen emlékezett meg az évfordulóról, amelyet a vármegyék, községek és iskolák is megünnepeltek. A sajtó részletesen foglalkozott az eseménnyel.

Június 19-én a Párizsban rendezett labdarúgó-világbajnokságon a magyar csapat döntőt játszott. A mérkőzést a címvédő olasz csapat nyerte 4:2-re, a magyar válogatott ezüstérmet szerzett.

A magyar és az olasz csapat az 1938-as világbajnoki döntő előtt

Miért kerültek szembe egymással a korszak gondolkodói?

Az 1930-as évek legnevezetesebb közéleti vitája az úgynevezett népi–urbánus vita volt. Ebben a népiek oldalán Illyés Gyula és Németh László, az urbánus oldalon Fejtő Ferenc és Márai Sándor vettek részt a legvehemensebben, de hozzászólt még a vitához Móricz Zsigmond, Radnóti Miklós, Szerb Antal és Bibó István is. Olyanok is voltak, akik mindkét csoporthoz kötődtek, mint például Babits Mihály vagy József Attila. A népi-urbánus vita sajátossága, hogy a vitatkozó felek nem abban különböztek, hogy mit tartottak az ország problémájának, illetve hogy milyen megoldást javasoltak erre. E szempontból mind a népiek, mind az urbánusok elképzelései a 20. század eleji polgári radikálisok nézeteivel rokoníthatók. Mindannyian az ország demokratizálását és radikális földreformot akartak.

A népi mozgalom egyes tagjai többé-kevésbé átvették a parasztság körében meglévő indulatokat, ellenséggépet. Így többeknél megjelent az antiszemitizmus, a svábelenség, illetve az úrellenség is. Ezért nyílt út a népi mozgalom tagjai számára a legkülönbözőbb politikai csoportok felé, akár a nyilasok, akár a kommunisták irányába. A külpolitikában pedig a nemzeti sérelmek hangoztatása és a nagyhatalmaktól remélt revízió helyett inkább meg akartak egyezni a szomszéd népekkel. Abban is egyetértett az urbánusok és a népiek többsége, hogy elutasították a náci Németország erőszakos terjeszkedő politikáját.

A vita tehát inkább személyeskedő hangvételű ellentété vált, amelyben a résztvevők a másik táborból akarták magukat megkülönböztetni. Egyúttal mindegyik tábor magának követelte annak dicsőségét, hogy csak ő látja helyesen az ország problémáit és az abból kivezető utat. A másikkal a közös cél érdekében sem tudtak tehát együttműködni, sőt a kölcsönös sértegetésekkel a későbbi megbékélés esélyeit is rombolták. Ez az ellentét nemcsak rossz hagyományt teremtett a magyar értelmiség körében, de egyúttal a két csoport tehetetlenségének is a bizonyítéka. A világháború végéig ugyanis egyik tábor sem kapott lehetőséget, hogy megvalósíthassa elképzeléseit.

Foglaljuk össze, miben akartak változást elérni a népi és az urbánus értelmiségiek! • Milyen szociális igazságtalanságra próbálták felhívni a figyelmet? • Hogyan reagált az államhatalom? • Miért alakult ki ellentét a népi és az urbánus értelmiség között?

[Móricz Zsigmond] [...] kihúzott valami noteszt vagy papírcsomót, keresgélni kezdett benne. [...] Ilyesmit olvasott fel: Hétfő reggel, szeptember negyedikén krumpliceles, délben semmi, este krumpliceles. Kedden reggel krumpliceles, délben krumpliceles, este semmi. [...] Vasárnap reggel kenyér, délben krumpliceles, este krumpliceles. Gömbös fölfonta szemöldökét. – Egy Szatmár megyei napszámos heti étlapja – mondta közömbös hangon Zsiga bácsi. – Így élnek a magyarok. Gömbös [...] mérhetetlenül megsértődött. Nem volt nehéz beleérezni, hogy miért. Támadásba ment át, elég indulatosba, és rögtön személyeskedőbe. [...]. (Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Az új Szellemi Front képviselőinek találkozója Gömbös Gyula miniszterelnökkel 1935-ben)

A nemzetet az arisztokrácia, a földbirtokosok, a középosztály, a polgárság és a parasztság egészen vékony rétege alkotja; a városi és agrárproletárok ki vannak rekesztve a nemzetből. [...] Magyarországon a látszatkonszolidáció szörnyű jelenségeket takar. Az egyke, a kivándorlás, a szekták és a szélsőséges, ködös politikai mozgalmak egy elnyomott nép reménytelen kísérletezései. Kollektív extázis járja át népünket, és az öntudat elborulásával új lehetőségek nyílnak számára.

(Kovács Imre: *Néma forradalom*; 1937)

Kovács Imre [...] író bűnös [...] kétrendbeli sajtó útján elkövetett izgatás, továbbá [...] kétrendbeli sajtó útján elkövetett, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségben. [...] A kir. Törvényszék ezért Kovács Imre vádlottat [...] összbüntetésül három hónapi fogházbüntetésre mint főbüntetésre és három évi hivatalvesztésre, valamint ugyanezen időre terjedő politikai jogvesztésre ítélte.

(A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék ítélete; 1937)

Bennünket [urbánusokat] az irritált a leginkább a falukutatók [...] fellépésében, hogy úgy viselkedtek, mintha ők találták volna fel a földkérdést, az antifeudalizmust, a forradalmiságot. Úgy tettek, mintha a baloldaliságnak s így a mi viselkedésünknek nem lenne értelme [...].

(Fejtő Ferenc visszaemlékezése)

Összegzés

Okok és következmények

- Miért kezdett el jobbra tolni a kormánypolitika az 1930-as évek második felében?
- Milyen intézkedésekkel kezdődtek meg a jogfosztások az országban?

Történelmi interpretáció

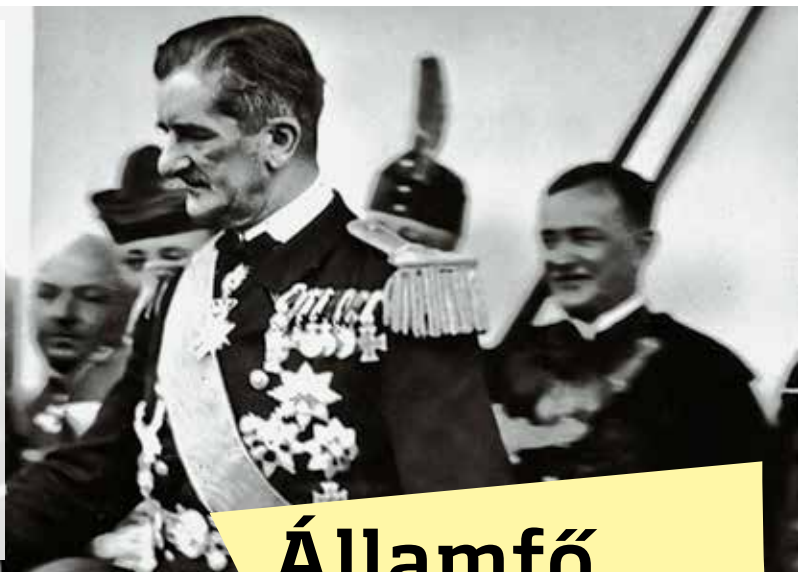
- Miként befolyásolta a nyilas szélsőjobboldal a kormánypolitikát?
- Hogyan próbálta a kormánypolitika megakadályozni a nyilasok térnyerését?

44. Az állam működése a Horthy-korszakban

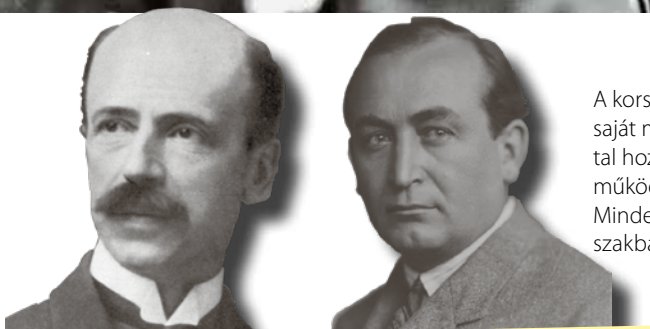
Idézzük fel, milyen körülmények között választották Horthyt kormányzóvá! • Miért királyság lett az államforma? • Mennyire erős jogkörrel rendelkezett Horthy? • Hogyan sikerült stabilizálni a belpolitikai életet az 1920-as években?

Horthy Miklóst 1920-ban határozatlan időre választották az ország kormányzójának. A kormányzó az uralkodói jogoknál kevesebbel rendelkezett. Nemzetközi szerződést csak a parlament beleegyezésével köthetett, törvényt vagy rendeletet pedig csak miniszteri ellenjegyzéssel kezdeményezhetett. A parlament által elfogadott törvényt 1937 előtt egyszer, 1937-től kétszer küldhette vissza „megfontolásra”, továbbá akár hat hónapig is halaszthatta a törvények kihirdetését, vétőjoga azonban nem volt. A kormányzónak jogában állt meghatározott időre elnapolni vagy akár berekeszteni az országgyűlést, utóbbi esetben azonban új választást is ki kellett írnia. A gyakorlat egyébként az volt, hogy a törvényjavaslatokat a miniszterelnök még a parlament elé való beterjesztést megelőzően jóváhagyta Horthyval.

A kormányzó személyét a hatályban lévő jogrend különösen erősen védte mindenféle kritikától – ez ugyanis kormányzósértésnek számított, amit börtönnel büntethettek. 1937-től a kormányzót alkotmányértés vagy törvénszegés esetén sem lehetett felelőségre vonni.

Államfő

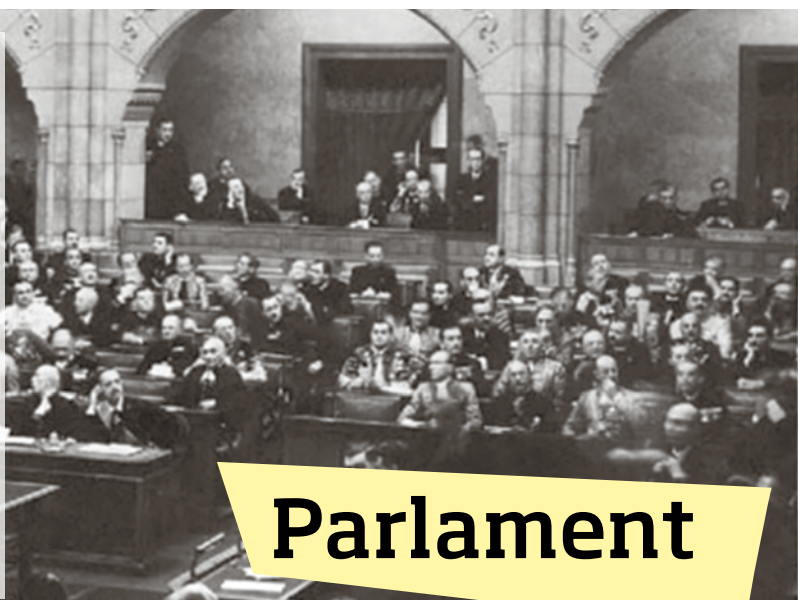

A korszak politikai életét a miniszterelnök irányította, akit azonban a kormányzó saját meggyőződése szerint nevezett ki és váltott le. A kormány a parlament által hozott törvényi keretek és a költségvetés nyújtotta lehetőségek határai közt működött, egyúttal politikai és jogi felelősséggel tartozott a parlamentnek. Mindez azonban csak csekély mértékben korlátozta a kormányt, mivel a korszakban a kormánypártnak mindvégig jelentős többsége volt a parlamentben.

Miniszterelnök és kormánya

Az ország törvényhozó szerve. 1920 és 1926 között egykamarás (nemzetgyűlés), 1927-től kétkamarás (az országgyűlés a képviselőházból és a felsőházból állt). A nemzetgyűlés, majd a képviselőház tagjait az országgyűlési választásokon szavazással választották. A felsőház tagjainak többsége egy-egy nagyobb csoportot vagy intézményt képviselt (arisztokrata családokat, megyéket és városokat, intézményeket). Kisebb részük az általuk betöltött tisztség nyomán automatikusan lett a felsőház tagja (egyházi vezetők, az MNB elnöke, a legrangosabb bíróságok vezetői stb.). Végül voltak olyanok is, akiket érdemeik elismerése nyomán a kormányzó nevezett ki a felsőház tagjaivá (politikusok, tudósok és művészek). A felsőházba szinte kivétel nélkül a felső társadalmi rétegek tagjai kerültek csak be.

A törvénykezdeményezés joga mindvégig az alsóházé volt, a felsőház 1937 előtt nem rendelkezett vétőjoggal, hanem csak kétszer visszaküldhette a törvényt újratárgyalásra az alsóháznak. 1937-ben, a Darányi-kormány idején azonban a felsőház megkapta a vétőjogot, ilyen esetben a két háznak együttes ülésen kellett döntenie.

Parlament

A választások jellege és a szavazati jog

1919 és 1922 között a választójog széles körű, titkos és kötelező volt. Egyenlő csak azért nem, mert a nőktől az írni-olvasni tudást is elvárták, míg a férfiktól nem. Ekkor az ország lakosságának 40%-a rendelkezett választójoggal, ami a nagykorú állampolgárok kb. 74%-át jelentette.

1922 és 1938 között a választás csak a fővárosban és a törvényhatósági jogú városokban volt titkos, másutt azonban nyíltan kellett szavazni. (Ekkor már Európában sehol nem volt nyílt szavazás.) A nyílt szavazás révén a szavazók négyötödének szavazatát lehetett befolyásolni. Ezenfelül a választójoggal rendelkezők köre is szűkült, az ország lakosságának 27–33%-a szavazhatott.

1938 után ismét titkos és kötelező lett a szavazás, azonban nem volt egyenlő.

A szavazásra jogosultak köre ismét szűkült és a zsidótörvények hatálya alá esők jelentős részétől megvonták a szavazati jogot. Így ismét az állampolgárok kevesebb mint 30%-a szavazhatott.

Rendfenntartás

A közbiztonságra a városokban a rendőrség (összesen 12 ezer fő), vidéken pedig a csendőrség (8–12 ezer fő) ügyelt. Utóbbiak jól felismerhetők voltak kakastollas csendőrkalapjukról. A gyalogos és lovas járőrök mellett idővel megjelentek a kerékpáros, motorkerékpáros és gépkocsizó csendőrrjárőrök is. A csendőrség a felderített bűnügyek számát tekintve kiugróan jó statisztikákkal rendelkezett, amit részben helyismeretüknek, részben erőszakos fellépésüknek köszönhetnek. A csendőrségnek és a rendőrségnek jelentős szerep jutott a politikai mozgalmak megfigyelésében és az ezek ellen irányuló fellépésben. A politikai és társadalmi mozgalmak helyzetéről rendszeresen készítettek „hangulatjelentéseket”.

Sajtó, rádió, film

A Horthy-korszak sokszínű sajtóéletét a kormány az ellenőrzése alatt tartotta. Csak a belügyminisztérium engedélyével lehetett új lapot indítani, viszont nem kellett engedély az évente legfeljebb tizenegyszer megjelenő újságoknak. 1938-ban felülvizsgálták a megjelenő engedélyezett újságokat, és sokat betiltottak közülük. A korszakban széles körben elterjedtek a sajtóperek. Ezek az államrend és a társadalmi tekintélyek védelmét szolgálták, de gyakoriak voltak a becsületsértési perek is. Felekezet elleni izgatás címén léptek fel a szélsőségesen uszító hangú nyílt antiszemitizmus ellen. A sajtórendészeti vétségekért megsemmisíthették az adott lapszámot, átmenetileg vagy állandó hatállyal betilthatták a sajtóterméket, vagy akár meg is vonhatták a kolportázs jogát. Utóbbi azt jelentette, hogy az újságot csak az előfizetők kaphatták meg, de nem lehetett nyilvánosan árusítani. A sajtórendészeti büntetésekkel az ellenzéki sajtót igyekeztek kordában tartani. A rádió és a filmhíradó kimondottan a kormánypropaganda eszköze lett.

Bethlen István az Országház folyosóján

Gondoljuk végig, léteztek-e az alábbi tulajdonságokkal rendelkező modern demokráciák, illetve modern diktatúrák a 20. század előtt! Soroljuk be a táblázat alapján az Amerikai Egyesült Államokat, az olasz fasiszta államot, a német náci államot és a szovjet államot! Melyik kategóriába tartozik a Horthy-korszakbeli Magyarország?

A modern demokráciák és diktatúrák jellemzői

Mi a különbség a többpárti demokráciák és az állampárti diktatúrák között?

A **parlamentáris demokráciában** az állampolgárok a különböző politikusok és pártok közül szavazással választják meg azokat, akikről azt gondolják, hogy az érdekeiket a leginkább fogják képviselni. Meghatározott időnként a választók ismét lehetőséget kapnak arra, hogy újra döntsenek arról, a továbbiakban kiben bíznak.

Az **állampárti diktatúrában** a diktátor feladata, hogy kitalálja, mi lenne a legjobb a nép számára. Éppen ezért „nincs szükség” ellenzékre, az államot a diktátor pártja irányítja. **Totalitárius államról** akkor beszélhetünk, ha az állam a társadalom egészét az ellenőrzése és irányítása alá akarja vonni.

A 20. században több példát is ismerünk Európa történetéből, amikor egy állam **sem demokráciának, sem diktatúrának nem tekinthető**, hanem a kettő „között” helyezkedik el. Ezekben az államokban számos intézmény működik, ami egy demokráciában is, az intézmény működtetése azonban nem demokratikus elvek szerint történik, hanem diktatórikusan. Ezekben a rendszerekben **a hatalmi ágak csak formálisan különülnek el**. Az állam vezetőjét a választók nem vagy csak nehezen tudják leváltani. A **parlament szerepe másodlagos**, mivel az ellenzékot számos módon korlátozzák, és nem azonos eséllyel indul a választásokon, mint a kormánypárt. Gyakran a választói jog is szűkített, vagy például – ahogy a Horthy-korszakbeli Magyarországon is – nem titkos.

	Parlamentáris demokrácia	Modern diktatúra
A három hatalmi ág viszonya (törvényhozás, kormányzás, bíróságok)	Elkülönülnek (fékek és ellensúlyok elve).	Egy kézben (mindent a diktátor irányít, vagy egy néhány fős csoport kezében van a hatalom).
Az állam tényleges vezetője	Meghatározott időre választják, és leváltható.	Meghatározatlan ideig marad hatalmon. Csak látványos kudarc esetén tudja leváltani a közvetlen környezetében lévő újabb diktátorjelölt.
Törvényhozás	A parlament alapvető jelentőségű, a törvények a választók érdekeit képviselik, a kormány csak a parlament által megszabott kereteken belül működhet, vagyis be kell tartania a törvényeket és az állami költségvetést.	A diktátor akarata érvényesül a parlamentben. Gyakran a parlamentet össze se hívják, hanem a kormány rendeletekkel irányítja az országot.
Pártok versenye	Többpártrendszer. Egyenlő esélyek.	Egyetlen állampárt. Üldözik a másként gondolkodókat és a kritikát megfogalmazókat.
Szavazati jog	Széles körű vagy általános.	Nincs jelentősége, mert nincs tényleges választási lehetőség.
Igazságszolgáltatás	Független a mindennapi politikai élettől.	A bíróság a napi politika eszköze.
Rendőrség, karhatalom	Az állampolgár érdekét szolgálja (védő jellegű).	A hatalom érdekét szolgálja (büntető jellegű).
Államvédelem	A hétköznapiakban láthatatlan. Bírói ellenőrzés alatt működik, célja az állam megdöntésére, illetve az állampolgárok veszélyeztetésére irányuló erőszakos szervezkedések megakadályozása.	A politikai vezetés irányítása alatt működik, elsődleges feladata az állampolgárok látványos megfélemlítése a diktátor hatalmának fenntartása érdekében.
Van-e kötelező világnézet?	Nincs. A világnézeti szabadság alkotmányos alapjog. A különböző világnézeteket a pártok jelenítik meg.	Egyetlen hivatalos állami ideológia van, amelyet a vezér képvisel. A másként gondolkodókat a hatalom az állam és a nép ellenségének nevezi.
Tömegkommunikáció	Sokszínű, bárki alapíthat sajtóterméket nézetű hirdetésére.	A politikai hatalom kezében van, a propaganda eszköze.
Társadalmi élet	Szabodon szerveződik.	Az állampárt szervezi.
Van-e korlátja a kormányzati hatalomnak?	A kormány hatalmát a többi hatalmi ág és a meglévő törvények korlátozzák. Ezt nevezzük jogállamiságnak. Meghatározott időnként az állampolgárok leválthatják a hatalmon lévő politikusokat.	A diktatúrákban úgynevezett „különleges állapot” van, ahol a diktátor akarata mindenféle korlátozás nélkül érvényesül.

Az igazságszolgáltatás és a rendvédelmi szervek érzékelhetően pártosak, kiemelt feladatuk a politikai és társadalmi rend fenntartása és védelme. A rendszernek nincs ugyan kötelező jellegű ideológiája, de van **meghatározható szellemisége**, amelyhez alkalmazkodnia kell annak, aki állami karrierre vágyik. A sajtó elvileg szabad, de az állami intézményeket és azok vezetőit törvényekkel védik a kritikától; a tekintélytiszteletet ugyanis a törvények többre tartják, mint az igazság feltárására irányuló törekvéseket és a szabad véleménynyilvánítás jogát. Megfigyelhető, hogy az állam a társadalom felügyelőjének tekinti magát, és éppen ezért ellenséges minden olyan állampolgári törekvéssel szemben, amelyek révén az állampolgár ellenőrizhetné az állam működését. Az ilyen típusú államot **autoriter – tekintélyuralmi – államnak** nevezzük. A **Horthy-korszakbeli Magyarországot** ebbe a kategóriába szokás sorolni.

A korszak alaphangulatát meghatározta a **trianoni békediktátum** okozta sokk, valamint **revíziójának követelése**, a **keresztény-nemzeti gondolat** képviselője és a tanácsköztársaság élménye nyomán a harcos antikommunizmus. Az **antiszemitizmus** 1920-ban a numerus clausus-törvény elfogadásával **intézményszerűsült**, csorbát ejtve ezzel az állampolgári jogegyenlőség elvén. **1938 után** pedig a **zsidóellenes törvények és rendeletek** előbb másodrendű, majd pedig nemkívánatos állampolgárokra minősítették a **magyar zsidóságot**, amelyet így **kirekesztettek a nemzetből**.

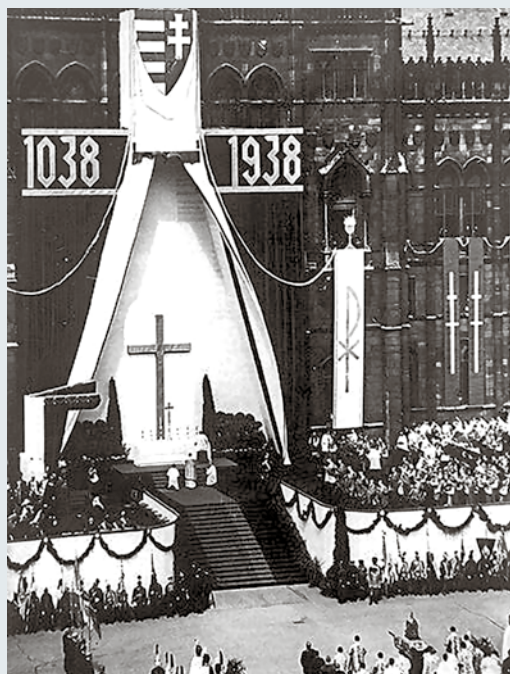
Szent István-pengő, 1938

Az Eucharisztikus Világkongresszus plakátja

Rá@dás

A Szent István-év megnyitása a Parlament előtt

Eucharisztikus Világkongresszus 1938-ban

Május végén ünnepelte az ország a katolikus világeseménynek számító úgynevezett Eucharisztikus Világkongresszust. Az ünnepségen a Vatikánt Eugenio Pacelli bíboros képviselte, aki egy évvel később XII. Pius néven lett pápa. Az esemény a 900 évvel korábban elhunyt Szent István előtt tisztelgő magyar emlékévé nyitórendezvénye is volt. A Szent István-emlékévé alkalmából a Szent Jobbot díszes, üvegfalú vasúti kocsival vitték körbe az országban, amit a nép „aranyvonatnak” nevezett el. Az évfordulóra Szent Istvánt ábrázoló ezüst ötpengőt is verettek.

Ünnepség a Hősök terén

Összegzés

Történelmi interpretáció

- Miért nem nevezhető sem diktatúrának, sem demokráciának a Horthy-korszakbeli Magyarország?
- Miért tekinthető autoriter rendszernek a korabeli Magyarország?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig az eseményeket az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. A konszolidáció kezdete, folyamata, jellemzői, eredményei
  - Teleki Pál első miniszterelnöksége
  - Bethlen István konszolidációs lépései
2. A válság és hatása: a belpolitikai élet változásai az 1930-as években
  - Gömbös Gyula miniszterelnöksége
  - A nyilas mozgalom megjelenése
  - A jobbra tolódó kormánypolitika
3. A magyar külpolitika céljai és lehetőségei a két világháború között
  - Revíziós propaganda
4. Társadalom és életmód Magyarországon a két világháború között
  - Az oktatás helyzete a két világháború között
  - Tudomány és művészet a két világháború között
  - Tömegkultúra és -sport

Fogalmak, adatok

Fogalmak: konszolidáció, antiszemitizmus, numerus clausus, földreform, népszövetségi kölcsön, pengő, Magyar Nemzeti Bank, revízió, irredentizmus, kultúrfőlény, társadalombiztosítás, agrárrolló, népi mozgalom, nyilas mozgalom, nyílt és titkos szavazás, zsidótörvény, győri program, első bécsi döntés.

Személyek: Teleki Pál, Bethlen István, Klebelsberg Kunó, Gömbös Gyula, Imrédy Béla, Szent-Györgyi Albert.

Topográfia: Felvidék, Kárpátalja.

Kronológia: 1920 (a numerus clausus, földreform) 1921–1931 (Bethlen István miniszterelnöksége), 1927 (a pengő bevezetése), 1932–1936 (Gömbös Gyula miniszterelnöksége), 1938. november 2. (az első bécsi döntés), 1939. március (Kárpátalja visszacsatolása).

VI. A második világháború

45. A világháború kirobbanása

Milyen intézkedésekkel kezdte lebontani a nemzetiszocialista Németország a versailles-i békerendszer előírásait? • Mely európai és Európán kívüli államok törekedtek a határok megváltoztatására? • Milyen diplomáciai sikereket ért el a náci külpolitika a müncheni szerződéssel? • Hogyan reagáltak a nyugati hatalmak a német lépésekre? • Miért vált kiszolgáltatottá Kelet-Közép-Európa a korszakban?

A második világháború kezdete

Mely országokat szállt meg Németország 1939 ősze és 1940 nyara között? • Miben tértek el a hadművelési irányok az első világháborútól? • Miért maradt magára Nagy-Britannia 1940 nyarára? • Mely területeken kezdődött meg a szovjet terjeszkedés?

A Csehszlovákia önállóságát garantáló hatalmak, Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok pedig tiltakoztak, de egyebet nem tettek. Hitlernek az ő szempontjából valóban igaza volt, ha azt hitte, hogy Európában most már tehet, amit akar, mert ebben őt senki megakadályozni nem fogja és nem is akarja. [...] az akció sikerült, csak merni kellett, minden ment, mert a túoldal nem volt felkészülve, sőt ami Angliát illeti, teljesen készületlenül állt. (Barcza György: *Diplomata-émlékeim 1911–1945*; Az emlékirat csak 1994-ben jelent meg nyomtatásban)

- Hogyan értékelte a nyugati hatalmak magatartását Barcza György, a londoni magyar nagykövet?
- Milyen hatással volt mindez Németország külpolitikájára?
- Vitassuk meg, mi lehetett volna a német agresszió hatásos ellenszere!

A náci külpolitika Keletre fordul

Milyen diplomáciai lépéssel biztosította Németország a keleti előrenyomulását?

1939 márciusában Németország újabb területet vont fennhatósága alá. A müncheni szerződés határozatai nyomán megroppant Csehszlovákiában megerősödött a **szlovák nacionalizmus**, a szlovák parlament Hitler támogatását élvezve kikiáltotta az **önálló Szlovákiát**. A széteső ország **cseh területeit a német hadsereg szállta meg**, és Cseh–Morva Protektorátus néven a Harmadik Birodalomhoz csatolták. Ugyanezekben a napokban a **Magyar Honvédség alakulatai** csekély ellenállást leküzdve **bevonultak Kárpátaljára**, visszaállítva ezzel a közös lengyel–magyar határt.

Az eseményeket London és Párizs döbbenetesen szemlélte, és mindenki számára egyértelművé vált, hogy a **megbékeltetés politikája megbukott**. Nagy-Britannia azonban elmaradt a fegyverkezésben (az általános hadkötelezettséget is csak ekkor vezették be), és **Franciaország védekező háborúra** készült a francia–német határszakasz mentén, ahol az 1930-as években kiépült a **Maginot-vonal**. Az erődrendszer látszólag szilárd védelmet biztosított,

a felszínen betonerődök és páncélkupolák beépített gyorstüzelő fegyverei várták a támadókat, míg a francia tartalékokat föld alatti óvóhelyeken helyezték el.

1939 tavaszán–nyarán felélénkült a diplomáciai élet, hiszen **Hitler Lengyelország felé fordult.** Danzig városának átadása és **a danzigi folyosó megnyitása** egy újabb konfliktus kialakulását jelentette. **Nagy-Britannia és Franciaország garanciát vállalt** Lengyelország függetlenségének megvédésére. A Szovjetunió magatartását befolyásolta az, hogy Sztálin tisztában volt vele: **egy újabb európai háború esélyt kínál a szovjet terjeszkedésre.** Az angol és francia diplomácia szövetségkeresése a kommunista diktatúrával kudarcba fulladt. A lengyelek elutasították, hogy a Vörös Hadsereg bevonuljon az ország területére, illetve a nyugatiak nem tudtak semmilyen ellentételezést felajánlani Moszkvának.

Az események **1939 augusztusában** váratlan fordulatot vettek. A két ellentétes ideológiát valló diktatúra a **közös zsákmány eredményében** összefogott. A német külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop moszkvai tartózkodása alkalmával Sztálinnal is egyeztetett, majd a szovjet külügyminiszterrel, Molotovval szerződést kötött. A **Molotov–Ribbentrop-paktum** (1939. augusztus 23.) nyilvánosságra hozott szövege megneemtámadási egyezményről szólt, ugyanakkor a **két diktatúra** a paktum titkos részében **felosztotta egymás között Európa keleti felét. A befolyási övezetek kialakítása** során országok (Lengyelország és a balti államok) és egyes területek (Finnország déli része és Besszarábia) sorsáról döntöttek.

1. cikk. A két Szerződő Fél kötelezi magát, hogy tartózkodik az egymás ellen irányuló minden erőszakos ténykedéstől, minden támadó cselekménytől és minden támadástól, akár külön, akár más hatalmakkal együtt.

2. cikk. Amennyiben a Szerződő Felek egyike egy harmadik hatalom részéről háborús cselekedetek tárgyává lenne, a másik Szerződő Fél ezt a harmadik hatalmat semmilyen formában nem fogja támogatni. [...]

4. cikk. A két Szerződő Fél egyike sem fog részt venni semmiféle olyan hatalmi csoportosulásban, amely közvetve vagy közvetlenül a másik fél ellen irányul.

5. cikk. Amennyiben a Szerződő Felek között bárminő kérdés tekintetében viták vagy viszályok keletkeznének, a két Fél ezeket a vitákat vagy konfliktusokat kizárólag baráti eszmecsere vagy szükség esetén békéltető bizottságok útján fogja tisztázni.

Titkos kiegészítő jegyzőkönyv

A Német Birodalom és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége közötti megneemtámadási szerződés aláírásának alkalmával a Két Fél aláíró meghatalmazottai szigorúan bizalmas megbeszélésen megvitatták a kétoldalú érdekszférák elhatárolásának kérdését Kelet-Európában. Ez a megbeszélés a következő eredményre vezetett:

1. A balti államokhoz (Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia) tartozó területek területi-politikai átfarmálása esetén Litvánia északi határa alkotja egyúttal Németország és a Szovjetunió érdekszférájának határát. Egyúttal mindkét részről elismerik Litvánia érdekét a vilnai területen.

2. A lengyel államhoz tartozó területek területi-politikai átfarmálása esetén Németország és a Szovjetunió érdekszféráját hozzávetőleg a Narev, a Visztula és a Szan folyók vonala határolja el. Azt a kérdést, hogy a kétoldalú érdekek kívánatosnak tűntetik-e fel egy független lengyel állam fenntartását, és melyek lennének ezen állam határai, végleg csak további politikai fejlemények során lehet tisztázni. A két kormány ezt a kérdést mindenestre barátságos megegyezés útján fogja megoldani.

3. Délkelet-Európa vonatkozásában szovjet részről hangsúlyozzák érdeküket Besszarábiát illetően. Német részről hangsúlyozzák a teljes politikai érdeklenséget ezeken a területeken.

4. Ezt a jegyzőkönyvet mindkét fél szigorúan titkosan fogja kezelni.

(Molotov–Ribbentrop-paktum; 1939. augusztus 23.)

Sztálin úrnak

[...] Egy megneemtámadási szerződés megkötése a Szovjetunióval számomra egy hosszú távra szóló német politika kialakítását jelenti. [...] Elfogadom a megneemtámadási szerződésnek az ön külügyminisztere, Molotov úr által átnyújtott szövegtervét, azonban úgy találok, hogy sürgős szükség van az ezzel kapcsolatos kérdések lehető leghamarabb történő tisztázására.

A Német Birodalom kancellárjának, Adolf Hitlernek
Köszönöm a levelét. Remélem, hogy a német-szovjet megneemtámadási szerződés nyomán határozottan jobbra fordulnak majd az országaink közti politikai kapcsolatok.

Országaink népeinek békés kapcsolatokra van szükségük egymással. [...] A szovjet kormány felhatalmazott annak közlésére, hogy beleegyezik von Ribbentrop úr augusztus 23-i érkezésébe.

(Hitler és Sztálin levélváltása; 1939. augusztus)

- Mi volt az üzenetváltás lényege?
- Milyen konkrét lépések megtételére utaltak a levélírók?
- Idézzük fel, milyen volt a szovjet–német viszony Hitler hatalomra jutását követően!

A Molotov–Ribbentrop-paktum aláírása

- Foglaljuk össze, miről szólt a megállapodás!
- Hogyan rendeződött látszólag a két ország viszonya?
- Miként vélekedhettek erről a kortársak?
- Állapítsuk meg az atlasz segítségével, hogyan osztotta fel a két diktatúra egymás között Köztes-Európát!
- Figyeljük meg a fényképet! Miért tűnik megdöbbentőnek az eddigi tanult ismeretében?

Német páncélosok előrenyomulása Lengyelországban

Páncéltörő ágyúkkal hősiiesen védekező lengyel gyalogság

Német hadsereg	Lengyel hadsereg
1,6 millió fő	1 millió fő
9000 löveg	4300 löveg
2500 harckocsi	880 harckocsi
2315 repülőgép	400 repülőgép

A két hadsereg erőviszonyai a háború kezdetén

Állapítsuk meg a térkép segítségével, miért volt földrajzilag is rendkívül sebezhető helyzetben Lengyelország!

Annak, aki támadni akar, ütőerőre van szüksége, függetlenül attól, hogy a támadást [...] stratégiai rajtaütésként, áttörésként vagy pedig védelemből indított ellencsapásként kell végrehajtani. [...] A jelenkori háborúban, amennyiben földi harcról van szó, a támadásnak akkor van a legnagyobb esélye a sikerre, ha a támadó váratlanul tömegesen vet be páncélosokat alkalmas terepen. Hangsúlyozzuk, hogy ennek a földi támadásnak a sikereit a többi fegyvernemnek gyorsan ki kell használnia, ha nem akarnak egy idő után hatástalanok maradni. [...] A stratégiák figyelmét minden jel szerint túlságosan lekötötték a gyalogság támogatásának, a földön elérendő első harcászati döntésnek a kérdései. [...] A jövőbeli háborúban nagy jelentősége lesz a légierőnek, és ezért törekedni kell a légierő sikereinek a földi harcban történő kihasználására és tartóssá tételére.

(Heinz Guderian: *Riadó! Páncélosok!* Guderian 1937-ben jelentette meg művét, majd a második világháborúban a német páncélos erők parancsnoka lett.)

Milyen követendő harcászati elveket emelt ki a szerző?

Német villámháborús sikerek

Miért szenvedett gyors vereséget Lengyelország?

1939. szeptember 1-jén megindult a **német hadsereg** támadása **Lengyelország** ellen. **Nagy-Britannia és Franciaország** előbb ultimátumban követelte a hadműveletek leállítását, majd **szeptember 3-án hadat üzent Berlinnek**. A második világháború kitörését már nem kísérték zajos tömegtüntetések, mint az első világháború kezdetén, az európai közvélemény a kiszámíthatatlan jövőtől való félelmében dermedten követte az eseményeket.

Lengyelországban a német hadsereg látványos **villámháborús harcászatot** folytatott. Az elmúlt évek fejlesztései során kialakított **páncélos csapatok** (harckocsik, páncélozott szállító harcjárművek) mélyen előtörték a támadás során. A támadókat a **német légierő zuhanóbombázói** kísérték, amelyek azonnali csapást mértek az ellenséges ellenállási pontokra. A német hadvezetés klasszikus **bekerítő hadműveleteket** készített elő. A lendületesen támadó harckocsik felszámolták a hátsó védvonalakat, szétzilálták az utánpótlást, és teljesen összezavarták a lengyel hadvezetést.

Az első világháborús szemléletmódra (lövészárokharc) építkező **lengyel hadsereg** hetek alatt **vereséget szenvedett**. Az **ország nagyvárosai ellen a német légierő** naponta számos **bombatámadást** hajtott végre, a polgári áldozatok száma folyamatosan növekedett. A hátráló és súlyos veszteséget szenvedő lengyel hadsereg ellenállásának a **szovjetek beavatkozása** vetett véget. Moszkva átlátszó ürüggyel – a keleti lengyel területeken élő szláv népek megvédésére hivatkozva – **betört Lengyelországba** (szeptember 17.). A két diktatúra hadseregének csapásai nyomán az ország összeroppant, és a hadifogságot csak katonáinak egy része kerülte el, akik a magyar vagy a román határ felé húzódtak vissza. A lengyel kormány Romániába menekült, **Magyarországon pedig több mint százezren kerestek menedéket**.

Lengyelországot a Molotov–Ribbentrop-paktum alapján **felosztották**, és a megmaradt területrészen a **német fennhatóságú Lengyel Főkormányzóságot** hozták létre. A Németországhoz csatolt területekről megkezdődött a **lengyelek és a zsidók kitelepítése** a Főkormányzóság területére, ahol a zsidókat a **nagyobb városokban gettókba** költöztették.

A nyugati hadjárat

Mely országok kerültek német megszállás alá?

1939 őszén a brit és francia hadvezetés súlyos stratégiai hibát követett el, a hadüzenet ellenére **nem kezdeményezett támadó hadműveleteket** a nyugati határon. A német hadsereg időt nyert, így sikeresen befejezhette a lengyel hadjáratot, majd megkezdte csapatainak átirányítását. **A nyugati fronton kialakuló „furcsa háború”** – azaz a hadműveletek nélküli háború – Hitlert újabb terjeszkedésre sarkallta. A **svéd vasércszállítmányok biztosítása**, illetve **az északi-tengeri blokádnak elkerülése érdekében** Németország a Skandináv-félsziget nyugati részének ellenőrzésére törekedett. 1940 áprilisában a **német hadsereg megszállta Dániát**, ezzel párhuzamosan **benyomult Norvégiába**. A közel egy hónapig tartó hadműveletekbe már brit csapatok is beavatkoztak, de a német terjeszkedést nem sikerült megállítani. Norvégia fjordjait a **német haditengerészet flottabázisként** használta a háború végéig, a tengeralattjárók nagy része innen indult támadásra.

A **nagy nyugati hadjárat 1940 májusában** kezdődött, a hadműveletek a semleges Belgiumra, Luxemburgra és Hollandiára is kiterjedtek. A német haderő a **fő csapást az Ardennek erdővel borított hegyvidéken** át mérte. A szövetséges hadvezetést meglepte a támadás, a **német harckocsik** napok alatt kettévágták a haderejüket. A támadó alakulatok észak felé, a **La Manche csatorna** irányába szorították a belga–francia határszakaszon rekedt több száz ezres hadsereget, miközben a francia haderő jelentős része a Maginot-erődrendszerbe húzódva, bénultan várta a fejleményeket.

A **szövetségesek veresége** teljes volt, a **brit hadsereget** óriási erőfeszítés árán sikerült csak **kimenekíteni Franciaországból** (Dunkerque kikötőjéből). A magára maradt **francia hadsereg összeomlott**, Párizst harc nélkül foglalták el a németek, majd a Maginot-vonal hátbatámadásával felszámolták az ellenállást. **Franciaország hat hét alatt vereséget szenvedett**, és fegyverszünetet kötött (1940. június 22).

A Szovjetunió terjeszkedése

Hogyan alakította ki a Szovjetunió a befolyási övezetét a háború első évében?

A háború első évében a **Szovjetunió** kiterjesztette területét az **egykori cári birodalom határáig**. A sztálini diktatúra a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos egyezménye szerint Kelet-Közép-Európa keleti részét saját **befolyási övezetének** tekintette. 1939 őszén elfoglalta Kelet-Lengyelországot, majd **Finnország ellen fordult**. Mivel a területi követeléseit is tartalmazó ultimátumát a finn kormány elutasította, a Vörös Hadsereg

Hitler Párizsban

Idézzük fel, elfoglalták-e a francia fővárost a német erők az első világháborúban!

Az a néhány töredék nap és töredék éjszaka, [...] csak megerősítette abbéli meggyőződésemet, hogy nincs más választásunk. Az események túl gyorsan peregtek ahhoz, semmint innen rendbe lehetne már hozni a helyzetet. Bármit terveztünk is, tüstént irreálissá vált. Az 1914–1918-as háború precedenseire hivatkoztak, pedig ezek már egyáltalán nem voltak alkalmazhatóak. Azt színlelték, hogy van még arcvonal, aktív katonai parancsnokság, áldozatkész nép. Pedig ezek már csak ábrándok és emlékek voltak. A valóság az volt, hogy a hatalom gépezete egy teljesen kimerült és elkábult nemzetben egy olyan hadsereg mögött, amelynek nem volt már hite, sem reménye, helyrehozhatatlan zűrzavarban működött. [...] Június 10-e a haláltusa napja. A kormánynak este távoznia kellett Párizsból. Az arcvonal egyre gyorsabban hátrált, de talán még tartható lett volna. Olaszország hadat üzent. Most már mindenkire ránehezedett a nyilvánvaló összeomlás.

(Charles de Gaulle: *Háborús emlékiratok*)

- Milyen körülmények között következett be Franciaország katonai veresége?
- Mi volt De Gaulle véleménye a kialakult helyzetről?
- Miben különbözött 1940 júniusa az első világháború eseményeitől? Meddig törtek előre a németek 1914-ben?

Az 1918. évben Románia Oroszország katonai gyengeségét kihasználva, erőszakosan elszakította a Szovjetuniótól területének egy részét, Besszarábiát, és ezzel megsértette a túlnyomórészt ukránok által lakott Besszarábiának az Ukrán–Szovjet Köztársasággal alkotott évszázados egységét. Besszarábia erőszakos elszakításának a tényébe a Szovjetunió sohasem nyugodott bele, amit a Szovjet Kormány több ízben és nyíltan kifejezésre is juttatott az egész világ előtt.

Jelenleg, amikor a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének katonai gyengesége már a múlté, és amikor az előállott nemzetközi helyzet megköveteli a múltból örökölt megoldatlan kérdések leggyorsabb megoldását, abból a célból, hogy végre lerakják az országok közötti tartós béke alapját, a Szovjetunió az igazságosság helyreállítása érdekében szükségesnek és időszerűnek tartja, hogy Romániával közös egyetértésben haladéktalanul megoldják Besszarábiának a Szovjetunióba történő visszaadása kérdését.

(Szovjet jegyzék Romániának; 1940. június 26.)

- Foglaljuk össze a szovjet jegyzék lényegét!
- Mivel indokolták a területi követeléseket?
- Értelmezzük, mi a szerepük a szovjet jegyzékben olvasható „tartós béke” és az „igazságosság helyreállítása” kifejezéseknek!
- Milyen jellegű valójában a szovjet jegyzék?

megtámadta az országot. A **téli háború** (1939. november – 1940. március) végül szovjet győzelemmel végződött, de megmutatkozott a **támadó erők gyengesége**. A sztálini terror során megtizedelt vezérkar rosszul irányította a hiányos felszerelésű csapatokat. Így a tapasztalatlan tisztek által vezetett **szovjet alakulatok súlyos veszteségeket** szenvedtek a terepviszonyokhoz és az időjáráshoz jobban alkalmazkodó finn csapatoktól.

A Szovjetunió **1940 nyarán a balti államokat is fenntartása** alá vonta. Előbb katonai alakulatokat vonultatott be, majd a helyi kommunistákra támaszkodva politikai változásokat kényszerített ki. Litvánia, Lettország és Észtország végül egy látszatszavazás után csatlakozott a Szovjetunióhoz. A Romániához tartozó **Besszarábia és Észak-Bukovina** esetén is az erőpolitika dominált. **1940 júniusában egy ultimátum nyomán a román kormány kivonta csapatait a követelt területekről**. Románia nem akart háborúba keveredni a túlerőben lévő északi szomszédjával, ezért feladta az orosz forradalom idején elfoglalt térséget. A **terjeszkedő szovjet politika** további céljai már a német érdekszférát fenyegették, és ez elkerülhetlenné tette a konfliktust.

Rá@dás

A katyíni mérsárlás

1939 szeptemberében a Vörös Hadsereg közel 250 000 lengyel katonát ejtett fogságba, köztük mintegy 15 ezer tisztet és tisztelylettet. A foglyokat táborokba hurcolták, majd a szovjet belügyi szervek 1940 tavaszán közel nyolcezer tisztet végeztek ki Katyín közelében. A tömegsírokat a német hadsereg tárta fel 1943-ban, de a szovjet vezetés 1990-ig a németeket vádolta a gyilkosságokkal.

Április 9. Hajnaltól különös nap kezdődik. Szörnyű, cellás fogolyszállító autóbuszokkal indulunk. Valahová az erdőbe visznek bennünket, valami nyári üdülőhöz. Itt alapos ellenőrzést tartanak. Elvették az órát, amely 6.30-at mutatott, s azt kérdezték, van-e jegygyűrűm, elvették az övemet, kisollómat... [A napló itt félbeszakadt.]

(Adam Solski őrnagy naplójából, amelyet földi maradványai mellett találtak.)

Az elhalálozás okát kizárólag tarkólövések okozták. A tanúvallomásokból, a halottaknál talált levelekből, naplókából stb. megállapítható, hogy a kivégzések 1940. március–április hónapban történtek [...].

(Hivatalos német szakvélemény; 1943)

Olvassuk el a digitális tananyagban szereplő forrásokat! • Miért döntött a legfelső szovjet vezetés a kivégzésekről? • Mennyit tudott meg a tömeggyilkosságokról a lengyel közvélemény a háború alatt, illetve a világháborút követően?

Összegzés

Okok és következmények

- Miért értek el a németek katonai sikereket 1939–40-ben?
- Mely országok kerültek német, illetve szovjet megszállás alá az időszakban?

Történelmi jelentőség

- Miért nem sikerült elkerülni a második világháború kirobbanását?
- Milyen következményei voltak a Molotov–Ribbentrop-paktumnak a háború első évére?

46. A tengelyhatalmak térnyerése

Hogyan tört ki a második világháború? • Mely országok kerültek német megszállás alá 1939–40-ben? • Milyen jellegű hadviselés jellemezte a német hadsereget? • Milyen következményei voltak Sztálin és Hitler együttműködésének? • Mi történt a Franciaországban harcoló brit csapatokkal?

A német hadsereg hadműveletei és a keleti front kialakulása

Mely további országokat foglalta el Németország? • Különítsük el a német támadó hadjáratok egyes szakaszait! • Hogyan kapcsolódtak be a hadműveletekbe az olaszok? • Milyen stratégiai célok irányába törtek előre a támadók a Szovjetunióban?

Az angliai légi csata

Miért került szorult helyzetbe Nagy-Britannia?

A nyugati hadjárat első napján **Nagy-Britanniában** kormányváltás történt, az **új miniszterelnök Winston Churchill** lett. A konzervatív politikus szilárd elhatározással szállt szembe a Harmadik Birodalommal, annak ellenére, hogy Franciaország északi részét a németek megszállták. Bár a fegyverszünet értelmében **Dél-Franciaország** látszólag önálló maradt (Vichy központtal), valójában az **ottani kormányzat együttműködött a németekkel**. A Szabad Franciaország kormányát **Charles de Gaulle tábornok** vezette, aki korábban honvédelmi államtitkárként szolgált a francia hadseregben, és a vereség napjaiban **Londonba menekülve hirdette meg az ellenállást**.

Winston Spencer Churchill (1874–1965)

Nem ígérhetek mást, mint vért és gyötrelmet, könnyeket és szenvedést [...]. Azt kérdezik, mi a politikánk? Azt válaszolom: folytatni a háborút tengeren, szárazon és levegőben, minden tehetségünkkel és erőnkkel [...]. Azt kérdezik, mi a célunk? Egy szóval válaszolok: győzelem! Győzelem mindenáron, győzelem minden borzalom ellenére, győzelem, bármilyen út vezet hozzá.

(Winston Churchill miniszterelnöki programbeszédje; 1940. május)

- Milyen katonai helyzetben került miniszterelnöki pozícióba Churchill?
- Miben tért el politikai üzenete az elődjétől?

Az angliai légi csata

A radar még gyermekcipőben járt, de már jelezni tudta a part felé közeledő támadókat. A legfontosabb információs forrásunk azonban a távcsövekkel és hordozható telefonokkal felszerelt megfigyelők sokasága volt, akik jelezték a szárazföld felett haladó támadó kötelékeket. Egy-egy támadás alatt több ezer jelentés érkezett. A föld alatti parancsnokság más helyiségeiben több terem telt meg a tapasztalt szakemberek, akik villámgyorsan szelektálták a híreket, majd percről percre továbbították az elemzések eredményét [...].

(Winston Churchill: *A második világháború*)

- Hogyan azonosították a német repülőkötelékek erejét és támadási irányát?
- Írjuk be az internetes keresőbe: Me-109, Hurricane, Spitfire! Milyen fegyverzeti és technikai jellemzői voltak a korabeli német és brit vadászgépeknek?
- Keressünk archív filmrészleteket az angliai légi csatáról! Hogyan zajlottak az összecsapások?

Horogkereszt zászló az Akropoliszon (1941)

Németország 1940 késő nyarán Nagy-Britannia ellen fordult. A német hadvezetés partraszálló hadműveletet tervezett, de előtte ki akarta vívni a légi fölényt a Csatorna és a Brit-szigetek felett. Az **angliai légi csata** négy hónapig tartott. A térségben naponta több száz vadászgép vívott légi harcot, miközben német bombázók százai mértek csapást angol repülőterekre és városokra. **London nagyon súlyos károkat szenvedett**, a német légierő sokszor éjjel-nappal bombázta. A **védelmet** egy új technikai találmány, a **radarberendezés segítette**, amellyel meg tudták állapítani a támadó alakzat erejét és irányát. Az angol légierő legyőzése nem sikerült, a súlyos veszteségek láttán **Hitler 1940. október végén leállította a Nagy-Britannia elleni közvetlen hadműveleteket**.

A német diplomácia a következő időszakban egy széles koalíció kialakítását tervezte a brit birodalom ellen. Ezt a célt szolgálta az úgynevezett **háromhatalmi egyezmény**, amelyet Németország, Olaszország és Japán írt alá 1940 szeptemberében. A **Berlin-Róma-Tokió tengely** államai kölcsönösen **elismerték egymás befolyási övezeteit**. Molotov 1940 novemberében még Berlinben tárgyalt a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásról, de a tárgyalások eredménytelenül végződtek. Ezzel egy időben a német vezérkar megkezdte a Szovjetunió elleni támadási terv kidolgozását.

Japán, Németország és Olaszország kormányai a tartós béke előfeltételeinek tekintik, hogy a világ minden nemzete hozzájusson a neki kijáró térhez. Ezért elhatározták, hogy a nagy kelet-ázsiai térre és az európai területekre vonatkozó törekvéseiket illetően vállelve együtt fognak működni, legfőbb céljuk az lévén, hogy a dolgoknak olyan rendjét teremtsék meg és tartsák fenn, amely alkalmas az ottani népek fejlődésének és jólétének előmozdítására.

Óhaja továbbá a három kormányának, hogy az együttműködést a világ más részeiben olyan államokra is kiterjesszék, amelyek készek arra, hogy fáradozásaiknak az övékéhez hasonló irányt adjanak, hogy ezáltal a világbékére, mint végső célra irányuló törekvéseik megvalósíthatók legyenek. Ennek megfelelően Japán, Németország és Olaszország kormányai a következőkben állapodtak meg.

1. cikk. Japán elismeri és tiszteletben tartja Németország és Olaszország vezetését Európában az új rend megteremtésénél.
2. cikk. Németország és Olaszország elismerik és tiszteletben tartják Japán vezetését a nagy kelet-ázsiai térben az új rend megteremtésénél.

(Háromhatalmi egyezmény; 1940. szeptember)

- Miért ellentmondásos a „tartós béke megteremtésére” való hivatkozás?
- Próbáljuk értelmezni a „nagy kelet-ázsiai tér” és az „új rend” kifejezéseket!

Villámháború a Balkánon

Miért került német megszállás alá a terület?

A látványos német sikereket megirigyelve **Benito Mussolini önálló hadműveletekbe** kezdett. Rövidesen az Albániában összevont haderővel olasz támadás indult **Görögország ellen**. A görög hadsereg megállította és meghátrálásra kényszerítette az olaszokat. Mussolini államának katonai veresége **felülírta a német terveket**. A Földközi-tenger déli részének instabilitása veszélyeztette a német érdekeket, és a keleti hadjáratra készülő Hitler nem engedhette meg, hogy a britek esetleg egy balkáni támadással keresztülhúzzák a számításait.

A Balkán-félszigeten biztosítani kellett az ottani országok németbarátságát is. Románia és Bulgária bevonása után a jugoszláv kormány is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, csakhogy **Jugoszláviában** rövidesen **politikai fordulat** történt.

Tömegtüntetések nyomán megbukott a németbarát kabinet, és az **új kormány felmondta a németekkel kötött szövetséget**. Hitler ekkor az ország lerohanása mellett döntött, és a támadásba a Jugoszláviával szomszédos országokat is bevonta. A **balkáni hadművelet** egy újabb **villámháborús sikert** eredményezett (1941. április–május). Jugoszlávia vereségét felgyorsította a **horvát fasiszta mozgalom** döntése, Horvátország bejelentette kilépését az államközösségből. A széteső Jugoszlávia területét megszállták, és **jelentős területeket csatoltak el** a szomszédos országok javára. **Görögország** sorsa is megpecsételődött, az ország a **németek kezére került**.

A Szovjetunió elleni támadás

Meddig törtek előre a németek?

A balkáni villámháború miatt a **Szovjetunió ellen** tervezett hadjárat heteket csúszott. A gyors sikerekre számító hadvezetés végül **1941. június 22-én** indította meg a támadást (a Barbarossa-terv alapján). A széles frontszakaszon kibontakozó offenzívába kezdetben csak a román hadsereget vonták be, de rövidesen Olaszország, Finnország, Szlovákia, Horvátország és utoljára Magyarország is hadba lépett. Az elsöprő erejű, **váratlan német támadás** napokra megbénította a szovjet katonai és politikai vezetést, és egyértelművé vált, hogy Sztálin elszámította magát. A **Szovjetuniót felkészületlenül** érte a német támadás, és Sztálin is csak napokkal később hirdette meg a **honvédő háborút**. 1941 őszére a támadó erők északon Leningrádig törtek előre, ahol hosszú (mintegy 900 napig tartó) blokád alá vették a várost. A déli haderő Ukrajnát elfoglalva nyomult előre, míg a középső hadseregcsoport Moszkva felé támadt. A **Vörös Hadsereg** szörnyű veszteségeket szenvedett, **milliók kerültek hadifogságba**, és a fegyverzet jelentős része is megsemmisült.

Ennek ellenére az **ellenállás fokozódott** (mintegy tízmillió hadkötelezettet mozgósítottak), és a front elől az Urálon túlra telepítették a hadiüzemek nagy részét. A német hadsereg előretörését ősszel előbb az esős időjárás miatt sártengerré váló utak, majd a gyorsan beköszöntő **téli időjárás** is lassította. 1941. december elejére **megközelítették Moszkvát** (mintegy 35-40 km-re), de ekkor a szovjet hadvezetés hadba vetette a Szibériából átcsoportosított alakulatokat, és **meghárításra kényszerítette a németeket**. A mozgóháború befejeződésével a keleti fronton a csapatok „beásták magukat”, azaz mindenhol **lövészárokrendszer** alakult ki. A moszkvai csata elvesztése még nem hozott fordulópontot a háború menetében, de megtörte a „legyőzhetetlen” német hadsereg mítoszát.

Sárba ragadt német hadoszlop

Napi kenyérfejadag (gramm)	
Elsődleges fontosságú üzemek dolgozói	375
Műszaki és technikus munkások	250
Tisztviselők és családtagok (fejenként)	125
Katonák	500

Rendelet a napi kenyérfejadagokról a körbezárt Leningrádban (1941. november 20.). A két és fél milliós lakosságú várost 1944 elejéig blokád alatt tartotta a német hadsereg. A leningrádi blokád során meghalt katonák és civilek száma elérte az 1,6 millió főt

A kenyéret szekercével kellett felvágni. Az egészségügyi csomagok olyan kemények lettek, mint a fa, az üzemanyag megfagyott, az optikai távmérők meghibásodtak, és a kezünk odafagyott a puskához. A havon fekvő sebesült percek alatt megfagyott. Ezekben a napokban csak páran voltak olyan szerencsések, hogy az oroszok holttesteiről leszedett ruhához juthattak.

(Egy német katona visszaemlékezése; 1941. december)

–30 Celsius-fokban kellett gödröket ásniunk, mikor a talaj felső 60-70 cm-e meg volt fagyva. [...] Két napba tellett, mire beástuk magunkat. Néhány nappal később megkaptuk a téli ruházatot, szörmekabátok, kesztyűk, egyujjas kesztyűk, steppelt nadrágok és nemezcsizmák érkeztek. Most már sokkal jobb volt, hiszen így a lövegek mellett a hóba rakott lőszerládák tetején aludhattunk. Kényelmetlen volt ugyan, de nem fáztunk, és megmaradt a harckészültségünk.

(Egy szovjet katona visszaemlékezése; 1941. december)

Hasonlítsuk össze, hogyan készült fel a két hadsereg a téli hadviselésre!

Szovjet katonák téli felszerelésben

1937	A semlegességi törvény kimondta, hogy az Egyesült Államok nem szállíthat fegyvereket hadban álló országnak.
1939. november	Megtörtént a semlegességi törvény módosítása. Eszerint az Egyesült Államok eladhatott fegyvereket és hadianyagokat mindazon államoknak, amelyek készpénzben kifizették és el is tudták szállítani („cash and carry”).
1940. szeptember	Roosevelt felhatalmazást kapott arra, hogy bővítse a hadiüzemek megrendelését. Emellett az Egyesült Államok átadott 50 régi torpedórombolót Nagy-Britanniának a német tengeralattjárók elleni harchoz.
1941. március	Megszületett a kölcsönbérleti törvény. Eszerint az elnök fegyvereket és hadianyagot adhatott kölcsönbe vagy bérletbe azoknak az országoknak, amelyeknek védelmét az Egyesült Államok biztonsága szempontjából fontosnak tartott.
1941. április–július	Az Egyesült Államok az Atlanti-óceán nagy részét fennhatósága alá vonta, és támaszpontokat létesített például Grönlandon és Izlandon.
1941. november	Roosevelt kiterjesztette a kölcsönbérleti törvény hatályát a Szovjetunióra is. A szállítmányokat Iránon keresztül juttatták el, amelynek területét az angolok és a szovjetek megszállták.

A Roosevelt-kormányzat diplomáciai és gazdasági intézkedései az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése előtt

Hogyan befolyásolták az európai háborús események az Egyesült Államok politikáját?

Az Egyesült Államok elnöke és Churchill miniszterelnök a brit kormány képviselőjében, találkozásuk alkalmával célszerűnek tartották, hogy mindkét ország politikájának bizonyos közös alapelveit, amelyekről a világ jobb jövőjének felépítését remélik, nyilvánosságra hozzák.

1. Országai semmiféle területi vagy egyéb természetű gyarapodásra nem törekszenek.
  2. Nem kívának semmi olyan területi változást, mely nem egyezik az érdekelt népek szabadon kifejezett kívánságával.
  3. Tiszteletben tartják minden nép jogát, hogy maga válassza meg azt az államformát, amelyben élni akar, és azt óhajtják, hogy azok a népek, amelyeket megfosztottak szuverén jogaiktól és önkormányzatuktól, visszakapják azokat.
  4. Igyekezni fognak most fennálló kötelezettségeik tiszteletben tartása mellett megkönnyíteni minden állam részére, legyen az nagy vagy kicsi, győztes vagy legyőzött, egyenlő feltételek melletti részesedésüket a világkereskedelemben és nyersanyagkészletekben, amelyek gazdasági jólétükhöz szükségesek.
- (Részlet az Atlanti Chartából; 1941. augusztus)

- Milyen alapelveket fogalmazott meg a két nagyhatalom?
- Állapítsuk meg, melyik történelmi nyilatkozathoz hasonlítható a dokumentum!
- Miért volt jelentős az Atlanti Charta?
- Vitassuk meg, miért tűnhetett meglepőnek, hogy Sztálin is aláírta a dokumentumot!

Az amerikai Yorktown repülőgép-hordozó

A „nagy szövetség” létrejötte

Miért adta fel izolációs politikáját az Amerikai Egyesült Államok?

A háború kezdetétől a **tengereken is jelentős küzdelem** zajlott. A brit flotta először tengeri blokádot alakított ki, de mivel a németek újabb és újabb területeket foglaltak el, a zárlat nem csökkentette hadikapacitásukat. Ennél veszélyesebb fenyegetés volt a **német tengeralattjárók bevetése** a kereskedelmi hajók ellen. A kialakuló **atlanti csatában** a „tengerek szürke farkasai” súlyos veszteségeket okoztak a brit szállítóhajóknak. Az angliai légi csata idején Hitler **korlátlan tengeralattjáró-háborút** hirdetett meg, amely **kezdetben látványos sikereket hozott**. A szigetország ellátásában súlyos zavarok keletkeztek, és ez egyre nagyobb aggodalommal töltötte el az **Egyesült Államok** kormányzatát. Roosevelt határozott lépéseivel **gazdaságilag támogatta Nagy-Britanniát** a háború első szakaszában.

A Szovjetunió elleni támadás után Nagy-Britannia **kölcsönös együttműködési szerződést** kötött Moszkvával. Rövidesen Churchill és Roosevelt egy személyes találkozón megfogalmazták azokat az alapelveket, amelyekkel elutasították a háromhatalmi egyezmény „új világregdjét” (Atlanti Charta, 1941. augusztus). Az egyezményt a Szovjetunió is aláírta.

Japán hadba lépése

Miért fordult az Amerikai Egyesült Államok ellen a japán hadvezetés?

A moszkvai csatával egy időben lángba borult a Csendes-óceán térsége is. **1941. december 7-én a japánok váratlan légitámadást** mértek az Amerikai Egyesült Államok flottájára a Hawaii-szigeteken lévő hadikikötőben, **Pearl Harbornál**. **Japán** támadását gazdasági és diplomáciai ellentétek váltották ki. A Kínában 1937 óta harcoló ország az európai hatalmak kiesése után **terjeszkedésbe kezdett a francia és a holland gyarmatokon** (Indokína és Indonézia). Az ázsiai japán „életter” kialakítása a **Roosevelt-kormányzat** ellenállásába ütközött: 1941-ben fokozatosan **csökkentették a Japánnak szállított létfontosságú nyersanyagok** (kőolaj, vasérc) mennyiségét. A japán császári hadvezetés tisztában volt azzal, hogy az **olajembargó** néhány hónap alatt megbénítaná a hadigépezetüket. Mivel a kereskedelmi tárgyalások eredménytelenül végződtek, a császári hadvezetés egy **hadüzenet nélküli, váratlan támadást** készített elő. A Hawaii-szigeteket titokban megközelítő japán flotta repülőgép-hordozóiról felszálló bombázók súlyos veszteséget okoztak az Egyesült Államok hadiflottájának.

Az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia a Pearl Harbor elleni támadást követően hadat üzent Japánnak, mire a háromhatalmi egyezmény alapján Németország és Olaszország is hadat üzent Washingtonnak. A következő hónapokban **Japán látványos offenzívába** kezdett a Csendes-óceán térségében, elfoglalta az ottani gyarmatbirtokokat. **Hadereje nyugaton Indiáig, délen Ausztráliáig tört előre.** Az idővel elbizakodottá váló császári hadvezetés ekkor keletre fordult, és a stratégiai jelentőségű **Midway-szigetek ellen** vonultatta fel flottájának egy részét.

1942. június elején azonban a szigetek térségében vívott ütközetben **súlyos vereséget szenvedett.** A következő időszakban az **Egyesült Államok dinamikus növelte haderejét,** a hadiiparra átállított gazdasága folyamatosan ellátta a flottát és a légierőt. A **kibontakozó ellentámadás** elhúzódo, **szigetről szigetre vívott harcokhoz** vezetett. A japán csapatok kitartóan ellenálltak egy-egy kisebb sziget védelme során.

Pearl Harbor pusztulása (1941. december 7.)

A Csendes-óceáni hadszíntér, 1941–42

Idézzük fel, hol terjeszkedett Japán a második világháború előtt! • Mely országok rendelkeztek gyarmatokkal a térségben? • Hogyan befolyásolhatták az európai háborús események a kelet-ázsiai erőviszonyokat? • Miért volt jelentősége Pearl Harbor megtámadásának? • Állapítsuk meg, milyen stratégiai irányokba indult meg a japánok további terjeszkedése!

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan folytatódtak a német hadsereg támadásai 1941-ben?
- Miként alakultak át a szövetségi kapcsolatok az időszakban?

Történelmi jelentőség

- Milyen politikát folytatott az Amerikai Egyesült Államok a hadba lépése előtt?
- Hogyan próbálta Japán megváltoztatni az erőviszonyokat a csendes-óceáni térségben?

47. Fordulat a háború menetében

Milyen stratégiai törekvései voltak a háromhatalmi egyezmény aláíróinak? • Hogyan végződtek a küzdelmek 1941-ben a keleti fronton?
 • Miként bontakozott ki a háború a Csendes-óceán térségében? • Milyen politikát folytatott az Egyesült Államok 1939 és 1941 között?

Fordulat a háború menetében, 1942–1944

Gyűjtsük ki az 1942-es német hadmozdulatok főbb irányait! • Meddig terjedt a német hódítás határa? • Hogyan változott meg a stratégiai helyzet 1943-ban? • Milyen irányba törtek előre az angolszász szövetségesek 1944-ben? • Miért került ezzel véglegesen szorult helyzetbe a német hadsereg?

A tengelyhatalmak veresége Észak-Afrikában

Hogyan kezdődött a brit–amerikai katonai együttműködés?

1940 őszén a Líbiában állomásozó **olasz hadsereg betört Egyiptomba**, ahol azonban rövidesen **súlyos vereséget** szenvedett. Az ellentámadásba lendülő brit nemzetközösségi csapatok Líbia egy részét is elfoglalták, miközben egy másik hadseregük néhány hónap alatt megszállta Etiópiát. Az **olasz vereségek** láttán **Hitler elrendelte** egy páncéloshadtest átcsoportosítását Észak-Afrikába.

Az **Erwin Rommel** vezetésével történő **katonai beavatkozás** eredményesnek bizonyult. Bár Rommel folyamatosan utánpótlási gondokkal küzdött, a következő másfél évben mégis **látványos sikereket ért el** Líbiában és Egyiptomban. A **fordulat 1942 októberében** következett be. Ekkor a **Szuezi-csatorna felé előretörő haderő El-Alameinnél** egy felörlő **ütközetben** meghátrálásra kényszerült. **Bernard Montgomery** brit tábornok csapatai üldözőbe vették a német–olasz hadsereget, miközben **Dwight D. Eisenhower** tábornok vezetésével szövetséges csapatok szálltak partra Északnyugat-Afrikában. A **tengelyhatalmak hadserege** két tűz közé került, és a Tunéziába hátráló haderő **ellenállását** végül **1943 tavaszán számolták fel**.

„A sivatagban minden szabad, nincsenek akadályok, se tagolt terepek, sem folyó, sem erdő, amely védelmet nyújtana: minden nyílt és kiszámíthatatlan [...]”
 (Rommel a sivatagi hadviselésről)

Fordulat a háború menetében

Hogyan kezdődött meg a tengelyhatalmak visszaszorulása?

1942-ben a német hadsereg újabb nagyobb támadásba lendült a szovjet csapatok ellen. A déli frontszakaszon előrenyomuló német páncélosok a **Kaukázusig törtek** előre, a 6. német hadsereg pedig a **Volga-parti Sztálingrád ostromába** kezdett. Az elhúzó utcai harcokban a németek nem tudták a folyóba szorítani a védekező szovjeteket, majd novemberben váratlanul egy merész **szovjet ellentámadás** bekerítette a **városban harcoló német hadsereget**. Mivel Hitler megtiltotta a bekerítésből való kitörést, a **6. német hadsereg felmorzsolódott** a harcokban, és a megmaradt állománya végül letette a fegyvert (1943. február).

1943-ban Hitler vissza akarta szerezni a kezdeményezést a keleti fronton. A **német hadsereg** egy újabb támadással kísérletezett, de az összevont hatalmas mennyiségű páncélos hadereje **vereséget szenvedett a kurszki páncéloscsatában** (1943. július).

	Szovjet haderő	Német haderő
Bevethető katonák száma	1 millió 910 ezer fő	616 ezer fő
Páncélosok	közel 5100	közel 2600
Lövegek	33 ezer	kb. 10 ezer
Repülőgépek	3600	1800

A kurszki csata egy kb. 250 km hosszú és 160 km mély kiszögellés két pontján indult meg. Bár a szovjet veszteségek élődörben és páncélosokban háromszorosan meghaladták a német veszteségeket, a hadászati siker mégis a szovjeteké volt

Az észak-afrikai győzelem után, a kurszki csatával egy időben az **angolszász erők** megindították **támadásukat Olaszország ellen**. A **szicíliai partraszállás** komoly politikai változásokat hozott. A sorozatos katonai kudarcok az uralkodót politikai irányváltásra készítették. Rövidesen **letartóztatták Mussolinit**, és Olaszország fegyverszünetet kért. Hitler azonban gyorsan cselekedett, és **német katonai erő vonult be** az ország területére, amely felvette a harcot a szövetségesekkel. (Eközben Mussolinit német kommandósok kiszabadították a fogságból, mire az olasz diktátor Észak-Olaszországban egy németeket kiszolgáló fasiszta bábállamot kiáltott ki.)

A **brit és amerikai alakulatok támadása 1943 végén megakadt**, és hónapokig tartó **állásháború** alakult ki **Monte Cassinónál**. Az olaszországi offenzíva lelassulása kizárta annak esélyét, hogy az angolszász haderő a Balkán-félszigeten kíséreljen meg egy újabb partraszállást. (Monte Cassinónál végül a szövetségesek oldalán harcoló lengyel hadtest törte meg a német ellenállást.)

A második front kialakulása

Miért került szorult helyzetbe Németország?

A szövetségesek megállapodtak, hogy **Németországtól csak fel-tétel nélküli megadást** fogadnak el. **A szovjetek** a kurszki páncéloscsata után átvették a kezdeményezést, és a vérveszteségekkel nem számolva **ellentámadásba lendültek**. A keleti front küzdelmei kölcsönös kegyetlenséggel dúltak, **a szovjetek kihasználták a létszámfölényüket**, és folyamatosan **növelték haditermelésüket**. A Vörös Hadsereg 1944 tavaszára elérte Románia határait, és megközelítette a Kárpátok vonulatát. A szovjet nyomással pár-

7 óra 50: A pályaudvar bejáratainál fellángoltak a harcok.

8 óra 00: A pályaudvar az ellenség kezére került.

8 óra 40: A pályaudvar a miénk.

9 óra 40: Az ellenség ismét elfoglalta a pályaudvart.

13 óra 20: A pályaudvar újra a miénk.

(Szovjet hadijelentés, 1942. szeptember 14.)

Sztálingrád még mindig nem esett el. Már csak pár száz méter hosszú és pár száz méter széles az a terület, amit védenek, de mégsem tudjuk elfoglalni, pedig már számtalan hadosztály támadja őket nap mint nap. De minden rohamot megállítanak és visszavernek. Napokig folyik a harc egy-egy házért. (Német tábori posta Sztálingrádból, 1942. november 19.)

• Milyen jellegű harcok bontakoztak ki Sztálingrádban?

Rá@dás

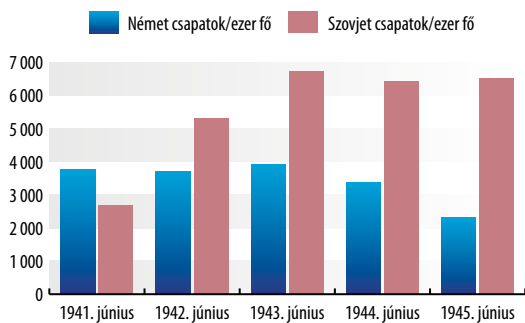
A sztálingrádi csata

A sztálingrádi csatában a 6. német hadsereg súlyos veszteséget szenvedett: 1942 szeptemberében 260 000 katona indult Sztálingrád ellen, és 1943 februárjában 90 ezren adták meg magukat a városban. A hadifogságból 1945 után csak ötezen tértek haza.

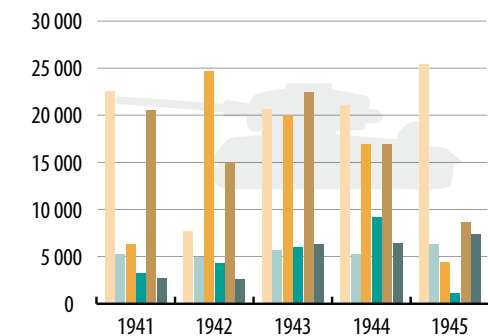
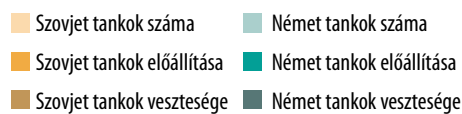

Utcai harc Sztálingrádban. „Lengyelországot 28 nap alatt foglalták el. Sztálingrádban a németek 28 nap alatt egy pár házat foglaltak el. Franciaország elfoglalásához 38 nap kellett. Sztálingrádban 38 nap arra kell a németeknek, hogy az utca egyik oldaláról átjussanak a másikra.” (A BBC haditudósítója)

Olvassuk el a digitális tananyag forrásait, és nézzük meg a filmrészleteket a sztálingrádi csatáról! • Tekintsük át a források alapján a sztálingrádi csata menetét! • Milyen körülmények uralkodtak a városban, hogyan harcoltak a csapatok? • Milyen érzelmekről szóltak a katonalevelek?

Szovjet és német csapatok létszáma a keleti fronton

Szovjet és német páncélosok aránya

Hogyan alakultak az erőviszonyok 1941-ben? • Milyen mértékű volt a veszteség? • Mikortól tudott hatékonyan érvényesülni a szovjet csapatok számbeli fölénye?

A normandiai partraszállás (Robert Capa fényképe)

Végezzünk kutatómunkát! Milyen technikai fejlesztések segítettek elő a sikeres partraszállást? • Hol várták a németek a szövetségesek hadmozdulatát? • Nézzünk utána az interneten Robert Capa munkásságának! Milyen híresebb fényképei voltak?

huzamosan a brit és az amerikai légielő naponta bombázta Németországot. A légicsapások nemcsak a stratégiai pontok (például gyárak, vasúti csomópontok), hanem városok ellen is irányultak. A súlyos károk és a jelentős polgári áldozatok ellenére a német haditermelés csak kismértékben csökkent, és a náci diktatúra a totális háború meghirdetésével fokozta erőfeszítéseit.

Moszkva folyamatosan sürgette az úgynevezett második front, azaz egy nyugat-európai harcfront kialakítását. 1943 őszén Churchill, Rooseveltt és Sztálin személyesen egyeztetett a teheráni konferencián a stratégiai kérdésekről. A konferencián Sztálin ragaszkodott az általa megszállt lengyel területekhez, emellett elutasította a britek közép-európai elképzeléseit. Churchill ugyanis egy olyan államszövetség létrehozásában gondolkodott, amelyben Bajorországot, Ausztriát és Magyarországot egy közös államba fogták volna össze. A szovjetek azonban a háborús sikerek nyomán jogot formáltak arra, hogy meghatározzák a térség jövőjét.

A teheráni konferencián az észak-franciaországi partraszállás mellett döntöttek. Az előkészületek hónapokat vettek igénybe, és a német felderítést is megtévesztették az invázió helyszínéről. 1944. június 6-án megkezdődött a normandiai partraszállás Eisenhower tábornok irányításával. A hadmozdulat látványos eredménnyel járt, a több ezer szállítóhajóról mintegy 150 ezer brit és amerikai katona szállt partra. A kialakított hídfőállásokból a következő hetekben megkezdődött a szövetséges hadseregek kitörése, a létszámot két hét alatt több mint félmillió főre növelték. A normandiai csata végül német vereséggel zárult, a szövetségesek augusztus utolsó napjaiban felszabadították Párizst is.

Miért folytatta az ellenállást a német hadsereg?

A normandiai partraszállás után minden józanul gondolkodó ember tisztában volt azzal, hogy a német hadsereg már nem nyerheti meg a háborút. Hitler ellen 1944. július 20-án a tábornokok egy része összeesküvést szőtt. A Claus Schenk von Stauffenberg által végrehajtott merénylet azonban sikertelenül végződött, sőt fokozta Hitler fanatizmusát, aki kérelhetetlenül ragaszkodott az utolsó töltényig tartó harchoz. Az összeesküvést megtorolták (például Rommel öngyilkosságot követett el, hogy ezzel megkímélje családjá életét), ezt követően a német katonai vezetők között nem akadt olyan, aki ellenkezni mert volna a diktátorral. A besorozott katonáknak nem volt választási lehetőségük, a parancsmegtagadókkal és a katonaszökevényekkel szemben keményen felléptek.

Napokon keresztül harcoltunk; részben, hogy mentsük életünket és elkerüljük a hadifogságot, de részben azért is, mert úgy gondoltuk, hogy ez a kötelességünk, szolgálunk kell a hazánkat, még akkor is, ha a náciakat elutasítjuk [...]. Ez valóban tudathasadás volt: nappal mi, német katonák milliói hosszabbítottuk meg Hitler uralmát, miközben éjjel a háború befejezéséről álmodoztunk, és azt kívántuk, bárcsak véget érne már a náci korszak.

(Helmut Schmidt főhadnagy visszaemlékezése.
Schmidt a háború után szociáldemokrata politikus lett és 1974–1982 között ő volt az NSZK kancellárja)

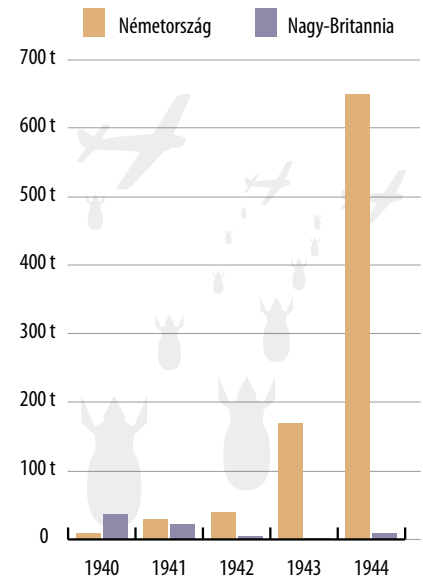

Me-262 vadászpilóta, Királytigris (Königstiger) harckocsi és V-2 rakéta

A végső győzelemben való hitet szolgálta a „csodafegyvereket” ígérő propaganda. A német hadsereg ugyanis 1944-re jelentős technikai-technológiai fejlesztéseket ért el. A német harckocsik közelharcban minőségileg felülmúlták a szövetségesek páncélosait, a levegőben pedig megjelentek a sugárhajtóműves vadászgépek. Emellett 1944 őszétől megkezdődött a nem irányított robotrepülőgépek (V-1) és a ballisztikus rakéták (V-2) bevetése Nagy-Britannia ellen. A „csodafegyverek” mellett a náci vezetők reménykedtek abban is, hogy felbomlik a „nagy szövetség”, és az angolszász erők a német hadsereg mellé állva felveszik a harcot a Közép-Európát fenyegető Vörös Hadsereggel.

Keressünk rá az interneten Sophie Scholl nevére! Milyen céljai voltak a Fehér Rózsa szervezetnek? Mi lett a szervezet tagjainak a sorsa? • Nézzünk utána, miért nem sikerült a Hitler elleni merénylet 1944 nyarán! • Gyűjtsünk adatokat a korszak német katonai fejlesztéseiről! • Milyen fegyver előállítására törekedtek a német tudósok? • Miért volt meglepő ez a látványos technikai-technológiai fejlődés? • Vitassuk meg, mennyire fokozhatta a németek elszántságát a feltétel nélküli megadás követelése!

A Nagy-Britanniára, illetve Németországra ledobott bombák mennyisége (ezer tonna/év)

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan kezdődött meg a német hadsereg térvészése a keleti fronton?
- Milyen következményekkel járt a szövetségesek olaszországi partraszállása?

Történelmi jelentőség

- Miért tekinthető 1942–43 a fordulat évének?
- Miért vált kiemelkedő jelentőségűvé a normandiai partraszállás?

48. Magyar revíziós sikerek

Idézzük fel az 1938-as év eseményeit! Miről döntött a müncheni szerződés? • Milyen revíziós elképzelései voltak a magyar politikusoknak? • Milyen revíziót képzelt el a közvélemény, és mit sulykolt a propaganda? • Miért kezdődött meg az időszak kormányainak jobbra tolódása? • Melyik politikai mozgalom vált a legerősebb ellenzéki erővé?

Gyűjtsük ki a revíziós lépések egyes szakaszait! • Hasonlítsuk össze a visszacsatolt területek etnikai viszonyait a 8o. oldalon található nemzetiségi térkép adataival! • Melyik revíziós lépés volt a legtisztábban etnikai revízió? • Hogyan oldották meg Székelyföld visszacsatolását?

Hadparancs

Honvédek!

A Trianon bilincsei alól felszabadult és újjászületett honvédségünk 20 esztendei nehéz várakozás után átlépi azt a határt, amelyet mindenkor ideiglenesnek tekintettünk.

Egymillió testvérünk vár Reátok odaát! Az ő számukra két évtizedes súlyos megpróbáltatás után Ti jelentetek minden reményük és vágyuk beteljesülését. Hazamentek elődeink drága vérével annyiszor megszentelt Felvidékünkre!

Ezzel az érzéssel teljen meg lelketek, és honvédségünk dicső múltjához méltóan szeretettel zárjátok szívetekbe a visszanyert ősi magyar föld minden egyes lakóját, magyarokat, szlovák, ruszin és német testvéreinket egyaránt.

Büszkén és bizalommal bocsátalak utatokra azzal a biztos tudattal, hogy az örök igazság jogán és az új életre támadt Magyar Erő segítségével visszaszerzett területeket soha semmi szín alatt sem hagyjuk el többé!

Isten és a Haza nevében: ELŐRE!

(Horthy Miklós hadparancsa; 1938. november)

- Hogyan tükrözte vissza a korhangulatot a hadparancs?
- Keressünk kifejezéseket, amelyek a revíziós propaganda állandó elemei voltak!

Területgyarapodások a második világháború előtt

Milyen külpolitikai események segítették elő a határmódosításokat?

1938 márciusában, amikor német csapatok szállták meg Ausztriát, **Magyarország szomszédos lett a Harmadik Birodalommal**. A következő hónapokban felerősödött a Csehszlovákiához tartozó Szudéta-vidék megszerzésére irányuló német propaganda, és egyre közelebbé vált egy fegyveres konfliktus lehetősége. A nyár végén a német kancellár meghívására Horthy Miklós és Imrédy Béla Németországban tárgyalt. Ekkor **Hitler felajánlotta, hogy ha Magyarország megtámadja Csehszlovákiát** – okot adva ezzel a német beavatkozásra –, akkor **visszakaphatja a Felvidéket. Horthy és Imrédy azonban nem vállalták a békebontó szerepet**.

Az 1938. szeptember végén megkötött müncheni egyezmény Németországnak adta a Szudéta-vidéket, **Magyarországot és a maradék Csehszlovákiát** pedig arra kötelezte, hogy tárgyaljanak a **magyar kisebbség ügyéről**. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, ezért a **két fél döntőbíróshoz fordult**. A nagyhatalmak Bécsben ültek össze, de **a döntésben csak Németország és Olaszország vett részt**, Nagy-Britannia és Franciaország érdektelenségre hivatkozva távol maradt. Az **1938. november 2-án** meghozott **első bécsi döntésben** az ország jelentős diplomáciai sikert ért el: Magyarország **visszakapta a Felvidék és a Kárpátalja déli, döntő részben magyarok lakta területeit**. Az **etnikai revízióval** húszéves vágyálom valósult meg, a bevonuló honvédséget kitörő lelkesedéssel és virágosóval fogadta a lakosság.

1939 elején váltás történt a magyar belpolitikai életben, az egyre inkább szélsőjobbra tolódó Imrédy Béla helyett **Teleki Pál lett a miniszterelnök** (1939–1941). Rövidesen egy újabb lehetőség adódott a **területi revízió folytatására**. Miután Szlovákia 1939. március 14-én kikiáltotta függetlenségét, a felbomló ország cseh területeire bevonult a német hadsereg. **Magyarország** kihasználta a helyzetet, és **elfoglalta Kárpátalja** jelentős részét (március 14–18.). A végrehajtott kárpátaljai bevonulás már **szórványos harcokkal** is járt, a még csak szerveződőben lévő ukrán gárdák azonban nem fejtettek ki számottevő ellenállást. A Kárpátalja nyugati felében előrenyomuló Magyar Királyi Honvédség rövid időre a frissen függetlenné váló **Szlovákia hadseregével is összeütközésbe** került. A harcokban a Honvédség, különösen pedig a légiere és a légvédelem hatékonyabbnak bizonyult, mint a technikailag jól felszerelt, ám szétzilált, gyengén vezetett helyi szlovák haderő.

A fegyveres semlegesség politikája

Hogyan érintette Magyarországot a háború első időszaka?

1939 szeptemberében, amikor Németország lerohanta Lengyelországot, a **magyar kormány „nem hadviselő félnek”** nyilvánította magát. Ez azt jelentette, hogy Magyarország továbbra is a tengelyhatalmak oldalán állt, de nem vett részt a Lengyelország elleni akcióban. A lengyelekhez fűződő régi barátságra, a „nemzeti becsületre” és a várható hadüzenetekre hivatkozva a magyar kormány még Hitlernek azt a kérését is visszautasította, hogy a német haderő egyes alakulatait magyar területen át szállíthassák a frontra. Sőt, Magyarország – a németek rosszallása ellenére – **Kárpátaljánál megnyitotta határát a lengyelek előtt**. Így 1939 utolsó hónapjaiban **több mint százezer lengyel katona és civil talált menedéket** magyar földön. Sokan a világháború végéig Magyarországon maradtak.

Teleki Pál kormánya később is ragaszkodott a „**fegyveres semlegesség**” politikájához. Ennek célja az volt, hogy Magyarország lehetőleg **a háború végéig megőrizze hadseregét**, és a háború után ne kerüljön olyan kiszolgáltatott helyzetbe, mint 1918-ban, amikor a legyőzött országot idegen csapatok szállták meg. Magyarország ezért 1940-ben csak szemlélője maradt az Észak- és Nyugat-Európában végrehajtott német hódításoknak.

A háború természetesen a **hátszág viszonyaira** is hatást gyakorolt. Felgyorsult a **hadiipari termelés**, jelentősen **csökkent a munkanélküliség**, sőt a nők is egyre nagyobb számban álltak munkába, nőtt a lakosság jövedelme. Ugyanakkor a fokozódó hadikiadások miatt megugrott a **költségvetés hiánya, és felgyorsult az infláció**. A mezőgazdasági és az ipari termelés már egyre nagyobb mértékben **a magyar és a német hadsereg ellátását szolgálta**, s e közben a polgári lakosság igényeit nem tudta megfelelően kielégíteni. Ezért **takarékossági intézkedésekre** volt szükség. 1939 végén bevezették a heti két „hústalan napot”, 1940-ben pedig a **jegyrendszert**. A jegyre vásárolható árucikkek (élelmiszerek, higiéniai cikkek, tüzelő stb.) köre a háború idején folyamatosan bővült, miközben a fejadagok egyre csökkentek.

Vitassuk meg, hogyan viszonyulhatott Berlin a magyar döntéshez! • Fogalmazzuk meg, mire utalt a lengyel menekültek befogadása!

Teleki Pál (1879–1941)

Idézzük fel Teleki Pál első miniszterelnökségének időszakát! • Milyen fontosabb törvények születtek ekkor?

Lengyel menekült katonák a Pallavicini-kastélyban 1939-ben

Bevonulás Nagyváradra 1940. szeptember 6-án

Tekintsünk meg néhány korabeli filmhíradót a bevonulásokról! • Hogyan fogadta a lakosság a magyar Honvédséget? • Vitassuk meg, mennyire kapunk kiegyensúlyozott tudósításokat az eseményekről!

Barátsági szerződés

A Magyar Királyság és Jugoszlávia között. Ő Főméltósága a Magyar Királyság Kormányzója és Ő Felsége Jugoszlávia Királyának nevében a Királyi Régensek, figyelembe véve a nemzeteik között örvendetesen fennálló jó szomszédságon, őszinte megbecsülésen és kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolatokat; óhajtva, hogy kapcsolataiknak szilárd és tartós alapot adjanak; [...] elhatározták, hogy Barátsági Szerződést kötnek [...].

1. cikk. A Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között állandó béke és örökös barátság fog fennállani.

2. cikk. A Magas Szerződő Felek egyetértéssel abban, hogy tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik.

(A magyar–jugoszláv barátsági szerződésből; 1940. december)

- Miért tekinthető jelentősnek a megkötött egyezmény?
- Miben változott meg ezáltal a magyar kormány korábbi álláspontja?
- Vitassuk meg, hogyan viszonyulhatott Olaszország, illetve Nagy-Britannia a barátsági szerződéshez!

A második bécsi döntés

Milyen folyamatok vezettek egy újabb döntőbírósi tárgyaláshoz?

Csehszlovákia felbomlása megrendítette a kisantantot, és amikor a német hadsereg 1940 nyarán lerohanta Franciaországot, **Románia és Jugoszlávia a nyugati nagyhatalmak támogatására sem számíthatott többé**. Ez megnyitotta az utat a további magyar területgyarapodások előtt. **Románia egyidejűleg szovjet, magyar és bolgár követelésekkel** szembesült, és alig több mint két hónap alatt elveszítette területének egyharmadát.

Miután **Románia** a szovjet ultimátum hatására **lemondott Besszarabiáról**, Teleki is a **katonai erőpolitikában** gondolkodott. 1940 nyarán **mozgósították a Honvédséget**, az összpontosított haderő felvonult a Tiszántúlra. A magyar–román háború azonban keresztelte volna a nemzetiszocialista Németország hosszabb távú érdekeit. Ezért **Hitler sürgetésére** előbb kétoldalú **tárgyalások kezdődtek**, majd – miután ezek nem hoztak eredményt – újabb **német–olasz döntőbírósi ítélettel** nyert megoldást a területi kérdés. Az **1940. augusztus 30-án** aláírt **második bécsi döntésben** Erdélyt kettéosztották. Magyarország a szinte színmagyar **Székelyföldre húzó területében Erdély északi részét szerezte** vissza. A teljes lakosság tekintetében enyhe magyar többséget (51,8%) mutató területen jelentős történelmi múlttal rendelkező városok kerültek vissza (például Nagyvárad, Kolozsvár).

Teleki Pál tragédiája

Miért lett öngyilkos a miniszterelnök?

A tengelyhatalmak iránti hálájának kifejezésésképpen **Magyarország 1940 novemberében csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez**. Ezzel a világrend gyökeres megváltoztatására törekvő Németország, Olaszország és Japán szövetségese lett. **Teleki** azonban azt is jelezni akarta – elsősorban az angolszász országoknak –, hogy Magyarország nem vált a tengelyhatalmak csatlósává. Ezért **decemberben örök barátsági szerződést kötött az angolbarát politikát folytató Jugoszláviával**.

A magyar kormány azonban **1941 tavaszán súlyos dilemma** elé került. **Németország** Jugoszlávia megtámadására készült, és **fegyveres együttműködést** ajánlott Magyarországnak. A magyar kormánynak választania kellett a tengelybarátság (és saját revíziós igényei), illetve az új keletű jugoszláv barátság között. **Teleki Pál miniszterelnök** – aki mindenáron távol akarta tartani Magyarországot a világháborútól – nem tudta feloldani ezt az ellentmondást, és **április 3-án hajnalban öngyilkos lett**. Tetteiben nagy szerepet játszott az, hogy Nagy-Britannia a magyar katonai részvétel esetére hadüzenetet helyezett kilátásba.

A miniszterelnök tragikus halála után az **új kormányfő** az addigi külügyminiszter, **Bárdossy László** lett. A beindított hadigépezetet az öngyilkosság sem állította le. Néhány nappal később **magyar területről is megkezdődött a német hadsereg támadása** Jugoszlávia ellen, majd **miután Horvátország függetlenné nyilvánította magát**, a magyar Honvédség is mozgásba lendült. **1941. április 11-én a Honvédség erői átlépték a jugoszláv határt**. A magyar politika azt az álláspontot képviselte, hogy a jugoszláv állam a független Horvátország megalakulásával megszűnt, így a szerződés is érvényét veszítette. A cél a **Délvidék: a Bácska**,

Teleki Pál öngyilkossága

Teleki Pál halálával kapcsolatban kezdettől fogva sokféle szóbeszéd terjedt el. Sokan ma is úgy vélik, hogy a miniszterelnököt valójában a németek – vagy magyar ügynökeik – tették el láb alól. Ez a felfogás úgy tartja, hogy Teleki búcsúlevelei hamisítványok, és a halottkém jelentését is meghamisították. A történeti kutatás mai állása szerint Teleki valóban önkézevel vetett véget életének. Depresszióra hajlamos személyisége nem tudta feldolgozni a jugoszláviai válságból fakadó feszültséget, külpolitikai koncepciójának bukását és azt a lehetőséget, hogy Magyarország esetleg Nagy-Britanniával is háborúba keveredhet. Rokonai és barátai – akik a legjobban ismerték Telekit – sohasem vonták kétségbe, hogy a miniszterelnök öngyilkos lett.

Olvassuk el a digitális tananyagban az öngyilkosság körülményeit bemutató forrásokat! • Nézzünk utána, hogyan írt Churchill visszaemlékezéseiben Teleki Pálról!

Teleki koporsóját viszik a Parlament lépcsőjén

Amennyiben a magyar kormány eltűri, sőt elősegíti, hogy a német hadsereg Magyarországra bevonulva, azt katonai bázisként használja Jugoszlávia ellen, Anglia részéről diplomáciai viszonyunk megszakításával és annak összes következményével okvetlenül számolnia kell. Ha azonban Magyarország bármilyen indoklással [...] csatlakoznék, úgy Nagy-Britannia és szövetségesei [...] hadüzenetével is kell számolni.

(Barcza György londoni magyar nagykövet távirata Teleki Pálnak; 1941. április 2.)

Vitassuk meg, hogyan befolyásolhatta Teleki végzetes elhatározását a távirat!

a Muravidék és a Baranyai háromszög elfoglalása volt, amit napok alatt sikerült is megvalósítani. Noha a jugoszláv hadsereg visszavonulóban volt, néhány helyen mégis hevesen ellenállt, és a civil irreguláris alakulatok (csetnikek, önvédelmi erők stb.) első sorban éjjeli rajtaütéseivel is meggyűlt a Honvédség baja. Mindezek következtében a magyar hadsereg vesztesége az alig ötnapos hadművelet során majdnem ötszáz halott volt.

A magyar közvélemény nagy lelkesedéssel fogadta a területgyarapodások hírért. A Felvidéken és Észak-Erdélyben a magyar lakosság boldogan várta a Honvédség ünnepélyes bevonulását. A szlovák és a román lakosság nagy része természetesen inkább távol maradt az eseménytől. A nagyobb városokban maga Horthy vezette a csapatokat, és köszöntőt is mondott. Kárpátalja és a Délvidék településein – ahol tényleges harcok folytak – nem rendeztek díszünnepségeket.

Hogyan módosultak a nemzetiségi arányok a revíziós lépések nyomán? • Számoljuk ki, hogy nagyjából hány magyar anyanyelvűt vont fennhatósága alá Magyarország! • Melyik nemzetiség arányszáma nőtt meg a legnagyobb mértékben 1938 és 1941 között?

Visszacsatolt országrész	Terület (km ²)	Népesség (fő)	Magyar anyanyelvű
Felvidék és Kárpátalja déli része – 1938. november 2., döntőbírósi ítélet	11 927	1 062 022	84,1%
Kárpátalja északi része – 1939. március 14–18., katonai hadművelet, majd megszállás	12 061	694 022	10,1%
Erdély északi része – 1940. augusztus 30., döntőbírósi ítélet	43 104	2 577 260	52,1%
Délvidék nyugati része – 1941. április 11–15., katonai bevonulás	11 475	1 030 027	38,9%
Összesen	78 653	5 391 083	50,3%
Magyarország 1941-ben	171 753	14 683 323	77,4%

Hogyan történt a visszatért területek beilleszkedése?

Bodrogszerdahely után déli tizenkettőkor szabad átlépni a vasúti sorompót, amely mögött a felszabadult országrész további területeire vezet az út. Várjuk a pillanatot, és nem tudunk kiszabadulni a húsz éven át megkínzott magyar tömeg öleléséből. Ez az ölelés nem költői szókép, férfiak és nők, gyermekek és öregek boldogok, ha megérintheik, megsimogathatják egy magyar katona vállát vagy fegyverét, ha megszoríthatnak egy kezét. *Ezt a boldogságot, e szemérmes és szófukar népnek önfeledt és könnyes lelkesedését kellene megmutatni az uraknak, akik húsz év előtt a trianoni határ térképeit rajzolták* [...]. A csehek nem bírtak e falvak népével, nem bírtak ezzel a bodrogi tájjal, ezek a szöszke gyerekek úgy éneklék a Himnuszot, mintha a sorompón innen nevelkedtek volna. [...] Soha nem felejtem el azt a szomatori öregasszonyt, aki, fekete ruhában, karjait szét-tárva, szótlanul állt a töltés szélén, mintha nem tudna egyebet adni nekünk, csak ezt a boldog és néma mozdulatot [...].

(Márai Sándor tudósítása 1938. november 8-án)

A visszaszerzett területek Magyarország részévé váltak. Mindenütt átvette az irányítást a magyar közigazgatás, az állami tisztviselők többségét leváltották, helyükbe magyarokat állítottak, de a nemzetiségi vagy vegyes lakosságú területeken előírták a nemzetiségi nyelv ismeretét. Életbe lépett a magyar jogrendszer, magyar irányítás alá került az oktatás, és a pengő lett a fizetőeszköz. (Az újonnan nyomtatott bankókon már a kisebbségek nyelvén is megjelentek a feliratok.) Parlamenti választásokat nem tartottak. A visszatért területekről az országgyűlés hívott meg politikusokat a képviselőházba és a felsőházba. Túlnyomó többségük magyar volt, és a kormánypártot támogatta. Nemzetiségi politikusok is helyet kaptak valamennyi nemzeti kisebbségből a törvényhozásban. „Népcsoportok” – ahogy akkor mondták – önrendelkezése, autonómiája nem jött létre. A ruszinok esetében megvalósítása ugyan felmerült, a németek számára pedig idővel kikövetelte a náci birodalom. A közoktatás nyelve az adott nemzetiség nyelve maradt. A románoknak például 1345 teljesen román nyelvű népiskolája volt, további számos kétnyelvű és nyelvoktató iskola mellett. Román tanítási nyelvű középiskola 9 volt, 4 egyházi és 5 állami (ebből 4 tagozat). Észak-Erdélyben a magyar iskolákban kötelező tantárgyként bevezették a román nyelvet. A népesség arányában hasonló számokat találunk a többi nemzetiség esetében is. Kárpátalján két ruszin nyelvű tanítóképző is volt az anyanyelvű tanítók biztosítása érdekében.

Nézzünk utána az interneten, hogyan használta ki a propaganda a revíziós sikereket! • Keressünk filmhíradórészleteket, indulókat! • Mit jelentett a gyakorlatban a magyarországi jogrendszer átültetése?

Rá@dás

Újvidéki „hideg napok”

Délvidéken a magyar fennhatóság ellen a szerb kommunista párt átgondolatlanul fegyveres felkelést hirdetett meg. A partizánakcióknak magyar katonák estek áldozatul. A Honvédség 1942 januárjában általános razziát indított, részben a megtorlás, részben a megfélemlítés céljával. Az önkényesen eljáró helyi magyar parancsnokok tudtával a katonák több mint 3000 „gyanús” polgári személyt végeztek ki, illetve gyilkoltak meg. Nagy többségük szerb volt, de sok zsidó vallású, sőt kommunista gyanúba keveredett magyar is került az áldozatok közé. A magyar hadbíróóság az akció felelőseit 1943 végén halálra, illetve börtönbüntetésre ítélte. Többen azonban Németországba szöktek, és a Wehrmachtban, illetve a Waffen-SS-ben szolgáltak tovább. A második világháborúban ez volt az egyetlen eset, amikor egy hadviselő fél felelősségre vonta katonáit atrocitás elkövetése miatt.

Olvassuk el a digitális tananyagban szereplő további forrásokat! • Milyen körülmények között zajlott le az újvidéki vérengzés? • Hogyan határozta meg a továbbiakban az ott élő népek viszonyát? • Miért tekinthető egyedülállónak a magyar katonai bíróság vizsgálata az akció vezetőivel szemben? • Nézzünk utána, mi történt a délvidéki magyarsággal, amikor a területet 1944-ben visszafoglalták a szerbek!

Az egész ügyet majdnem azt mondhatom, hogy személyes ügyemmé tettem. [...] mert nem hűtlenségi ügy, hanem közönséges gyilkosság és rablás. Félttem, hogy más kézen az ítéletek elhúzódnak, sőt elsikkadnak. Nem akartam ezen nehéz ügygel, mely hamisan felfogott nemzeti hőstett számban élt a közvéleményben, senkit sem terhelni, mert senkit sem tartottam alkalmasnak arra, hogy ezt kellő eréllyel elintézte volna. Nem bújhattam ki a felelősség alól azért sem, mert országos jelentőségű ügyről volt szó, és mint a honvédség legmagasabb parancsnoka, ezt nekem kellett elintézni. Nekem kellett a magyar fegyverek és a magyar katona becsületén esett csorbát megtorolni.

(Szombathelyi Ferenc védőbeszéde; 1945. Szombathelyi a Honvéd Vezérkar főnöke volt az események idején)

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen külpolitikai tényezők segítették az egyes revíziós lépéseket?
- Milyen események vezettek Teleki Pál öngyilkosságához?

Történelmi jelentőség

- Mit jelentett a fegyveres semlegesség politikája?
- Miért köteleződdt el Magyarország teljesen a tengelyhatalmak oldalán?

49. Magyarország hadba lépése és a Kállay-kormány politikája

Mikor indult meg a német támadás a Szovjetunió ellen? • Mely országok csatlakoztak a támadáshoz? • Hogyan alakultak a katonai események 1941-ben a keleti fronton? • Mely csaták hozták el a fordulatot a háború menetében? • Hogyan kezdődött a szövetségesek ellentámadása 1943-ban?

Magyarország hadba lépése

Hogyan vált az ország hadviselő félle?

Az 1941. év fordulatot hozott a magyar külpolitikában. Bizonyos mértékig már a délvidéki bevonulás is ellentmondott a fegyveres semlegesség elvének, hiszen Magyarország a németek oldalán intézett támadást déli szomszédja ellen. A fegyveres akció azonban ekkor még nem fejlődött háborúvá. Egyik fél sem deklarálta a hadiállapotot, **Nagy-Britannia** egyelőre **csak megszakította a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal**.

A magyar hadvezetőségnek 1941 tavaszán már tudomása volt a Barbarossa-hadműveletről és arról, hogy Németország háborúra készül a Szovjetunió ellen. **Werth Henrik**, a Honvédség **vezérkari főnöke** azt szerette volna, ha **Magyarország is részt vesz a hadjáratban**. Érvelésével a nagyrészt **németbarát tisztikarból** sokan egyetértettek. **Bárdossy László miniszterelnök** azonban kockázatosnak tartotta a háborúba való belépést.

Szilárd meggyőződésem szerint Magyarország a német–orosz háborúban nem maradhat tétlen. E háborúban részt kell vennünk:

1. mert ezt megköveteli az ország területi épségének, valamint állami, társadalmi és gazdasági rendszerünk biztosítása,
2. mert jövőnk érdekében az orosz szomszédság gyengítése és eltávolítása határainkról elsőrendű nemzeti érdekünk,
3. mert erre kötelez a keresztény nemzeti alapon álló világnézetünk és a bolsevizmussal szembeni elvi állásfoglalásunk úgy a múltban, mint a jelenben is,
4. mert politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen lekötöttük magunkat,
5. mert további országgyarapításunk is ettől függ.

(Werth Henrik vezérkari főnök emlékirata a kormánynak Magyarországról; 1941. június 14.)

- Foglaljuk össze, milyen politikai döntést sürgetett a vezérkari főnök!
- Milyen érvekkel próbálta alátámasztani javaslatait?

1941. június 22-én megindult a német támadás, ám a **magyar külpolitika kivárt**, majd megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. (Ez azt jelentette, hogy a két ország hazahívta a Moszkvába, illetve Budapestre kiküldött diplomatáit, és bezárta a követségeket is.) Eközben **Szlovákia és Románia** – amelyek már szintén a tengelyhatalmak szövetségesei voltak – **hadat üzentek a Szovjetuniónak**. A magyar hadvezetőség nem akart lemaradni a „versenyfutásban”, és újra a hadba lépést sürgette.

Június 26-án olyan események történtek, amelyek nyomán a kormány végleg feladta a fegyveres semlegesség politikáját. A déli órákban először szovjet vadászgépek géppuskával lőttek egy Kárpátalján közlekedő magyar gyorsvonatot, majd **felségjelzés nélküli repülőkből bombákat dobtak Kassa belvárosára**. A két támadás halálos áldozatokat is követelt. A vezérkar mindkét akciót a szovje-

Június 27-én délelőtt Bárdossy László a képviselőházban bejelentette: „Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott.” Az általános szovjetellenes hangulatban a képviselők túlnyomó többsége lelkesedéssel fogadta a miniszterelnök szavait

Kassai utca a bombázás után. Kassa bombázásáról számos elmélet született: ezek szerint a támadás lehetett a szovjetek tévedése (összekeverték Eperjessel), egyéni akció, de akár német katonai provokáció (a szovjetektől zsákmányolt bombákkal) is

Vajon miért döntött Horthy Miklós olyan gyorsan – a kockázatokat sem mérlegelve – a hadba lépésről? • Milyen volt akkoriban a Szovjetunió és a bolsevizmus megítélése Magyarországon?

Reggel óta kemény harcban álltunk egy magas vasúti töltés oldalába beásott és szívósan védekező ellenséggel szemben. A nap folyamán már négyszer támadtuk őket, de mind a négyszer visszavertek bennünket. [...] És ekkor egyszer csak megjelent a színen egy magyar huszárezred lóháton. Mind neveltünk. Ugyan mit akarnak itt ezek a magyarok? Kár lesz azokért a pompás, elegáns lovaikért. Ekkor szinte kővé meredtünk. Ezek a fickók megőrültek! Huszárszázad huszárszázad után robogott felénk. Elhangzott a vezényszó. A barnára sült arcú, karcsú lovasok úgy ültek a nyeregben, mintha belenőttek volna. Parancsnokuk, egy magas, fénylő aranygalléros huszár ezredes kirántotta kardját. Négy-öt könnyű páncélgépkocsi kanyarodott elő a szárnyakra, és már vágott is át a széles, sík mezőn a huszárezred, kivont kardjuk csillogott a lemenő nap fénylő sugaraiban. [...] Minden elővigyázatról megfeledkezve ugrottunk föl állásainkból. Olyan volt az egész, mint egy nagyszerűen megrendezett lovasfilm. Eldördültek az első lövések a töltés felől, aztán mind ritkábban hallottuk őket.

És ezután szinte kidüledt szemmel, hitetlenkedve néztük, amit láttunk, hogy a szovjet ezred katonái, akik a mi századaink támadásait olyan hevesen és elkeseredett ellenállással verték vissza, most sora ugrálnak föl és szinte eszelősen futnak, menekülnek, a diadalmasan száguldó magyarok pedig űzik, hajtják maguk előtt az oroszokat és fénylő kardjaikkal gazdag, nagyon gazdag aratást végeznek közöttük.

(Erich Kern német tiszt beszámolója. A 4. Hadik-huszárezred II. osztályának [kb. 450 lovas] támadása a nikolajevi csatában; 1941. augusztus 16.)

Hogyan viszonyult kezdetben a német tiszt a lovasrohamhoz? • Milyen fegyverzetük volt a támadó huszároknak?

teknek tulajdonította, és erről Horthyt is tájékoztatta. A **kormányzó** – mint a hadsereg fölött rendelkező „legfelső hadúr” – azonnal **elrendelte a megtorló légitámadás végrehajtását**. Utasította továbbá a miniszterelnököt, hogy vigye keresztül a kormányban a hadiállapot kimondását. Ez délután meg is történt. **Június 27-én** a hajnali órákban magyar repülőgépek bombatámadást hajtottak végre egy szovjet város ellen, ezzel **Magyarország megkezdte a hadműveleteket a Szovjetunió ellen**.

Magyar hadműveletek és diplomáciai események 1941-ben

Hogyan került hadiállapotba Magyarország az angolszász szövetségesekkel?

A **Szovjetunió elleni támadás** céljából előbb kisebb alakulatok lépték át a határt, majd **Miklós Béla** altábornagy vezetésével támadásba lendült a **Gyorshadtest** (kb. 50 ezer katonával). A győri fegyverkezési program keretében megindult hadseregfejlesztés a mozgó hadviselésre is hangsúlyt fektetett. A Gyorshadtest nem túl nagy létszámú harckocsival és teherautóval rendelkezett, és az alakulatok élén huszárszázadok és kerékpáros zászlóaljok végezték a felderítést.

A Gyorshadtest folyamatos harcok során október végére elérte a Donyec folyót, amely Budapesttől 1400 km távolságra volt. A sikeres offenzívát követően **novemberben hazaindulhatott Magyarországra**, helyét német alakulatok foglalták el. A hadműveletek fontos tanulsággal jártak. Kiderült, hogy bár a Gyorshadtest a legjobban felszerelt magyar csapat volt, **fegyverzetének mennyisége és minősége jócskán elmaradt a követelményektől** (ráadásul a harcok során páncélos eszközeinek mintegy 90%-a tönkrement vagy megsemmisült).

A Szovjetunió elleni aktív hadviselés jelentősen beszűkítette a magyar diplomácia mozgásterét. **Nagy-Britannia** – amely 1941 júliusában szövetségre lépett a Szovjetunióval – **december 6-án**, Sztálin sürgetésére, **hadat üzent Magyarországnak**. Másnap a Japán légierő bombatámadást intézett a Hawaii-szigeteken lévő Pearl Harbor-i amerikai támaszpont ellen. Ezzel az Egyesült Államok is belépett a háborúba. **Németország és Olaszország** – 1940 óta Japán szövetségesei – azonnal elküldték **hadüzenetüket Washingtonnak**. A **tengelyhatalmakkal szövetséges közép-európai államok** – köztük Magyarország – engedelmesen **követték a példát**.

Kerékpárosok a Gyorshadtestben

1941 végére tehát Magyarország már nem csupán ideológiai ellenfelével, a **Szovjetunióval állt hadiállapotban**, hanem – kényszerűségből – a **két angolszász nagyhatalommal is**, amelyekkel korábban jó kapcsolatot próbált fenntartani. A hadüzenetek miatt Bárdossy László miniszterelnök helyzete 1941 végére megrendült, majd a következő hónapokban Horthyval is konfliktusba került. 1942 elején Horthy **új miniszterelnököt** nevezett ki **Kállay Miklós** személyében (1942–1944).

A doni katasztrófa

Milyen körülmények között következett be a vereség?

A Moszkva alatti szovjet sikerek után a **német hadvezetés** a szövetségeseinek teljes hadba vonását sürgette, végül megelégedett a **2. magyar hadsereg** – mintegy 200 ezer katona – **front-ra küldésével**. A csapatok 1942 tavaszán indultak útnak, és a nyár folyamán kisebb-nagyobb harcok után érték el a **Don folyó vonalát** Voronyezstől délre – Budapesttől 1600 km-re. A 2. magyar hadseregben a harcoló, a szállító, az ellátó és az egészségügyi alakulatok mellett úgynevezett **munkásszázadok** is voltak. Ezek eleinte a hátsó vonalakban láttak el műszaki, útkarbantartási és élelmezési feladatokat. 1942 őszén viszont többségüket a frontvonalba vezényelték, ahol az erődítésben és az aknamentesítésben is részt vettek. A munkásszázadokba **nagyrészt zsidó férfiakat soroztak be**, akik a **fennálló rendelkezések szerint fegyveres szolgálatot nem láthattak el**. A Donnál összesen **körülbelül 37 ezer munkaszolgálatos** („muszos”) szolgált.

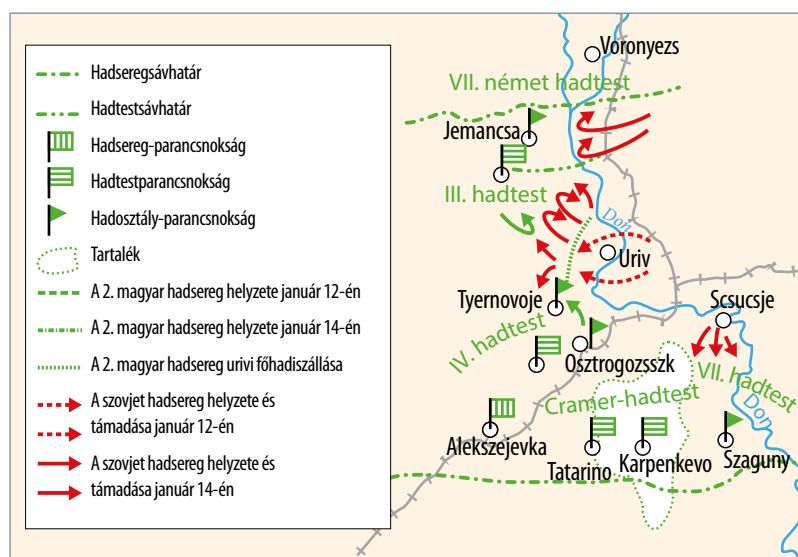
Bár a **2. magyar hadsereg** a hazai viszonyokhoz mérve jó felszereléssel rendelkezett – a teljes magyar hadianyag mintegy felét kapta meg –, ez jóval elmaradt a szemben álló szovjet alakulatok felszerelésétől. A **Vörös Hadsereg** egységei nagyobb személyi tartalékkal, jobb ruházattal, megbízhatóbb fegyverekkel, több re-

Kállay Miklós
(1887–1967)

Szinte még leírni is restellem, hogy mennyire szánalmasan gyenge erőt képviseltek ezek a szép nevű alakulatok. [...] Szembeszökő ebben a „szervezésben”, hogy hatásos páncéltörő ágyú vagy gépágyú egyáltalán nincsen benne. Marad tehát az egyéni hősiességre épített páncélromboló raj, vagyis, akik bevárják, amíg testközelbe nem érnek az ellenséges harckocsik. [...] A táplálkozásban fokozódott a kalóriaszükséglet, nemcsak az alacsony külső hőmérséklet miatt, de azért is, mert még az árokszolgálatban éppen nem lévő, pihenő emberek tartózkodási helye (bunker) sem volt kellően fűtve. Ugyanekkor, éppen ebben az időszakban nehezednek az ellátószolgálat működésének feltételei, részben a súlyosodó harci, hadműveleti helyzet folytán, részben a közlekedési nehézségek miatt. [...] Ami a szovjet harcosokat illeti, nekik ez a rendes, megszokott közeg tél idején. Az ő ruházatuk egyszerű, kevésbé tetszetős a miénkénél, de véd a hideg ellen. [...] A mínusz 15 és 42 Celsius-fok közötti hőmérsékleti tartományban a hiányos ruházat életveszélyt jelent bännelyik hőfokon, különbség mindössze annyi, hogy nagyobb hidegben hamarabb fagy meg az áldozat. [...] A lovak alkalmazkodó képessége kisebb az emberekénél. Táplálkozásukhoz éppúgy szükségük van szálas takarmányra, mint szemesre. Az adott helyzetben nagy kiesések voltak a szénaszállításban. [...] Dilemma: maradjanak-e elől a lovak, de akkor éhen pusztulnak; vagy pedig vonjuk őket hátra, ez esetben megbénul a mozgékonyaság. Végül is az lett a kényszermegoldás, hogy elől csak a legszükségesebb lólétszám maradt. A későbbi események során ezeknek a lovaknak úgyszólván semmi hasznát nem vettük.

(Lajtos Árpád: *Emlékezés a 2. magyar hadseregre*. Lajtos Árpád vezérkari tisztként a doni hadsereg parancsnokságán a hadműveleti osztály vezetését látta el.)

A **2. magyar hadsereg** – északról egy német, délről pedig egy olasz hadsereg közé beékelődve – körülbelül 200 km hosszúságú arcvonalon helyezkedett el. A **Vörös Hadsereg** több hídfőt is kiépített a Don nyugati partján, és ezeket 1942 késő nyarán, az úgynevezett hídfőcsaták idején is sikerrel megvédelmezte. A Voronyezstől délre megindított offenzíva éppen azokból a hídfőkből indult ki 1943. január 12-én, illetve 14-én, amelyeket a német és magyar csapatok 1942-ben nem tudtak felszámolni

- Milyen súlyos problémákkal küszködött a 2. magyar hadsereg?
- Miért lehetett előre látni a bekövetkező doni katasztrófát?

Elesettek és megfagyottak száma	42 000 fő
Szovjet fogságba esettek száma	26 000 fő
Hazaszállított sebesültek és betegek száma	28 000 fő
A korábbi harcok összes vesztesége (1942. októberig)	30 000 fő

A 2. magyar hadsereg veszteségei

[...] Magyarország kapitulációját titokban tartják. A szövetségesek és a magyar kormány egyidejűleg teszik majd közzé a mindkét fél által elfogadott és alkalmasnak ítélt időpontban [...]. Semmi körülmények között sem teszik e tényt nyilvánossá mindaddig, amíg a szövetségesek el nem érik Magyarország határait.

Magyarország fokozatosan csökkenti katonai együttműködését Németországgal, és visszavonja csapatait Oroszországból [...]. Fokozatosan csökkenti gazdasági együttműködését is Németországgal, és megtagadja a németországi haditermelésben való részvételt.

Magyarország kötelezi magát, hogy ellenáll minden, Németország részéről történő és területét fenyegető megszállási kísérletnek. E célból a magyar hadvezetőséget újjá kell szervezni, hogy ily módon a magyar hadsereg képes legyen a németektől visszavonulni, és megtámadni őket [...]. Adott pillanatban Magyarország összes erőforrásait, közlekedési hálózatát és légi támaszpontjait a szövetségesek rendelkezésére bocsátja a Németország elleni harc folytatására [...].

(Részlet a Magyarország és a szövetséges hatalmak között 1943 szeptemberében létrejött előzetes megállapodás tervezetéből)

- Foglaljuk össze, mire vállalt kötelezettséget Magyarország!
- Mikor lépett volna életbe az egyezmény?
- Vitassuk meg, melyek azok a kötelezettségek, amelyeket a korabeli tisztikar egy része nem hajtott volna végre!

Összegzés

Okok és következmények

- Hogyan kapcsolódott be Magyarország katonailag a Szovjetunió elleni hadműveletekbe?
- Miért következett be a doni katasztrófa?

Történelmi jelentőség

- Milyen körülmények között került Magyarország hadiállapotba a három világhatalommal?
- Hogyan próbált volna Magyarország kilépni a háborúból?

pülőgéppel, harckocsival és löveggel – és ami a legfontosabb: **jóval nagyobb hadianyag-utánpótlással** – rendelkeztek.

A kimerítő harcok, a gyakran hiányos étkezés és a már **novemberben beköszöntő tél** 1942-re végzetesen legyengítette a frontvonalban szolgáló katonákat. Az olykor **mínusz 30–40 fokok fagyok** és a különböző betegségek valósággal megtizedelték a harcoló állományt.

A **doni katasztrófa 1943. január közepén** következett be. A meginduló szovjet gyalogság erős tüzérségi és páncélos támogatással végrehajtott támadása néhány nap alatt megtörte az ellenállást. A front összeomlott, a német–magyar–olasz erők több száz kilométernyire visszavonultak. A **2. magyar hadsereg** néhány nap alatt elveszítette harcképes katonáinak egyharmadát, és a visszavonulás során **a teljes veszteség közel 50%-ra nőtt.**

Fegyverszüneti kísérletek

Mi jellemezte a Kállay-kormány külpolitikáját?

A magyar kormány kezdettől félszívvel vett részt a háborúban. Késégei csak fokozódtak, amikor az ország az angolszász hatalmakkal is hadiállapotba került. **1942-től** kezdve a magyar diplomácia **titokban már a háborúból való kilépés lehetőségét** kereste. Minél kevesebb katonát akart a frontra küldeni, és megpróbálta visszafogni a Németországba irányuló hadiszállításokat. A németek azonban – éppen ellenkezőleg – egyre nagyobb háborús erőfeszítéseket követeltek Magyarországtól.

1943-ban a szovjet katonai sikerek – a doni, a sztálingrádi és a kurszki győzelem – nagy bizonytalanságot idéztek elő a tengelyhatalmak táborában. Az olasz, a magyar, a szlovák és a román kormány is a **kiugrás gondolatával** foglalkozott. Kedvező feltételek mellett valamennyien szívesen letették volna a fegyvert. A **szövetéséges hatalmak** azonban elhatározták, hogy egyetlen országgal sem kötnek különbékét, és az **ellenségtől csak a feltétel nélküli megadást fogadják el.** **Olaszország** 1943 szeptemberében megpróbálkozott a kiugrással, de az elsietett akció következménye az lett, hogy a **németek megszállták az ország északi részét**, és az ország húsz hónapra hadszínterré vált. Az olasz példa egyfelől óvatosságra intette a kis államokat, másfelől bizalmatlanná tette Németországot szövetségeseivel szemben.

A **Kállay-kormány** ezért a titkos tárgyalások során **1943 szeptemberében** addig jutott el, hogy **tudomásul vette a nagyhatalmak fegyverszüneti feltételeit.** A kiugrással azonban megakart várni, amíg az **angolszász csapatok elérik a magyar határt**, és a fegyverszünet bejelentésével egyidejűleg bevonulnak az országba. A **Kállay-kormány külpolitikájáról** azonban a **német hírszerzés** idejekorán tudomást szerzett, **Hitler pedig utasítást adott Magyarország megszállásának előkészítésére.**

50. A világháború borzalmai

Idézzük fel, hogyan tett különbséget a náci fajelmélet az egyes népek között! • Mit jelentenek a következő fogalmak: vérvád, pogrom, antiszemitizmus? • Kiket nyilvánított ellenségnek a náci állam? • Hol jöttek létre az első koncentrációs táborok Németország területén?

Milyen nagyobb tábor típusok voltak? • Vajon miért Lengyelország területén hozták létre a megsemmisítő táborokat? • Melyik két koncentrációs tábor volt kiemelten fontos? • Miért alakulhatott ki a nagyobb táborok körül sok kisebb munkatábor?

A németek által megszállt Európa

A németek által megszállt Európa

Hogyan tekintett a Harmadik Birodalom a legyőzött népekre?

A második világháború az emberiség történelmének legvéresebb és legnagyobb pusztulással járó időszaka volt. A háború hat éve alatt több mint 50 millió ember vesztette életét, és az anyagi javakban is felmérhetetlen károk keletkeztek. Az **áldozatok jelentős része a polgári lakosság közül** került ki. A német hadsereg már a háború első óráitól kezdve tudatosan lépett fel a civil lakossággal szemben, a **nagyvárosokat ért bombázások** (például Varsó, Rotterdam, London) pontosan azt a célt szolgálták, hogy a magas polgári áldozatok meghátrálásra kényszerítsék a kormányzatokat. A **szövetséges légierő** is hasonló elképzelések alapján mért csapásokat a **német városokra**. Az ipari központok, infrastrukturális csomópontok (hidak, pályaudvarok) elleni **légitámadások szintén nagyon sok civil halálát követelték**. A szárazföldi hadműveleteket is mérhetetlen szenvedés kísérte. Az átvonuló **haderők önkényeskedéseit** (élelmiszer-rekvirálások, fosztogatások) tovább súlyosbította a nőkkel szembeni erőszak.

A hadjáratok lezárásával a **német hadigazdaság** érdekeinek megfelelően folytatódott az **adott terület kifosztása**. A **megszállt Európa erőforrásait** a német hadiipar maximálisan kihasználta. A háborús termelésbe bevonták a nyugati országok iparának kapacitásait, és a keleti területek élelmiszer- és nyersanyagkészletét. Mivel a német hadsereg létszáma idővel 10 millió főre nőtt,

A szláv népeknek nincs szükségük tisztességes életre. Ezzel ők is tisztában vannak, és hiba lenne részünkről, ha meg akarnánk győzni őket az ellenkezőjéről. [...] Hasonlóan meg kell akadályoznunk, hogy visszatérjenek a kereszténységhez. Ez súlyos hiba lenne, hiszen akkor bizonyos szervezkedési lehetőséget biztosítanánk számukra. Jobb, ha nem tanítjuk meg őket olvasni sem. Nem fognak minket jobban szeretni, ha iskolákkal kínozzuk őket. S micsoda butaság lenne részünkről földet osztani.
(Hitler)

Foglaljuk össze, hogyan jelentek meg a fajelmélet eszméi Hitler szavaiban!

Reinhard Heydrich (1904–1942) a Harmadik Birodalom hírszerzésének volt az irányítója, majd 1942-től a Cseh–Morva Protektorátus vezetője. Heydrich ellen 1942 májusában merényletet hajtottak végre cseh területen, sérüléseibe egy héttel később belehalt. A Gestapo felkutatta az elkövetőket, akik a fegyveres összecsapás során meghaltak. Heydrich halálát Hitler egy cseh bányász-falu, Lidice teljes lakosságának lemészárlásával és a település lerombolásával bosszulta meg

a hiányzó munkaerőt a megszállt területeken a **polgári lakosság munkára kényszerítésével** pótolták. A munkaerő-toborzásban a gazdasági kényszeren túl a **megszálló hatóságok fizikai terrorja** is szerepet kapott. (1943-ban a német iparban és mezőgazdaságban már körülbelül 3,6 millió külföldi, úgynevezett civil munkás és másfél millió hadifogoly dolgozott. 1944-re pedig már több mint 7 és fél millió idegen munkást dolgoztattak.) A megszálló német hadsereggel szemben több országban kisebb-nagyobb **ellenállási mozgalom** és **partizánmozgalom** kezdődött. Franciaországban az ellenállási mozgalom tevékenysége megkönnyítette a normandiai partraszállás előkészítését. A **legnagyobb létszámú partizán-tevékenység a megszállt szovjet területeken** zajlott, ahol sokszor komoly utánpótlási nehézséget okoztak a németeknek. A megszállt Jugoszláviában tevékenykedő partizán haderő jelentős számú német és olasz haderőt kötött le.

Az 1939. I. 24-i rendelkezéssel már Önre bízott azon feladat kiegészítéseként, hogy a zsidókérdésre kivándorlás vagy evakuálás formájában a körülményeknek megfelelően a lehető legkedvezőbb megoldást megvalósítsa, ezennel megbízom, hogy szervezeti, tárgyi és anyagi tekintetben tegyen meg minden szükséges előkészületet a zsidókérdésnek Európa német befolyás alatt álló területén történő teljes megoldására.

Amennyiben ez más központi hatóságok hatáskörét is érintené, azokat is be kell vonni. A továbbiakban megbízom, hogy a lehető legrövidebb időn belül terjesszen elém átfogó tervezetet a zsidókérdés végleges megoldásához szükséges előzetes szervezeti, tárgyi és anyagi rendszabályokra.

(Hermann Göring birodalmi marsall utasítása Reinhard Heydrichnek, a Sicherheitspolizei [SiPo: Biztonsági Rendőrség] és a Sicherheitsdienst [SD: Biztonsági Szolgálat] vezetőjének 1941. július 7-én)

Értelmezzük az utasítást! Mit jelentett a „zsidókérdés végleges megoldása” és az „evakuálás”?

Népiptások a háború első éveiben

Hogyan ültették át a gyakorlatba a fajelméletet a náciák?

A **nemzetiszocialisták távlati célja** az volt, hogy Európát „megtisztítsák” az **alsóbbrendűnek nyilvánított népektől** – elsőként és legfőképpen a kiemelten fontosnak tekintett **zsidóságtól**. Hitler őket nyilvánította ugyanis a nemzetiszocializmus és a „tisztá német nép” legfőbb ellenségének, ezért **ellenük folyt a legkíméletlenebb üldözés. Minden egyes zsidónak tekintett személytől meg akartak szabadulni.** A második világháború kirobbanásával és Németország terjeszkedésével **jelentős számú zsidó került német fennhatóság alá.** A zsidókat hatágú sárga csillaggal jelölték, amelybe a „Jude” (zsidó) szót írták. Ekkor kezdték meg a nagyobb városokban vagy azok közelében a **gettók és gyűjtőtáborok felállítását**, ahonnan **koncentrációs táborokba** hurcolták az európai zsidóságot. A **gettók** olyan lezárt és falal körülvett városnegyedek voltak, amelyek tulajdonképpen városon belüli koncentrációs táboroknak tekinthetők. Zsúfoltak és rosszul ellátottak voltak, így gyakori volt az éhezés, a megbetegedés és a halál.

1941-től a szovjetektől elfoglalt területeken is nagyszámú zsidó került német fennhatóság alá. Őket az **SS különleges alakula-**

A varsói gettót 1939 őszén alakították ki, ahová idővel több mint félmillió zsidót kényszerítettek. A gettó még életben maradt 60 ezer lakóját 1943 tavaszán kezdték el átszállítani a treblinkai haláltáborba. Ezért 1943. április 19-én felkelés robbant ki, amelyet csak május 15-én tudtak leverni a németek. A gettót ezután földig rombolták

[1941. május 20.] Május második felében növekedett az éhezés és a halandóság a gettóban. Az utóbbi napokban átlagosan 150 ember halt meg naponta (május 15-ig ezerhétszázán haltak meg), és az elhalálozás folyvást növekszik. A halottakat éjjel egy és hajnali öt között ássák el tömegsírokba, halotti lepel nélkül fehér papírba burkolva (amit a végén újra összeszednek). Kezdetben a holttesteket külön sírokba tették egymás mellé, most egyetlen tömegsírba kerülnek. Szinte már kevés a föld az elhunytak eltemetésére, mert nem lehet túl mélyre ásni, mert ott talajvíz van, és nincs elég föld, hogy a sírokat beszórhassák. A német és lengyel egészségügyi szervek foglalkoznak a zsidóknak létesített krematórium gondolatával. A temetőbe rendszeresen látogató csoportok járnak (katonák, civilek), a legtöbb német nem sok szájalmat érez a zsidók iránt. Némelyek nyíltan kijelentik, hogy a halálozás túl alacsony, mások fényképeznek. Különösen azt a fészert látogatják sokan, ahová a nap folyamán több tucat halottat hordanak. Én is jártam abban a fészkerben. Egyszerűen iszonytató. Fekete papírral letakart rengeteg meztelen tetem fekszik ott, olykor ruhafoszlányokban, majdnem úgy, mint a vágóhídon. Csupa csontváz, csak egy egészen vékony bőrréteg fedi a csontokat. Az utóbbi időben nőtt az öngyilkosságok száma.

(Emanuel Ringelblum: *A varsói gettó krónikája*)

A wannsee-i jegyzőkönyv

A végleges megoldás gyakorlati végrehajtásának folyamán egész Európát nyugattól keletig át kell fésülni. [...] Az evakuált zsidókat először sorjában az úgynevezett átmeneti gettókbán helyezik el, és onnan szállítják tovább keletre. [...]

Szlovákiában és Horvátországban az ügy nem túlságosan nehéz, mert az e tekintetben szóba jöhető leglényegesebb kérdést ott már megoldották. Romániában a kormányzat időközben szintén kinevezett zsidóügyi megbízottat. A kérdésnek Magyarországon történő szabályozásához szükséges, hogy a legrövidebb határidőn belül tanácsadót kényszerítsünk rá zsidókérdésekben a magyar kormányra. [...]

Az auschwitzi koncentrációs tábor bejárata

Olvassuk el a digitális tananyagban található forrást! • Miről tájékoztatta Heydrich a résztvevőket a megbeszélésen? • Milyen további intézkedésekről döntöttek? • Mekkora létszámú volt a korabeli európai zsidó közösség? • Milyen létszámadatot közöltek a magyarországi zsidókról?

Áldozatok szemüvegei az auschwitzi koncentrációs táborban

tai (az úgynevezett Einsatzgruppék, bevetési csoportok) végezték ki. Ezeknek az alakulatoknak az volt feladatuk, hogy az elfoglalt szovjet területeket bejárják, és kivégezzék a zsidókat, cigányokat, szovjet kommunistákat, hadifoglyokat. Ehhez gyakran a helyiek segítségét is igénybe vették, akiket felbujtattak a gyilkosságokra.

A **különleges kivégző alakulatok mintegy másfél millió embert** (túlnyomó többségükben zsidókat) végeztek ki: férfiakat, nőket, felnőtteket, öregeket és gyerekeket. Eközben derült ki, hogy még a különlegesen megválogatott (ideológiailag elkötelezett és erőszakos hajlamú) katonáknak is nehezebbre esik a rengeteg ember – különösen a nők és a gyerekek – meggyilkolása. Ezért olyan gyilkolási módot kerestek, amely személytelenné teszi a kivégzést.

A **tömeggyilkosságokat** elkövető alakulatok tevékenységét Reinhard Heydrich irányította, aki Hitler kérésére összegezte tapasztalatait, és javaslatot tett a „**zsidókérdés végleges megoldására**” (németül: Endlösung). Ennek módját 1942 januárjában a Berlinben (a Wannsee-kastélyban) rendezett szűk körű és zárt konferencián ismertette az illetékesekkel. A konferencia résztvevői közül **Adolf Eichmann** feladata lett a **zsidóság deportálásának** megszervezése. Heydrich egész **Európa zsidóságának meggyilkolására** dolgozott ki tervet. A Hitler által jóváhagyott terv szerint az első lépés az európai zsidók összegyűjtése volt, akik közül ezután a munkaképeseket halálra kellett dolgoztatni, a munkára nem alkalmasakat pedig mielőbb megölni. A munkaképtelenek elgázosításának leghatékonyabb megoldását a zsidóság elpusztítására létrehozott **megsemmisítő táborok** vezetői alakították ki. 1943-tól nagy hangsúlyt helyeztek arra is, hogy a tömeggyilkosságoknak lehetőleg ne maradjon nyoma.

A **koncentrációs táborokba Európa minden részéből kerültek emberek**: a megszállt országok állampolgárai, hadifoglyok, valamint emigránsok. Őket sok esetben külön erre a célra létrehozott táborokban őrizték, különösen mostoha körülmények között. Becslések szerint **mintegy 3 millió lengyel** (a lengyel zsidókon felül) és körülbelül **5 millió szovjet hadifogoly pusztult el** a német táborokban – elsősorban az éheztetés miatt.

Holokauszt

Mi történt a zsidósággal a Harmadik Birodalomban?

Az első **koncentrációs táborokat** még politikai ellenségeik számára hozták létre a nemzetiszocialisták közvetlenül Hitler hatalomra kerülése után. A táborok és a fogvatartottak száma gyorsan nőtt. Hamarosan már **nemcsak a politikai foglyok kerültek ide, hanem mindenki, akit az állam ellenségének nyilvánítottak**. A koncentrációs táborok második korszakában vált elsősorban tömegessé a **zsidók és sokszor a cigányok elhurcolása és táborokba kényszerítése**.

Az európai zsidóság deportálása idején hozták létre a vasúton könnyen megközelíthető **auschwitzi táboregyüttest**, ami valójában három egymástól elszigetelt nagyobb táborból és több, kisebb munkatáborból állt. Voltak továbbá ideiglenes gyűjtőtáborok is, amelyekbe az egyes európai országok helyi zsidóságát gyűjtötték össze, és innen szállították őket tovább a német koncentrációs táborokba – többnyire Auschwitzba. A **zsidó foglyok tömeges megsemmisítésére** 1942-től hozták létre **gázkamrákkal felszerelt megsemmisítő táborokat**, más néven **haláltáborokat** (ilyen volt Auschwitz-Birkenau, Bełżec, Chełmno, Majdanek, Sobibór, Treblinka). Ezeket lengyel területeken alakították ki, mivel itt éltek

Egy barakkban 1000-1200 embert összehúfoltak. Fekvőhely, vagy takaró egyáltalán nem volt, és a cementpadlón kellett – helyszűke miatt – ülni aludni. Porciójukat a vezetők ellopták úgy, hogy a betegesebb, gyengébb szervezetűek rövidesen elpusztultak. Berger dr. állatorvos is így halt meg. Itt voltak a munkára kiválasztott emberek egy pár hónapig, és azután vagy áttették őket a szomszédos „D” vagy munkáslágerba, vagy pedig transzporttal elvitték őket Németország más táborába. A nők helyzete a „C” lágerben még ennél is borzalmasabb volt. Nekik sem volt fekhelyük, porciójukat nem adták ki rendszeresen. Még rémesebb volt az, hogy alig volt valami ruhájuk, és a nap legnagyobb részét Appell-állással kellett eltölteniük. Appellnál a barakk mellett lévő térségen kellett sorakozni létszámmellenőrzés céljából. Az Appell addig tartott, míg a létszám nem stimmel. Ez az Appell-állítás volt az egyik legborzasztóbb dolog. Sokszor órák hosszát tartott, és addig kint kellett állni a forró napsütésben vagy a szakadó esőben. A női lágerekben sokszor már 1/2 3-3 órákig tartott, és azonnal Appell volt, ami sokszor késő délelőttig tartott. Délután 2 óra körül újból kezdődött az Appell, ami legtöbbször késő estig tartott. Értettek a németek ahhoz, hogy munka nélkül is kifáraszták az embereket.

(Kiss László: *Auschwitzi napló*, Zachor Könyvek, Budapest, 2009)

[...] akkor láttuk messziről a lángokat. Apám, aki nagyon optimista volt, aki mindig azt mondta anyámnak, hogy „Rózsika ne félj, minden rendben lesz”, akkor azt mondta, hogy nagy baj van. Amikor látta a lángokat azt mondta: „Rózsika, ez a vég.” És igaza volt.

(Yagoda Judith videóinterjú-részleteinek átírata a USC Soá Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumában található videóinterjú alapján)

Hogyan bántak a koncentrációs táborokba hurcolt emberekkel? • Mit érhetünk az utolsó gondolat alatt: „És igaza volt.”?

a legnagyobb zsidó közösségek, és így a német lakosság nehezebben szerezhette tudomást a megsemmisítő táborok működéséről.

A náciak által elkövetett **faji alapú zsidóüldözést** nevezzük **holokausztnak** (héberül soának, magyarul vészkorszaknak), amelynek során **Európa zsidóságának többségét elüldözték vagy megölték. A holokauszt áldozatainak** számát a világháború után 6 millió főre becsülték, **napjainkban 5,1 és 5,9 millió fő** közé teszik. (A pontos számadatot a náciak által tudatosan megsemmisített bizonyítékok, az elveszett iratok, továbbá a háború után kialakult népmozgások, valamint a túlélők regisztrációtól való félelme miatt lehetetlen meghatározni.) A holokauszt **minden tizedik áldozata a korabeli Magyarországról érkezett.**

Még pontosabb becsléseink vannak a **cigány áldozatok számát** illetően. Őket ugyanis még a korabeli hivatalok sem tartották nyilván, sokan közülük nem rendelkeztek hivatalos papírokkal. Az Európa különböző részeiről összegyűjtött cigány áldozatok számát 50 ezer és másfél millió fő közé becslik, ebből a **magyar cigányság áldozatainak száma 5 és 15 ezer fő közé tehető.** A cigányságot ért faji üldözést és a roma népiirtást **porrajmosnak** is nevezik.

Történészszemmel

Milyen tanulságai vannak a holokausztnak?

Számos kísérlet született arra, hogy a holokauszt tanulságait röviden megfogalmazzák. Ezek természetesen mindig csak egy-egy sajátosságát emelik ki az eseménynek, és céljuk az elgondolkodtatás.

- „Auschwitz után többé már nem lehet verset írni.”
- „Négyféle csönd veszi körül a holokausztot: az értelmetlenség csöndje, az iszonyat némasága, a szégyen hallgatása és a büntudat csöndje.”
- „A holokauszt nem németekről és nem magyarokról szól, hanem arról, hogy mindannyian képesek vagyunk rá. Mert ha ez megtörtént, annyit jelent, hogy mindannyian képesek vagyunk rá. Ez univerzális emberi probléma.”
- „A holokausztot ‘embertelennek’ tartani, sajnos, tévedés. Emberi, túlságosan is emberi.”
- „Ha Auschwitz nem gyógyította ki a világot az antiszemitizmusból, akkor vajon mi fogja?”

Gondoljuk végig, mire utalnak ezek a rövid megfogalmazások! • Vajon szó szerint kell ezeket érteni vagy inkább szimbolikusan? • Keressük meg az interneten, kik mondták a fenti idézeteket! • Hogyan érdemes megemlékezni a helyi áldozatokról? • Nézzünk utána, ki volt Rudolf Höss, illetve annak, hogy milyen tevékenységet fejt ki ma az unokája! • Nézzünk utána az interneten, mikor van a holokauszt emléknapja! Miért ekkor?

Összegzés

Okok és következmények

- Miért tudta Németország fenntartani a haditermelését a háború végéig?
- Hogyan kezdődött a náci fajelmélet gyakorlati alkalmazása?

Történelmi jelentőség

- Milyen tragikus események összefoglaló elnevezése a holokauszt?
- Kik voltak még a tömeggyilkosságok áldozatai?

51. Német megszállás és holokauszt Magyarországon

Hogyan kapcsolódott be Magyarország a keleti front küzdelmeibe? • Milyen volt a Kállay-kormány külpolitikája? • Mikor lépett volna életbe az előzetes fegyverszüneti megállapodás? • Hogyan döntöttek Közép-Európa sorsáról és a háború folytatásáról a teheráni konferencián? • Milyen katonai események történtek 1944-ben?

Magyarország német megszállása

Milyen politikai következményekkel járt a megszállás?

1943 végére a tengelyhatalmak katonai helyzete megrendült, Németország vezetői azonban még mindig bíztak a végső győzelemben, és mindent ennek a célnak rendeltek alá. **Hitler** már hónapokkal korábban elhatározta, hogy **csapataival megszállja Magyarországot**, és 1944. március 15-én küldöttei útján találkozóra hívta Horthyt az időszerű katonai kérdések megtárgyalása céljából. Bár tanácsadói közül többen is féltették a kormányzót, ő elfogadta a meghívást.

A Salzburg melletti Klessheim vadászkastélyában Hitler kertelés nélkül **közölte Horthyval, hogy meg fogja szállni Magyarországot**. Ehhez **kérte Horthy előzetes jóváhagyását**. Hozzátettem, hogy ellenkező esetben fegyverrel támad Magyarországra, és ebben esetleg a román és a szlovák hadsereg közreműködésére is számít. **Horthy** felháborodva utasította vissza a megszállás gondolatát, de mivel tudta, hogy az ellenállás kudarcra van ítélve, **végül tudomásul vette Hitler döntését**. Az éjjeli órákban a Honvédség vezérkarát is értesítették arról, hogy a bevonuló német alakulatokkal szemben ne lépjenek fel fegyveresen.

1944. március 19-én hajnalban a **német csapatok** valóban **be nyomultak Magyarországra**. Nyomukban megjelent a **német titkosrendőrség** (Gestapo) is, amely előre elkészített listák alapján megkezdte az ismert **náciellenes személyek felkutatását**. Néhány hét alatt mintegy 10 ezer embert – köztük politikusokat, újságírókat, közéleti személyiségeket – vettek őrizetbe. Közülük **sokan előbb börtönbe, majd koncentrációs táborba kerültek**. A szerencsésebbek elkerülték a letartóztatást, ám bujkálni kényszerültek. Bethlen István egykori miniszterelnök egy Nógrád megyei birtokon húzta meg magát. Kállay Miklós miniszterelnök a megszállás másnapján a török követségre menekült, de később szintén német fogságba került. A **kormányfői posztot Sztójay Döme** diplomata foglalta el, aki korábban a berlini magyar követséget vezette. Sztójay a miniszterek többségétől megvált, és **kormányát elkötelezetten nácibarát és háborúpárti politikusokból állította össze**.

Horthy Miklós megtartotta kormányfői pozícióját, noha rosszalotta a német beavatkozást a magyar politikába. **Államfői funkcióit** azonban továbbra is ellátta, protokolláris rendezvényeken is részt vett, április 14-én pedig kiadta hadparancsát a **háború folytatására**. Csupán egy kérdésben maradt távol a döntéshozataltól: a **zsidóságot érintő intézkedések dolgában szabad kezet adott a kormánynak**.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944). Édesapja gimnáziumi tanár, de a családnak földbirtoka is volt. Jogot végzett. Először 1911-ben került az országos érdeklődés középpontjába, amikor öccsével együtt egy vita során lelőttek egy parasztpárti politikust (Áchim

L. András). Politikai pályáját fajvédő politikusként, Gömbös Gyula oldalán kezdte, majd fokozatosan eltávolodott ettől az irányzattól. 1939-ben a Független Kisgazdapárt képviselőjeként, közismert németellenes politikusként került be az országgyűlésbe. A háború alatt felhívta a figyelmet az újvidéki megszárlásra, illetve szorgalmazta a háborúból való kilépést. 1944. március 19-én a letartóztatására érkező németek csak tűzharc után tudták elfogni. Október elején szabadon engedték, s novembertől a németekkel szembeni ellenállás vezetője volt (lásd a 246. oldalt). A nyilasok társaival együtt elfogták és december 24-én Sopronkőhidán kivégezték

Vitassuk meg, mennyire volt esély a katonai ellenállásra 1944 márciusában! • Milyen következményekkel járt volna a fegyveres ellenállás?

Német katonák Budapesten, 1944. március 19-én. A német csapatok aznap 60–70 ezer katonával szállták meg az országot

A katonai küzdelem folytatása

Hogyan romlott az ország katonai helyzete?

Időpont	Létszám
1944. január 1.	565 000 fő
1944. március 31.	760 000 fő
1944. június 31.	900 000 fő
1944. szeptember 30.	1 000 000 fő

A Honvédség létszámának változása 1944-ben

Az 1. magyar hadsereg hármás védelmi vonalat épített ki: a Hunyadi-állás a Kárpátok előterében húzódott, a Szent László-állás a Kárpátok hágóinál, végül az Árpád-vonal Kárpátalja területén (a képen az Árpád-vonal egyik megmaradt bunkere látható)

Mely mai ország területén található az Árpád-vonal további maradványai?

Budapest bombázása 1944 tavaszán

A megszállást követően **Magyarország minden korábbinál jobban alárendelődött a német érdekeknek.** Hitler „teljhatalmú megbízottat” (Edmund Veesenmayer) küldött Budapestre, és a magyar kormány minden fontosabb lépését egyeztetnie kellett vele. A rendőrség is együttműködött a Gestapo küldötteivel. A közéletben **minden kritikus hangot elhallgattattak. Betiltották az ellenzéki lapokat,** valamint a **baloldali és a németellenes pártokat** (például Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazdapárt). A közéletben ettől kezdve hivatalosan a **kormánypárt erősen jobboldali politikusai,** illetve a **szélsőjobboldal különböző pártjai** nyilvánulhattak meg. A végrehajtott politikai tisztogatások során a megyei és városi vezetők kétharmadát leváltották.

Az ország **anyagi és emberi erőforrásainak** túlnyomó részét **a háború szolgálatába állították. A hadiipar fokozta termelését,** és túlnyomó részben már a német hadsereg igényeit teljesítette. A Honvédség **újabb és újabb korosztályokat mozgósított.** A **magyar haderő egyelőre a Kárpátok előterében,** Galíciában vívta harcait. Miután a 2. magyar hadsereg maradványait a doni vereség után hazarendelték, a Honvédség állományából újra csak megszálló csapatok maradtak ukrán területeken. 1944 elején már őket is fenyegette a folyamatosan előrenyomuló Vörös Hadsereg, ezért márciusban hátravonták őket Galíciába, a Kárpátok előterébe. Itt találtak egy újabb mozgósított magyar hadsereggel, amely az év hónapjaiban érkezett ide a szovjet offenzíva megállítására. 1944. április elejétől azonban már az ország területét közvetlenül fenyegető támadásokkal is szembe kellett néznie. Az **amerikai és brit légierő** – amely addig megkímélte Magyarországot – a német megszállást követően **megkezdte a katonai, a hadiipari és a közlekedési célpontok bombázását.**

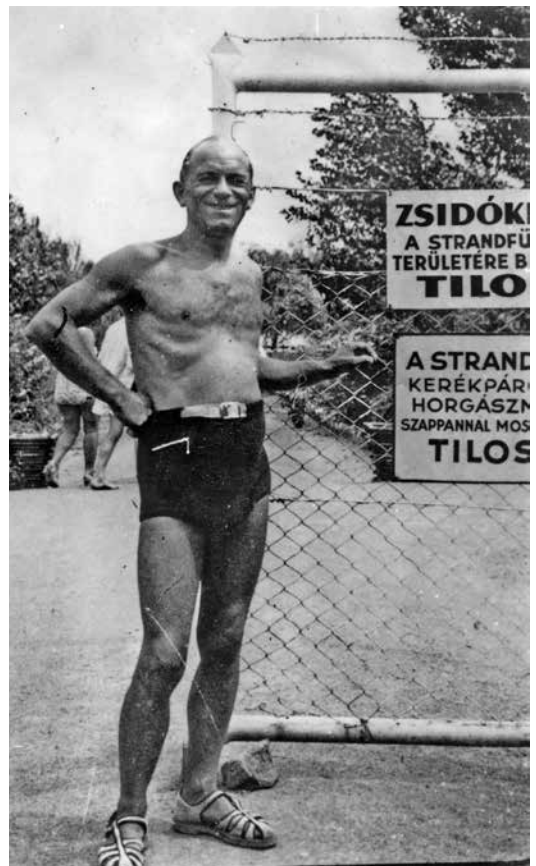
A német megszállás után, az erőszakkal háttérbe szorított politikai pártok és szervezetek kísérletet tettek egy **ellenállási mozgalom** kialakítására. A létrejövő **Magyar Front** főleg a szociálde-

mokratákat (SZDP), a kisgazdapártiakat (FKGP), a legitimista erőket és a kommunista pártot tömörítette. Az eltérő politikai nézeteket valló pártok az **antifasiszta, vagy náciellenes Magyar Front** segítségével a **háborúból való kilépés és a németek elleni fegyveres harc** kialakítására törekedtek. Tevékenységük 1944 tavaszán-nyarán főleg a propagandában nyilvánult meg, és felvették a kapcsolatot Horthy Miklóssal. Az **azonnali fegyveres ellenállás megkezdésére** azokban a hónapokban **nem volt lehetőség**. A **magyar társadalom** legnagyobb része **fásultan vette tudomásul a megszállást**, és katonaként vagy civilként továbbra is részt vállalt a háborús erőfeszítésekből. Szép számmal voltak olyanok is, akik lelkesen azonosultak a náci Németország céljaival, mások viszont élesen szembefordultak a németekkel. Közülük sokakat le-tartóztattak, mások bujkálni kényszerültek. A legnagyobb – immár halálos – veszedelem a **magyarországi zsidóságot** fenyegette.

A magyar zsidóság tragédiája

Milyen körülmények között kezdődött a vézskorszak?

A németek közben hozzáláttak másik céljuk végrehajtásához: a **magyarországi zsidóság megsemmisítéséhez**. Ehhez a **Sztójay-kormány is segítséget nyújtott**: a zsidók deportálását a német megszállás után kinevezett **belügyminisztériumi vezetők** (Jaross Andor belügyminiszter, Endre László és Baky László belügyi államtitkárok) és a **német tanácsadók** irányították, illetve a **csendőrség és a Magyar Államvasutak igénybevételével** hajtották végre. A német megszállás nyomán a **magyar zsidók élete közvetlen veszélybe** került. A németek célja a **magyarországi zsidóság deportálása**, munkaerejüknek átmeneti **kihasználása, majd teljes megsemmisítésük volt**. Mindez az európai zsidóság tervszerű elpusztítására irányuló náci terv, az úgynevezett Endlösung, a „végleges megoldás” részét képezte. **A zsidóság elleni népiirtás időszakát** magyarul **vézskorszaknak** nevezzük.

Az 1944. évi jogfosztó intézkedések nyomán a zsidók tömegközlekedési eszközökön csak korlátozás szerint utazhattak, éttermeket, szórakozóhelyeket, közfürdőt nem látogathattak, rádiókészülékeiket be kellett szolgáltatniuk. A könyvtári és könyvesbolti forgalomból kivonták számos hazai és külföldi zsidó szerző műveit, nagy részüket később be is zúzták

Rá@dás

Kamenyec-Podolszkij

1941 nyarán a hatóságok mintegy 18 ezer zsidót utasították ki Magyarországról azzal az indoklással, hogy magyar állampolgárság híján jogtalanul tartózkodnak az országban. Többségük valóban menekültként érkezhetett a háború dúlta lengyel és ukrán területekről, de több ezren voltak közöttük olyanok is, akik magyar állampolgársággal rendelkeztek vagy Magyarországon volt lakóhelyük, ám ezt nem tudták okmányokkal igazolni. 1941 júliusában a magyar hatóságok Kárpát-aljánál egyszerűen áttették őket a határon. Itt azonban megfelelő lakhatás, ellátás és munkalehetőség híján reménytelen helyzetbe kerültek. Többségüket a német megszállók – az elfoglalt területeken élő zsidók elpusztítására vonatkozó parancsuk értelmében – augusztusban meggyilkolták.

Hontalan zsidók Kamenyec-Podolszkij közelében

Olvassuk el a digitális tananyagban szereplő forrásközlést! • Mivel indokolták a magyar hatóságok az intézkedéseket? • Miért mondható el, hogy a kitoloncolással a halálba küldték ezeket az embereket?

Magyaros ruhát viselő fiúk Dávid-csillaggal
megjelölve a haláltábor területén

1944. március 28. Nem értem az egészet. Én mindig magyar voltam. Az is vagyok. Hát zsidónak lenni, az nem csak egy vallás? Az egyik magyar zsidó, a másik katolikus vagy evangélikus. Nem? [...] Április 5. Nem értem én ezt az egészet! Hát aki zsidó, az már nem is dolgozhat? És akkor miből éljünk? Miért jó ember, aki keresztény, és mitől rossz ember, aki zsidónak született? Hiszen nem is tehet róla. És miért nem élhetünk békében, ahogy eddig éltünk? Hát miért nem? Eddig lehetett? Sok mindent értek, de ezt nem.

(Egy izraelita vallású magyar kislány naplójeljegyzései 1944-ben)

Nézzünk utána az *Auschwitz Album* készítése és megtalálása történetének!

Ettől kezdve szokták meg a magyar társadalom széles rétegei azt, hogy nemcsak munkával és vállalkozással lehet egzisztenciát alapítani, hanem úgy is, hogy valaki másnak a már kialakított egzisztenciáját kinézi magának, s aztán az illetőt feljelenti, nagyszülőit kikutatja, állásából kidobtatja, üzletét kiigényli, őt magát esetleg internáltatja, egzisztenciáját pedig birtokba veszi. Ezek a lehetőségek egyrészt napfényre hozták, másrészt tovább súlyosbították a magyar társadalom erkölcsi süllyedésének a folyamatát, s e társadalom tekintélyes hányadának mohó kapzsiségéről, képmutató gátlásmentességéről vagy a legjobb esetben is rideg törtetéséről olyan megdöbbentő képet mutattak, ami nemcsak az érintett zsidók számára jelentett el nem felejthető megrázkódtatást, hanem egyáltalán minden jobb érzésű magyar számára is.

(A református Bibó István a zsidóellenes törvények hatásáról a többségi társadalomra)

- Milyen folyamatra hívta fel Bibó a figyelmet?
- Mit értett a „magyar társadalom erkölcsi süllyedésén”?

A magyarországi zsidóságot már a német megszállás előtt is több jogfosztó intézkedés sújtotta. 1941 nyarán a **Bárdossy-kormány** kiadta az úgynevezett **harmadik zsidótörvényt**, amely már faji alapon **tiltotta a zsidó és nem zsidónak tekintett személyek közötti házasságot**. 1944-ben a megszállást követően a **Sztójay-kormány rendeletei a zsidók vagyonát zár alá vették**, műhelyeiket, üzleteiket elkobozták, a közszolgálatból és egyes értelmiségi foglalkozásokból (orvos, ügyvéd, tanár, színész, újságíró) teljesen eltávolították őket. Április elejétől a zsidóknak lakásukon kívül **megkülönböztető jelzést**, hatágú sárga csillagot kellett viselniük.

Április közepén a **csendőrség megkezdte a vidéki zsidók gyűjtőtáborokba szállítását**, majd egy hónappal később megindult a **deportálás**. Ebből a célból az országot hat körzetre osztották.

Drága Anyukám!

Itt ülök a vonatban, emiatt kissé nehéz az írás. Nem tudom, megkaptad-e lapjaimat. Miért nem írsz? Hogy vagy? Én jól. Nem is [lesz] semmi bajom. Sibnertékkel vagyok együtt. Miattam ne izguljatok, mindenütt meg fogom állni a helyem, és küzdeni fogok, hogy találkozhassunk. Így is lesz! Ti se hagyjátok fel a reményt. A feletteseink nagyon rendesek, megnyugtattak, hogy ha dolgozni fogunk, nem lesz bántódásunk. És miattatok dolgozni is fogunk. Értetek, hogy minél előbb együtt lehessünk újra. Ne aggódj, ha nem kapsz postát, ahogy lehet, értesítelek benneteket. Minden jóra fordul. Sokszor csókol nagyon szerető Lici lányod. Danit üdvözlöm.

(A deportáló vonatból Miskolcon kidobott levelezőlap szövege 1944. június 11-én)

Deportáltak megérkezése
a haláltáborba

Tegnap értesültem, hogy zsidó címen az elmúlt napokban összegyűjtött zsidókat és keresztényeket el fogják szállítani. Amit az ilyen szállítmányok kezeléséről és jövő sorsáról mondanak, az ember nem tudja megdöbbenés és mélységes megrendülés nélkül hallani. Kötelességeim visszahívnak munkahelyemre, Romániába, de emberi, keresztény és magyar kötelességemnek tartom, hogy visszaindulásom előtt az illetékes hatósági tényezőket szeretettel és Isten nevében kérem, hogy az embertelenséget akadályozzák meg, vagy ha erre nem képesek, ne működjenek több ezer ember elpusztítására irányuló cselekményben közre.

(Márton Áron püspök 1944. május 22-én kelt levele, amelyet a magyar belügyminiszternek, a Kolozs megyei főispánnak és a kolozsvári rendőrfőkapitánynak címzett, amikor értesült az észak-erdélyi zsidóság deportálásáról)

Annak az embertelen, ostoba és a magyar jellemhez nem illő kegyetlen zsidóüldözésnek, amellyel a jelenlegi kormány a magyar nevet bemocskolta a világ szemében, és amely a legfertelmesebb korrupció, rablás és tolvajlásnak vált kútforrásává, és amelybe, sajnos, a magyar intelligenciának is tekintélyes része belesodródott. Ezt a szégyenfoltot jó hírnevünkről letörölni már aligha lesz lehetséges, de véget kell vetni ezeknek a barbárságoknak, mert különben maga a keresztény magyar társadalom fertőződik meg gyógyíthatatlanul.

(Bethlen István Horthy Miklóshoz írt levele, amelyben sürgette a zsidóság deportálásának leállítását; 1944. június)

Milyen érvekkel próbálták fellépni a deportálásokkal szemben a fenti levelek megfogalmazói?

Mit tudott a magyar politikai vezetés a holokausztról?

A történészek között is vita folyik arról, hogy mennyit tudott a magyar politikai vezetés a holokausztról. 1941 óta több olyan közvetett és közvetlen értesülést szerezhettek, amelyek arra utaltak, hogy a németek tömegével gyilkolják a kezükre került zsidókat. Az ukrán területen szolgálatot teljesítő magyar megszálló alakulatok ezt nemegyszer saját szemükkel látták. Horthy és Sztójay pedig – utóbbi még berlini követként – egyenesen a német vezetők szájából hallott erre vonatkozó utalásokat. A kormányzó azonban csak akkor lépett közbe, amikor megcáfolhatatlan bizonyítékot kapott a haláltáborokban folyó tömeggyilkosságokról, és a külföldi hatalmak súlyos következményekkel fenyegették Magyarországot, ha tovább folytatódik a deportálás. Horthy először június 26-án kezdeményezte a deportálások felfüggesztését, de a németekkel kollaboráló Sztójay-kormány nem engedelmeskedett. Amikor egy megbízható törzstiszt, Koszorús Ferenc ezredes szolgálatra jelentkezett, az Esztergomból felrendelt páncélos hadosztállyal július 6-án kikényszerítette a deportálások leállítását.

Azt is sokszor felhozzák apósom ellen, hogy csak a gazdag zsidókat igyekezett megmenteni. [...] amikor 1944 júliusának elején megtudta, hogy nem munkára, hanem kiirtásra viszik el a zsidókat, akkor [...] az egész fővárosi zsidóságot mentette meg. [...] Tragikus, hogy a német összeomlás késett, s mikor végre lehetősége volt a cselekvésre, a vidéki zsidóságot már nem tudta megmenteni. [...]

Vannak, akik fölteszik a kérdést, miért maradt Horthy a helyén 1944. március 19-e után? Hiszen hetvenöt évesen joga lett volna magánemberként visszavonulni, esetleg semleges országba távozni. Miért nem tette ezt? Mert mindenáron vissza akarta adni Magyarországnak elvesztett szabadságát, vissza akarta szerezni saját cselekvőképességét. Ezt tőle sokszor hallottam. Lassan, de biztosan ez sikerült is, hiszen 1944 júliusában meg tudta menteni a budapesti zsidóságot [...].

(Részlet gróf Edelsheim-Gyulai Ilona *Becsület és kötelesség* című visszaemlékezéséből. Edelsheim-Gyulai Ilona a kormányzó idősebbik fiának, Horthy Istvánnak volt a felesége. Horthy Istvánt kormányzóhelyettesnek választották, de 1942 nyarán vadászpilótaként egy repülőszerencsétlenségben meghalt a Donnál. Özvegye apósa mellett maradt, visszaemlékezését a korábbi naplójegyzeteire építette)

Hogyan láttatja a kormányzó 1944-es tevékenységét Edelsheim-Gyulai Ilona? • Miért szükséges az ő visszaemlékezését is forráskritikával kezelni? • Vitassuk meg, hogyan befolyásolja a közgondolkodást napjainkban is Horthy Miklós 1944-es politikai szereplésének megítélése!

Először a keleti országrészekből vitték el a zsidókat, nehogy a közeledő Vörös Hadsereg offenzívája esetleg megghiúsítsa a zsidóság tervszerű elpusztítását. Július elejéig összesen **közel 450 ezer embert, a vidéki zsidóság mintegy háromnegyedét** szállították koncentrációs táborokba, **főként Auschwitzba**.

Június végén **Budapesten is megkezdődtek a deportálás előkészületei**. A zsidók által sűrűbben lakott városrészekben úgynevezett csillagos házakat jelöltek ki, és a küszöbön álló deportálások megkönnyítése céljából ide költöztették a zsidókat, míg a keresztény lakók máshol kaptak elhelyezést.

A **budapesti zsidóság deportálására** azonban **nem került sor. 1944 július elején** ugyanis **Horthy Miklós** hazai és külföldi tiltakozások hatására, illetve a megváltozott hadi helyzet nyomán, a hozzá hű katonai erőre támaszkodva **leállította a deportálásokat**. Ezzel a fővárosban élő és az ott bujkáló vidéki zsidók – összesen több mint 200 ezren – átmenetileg megmenekültek az elhurcoltatástól.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen politikai következményekkel járt a német megszállás?
- Hogyan fokozódott Magyarország háborús részvétele 1944-ben?

Történelmi jelentőség

- Milyen folyamatok vezettek a magyar zsidóság tragédiájához?
- Milyen szerepe volt a politikai vezetőrétegnek a vészorszak kialakulásában?

52. Harcok Magyarországon és a világháború befejeződése

Milyen stratégiai helyzetbe került Németország 1944 nyarától? • Miben bízott a német politikai és katonai vezetés a háború utolsó szakaszában? • Hogyan került kiszolgáltatott helyzetbe Magyarország 1944-ben? • Milyen felelőssége volt a magyar politikai vezetésnek a tavaszi–nyári eseményekben?

Hadműveletek Magyarországon 1944–45-ben

Gyűjtjük ki, milyen szakaszokban zajlottak a hadműveletek Magyarországon! • Milyen következményekkel járt Románia átállása? • Melyik országrészt érték el először a Vörös Hadsereg alakulatai?

Horthy kiugrási kísérlete

Miért nem sikerült a kiugrás megszervezése?

1944 augusztus végén **Románia** a szovjet Vörös Hadsereg érkezésekor **átállt a győztes oldalra**. Ezzel összeomlott a német hadsereg délkeleti frontvonala. A **Vörös Hadsereg** – immár román erőkkel is kiegészülve – szinte akadálytalanul tört előre a **dél-erdélyi szorosokon**, és megkezdődtek a **harcok Székelyföldön is**. Magyarország védelme megrendült, hiszen így a **szovjet erők** az Északkeleti-Kárpátokban védekező magyar hadsereget megkerülve **az Alföld irányába** támadtak. A magyar katonai válaszlépések csak lassítani tudták szeptemberben a Vörös Hadsereget (harcok Tordánál). **Horthy** a román kiugrást kihasználva eltávolította az elkötelezetten németbarát Sztójay Dömét, és az **újonnan kinevezett kormánnyal** (Lakatos Géza vezérezredes vezetésével) **felkészült a kiugrás előkészítésére**.

Ahhoz azonban még így is idő kellett Horthynak, hogy beletörődjön abba, hogy a fegyverszünetet a magyar területeket elfoglaló Szovjetunióval kell megkötnie az országnak. Még akkor is bízott az angolszász haderő megjelenésében, amikor annak már semmilyen realitása nem volt. A kormányzó végül elszánta magát, és **egy katonai küldöttséggel felvette a kapcsolatot Moszkvával**. A küldöttség közvetítésével Horthy végül elfogadta (1944. október 11.) a fegyverszünet feltételeit.

Végső veszélyben forgó népem nevében és érdekében fordulok Önhöz. A magyar nép nevében, amelyet ennek a háborúnak a kitöréséért semféle felelősség nem terhel. Ezer éven át, de különösen az utóbbi évtizedben népünk sorsát a szomszédos német kolosszus befolyásolta. Ennek a befolyásnak a hatása alatt sodródtunk bele ebbe a Szovjetunióval folytatott szerencsétlen háborúba is. [...]

(Horthy Miklós levele Sztálinnak, amelyet a fegyverszüneti bizottság vezetője, Faragho Gábor vezérezredes adott át 1944 október elején Moszkvában)

Magyarországnak ki kell vonnia minden csapatot és minden tisztviselőjét mindazon területekről, amelyeket Csehszlovákiától, Romániától és Jugoszláviától foglalt el, azokon a határokon belülre, amelyek 1937. december 31. körül fennállottak. [...] Magyarország kötelezi magát, hogy minden kapcsolatot megszakít Németországgal, és azonnal hadat üzen Németországnak [...].

(Részletek az előzetes fegyverszüneti egyezményből, amelyet 1944. október 8-án adtak át Moszkvában a Faragho-küldöttségnek)

- Hogyan próbálta a kormányzó meggyőzni Sztálint a kedvező fegyverszüneti feltételekről?
- Miért lehetett számára is csalódás az egyezmény szövege?
- Vitassuk meg, hogyan képzelte volna el Horthy a háborúból való kilépést!

A kormányzó azonban a szándékát csak papíron valósíthatta meg, a **katonai átállást nem sikerült végrehajtani**. Ennek számos oka volt: az előkészítés szervezetlensége, a németeknek jelentő informátorok és a németek felkészültsége. Ugyanakkor **az anti-kommunista meggyőződésű magyar katonai vezetés** jelentős része számára elfogadhatatlan volt a szovjet oldalhoz, a Vörös Hadsereghez való csatlakozás. Emellett a katonai átállást az is szinte lehetetlenné tette volna, hogy a magyar alakulatok a német csapatok közé élkelten – így azok által közrefogva – harcoltak.

A Vörös Hadsereg **1944 október** első napjaiban már a **Tiszántúlt fenyegette**, és bár súlyos veszteséget szenvedett a **Debrecen környéki páncéloscsatában**, egyes alakulatai már a Tiszán is átkeltek. A kiugrási szándék **bejelentése 1944. október 15-én** történt meg. A németek kész akciótervvel rendelkeztek, a **Szálasi Ferenc által vezetett nyilasok bevonásával** az országot a háborúban akarták tartani. A reggeli órákban elrabolták a kormányzó fiát, ifjabb Horthy Miklóst, a vezérkar és a főtisztek nagy része elutasította a szovjetek oldalára való átállást, és a döntő órákban lényegében kihátráltak a kormányzó mögül. Ebben persze Horthynak is szerepe volt, aki elmulasztott határozott hadparancsot kiadni.

A **sikertelen kiugrási kísérlet** után a kormányzónak már nem volt valódi szerepe. Másnap a **fia életével megszarolt Horthy hatalomátadása** (Szálasi kinevező okmányának aláírása) már csak olyan formalitás volt, amelynek megtagadása mit sem változtatott volna a dolgok menetén.

A nyilas uralom időszaka

Hogyan szolgáltatta ki Szálasi az országot a németeknek?

Az **1944 októberében** hatalomra került **Szálasi-kormány** célkitűzései között hangsúlyosan szerepelt a német oldalon vívott **háborúban való totális részvétel**, valamint a hungarista állam koncepciójának megvalósítása. **Szálasi Ferenc** rövidesen „**nemzetvezetőként**” (az állam- és kormányfői tisztség összevonásával) áldozta fel az ország erőforrásait a németek oldalán. A Szálásira felesketett magyar katonák a háború utolsó napjáig a vesztes oldalon harcoltak, de a közkatonákat nem a nácibarátság vezette, hanem a frontszolgálat kérlelhetetlen „törvényei”. Az elfogott katonaszökevényekre halálos ítélet várt, a megadás szovjet hadifogságot jelentett. A nyilas uralom alatt **folymatódottak a zsidókkal szembeni kegyetlenkedések**. A német munkaszolgálatra rendelt zsidókat túlnyomórészt gyalogosan, erőltetett menetben hajtották a nyugati határszélre. Ezeket a meneteket nevezték a túlélők később „halálmeneteknek”.

A **magyarországi harcok több mint nyolc hónapig tartottak**, a hadszíntérré váló **ország lakossága elszenvedte a háború pusztításait**, a hadseregek önkényeskedéseit és kegyetlenkedéseit. A **német hadvezetés** megerősítette a Magyarországon harcoló alakulatait, a személyi állomány mellett korszerű páncélos erőit is átirányította a térségbe.

Az ország **stratégiai szempontból** volt fontos a **német hadigazdálkodás** számára, a magyar mezőgazdasági termékek, az alumínium, valamint a zalai kőolaj miatt. Hitler elrendelte **Budapest védelmét** az „utolsó töltségig”, emiatt a **főváros közel két hónapos utcai harcok** színtere lett. Az elhúzódó **harcok 1945 áprilisában értek véget**, a szovjet erők végleg kiszorították a németeket, az ország pedig ezzel megszabadult a német megszállóktól és a nyilas uralomtól.

Ma már minden józanul gondolkodó előtt kétségtelen, hogy a Német Birodalom ezt a háborút elvesztette. [...] Szomorúan kell megállapítanom, hogy a Német Birodalom a szövetségi hűséget a maga részéről velünk szemben már régen megszegte. [...]

Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzöm a volt szövetségessel szemben is, amidőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől, szabadságától, függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy ellenfeleinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, s velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetünk. Bízva igazságérzetükben, velük egyetértésben kívánom a nemzet jövő életének folytonosságát és békés céljai megvalósítását biztosítani. A honvédség előljáróit megfelelően utasítottam, ezért a csapatok esküjükhöz híven, egyidejűleg kibocsátott hadparancsom értelmében az általam kinevezett parancsnokoknak kötelesek engedelmessé válni. Minden becsületes magyar embert pedig felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján.

(Részlet Horthy Miklósnak a Magyar Rádióban elhangzó kiáltványából 1944. október 15-én)

- Állapítsuk meg, milyen kibontakozási lehetőségben bízott Horthy!
- Vitassuk meg, miért nem volt realitása az elképzeléseinek!
- Milyen határozott utasítások hiányoztak a szövegből?
- Keressük meg a forrásban, hogyan utalt Horthy a fegyverszüneti egyezményre!
- Mit nem közölt a közvéleménnyel?

Szálasi Ferenc hatalomátvétele (1944. október 16.)

Milyen események történtek az ostrom idején?

A nyilas hatalomátvétel után a tavasszal létrejött Magyar Front erői megalakították a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságot (MNFFB), amelynek élére a börtönből október 11-én szabadon engedett Bajcsy-Zsilinszky Endrét választották. A nyilas- és németellenes mozgalom egy olyan fegyveres ellenállás kirobantását tervezte, amellyel megóvhatják Budapestet az ostrom pusztításaitól. A szervezet katonai vezérkarát Kiss János altábornagy irányította. A december 1-re kitűzött felkelés azonban elmaradt, a nyilasok – árulás révén – tudomást szereztek a mozgalomról, és november 22-én rajtaütöttek a katonai vezetőkön. A megtorlás során – többek között – kivégezték Kiss János altábornagyot és Bajcsy-Zsilinszky Endrét.

A főváros és környékének lakosságára a következő hónapokban az ostrom szörnyű megpróbáltatásai vártak. A Vörös Hadsereg 1944. október végére elfoglalta a Tiszántúlt. A következő hetekben a támadó szovjetek „menetből” próbálták elérni a fővárost, de a német–magyar csapatok véres harcokban lelassították a támadást. Ekkor a Dunántúlra átkelő szovjetek Budapest teljes bekerítésére törekedtek, és az ostromgyűrű 1944. karácsonyán zárult be. A következő hetekben öldöklő utcai harcok kezdődtek, a Vörös Hadsereg előbb a pesti oldalt foglalta el (1945. január 18.). A Budára visszaszorult védősereg maradványai egy vérbe fulladt kitörési kísérlet után végül kapituláltak (1945. február 13.).

Az ostrom idején bontakozott ki a fővárosi nyilasteror, amelynek során a fegyveres pártszolgálatosok több ezer embert gyilkoltak meg (az események egyik tragikus színtere a pesti Duna-part volt, ahol a folyóba lőtték az

	Német–magyar védősereg	Szovjet–román erők
1944. december 24.	79 000	156 000
1945. január 20.	45 000	80 000
1945. február 11.	32 000	75 000

A védők és a támadók létszáma Budapest ostroma idején

Budapest látképe az ostrom után

Azonosítsuk, melyik oldalon készült a fénykép!
 • Mely hidak láthatók a képen?

embereket). A nagy kockázat ellenére több szervezet, hivatalos és magánszemély is megpróbált segíteni az üldözötteknek. A semleges államok (Svájc, Svédország, Spanyolország) követségei, a Vöröskereszt és az egyházi szervek tömegesen állítottak elő hivatalos okiratokat, amelyek védelmet nyújthattak az üldözött zsidóknak. Emellett olyan védett házakat is működtettek, ahol elvileg védelmet nyújthattak a magyar állami szervek ellenőrzéseivel szemben.

A svéd Raoul Wallenberg, a svájci Carl Lutz, valamint a magát spanyol diplomatának kiadó olasz Giorgio Perlasca több száz embert mentett meg. A zsidó gyermekek mentésére Sztehlo Gábor evangélikus lelkész egész hálózatot szervezett. Az általa megmentett mintegy 1600 gyermek között volt Oláh György, akiből Nobel-díjas kémikus lett. Az embermentőkre leselkedő veszélyeket mutatja Salkaházi Sára szerzetes nővér sorsa, aki rendtársaival több száz embert mentett meg. 1944 decemberének végén azonban a nyilasterror áldozata lett: védeenceivel együtt őt is belelőtték a Dunába. Az együttérző magánszemélyek is sokféleképpen segíthették az üldözötteket, ha vállalták a lebukásból fakadó halálos kockázatot: élelmiszerral, ruhával, takaróval, biztatással és emberi bánásmóddal vagy akár az üldözöttek bujtatásával.

Az ostromot követően a túlélőkre további megpróbáltatások vártak. Az új megszállók, vagyis a szovjet katonák fosztogattak, gyilkoltak, és tömegesen erőszakolták meg a nőket. Kiszámíthatatlan jövő várt azokra a pincéből és egyéb rejtékhelyekről kimerészkedő férfiakra, akiket elfogtak és internáltak. Többségüket hadifogolynak nyilvánították, majd a Szovjetunióba szállították kényszermunkára, malenkij robotra („kis munka”).

Tekintsük át, hogyan zajlott Budapest ostroma! • Nézzünk utána a könyvtárban és az interneten, hogyan éltek meg a mindennapokat az emberek az ostrom alatt! • Keressünk minél több naplórészletet!

Az **országot rendkívül súlyos károk érték** a hadműveletek alatt. A 14,5 milliós lakosságból (1941-es határok alapján) **mintegy 900 ezren haltak meg**. Közülük körülbelül 350 ezerre tehető az elesett katonák száma, és több mint félmillióra a meggyilkolt zsidóké. Az újragezdést az is megnehezítette, hogy **nagyjából 600 ezren estek szovjet hadifogságba, az angol-szász erőknek pedig körülbelül 300 ezren adták meg magukat**. A harcok során a nemzeti vagyon több mint 40%-a pusztult el.

Közúti és vasúti hidak	100%
Mozdony- és vagonpark	70%
Szarvasmarha-állomány	44%
Lóállomány	56%
Sertés- és juhállomány	80%
Használhatatlanná vált lakások	18%

Magyarország anyagi veszteségei

Cipők a Duna-parton – holokauszt-emlékmű (Can Togay és Pauer Gyula szobrászművész alkotása, 2005)

A drótkerítésen kívül és belül örök cirkáltak, állandóan ordítottak és lövöldöztek. A dróthuzalok előtt hatalmas csoportban gyerekek, asszonyok és öregek álltak és kiabáltak befelé, a kerítés mögül ijesztő árnyak integettek, válaszoltak. Az örök mindent elkövettek, hogy távol tartsák az érdeklődőket, a merészebbeket riasztó lövésekkel figyelmeztették. [...] Valóban azt lehetett hinni, hogy egész Budapest ott szorong előttünk. Bundás, előkelő mozgású és tartású, de már lestrapált és lezúllott urak mellett villamoskalauzok, utcaseprők, postások és rendőrök topogtak az udvaron.

(Kovács Imre: *Magyarország megszállása*, visszaemlékezés, 1979)

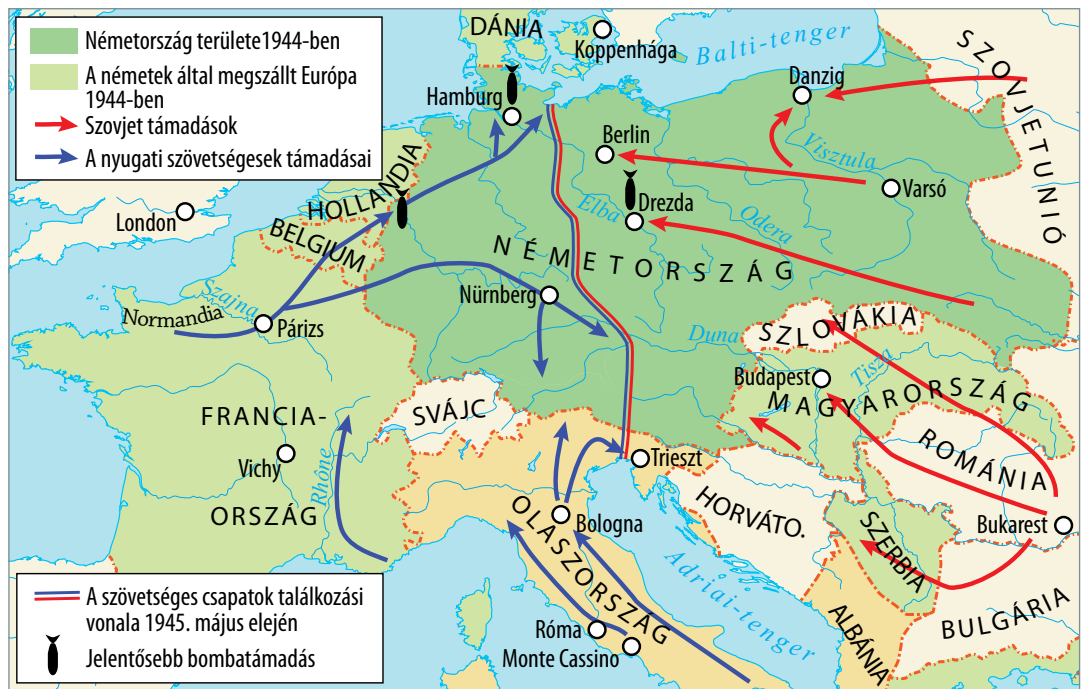
Rá@dás

A magyarországi cigányság sorsa 1944–45-ben

A cigányság létbiztonsága a nyilasuralom idején jelentősen romlott a Dunántúlon és a főváros környékén. Itt kezdték meg a cigányok összegyűjtését és deportálását a németeknek. A Dunántúlon összegyűjtötteket a komáromi Csillagerődbe vitték, a főváros környékieket pedig az óbudai téglagyárba. Innen szállították őket tovább Dachaubá, ahonnan a munkaképesnek ítélteteket Buchenwaldba, Bergen-Belsenbe, a nőket pedig Ravensbrückbe vitték. (Auschwitzban ekkorra már felszámolták a roma barakkot.) A szovjet hadsereg előretörésekor eluralkodó káosz során felerősödött a nyilasterror, melynek mások mellett a cigányok is áldozataivá váltak. Az ország jelentős részében azonban már nem volt elég erős a nyilas jelenlét ahhoz, hogy kikényszerítse a Szálasi-kormány rendeleteinek végrehajtását, így számos helyen elszabotálták a cigányellenes rendelkezések végrehajtását is.

• Nézzünk utána az interneten, mikor van a roma holokauszt emléknapja! Miért ekkor?

Hadműveletek Európában a háború végén

Hogyan következett be Németország veresége? • Gyűjtsük ki azokat az országokat, amelyeket a szovjet, illetve a nyugati szövetségesek szabdítottak fel a német megszállás alól!

A második világháború befejezése

Hogyan következett be Németország és Japán katonai összeomlása?

1945 elejére a német hadsereg felmorzsolódott a kétfrontos háborúban. A **szovjetek** látványos offenzívával **előretörték Kelet-Közép-Európában**, miközben az angolszász csapatok átkeltek a Rajnán. Hitler meghirdette az utolsó emberig tartó harcot, és egyre fiatalabb korosztályokat mozgósítottak. Az erőfeszítések ellenére az angol-amerikai erők április közepén találkoztak a Vörös Hadsereg katonáival. Az összeomlás előbb **Olaszországban** következett be. A menekülő **Mussolini** olasz partizánok kezére került, akik **kivégezték a diktátort** (1945. április 28.). A **szovjet hadsereg** ugyanezekben a napokban **Berlinben** harcolt. **Hitler** az utolsó napokat egy föld alatti bunkerban töltötte, ahol végül **öngyilkosságot követett el** (1945. április 30.). A német fővárost súlyos áldozatok árán a Vörös Hadsereg foglalta el. Az **európai háború 1945. május 9-én ért véget**.

Az utolsó bevetett német tartalékok (balra: Hitler és a Hitlerjugend egyik kiskorú tagja, jobbra: egy idősebb népfelkelő kiképzése páncélököllet)

A háború utolsó hónapjaiban egyre gyakrabban kerültek felszínre a **szövetségesek közötti diplomáciai ellentétek** az „új világ” kialakításáról. **Churchill és Sztálin** 1944 októberében megállapodott a **befolyási zónák felosztásában** a balkáni országokra és Magyarországra vonatkozóan. A „három nagy” **jaltai konferenciája** sem volt feszültségektől mentes (1945. február). A **lenygel kérdésben** hosszú viták után megállapodtak abban, hogy az országot „nyugatra tolják”, így a **Szovjetunió megtarthatta az 1939-es területi nyereségét**. Németországot négy megszállási övezetre osztották, a nyugati részen az amerikaiak, a britek és a franciák osztottak, a keleti rész szovjet megszállás alá került. A **jaltai konferencián** kibocsátottak egy nyilatkozatot, amelyben kimondták, hogy **mindenhol szabad választásokat tartanak, és demokratikus berendezkedést** alakítanak ki, de kérdéses volt, hogy **Sztálin miként tartja be a demokratikus normákat**. A konferencián a Szovjetunió kötelezettséget vállalt arra is, hogy beavatkozik a Japán elleni harcokba.

A következő egyeztetésre a már legyőzött Németország területén, **Potsdamban** került sor (1945. július–augusztus). A szovjet delegációt Sztálin vezette, míg az Amerikai Egyesült Államokat, Roosevelttel időközben bekövetkezett halála miatt **Harry Truman elnök** képviselte. Nagy-Britannia delegációját előbb Churchill, majd választási vereségét követően egy munkáspárti miniszterelnök (Clement Attlee) vezette. A potsdami csúcstalálkozó résztvevői megerősítették a **négyhatalmi megszállás övezeteit**, döntöttek a **háborús bűnösök felelősségre vonásáról**, illetve rendelkeztek a **kelet-közép-európai országokban élő németek kitelepítéséről**. A potsdami értekezlet idején a Szovjetunió hadat üzent Japánnak.

A **Távol-Keleten** 1942 közepe óta érvényesült az **Amerikai Egyesült Államok erőfölénye**. Hadserege szigetről szigetre szorította vissza a japánokat. A japán hadvezetés szintén az „utolsó emberig” való védekezésre sarkallta csapatait, de az amerikai előrenyomulást a bevetett kamikaze pilóták sem tudták megállítani.

[Churchill Sztálinnak]: Jussunk előre a balkáni ügyekben. Az Önök seregei Romániában és Bulgáriában vannak. Nekünk érdekeltségeink, képviselleteink és ügynökeink vannak ott. Ne keresszük jelentéktelen ügyekkel egymás útját. Ami Nagy-Britanniát és Oroszországot illeti, mit szólna hozzá, ha önöknek kilencven százalékos túlsúlyuk volna Romániában, nekünk ugyancsak kilencven százalékunk Görögországban, Jugoszláviában pedig fele-fele arányban osztoznánk? Miközben ezt fordították, egy fél ív papírra felírtam: Románia Oroszország 90% a többiek 10%, Görögország Nagy-Britannia 90% Oroszország 10% (az USA-val egyetértésben), Jugoszlávia 50-50%, Magyarország 50-50%, Bulgária Oroszország 75% a többiek 25%. Az asztalon odacsúsztattam Sztálin elé, aki közben meghallgatta a fordítást. Pillanatnyi szünet következett: Sztálin akkor fogta a kék ceruzáját, vastagon kipipálta a feljegyzést, majd visszacsúsztatta felénk. Az egész nem tartott tovább, mint amennyi idő alatt most leírom. [...]

Ezután hosszabb szünet állt be. A papírlap az asztal közepén hevert. Végül így szóltam: Nem gondolja, hogy meglehetősen cinikus dolog volna azt a benyomást kelteni, hogy csak úgy félvállról vesszük ezeket a több millió ember sorsát eldöntő dolgokat? Égessük el ezt a papírt! Ne, tartsa csak meg – mondta Sztálin.

(Winston Churchill: *A második világháború*; 1953)

- Miben állapodott meg Churchill és Sztálin?
- Gyűjtsük ki, mely országok sorsáról döntöttek ekkor!
- Mely országok nem kerültek szóba?
- Állapítsuk meg, miként látta a saját szerepét Churchill a visszaemlékezésében!

A „három nagy” (Churchill, Rooseveltt és Sztálin) a jaltai konferencián

Az összehangolt terv értelmében a három hatalom fegyveres erői külön-külön övezetet szállnak meg Németországban. A terv egybehangolt igazgatást és ellenőrzést irányoz elő Központi Ellenőrző Bizottság útján, [...] Elhatároztuk, hogy a három hatalom felhívja Franciaországot, hogy – amennyiben óhajta – vállalja egy övezet megszállását, és vegyen részt negyedik tagként az Ellenőrző Bizottságban.

(A jaltai konferencia határozataiból; 1945)

Hogyan döntöttek a győztes nagyhatalmak Németország sorsáról?

Kamikaze támadása egy amerikai hadihajó ellen. A kamikaze jelentése: 'isten szél'. A 13. században a Japánra támadó mongolok flottáját egy szélvihar elsüllyesztette, az elnevezés erre utalt. 1944-től azokat a japán pilótákat nevezték így, akik robbanóanyaggal megrakott repülőgépeket életük feláldozásával az amerikai hajóknak vezették

Atomtámadás Nagaszakiban (1945. augusztus 9.). Az atombomba megalkotására irányuló amerikai kutatásokat Robert Oppenheimer vezette. A kutatócsoport (Manhattan-projekt) a korszak kiváló tudósaiból állt, akik közül többen a náci elől elmenekült magyarok voltak (Szilárd Leó, Teller Ede, Wigner Jenő). Az atomkutatók révén nemcsak új energiaforrás, de minden korábbinál pusztítóbb fegyver született

A japán szigetek előterében egyre véresebbé váltak a küzdelmek 1945 első felében. Az amerikai légierő **számos bombatámadást** hajtott végre a japán nagyvárosok ellen, Tokióban közel százezren haltak meg egy támadást követő tűzvészben. Az amerikai hadvezetés a szigetország elleni invázió megtervezésekor igen magas vérvesztéssel kalkulált. **Japán ellenállását** végül az Amerikai Egyesült Államok az **atomfegyver bevetésével** törte meg. Hiába hangsúlyozták az atomtudósok a fegyver pusztító erejét, **Truman elnök politikai döntést hozott. 1945. augusztus 6-án** előbb **Hirosimára**, majd **augusztus 9-én Nagaszakira** dobtak le egy-egy atombombát. A halálos áldozatok és a súlyos sebesültek száma megközelítette a kétszázezretet. A második atomcsapást követően a japán császár fegyverszünetet kért, és **Japán 1945. szeptember 2-án kapitulált**. Ezzel véget ért a második világháború.

Összegzés

Okok és következmények

- Milyen következményekkel járt a kiugrási kísérlet?
- Milyen súlyos vérvesztések érték a magyarságot?

Történelmi jelentőség

- Hogyan vált Magyarország hadszínterré?
- Miként következett be Németország és Japán kapitulációja?

Összefoglalás

- Gondoljuk végig az eseményeket az alábbi vázlatpontok segítségével!
- Készítsünk folyamatábrát néhány témához!
- Gyűjtsük össze a legfontosabb forrásokat az egyes anyagrészekhez!
- Emeljük ki a nevezetes eseményeket, személyeket és a hozzájuk tartozó dátumokat!

1. A második világháború kitörése
  - Német villámháborús sikerek • Diplomáciai események a Szovjetunió elleni német támadásig
2. A háború kiszélesedése
  - A Szovjetunió elleni hadjárat • A csendes-óceáni hadszíntér kialakulása • Fordulat a háború menetében
3. A szövetségesek együttműködése és győzelme
  - Az Egyesült Államok külpolitikája 1941-ig • A „nagy szövetség” kialakulása és a fontosabb diplomáciai események
  - A szövetségesek katonai győzelme
4. A második világháború jellemzői. A holokauszt
5. Magyarország 1938 és 1944 között
  - A revízió lépései és politikai következményei Magyarországon • Magyarország háborúba lépése és részvétele a keleti fronton • Kállay Miklós miniszterelnöksége
6. Magyarország 1944–45-ben • A német megszállás és következményei • A zsidóüldözés társadalmi, eszmei háttere és a holokauszt Magyarországon • A nyilas uralom és hadműveletek Magyarországon • Háborús veszteségeink

Fogalmak, adatok

Fogalmak: háromhatalmi egyezmény, tengelyhatalmak, koncentrációs tábor, megsemmisítő tábor, népirtás, emberirtás, holokauszt, partizán, totális háború, furcsa háború, hadigazdaság, Vörös Hadsereg, antifasiszta koalíció, fegyveres semlegesség, második bécsi döntés, gettó, deportálás, munkaszolgálat, hadifogság, kiugrási kísérlet, malenkij robot.

Személyek: Adolf Hitler, Winston Churchill, Sztálin, Franklin Delano Roosevelt, Erwin Rommel, Bernard Montgomery, Dwight David Eisenhower, Charles de Gaulle, Bárdossy László, Kállay Miklós, Szálasi Ferenc, Raoul Wallenberg.

Topográfia: Leningrád, Pearl Harbor, Midway-szigetek, El-Alamein, Sztálingrád, Kurszk, Auschwitz, Jalta, Potsdam, Hirosima, Normandia, Újvidék, Kamenyec-Podolszkij, Voronyezs, Don-kanyar, Délvidék és Észak-Erdély.

Kronológia: 1939. augusztus 23. (a szovjet–német megnemtámadási egyezmény), 1939. szeptember 1. (Németország megtámadja Lengyelországot, kitör a második világháború), 1941. június 22. (Németország megtámadja a Szovjetuniót), 1942 (a Midway-szigetekenél lezajlott ütközet, az el-alameini csata), 1943 (véget ér a sztálingrádi csata, a kurszki csata), 1944. június 6. (megkezdődik a szövetségesek normandiai partraszállása), 1945. február (a jaltai konferencia), 1945. május 9. (az európai háború befejeződése), 1945. augusztus 6. (atomtámadás Hirosima ellen), 1945. szeptember 2. (Japán fegyverletételével véget ér a második világháború), 1940. augusztus 30. (a második bécsi döntés), 1941. április (magyar támadás Jugoszlávia ellen), 1941. június 26. (Kassa bombázása), 1942–1944 tavasza (Kállay Miklós miniszterelnöksége), 1943. január (a doni katasztrófa), 1944. március 19. (a németek megszállják Magyarországot), 1944. október 15–16. (Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérlete, nyilas hatalomátvétel), 1944. december 21. (Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés), 1945. április (Magyarország felszabadítása a náci uralom alól, a szovjet megszállás kezdete, a háború vége Magyarországon).

Az újkor és a jelenkor kronológiája 1849-től 1945-ig

	Európa és az orosz-szovjet térség története	Magyarország története	Afrika, Amerika és Ázsia története	Kultúra, művelődés, technika
A 19. század második fele	1852–1870 III. Napóleon Franciaország császára	1849. október 6. az aradi vértanúk és gróf Batthyány Lajos kivégzése		1856 Arany János: <i>A walesi bárdok</i>
	1853–1856 a krími háború	1853 Ferenc József úrbéri rendelete		1859 Henri Dunant megalapítja a Nemzetközi Vöröskeresztet; felépül a Dohány utcai zsinagóga; Charles Darwin: <i>A fajok eredete</i>
	1859 a solferinói ütközet			
	1860 Garibaldi partraszállása Marsalában		1861–1865 polgárháború az Egyesült Államokban	
	1861 a román állam megalakulása	1861 országgyűlés a Felirati Párt és a Határozati Párt részvételével		
	1866 a königgrätzi csata	1865 megjelenik Deák Ferenc <i>Húsvéti cikke</i>		1866 a Siemens-gyár mélytengeri távközlési kábelt épít ki Európa és Amerika között
		1867 az osztrák–magyar kiegyezés, Ferenc József megkoronázása		
		1868 a nemzetiségi törvény		1869 Jókai Mór: <i>A kőszívű ember fiai</i>
	1870 a sedani ütközet			
	1871 a Német Császárság kikiáltása	1873 Budapest létrejötte		1876 Alexander Graham Bell megalkotja a telefont
	1879 a kettős szövetség létrejötte	1875–1890 Tisza Kálmán miniszterelnöksége		1879 Thomas Alva Edison szabadalmaztatja az izzólámpát
	1882 megalakul a hármas szövetség	1896 a millenniumi ünnepek		1895 az első filmvetítés Párizsban (Pierre és Auguste Lumière)
	1893 orosz–francia szövetség			1903 a Wright testvérek szabadalmaztatják repülőgépeiket
	1904 az antant létrejötte	1905 a Szabadelvű Párt választási veresége		1904 elkészül a budapesti Országház épülete Steindl Imre tervei szerint
1907 a hármas antant kialakulása		1911 a császárság bukása Kínában	1908–1941 megjelenik a <i>Nyugat</i> című folyóirat	

Európa és az orosz-szovjet térség története	Magyarország története	Afrika, Amerika és Ázsia története	Kultúra, művelődés, technika
<p>1914. augusztus a tannenbergi csata</p> <p>1914. szeptember a német offenzíva kifulladásáa a Marne folyó mellett</p> <p>1915 Olaszország hadba száll az antant oldalán</p> <p>1916 Verdun ostroma, Bukarest elfoglalása</p> <p>1917 a februári forradalom és a bolsevik hatalomátvétel Oroszországban (október 25. / november 7.)</p> <p>1918. március a breszt-litovszki béke</p> <p>1918. november 3. a padovai fegyverszünet</p> <p>1918. november 9. a weimari köztársaság kikiáltása</p> <p>1918. november 11. a német kapituláció</p> <p>1919 a párizsi békekonferencia kezdete (január), a versailles-i béke (június)</p> <p>1918–1922 polgárháború Szovjet-Oroszországban</p>	<p>1914. június 28. a sarajevói merénylet</p> <p>1914. július 28. a Monarchia hadüzenete Szerbiának</p> <p>1916. november Ferenc József halála</p> <p>1918. október 24. a Magyar Nemzeti Tanács létrejötte</p> <p>1918. október 31. az őszirózsás forradalom, Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezése</p> <p>1918. november 13. a belgrádi fegyverszüneti egyezmény</p> <p>1918. november 16. a Magyar Népköztársaság kikiáltása</p> <p>1918. december 24. a román csapatok bevonulása Kolozsvárra</p> <p>1919. január 1. a cseh csapatok bevonulása Pozsonyba</p>	<p>1917. április az Egyesült Államok belép az első világháborúba az antant oldalán</p> <p>1918. január Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök 14 pontja</p>	

Európa és az orosz-szovjet térség története	Magyarország története	Afrika, Amerika és Ázsia története	Kultúra, művelődés, technika
1922 Benito Mussolini Olaszország miniszterelnöke, a Szovjetunió létrejötte, Sztálin főtitkár (1953-ig)	1919. március 21 – augusztus 1. a Magyar Tanácsköztársaság	1920–1922 török nemzeti felkelés	1923 Kodály Zoltán: <i>Psalmus hungaricus</i>
1923 „sörpuccs” Münchenben	1919. november Horthy Miklós bevonul Budapestre	1921 létrejön a Kínai Kommunista Párt és a Kuomintang	1926 Kosztolányi Dezső: <i>Édes Anna</i>
1924 Lenin halála	1920. június 4. a trianoni békediktátum	1921–1922 a washingtoni tengerészeti konferencia	
1925 a locarnói egyezmény	1920–1921 gróf Teleki Pál első kormánya		
1928 a Briand–Kellog-paktum	1920 Horthy kormányzóvá választása (március), numerus clausus, Nagyatádi-féle földreform		
1929 Mussolini és XI. Pius aláírja a lateráni egyezményt	1921 IV. Károly visszatérési kísérletei, a Habsburg-dinasztia trónfosztása		
1929–1933 gazdasági világválság	1921–1931 gróf Bethlen István miniszterelnöksége		
1933 Hitler hatalomra kerülése	1921. december a Bethlen–Peyer-paktum, soproni népszavazás	1924 a Dawes-terv	1931 elkezdődik a magyar hangosfilmgyártás
1934 „hosszú kések éjszakája”, Hindenburg német elnök halála, Dollfuss osztrák kancellár és I. Sándor jugoszláv király meggyilkolása	1924 a Magyar Nemzeti Bank létrejötte		
1935 a nürnbergi törvények	1926 a felsőház felállítása, a Klebelsberg-féle népiskolai törvény		
1936–1938 a sztálini tisztogatások tetőződése	1927 a pengő bevezetése	1929 Young-terv, a New York-i tőzsdekrach (október 24.)	1936 müncheni olimpia; Illyés Gyula: <i>Puszták népe</i>
1936–1939 polgárháború Spanyolországban	1931–1932 gróf Károlyi Gyula kormánya		1937–1938 Babits Mihály: <i>Jónás könyve</i>
1936 Németország bevonul a Rajna-vidékre, Berlin–Róma tengely, antikomintern paktum	1932–1936 Gömbös Gyula kormánya	1930 Mahátma Gandhi „sómenete”	1938 Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten
1938 anschluss (március), müncheni konferencia (szeptember), „kristályéjszaka” (november)	1934 a „római jegyzőkönyvek” aláírása	1931 Japán megszállja Mandzsúriát, létrejön a westminsteri státútum	
	1936–1938 Darányi Kálmán kormánya	1933 Franklin Delano Roosevelt meghirdeti a New Dealt	
	1938 a győri program meghirdetése, az első zsidótörvény		
	1938–1939 Imrédy Béla kormánya		

Európa és az orosz-szovjet térség története	Magyarország története	Afrika, Amerika és Ázsia története	Kultúra, művelődés, technika
<p>1939. augusztus 23. a Molotov–Ribbentrop-paktum</p> <p>1939. szeptember 1. Németország lerohanja Lengyelországot</p> <p>1939–1940 szovjet–finn háború</p> <p>1940. április–május Nyugat-Európa német lerohanása</p> <p>1940. május Winston Churchill Anglia új kormányfője</p> <p>1941. április a Jugoszlávia és Görögország elleni német hadjárat</p> <p>1941. június 22. Németország megtámadja a Szovjetuniót</p> <p>1941. augusztus az Atlanti Charta</p> <p>1942. január a wannsee-i konferencia</p> <p>1943 véget ér Sztálingrád ostroma (február), kurszki csata, varsói gettóláadás (április–július), szicíliai partraszállás (július)</p> <p>1944. június 6. a szövetségesek normandiai partraszállása</p> <p>1945. február jaltai konferencia</p> <p>1945. május 9. Európában véget ér a második világháború</p> <p>1945. nyár potsdami értekezlet</p>	<p>1938. november 2. az első bécsi döntés</p> <p>1939–1941 gróf Teleki Pál második kormánya</p> <p>1939 második zsidótörvény</p> <p>1939. március 15. Kárpátalja visszafoglalása</p> <p>1940. augusztus 30. a második bécsi döntés</p> <p>1941. április magyar támadás Jugoszlávia ellen, Teleki Pál öngyilkossága</p> <p>1941. június 26. Kassa bombázása</p> <p>1942. január újvidéki razzia („hideg napok”)</p> <p>1942–1944. március Kállay Miklós miniszterelnöksége</p> <p>1943. január a voronyezsi katasztrófa</p> <p>1944. március 19. Magyarország német megszállása</p> <p>1944. március–augusztus Sztójay Döme kormánya</p> <p>1944. április 16. megkezdődik a vidéki zsidóság deportálása Kárpátaljáról (a magyar holokauszt áldozatainak emléknapja)</p> <p>1944. október debreceni tankcsata (október 9.), Horthy Miklós kiugrási kísérlete (október 15.), nyilas hatalomátvétel</p> <p>1944. december 21. Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés</p> <p>1944. december – 1945. február Budapest ostroma</p> <p>1945. április Magyarország felszabadulása és szovjet megszállása</p>	<p>1941. december 7. japán támadás Pearl Harbor ellen</p> <p>1942 csata a Midway-szigetekenél, ütközetek El-Alameinnél</p> <p>1945. augusztus 6., 9. atomtámadás Hirosima és Nagaszaki ellen</p> <p>1945. szeptember 2. Japán kapitulációja</p>	<p>1944 Radnóti Miklós: <i>Razglednicák</i></p>

Bevezetés • 4

I. A nemzetállamok és a birodalmi politika kora • 5

1. Az európai hatalmi egyensúly fenntartása és az egységes Olaszország létrejötte • 7
  2. A német egység és a balkáni nemzetállamok kialakulása • 12
  3. Észak és Dél ellentéte – az amerikai polgárháború • 16
  4. Az iparosodás új szakasza • 21
  5. Az életmód változásai a 19. század végén • 25
  6. A gyarmatbirodalmak kialakulása • 29
  7. A modern polgári államok jellegzetességei és a munkásmozgalom megszerveződése • 34
  8. Új eszmék és ideológiák a századfordulón • 38
  9. A szövetségi rendszerek kialakulása • 41
- Összefoglalás • 44

II. A kiegyezéshez vezető út és a dualizmus kora Magyarországon • 45

10. Az önkényuralom időszaka Magyarországon • 47
  11. A kiegyezéshez vezető út • 51
  12. A kiegyezés értékelése és alternatívái • 55
  13. A dualista rendszer megszilárdulása • 59
  14. A gazdaság modernizálódása a dualizmus idején • 63
  15. A polgári állam kialakítása • 67
  16. Az életmód átalakulása és Budapest a századfordulón • 71
  17. A dualizmus kori társadalom • 75
  18. Nemzetiségi kérdés a dualizmus korában • 80
  19. A dualizmus válsága és Tisza István konszolidációs kísérlete • 84
  20. A „nagy háború” előtti évek • 87
- Összefoglalás • 90

III. Az első világháború és következményei • 91

21. Az első világháború kitörése és az állásháború kialakulása • 92
22. Az elhúzódó küzdelem és a központi hatalmak veresége • 97
23. Forradalmak és polgárháború Oroszországban • 102
24. Magyarország az első világháborúban és a következmények • 106
25. Az első világháborút lezáró békerendszer • 111
26. Tanácsköztársaság és ellenforradalom Magyarországon • 116

27. A trianoni békeszerződés • 121
- Összefoglalás • 126

IV. Európa és a világ többi része a két világháború között • 127

28. Nyugtalan évek • 128
  29. Nyugati demokráciák az 1920-as években • 133
  30. A fasizmus Olaszországban • 138
  31. A kommunista diktatúra a Szovjetunióban • 142
  32. A nagy gazdasági világválság • 147
  33. A nemzetiszocializmus Németországban • 152
  34. Modern tudomány, kultúra és életmód • 157
  35. Politikai és katonai ellentétek Ázsiában • 161
  36. Köztes-Európa a két világháború között • 166
  37. A nemzetközi erőviszonyok átrendeződése • 171
- Összefoglalás • 176

V. Magyarország a két világháború között • 177

38. Az ország talpra állása • 178
  39. Művelődésügy a Horthy-korszakban • 183
  40. A nemzet és az ország • 187
  41. Társadalom és életmód a Horthy-korszakban • 192
  42. A gazdasági világválság hatásai Magyarországon • 197
  43. Az erősödő náci állam vonzásában • 201
  44. Az állam működése a Horthy-korszakban • 206
- Összefoglalás • 210

VI. A második világháború • 211

45. A világháború kirobbanása • 212
  46. A tengelyhatalmak térnyerése • 217
  47. Fordulat a háború menetében • 222
  48. Magyar revíziós sikerek • 226
  49. Magyarország hadba lépése és a Kállay-kormány politikája • 231
  50. A világháború borzalmai • 235
  51. Német megszállás és holokauszt Magyarországon • 239
  52. Harcok Magyarországon és a világháború befejeződése • 244
- Összefoglalás • 251

Az újkor és a jelenkor kronológiája 1849-től 1945-ig • 252